

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

BAŞLANGIÇ TOPLUMLARINDA VE ERKEN
DEVLETTE YARGININ BİÇİMLENİŞİ

Sedat ERÇİN

2502140163

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. SABAHATTİN NAL

İSTANBUL – 2021

ÖZ

BAŞLANGIÇ TOPLUMLARINDA VE ERKEN DEVLETTE YARGININ BİÇİMLENİŞİ SEDAT ERÇİN

Bu çalışmada, başlangıç toplumları ve erken devletler yargı mekanizmalarının ilksel biçimlenişi bağlamında incelenmiştir. Ele aldığı toplum tiplerinin genişliğinden ötürü, yer bakımından dünyanın belli başlı kültür çevrelerini, zaman bakımından da olabildiğince geniş bir tarihsel aralığı kapsamı içerisine almaktadır. Birinci bölümde çalışmada kullanılan temel kavramlara ilişkin benimsenen tanımlar ve kullanılan sınıflandırmalar açıklanmıştır. İkinci bölümde başlangıç toplumları, tabakalanmamış ve tabakalı olarak iki ana başlık altında değerlendirilmiş ve oluşturulan örneklemdeki toplumlardan elde edilen veriler hukukilik ve yargı bağlamında incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise erken devletler, kendi iç dinamikleri ile ortaya çıkan ilksel erken devletler ve başka devletlerin doğrudan ya da dolaylı etkisiyle oluşan ikincil erken devletler olarak iki ana başlık altında ele alınmış ve bu örneklemde elde edilen veriler de hukukiliğin ve yargının nasıl biçimlendiğine dair değerlendirilmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuca göre, her hukuk sistemi, toplumun temelindeki hâkimiyet ilişkilerinin bir ifadesi olan Yasa'nın güç kullanılarak uygulanmasına dayanmaktadır. Yasa'nın içeriği, ifade biçimi yahut güç kullanan aktörün niteliği her toplum tipinde değişiklik gösterebilir, ancak temel örüntü her yerde aynıdır. Tabakalanmamış başlangıç toplumlarında temelinde ataerkil hâkimiyet ilişkilerinin bulunduğu Yasa'nın ihlali durumunda toplumun tamamı ihlali yargılayan ve yaptırımlandıran aktör olarak açığa çıkmaktadır. Ancak toplumda tabakalaşmanın görülmesi ile birlikte bu ilksel hâkimiyet biçimine yeni hâkimiyet ilişkileri eklenmekte, toplum yönetici-yönetilen şeklinde iki gruba ayrılmakta ve yargı yetkisi toplumun tamamından ayrılarak gitgide yönetici tabakanın kontrolü altına girmektedir. Bu süreç, erken devletin kurulup gelişmesiyle uzmanlaşmış yargıçların atanmasına ve hiyerarşik bir düzene tabi mahkemelerin kurulmasına yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: Başlangıç toplumu, ilkel toplum, erken devlet, yargı, hukuk antropolojisi.

ABSTRACT

THE FORMATION OF JUDICIARY IN PRIMITIVE SOCIETIES AND IN EARLY STATES SEDAT ERÇİN

In this study, primitive societies and early states are examined in the context of the primary formation of judicial mechanisms. It covers the major cultural regions of the world in terms of location and a wide historical range, due to the breadth of the types of society covered. In the first part, the definitions and classifications regarding the basic concepts in the study are explained. In the second chapter, the primitive societies were evaluated under two headings as unstratified and stratified, and the data obtained from the societies in the sample were examined in the context of legality and judiciary. In the third part, the early states were discussed under two headings as the primary early states that emerged with their own internal dynamics and the secondary early states formed by the direct or indirect effects of other states, and the data obtained from this sample were evaluated on how the legality and judiciary were formed. According to the conclusion reached in the study, every legal system is based on the application of the Law, which is an expression of the domination relations at the foundation of the society, by using force. The content of the Law, the form of expression or the nature of the actor using power may differ in every type of society, but the basic pattern is the same everywhere. In the unstratified primitive societies, in case of violation of the Law, which is based on patriarchal domination relations, the entire society emerges as the actor who judges and sanctions the violation. However, with the emergence of stratification in the society, new domination relations are added to this primary form of domination, the society is divided into two groups as ruling and ruled, and the jurisdiction is separated from the whole society and gradually falls under the control of the ruling layer. This process, together with the establishment and development of the early state, led to the appointment of professional judges and the establishment of courts subjects to a hierarchical order.

Keywords: Primitive societies, early state, judiciary, judicial, anthropology of law.

ÖNSÖZ

İçinde yaşadığımız toplumsal düzen ve hukuk sistemi, her ne kadar hepimiz için oldukça doğal gelse de esasında insanlık tarihinin çok küçük bir bölümüne tekabül etmektedir. Ülkemizdeki kamu hukuku çalışmaları da bu genel hissiyata bağlı olarak çoğunlukla devletli toplumları odak noktasına almıştır/almaktadır. Esasında bunun tamamıyla eksik veya haksız bir yaklaşım olduğunu iddia edemem. Zira devlet örgütü teknolojik gelişmelerin de yardımıyla, kendisinden önceki veya başka toplum biçimlerini unutturacak kadar büyük, karmaşık, güçlü ve hayatın her alanına nüfuz eder hale gelmiştir. Ancak yine de insanlığın, devletleri kurmadan önce binlerce yıl boyunca başka toplum biçimleri içerisinde yaşadığı akılda tutulmalıdır. Doktora tez konusunu seçerken, bu düşüncelere bağlı olarak hukuk antropolojisi alanında bir çalışma yapmak istememin temel sebebi budur.

Ne kadar karmaşık olursa olsun toplumsallığın bazı ortak yönlerinin ve örüntülerinin olduğu ön kabulünden hareketle bu ortak özü hukuk ve yargı bağlamında ortaya koyabilmek çalışmadaki temel amacımı ifade etmektedir. Çalışmayı tamamladıktan sonra, nihayetinde bu ön kabulümün doğru çıktığı kanaatindeyim.

İnsanlar, istisnalar bir tarafa, toplumlar halinde ve bazı kurallara tabi olarak yaşar. Söz konusu kurallar, toplumun tipine ve içerisindeki ilişki biçimlerine bağlı olarak oldukça farklılık gösterebilir. Ancak bu kurallardan bazıları öylesine temel ve esas bir niteliği haizdir ki bunların ihlal edilmesi durumlarında birtakım mekanizmalar devreye girer ve söz konusu ihlali yaptırımlandırarak bozulduğu düşünülen toplumsal düzeni yeniden tesis eder. İşte bu ihlalleri yaptırımlandıran siyasi iktidardır. Siyasi iktidar, bazı toplum tiplerinde toplumun bütününden ayrışmamış bir haldedir ve yayılmış durumdadır. Bazı toplumlarda ise siyasi iktidar, yönetici bir grubun veya tabakanın kontrolü altındadır. Ancak siyasi iktidara sahip olmayan hiçbir toplum yoktur. Dolayısıyla ihlal durumunda siyasi iktidarın yaptırıma tabi tuttuğu birtakım kuralların bulunmadığı hiçbir toplum da var olmamıştır. Bu çok genel çerçeveden bakıldığında bütün toplumlardaki birbirinden çok farklı görünümlere ve yapılara sahip yargı mekanizmalarının ortak yönü yakalanabilir.

Hukuk antropolojisi ile ilk kez tanışmama kendisinden aldığım yüksek lisans dersi aracılığıyla vesile olan ve tez izleme komitesinde de yer alarak çalışmanın en başından beri görüşlerini paylaşarak desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Tefik Özcan'ı teşekkür etmem gerekenlerin en başına koymam gerekir. Türkiye'de oldukça kurak olan hukuk antropolojisi çalışmaları sahasında umutları yeşerten bir vaha varsa bunu onun yaptığı çalışmalara borçluyuz. Danışmanım Doç. Dr. Sabahattin Nal'a gösterdiği anlayış ve oldukça zorlu olabilen bu süreçteki kolaylaştırıcı rolü için teşekkür ediyorum.

Son olarak, ümitsizliğe kapıldığım her anda gülüşüyle beni cesaretlendiren sevgili eşim Gizem'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Sedat Erçin

Çiftehavuzlar/İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	9
1. Çalışmanın Konusu	9
2. Amaç ve Yöntem	13
3. Çalışmanın İçeriği	16

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKUKİLİK, TOPLUMLARIN İLKSEL GÖRÜNÜMÜ VE DEVLET

1. Hukuk ya da Hukuklar	18
2. Başlangıç Toplumu Tipleri	35
a. Tabakalanmamış Başlangıç Toplumlari	37
(1) Oba	37
(2) Kabile	42
b. Tabakalı Başlangıç Toplumu Tipi: Şeflik	45
3. Erken Devletler	50
a. Devlet Sözcüğü Üzerine	51
b. Erken Devlet-Şeflik Ayrımı	54
c. Erken Devlet – Gelişmiş Devlet Ayrımı	63

İKİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇ TOPLUMU HUKUKİLİĞİ VE YARGISI

A. Tabakalanmamış Başlangıç Toplumlari.....	67
1. İnuitler (Eskimolar)	70
2. !Kung ve Buşmanlar.....	76
3. Aborijinler	82
4. Yurok.....	86
5. Nuer	90

6. Ifugao.....	97
7. Şayen (Cheyenne).....	104
B. Tabakalı Başlangıç Toplamları: Şeflikler	112
1. Kwakiutl	115
2. Bemba.....	125
3. Trobriand Yerlileri.....	138
4. Kuna (Guna)	148
C. Başlangıç Toplamlarında Hukukilik ve Yargı	155

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN DEVLET HUKUKİLİĞİ VE YARGISI

A. İlkse Erken Devletlerde Hukukilik ve Yargı.....	168
1. Sümer.....	169
2. Antik Mısır	191
3. Antik Çin	206
4. Hawaii	222
5. Ankole	234
B. İkincil Erken Devletlerde Hukukilik ve Yargı	241
1. Maurya.....	241
2. Zande	252
3. Moğol	259
4. Norveç	273
5. Aztek	286
C. Erken Devlette Hukukilik ve Yargı.....	302
SONUÇ.....	312
KAYNAKÇA	320
ÖZGEÇMİŞ.....	388

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
Co.	: Company
Çev.	: Çevirmen
Der.	: Derleyen
ed.	: Editör
İ.Ö.	: İsa'dan Önce
İ.S.	: İsa'dan Sonra
Km.	: Kilometre
Ltd.	: Limited
no.	: Sayı
pp.	: Pages (Sayfalar)
s.	: Sayfa veya sayfalar
Trans.	: Translated by
UK	: United Kingdom
vd.	: Ve diğerleri
vol.	: Volüm
Yay.	: Yayınevi

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

Sosyal bilimler alanında yürütülen bir çalışmanın başlangıcında tanım bölümünün yer almaması, nadiren rastlanılan bir durumdur. Her ne kadar tanımların zehir olduğunu düşünenler varsa da¹ tanım yapmaktan kaçınmak da pek mümkün değildir. Tanımın nasıl olması gerektiğini bize salık veren kadim bir söz vardır; doğru bir tanım efradını cami, ağyarını mâni olmalıdır. Yani, kendisinde bulunan bütün fertlerini, özelliklerini içerisinde bulundurmalı ve kendisinde olmayanları ise dışarıda bırakmalıdır. Her tanım böylece bir sınır çizer ve tanımı bir çember olarak düşünecek olursak, bu çemberin sınırları içerisine giren her şey o tanımın ele aldığı şeyin bileşenlerinden ibarettir. Tanımlar ve kavramlar böylece üzerine düşünülebilecek şeyler haline gelir. İnsanların bir şeyleri anlamlandırabilmesi için onu tanımlayarak yani sınırlandırarak düşünmesi gerektiği tam olarak doğru olmayabilir. İnsanın bireysel anlamlandırma kapasitesinin sınırsız ya da tanımsız olanı da kapsayıp kapsamadığı ayrı bir tartışma konusudur. Ancak anlamlandırılan şey üzerinde konuşabilmek, onu bir başka muhataba aktarabilmek ve dolayısıyla anlaşılabilmek için tanımlar yani sınırlar koymak gereklidir. O halde toplumsallık olduğu ölçüde tanımlardan ve dolayısıyla da sınırlardan bahsetmek mümkündür. Sosyal bilimler eğer varsa ve bunun üzerine bir şeyler yazılıp çizilecekse, ancak bu yolla mümkün olabilir. Dolayısıyla bu çalışmaya başlamadan önce, yapılması gereken ilk şey kullanılacak olan ana kavramların tanımının yapılmasıdır.

Burada gözetilen yaklaşım, bu tanımların evrensel bir doğruluk ve yanlışlık belirtmeleri iddiasından ziyade çalışmanın amaçları açısından olgularla desteklenmiş, kullanışlı ve tutarlı olmasıdır.² Bu tanımlar yapılırken bilhassa bu çalışma özelinde ele alınan her toplumun biricikliği ve kendine özgülüğü göz önünde tutulmuş ve her toplumun sahip olduğu ortak bazı yönlerin olduğu öne sürülmüştür. Earle'in ifadesi ile *“insan varoluşunun çeşitliliği içerisinde, toplumsal yaşamın ortak temaları ve*

¹ Morton Herbert Fried, **The Evolution of Political Society: An Essay in Political Anthropology**, New York, Random House, 1967, s. 3.

² A.e., s. 4.

süreçleri kesinlikle mevcuttur.”³ Bunun ihtimal dışı olması, bu çalışmanın yapılmasını da anlamsız hale getirirdi. Tabii ki antropolojinin verilerini kullanarak birçok farklı siyasi yapıyı içerecek ortak bir öz ve sınıflandırma bulmaya çalışmak sözü edilen biricikliğin ve kendine özgülüğün belli bir derecede göz ardı edilmesini de beraberinde getirir. Bu, kanaatimce kaçınılmaz bir hatadır. O halde, yapılması gereken bu kaçınılmaz hatanın asgari seviyede kalması için bütün imkânların kullanılmasıdır.

İlk olarak, çalışmanın başlığında yer alan başlangıç toplumu, erken devlet ve yargı ifadelerinin tanımıyla başlamak gerekir. Başlangıç toplumları⁴ ile kastedilen doktrinde ilkel toplumlar, ilksel toplumlar, basit toplumlar, devletsiz toplumlar yahut çok daha eski kaynaklarda geçtiği haliyle vahşi toplumlar olarak adlandırılan toplum tipleridir. Erken devlet ile devlet yapılanmasının ilk görünümü olarak dünyanın çeşitli kültür çevrelerinde ortaya çıkan karmaşık siyasi örgüt tipi kastedilmektedir. Son olarak yargı ifadesinden modern devlette bildiğimiz anlamıyla üç erkten birisi değil daha geniş manada yasaların ihlalini yaptırımlandıran ve arkasında odaklanmış ya da yaygın siyasi iktidarın güç uygulamasının yer aldığı hukuki mekanizmalar anlaşılmalıdır. Bu üç tanıma ilişkin daha geniş açıklamalar çalışmanın birinci bölümünde yapılmıştır, o nedenle daha fazla detaya girmeden burada sözü noktalamak gerekir.

Birinci bölümde neden benimsendiğine dair daha detaylı bir açıklama yapılan bir diğer tanım ise hukuk terimidir. Daha doğru ifade etmek gerekirse bu çalışmada, bütün toplumlara uygulanabilecek tek bir hukuk tanımının olmadığı, her toplum tipinin hukukunun ayrı olduğu ancak bütün toplumları kapsayabilecek ortak bir hukukilik çerçevesinin çizilebileceği yaklaşımı benimsenmiştir. Dolayısıyla tek bir hukuktan

³ Timothy Earle, **Şefler Nasıl İktidara Geldiler: Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, Çev. Burak Gürel & Demir Demiröz, 1. Baskı, Versus Yayınları, Ekim 2013, s. 14. Bu kitap bundan sonra ‘İktidar’ olarak anılacaktır.

⁴ Bu çalışmada, yazarlara yapılan atıflar dışında ilkel toplumlar ifadesi yerine başlangıç toplumları ifadesi kullanılacaktır. İkel toplumlar/topluluklar ifadesi her ne kadar doktrinde yaygın kullanılan ve kabul gören bir ifade olsa da bu ifadeye yönelik ciddi eleştiriler de getirilmiştir. Ancak, kavramı karşılayacak daha iyi bir ifade bulunamadığı için biraz da mecburiyetten bu ifade yaygınlık kazanmıştır. Bu ifadeyi kullanan yazarların bir kısmı gerekli ihtimamı göstererek bunu belirtse de ilkel sözcüğünün pejoratif ve değer yargısı içeren anlamı kanaatimce Türkçeye yerleşiktir ve bu nedenle ilkel toplumlar ifadesi de ister istemez zihinde bir hiyerarşik gelişmiş/gelişmemiş algısı yaratır. Dolayısıyla, başlangıç toplumları ifadesi çalışmadaki yaklaşım açısından daha uygun olacaktır. Aynı kullanım için bkz. Cemal Bali Akal, **Hukuk Nedir?**, 1. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, Mart 2017. Bu kitap, bundan sonra ‘Hukuk’ olarak anılacaktır.

değil hukuklardan ve bunların arasındaki farklılıkların yanı sıra ortaklıklardan söz edilmektedir.

Çalışmanın çerçevesi başlangıç toplumları ve erken devlet ile sınırlı tutulmuştur. Bunun sebebi, hukukiliğin ve yargının devlet öncesi görünümü ile devletli topluma geçildikten sonraki ilksel görünümü arasında karşılaştırmalı bir inceleme yapmak düşüncesidir. Bu bağlamda, erken devletlerin özellikle ilk aşamalarında, başlangıç toplumlarından gelen birçok kültürel, siyasi, ekonomik ve toplumsal kalıntıyı henüz içerisinde barındıran siyasi yapılar olması sınırlandırma ölçütü bakımından tercih sebebi olmuştur. Böylece, çalışmaya hem yapısal hem de tarihsel bir sınır çizilmiş ve anlamlı bir karşılaştırmayı ortaya koyma gayesi güdülmüştür. Yargının biçimlenişini bu çerçevede takip etmek, onun insanlık tarihinin ve toplumsallığın daha sonraki aşamalarındaki görünümünü ve yapısını daha iyi anlamak bakımından yol gösterici olabilir.

Başlangıç toplumlarını çalışma alanı olarak seçmek, doğaldır ki ilk önce antropoloji biliminin yardımını gerektirir. Bu tezin çalışma konusunun tekabül ettiği hukuk antropolojisi ise bir alt dal olarak görece daha yeni bir çalışma alanıdır. Antropoloji ve hukuk bilimlerinin birlikteliği çok verimli ve heyecan verici olmakla birlikte kimi zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu zorlukların başında antropologların çalışmalarında söz konusu toplumun hukuki niteliğini çoğu zaman göz ardı etmeleri gelmektedir.⁵ Yapılan çalışmalarda hısımlık ilişkilerinin yanı sıra topluluk üyelerinin giyim kuşamlarından kullandıkları araç gereçlerin detaylı tarifine yahut ritüel danslarının adım adım anlatılmasına kadar son derece çeşitli bilgiler zengin bir şekilde sunulmuştur, ancak hukuki niteliğe ve hukuki işleyişe dair gözlemlere genellikle çok az yer verilmiştir.⁶ İkinci olarak, doğrudan gözlemlerin

⁵ Bu eksikliğin özellikle Amerikalı bilim insanlarında çokça görüldüğünü belirten Pospisil bunun sebebi olarak, söz konusu araştırmacıların hukuku yalnızca medeni toplumlara atfeder şekilde dar bir çerçeve içerisinde değerlendirmelerini gösterir. Bkz. Leopold Pospisil, **Anthropology of Law: A Comparative Theory**, Harper & Row Publishers, 1971, s. xi.

⁶ Gluckman da bu eksikliğe işaret etmiş ve uyumsuzluk çözümüne dair antropolojik bilgilerin daha fazla olmasına rağmen bunların dahi görece oldukça yeni olduğunu söylemiştir. Gluckman'ın bunu yazdığı tarihin 1965 olduğu dikkate alındığında aradan geçen zaman içerisinde çok daha fazla çalışma yapılmış olma ihtimalinin yüksek olduğu düşünülebilir. Ancak başlangıç toplumlarının Batılılarla etkileşimi neticesinde özgün karakterini koruyabilen örnekler neredeyse yok denecek kadar azdır. Günümüzde henüz temas kurulmayan birkaç başlangıç toplumu da dış etkilerden ve hastalıklardan korunma amacıyla bu özelliklerini devam ettirecek gibi görünmektedir. Bkz. Max Gluckman, **Politics Law and**

yapıldığı çalışmalar haricinde çalışma konusu toplum, Batılılarla etkileşim nedeniyle çoğu zaman özgün karakterini kaybetmiş olmakta ve buradan elde edilen veriler çoğunlukla yaşlı insanların kısmen hatırladıklarına tekabül etmektedir.⁷ Dolayısıyla, doğrudan gözlemlenebilen topluluklar için dahi kültürel etkileşimin yarattığı etkiler açısından bir ihtiyat payı bırakılmalıdır.

Bu çalışmada yer alan başlangıç toplumu örnekleri, 19. Yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarında gözlemlenen, çağdaş (*contemporary*) başlangıç toplumlarıdır. Bu kısıtlılığın sebebini açıklamak gerekir. Her şeyden önce paleolitik çağa ait başlangıç toplumu örneklerini gözleme imkânı olmadığından bunlara ilişkin veri elde edilebilecek tek kaynak arkeoloji veya tarihtir. Ancak çalışmanın konusu açısından bu bilimsel alanda nitelikli bir veri elde etme olasılığı pek azdır. Zira yazılı olmayan ilköğ toplumlarında hukuka ve yargıya ilişkin veri elde etmek neredeyse imkânsızdır. Yazıyı kullanan kadim toplumların kaynaklarında, bu toplumlara ilişkin bazı verilere belki ikincil kaynak niteliğinde rastlanabilir. Fakat bu kısıtlı bilgiler bütünlüklü bir sonuca varmak için yeterli değildir, yalnızca tarih öncesi başlangıç toplumlarına ilişkin bazı tahminler yapmamıza yardım edebilir. Bu nedenle günümüzde artık var olmayan paleolitik başlangıç toplumu örnekleri bu çalışmada yer almamaktadır. Çağdaş başlangıç toplumları ise özellikle 19. Yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlangıcında antropologlar ve etnologlar tarafından yoğun bir şekilde incelenerek, bunlar hakkında büyük miktarda bir bilimsel külliyat elde edilmiştir. Tıpkı paleolitik çağdaki başlangıç toplumları gibi yazılı olmayan bu toplumlara ilişkin hukuki veriler, antropolojinin ve etnolojinin çeşitli yöntemleri ile elde edilmiştir. Burada not edilmesi gereken bir diğer husus ise çağdaş (*contemporary*) diye adlandırdığımız başlangıç toplumlarının pek çoğunun modern devletler ile etkileşime girdikten sonra orijinal karakterlerinin ve yaşam tarzlarının büyük bir kısmını yitirmiş olduğudur. Bu nedenle, günümüzde bu toplumların geleneksel yaşam tarzlarını doğrudan gözlemlemek imkânı, ne yazık ki, neredeyse yok gibidir.⁸ Bu durum, çok az bir süre zarfında toplanabilen antropolojik

Ritual in Tribal Society, Oxford, Basil Blackwell Publication, 1965, s. 172-173. (Bu kitap bundan sonra “**Tribal**” olarak adlandırılacaktır.)

⁷ A.e., s. 173.

⁸ Uygun, sayıları her geçen gün azalmakla birlikte 100 kadar başlangıç toplumunun dünyanın geri kalanıyla iletişime geçmeden varlığını sürdürdüğünü söyler. Bkz. Oktay Uygun, **Devlet Teorisi**, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, İstanbul, Oniki Levha Yayınevi, Ekim 2020, s. 13.

verilerin kaynak olarak kullanılabilmesi zorunluluğuna yol açar. Kaldı ki eldeki bu kısıtlı antropolojik verilerin dahi büyük bir dikkatle kullanılması gerekmektedir. Zira söz konusu verilerin o toplumun orijinal karakterini mi yoksa devletli toplumlarla geliştirdiği ilişkilerden sonra içine girdiği yeni hali mi yansıttığı sorusu her zaman akılda bulundurulmalıdır.

2. Amaç ve Yöntem

Söz konusu toplumlar olunca, bunları sınıflandırmaya çalışmak Radcliffe-Brown'un da belirttiği gibi oldukça zorlu bir iştir. Zira bir veçheden birbirine oldukça benzeyen iki toplum başka bir veçheden bakıldığında çok farklı özellikler gösterebilir.⁹ Öte yandan, araştırmacının bakış açısına bağlı olarak, ele alınan ölçüte göre birbirinden çok farklı sınıflandırmalar yapılagelmiştir. White, toplumları kontrol altına alabildikleri enerji miktarına göre sınıflandırmış, kültürleri, insan enerjisi ya da yabancı yiyecek aşaması, hayvan-bitki evcilleştirme aşaması ve yakıt enerjisi aşaması şeklinde ayırmıştır.¹⁰ Benedict ise odak noktasına psikoloji ve ideolojiyi almış, Apolloncu, Paranoid ve Dionysosçu toplumlar sınıflandırmasını yapmıştır.¹¹ Bu örnekleri verdikten sonra siyasi yapıyı temele alan Sahlins ve Service'in sınıflandırması oba, kabile, şeflik ve devlet şeklindedir.¹² Evrimci bir yaklaşıma sahip Fried ise eşitlikçi toplumlar (*egalitarian societies*), tabaka toplumları (*rank societies*), sınıflı toplumlar (*stratified societies*) ve devletler şeklinde bir sınıflandırma yapmıştır.¹³ Yine evrimci bir metodu takip eden Johnson ve Earle, aile seviyesindeki gruplar, yerel gruplar ve

⁹ Alfred Reginald Radcliffe-Brown, "Preface", **African Political Systems**, 4. impression, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 1950, s. xii. Bundan sonra "Preface" olarak anılacaktır.

¹⁰ Leslie A. White, **The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome**, Left Coast Press, Walnut Creek, 2007, s. 44-57.

¹¹ Margaret Mead, kitabına yazdığı önsöz yazısında Benedict'in bütün toplumlara uyan bir sınıflandırma yapmadığını ve bu üçlü ayrımı ortaya koyduğu argümanı desteklemek için yaptığını söyler. Bkz. Ruth Benedict, **Patterns of Culture**, A Mentor Book, 18. printing, New York, by The New American Library, May 1960, s. v-vi.

¹² Sahlins ve Service, aileler dışında segmentlere ayrılmamış, reissiz ve tarım öncesi geçim biçimine sahip toplumları *oba* (band); tarım ve hayvancılık ile geçinen, daha gelişmiş klanlara ve neseplere göre bölümlenmiş, güçsüz reisli toplumlara *kabile* (tribe); içte statü bölümlenmesine uğramış, kabilelere göre daha gelişkin üretimi olan şefli toplumlara *şeflik* (chiefdom) adını vermiştir. Bkz. Marshall D. Sahlins & Elman R. Service, **Evolution and Culture**, 6. Printing, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1970, s. 37.

¹³ Fried, **a.g.e.**, s. x-xi.

bölgesel yönetimler şeklinde üçlü bir ayrıma gitmiştir.¹⁴ Clastres, toplumları ilk önce devletin varlığına ve yokluğuna göre sınıflandırabileceğimizi belirterek, devletli toplumlar ve devletsiz toplumlar ayrımını yapmıştır.¹⁵ Ancak bir diğer kitabında bu ayrımın bir değer yargısı içerdiğini ve devletsiz toplumların devletten yoksun görülerek gelişmelerini henüz tamamlamamış toplumlar olarak görüldüğünü söyler.¹⁶ Bu kitapta önerdiği ayrım ise zorlayıcı iktidara sahip toplumların tarihli buna sahip olmayan toplumların ise tarihsiz toplumlar olarak ele alınabileceğidir.¹⁷ Araştırmacının evrimci, yapısalcı, Marksçı ya da herhangi bir metodu benimsemesine göre bunlardan başka sınıflandırmalar yapması da mümkündür.

Bu çalışmada kullanılan sınıflandırma, Sahlins ve Service'in yaptığı sınıflandırmaya benzer şekilde toplumları oba, kabile, şeflik ve devlet olarak ele almaktadır. Bunlardan ilk üçü başlangıç toplumu kategorisi altında değerlendirilmektedir. Sonuncu grup olan devletin ise yalnızca ilksel görünümü olan erken devletler çalışmaya dâhil edilmiştir. Başlangıç toplumları kategorisi de kendi içerisinde oba ve kabilelere tekabül eden tabakalanmamış başlangıç toplumları ve şeflikleri içeren tabakalı başlangıç toplumları olarak ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Bu konuda daha detaylı bir açıklama çalışmanın birinci bölümü içerisinde yapılmıştır.

Karşılaştırmalı bir çalışma yapılacaksa¹⁸, üzerinde sağlıklı bir şekilde durulabilecek ortak bir zemin bulunmalıdır. Post-modern bilimsel çalışmalarda genellikle toplumların farklılıklarını odak noktasında tutan yaklaşımlar ön planda olmuştur. Buna paralel olarak antropolojideki yaklaşımlardan birisi, her hususi grubun kendi tekilliği ve biricikliği içerisinde incelenmesini ve elde edilen verilerin insan

¹⁴ Allen W. Johnson & Timothy Earle, **The Evolution of Human Societies: From Foraging Group to Agrarian State**, Stanford, Stanford University Press, 1987, s. 19.

¹⁵ Pierre Clastres, **Vahşi Savaşının Mutsuzluğu: Siyasal Antropoloji Araştırmaları**, Çev. Alev Türker & Mehmet Sert, 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, Nisan 1992, s. 105. Bu kitap bundan sonra "**Vahşi Savaşçı**" olarak anılacaktır.

¹⁶ Clastres, **Toplum**, s. 152.

¹⁷ **A.e.**, s. 23.

¹⁸ "...Karşılaştırmalı çalışmanın materyalini sağlayabilir; bu inceleme diğer toplumlara başvurularak test edilebilir hipotezleri oluşturma olanağı verir; fakat tek bir toplum üzerine yapılan inceleme, kendi başına, kanıtlanmış sonuçlar sağlayamaz." Bkz. Alfred Reginald Radcliffe-Brown, "Toplumsal Yapı", **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi-1. Kitap**, Çev. Mehmet Tefik Özcan, İstanbul, Nüans Basın Yayın, 1993, s. 126.

doğasını anlamak bakımından başka bir şekilde kullanılmamasını savunmaktadır. Bu yaklaşım ile yapılan çalışmalar son derece verimli olsa da içerisinde endişe etmemiz gereken birçok tehlikeyi barındırmaktadır. Levi-Strauss'un, "antropoloji bilimini, tabanı bir elek kadar delik deşik olan bir kazana su doldurur gibi, daha zengin ve yoğun bir öz elde etmeden, monograflarla doldurup boş yere didinmeli miyiz?" şeklindeki sorusu bu tehlikeyi şairane bir biçimde özetler.¹⁹

Farklılıklardan ziyade ortak öze eğilen ancak bunu yaparken de farklılıkları tamamen unutmayan ve yine etnomerkezci olmayan bir yöntemin ve bakışın bulunması şarttır. Pek tabii ki burada kastedilen bir ideolojinin ya da teorinin kabına her bir tekil topluluğu zorla sıkıştırmak değil, tekil toplumlardaki olgusal verilerin elden geldiğince ortak bir öze dair anlamlandırılmasıdır. Bir diğer husus, önermelerimizi yalnızca onları destekleyen olguları aradan seçerek değil, antropolojinin sunduğu bütün verileri dikkate alarak test etmektir.²⁰ Bu, şüphesiz oldukça zorlu bir görevdir ama yine de bu çalışmanın amacı bu zorluğuna rağmen toplumsallığın, varsa eğer, ortak özüne dair bir şeyler yakalamak ya da en azından yakalamaya çalışmaktır.

Çalışmada kullanılan sınıflandırma belirlendikten sonra yapılacak şey, her bir kategori için olgusal verilerin toplanacağı bir örneklemin oluşturulmasıdır. Başlangıç toplumları için oluşturulacak örnekleme tarihsel olarak aşağı yukarı 19. ve 20. Yüzyıl içerisinde antropolojinin altın çaığında doğrudan gözlem yoluyla elde edilen verilere dayanıldığı için görece bir tarihsel eşdüzlemden bahsedilebilir. Öte yandan erken devletler açısından oluşturulacak örnekleme çok daha geniş bir tarihsel aralık söz konusudur. Bunu mümkün kılabilen şey ise erken devletlerin genelde yazılı kaynaklar bırakması ve/veya arkeolojik verilerden yararlanma imkânının daha fazla olmasıdır. Hem başlangıç toplumları hem de erken devlet kategorisinde oluşturulacak örneklemin bir diğer özelliği, olabildiğince farklı ve geniş coğrafyaları, kültür çevrelerini ihtiva

¹⁹ Claude Levi-Strauss, "The Social and Psychological Aspects of Chieftainship in a Primitive Tribe: The Nambikuara of Northwestern Mato Grosso", **Comparative Political Systems: Studies in the Politics of Pre-Industrial Societies**, ed. Ronald Cohen & John Middleton, University of Texas Press, 1967, s. 46.

²⁰ Huntington Cairns, **Law and the Social Sciences**, London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., 1935, s. 47.

etmesi olacaktır. Bunu yapmaktaki amaç ise birbirinden oldukça uzakta ve birbirleriyle etkileşim imkânları neredeyse sıfır olan yerlerde toplumsallığın ortak yönlerinin olup olmadığının ortaya konabilmesidir. Seçilen bu örneklemin bütünü temsil kabiliyetini haiz olup olmadığı elbette tartışılabilir ki bu çalışmanın da bu konuda mutlak bir iddiası yoktur. Bu noktada, Claessen’e başvurularak seçtiğim örneklemin en azından asgari sıhhati sağlamaya çalıştığını söyleyebilirim. İlk olarak karşılaştırılacak yönlerin ne olduğu açık bir şekilde belirtilmelidir.²¹ Karşılaştırmaya konu olacak örneklerin birbirinden oldukça farklı biçimler ve görünümler arz ettiğini dikkate alacak olursak yardımımıza koşacak bir diğer yöntem ise işlevsel eşdeğerlilik denen şeydir. Buna göre biçimleri çok farklı olsa da aynı işlevi gören şeyler karşılaştırma açısından yeterince soyutlanabilmiş olur.²² Bu çalışma özelinde, söz konusu eşdeğerlilik ölçütü yargısal işlev olacaktır. Muhakkak ki iş, burada birkaç cümlede özetlendiği gibi kolay ve sancısız olmayacaktır. Zira Claessen’in de ifade ettiği gibi bu zemin oldukça kaygandır²³ ve burada yol alırken çok dikkatli olmak gerekir. Benim naçizane yapmaya çalışacağım şey ise bu kaygan yolda olabildiğince az düşmeye çalışmak olacaktır.

3. Çalışmanın İçeriği

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, çalışmadaki temel kavramlar bakımından benimsenen tanımlar ve kullanılan sınıflandırmalar açıklanmıştır. Toplum tiplerini birbirinden ayırt etme ölçütleri belirlenmiş ve bunlar arasında sınırlar çizilmiştir.

İkinci bölümde, başlangıç toplumu hukukiliği ele alınmıştır. Tabakalanmamış başlangıç toplumları ile tabakalı başlangıç toplumları ayrı başlıklar altında incelenmiş ve her birisi için dünyanın farklı kültür çevrelerinden, olabildiğince geniş bir örneklem oluşturulmaya gayret edilmiştir. Bölümün sonunda ise örneklemelerden elde edilen

²¹ Henri J. M. Claessen, “Erken Devlet: Yapısal Bir Yaklaşım”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 160. Bu makale bundan sonra ‘Yapısal’ olarak anılacaktır.

²² A.e.

²³ A.e.

verilere dayanılarak başlangıç toplumlarında hukukilik ve yargının biçimlenişine dair sonuçlar ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölüme gelindiğinde erken devletler, kendi dinamikleri ile ve özgün bir biçimde ortaya çıkan ilksel erken devletler ve başka devletlerin etkileriyle oluşan ikincil erken devletler ayrımı gözetilerek yine olabildiğince farklı kültür çevrelerinden seçilen bir örneklem içerisinde ele alınmıştır. Bu bölümün sonunda da erken devletlerde hukukilik ve yargı bağlamında elde edilen veriler ortaya konmuş ve elde edilen bu veriler ışığında genel bir çerçeve çizilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HUKUKİLİK, TOPLUMLARIN İLKSEL GÖRÜNÜMÜ VE DEVLET

1. Hukuk ya da Hukuklar

İnsanın bireysel istisnalar dışında bırakılırsa toplumsal bir varlık olduğu açıktır. Toplumsallığın beraberinde getirdiği birçok sonuç vardır. Bunlardan birisi de her toplumun belli kurallar dâhilinde yaşamını sürdürmesidir. Dolayısıyla antropolojik veriler de dikkate alındığında açık ve örtük bir kurallar dizgesinin varlığı toplumsallığın kaçınılmaz bir sonucu olarak görülmektedir.

Fried'in da belirttiği gibi sosyal bilimlere olan yaklaşım ve kullanılan dil her devirde değişse bile bazı sorular her zaman sorulmaya devam eder. Bunlardan birisi toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinin nasıl bu kadar karmaşık hale geldiğidir.¹ Buna eklenebilecek başka sorular da vardır. Örneğin, bir yanda kadim cinsiyetler arası ayrımın dışında yalnızca bireysel farklılıklara dayanan bazı ayrımların bulunabildiği tabakalanmamış topluluklar varken diğer yanda sömürünün geliştiği tabakalı toplumsal düzenler ve bunun en karmaşık örneği olan devlet nasıl kurulmuştur? Bütün bu süreçlerin içerisinde toplumsal düzenin devamını sağlayan kurallara uyma davranışını sağlayan ve buna uymama neticesinde maruz kalınan yaptırımları içeren mekanizmalar nasıl değişkenlik göstermiştir? Çağlar boyunca birçok insan tarafından cevap aranan bu sorulardan özellikle en son zikredileni bu çalışmanın temel sorusu olarak alınmıştır.

Mair, başlangıç toplumlarının bir yönetime ya da hukuka sahip olup olmadıklarının tartışılacağı ancak hiç kimsenin bu toplumların herkesin itaat etmeyi doğru bulduğu bazı kurallara sahip olduklarına itiraz etmediğini belirtir. Başlangıç toplumlarında meydana gelen şiddet olaylarının çoğunun da uyulması gereken söz konusu kurallara aykırı bazı eylemlerden doğduğunu ve Hobbes'un başlangıç toplumlarındaki şiddetin kaynağı konusunda yanıldığı yerin de burası

¹ Fried, a.g.e., Giriş bölümü.

olduğunu ekler.² Duguit'ye göre, toplumu oluşturan kişilerin çoğunluğu söz konusu kuralın ihlaline yönelik toplumsal olarak tepki verilebileceğini idrak ettiğinde ve kabul ettiğinde bir hukuk kuralı mevcuttur.³ Claessen ise her türlü yönetimin gerisinde, bu ister kabile yönetimi olsun isterse de devlet yönetimi olsun, toplumun tümü tarafından olmasa bile büyük çoğunluğu tarafından benimsenen normların ve düşüncelerin olduğunu ve toplumun mitosu⁴ olarak adlandırılabilir bu değerler bütününe göre meşruiyetin belirlendiğini söyler.⁵ Yine Gluckman'a göre her toplum, haklılık ve haksızlık anlayışına ve buna bazı sonuçlar bağladığı bir kurallar bütününe sahiptir.⁶ Mair, Gluckman ve Claessen'in söylediklerini birlikte düşündüğümüzde, gerçekten de her toplumun kendine özgü, ortak bir meşruiyet algısının ya da düşüncesinin olduğunu ve kabul edilebilir olan yahut kınanabilir/cezalandırılabilir olan eylemlerin bu algıya ya da düşünceye göre belirlendiğini çıkarılabılırız.

Kural sözcüğü ile kastedilmek istenen dünyevi veya ilahi bir iradenin koyduğu ya da koyduğuna inanılan ilkelerden ziyade kısmi olarak iradi müdahaleleri içeren ancak onu da aşan, bir arada yaşamayı mümkün kılan toplumsallığın zorunlu kanunlarıdır. O halde, toplumsallığın devamını sağlayan bu açık ve örtük kuralların insanlık tarihine teşmil edilebilecek ortak bir özünün olup olmadığı sorusu ilgi konusu olabilir. Bu çalışmanın başlangıç noktalarından birisini bu soru oluşturmaktadır. Sayısız toplum biçimi ve siyasi iktidar tipi içerisinde yaşamış olan insanların toplumsal düzeni, barışı *euphoria*'yı⁷ veya dengeyi daha genel bir ifadeyle toplumsallığı idame ettirmeleri için bilinç dışı toplumsallıktan doğan kuralların yanı sıra iradi olarak

² Lucy Mair, **Primitive Government: A Study of Traditional Political Systems in Eastern Africa**, Indiana University Press, 1977, s. 33. Bu kitap, bundan sonra 'Primitive' olarak adlandırılacaktır.

³ Leon Duguit, "Objective Law", **Readings in Jurisprudence**, ed. Jerome Hall, trans. M. Grandgent & R. W. Grifford, The Bobbs-Merrill Company, 1938, s. 205-206.

⁴ Cemal Bali Akal, toplumsal mitos deyiimiyle kastedilen şeyi aşağı yukarı benzer bir biçimde, büyük harfle *Yasa* olarak adlandırmıştır. Bkz. Cemal Bali Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, 6. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, Ocak 2013, s. 135-210. Bu kitap, bundan sonra 'İktidar' olarak anılacaktır.

⁵ Claessen, **Yapısal**, s. 201.

⁶ Gluckman, **Tribal**, s. 207-208.

⁷ Radcliffe-Brown, kamusal ihlallerde toplumun sağlığını kaybettiğini ve *dysphoria* durumunun ortaya çıktığını, ihlalin yaptırımlandırılmasından sonra *euphoria*, yani toplumsal sağlığın yeniden tesis edildiğini söyler. Bkz. Alfred Reginald Radcliffe-Brown, "İlkel Hukuk", **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi-1. Kitap**, Çev. Mehmet Tefik Özcan, İstanbul, Nüans Basın Yayın, 1993, s. 141. Bu makale, bundan sonra 'İlkel' olarak anılacaktır.

geliştirdiği mekanizmalar, karşılaştırmalı inceleme yoluyla ve yargısalılık özelinde ele alınacaktır.

Toplumsal yapı, durağan ya da statik değildir, sürekli yenilenen bir denge durumu (*equilibrium*) şeklinde düşünülmelidir. Denge durumunu bozan olaylar sürekli meydana gelir ve bunu yeniden sağlamak için bir tür toplumsal tepki oluşur. Bu denge sistemi bazen çok uzun bir süre boyunca, görece değişmeden devam edebilir ama bazen de dengeyi bozan eylem o kadar güçlüdür ki bunu izleyen tepkisel süreç, denge sisteminin değiştirilmesi ve yeni bir denge sisteminin oluşması sonucunu doğurur.⁸ Claessen'in sözleriyle özetlemek gerekirse:

“Siyasi bir yapı, ne kadar istikrarlı olursa olsun değişim yahut düzensizlik tehdidi altındadır. Birbirinden farklı erkler arasında güç dengesi olduğu sürece bu yapı değişime uğramayacaktır. Bir yönetici, kurulu ya da ortaya çıkmakta olan erklerle karşı ağırlık yaratarak güç dengesine etki edebilir. Bu denge, istikrarlı, yarı istikrarlı ya da istikrarsız olabilir. Güç dengesi iç ya da dış (bazen ikisi de) etkenler nedeniyle rahatsız edildiğinde siyasi yapıda bir değişim ihtimali oluşur. Bu gerçekleştiğinde, zaman içerisinde yeni karşı ağırlıklar meydana gelir ve sonuçta rahatsız edilip değiştirilecek yeni bir güç dengesi oluşur.”⁹

Hukuku merkezileşmiş bir iktidar odağının meşru yaptırımlarıyla desteklenmiş normlar olarak açıklayan tanım, hukukun ancak geniş anlamıyla devlet veya odaklanmış iktidar ile birlikte var olabileceğini varsayar. Geniş anlamdan kasıt, modern devletin yanı sıra erken devletleri ve hatta bazı şeflikleri de içerisine alan geniş bir siyasi iktidar tipi yelpazesine sahip olmasıdır. Hukuku, yalnızca merkezi otoritenin varlığı ile açıklayıp bunun dışındaki toplulukları da hukuk dışında¹⁰ bırakmak elbette ki teorik açıdan araştırmacıya ciddi bir rahatlık getirebilir. Böylece hukukun sınırları daha belirginleşir, dolayısıyla üzerinde çalışılacak materyalin çerçevesi de daha kolay

⁸ Radcliffe-Brown, **Preface**, s. xxii.

⁹ Henri J. M. Claessen, “The Balance of Power in Primitive States”, **Political Anthropology: The State of the Art**, ed. S. Lee Seaton & Henri J. M. Claessen, Mouton Publishers, 1979, s. 192.

¹⁰ Pospisil'e göre Batılı dünya görüşünün karakteristik özelliklerinden birisi ikilikler üzerinden düşünmektir. İlkel-medeni toplum, kabile toplumu - devletli toplum gibi ikilikler üzerinden düşünmenin sonuçlarından birisi de bunların zıt kutupları temsil etmesi gerektiridir. Buna bağlı olarak, medeni toplumların mantıklı ya da rasyonel toplumlar olduğunu tespit etmekle birlikte ilkel toplumların da doğal olarak mantık öncesi bir zihniyete sahip oldukları söylenecektir. Ona göre bu düşünce tarzı, söz konusu toplumları anlamamız açısından ciddi yanlış sonuçlar doğurmuştur ve kabile toplumları ile medeni toplumlar arasında hukuk açısından temel bir niteliksel farklılık bulunmamaktadır. Bkz. Pospisil, **a.g.e.**, s. 341.

çizilebilir. Ancak, hukukun bu kullanışlı ve tutarlı tanımının kanaatimce ciddi bir eksikliği vardır. Hukuka merkezi iktidar ile birlikte var olabilecek şekilde sınırlı bir tanım getirmek, “kamu hukuku” çalışmalarını bu türden toplumlarla sınırlandırmak ve devlet öncesi ya da muhtemel devlet sonrası merkezi iktidara sahip olmayan toplum biçimlerini göz ardı etmek anlamına gelir. Oysa devletli toplum insanlık tarihinin çok küçük bir kısmını oluşturduğu gibi modern devletin tarihi ise bu kısa tarihin en küçük kısmına tekabül eder.¹¹ Kaldı ki devlet teriminin birbirinden çok farklı olan bu iktidar tiplerinin hepsini karşılayıp karşılamayacağı da tartışmalıdır.¹² Nasıl ki sadece tek tanrılı inançların din olduğunu söyleyip diğer inançları dışarıda bırakmak mümkün değilse hukuka bu şekilde sınırlı bir tanım getirmek de insanlığın bugüne kadarki öyküsünü eksik bırakmak anlamına gelecektir.¹³ Burada, merkezi iktidarların uyguladığı hukuku insanlığın kaçınılmaz bir yazgısı olarak görmediğimi ifade etmem gerekir. Kanaatimce, insanlığın bu türden hukuku da aşarak yeni bir toplumsal düzen biçimini oluşturması önündeki sınırsız olanaklardan birisidir. Belki, hukukilik çerçevesi bu konuda yol gösterici olabilir. Ancak bu mesele, çalışmanın sınırlarını aşan bir konudur.

Antik Mezopotamya kent devletlerindeki ile Roma İmparatorluğundaki veya fetih öncesi Hawaii ile Amerika Birleşik Devletlerindeki hukukun aynı anlamlara geleceği söylenememesine rağmen bunların hepsini içerisine alan ortak bir hukuk tanımı yapılabilmiştir. Bu nedenle insanlığın devletli toplumu da aşip yeni toplum ve yaşam biçimlerini ilelebet bulamayacağını söylemek anlamsız bir tutuculuk olacaktır. O halde yapılması gereken, modern hukuku modern öncesi hukukla veya başlangıç toplumu hukuku ile karıştırmadan bütün bunları içerisine alan ortak hukukilik özünü anlamaya çalışmak ve insanlığın toplum halinde yaşamasının varsa bütün tarihe teşmil edilebilecek benzer yönlerini ortaya koymaktır. Bu nedenle, hukuka kesin bir tanım

¹¹ Aynı yönde bkz. Uygun, **a.g.e.**, s. 17.

¹² Devlet teriminin batı geleneğinde kullanılmasına ilişkin tarihsel bir araştırma, bu terimin her dönemde ihtiva ettiği farklı anlamları gösterdiği gibi modern devlet kavramını karşılayacak biçimine ne zaman eriştiğini de açıklamaktadır. Bu konu daha detaylı olarak çalışmanın ileriki bölümünde ‘Devlet Sözcüğü Üzerine’ başlığında ele alınacaktır.

¹³ Fried, **a.g.e.**, s. 15; Aslan Delice, **Antropoloji Penceresinden Hukuk: Basit Topumlarda Akrabalık İktidar ve Çıkar İlişkileri**, 1. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, Mayıs 2013, s. 65.

getirmek yerine¹⁴ hukukları birbirinden ayırmak ve bunu böylece ifade etmek ve hiçbir toplulumu hukuk-dışı bırakmamak açısından kullanışlı bir hukukilik çerçevesi çizmek gerekir.

Montesquieu'nün de söylediği gibi hukuk, birtakım verili evrensel ilkelerden doğmaz ve her toplumun hukuku ve yasaları onun kültürünün bir parçasıdır, dolayısıyla o topluma özgüdür.¹⁵ O halde yukarıda da belirttiğim gibi bütün toplumlara teşmil edilebilecek bir hukuktan ziyade hukuklardan bahsedilebilecek bu düzlemde, her bir toplumun aynı zamanda hukuka aykırılıkları yaptırımlandırdığı birtakım mekanizmalara, kurumlara ya da yargısal pozisyonlara da sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar da tıpkı hukuk gibi tek bir türde ya da tipte değil her bir toplum için farklı biçimlerde ortaya çıkar. Ancak hukukilik nasıl ki bir öz, bir temel ortaya koyabiliyorsa birbirinden farklı olan bu yargı mekanizmaları için de buna benzer bir ortak özün bulunup bulunmadığını araştırmak, bu tezin yapmaya çalışacağı şeylerden birisidir.

Gluckman, hukukun anlamının mahkemelerin yargısal kararlarından ibaret olarak düşünülmesinin sözcüğün anlamlarından birisinin diğerleri üzerinde mesnetsiz bir hâkimiyet elde etmesini sağlayacağını belirttikten sonra eklemiştir¹⁶:

“Kabul edilmiş kurallar bütününe yani bu anlamda hukuka her toplum sahiptir. Kimisi bunların uygulanması için mahkemelere yani adli kurumlara sahiptir. Ancak bu toplumlarda dahi birçok yükümlülüğe adli kurumların zorlaması olmadan uyulmaktadır: olumlu ya da olumsuz diğer yaptırımlar yürürlükte. Bu toplumlarda adli kurumlar mevcut değildir ve uyma davranışı çeşitli ödülleri ile Nadel'in toplumsal ilişkilerin ‘içsel cezaları’ olarak adlandırdığı şeyler yani yaptırımlar ile sağlanır. Bu yaptırımlar, hiçbirisi yargıç olmayan hukuk savunucuları, müzakereciler, arabulucular, uzlaştırıcılar ve hakemler ile desteklenir.”

¹⁴ Gluckman, hukukun neliği hakkındaki devasa literatürün temelinde bu sözcüğün tek bir tanımının olması gerektiği varsayımı olduğunu söyler ve hukukun bu varsayımın aksine birçok anlamının olduğunu ekler. Bkz. Gluckman, **Tribal**, s. 178.

¹⁵ Charles-Louis de Secondat Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, XIX. Kitap, Çev. Berna Günen, 4. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ekim 2019, s. 385-386.

¹⁶ Gluckman, **Tribal**, s. 202.

Arkeolojik araştırmalar sonucu toplumsallığın çok büyük bir bölümünü oluşturduğunu bildiğimiz tabakalanmamış, yaygın ya da diğerk bir deyişle paylařılmıř¹⁷ iktidarlı başlangıç toplumlarını da içeren ortak bir hukukilik modeli ortaya konulabilir. Dolayısıyla bu çalışmada gözetilen yaklaşım, Akal'ın ifade ettiğı gibi bir “hukuk” yerine sayısız “hukukların” olduğunu kabul etmek ve bunları kuşatan ortak hukukilik modelini dikkate almaktır.¹⁸ Hukukilik modeline göre yapılacak bir incelemede bireyin aynı toplum içerisinde birden çok hukuk düzenine tabi olabileceğı görülecektir. Aile grupları, şirketler, dernekler, sendikalar, cemaatler, kardeşlik kulüpleri yahut mafya örgütlenmeleri kendi ilgi alanlarına göre bazı kurallar vazederek bunlara aykırı davranan üyelerini yargılayıp yaptırıma tabi tutabilirler.¹⁹ Ancak bu çalışma açısından dikkate alınacak olan altküme hukuklar değıl yalnızca her bir toplum için hiyerarşik olarak en üstteki tek hukuktur.²⁰

Başlangıç toplumlarını da içerisinde alan bir hukukilik tanımına ulaşabilmek için öncelikle antropologların hukuka dair söylediklerine ve hukuk antropolojisi çalışmalarına bakmak elzemdir. Lips, antropolojik monografilerin giriş bölümlerinde çalışılan topluluktan elde edilen verilerden yola çıkarak başlangıç toplumu hukukunun genel ilkeleri üzerinde bir açıklama yapmanın neredeyse geleneksel hale geldiğini söyler. Bu kadar çok farklı açıklamanın varlığının sebeplerinin ise bir toplumdan elde edilen verilerin evrensel bilgiler olarak kabul edilmelerini, çalışmayı yürüten kişilerin aldığı farklı hukuk eğitimi ve yine başlangıç toplumu hukukuna ilgi duyan ancak hukuk eğitimine sahip olmayan araştırmacıların yaptıkları çalışmaları sayar.²¹

Radcliffe-Brown hukuku, siyasi olarak organize olmuş bir toplumun yaptırımlarla sistematik olarak desteklediğı toplumsal kontrol mekanizması olarak kabul eden tanımın daha kullanışlı ve uygun olacağını söyledikten sonra modern

¹⁷ Mehmet Tefik Özcan, **İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol: Hukuk Dışı Mekanizmalar ve İlkel Hukuk**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul, Oniki Levha Yayınevi, Kasım 2012, s. 232. Bundan sonra, bu kitap “**İlkel Hukuk**” olarak adlandırılacaktır.

¹⁸ Akal, **Hukuk**, s. 35-43.

¹⁹ Mehmet Tefik Özcan, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, 5. Baskı, İstanbul, Oniki Levha Yayınevi, Eylül 2015, s. 56-57. Bu kitap, bundan sonra ‘Sosyoloji’ olarak anılacaktır.

²⁰ Akal, **Hukuk**, s. 179.

²¹ Julius E. Lips, “Naskapi Law (Lake St. John and Lake Mistassini Bands) Law and Order in a Hunting Society”, **Transactions of the American Philosophical Society**, vol. 37, No. 4, s. 381. Bu kitap bundan sonra “Naskapi Law” olarak adlandırılacaktır.

hukuktaki ceza hukuku - medeni hukuk ayrımının başlangıç toplumlarına uygulanmasındaki zorluğun aşılması için kamusal ihlallerin hukuku ve özel ihlallerin hukuku²² ayrımını önerir.²³ Modern hukukta kamusal düzene karşı suç olarak addedilen cinayet, hırsızlık gibi birçok suç, bu toplumlarda özel ihlal olarak değerlendirilirken ensest, cadılık gibi bazı eylemler genelde kamusal ihlal olarak görülür.²⁴ Lowie de başlangıç toplumlarında kişiler arası ilişkilerden doğan haksız fiillerin dışında toplumun genelini ilgilendiren bir tür suç anlayışı ve buna dair kuralların olduğunu ifade eder.²⁵

Radcliffe-Brown'un toplumsal yaptırımlara ilişkin genel sınıflandırmasından da kısaca bahsetmek gerekir. Buna göre, toplumun bir bölümünün yahut dikkate değer sayıda üyesinin bir davranış biçimini onaylamasına pozitif yaptırım, kınamasına ise negatif yaptırım denir. Negatif-pozitif yaptırım ayrımına ek olarak yayılmış (*difused*) ve örgütlü (*organised*) yaptırımlar ayrımının da yapılabileceğini söyler. Yayılmış yaptırımları toplumun bireyler halinde kendiliğinden ortaya koydukları tepkiler olarak tanımlamak mümkünken örgütlü yaptırımlara ise bazı geleneksel veya tanınmış usullere göre yürütülen eylemler demek mümkündür.²⁶ Radcliffe-Brown bunu söyledikten sonra bütün toplumlarda negatif yaptırımların daha belirgin olduğunu ifade eder. Böylece toplumsal yükümlülükleri, yerine getirilmemesi durumunda negatif yaptırım ile karşılaşma ihtimalinin olduğu eylemler olarak tanımlar. Örgütlü negatif yaptırımların en önemlileri ceza hukuku yaptırımlarıdır ve bunlar davranışı toplumsal kınamaya tabi olan kişiye yöneltilen belirli ve tanınmış usullerdir.²⁷ Radcliffe-Brown örgütlü negatif yaptırımlara, sürgün, dışlanma, bazı imtiyazları ve

²² Ozansü, kamusallaşmayan ve vakanın taraflarının yetkesi içerisinde kalan ihlallere karşılık gelen bu kavramın Alman hukukçular tarafından *privatstrafrecht* yani özel ceza hukuku olarak adlandırıldığını belirtir. Mehmet Cemil Ozansü, **Erken Modernlikte Ceza Sorumluluğunun Kamusallaşması ve Rasyonelleşmesi**, 1. Baskı, İstanbul, Oniki Levha Yayınları, Mayıs 2014, s. 103-106.

²³ Alfred Reginald Radcliffe-Brown, **Structure and Function in Primitive Society: Essays and Addresses**, The Free Press, Glencoe-Illinois, 1952, s. 212. (Bu kitap bundan sonra “**Structure**” olarak anılacaktır.) Radcliffe-Brown, bu tanımın kabul edilmesiyle bazı basit toplumların hukuka sahip olmadığı sonucuna varır. Ayrıca, benim başlangıç toplumu olarak ifade ettiğim bu toplumlar için yazı öncesi (*preliterate*) ifadesini kullanır.

²⁴ **A.e.**, s. 213-214.

²⁵ Robert H. Lowie, **Primitive Society**, 3. Printing, New York, Boni & Liveright, March 1921, s. 425. Bu kitap, bundan sonra ‘Primitive’ olarak anılacaktır.

²⁶ Radcliffe-Brown, **Structure**, s. 205.

²⁷ **A.e.**, s. 208.

statüleri kaybetme, bedensel cezalar ve ölüm cezası gibi bazı örnekleri vererek, bunların siyasi, dini ya da askeri bir kurulu otorite tarafından uygulanması halinde hukuksal yaptırımlar olacağını söyler.²⁸ Bütün bunları içerisine alan bir diğer ayrım ise toplumun tamamına karşı yapılan ihlallere uygulananlar anlamına gelen birincil yaptırımlar ve kişi ya da kişi gruplarına karşı ihlallere uygulananlar anlamındaki ikincil yaptırımlardır. Ancak bu ikincil yaptırımlar da kaynağını birincil yaptırımlar içerisinde bulur, aradaki fark ise ikincil yaptırımları uygulama yetkisinin bireylere ya da birey gruplarına tanınmış olmasıdır.²⁹ Bu iki grup arasındaki temel fark, yaptırımlar ile korunan çıkarların bireysel yahut toplumsal olmasıdır.³⁰ Yine, Radcliffe-Brown’a göre başlıca ceza yasası yaptırımları, son derece sekülerleşmiş olanlar hariç bütün toplumlarda dini inançlar ile yakın bir bağlantı içerisinde görünmektedir.³¹

Radcliffe-Brown’un ayrımı birkaç ekleme ile hukukilik bağlamında bir inceleme için kullanışlı olabilir. Yazarın, askeri, dini yahut siyasi temelde kurulu bir otoritenin uyguladığı hukuki yaptırımlar olarak adlandırdığı örgütlü negatif yaptırımlara verdiği kısmi dışlama, bazı statülerin geçici veya kalıcı olarak kaybı, mülkiyetin alınması veya yok edilmesi, bedensel ceza, sürgün, ölüm veya hapis cezası gibi örneklerin³² birçoğuna, bu anlamda belirlenmiş bir otoritenin olmadığı başlangıç toplumlarında da rastlanılır. Buradaki temel ayrım kurulu bir otoritenin varlığıdır. Radcliffe-Brown, kurulu otorite derken düzenliliğe sahip ve merkezileşmiş bir iktidar odağından bahseder. Ancak, tabakalanmamış başlangıç toplumlarında da söz konusu yaptırımların arkasında bir otorite vardır, ancak bu otorite düzenlilik ve odaklanma anlamında kurulu bir otorite değildir. Aksine burada, belki *ad hoc* bir örgütlülüğün söz edilebilir. Söz konusu yasanın ihlalini yaptırımlandırmak için geçici olarak ve sadece o ana özgü bir biçimde örgütlü bir güç kullanımı ve yaptırımlandırma görülür. Şüphesiz bu ikisinin birbirinin aynısı olduğunu söylemek mümkün değildir ancak bir

²⁸ A.e.

²⁹ A.e., s. 208-209.

³⁰ John H. Provinse, “The Underlying Sanctions of Plains Indian Culture”, **Social Anthropology of North American Tribes**, ed. Fred Eggan, Enlarged Edition, The University of Chicago Press, Chicago, 1955, s. 371-372.

³¹ Radcliffe-Brown, **Structure**, s. 208-209.

³² A.e.,

Hakikat'e³³ dayanılarak meşru görülen yasa ve bu yasanın ihlalinin güç kullanılarak yaptırıma uğraması bakımından ise pek de farklı olmadıkları açıktır.

Hoebel, toplumsal olarak yetkilendirilmiş ajanlar aracılığıyla meşru zor kullanımı veya kullanma tehdidinin hukukun olmazsa olmaz unsurlarından birisi olduğunu söyler.³⁴ Ona göre bir toplumsal normun hukuki olması için, ihmal veya ihlal edilmesi durumunda düzenli olarak zor kullanımı veya tehdidi ile karşılaşması ve bu zor kullanımını yerine getiren kişi veya kişi gruplarının yetkisinin toplumsal olarak tanınması ve kabul edilmesi gerekir.³⁵

Hoebel, toplumun üyelerinin, *postulat* diye adlandırdığı bazı temel önermeleri, kanıtı kendisinde mündemiç hakikatler olarak görüp bunlardan yola çıkarak asgari bir mantıksal tutarlılıkla sonuçlar çıkardığını söyler. Yeni kültürel örüntüler bu postulatlar göre kabul edilir, reddedilir ya da değiştirilir. Tabii ki zaman içerisinde bu postulatlar da değişebilir. Hukuk kuralları da bunların bir kısmından kaynaklanır. Bu temel önermelerin, toplumun üyeleri tarafından açık bir şekilde ifade edilmesi mümkün olduğu gibi edilmemesi de mümkündür. Bunların ne olduğu üzerinde bütünüyle ittifak halinde olunmayabilir. Yargısal düello da siyasi mücadele gibi çoğu zaman birden çok postulatın hangisinin galip geleceğine ilişkindir.³⁶ Hoebel'in başlangıç toplumu hukukiliğini temel alarak bahsettiği bu postulatlar, Akal'ın basit toplumda güç ilişkisinden ve karmaşık toplumlarda güç ilişkilerinden süzülen hâkimiyetlerin dönüştüğü Hakikat'in formüllendirilmesidir.³⁷

White, bir eylemin toplumun tamamı tarafından özel bir mekanizma aracılığıyla cezalandırılabilmesini hukuk olarak nitelemiştir. Ancak eylemin toplumun tamamı tarafından ve ancak kamusal otoritenin devredildiği özel bir aracı kurum olmadan cezalandırılmasının ise gelenek olduğunu söyler.³⁸ White'ın tanımı da hukuku merkezi iktidar ve kurumsallaşmış kamusal otoritenin varlığı ile açıklar. Fried hukuku

³³ Toplumsal Mitos veya Yasa.

³⁴ Edward Adamson Hoebel, **The Law of Primitive Man: A Study in Comparative Legal Dynamics**, Harvard University Press, 4. Printing, Cambridge-Massachusetts, 1967, s.26. Bu çalışma, bundan sonra "**Primitive Man**" olarak anılacaktır.

³⁵ A.e., s. 28.

³⁶ A.e., s. 13-17.

³⁷ Akal, **Hukuk**, s. 230.

³⁸ White, a.g.e., s. 232.

tanımlarken Austinci bakış açısını kullanmış ve hukukun egemen veya onun vekili olan belirli bir güç odağı tarafından desteklenen yaptırımlarla uygulanan davranış kuralları olduğunu söylemiştir.³⁹

Pospisil, hukuku dört ölçüt içerisinde açıklar. Birincisi, hukukun siyasi bir otorite tarafından verilen bir kararda açığa çıkmasıdır. İkinci ölçüt, uyumsuzluğun tarafları arasındaki ilişkiye dair bir tanıma içermesidir. Üçüncüsü, hukuk uygulama düzenliliğine ve en azından genele uygulanma niyetine⁴⁰ sahiptir. Son olarak da bir yaptırım içerir.⁴¹ Pospisil'in ölçütleri, geniş bir yorumla bütün toplumlar için kullanılabilecek ortak bir hukukilik tanımına dair gerekli zemini sağlama konusunda kullanışlıdır. Birinci ölçütte yer alan siyasi otorite kavramı için ise Pospisil, liderlik kurumunun her toplumda şu veya bu şekilde görüldüğünü ve bu kategori içerisine gireceğini söyler.⁴² Ancak kanaatimce, bu ölçütte dile getirilen siyasi otoritenin merkezileşmiş ve kurumsallaşmış bir iktidar odağı olarak anlaşılmasına gerek olmadığı gibi, gücü ve etkinliği durumsallık içeren ve kısmi bir iktidar odağı olarak nitelendirilebilecek bir liderlik pozisyonu ile biraz daha genişletilmiş bir tanıma sahip olmasına da gerek yoktur. Siyasi otorite, pek ala üyelerinin kişisel özellikleri dışında bırakılmak üzere eşitlikçi ilişkiler ağı içerisinde bulunduğu, lidersiz ve başsız (*acephalous*) yaygın iktidarlı toplum tiplerinde de bulunabilir. Bu otoritenin tezahürü, grubun tüm üyelerinin yahut belirli bir yaşa erişmiş olan üyelerinin ortaklaşa karar alma mekanizmalarında da görülebilir. Bu türden karar alma mekanizmaları da, toplumsal iktidarı kullanır; dolayısıyla siyasi otoritenin bir biçimidir. Ancak, bunların diğerlerinden farkı merkezileşmemiş ve odaklanmamış olmalarıdır.⁴³ Başlangıç

³⁹ Fried, *a.g.e.*, s. 20.

⁴⁰ Burada kast edilen, verilen kararın temelini oluşturan ilkenin en azından gelecekteki benzer olaylarda da uygulanma niyetini içermesidir. Bu eski kuralların ve ilkelerin olaya uygulanması olabileceği gibi karşılaşılan yeni durumlarda yargılama makamının getirdiği yeni bir çözüm de olabilir.

⁴¹ Pospisil, *a.g.e.*, s. 8.

⁴² *A.e.*

⁴³ Llewelyn ve Hoebel de bu düşünceye yaklaşıp bir biçimde, örneğin tabu şeklindeki 'kadim hukukun' onu uygulayacak görevliler olmadan da var olabileceğini, uyumsuzlukları anlaşma, uzlaşma, yemin ya da düello ile çözebilmek için belirli usuller olabileceğini ve bunların arabuluculuk ya da denetim görevi göreceği bir görevli yardımı olmadan da yapılabileceğini söyler. Birçok toplum ve kültürde otorite, kişilerden ziyade eylem örüntülerine (usuller) ya da eyleme ilişkin normlara bağlıdır. Bkz. Karl N. Llewelyn & E. Adamson Hoebel, *The Cheyenne Way: Conflict and Case Law in Primitive Jurisprudence*, 4. printing, University of Oklahoma Press, April 1967, s. 286. Hemen belirtmek gerekir ki Hoebel daha sonra otoriteye ilişkin bu görüşünden vazgeçmiştir. Düzenli ve resmi nitelikte, toplum

toplumlarında, grubun ortak karar alarak bir ihlali yaptırımlandırması, Özcan'ın sözünü ettiği rasyonel bir gerekçelendirmeye sahip olmayabilir.⁴⁴ Kişinin suçuna ve ona uygulanan yaptırıma söz konusu toplumun üyeleri doğaüstü bir gerekçelendirme sunabilir. Ancak, yaptırımın meşruiyet gerekçesi ne olursa olsun arkasında yatan rasyonellik, yani toplumun tamamı için tehlike teşkil eden bir durumun bertaraf edilmesi kolaylıkla saptanabilir. İkinci ölçüt olan, uyumsuzluğun tarafları arasındaki ilişkiye dair bir tanım içermesi hususu da evrensel bir ölçüttür. Hangi eylemin haklı hangisinin haksız olduğuna ve uyumsuzluğa konu olan ilişkinin ne olduğuna dair her toplumda bir genel meşruiyet algısı vardır. Pospisil üçüncü ölçütünde hukukun uygulanma düzenliliğine ve en azından genele uygulanma niyetine yani evrensel bir kural olma kabiliyetine sahip olmasını arar. Bu ölçütün başlangıç toplumlarını kapsaması hususu biraz daha çetrefillidir. Başlangıç toplumlarında, hukukun uygulanma düzenliliğine her zaman sahip olduğunu söylemek güçtür. Çoğu zaman, uyumsuzluk iki taraf arasındaki bir meseledir ve kıyas hukuku ilkesi çerçevesinde haklı olan hakkını kendi eliyle ya da hısımlarının desteğiyle almaya çalışır. Bu gibi durumlarda siyasi iktidarın doğrudan desteklediği bir hukuk normu görünümü yoktur. Ancak, hususi bir uyumsuzlukta kimin haklı kimin haksız olduğuna dair toplumda genel bir kanı vardır. Bu kanı, haksızlığa uğrayan kişinin hakkını elde edebilmesinden bağımsız olarak mevcuttur. Esasında bu husus, genele uygulanma niyetine sahip hukuki bir ilkenin var olduğuna da işaret eder. Kişinin haklı olması ile hakkını elde edebilmesi farklı şeylerdir. Toplumun tamamına karşı ihlallerde ise Pospisil'in üçüncü ölçütünün uygulanma sahasını bulması daha olasıdır. Bu gibi suçların, başlangıç toplumlarında oldukça nadir görüldüğünü tahmin etmek çok zor değildir. Ancak nadiren görülseler de söz konusu suçları işleyen kişilerin toplumsal yaşamın idamesi bakımından büyük sorun teşkil etmeleri nedeniyle, kim olursa olsun cezalandırılıp tasfiye edilmeleri konusunda büyük bir oydaşım (konsensüs) oluşur. Bu oydaşım, suçlunun en yakın akrabalarını dahi içerir. Dolayısıyla, tekil istisnalar dışarıda bırakılmak koşuluyla, başlangıç toplumlarında kamusal ihlallerde uygulanan hukukun

tarafından kendisine hareket etme imtiyazı verilmiş kişi ya da kişi gruplarının uyguladığı gücün hukukun ana ölçütü olduğunu söylemiştir. Bkz. Hoebel, **Primitive Man**, s. 28.

⁴⁴ Özcan, **Sosyoloji**, s. 65.

düzenliliğe ve genele uygulanma niyetine sahip olduğunu söylemek gerekir.⁴⁵ Dahası bu yargılama mekanizmalarının verdiği kararlara karşı tarafların karşılık verme olanağı da yoktur. Dördüncü ölçüt olan yaptırımın da evrensel bir ilke olarak bütün hukuk sistemlerinde görüldüğü ortadadır. Yaptırımın türü ve arkasındaki infaz gücü değişiklik gösterebilir, ancak bu her hukuk sistemi için tanımdan dışlanamaz bir koşuldur. Son olarak, Pospisil, hem fiziksel hem de fiziksel olmayan dışlama, alay etme gibi yaptırımların da hukuki olduğu kanaatindedir.⁴⁶

Gluckman ise hukuka ilişkin onlarca tanımın yapıldığını ve bu tanımları yapanların en büyük yanılgılarının hukukun tek bir tanımı varmış gibi davranmaları olduğunu söyler.⁴⁷ Hukukun tek ve kesin bir tanımının olmadığını belirttikten sonra doğru davranışın ne olduğunu tanımlayan çok sayıda kurala sahip olup üyelerinin çoğunlukla bunlara uyduğu ve uymadığında cezalandırıldığı toplumların kurumsallaşmış mahkemelere sahip olmadıkları için hukuk dışı olduklarını düşünmenin tuhaf olduğunu ekler. Bunun yerine bu toplumların hukuka sahip olup yasal kurumları olmadığını ya da adli (*forensic*) kurumlarının bulunmadığını söylemeyi tercih eder.⁴⁸ Bütün bu tespitleri yaptıktan sonra ise hukuk kelimesinin yerine dilin zenginliklerinden yararlanarak başka terimler kullanılmasını önerir.⁴⁹

Yetkilendirilmiş ajanlar eliyle meşru zor kullanımı veya kullanmaya yönelik tehdit unsurları hukukun ayırt edici unsurları olarak kabul edildiğinde başlangıç toplumlarını da kapsayan bir hukukiliğin özü yakalanabilir. Kaldı ki bir kararın ya da kuralın icrasını sağlayabilmenin yegâne yolu fiziksel güç kullanımı veya tehdidinden ibaret değildir. Özellikle başlangıç toplumlarında toplumsal işbirliğinden dışlama gibi kimi eylemler de oldukça etkili icra dolayısıyla yaptırım araçlarıdır.⁵⁰

⁴⁵ Özcan, yaptırımın ihlalden önce bilinmesi, en azından daha sonraki benzer ihlallerde uygulanması inancını doğuracak ölçüde insanların zihninde yer tutmasını gerektirdiğini belirtir. Bkz. Özcan, **Sosyoloji**, s. 65. Bu ölçütün, kamusal ihlallere uygulanan yaptırımları kapsadığı kanaatindeyim.

⁴⁶ Pospisil, **a.g.e.**, s. 92-96.

⁴⁷ Gluckman, **Tribal**, s. 178.

⁴⁸ **A.e.**, s. 182.

⁴⁹ Bağlayıcı kurallar için Latince *corpus juris* terimini ve çeşitli yaptırımları nitelemek için de *legal* (yasal), *forensic* (adli), *penal* (cezaî) gibi terimleri kullanmayı önerir. Bkz. **A.e.**, s. 183.

⁵⁰ Mark R. Reiff, **Punishment, Compensation and Law: A Theory of Enforceability**, Cambridge University Press, 2005, s. 31-34. Reiff, hukuki kuralların icra araçlarını fiziksel zor kullanımı, stratejik güç, ahlaki kınama ve pişmanlık, toplumsal eleştiri ve işbirliğinden dışlama, otomatik yaptırımlar ve hukuki giderimler olarak altı kategori altında inceler.

Yetkilendirilmiş ajanların bu yetkiyi illa toplumun genelinden ayrılmış ve merkezileşmiş bir odaktan alması gerekmez. Topluluğun tamamı da egemen olarak bu yetkiyi ajanlara verebilir yahut kendisi kullanabilir. İnuit toplumunda mükerrer katile karşı anonim olarak alınan ölüm cezası kararı buna örnek verilebilir. Burada toplumdan ayrı egemen bir odak yoktur, toplumun tamamı⁵¹ egemen olarak karar verir ve bunun için belli bir kişiyi ya da kişileri yetkilendirir. Bu aynı zamanda verilen cezanın meşruiyetini de sağlar. Buradaki güç kullanımı sonrasında ölen kişinin hısımlarının intikam alamaması⁵² da bu kararın kısas prensibi dışında bir hukuk uygulaması olduğunu gösterir. Yine yetkilendirilmiş ajanlar deyiminin bu işi uzman olarak yerine getiren bir kolluk gücü olarak anlaşılması da zorunlu değildir. Başlangıç toplumları için konuşacaksak, her tekil olayda yetkilendirilmiş ajan ya da ajanlar farklı kişiler olabilir. Lips, başlangıç toplumları için kamuoyunun da hukuku uygulama bakımından bir ajan sayılacağını ve bunun sadece önleyici değil aynı zamanda cezalandırıcı bir işlev gördüğünü söyler.⁵³ Kamuoyunun bu niteliğinin de en çok kamusal barışın zedelendiği vakalarda gözlemlenebileceğini ekler.⁵⁴

Başka bir görüşe göre, merkezi otoritelerin yargısal kararları infaz ettiği tarihi aşamaya geçilmeden önce toplumun gücü ile onaylanmış birtakım otoriteler tarafından uygulanan, kontrollü bir ihkak-ı hak (*self-help*) aşaması var olmuştur. Bu otoriteler, söz konusu vakanın esasını incelenene kadar ilgili kişiyi bir şey yapmaktan alıkoyarak kamusal düzeni korumuşlardır.⁵⁵ Tamayo y Salmoran, ihkak-ı hakkın kontrolüne

⁵¹ Buradaki ‘toplumun tamamı’ ifadesi kelimenin tam anlamıyla toplumun her bir üyesini içerir şekilde anlaşılmalıdır. Pek çok toplumda, cinsiyet, yaş ve buna benzer ölçütler ile söz konusu karar alma mekanizmalarına katılabilecek üyeler bu ölçütleri sağlayanlar ile sınırlandırılmıştır. Yaşı küçük çocuklar ve çoğu örnekte kadınlar bu mekanizmalara dâhil edilmezler. Dolayısıyla toplumun tamamı denildiğinde kabul törenleri ile çocukluktan çıktığı düşünülen yetişkin – genelde erkek – bireyler kast edilmektedir.

⁵² Hoebel, İnuit obalarında buna benzer olaylarda herhangi bir kısas girişiminin hiç gözlemlenmediğini belirtmiştir. Bkz. Hoebel, **Primitive Man**, s. 26. Fried ise Hoebel’in verdiği bu örneğin bir meşruiyet görünümü arz etmediğini zira katili öldüren kişinin kendisinin de aynı kader ile karşılaşp karşılaşmayacağını bilemeyeceğini söyler. Fried’in Hoebel’in mükerrer katil ile ilgili bu örneğini okuduğu halde kısas girişimine hiç rastlanmadığını söylediği kısma atıf yapmaması dikkat çekicidir. Bkz. Fried, **a.g.e.**, s. 90.

⁵³ Lips, **Naskapi Law**, s. 471.

⁵⁴ **A.e.**, s. 472.

⁵⁵ Rolando Tamayo y Salmoran, “The Judicial Litigation in Early States and The Evolution of the Legal Process”, **Development and Decline – The Evolution of Sociopolitical Organization**, ed. Henri J. M. Claessen & Pieter van de Velde & M. Estellie Smith, Massachusetts, Bergin and Garvey Publishers, 1985, s. 312.

ilişkin oluşturulan bu mekanizmaların iyi düzenlenmiş bir hukuk sistemine ve mahkemelere giden yolu açtığını belirtir.⁵⁶ Trigger da bu toplum tiplerinde görülen cebir aracının kamuoyu olduğunu ve bunun da insan davranışı üzerinde güçlü, neredeyse yeknesak bir sınırlayıcı etki gösterdiğini belirtir.⁵⁷ Toplumsal olarak telkin edilen suçluluk duygusu ve kamuoyundan, dedikodudan ve büyücülükten duyulan korku, insan davranışını devletli toplumlardan fazla değilse bile en az onlar kadar sınırlandırmaktadır. Bu ikisi arasındaki fark ise şudur: Devletsiz toplumlarda kontrol merkezden uzakta ve doğa içerisine yayılmışken devletli toplumlarda ise kamusal kabule şayan hiyerarşik ve kurumsallaşmış otoriteler mevcuttur.⁵⁸

Başlangıç toplumları – bilhassa tabakalanmamış başlangıç toplumları – için hukuki olanın gelenekten, ahlaktan veya başka bir şeyden nasıl ayırt edileceği bir itiraz olarak dillendirilebilir. Merkezi iktidarı ve onun yetkilendirilmiş ajanları eliyle yaptırımı hukukun ayırt edici unsurları olarak gören yaklaşım, infaz edilen kuralların hukuk infaz edilmeyen kuralların ise gelenek olduğunu söyler. Bu yaklaşım, hukuk ile geleneğin iki ayrı kategori olması gerektiğini varsayar.⁵⁹ Özcan, yargılama ve iktidar merkezine vurgu yapmayan hukuk tanımlarının, yaşayan hukukun toplumun tamamı tarafından yaptırımlandırılan diğer toplumsal normlardan ayırt edilmesini güçleştirdiğini söyler.⁶⁰ Gluckman, bir hukuk profesörünün en temel hukuki terimlerin en az derecede belirli anlamlara sahip olduğundan şikâyet ettiğini belirterek modern hukuk terminolojisinde kullandığımız birçok sözcüğün birden çok anlamı olduğunu söylemiştir.⁶¹ Bu terminolojik karmaşanın yanı sıra geleneklerin yargısal kararlarda zannedilenden çok daha fazla etkili olduğunu not eden Gluckman örneğin eşler arasında neyin boşanma sebebi olarak değerlendirileceği yahut gereken özenin ne olduğu gibi birçok konunun yargıç tarafından ancak toplumun değişen geleneklerine bakılarak belirlendiğini belirtir.⁶² Hukuk-gelenek ayrımı, meseleye belirli bir

⁵⁶ A.e., s. 321.

⁵⁷ Bruce G. Trigger, “Generalized Coercion and Inequality: The Basis of State Power in the Early Civilizations”, **Development and Decline – The Evolution of Sociopolitical Organization**, ed. Henri J. M. Claessen & Pieter van de Velde & M. Estellie Smith, Massachusetts, Bergin and Garvey Publishers, 1985, s. 50.

⁵⁸ A.e., s. 50-51.

⁵⁹ Gluckman, **Tribal**, s. 197-198.

⁶⁰ Özcan, **Sosyoloji**, s. 71.

⁶¹ Gluckman, **Tribal**, s. 199.

⁶² A.e., s. 201.

pencereden bakışın sonucudur ve yaklaşımın hukuk tanımı da aynı doğrultudadır. Başlangıç toplumları için hukuk ve gelenek ayrımı çoğu zaman bir anlam ifade etmez zira bu toplumlarda bunlar iç içe geçmiştir ve çoğu zaman da özdeştir.⁶³ Dolayısıyla başlangıç toplumlarında hukuk-gelenek ayrımını yapmaya çalışmak anakronik bir yaklaşım olacaktır.

Bu noktada, hukukilik tanımının oldukça geniş olduğu ve hukuku diğerlerinden ayırt edecek bir ölçütün bulunmadığı şeklinde bir eleştiri ile karşılaşmamız olasıdır. İlk olarak belirtmem gerekir ki, başlangıç toplumu hukukiliği ile erken devlet hukukiliği arasındaki büyük kesintiyi göz ardı etmiyorum. Bu kesinti, Yasa ile uygulama arasındaki siyasi iktidar ilişkilerini farklılaştırır, yani devletli toplumlarda Yasa'nın dünyevi niteliğine, devletsiz toplumlarda ise dışsal ya da ilahi niteliğine tekabül eder.⁶⁴ Kast edilen devletli toplumlarda tamamen rasyonel bir hukukilik düzeninin görüldüğü değildir. Ama tabakalanmamış başlangıç toplumlarında, toplumun tamamına tekabül eden yaygınlaşmış bir siyasi iktidar ile yönetici-yönetilen ayrımının iyice yerleşmiş olduğu ve birincisinin kontrolünde bulunan bir siyasi iktidar biçimi arasında hukukilik bağlamında meydana gelen büyük kesintidir. Asıl soruya bir kez daha gelinecek olursa, hukuku diğerlerinden ayırt etmek başlangıç toplumları özelinde (bilhassa tabakalanmamış olanlarında) çok da kullanışlı bir ölçüt değildir. Akal'ın da söylediği gibi:

“En basit toplumlar bile, yöneten/yönetilen ayrımını tanımasalar da, kaçınılmaz olarak belli bir Yasa'ya göre düzenlendikleri, sosyal düzen ardında Yasa/uygulama bağıni mutlaka kurdukları, toplum Yasa'yı uygulamak üzere bir bütün olarak zorlayıcı güce dönüştüğü için, siyasi ve hukukidirler. Bunlarda sosyallik, siyasilik ve hukukilik özdeşleşir. Aslında sosyal, siyasi ve hukuki ayrımları çok sonra devreye girecektir.”⁶⁵

“... Devletin hukuk yarattığına ilişkin kuramların sınırı da, devletsiz toplumlardır. Siyaseti ve iradeciliği hukukun önüne oturtan bu kuramlara karşı söylenebilecek olan şey, basit toplum örneğinde sosyallikle aynı anlama gelen siyasilik ya da hukukilik göz önüne

⁶³ Akal, **Hukuk**, s. 84, 196-197.

⁶⁴ Akal, **İktidar**, s. 323. Akal'ın burada büyük harfle ifade ettiği Yasa, hukukiliğin temelindeki toplumsal mitos veya hakikate tekabül eder.

⁶⁵ A.e., s. 324.

alınırsa, devletli ya da değil her toplumun siyasi olduğu ölçüde, aynı zaman da hukuki de olduğudur.

Siyaset/hukuk, siyaset/sosyallik ayrımları modern düşünsel ayrımlardır. Bu ayrımlar başka bir dünyada hiçbir şey ifade etmeyecektir.⁶⁶

O halde, başlangıç toplumları özelinde hukukilikten söz edilirken bunun aynı zamanda toplumsallığa ve siyasiliğe de tekabül ettiği akılda tutularak bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Başlangıç toplumlarında, özel ihlallere ilişkin hukuk kurallarının bilindiği ve toplumun bu kurallara göre neyin meşru ya da hukuki olup olmadığına dair bir algısının olduğu ancak bu kurallardan doğan uyuşmazlıkları yargılayacak yahut hakkı teslim edecek adli kurumlara sahip olmadığı söylenebilir. Kamusal ihlallere ilişkin hukuk kuralları bakımından da aynı meşruiyet algısı çok daha güçlü bir biçimde kendisini gösterir ve *ad hoc* olarak oluşan yargılama mekanizmaları bu ihlalleri yaptırımlandırır. Bu, yargı mekanizmaları usulüne uygun yargılama yapan, uzmanlaşmış yargıçları ve hiyerarşik mahkeme örgütlerini içeren, infazı yerine getirecek resmi kolluk gücüne sahip adli kurumlar değildir. Ancak bütün bu sayılan nitelikler ayırt edici ölçüt olarak alınacak olursa sadece başlangıç toplumları değil erken devletlerin de önemli bir kısmı kapsam dışı kalabilir. *Ad hoc* olarak bir araya gelen ve kamusal ihlali yaptırımlandıran otorite, toplumun tamamından ayrılmamış olsa da söz konusu durumda bir hukuk uygulayıcısı ve yargı mekanizmasıdır. Bu mekanizmalardan, delile, tanığa ve sorgulamaya dayalı bir yargılama beklemek ise anakronik bir yaklaşımdır.

İtiraz noktası olarak öne sürülebilecek olan bir diğer husus, yargılamayı yapan kişi ya da kurumun mahiyeti daha açık bir ifadeyle uyuşmazlığın tarafı olmayan üçüncü bir kişi olması gerekliliğidir. Bu ölçütün mantıksal tutarlılığı, şefliklerde şeflerin kendilerine karşı suçları yargılamasını yahut daha geniş bir yorumla devlete karşı suçların devlet örgütünün bir parçası olan resmi mahkemeler ve atanmış yargıçlar tarafından yargılanmasını da hukuk dışı saymayı gerektirir. Dolayısıyla, bu itirazın da çalışmadaki hukukilik tanımı bağlamında bir geçerliliği yoktur.

⁶⁶ A.e., s. 325.

Modern hukuk algımızın çerçevesini oluşturan terimleri kullanarak bir başlangıç toplumundaki son derece basit olguları açıklamaya çalıştığımızda dahi bu, o toplumun hukuki mekanizmalarının içeriğinde bir yanılgıya yol açabilir.⁶⁷ Bu durum tabii ki modern hukuk kavramlarının tamamen kullanım dışı bırakılmasını gerektirmez. Yapılması gereken şey başlangıç toplumlarında elde edilen verileri bilerek veya bilmeden zoraki bir biçimde modern hukuk terimleri ile açıklamaya çalışmamak olacaktır.⁶⁸ Azami dikkat gösterildiği ve bu hakikat akılda tutulduğu sürece karşılaştırmalı bir analiz yapmak mümkündür.

Hukukilik, toplumsallığı idame ettiren kurallar veya yasaların arkasında bir hâkimiyet ilişkisinin yer aldığını ancak bu hâkimiyet ilişkisinin toplumdan topluma değişen bir *Hakikat*'in ya da *Yasa*'nın yahut *Mitos*'un arkasında gizlendiğini ifade eder. Söz konusu kurallar tamamıyla dünyevi ya da ilahi bir yasa yaratıcının iradesinin yansıması değildir ancak bunların oluşumunda zaman zaman kısmi iradelerden söz edilebilir. Yasanın varlığı, güç kullanımıyla uygulanmasına dayanır.⁶⁹ Ancak çalışmada benimsenen yaklaşıma göre buradaki güç kullanımı uygulaması resmi infaz görevlilerinin yaptıklarından ibaret değildir, en geniş anlamıyla yaygın yahut odaklanmış siyasi otorite tarafından bizzat uygulanan ya da meşru bir şekilde yetkilendirilmiş ajanların eylemlerini de kapsar. Ataerkil hâkimiyetin toplumsallığın ilksel hâkimiyet ilişkisi olduğunu yasalarla kendiliğinden istikrar kazanan bu hâkimiyetin, toplumlar tarihsel süreç içerisinde farklılaşırken buna eklenen yeni hâkimiyet ilişkileri ile birlikte dönüşerek, değişerek, gizlenerek de olsa varlığını devam ettirdiğini öne süren Akal'ın bu önermesinin⁷⁰ doğrulanması çalışmada ele alınacak toplumlardan elde edilen veriler ile sağlanacaktır. Clastres toplumu iktidar olmaksızın düşünemeyen yaklaşımın tabakalanmamış başlangıç toplumlarını siyasetdışı olarak gördüğünü, oysa bir yerde siyasetdışından bahsedebilmek için siyasetin de muhakkak olması gerektiğini söyler.⁷¹ Dolayısıyla ona göre siyasetdışı bir

⁶⁷ Julius E. Lips, "Chapter X: Government", **General Anthropology**, ed. by Franz Boas, D.C. Heath and Company, 1938, s. 487. Bu makale, bundan sonra "Government" olarak adlandırılacaktır.

⁶⁸ Hoebel, **Primitive Man**, s. 20.

⁶⁹ Akal, **Hukuk**, s. 230-232.

⁷⁰ A.e., s. 224, 229.

⁷¹ Pierre Clastres, **Devlete Karşı Toplum**, Birinci Basım, Çev. Mehmet Sert-Nedim Demirtaş, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi, Temmuz 1991, s. 20-21. Bu kitap, bundan sonra 'Toplum' olarak anılacaktır.

toplumun kültür alanında yeri yoktur ve merkezi iktidarın bulunmadığı toplumlarda da siyaset ve siyasal iktidar vardır.⁷² Ataerkil hâkimiyet ilişkileri, başlangıç toplumu siyasetini açıklayabilmek için elverişli bir alan gibi görünmektedir.

Bir kez daha vurgulamak gerekirse, bu çalışmadaki yaklaşım tek bir hukuk tanımı yerine bütün hukukları içerisine alan bir hukukilik çerçevesini ortaya koymak ve bunu bütün toplum tiplerini içerir biçimde ele almaktır. Bu hukukilik çerçevesi de bir önceki paragrafta gösterildiği üzere bütün hukukların hâkimiyet ve güç ilişkilerinden, şiddet ve baskıdan, meşruiyet ve hakikat yaratımından azade olmadığını kabul eder.

2. Başlangıç Toplumu Tipleri

Antropolojide sınıflandırmalar, Radcliffe-Brown'un da dediği gibi en zorlu konuların belki de başında gelir. Çünkü sınıflandırmaya cesaret eden her araştırmacı bir başkası tarafından “ama bahsettiğiniz şey bu kabileye uymaz” yahut “bu toplumda işler öyle değil” itirazıyla karşılaşır. Öyle ki bu durum kelebek toplayıcılığına benzetilip mevcut tipolojilerin söz gelimi bütün mavi kelebekleri bir gruba almakla eşdeğer olduğu söylenmiştir.⁷³

Sınıflandırmaların Batı tahakkümünün bir ürünü olduğunu söyleyip reddeden yazarlardan antropolojik çalışmaların özünün melezliğe, akıcılığa ve değişime odaklanmasını söyleyen yazarlara kadar geniş bir çevre sınıflandırmalara mesafeli durmuş ve bunları göz ardı etmiştir.⁷⁴ Ancak yine de görüntüsü, kokusu, yapıma şekli, kullanılan malzemeler ne olursa olsun yemek eninde sonunda yine yemektir. Bu benzetme, iradi bir şeyi irade üstü bir oluşum olan toplumsallıkla eşdeğer görmemize yol açmaz elbet ama yine de zihinde yer etmesi açısından toplumsallığın da ortak bazı yönleri olduğunu dikkate getirir. Dolayısıyla antropolojideki mevcut sınıflandırmalar, mutlak evrimci⁷⁵ ve hiyerarşik bir yaklaşım dışarıda tutularak ve konunun kendine has

⁷² A.e.

⁷³ Ted C. Lewellen, **Political Anthropology: An Introduction**, 3. edition, London, Praeger Publishers, 2003, s. 15.

⁷⁴ A.e.

⁷⁵ Burada, Timasheff'in koyduğu çekinceyi ben de tekrar etmeliyim. Başlangıç toplumu hukukiliğinin zorunlu olarak gelişmiş devlet hukukiliğine doğru (Timasheff'e göre ilkel hukuktan ergin hukuka doğru) tek çizgili bir şekilde evrilmesi gerekmez. Bkz. Nicholas Sergeyevitch Timasheff, **An**

problemleri de unutulmayarak kullanılabilir.⁷⁶ Ancak Parsons'un da dediği gibi, toplumsal farklılaşma kaçınılmaz bir şey değildir fakat evrim gerçekleşecek olursa bir toplumsal farklılaşma süreciyle gerçekleşir.⁷⁷

Daha çok antropolojinin çalışma konusu olan başlangıç toplumları, kendilerine özgü yapılarıyla kamu hukuku alanında çok önemli veriler sağlayabilir. Bu çalışmada gözetilen yaklaşım açısından iktidarın odaklanmış olup olmamasına ilişkin bir sınıflandırma, bunun yargısal meselelerin halline etkisi bakımından kullanışlı ve eninde sonunda bir kamu hukuku araştırmacısının bakış açısıyla uyumlu olacaktır. Özellikle, tabakalanmamış başlangıç toplumları ile tabakalı başlangıç toplumları arasındaki geçiş formları, siyasi iktidarın merkezileşmesi olgusunu ve bunun yargısalılık ile hukukilik bağlamındaki izdüşümünü anlamamızda bize yardımcı olabilir.

Başlangıç toplumlarında yapı bakımından birbirinden farklı onlarca tipe rastlanabilir. Ancak daha sistematik bir çalışma açısından, bu farklılıkları göz ardı etmeyen genel bir ikili ayrıma gidilebilir. Bu da başlangıç toplumlarını tabakalı ve tabakalanmamış başlangıç toplumları şeklinde sınıflandırmakla olur. Yönetici ve yönetilen ayrımının yerleştiği ve toplumsal artının yönetici tabaka ya da grubu desteklediği toplumlar, tabakalanmış toplumlardır. Kadim cinsiyetler arası eşitsiz güç ilişkisi haricinde yönetici-yönetilen ayrımının görülmediği ve bireysel ya da benzeri niteliklerden doğan ve kalıcı olmayan toplumsal statülerin dışında kayda değer bir ayrışmanın olmadığı, iktidarın yaygın biçimde bulunduğu toplum tiplerine tabakalanmamış toplumlar denmektedir. Bu ana ayrımın yanı sıra kültürel evrimci bir sınıflandırma oluşturan Sahlins ve Service'in oba, kabile, şeflik ve devlet ayrımı da terimsel açıdan bu çalışmaya fayda sağlayacaktır. Buna göre, tabakalanmamış

Introduction to the Sociology of Law, Cambridge, Harvard University Committee on Research in the Social Sciences, 1939, s. 284.

⁷⁶ Bir toplumun belirli bir sosyo-kültürel düzeye geldikten sonra erken devlet formlarını oluşturabileceği gibi uzun bir süre erken devlet yapılanmasına geçmeden de varlığını sürdürebileceğine ilişkin görüş için bkz. Leonid E. Grinin, "The Early State and its Analogues", **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing House, Vol. 2, No. 1, March 2003, s. 132. Grinin, bu makalede yüksek toplumsal tabakalaşma seviyesinin görüldüğü ancak devlet yapılanmasına sahip olmayan ve kendisinin 'erken devlet benzeri' olarak adlandırdığı kültürlerden örnekler vermektedir. Bu makale bundan sonra 'Analogues' olarak anılacaktır.

⁷⁷ Talcott Parsons, **The Evolution of Societies**, New Jersey, Prentice-Hall, 1977, s. 48.

başlangıç toplumları oba ve kabile, tabakalı başlangıç toplumları ise şeflik adı altında incelenmiştir.

Şüphesiz bu sınıflandırmanın istisnaları her zaman bulunabilir. Bunun yanı sıra hem kabile hem oba özelliklerini aynı anda taşıyan çok sayıda örnek de bulunabilir. Yine de belli bir tür soyutlama ile bazı ortak özellikler dikkate alınarak yapılan bir sınıflandırma, her topluluğun kendine has unsurları akıldan çıkarılmaksızın bu tür toplumların anlaşılması açısından faydalı olabilecektir. Nihayetinde tabakalanmamış toplumlar denildiğinde otoritenin merkezileşmediği ve kurumsallaşmadığı⁷⁸ yapılar anlatılmak istenmektedir ve bu genel özelliklere sahip toplumların kendilerini idare etme biçimleri arasında ortak bir yön ya da öz arama faaliyeti ancak bu yolla mümkün olabilir.

a. Tabakalanmamış Başlangıç Toplumlari

(1) Oba

Tabakalanmamış başlangıç toplumları, bazı yazarlar tarafından yapılan bir sınıflandırmaya göre merkezileşmemiş toplumlar olarak adlandırılmış ve oba (*band*) ve kabile (*tribe*) olarak iki ana kola ayrılmıştır.⁷⁹ Service, en iptidai toplumsal formun baba-yerli (*patrilocal*) obalar olduğunu söyledikten sonra bunun bilimsel anlamda insanlığın en erken toplumsal formu olarak varsayılabileceğini iddia eder. Ayrıca bu oba tiplerinin yeryüzünün birçok farklı bölgesinde ve birbirinden çok farklı coğrafi koşullarda görülmesinin de bu tip açısından şaşırtıcı bir evrensellik kesbettiğini belirtir.⁸⁰ İnsanın yiyecek üretmeye başlaması yaklaşık 10 ila 12 bin yıl öncesine denk geldiğinden insanlık tarihinin yaklaşık % 99'u avcı toplayıcı geçim biçiminden ibarettir.⁸¹ Obalar, genellikle az sayıda aileden meydana gelir.⁸² Oba toplulukları avcı toplayıcı bir geçim biçimine sahiptir ve buna bağlı olarak göçebe ya da yarı göçebe

⁷⁸ Edwin Sidney Hartland, **Primitive Law**, London, Methuen & Co. Ltd., 1924, s. 26.

⁷⁹ Ronald Cohen, "Introduction", **Comparative Political Systems: Studies in the Politics of Pre-Industrial Societies**, ed. Ronald Cohen & John Middleton, University of Texas Press, 1967, s. xi-xii; Lewellen, **a.g.e.**, s. 20.

⁸⁰ Elman R. Service, **Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective**, 2. Edition, New York, Random House, 1971, s. 107. Bu kitap, bundan sonra 'Primitive' olarak anılacaktır.

⁸¹ Raymond Scupin & Christopher R. DeCorse, **Anthropology: A Global Perspective**, 3. Edition, Prentice Hall, 1998, s. 312.

⁸² Morton Fried, birçok oba topluluğunun ortalama kaç aileden oluştuğunu örneklendirerek bunların görece daha az sayıda aileden oluştuğunu söyler. Bkz. Fried, **a.g.e.**, s. 66-68.

şekilde yaşarlar.⁸³ Bu tür topluluklar için kesin bir nüfus yoğunluğu öngörmek mümkün olmasa da geçim biçimlerinin avcılık ve toplayıcılık olduğu dikkate alındığında görece çok da yüksek bir yoğunluğa ulaşmadıkları söylenebilir.⁸⁴ Sınırlı kaynaklara dayanan bir geçim biçimine sahip oldukları için bunu karşılayamayacak kadar artan nüfusa erişen oba topluluklarında bölünme yoluyla nüfusun dengelendiği görülmektedir. Pek tabi ki bu bölünmenin gerçekleşebilmesinin önemli koşullarından birisi yeni oluşan grubun yaşamını sürdürebileceği elverişli bir toprak parçasının varlığıdır.⁸⁵

Coğrafi koşulların zorluğuna, dolayısıyla kaynakların da kısıtlılığına bağlı olarak nüfus, kendiliğinden az olabildiği gibi kimi zaman üretim süreçlerine katkı sağlayamayan bebeklerin öldürülmesi (*infanticide*) ya da yaşlı insanların terk edilmesi gibi iradi mekanizmalar da buna katkı sunar.⁸⁶

En küçük avcı toplayıcı obanın bile kendisini, sınırları çok gevşek bir biçimde tanımlanmış olma ihtimaliyle birlikte, belli bir alanın sahibi olarak gördüğü antropolojik araştırmalar sonucunda elde edilmiş bir veridir. Bu, söz konusu bölge üzerinde belli bazı hakların olduğunun iddia edilmesini ve toplumun işlerini dışarıdan bir müdahale olmadan yürütmesini de beraberinde getirir.⁸⁷ Bu veri, en küçük tabakalanmamış toplumların dahi siyasi iktidar tiplerinden birisi olarak tanımlanması açısından yol göstericidir.

Avcı toplayıcı oba topluluklarının ortak niteliklerinden birisi de karşılıklılık ilkesine dayanan bir ekonomik sisteme sahip olmalarıdır. Sahlins karşılıklılık prensibini üç tip şeklinde açıklamıştır. Bunların birincisi tamamen diğerkâm ve cömertçe duygularla verilmiş ve karşılığının alınmasının ancak arzu konusu olabildiği, Malinowski'nin 'saf hediye' dediği genelleşmiş karşılıklılık; ikincisi doğrudan mübadeleye dayanan dengelenmiş karşılıklılık; üçüncüsü ise bir şeyi yaptırımsız olarak ele geçirmek anlamında negatif karşılıklılıktır.⁸⁸ Düzenli ve sistemli artı ürün

⁸³ Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 186; Fried, **a.g.e.**, s. 58; Scupin / DeCorse, **a.g.e.**, s. 316.

⁸⁴ Fried, **a.g.e.**, s. 66-68.

⁸⁵ Scupin / DeCorse, **a.g.e.**, s. 316.

⁸⁶ Gluckman, **Tribal**, s. 86.

⁸⁷ **A.e.**, s. 85.

⁸⁸ Marshall D. Sahlins, **Stone Age Economics**, Chicago, Aldine & Atherton Inc., 1972, s. 193-196.

üretiminin olmadığı bu toplumlarda, zaman zaman kişisel olarak tüketebileceğinden fazlasını ele geçiren kişi bunu diğer grup üyeleri ile paylaşır. Çünkü bu tür toplumların uzun vadede hayatta kalabilmeleri işbirliğine ve paylaşmaya bağlıdır, bunun yanı sıra genelde fazla yiyeceği saklayacak imkânlardan yoksun olurlar. Ama saklama imkânının varlığında dahi yiyeceği paylaşmak, yiyecek bulunamayan zor zamanlarda grubun diğer üyelerinin desteğini temin eder. Karşılıklılık ilkesi, bu nedenle başlangıç toplumlarında özellikle de avcı toplayıcı geçim biçimine sahip oba topluluklarında temel bir öneme sahiptir.

Karşılıklılık prensibinin bir diğer görünümü ise oba grupları arasında görülen mübadele ya da değiş tokuştur. Bu değiş tokuş, onlarca farklı şekilde ve usulde yapılabilir ve her toplum için kendine özgü değişim yöntemleri gözlemlenebilir. Ancak bunun temelinde yatan şey, bir grubun yaşadığı alanda sahip olduğu bazı imkânların diğer grubun alanında yeteri miktarda olmaması ve tam tersidir. Bu nedenle, insanlar değiş tokuş yaparlar ve bunu yapmak zorunda olduklarının farkındadırlar.⁸⁹

Oba niteliğindeki bütün başlangıç toplumları yabancı yiyeceklere bağımlıdır ancak bütün yabancı yiyeceklere bağımlı topluluklar oba olmak zorunda değildir.⁹⁰ Kimi özgün coğrafi koşullarda yabancı yiyeceklerin çokluğu hem nüfus yoğunluğuna hem de toplumsal forma etkide bulunabilir ve dolayısıyla oba formu dışında toplum formları görülebilir.⁹¹

Birbirinden oldukça uzak bölgelerde olmalarına rağmen toplumsal ve siyasi yapı bakımından benzerlikleri göze çarpan oba topluluklarının yabancı yiyeceklere bağımlılık, nüfusun mevsimsel değişimi gibi ortak etkenler nedeniyle görece benzeri oluşumlar gösterdikleri görülür.⁹² Bu benzerlik, oba topluluklarında hukukilik ve yargı bağlamında ortak bir yönün bulunup bulunmadığını ortaya koymak için bir başlangıç noktası teşkil etmektedir.

⁸⁹ Elman R. Service, **The Hunters**, New Jersey, Prentice Hall, 1966, s. 14. Bu kitap, bundan sonra 'Hunters' olarak anılacaktır.

⁹⁰ Service, **Primitive**, s. 47.

⁹¹ Bkz. çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer alan Kwakiutl örneği.

⁹² Lewellen, **a.g.e.**, s. 23; Service, **Primitive**, s. 98.

Oba topluluklarında resmi bir liderlik pozisyonu olmayıp ya gayrı resmi liderlik pozisyonları ya da şartlara ve kişisel özelliklere bağlı olarak zaman zaman bazı kişilerin sivrildiği durumlar görülebilmektedir.⁹³ Ancak bu kişilerin topluluğun geri kalanı üzerinde meşru bir otoritesi bulunmaz. Bu kişiler, karar alma süreçlerinde en fazla hakem rolü oynayabilir.⁹⁴ Clastres, başlangıç toplumlarının iktidarı özellikle ellerinde tutarak reisin iktidar sahibi olmasının önüne geçtiklerini ve bunun süregiden bir durum olduğunu söyler. Eşitsizliğin ya da iktidarın reddi ile bu toplumların bölünmemişliklerini devam ettirdiğini ve buna tehlike oluşturan iktidar arzusu ile dolu reisleri de gerekirse öldürdüklerini belirtir.⁹⁵ Service, oba topluluklarında, aile reislerinin ve geçici liderlerin gayrı resmî otoritelerinin dışında bir siyasi ya da hukuki yapının bulunmadığını söyler.⁹⁶ White ise oba topluluklarında reislerin kişisel özellikleri ile sivrilip bazı konularda yönlendirici olduklarını söyledikten sonra topluluk üyelerinin tamamen denk özelliklere sahip olması varsayımında dahi en azından bazı zamanlarda güvenlik ve hayatta kalma açısından bir kişinin yönlendirilmesine ihtiyaç duyulacağını ekler.⁹⁷

Clastres, iktidara sahip olmayan bu liderlerin toplumun bir bütün olarak ortaya çıkmak ve diğer topluluklar karşısındaki özgüllüğünü belirtmek isteğine dayanarak bir görev üstlendiklerini söylemiştir.⁹⁸ Topumlarda önderlik yahut liderlik pozisyonunun kaçınılmaz bir özellik niteliğinde olup olmadığı bu çalışmanın kapsamı dışında bir konudur. Ancak, önemle not etmek gerekir ki hâlihazırda elimizde bulunan antropolojik verilerin bize gösterdiği her toplumun niteliği ve gücü farklılık göstermek kaydıyla öne çıkan bazı bireylere sahip olduğudur. Bu bağlamda Clastres'in yaptığı liderlerin diğer topluluklara karşı özgüllüğün ifadesi olması, makul bir açıklama olarak görünmektedir. Şüphesiz önderlerin, liderlerin yahut rehberlerin varlığının, özgüllüğün ifade edilmesinden başka nedenleri de olmalıdır.

⁹³ Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 186; Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 102; Service, **Primitive**, s. 109; Simon Roberts, **Düzen ve Kargaşa: Hukuk Antropolojisine Giriş**, Çev. A.Erkan Koca, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2010, s. 78.

⁹⁴ Lewellen, **a.g.e.**, s. 20.

⁹⁵ Clastres, **Vahşi Savaşçı**, s. 109-110.

⁹⁶ Service, **Primitive**, s. 98.

⁹⁷ White, **a.g.e.**, s. 233.

⁹⁸ Clastres, **Vahşi Savaşçı**, s. 106.

Avcı toplayıcı oba topluluklarında uyuşmazlıkların nasıl çözümlendiğinin yaşanılan coğrafi koşullar ile bağlantılı olduğu öne sürülmüştür. Buna göre, çetin koşulların var olduğu coğrafyalarda işbirliğine duyulan ihtiyaç nedeniyle birbirleriyle uyuşmazlık yaşayan kişiler kısa süreli olarak dağılıp sonrasında bir araya gelirken koşulların elverişli ve kaynakların bol olduğu bölgelerde ise gruplar, uyuşmazlık sonucu bölünme eğilimi göstermektedir.⁹⁹

Oba topluluklarında iktidar yaygın biçimde bulunduğundan uyuşmazlık çözümü için merkezi iktidarın yaptırım gücünü haiz kişiler, merciler veya kurumlar mevcut değildir. Bu nedenle, her oba topluluğunun uyuşmazlık çözümü ve yargı bağlamında kendine özgü bir karakteristiğe sahip olduğu ve birbirleriyle karşılaştırılamayacağı öne sürülebilir. Bu önermenin isabetini test etmek için yapmamız gereken, dünyanın farklı coğrafyalarında antropolojik verilere sahip olduğumuz farklı oba topluluklarını incelemek olmalıdır. Asya, Avustralya, Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Afrika kıtasından oba toplulukları bu farklılığı yansıtmak için örneklem olarak seçilmiştir. Avrupa kıtasında tarihin bir döneminde oba topluluklarının görüldüğü bilinmektedir ancak bunlara ilişkin veriler arkeoloji ya da mitolojinin yardımıyla ve oldukça dolaylı yollardan elde edilebilir. Bununla birlikte, bu çalışmada birincil veri kaynağı doğrudan gözlemlere dayanan antropoloji biliminin sağladıklarıdır. Avrupa kıtası için ise oba topluluklarına ilişkin antropolojik veriler ne yazık ki mevcut değildir. Çalışmada seçilen oba topluluğu örnekleri birbirinden çok uzaktadır ve aralarında etkileşimin varlığı imkânsıza yakındır. Örneklemin seçiminde mevcut antropolojik verilerin çeşitliliği ve çalışmanın konusuna ilişkin antropolojik verilerin bulunabildiği oba toplulukları dikkate alınmıştır. Dolayısıyla, dünyanın birbirinden çok farklı coğrafyalarında yer alan oba topluluklarının bazı niteliklerinin giriş bölümünde de bahsedilen işlevsel eşdeğerlilik yönünden karşılaştırılabilir olduğu açıktır. Bu noktada yapabileceğim yegâne şey örneklemin olabildiğince kapsayıcı ve geniş bir coğrafi ve kültürel alanı ihtiva etmesidir.

Antropolojik veriler ile ilgili önemli bir itiraz öne sürülebilir. Bu da incelenmiş toplulukların modern toplumlarla ilişkiye girerek özgün halini kaybettiği ve

⁹⁹ Roberts, **a.g.e.**, s. 81-82.

antropoloğun bütün ihtimamına rağmen elde edilen bilgilerin söz konusu toplulukları ve siyasi yapı tiplerini eksiksiz bir şekilde yansıtamayacağıdır. Bu eleştiri, şüphesiz tamamen haksız değildir. Göç ve kültürel etkileşimin yaratmış olabileceği etkiler bu nedenle her zaman akılda tutulmalıdır. Öte yandan bu etkiler öne sürülerek antropolojik verilerin tamamen göz ardı edilmesi de sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Yapılması gereken ihtiyatlı bir yol takip edilerek eldeki antropolojik verilerin söz konusu toplumların geleneksel yaşam biçimleri ile uyumluluğunu gözetmektir.

(2) Kabile

Tabakalanmamış toplulukların ikinci ana türü kabile (*tribe*) tipi topluluklardır. Bu terim antropologlar arasında oldukça tartışmalı bir terim olduğu için üzerinde anlaşılmış genel bir tanıma sahip değildir. Fried, antropolojide anlamsızlık abidesi olarak seçeceği bir kelime varsa bunun kabile (*tribe*) ya da ırk olacağını söylemiştir.¹⁰⁰ Bu ifade kabile teriminin anlamına ilişkin literatürdeki kafa karışıklığını ve zorluğu net bir şekilde göstermektedir. Kabile tanımına getirilen üç ana itiraz şu şekilde özetlenebilir: 1) ortak özelliklere sahip ayrı bir toplum kümesini içermez, 2) oba ya da şefliklerden yeterince ayrı değildir, 3) genellikle var olmayan bir toplumsal bütünleşme derecesini ifade eder.¹⁰¹ Ancak yine de bu tür bir sınıflandırma evrimci yaklaşım açısından merkezileşmiş sistemler ile avcı toplayıcı obalar arasında bir ara türün boşluğunu doldurduğu gibi kabile tipi toplulukların büyük çoğunluğunda ortak bazı yönlerin olduğu da karşılaştırmalı çalışmalar neticesinde saptanmıştır.¹⁰² Kabileler, tabakalanmamış yapıya sahip ve otoritenin küçük gruplar arasında dağılmış olduğu topluluklardır. Bu tür topluluklar tarım, hayvancılık veya bahçecilik yoluyla geçim biçimine sahiptir ve obalara göre genelde daha yoğun bir nüfusa ve yerleşik hayata sahiptir.¹⁰³

Malinowski, kabileyi herkesin herkesle gerçekte veya kurgusal olarak ilişkili olduğu bir klanlar sistemi olarak tanımlar ve kabilenin dışındakilerin kabile üyeleri

¹⁰⁰ Fried, **a.g.e.**, s. 154.

¹⁰¹ Lewellen, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁰² **A.e.**

¹⁰³ **A.e.**, s. 26-27.

tarafından insan olarak görülmediğini söyler.¹⁰⁴ Ancak bu önermeye karşı çıkan Schapera, Andaman Adası yerlileri gibi kimi avcı toplayıcı gruplarda dahi bunun aksinin mevcut olduğunu ve bu topluluk üyelerinin birbirleri ile ilişkili olma iddiasında bulunmayıp bir gruptan diğerine geçmeye meyilli olduklarını belirtmiştir.¹⁰⁵

Steward, kabile topluluklarında yarı bağımsız bir niteliğe ve kendine özgür bir yaşam biçimine sahip özgün alt kültür gruplarının bulunmadığını söyler.¹⁰⁶ Steward'ın bu tanımı evleviyetle oba toplulukları için de geçerli addedilebilir.

Lewellen'in tasnifine göre kabile; oba, şeflik veya devletlere nazaran belirli bir siyasi organizasyon biçimini ifade etmez ve esas olarak tarım ve hayvancılık yahut bahçecilik geçim biçimine sahip tabakalanmamış toplumları ifade eder.¹⁰⁷ Kabileler, bir grubun ötekiler üzerinde bir tahakküm kurduğu ya da kalıcı yönetsel yapının bulunduğu toplumlar değildir.¹⁰⁸ Bu toplumlarda da liderlik pozisyonunun meşru bir otoritesi yoktur, ancak bu pozisyon sınırlı bazı yetkilere sahip ve danışman niteliğinde karizmatik bir liderliktir.¹⁰⁹ İktidar topluluk içerisinde kişiler ve gruplar arasında yaygın bir biçimde kullanılır.¹¹⁰ Bu ayrıma göre kabileleri obalardan ayıran ana özellik, geçim biçiminin tarım ve hayvancılık ağırlıklı olmasıdır.

Service'e göre obaları kabile haline getiren şey hısımlıktan veya başka bir şeyden doğan tüm kabile cemiyetleridir.¹¹¹ Fried ise Sahlins ve Service'in kabile tanımının yetersiz olduğunu ve kabilenin bir araya gelmiş obalardan daha fazlasını ifade ettiğini göstermekte başarısız olduğunu söylemiştir.¹¹²

Linton, kabilenin en basit formuyla bitişik bölgelerde yaşayan ve kültürel benzerliklerinden ötürü birlik duygusuna sahip olan bir grup obadan oluştuğunu öne

¹⁰⁴ Bronislaw Malinowski, **Freedom and Civilization**, London, George Allen & Unwin Ltd., 1947, s. 253. Bu kitap bundan sonra "Freedom" olarak anılacaktır.

¹⁰⁵ Isaac Schapera, **Government & Politics in Tribal Societies**, London, C. A. Watts & Co. Ltd., 1963, s. 4. Bu kitap bundan sonra 'Tribal' olarak anılacaktır.

¹⁰⁶ Julian Haynes Steward, "Levels of Sociocultural Integration: An Operational Concept", **Journal of Anthropological Research**, Vol. 42, No. 3, Approaches to Culture and Society (Autumn, 1986), s. 338.

¹⁰⁷ Lewellen, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁰⁸ Service, **Primitive**, s. 102.

¹⁰⁹ **A.e.**, s. 103.

¹¹⁰ Lewellen, **a.g.e.**, s. 26-28.

¹¹¹ Service, **Primitive**, s. 105.

¹¹² Fried, **a.g.e.**, s. 165.

sürer. Kabilelerin üst organizasyonlara sahip olabilecekleri gibi bunlar olmadan var olabileceklerini de ekler. Kabilelerin genellikle bir obanın nüfusun artması ile birlikte bölünerek birçok obaya dönüşmesi ile meydana geldiğini belirtir.¹¹³ Kabileyi, basit bir obalar toplaşmasından ayıran en önemli unsurlar, üyeleri arasındaki birlik duygusu ve kendileri ile kabileden olmayanlar arasındaki farklılık duygusudur. Dil, kültür ve köken birliği, bir obalar topluluğunun kabile olması için yeterli değildir. Güçlü bir merkezi otoritenin bir arada tuttuğu obalar da barış ve işbirliği içerisinde yaşayabilir ancak bu da onların bir kabile haline gelmesini sağlamaz, merkezi otorite zayıfladığı anda söz konusu obalar dağılır.¹¹⁴ Linton, kabile terimini şefliği de içerisine alır bir şekilde hem tabakalanmış hem de tabakalanmamış toplumlar için kullanmaktadır.

İktidarın odaklanması anlamında oba ve kabile arasında fark yoktur. Kabilelerdeki reislerin sahip olduğu statüler veya ritüel yetkiler fiziksel bir güç kullanımı ile desteklenmez ve bu anlamda reisin yargısal bir güç kullanmasına yol açmaz. Bu topluluklarda kabile reisliği yine kişisel özelliklere ve hediye dağıtımı gibi bazı yollarla topluluk üyelerinin rızasının devamını sağlamaya bağlıdır. Bunlarda geriye düşen veya cesaretinden ve yeteneklerinden şüphe edilen kişi, reislik makamını kolaylıkla bir rakibe kaptırabilir. Bu nedenle çalışmamız açısından oba ve kabile tipli toplumların tabakalanmamış başlangıç toplumu tipi altında birlikte incelenmesi açısından bir sorun görülmemektedir. Dolayısıyla bir toplum için kullanılan oba veya kabile sözcüğü bu toplumun daha çok geçim biçimi ile ilgili bir önermeye sahip olacaktır. İki ana tip içerisine aldığımız tabakalanmamış toplumlar için daha detaylı ve onlarca alt grup içeren ayrımlar yapılabilir. Bu toplumlar içerisinde her iki tipin özelliklerini bir arada bulunduranlar da olabilir. Ancak, bütün bu farklılıklarına rağmen söz konusu toplumlar için kullanacağımız bu temel ölçütler çalışma açısından elverişli verileri sağlayacaktır.

¹¹³ Ralph Linton, **The Study of Man: An Introduction**, New York, Appleton-Century-Crofts Inc., 1936, s. 231.

¹¹⁴ A.e., s. 233.

b. Tabakalı Başlangıç Toplumu Tipi: Şeflik

Şeflikler¹¹⁵, tabakalanmış başlangıç toplumu tiplerini ifade eder. Tek bir köyü ya da yerel birimi aşarak birden çok köyü ya da yerel birimi, yönetici kişi ya da kişi grubu altında tek bir idari yapı içerisine alır.¹¹⁶ Birçok antropologa göre şeflikler, hısımlık ve diğer yüz yüze ilişki ağlarına dayalı bir organizasyona sahip kalıtsal ya da seçilmiş bir şef tarafından yönetilen küçük ölçekli toplumlardır.¹¹⁷ Birtakım yerel toplulukların ya da köylerin tek bir lider altında birleştiği bir siyasi birim olan şeflik iki katmanlı bir yönetime sahiptir. Birinci katman yerel toplulukları ve köyleri doğrudan yöneten liderler ikinci katman ise bu yerel liderler aracılığıyla üst birimi yöneten merkezi, üst yöneticilerdir.¹¹⁸

Şefler, kurulu bir toplumsal yapıda kurumsal bir erkin sahibi olurken Büyük Adam'lar (*big men*) ise kendi erklerini bizzatı itibar toplayarak elde eden siyasi girişimcilerdir.¹¹⁹ Dolayısıyla şeflikler ve Büyük Adam toplumları aynı şeyi ifade etmez. Oba ve kabile tipi toplumlar eşitlikçi olarak nitelendirilirken şeflikler ise eşitsiz toplumlar arasında sayılmaktadır.¹²⁰ Yapılan tanımlardan birine göre şeflikler, en yalın anlamıyla, üretim araçlarına eşitsiz erişimin olduğu, tabakalanmış toplumlardır.¹²¹

Tabakalanma şüphesiz sınıftan farklı bir kavramdır. Tabakalı toplumlarda aynı cinsiyette veya denk yaşlarda bulunan kişiler arasında temel kaynaklara erişim bakımından bir eşitsizlik söz konusudur.¹²² Buradaki eşitsizliğin görünümü, yönetici bir 'elitin' ekonomik sistemi kontrol altında tutmasıdır.¹²³

¹¹⁵ Carneiro, şefliklerin dünyanın her yerinde görüldüğünü ve bunların yapılarındaki benzerliklerinin, detaylarda dahi şaşırtıcı derecede fazla olduğunu öne sürer. Bkz. Robert L. Carneiro, "Was the Chiefdom a Congelation of Ideas", **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 1, No. 1, July 2002, s. 96.

¹¹⁶ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 207.

¹¹⁷ Peter Skalnik, "Chiefdom: A Universal Political Formation", **Focaal Journal of Global and Historical Anthropology**, Vol. 43, 2004, s. 78. Bu makale bundan sonra 'Chiefdom' olarak anılacaktır.

¹¹⁸ Henri J. M. Claessen, "On Chiefs and Chiefdoms", **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 10, No. 1, March 2011, s. 16.

¹¹⁹ Timothy Earle, "Chiefs, Chieftaincies, Chiefdoms and Chiefly Confederacies: Power in the Evolution of Political Systems", **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 10, no. 1, March 2011, s. 31. Bu makale bundan sonra 'Chiefs' olarak anılacaktır.

¹²⁰ Service, **Primitive**, s. 140.

¹²¹ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 209.

¹²² Fried, **a.g.e.**, s. 186.

¹²³ Scupin / DeCorse, **a.g.e.**, s. 368.

Başlangıç toplumlarında tabakalar arasında, sınıflı toplumlarda olduğu gibi çok açık bir ekonomik farklılaşma mevcut değildir.¹²⁴ Siyasi olarak merkezileşmiş olan yani yönetici bir kişi ya da grubun kalıcı olarak bulunduğu ve ekonomik sistemin merkezi yeniden dağıtımına dayandığı bu topluluklar genel olarak oba ve kabile tipi topluluklara nazaran daha fazla nüfus yoğunluğuna sahiptir.¹²⁵ Yönetici-yönetilen ayrımının görüldüğü bu toplumlarda ayırt edici niteliklerden bir diğeri de üretimin toplumsal artı elde edilecek seviyede olmasıdır. Elde edilen bu toplumsal artının bir kısmı genelde yönetici grup eliyle merkezden yeniden dağıtımına tabi tutulur.¹²⁶

Fried, devlet olmayan tabakalı toplum örneklerini bulmanın neredeyse imkânsız olduğunu söyledikten sonra yine de bu aşamanın toplumsal evrimde bir noktada var olması gerektiğini özellikle de ilksel erken devletlerin muhakkak bu aşamadan geçtiklerini iddia eder.¹²⁷ Earle de şefliklerin, bürokratik devletler ile küçük ölçekli politik birimlerin arasındaki evrimsel boşluğu doldurduğunu düşünür ve bunların özü itibariyle de gelişim halinde olan politik kurumlar olduğunu söyler.¹²⁸

Şefler ve şeflikler, dünyanın farklı kültür çevrelerinde oldukça farklı biçimlerde var olmuştur ancak bunun her bir şekline, en ufak detayına kadar özel bir fonksiyonel değer biçmek anlamsız olacaktır. Şüphesiz, şefliğin bir fonksiyonu vardır. Bu fonksiyona, söz konusu kurumun altında yatan ilkelerin analiz edilmesi ile ulaşılabilir. Başka bir deyişle, insanların, sığırların, balıkların ya da midyelerin sindirim organlarının değişen yapıları sindirim sisteminin farklı fonksiyonlarına işaret etmez. Fonksiyon her yerde ve her zaman aynıdır.¹²⁹

Skalnik, Afrika söz konusu olduğunda krallık ve şeflik terimlerinin aynı anlama geldiğini ve buradaki yapılar için şeflik terimini kullanmanın daha doğru olacağını, devlet ve imparatorluk terimlerinin ise türetildiği ve geliştiği bölgelere has olarak ele alınmasından yana olduğunu belirtir.¹³⁰

¹²⁴ Service, **Primitive**, s. 149.

¹²⁵ Service, **Primitive**, s. 133; Lewellen, **a.g.e.**, s. 31.

¹²⁶ Scupin / DeCorse, **a.g.e.**, s. 371.

¹²⁷ Fried, **a.g.e.**, s. 185.

¹²⁸ Earle, **İktidar**, s. 27.

¹²⁹ Levi-Strauss, **a.g.e.**, s. 47.

¹³⁰ Skalnik, **Chieftdom**, s. 79-80. *Erken Devlet* derlemesinde Henri Claessen ile birlikte Afrika'daki birçok siyasi oluşumu erken devlet kategorisinde değerlendiren Peter Skalnik daha sonrasında bu

Şeflikleri oba ve kabilelerden ayıran önemli bir nokta, burada bulunan şeflerin yani yöneticilerin belli bir oranda zorlayıcı güce sahip olmalarıdır. Bazı konularda karar verici durumda olan şefler, kararlarının uygulanması bağlamında bir tür zorlayıcı güce ihtiyaç duyarlar. Bunun illa düzenli kolluk kuvvetleri şeklinde olması gerekmemektedir zira bu tür toplumlarda zorlayıcılığı sağlayan asıl unsur şefin sınırlı gücünden ziyade yeniden dağıtım mekanizmasını kontrol etmesidir.¹³¹

Şefliklerin sıklıkla heterarşik yapıda olabildiklerini yani buralarda birbiriyle yarış halinde ve aşağı yukarı denk güçlerde olan siyasi, dini ve toplumsal hiyerarşilerin ve faaliyet alanlarının mevcut olduğunu belirten Earle, şefleri merkezi yeniden dağıtıcı, organizatör ve günlük hayatın yöneticisi olarak düşünen görüşün büyük ihtimalle yanlıtıcı olduğunu ekler.¹³² Şeflerin şefliğe yaraşır işlerle uğraştığını ve toplum yahut ev idaresine ait işler ile ancak şefliğin yönetimi ile alakalı özgün durumlarda ilgilenmesinin beklendiğini söyler. Dolayısıyla şefliğin ev idaresi ve toplumsal yapı koşullarına bağlı olarak oldukça değişken bir form olduğunu ve her bir şefliğin kendi tarihine sahip olduğunu ortaya koyar.¹³³

Şeflikleri diğer başlangıç toplumlarından ayırt eden özelliklerden bahsettikten sonra yapılması gereken şey bunların daha karmaşık bir siyasi iktidar biçimi olan devletten daha da özel olarak erken devlet biçiminden¹³⁴ farklarını ortaya koymaktır. Erken devlet, çalışmanın bir sonraki bölümünde daha geniş biçimde inceleneceği üzere üç alt tipe ayrılmıştır. Bunlar; emekleme evresindeki erken devletler, tipik erken devletler ve gelişmiş devlete geçiş evresindeki erken devletlerdir.¹³⁵ Üç tip içerisinde, şeflikler ile arasındaki farkları ortaya koymamız gereken asıl tip şeflikler ile en fazla

görüşünden vazgeçmiştir. Afrika'daki politik yapıların ne devlet ne de imparatorluk olarak adlandırılmayacağı ve Afrika'nın kendi kurumları içerisinde ve kendi terimleri ile değerlendirilmesi gerektiği yönündeki yeni görüşünü geliştirmiş ve bu konuda çok sayıda akademik çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar için bkz. Skalnik, **Chieftdom**, s. 96-97.

¹³¹ Lewellen, **a.g.e.**, s. 33; Scupin / DeCorse, **a.g.e.**, s. 372.

¹³² Earle, **Chiefs**, s. 31.

¹³³ **A.e.**

¹³⁴ Morton Fried, ilkel devlet (*pristine state*) – ikincil devlet (*secondary state*) ayrımını ilk olarak önermiştir. Buna göre ilkel devlet, kendisine yol gösterecek daha gelişkin bir toplum biçiminin olmadığı siyasi bir boşlukta şu veya bu sebeplerle süreç içerisinde gelişen siyasi iktidar tipleridir. İkincil devletler ise daha öncesinde var olan devletlerin etkisiyle veya onlara karşı koyabilmek için ortaya çıkan devletlerdir. Bkz. Fried, **a.g.e.**, s. 231-235; ancak her iki devlet biçimini de içine alacak şekilde erken devlet (*early state*) tabiri daha kullanışlı olacaktır.

¹³⁵ Claessen, **Yapısal**, s. 241.

benzerliğe sahip olduğunu tahmin edebileceğimiz emekleme evresindeki erken devletlerdir.

Erken devleti şefliklerden ayırt etmemize yarayacak birinci husus, merkezi hükümetin kararlarını uygulatabilme erkine hem ideolojik/yasal anlamda hem de askeri/fiziksel imkânları bulundurma anlamında sahip olmasıdır. Burada kastedildiği anlamıyla ideolojiyi din, dünya görüşü, inanç sistemi ya da kozmoloji ile eşanlamlı olarak görmemek gerekir. Bunun yerine, “söz konusu toplumdaki eşitsizliği ve sömürüyü maskeleyecek bir biçimde toplumsal uyumu ve birliği bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde destekleyen önermeler ya da inançlar bütünü olarak”¹³⁶ düşünmek gerekir.

İkinci ayırt edici özellik ise erken devletin bölünmeyi önleme kurumlarına ya da ideolojisine sahip olmasıdır. Cohen’e göre bu, erken devleti şefliklerden ayırmamıza yarayacak yegâne ölçüttür. Buna göre, erken devlet ortaya çıkana kadar bütün siyasal sistemler, nüfus artışı, kaynak sıkıntısı, erk veraseti gibi sebeplere bağlı olarak bölünme eğilimini içlerinde barındırırlar. Bölünme eğilimini aşabilen ilk siyasal sistem ise devlettir.¹³⁷

Bölünmeyi önleme yeteneğinin, “eski yöneticinin yerine yeni yöneticinin geçmesinin yarattığı sıradan sorunlar dönemini aşacak uzunlukta bir zaman için”¹³⁸ var olması gerekmektedir. Çünkü şefliklerden erken devletlere geçişler olduğu kadar erken devletlerin dağılıp şefliklere ve başka biçimlere dönüştüğü örnekler de söz konusudur. Başlangıç toplumlarının, nüfus artışı, siyasi mücadeleler gibi çeşitli sebeplerle bir noktadan sonra bölünebildiği ve bölünen parçaların benzer yapılar oluşturduğu ve tekrardan bölünme kapasitesini de içerisinde barındırdığı göz önünde tutulursa bölünmeyi önleme yeteneğinin şeflikleri erken devletlerden ayırmamıza yarayacak faydalı bir ölçüt olacağı aşîkârdır. Ancak bunu mutlak bir bölünmezlik

¹³⁶ Bruce G. Trigger, **Understanding Early Civilizations: A Comparative Study**, Cambridge University Press, 2003, s. 410. Bu kitap, bundan sonra ‘Understanding’ olarak anılacaktır.

¹³⁷ Ronald Cohen, “Devletin Kökenleri – Yeniden Değerlendirme”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 49. Bu makale bundan sonra ‘Kökenler’ olarak adlandırılacaktır. Aynı görüşte bkz. Peter Skalnik, “Bir Süreç Olarak Erken Devlet”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 272. Bu makale, bundan sonra “Süreç” olarak adlandırılacaktır.

¹³⁸ Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, “Sınırlar: Erken Devletin Başlangıcı ve Sonu”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 295. Bu makale, bundan sonra ‘Sınırlar’ olarak anılacaktır.

yerine dikkate değer bir süre içerisinde sürdürülen ve bu süre içerisinde belirli gelişimler gösterebilen kurumlar ve ideolojiler olarak düşünmek gerekir.¹³⁹

Bir sonraki ‘Erken Devlet’ başlığında bu konu daha detaylı olarak ele alınacaktır. Ancak burada özetle belirtmek gerekirse, şeflikleri erken devletten ayırt edebileceğimiz özellikler, bölünmeyi önleme yeteneğinin yanı sıra, kararlarını uygulatabilmek açısından kalıcı ve meşru merkezi kurumlara da sahip olmamalarıdır.¹⁴⁰

Tabakalanmanın oluşumu için, asgari zorlayıcı güce sahip bir yönetici kişi ya da grup ve bunu idame ettirecek toplumsal artı muhakkak gereklidir. Bu toplumsal artı ekonomik artıdan ibaret değildir ve ekonomik artıyı da üretecek şekilde artı emek olarak da tezahür edebilir. Şefin belli bazı işler için kamusal iş gücünü talep etme ve düzenleme yetkisi hem yeniden dağıtım mekanizmasında hem de yönetim aygıtında şefe yardımcı olan uzmanlara yapılan ödemelerde kullanılacak artı ürünün üretilmesini sağlar.¹⁴¹ Ancak burada not edilmesi gereken husus, toplumsal artıya ilişkin yeniden dağıtım kurallarının katılığı karşısında şeflerin ve diğer yönetici grubun ellerinin neredeyse bağlı durumda olması ve şefliğin ekonomik olarak yarar sağlamaktan ziyade bir saygınlık aracı olmasıdır. Bu tip toplumlarda tabakalar arası ekonomik farklılaşma henüz sınıfsal nitelik kazanmamıştır.¹⁴² Tabakalar arası geçişkenlik sınıflı toplumlara göre daha sık görülür çünkü buna dair imkânlar daha fazladır. Yine, haraç ve hediye benzeri şekillerde görülen toplumsal artı, şeflik yapılanmalarında liderlerin yegâne geçim kaynağını oluşturmazlar.¹⁴³ Şeflikleri devlet yapılanmalarından ayıran nitelikler arasında bunlar da sayılabilir.

Şefliklerde zorlayıcı gücün ve toplumsal artının varlığının yargı bağlamında tabakalanmamış başlangıç toplumlarına göre bir farklılık arz edip etmediği şefliklere ilişkin antropolojik verilere bakılarak anlaşılabilecektir. Burada da tıpkı tabakalanmamış

¹³⁹ A.e.,

¹⁴⁰ Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, “Ubi Sumus? The Study of the State Conference in Retrospect”, **The Study of the State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1981, s. 491. Bu makale bundan sonra ‘Retrospect’ olarak anılacaktır.

¹⁴¹ Service, **Primitive**, s. 140; Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 208.

¹⁴² Service, **Primitive**, s. 150.

¹⁴³ Claessen / Skalnik, **Retrospect**, s. 491.

başlangıç toplumlarında olduğu gibi olabildiğince farklı coğrafyalardan ve kültür çevrelerinden şeflik örneklerinin seçilmesine dikkat edilecektir.

3. Erken Devletler

Tabakalanmış toplumun özel bir görünümü olan devletli toplumlar, insanlık tarihinde görece geç bir dönemde ortaya çıkmışlardır. Devletin kökenini yani ortaya çıkışının nedenlerini açıklamak üzere çok sayıda teori ortaya atılmıştır. Birçok araştırmacı kendi alanlarına göre meseleyi farklı yönlerden ele almış ve ortaya koydukları teoriyi destekleyen örnekleri ön plana çıkarmışlardır. Ancak, bu çalışma açısından devletin ortaya çıkış sebeplerinin açıklanmasına, söz konusu teorilerden birinin ya da bir kısmının benimsenmesine ihtiyaç yoktur. Zira son derece kapsamlı bir konu olan devletin kökenini açıklamak bu çalışmanın amaçlarından birisi olmadığı gibi, bunun ortaya konulmasının çalışmanın asıl konusuna katkısı da olmayacaktır.

Devletin ortaya çıkış nedenleri bu çalışmanın dışında bırakılsa da devletlik aşaması için bazı koşulların varlığının gerekli olduğu vurgulanmalıdır. Bu koşullar, Claessen'in özetlediği üzere, karmaşık bir tabakalı toplumun oluşumu için yeterli sayıda insan, söz konusu toplumun kontrol ettiği belirlenmiş bir toprak parçası, imtiyazlı grupları ve uzmanları geçindirecek toplumsal artı üretimi için yeterli olacak bir üretim sistemi ve hiyerarşik bir yönetim örgütü ile eşitsizliği meşrulaştıracak bir ideolojinin¹⁴⁴ varlığıdır.¹⁴⁵ Bu koşullar, devletin ortaya çıkış nedeni değil söz konusu nedenin devlet oluşumuna yol açabilmesi için gerekli olan ortamı sağlamaktadır. Ek olarak, Julian Steward'ın devlet oluşumunun temelinde tarımın gelişiminin yattığına dair görüşü Claessen'in ele aldığı ilksel devletlerin neredeyse hepsinde doğrulanmıştır.¹⁴⁶

Bu nedenlerle devletin kökenini açıklayan teorilere yer vermekten ziyade, devletli toplumun insanlık tarihinde bir noktadan itibaren görülmeye başlandığı bir

¹⁴⁴ Claessen başka bir çalışmasında, böyle bir ideolojinin olmaması durumunda devlet oluşumunun imkânsız olmasa dahi oldukça zor olacağını söyler. Bkz. Henri J. M. Claessen, "The Emergence of Pristine States", **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 15, No. 1, s. 7. Bu makale bundan sonra 'Emergence' olarak anılacaktır.

¹⁴⁵ Henri J. M. Claessen, "Reconsideration of a Reformulation", **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 11, No. 2, September 2012, s. 36.

¹⁴⁶ Claessen, **Emergence**, s. 44.

veri olarak kabul edilecektir. Ancak, devlet ile ilgili sorulacak sorular elbette ki kökeninden ibaret değildir. Devlet ile ilgili en kadim tartışmalardan birisi devlet kelimesinin anlamı ve kapsamı ile ilgilidir. O halde, her şeyden önce devlet kelimesinin bu çalışmada anlaşıldığı açıdan bir tanımının yapılması gerekmektedir.

a. Devlet Sözcüğü Üzerine

Arapça kökenli devlet sözcüğü, Türk Dil Kurumu'na göre beş ayrı anlama gelmektedir. Bunlardan ilki şudur: “toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık”.¹⁴⁷ Başka bir sözlükte ise devlet kelimesinin anlamlarından birisi şu şekilde ifade edilmektedir: “belli bir toprakta bir hükümet idaresi altında teşkilatlanmış bulunan bağımsız siyasi topluluk, milletin hukuki şahsiyet kazanmış şekli”.¹⁴⁸ Bu iki tanım da esasında şu an içerisinde bulunduğumuz çağda görülen modern devletleri işaret etmektedir. Tanımların ikisinde de millet sözcüğünün kullanılması bunun göstergesidir. Oysaki nasıl insanlık tarihinin çok küçük bir parçası devletli topluma tekabül ediyorsa devletli toplumlar tarihinin de çok küçük bir parçası modern devlete tekabül eder. O halde, bu çalışma açısından yapılması gereken şey, devlet terimini modern devletleri aşan ve insanlık tarihinin daha geniş bir parçasını içine alacak genişlikte bir tanım ile kullanmaktır. Bu, şüphesiz devlet terimi ile kastedilen siyasi yapılanmaların birbirleriyle aynı olduğunu varsaymaz. Aksine, modern devlet ile ilk çağ şehir devletleri ya da Ortaçağ feodal devletleri arasındaki farklılıklar göz ardı edilemez niteliktedir. Bizim anladığımız manasıyla devlet terimi, diğer siyasi tiplerden, örneğin kendisine en yakın olan şefliklerden ayırt edilebilecek özellikleri ile ortaya konulacaktır. Yine bir kez daha vurgulamak gerekir ki, bütün devlet tiplerini bu çalışmada ele almak mümkün olmadığından bu çalışma açısından asıl dikkate alınacak olan tip erken devlet yapılanmalarıdır.

Devlet terimi ile ilgili en önemli sorunlardan birisi yukarıda hukuk teriminin anlamı için ifade edilenlere benzer bir şekilde herkesin kabul ettiği ortak bir tanımın

¹⁴⁷ Diğer anlamlardan üçü ise mecaz anlamdır ve şöyle sıralanır: 1) büyüklük, mevki, 2) mutluluk, 3) talih. Bkz. sozluk.gov.tr (Çevrimiçi, 27/02/2021).

¹⁴⁸ Kubbealtı Lügati, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 1. Baskı, Der. İlhan Ayverdi, Cilt 1, Kasım 2005, s. 689.

olmamasıdır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi kuramcılarının devletin belli bir dönemindeki karakterini yahut üzerinde çalıştıkları tekil devlet örneklerinin özelliklerini diğer dönemlere de teşmil edecek şekilde genelleştirmesidir.¹⁴⁹ Terimin anlamının çağlar içerisinde geçirdiği dönüşüm, batı dillerinde yer alan *state*, *etat*, *stato* sözcükleri ekseninde de takip edilebilir.

Fransızca *etat* sözcüğü, Ortaçağ siyasi dağarcığında yer almamaktadır.¹⁵⁰ 14. Yüzyıldan başlayarak bu sözcüğün herhangi bir sosyal kümeyi belirtmek için sıkça kullanıldığı görülür ve 1458'den itibaren ise İtalya'da resmi metinlerde modern anlamıyla kullanıldığı ortaya konulmuştur. Macchiavelli ise *Hükümdar* adlı yapıtında kararlı bir biçimde bu sözcüğü (*stato*) yeni bir anlamda yani belli bir toprak ve belirli bir halk üzerinde gücü kullanan aygıt olarak kullanmıştır.¹⁵¹ Brancourt makalesinde, devlete karşılık kullanılan sözcüklerin ve bunların karşıladıkları anlamların zaman içerisinde değişimini bilhassa Fransa özelinde ayrıntılı ve doyurucu bir biçimde ortaya koymaktadır.¹⁵²

Dilbilimcilerin *etat*, *estat*, *state* sözcüklerinin kökeninde durum ya da var olma biçimi anlamına gelen *status* sözcüğünün olduğu konusunda görüş birliğinde olduğunu belirten D'Entreves, *status* sözcüğünün Ortaçağ ve 2.-5. Yüzyıllar Latincesinde mutluluk,¹⁵³ refah, özel bir topluluğun sağlıklı düzeni anlamlarında kullanıldığının görüldüğünü de ekler.¹⁵⁴ Yine, *status* sözcüğünün bireylerin oluşturduğu sosyal ya da ekonomik bir kategoriye diğerlerinden ayırmak için kullanılmasının yanı sıra belli bir topluluğun hukuki yapısının betimlenmesinde de kullanıldığı görülmektedir.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, "Erken Devlet Kuramları ve Varsayımları", **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 3. Bu makale bundan sonra 'Kuramlar' olarak anılacaktır.

¹⁵⁰ Jean-Pierre Brancourt, "Estat'lardan Devlete: Bir Sözcüğün Evrimi", **Devlet Kuramı**, der. Cemal Bali Akal, Çev. Beki Haleva & Pınar Güzelyürek, 1.Baskı, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, Temmuz 2000, s. 177.

¹⁵¹ A.e., s. 178-179.

¹⁵² A.e., s. 177-190.

¹⁵³ *Status* sözcüğü ile Arapça kökenli devlet sözcüğünün mutluluk ve talih anlamları arasındaki paralellik ayrıca dikkat çekicidir.

¹⁵⁴ Alessandro Passerin D'Entreves, "Devlet Kavramı", **Devlet Kuramı**, der. Cemal Bali Akal, Çev. Başak Baysal, 1.Baskı, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, Temmuz 2000, s. 195.

¹⁵⁵ A.e., s. 196.

Sözcüğün bu değişik anlamları ve farklı kullanım biçimleri günümüzdeki devlet tanımına ulaşmanın aşamalı bir biçimde gerçekleştiğini ve özellikle Ortaçağ'da sözcük üzerinde henüz tutarlı bir kullanımın söz konusu olmadığını göstermektedir. İngilizce konuşan ülkelerde *state* sözcüğünün yerine o dönemde *civitas*, *commonwealth* gibi sözcüklerin kullanımı da bu kültür çevresinde soyut kelimelere duyulan güvensizliği yansıtır. Bu nedenle *state* sözcüğü İngiliz hukuk metinlerinde geç kabul görmüştür.¹⁵⁶

Bugün dahi, Amerika Birleşik Devletleri'nde *state* sözcüğünün eyalet yönetimlerini nitelemek için kullanıldığını ve özellikle uluslararası hukuk bakımından bu kullanımın devlet sözcüğünün genel kabul gören tanımına hiç uymadığını dikkate alacak olursak, bu çalışma açısından devlet sözcüğünün en geniş anlamda tutarlı bir tanıma ihtiyaç duyduğunu görürüz.

O halde bu çalışma özelinde devlet sözcüğünü her kullandığımızda, halkın yönetici ve yönetilen olarak en azından iki tabaka halinde¹⁵⁷ ayrıldığı bölünmüş toplumların belirli bir toprak parçası üzerinde kurduğu ve anlamlı bir süre boyunca devamlılığı olan görece kurumsallaşmış siyasi iktidar tiplerini kast etmekteyiz. Söz konusu anlamlı süre her somut devlet açısından farklı olabileceği gibi burada asıl anlatılmak istenen, şefliklerde görülen bölünme eğilimine karşı devletlerde görülen direnç noktalarıdır. Devletler, bölünme eğilimlerini aşabilen ve çoğunlukla da yayılmaya meyilli yönetim biçimleridir. Bu oldukça genel tanım birbirinden çok farklı olan devlet biçimlerinin temel ortak özelliklerini asgari düzeyde yansıtabilmektedir. O nedenle devlet sözcüğünün başına gelecek feodal, erken, monarşik ya da ulus gibi ek sözcüklerle hangi tür devletten söz edildiği daha kolay belirtilebilir. Bu çalışmada araştırma konusu edilen devlet ise söz konusu türler içerisinde erken devlet kategorisi ile sınırlıdır.

Erken devlet ile devlet olmayan toplum biçimlerini ya da erken devlet ile gelişmiş devleti birbirinden ayırt etmede zorluk yaşayanlar genelde bu dönüşümleri birden bire gerçekleşen mekanik dönüşümler olarak algılayanlardır. Oysaki bu geçişler

¹⁵⁶ Passerin D'Entreves, İngiltere'de 1887'de 'Krallık hizmetinde', 'Majestelerinin hizmetinde' ve 'Devletin hizmetinde' deyimlerinin aynı anlama geldiğine dair bir yasa çıkarılmasına gerek duyulduğunu belirtir. Bkz. A.e., s. 198.

¹⁵⁷ Claessen, **Yapısal**, s. 178.

oldukça uzun ve zorlu süreçlerdir.¹⁵⁸ Bir diğer zorluk ise, erken devlet öncesi var olan birçok toplumsal kurumun ya da formun erken devlet oluşumu sonrasında ya da erken devlette var olan birçok kurumun ya da formun da gelişmiş devlet aşamasında da uzunca bir süre varlığını devam ettirmesidir.¹⁵⁹ Söz konusu formların varlığı araştırmacılarda kafa karışıklığına yol açabilmektedir. Bu kafa karışıklığının önüne geçebilmek için çalışmanın bu bölümünde erken devletin diğer toplum biçimlerinden farkları ortaya konulacaktır.

b. Erken Devlet-Şeflik Ayrımı

1970’li yılların ortalarında geliştirilen teoriye¹⁶⁰ göre erken devlet¹⁶¹, kapitalizm öncesi endüstrileşmemiş devlet türünün başlangıç evresine tekabül eder.¹⁶² Erken devlet daha önce var olan toplum biçimlerinden süreç içerisinde gelişmiş bir tür olup herhangi bir kimse tarafından keşif veya icat edilmemiştir.¹⁶³ Erken devlet, Claessen ve Skalnik’in tanımına göre:

“[k]armaşık ve en az iki temel tabakaya ya da yeni yetme iki toplumsal sınıfa bölünmüş toplumda, aralarındaki ilişkileri, birisinin siyasal tahakkümünün, ötekisinin vergi-haraç yükümlülüklerinin nitelediği, temelde karşılıklılık ilkesine dayanan bir ortak ideoloji ile yasallık kazandırılan bir yönetenler bir de yönetilenler sınıfına bölünmüş

¹⁵⁸ Henri J. M. Claessen, “On Early States – Structures, Development and Fall”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 9, No. 1, March 2010, s. 9. Bu makale bundan sonra “On Early States” olarak anılacaktır.

¹⁵⁹ A.e.

¹⁶⁰ Kradin, erken devlet teorisinin kapitalizm öncesi toplumlara ilişkin dogmatik Marksist yorumlara bir cevap olarak geliştirildiğini ve hatta Peter Skalnik’in doktora tezinde savunduğu bu teori nedeniyle o dönemler sosyalist bir hükümete sahip olan ülkesini uzun bir süre için terk etmek zorunda kaldığını ifade eder. Bkz. Nikolay N. Kradin, “Early State Theory and the Evolution of Pastoral Nomads”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 7, No. 1, March 2008, s. 110-111.

¹⁶¹ *Erken devlet* (early state) terimi, Peter Skalnik ve Henri Claessen’in Chicago’daki bir konferansta yaptıkları sohbetler esnasında Marksist teorideki *erken sınıf devleti* (early class state) teriminin yetersizliğine bir karşılık olarak Skalnik tarafından önerilmiştir. Claessen’in bundan önce kullandığı terim ise *ilkel devlet* (primitive state). Bkz. Peter Skalnik, **Chieftdom**, s. 79; Henri J. M. Claessen, “Before The Early State and After: An Introduction”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 7, No. 1, March 2008, s. 6.

¹⁶² Claessen / Skalnik, **Kuramlar**, s. 5.

¹⁶³ Lawrence Kradin, “Devletin Orta Asya Göçbeleri Arasındaki Kökeni”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 150; Claessen & Skalnik, **Sınırlar**, s. 277-278.

tabakalı bir toplumda, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi için oluşmuş, merkezileşmiş bir sosyopolitik örgüttür.”¹⁶⁴

Hazanov’a göre erken devlet başlangıç toplumunun çözülüşünün hemen ardından gelen ilksel (*pristine*) ve en eski devlet biçimidir, devletlik durumunun ilk halkasıdır.¹⁶⁵ Ancak, Hazanov erken devletin sadece ilksel devletlerle sınırlı olmayıp, daha önceden var olan devletlerin etkisiyle, onların meydan okumasına karşılık olarak kurulan ve önceki toplumsal karakteristiklerini görece koruyan ikincil (*secondary*) devletlerin de erken devlet kategorisinde olduklarını söyler.¹⁶⁶

Hem ilksel hem de ikincil erken devletler için söylenebilecek bir husus ise bunların yavaş bir gelişme gösterdikleri ve kendilerinden önceki birçok geleneksel kurumu bünyelerinde muhafaza ettikleridir. Bu olgunun sonucu ise erken devletin kesin başlangıç tarihinin ya da devletliğe giden yolu açan olayın net bir şekilde ortaya konulamamasıdır.¹⁶⁷ Erken devletler ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer nokta ise bunların geçmişe ait olduğu, günümüze kalan herhangi bir erken devlet olmadığı ve bu konu ile ilgili yapılacak her çalışmanın tarihsel olacağıdır.¹⁶⁸

Norman Yoffee’nin neo-evrimci görüşleri reddederek ilksel devletlerin şefliklerin içerisinden çıktığı görüşüne karşı çıkması Claessen tarafından da desteklenmiştir. Tonga istisnası dışında ele aldığı örneklerin hiçbirisinde devlet oluşumu öncesinde şefliğin varlığına ait belirtilerin olmadığını söylemiştir.¹⁶⁹ Bu ifadeleri şefliklerin hiçbir koşulda erken devlete doğru bir gelişim gösteremeyeceği biçiminde anlamamak gerekir. Zira bu çalışmanın ikinci bölümünde inceleneceği üzere Tonga’nın dışında Hawaii gibi şeflikten erken devlete geçişin görüldüğü

¹⁶⁴ Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, “Modellerde ve Gerçeklikte Erken Devlet”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 305. Bu makale bundan sonra ‘Modeller’ olarak anılacaktır.

¹⁶⁵ Anatoli M. Hazanov, “Erken Devlet Konusunda Çalışmanın Bazı Kuramsal Sorunları”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 113-114.

¹⁶⁶ Hazanov, **a.g.e.**, s. 115. Service, erken devletler için söylenen ilksel (*pristine*) erken devlet ve ikincil erken devlet ayrımının şeflikler için de geçerli olduğunu ve çevrede bulunan başka bir şefliğin etkisi ile ikincil şefliklerin de kurulabileceğini söyler. Bkz. Service, **Primitive**, s. 141.

¹⁶⁷ Claessen / Skalnik, **Sınırlar**, s. 279.

¹⁶⁸ Claessen, **On Early States**, s. 30.

¹⁶⁹ Claessen, **Emergence**, s. 45. Aynı yönde bkz. Charles Maisels, **The Archaeology of Politics and Power: Where, When and Why the First States Formed**, Oxford/UK, Oxbow Books, 2019, s. 8.

örnekler vardır. Bunun yerine erken devlet gelişiminin tek çizgili bir evrimsel doğrultuda yani muhakkak şefliklerden erken devlete doğru olmadığını, bunun yerine çok çizgili bir evrimsel doğrultuya uygun olarak başka toplum biçimlerinden erken devlete geçiş örneklerinin de var olabileceği şeklinde anlamak gerekir.

Devletin kökenine ilişkin birbirinden çok farklı teoriler ortaya konulmuştur. Ortaya konulan her bir teori, belirli bazı devletler üzerinden tutarlı bir biçimde açıklanabilir. Ancak bütün devlet türlerini kapsayabilecek genel bir köken teorisi henüz mevcut değildir. Her ne kadar bu çalışmanın konusu olmasa da erken devleti ortaya çıkaran etmenler genel olarak şu şekilde özetlenebilir; nüfus artışı veya nüfus baskısı, savaş veya savaş tehlikesi, fetih, akınlar, üretimde ve toplumsal artıda artış, ideoloji ve yasallık kazandırma, daha önce kurulmuş devletlerin etkisi.¹⁷⁰ Her bir tekil erken devlet örneğinde bu etmenlerin hepsinin görülme şartının olmadığı ve sıralamalarının da farklı olabileceği akılda tutulmalıdır. Bir ideolojinin ve toplumsal artı üretiminin varlığı devlet oluşumu için gerekli koşullar olarak değerlendirilirken toplumsal eşitsizliğin ayrıntılanması devlet oluşumunun bir sonucu olarak görülmüştür.¹⁷¹

Cohen, şeflikleri devletlerden ayırt etmemize yarayacak özelliğin bölünme¹⁷² meselesinde bulunabileceğini ifade eder. Bu unsur, aynı zamanda şefliklerin devletlerden ayrı olarak başlı başına bir sınıf olarak kabul edilmesini de sağlar. Buna göre erken devletlerin ortaya çıkışına dek, bütün siyasi sistemlerin kopma ve yakın coğrafya içerisinde benzeri sistemleri oluşturma eğilimini içerisinde taşıdığını öne sürer.¹⁷³ Bölünmeye yol açacak etmenler çok farklı olabilir. Nüfus artışı, yöneticinin kim olacağına ilişkin veraset kavgaları, kaynakların kıtlığı gibi birçok unsur var olan devlet öncesi sistemlerin bölünmesi ile sonuçlanabilir.

¹⁷⁰ Claessen / Skalnik, **Sınırlar**, s. 285-286.

¹⁷¹ A.e., s. 291.

¹⁷² Cohen, bölünmeyi önleme yeteneği ile Robert Carneiro'nun coğrafi ya da başka nedenlerle belli bir bölgeye sıkışan toplumların devletliğe adım attıklarını öne süren sınırlama teorisinin aynı olduğunu iddia edenlere karşı Nijerya bölgesinden üç ayrı örnek vererek bunun böyle olmadığını öne sürer. Sınırlamanın genelde devletliğe yol açtığını ama bunun her zaman böyle olmayabileceğini de ekler. Bkz. Ronald Cohen, "Evolution, Fission and the Early State", **The Study of the State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1981, s. 112-113. Bu makale, bundan sonra 'Fission' olarak anılacaktır.

¹⁷³ Cohen, **Kökenler**, s. 49.

Tabakalanmamış toplumların çok az sayıda nüfusa sahip oldukları ya da tabakalanmış toplumların çok büyük nüfusa sahip olmaları gerektiği söylenemese de merkezi bir yönetimin yokluğunda bir arada olabilecek insanların sayısının bir sınırının olduğu muhtemeldir. Ayrıca nüfusun büyüklüğü, nüfus yoğunluğu ile karıştırılmamalıdır. Nüfusun yoğun olduğu yerlerde merkezi yönetimin bulunduğunu ya da az olduğu yerlerde merkezi yönetimin olmadığını öne sürmek yanlış olacaktır zira elimizdeki veriler her iki önermenin de aksinin varlığını göstermektedir.¹⁷⁴ Claessen'in başka bir demografik çalışmaya atıfla öne sürdüğü sav, 500 kişiye kadar olan toplulukların yüz yüze ilişkilenebilirlik imkân verebildiğini ancak bunu üzerindeki nüfus artışının ya bölünmeyle ya da daha karmaşık bir toplumsal örgütün gelişimi ile sonuçlandığıdır.¹⁷⁵

Erken devletlerde bölünmeyi engelleyen diğer bir etmen ise hem bağımsızlıklarına yönelecek dış tehditlere hem de kopmalara ve ayrılmalara karşı savunmayı sağlayan askeri güçlere sahip olmalarıdır.¹⁷⁶ Şefliklerin de kimi zaman güçlü askeri yapılar oluşturduğu düşünülecek olursa bu etmenin etkili olabilmesinin bir diğer koşulu, bölünmeyi engelleyecek bir ideolojinin ya da kurumun da aynı anda var olmasıdır. Cohen'a göre, eğer bir toplum, siyasi sürecinin normal ve beklenen bir parçası olarak bölünüyorsa merkezi iktidarın kararlarını uygulatabilme gücüne sahip olmasına rağmen devlet değil şeflik olarak kabul edilmelidir.¹⁷⁷

Claessen ve Skalnik, bölünmeyi önleyebilme unsurunu devletliğin ayırt edici özellikleri arasında sayarlar ancak bu yeteneğin ve kurumların en azından belli bir süre için bunu sürdürebildiğine ilişkin bir izahın gerektiği, bu olmazsa da bölünmeyi önleyecek kurumların oluşturulmuş olmasının devlet olmak açısından yeterli bir ölçüt olarak kabul edilmesi gerektiği kanaatindedirler.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, "Introduction", **African Political Systems**, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 4th impression, 1950, s. 7.

¹⁷⁵ Claessen, **Yapısal**, s. 231.

¹⁷⁶ **A.e.**, s. 232.

¹⁷⁷ Cohen, **Fission**, s. 92. Claessen ve Skalnik'in erken devletin ayırt edici unsuru olarak merkezi iktidarın kararlarını uygulatma yeteneğini gördüğünü belirten Cohen, kendisinin ise bölünmeyi önleme yeteneği üzerinde durduğunu ve diğer unsurlara göre belirleyici olan asıl ölçütün bu olduğunu ekler. Bkz. **A.e.**, s. 96.

¹⁷⁸ Claessen / Skalnik, **Retrospect**, s. 491.

Claessen ve Skalnik, erken devletleri genel olarak emekleme döneminde erken devlet, tipik erken devlet ve gelişmiş devlete geçiş aşamasında erken devlet olarak üç grup halinde tanımlamışlardır.¹⁷⁹ Emekleme döneminde erken devletin temel özellikleri; ticaret ve pazarların sınırlı öneme sahip olması, resmi görevlerin daha çok kalıtımsallığa dayanması, toprak üzerinde özel mülkiyet istisnai olarak görülürken ortak mülkiyetin baskın olması, görevlilerin hizmetlerinin karşılığı olarak çeşitli mallar verilerek ödüllendirilmesi, yargısal sistemin kodifike edilmiş bir suç ve cezaya dair normlar külliyatına sahip olmaması, vergilerin zorunlu hediye ve devlet için ara sıra zorunlu çalışma yükümlülüklerinden teşekkül etmesidir.¹⁸⁰

Kradin ise emekleme döneminde erken devlet olarak tanımlanan tiplerin gerçekte şeflikler olduğunu öne sürer. Emekleme döneminde erken devlete atfedilen niteliklerin hepsinin şeflikler için de söylenebileceğini belirten yazar şefliklerin Claessen ve Skalnik'in ifade ettiği gibi istikrarsız¹⁸¹ ve bölünmeyi önleme yeteneğinden yoksun olmadıklarını iddia eder ve bu tiplerin erken devlet yerine karmaşık (kompleks) şeflikler olarak adlandırılmasını önerir.¹⁸² Skalnik de daha sonra yazdığı bir makalesinde, birçok örnekte bağımsız bir kategori olarak şefliğin özellikle emekleme döneminde erken devlet kavramı tarafından yutulduğunu söyler.¹⁸³

Tipik erken devletler ise ticaret ve pazarların yerel üstü seviyede geliştiği, kalıtımsal görevlerin atama usulü ile dengelendiği, toprak üzerinde özel mülkiyetin hala sınırlı olduğu ancak devlet mülkiyetinin tedricen artış gösterdiği, ödül ya da yevmiye karşılığı çalışan görevlilerin yanı sıra maaşlı görevlilerin de görüldüğü, yasaların ve cezaların kodifikasyonunun başlangıç aşamasında olduğu, hem mal hem de hizmet şeklinde ödenen düzenli vergilerin görülmeye başlandığı devletlerdir.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Claessen / Skalnik, **Kuramlar**, s. 32.

¹⁸⁰ Claessen, **On Early States**, s. 12.

¹⁸¹ Claessen ise bu eleştiriye karşı hiçbir çalışmada şefliklerin istikrarsızlığına ya da çürüklüğüne ilişkin bir ifadenin olmadığını belirtir. Bkz. Henri J. M. Claessen & Renée R. Hagesteijn & Pieter van de Velde, "Early State Today", **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 7, No. 1, March 2008, s. 249.

¹⁸² Kradin, **a.g.e.**, s. 113-114.

¹⁸³ Skalnik, **Chiefdom**, s. 82.

¹⁸⁴ Claessen, **On Early States**, s. 12.

Geçiş aşamasında erken devletlerde ticaret ve pazarlar büyük önem kazanmış, atama ile gelen ve maaşlı görevliler baskın hale gelmiş, toprak üzerinde özel mülkiyet artan bir öneme sahip olmuş ve yönetim aygıtı görece bağımsız bir siyasi güç olmaya doğru ilerlemiş, yasaların ve cezaların kodifikasyonu tamamlanmış ve yargının idaresi atanmış uzman yargıçlara tevdi edilmiş, vergilendirme sistemi oldukça gelişmiş bir hale bürünmüştür.¹⁸⁵

Henry Wright'a atıfla, şefliklerin, malların değişik bölgelerden büyük şefin kontrolü altına getirilmesi için dışsal bir uzmanlaşmaya sahip olduğunu ancak bu görevi tamamlayabilmek için bürokrasi biçiminde içsel bir uzmanlaşmaya sahip olmadığını belirten Yoffee, şefler ve uyruklar arasında bir derece farkının oluştuğunu ve şeflerin liderlik ve statülerini sağlamlaştıracak ritüel kurumların kontrolü için birbirleri ile mücadele içerisinde olduklarını ekler.¹⁸⁶ Bu kontrol biçimi, kalıcı ve uzmanlaşmış bir zor aygıtı oluşmadığı için isyanlar, ayrılmalar, merkezlerin yok edilmesi ve sembolik yönelimlerde değişmelere yol açar.¹⁸⁷ Spencer da devlet yapılanmalarının şefliklerin aksine içsel olarak farklılaşmış bir idareye sahip olduklarını ve böylece otoritenin kısmi olarak devredilmesinin mümkün olduğunu söyler. Yani merkezi yönetimin farklı bölümlere ayrıldığı ve her bir bölümün idari görevin bir kısmını yerine getirdiği devletlerde yönetici uzmanlaşmış idarecileri merkezin dışındaki bölgelere de gönderebilir ve görev tanımı yeterince dar bir şekilde yapılabilirse otorite gaspına uğrama olasılığı da azalmış olur.¹⁸⁸ Şefliklerde ise içsel idari uzmanlaşma ve farklılaşma bu derecede olmadığı için herhangi bir yetki devri o yetkinin kısmen değil neredeyse tamamen devredilmesi anlamına gelir ve bu da yetki gaspına elverişli bir ortam doğurur. Bu nedenle şefler, ideal olarak herhangi bir yetki devrinden kaçınarak bölgelerini merkezden yönetmelidir ve bu da şefliklerin mekânsal olarak belirli bir sınır içerisinde var olabileceklerini gösterir.¹⁸⁹ Şefliklerde görülen

¹⁸⁵ A.e.

¹⁸⁶ Norman Yoffee, **Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States and Civilizations**, New York, Cambridge University Press, 2004, s. 25. Bu kitap bundan sonra 'Myths' olarak anılacaktır.

¹⁸⁷ A.e.

¹⁸⁸ Charles S. Spencer, "On the Tempo and Mode of State Formation: Neoevolutionism Reconsidered", **Journal of Anthropological Archaeology**, Elsevier Inc., vol. 9, Issue 1, March 1990, s. 8.

¹⁸⁹ A.e., s. 6-7.

bölünme olgusunun temelinde yatan sebepler ve bölünmenin önlememesinin nedeni buralarda bulunabilir.

Bondarenko ise devletli toplumları diğer toplumlardan ayırt edebilecek bir unsur olarak profesyonel yöneticiler takımının yani bürokrasinin¹⁹⁰ varlığının bir ölçüt olarak kullanılabileceği fikrindedir.¹⁹¹ Bunun yanı sıra, devletin sadece bir siyasi kurumlar topluluğu olarak ele alınmasının yerine söz konusu kurumlar topluluğunun elverişli olduğu bir toplum tipi olarak düşünülmesi gerektiğini belirten yazar, hısm temelli ilişkilerin yerine yersel ilişkilerin baskın olmasa bile önemli bir derecede öne geçmesini de devletli toplumların özelliği olarak düşünmektedir.¹⁹²

Claessen ve Skalnik, Cohen'in bölünmeyi önleyebilme ölçütünü ayırt edici olarak kabul ederler ancak buna bir de “oldukça uzun bir zaman için, en azından eski yöneticinin yerine yeni yöneticinin geçmesinin yarattığı sıradan sorunlar dönemini aşacak uzunlukta bir zaman için” koşulunu eklerler.¹⁹³ Bölünmeyi önleme gücünün ise iki şekilde görülebildiğini öne sürerler. Bunlardan birincisi güç kullanma veya kullanım tehdidi ile parçaları bir arada tutma ikincisi ise devletin korunması altında bulunmanın alt kümeler tarafından daha yararlı görülmesidir.¹⁹⁴

Devletler de şüphesiz parçalanıp kopabilirler ancak diğer sistemlerin aksine devletlerde bölünmeyi engelleyebilecek ya da sınırlandırabilecek özel örgütsel ve kültürel nitelikler görülür.¹⁹⁵ Kradin'in eleştirilerine rağmen erken devleti şefliklerden ayırt etme ölçütü olarak bölünmeyi önleme yeteneği kanaatimce halen kullanışlı görünmektedir. Burada söz konusu yeteneğin illa zor aygıtı aracılığıyla kullanılması gerekmediği gibi her zaman başarılı olma zorunluluğu da yoktur. Bölünmeyi önleyebilecek, önüne geçebilecek birtakım kurumların ve geleneklerin oluşmuş olması yeterlidir. Örneğin Cohen, bazı Afrika devletlerinde görülen ‘ana kraliçelik’ makamını

¹⁹⁰ Bürokrasi sözcüğü erken devletler için biraz güçlü bir kelimedir. Erken devletler için yönetim aygıtı ifadesi daha yerinde olacaktır. Aynı yönde bkz. Claessen, **Yapısal**, s. 216.

¹⁹¹ Dmitri M. Bondarenko, “On the Nature and Features of the (Early) State: An Anthropological Reanalysis”, **Zeitschrift für Ethnologie**, Dietrich Reimer Verlag GmbH, Vol. 139, no. 2, January 2014, s. 223.

¹⁹² **A.e.**, s. 225.

¹⁹³ Claessen / Skalnik, **Sınırlar**, s. 295.

¹⁹⁴ **A.e.**, s. 296.

¹⁹⁵ Cohen, **Fission**, s. 87-88.

devamlılık ve bütünlülüğü sağlayan ve ayrılmayı önleyen bir kurum olarak değerlendirir.¹⁹⁶ Claessen de bu makamın kazaen oluşturulmadığını ve kurumsal bir nitelik taşıdığını ifade eder.¹⁹⁷ Çoğunlukla asıl kralın gerçek annesi tarafından işgal edilmesine bile gerek olmayan bu pozisyonun devlet içerisinde güç dengesini sağladığı belirtilir.¹⁹⁸ Yine, iki ana etnik grubun oluşturduğu bir siyasi yapıda yöneticinin sıra ile bu iki grup üyelerinden seçilmesi ve bir başka benzer erken devlette etnik yapıların kadim gizli cemiyetlerinin bölünmeye yönlendirebileceği için yasaklanmış olması, bir başka erken devlette yöneticiliği kaybeden soy grubunun soyluluk özelliğini devam ettirebilmesi için birtakım makamların oluşturulması ve böylece oyun içerisinde kalmaya devam ettirilmeleri gibi unsurların hepsi bölünmeyi engelleme için geliştirilen kurumlara ve geleneklere örnek oluşturmaktadır.¹⁹⁹

Claessen ve Skalnik'in editörlüğünde 25 erken devlet örneği üzerine yapılan çalışma sonucu elde edilen verilere göre emekleme dönemindeki erken devletlerde egemenin ya da merkezi hükümetin aldığı kararları uygulatabilecek bir erke sahip olduğu, ayrıca her örnekte bunu sağlayabilecek fiziksel gücü oluşturan bir silahlı grubun olduğu söylenmiştir. Ayrıca karşılıklılık ilkesinin taraflar arasında dengesiz bir hal aldığı ve halkın karşısında kamu yönetimi aygıtından ziyade doğrudan egemeni bulduğu belirtilmiştir.²⁰⁰ O halde erken devleti şefliklerden ayırt eden birinci husus, bunlarda merkezi otoritenin kararlarını ister oydaşım ile isterse fiziki güç kullanma veya kullanım tehdidiyle uygulama gücüne sahip olması ve bunun uygulanması için de bir askeri örgütü bulundurmasıdır. Söz konusu kararların görünümü daha çok yasalar ve hukuksal düzenlemeler şeklindedir.²⁰¹ İkinci husus ise, daha önce de belirttiğim gibi, Cohen'in yegâne ayırt etme ölçütü olarak belirttiği bölünmeyi önleme yeteneğidir.

¹⁹⁶ Ronald Cohen, "Oedipus Rex and Regina: The Queen Mother in Africa", **Africa: Journal of the International Africa Institute**, Cambridge University Press, Vol. 47, No. 1, 1977, s. 22-23. Bu makale bundan sonra 'Queen Mother' olarak anılacaktır.

¹⁹⁷ Henri J. M. Claessen, "Specific Features of the African Early State", **The Study of the State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1981, s. 78. Bu makale, bundan sonra 'Features' olarak anılacaktır.

¹⁹⁸ Claessen, **Features**, s. 79; Cohen, **Queen Mother**, s. 23.

¹⁹⁹ Cohen, **Fission**, s. 109-111.

²⁰⁰ Claessen / Skalnik, **Sınırlar**, s. 294-295.

²⁰¹ **A.e.**, s. 292.

Erken devletlerin birbirinden kesin olmayan çizgilerle ayrılmış belirli bir toprak parçasına sahip olup bu toprak parçası üzerinde yaşayan insanların söz konusu devletlerin uyrukları ya da yurttaşları sayıldığı önermesi *Erken Devlet* çalışmasında incelenen örnekler üzerinde yüzde 99 oranında doğrulanmış bir önerme olarak durmaktadır.²⁰²

Erken devletlerin bağımsız nitelikte oldukları²⁰³ ve iş bölümüne dayalı olarak genellikle tam zamanlı uzmanların bulunduğu da yapılan araştırmada elde edilen sonuçlardandır.²⁰⁴ İşbölümü ve uzmanlaşma ile doğrudan ilişkili bir başka karakteristik özellik ise devlet tanımında da vurgulandığı üzere toplumsal tabakalaşmanın varlığıdır. Her örnekte belirli farklılıklar göstermesine rağmen genel anlamıyla hiyerarşik bir düzene dayalı ve mülkiyet, erk ve statü bakımından belirli kategorilerin varlığı erken devletlerin tümünde görülmektedir.²⁰⁵

Yönetici sınıfın desteklenmesinde başat rol oynayan ve erken devletlerin temel karakteristiklerinden olduğu düşünülen toplumsal artı üretiminin varlığı da yine örnek olay çalışmalarının kanıtladığı önermelerdendir.²⁰⁶ Toplumsal artının üretimi her devlet için illa tarım yoluyla gerçekleşmek zorunda değildir, hayvancılık, bahçecilik ya da kimi örneklerde başka toplumlarla yapılan ticaret ya da baskınlar yoluyla elde edilen ganimet biçiminde bir artı üretiminin söz konusu olabildiği görülmektedir. Dolayısıyla buradaki üretim sözcüğünün geniş anlamıyla elde etme şeklinde düşünülmesi gerekmektedir. Bu konu ile alakalı bir diğer önemli saptama da ele alınan erken devletlerin hepsinde vergi ödeme yükümlülüğünün bulunması ve çoğu örnekte bu yükümlülüğün soylu tabakayı da kapsıyor oluşudur.²⁰⁷ Bu veri ile birlikte toplumsal artı üretiminin ve bunun yöneticilere vergi olarak verilmesinin devletlerin temel karakteristik özelliklerinden birisi olduğu ortaya konulmuş olur. Doğrudan üretime katılmayan ya da katılsa bile yönetme işi ve buna bağlı olarak yeniden dağıtım mekanizması için gereksinim duyulan ekonomik artının üretimi için yeterli miktarda

²⁰² Claessen, **Yapısal**, s. 164.

²⁰³ **A.e.**,

²⁰⁴ **A.e.**, s. 172.

²⁰⁵ **A.e.**, s. 175.

²⁰⁶ **A.e.**, s. 173.

²⁰⁷ **A.e.**, s. 183.

artı elde edemeyen yönetici grubun ihtiyaç duyduğu gelirler temel olarak vergilendirme yoluyla elde edilmektedir. Not etmek gerekir ki toplumsal artının vergilendirme ya da haraç yoluyla elde edilmesi ve yeniden dağıtım mekanizması ile dolaşıma sokulması olgusu, şeflikler için de geçerlidir. Yeniden dağıtım mekanizmaları; maaş ödemeleri, armağanlar, ödüller gibi çeşitli yöntemlerle toplumsal artının dolaşıma sokulmasını sağlar.²⁰⁸

Erken devletlerde genel olarak kurumların ve birçok örgütün tam anlamıyla bir uzmanlaşma görülmeyecek derecede bir örtüşme içinde ve birbirine bağımlı durumda oldukları görülmüştür. Ancak örgütün yüksek düzeylerinde belli bir uzmanlaşmanın görüldüğü söylenebilir.²⁰⁹ Bu da erken devletlerde yönetici grubun içerisindeki görevlilerin genel kamu görevlileri niteliğinde olduğunu, uzmanlaşmanın oldukça sınırlı olduğunu ve uzmanlaşma arttıkça da erken devlet karakteristiğinin kaybolmaya başladığını göstermektedir.

c. Erken Devlet – Gelişmiş Devlet²¹⁰ Ayrımı

Gelişmiş devlet, farklı bir meşruiyet düşüncesine sahip olan, yönetsel ve bürokratik bir organizasyonun önceki formların yerine geçtiği, belirli devlet memurlarını ve hatta yöneticileri bile aşan bir yasal sistemin geliştiği, kalıcı bir polis gücünün ve düzenli vergilendirme sisteminin oluştuğu bir yapıdır.²¹¹

Erken devletin sona erdiği yani gelişmiş devlet olarak adlandırılan devlet türünden ayrıldığı nokta ise karşılıklılık temeline dayanan ideolojinin sona ermesidir. Erken devletin gelişmesinin ileriki çizgilerinde karşılıklılık ilkesinin yavaş yavaş silikleştiği gözlemlenmiştir.²¹² Not etmek gerekir ki erken devletin temelinde yatan

²⁰⁸ A.e., s. 200.

²⁰⁹ Skalnik, **Süreç**, s. 270.

²¹⁰ Bu tanım, Claessen tarafından ilk olarak ergin devlet (*mature state*) olarak adlandırılmıştır. Ancak daha sonrasında Leonid Grinin, bu terimin oldukça geniş bir anlamı olduğunu ve Birleşik Krallık ile Bizans İmparatorluğu gibi devletleri aynı kategoride değerlendirdiği için kapitalizm öncesi devletler için gelişmiş devlet (*developed state*) modern kapitalist devletler için ise ergin devlet terimini kullanmayı önermiştir. Claessen de 2010 tarihli bir makalesinde bu ayrımı yararlı görerek çalışmasında söz konusu terimlere sadık kalacağını belirtmiştir. Bkz. Claessen, **On Early States**, s. 35. Ben de çalışmanın genelinde Grinin'in ayırımına sadık kalıp erken devletlerin geçiş aşamasından sonra evrildiği tip olarak gelişmiş devlet terimini kullanacağım.

²¹¹ Henri J. M. Claessen, "Early State Intricacies", **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 4, No. 2, September 2005, s. 152.

²¹² Skalnik, **Süreç**, s. 266.

karşılıklılık ilkesi dengeli bir nitelik göstermez ve asimetriktir.²¹³ Sınıfların artık belirginleşmeye başladığı ve ekonomik eşitsizliğin iyice yerleştiği bir sistemde erken devletlerde görülen karşılıklılık ideolojisi ortadan kalkmış olur.²¹⁴ Yine erken devletin sona erip gelişmiş devlete geçişin gerçekleşmesinin bir diğer göstergesi de devlet örgütünün varlık sebebi olarak yöneticinin doğaüstü güçleri olduğu inancına başvurulmasına artık gerek duyulmamasıdır. Buna başvurulmadan ve karşılıklılık ilkesine dayanan yükümlülüklerin yerine getirilmesine gerek duyulmadan da devlet örgütünün varlığının sürdürülebildiği anlaşıldığında artık yeni bir toplum mitosuna ihtiyaç duyulur.²¹⁵

Grinin ise devletlik aşamasını genel olarak üç ayrı seviyede tanımlar. Bunlar; erken devlet, gelişmiş devlet ve ergin devlettir. Her bir seviye için de emekleme evresinde, tipik ve geçiş evresinde olmak üzere üç ayrı alt sınıflandırma daha yapılabileceğini söyler.²¹⁶ Erken devlet, temel olarak hısımlık ilişkilerine dayalı olmayan, isteklerini yaptırabilmek için uyruklarını zorlama kapasitesine sahip olan, dış politikasını ve kısmi olarak toplumsal düzeni kontrol eden büyük ve karmaşık bir toplumun siyasi örgütüdür.²¹⁷ Ona göre, gelişmiş devleti erken devletten ayıran yönler, profesyonel yönetim veya zorlama aygıtı, düzenli vergilendirme ve yapay yersel bölümlenme gibi devletlik niteliklerine daha fazla ve daha ayrıntılı bir şekilde sahip olması, erken devlete göre daha istikrarlı ve daha sağlam bir merkezileşme göstermesi, bir mülkiyet-korporatif devlet olarak toplumsal rolünün değişmesi ve son olarak Claessen ve Skalnik'in de söylediği gibi yeni bir tür devlet ideolojisi ya da dinine sahip olmasıdır.²¹⁸

Erken devletin belirli bir gelişim aşamasından itibaren temel ideoloji anlamını kaybedip yeni kavramlara ve ussallaştırmalara ihtiyacın görünür hale geldiği zamanlarda mülkiyete olan yönelim artmaya başlar. Ana üretim aracı olan toprak özel

²¹³ Claessen / Skalnik, **Modeller**, s. 303.

²¹⁴ Claessen, **Yapısal**, s. 203; Özgür Küçükyılmaz, **Erken Devletin Siyasi ve Hukuki Yapısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez Danışmanı: Mehmet Tevfik Özcan, İstanbul, 2008, s. 70.

²¹⁵ Claessen / Skalnik, **Sınırlar**, s. 297-298.

²¹⁶ Leonid E. Grinin, "Early State, Developed State, Mature State: The Statehood Evolutionary Sequence", **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing House, Vol. 7, No.1, March 2008, s. 71.

²¹⁷ **A.e.**, s. 77.

²¹⁸ **A.e.**, s. 72-73.

mülkiyetin konusu haline gelir ve devlet kurumu gitgide toprağı ve üretim araçlarını kontrol eden bu toplumsal sınıfın bir enstrümanı haline gelir. Böylece erken devlet sona erip gelişmiş devlete dönüşüm tamamlanır.²¹⁹ Bondarenko ve Korotayev ise *Erken Devlet* çalışmasında yer alan verileri tekrardan inceleyerek özel mülkiyetin artışı ile siyasi gelişim arasındaki bağlantının burada öne sürüldüğü gibi güçlü değil daha zayıf olduğunu ve ortak mülkiyetin güçlenmesinin eşlik ettiği erken devlet gelişimlerinin de görülebileceğini belirtirler.²²⁰

Erken devletin gelişimi, daha karmaşık sosyal ve ekonomik yapıların gelişiminin bir sonucu olarak, sınıf oluşumu süreci ile paralel bir şekilde ilerlemiştir. Birbirine düşman gerçek sınıfların görünür hale gelmesiyle birlikte de gelişmiş devlet aşamasına geçilmiştir.²²¹ Ancak bu makaleye yazılan yorumlardan birisinde belirtildiği gibi sınıf oluşumu devletin niteliklerinden birisidir ancak başka yerlerde de görülebilir bu nedenle sadece devletli toplumlarda sınıfların olacağı gibi bir zanna kapılmak yanlış olur.²²²

Erken devlet aşamasına erişmiş bir siyasi yapının istikrar kazanıp bölünmeden varlığını devam ettirdiği ölçüde kurumsallığını arttırdığını ve gelişmiş devlete doğru evrildiğini varsaymak çok da yanlış olmayacaktır. Emekleme dönemindeki bir erken devlette, devlet öncesi toplumsal yapıdan kalan kurumlar ve kalıntılar henüz tamamen yok olmamış ve kısmen etkisini devam ettirir durumdadır ki zaman zaman bunlar erken devletin dağılmasına yol açar. Ancak, erken devletin bu aşamayı geçip tipik döneme yahut geçiş dönemine ulaştığı örneklerde artık eski kurumların ve kalıntıların iyice silikleştiğini ya da güçsüzleştiğini, yeni bir yönetim ideolojisinin yerleşmeye başladığını, profesyonel bir bürokrasinin palazlandığını, eski yersel idari bölümlenmelerin yerine yapay idari bölümlenmelerin geçtiğini ve buna paralel birçok değişimi veya dönüşümü görürüz. Bu tedrici, kimi zaman oldukça uzun ve ileri geri

²¹⁹ Claessen / Skalnik, **Retrospect**, s. 492.

²²⁰ Dmitri M. Bondarenko & Andrey V. Korotayev, “‘Early State’ in Cross-Cultural Perspective: A Statistical Reanalysis of Henri J. M. Claessen’s Database”, **Cross-Cultural Research**, Sage Journals, Vol. 37, No. 1, February 2003, pp. 105-132.

²²¹ Henri J. M. Claessen, “The Internal Dynamics of the Early State [and Comments and Reply]”, **Current Anthropology**, The University of Chicago Press, Vol. 25, No.4, August-October 1984, s. 365. Bu makale bundan sonra ‘Internal’ olarak anılacaktır.

²²² Jean-Claude Muller’in yorumu için bkz. Claessen, **Internal**, s. 373.

hareketin olduğu sürecin nihayetinde ulaşılacak nokta gelişmiş devlet aşamasıdır. Gelişmiş devlet aşaması aynı zamanda bu çalışmanın da sınırını tayin eder.

İKİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇ TOPLUMU HUKUKİLİĞİ VE YARGISI

A. Tabakalanmamış Başlangıç Toplamları

Tabakalanmamış başlangıç toplumları, siyasi iktidarın bir kişi ya da kişi grubunda odaklanmadığı ve üretim ilişkileri bakımından sınıflara ayrılmayıp yine bu temele dayanan bir yönetici-yönetilen ayrımının yerleşmediği toplumlardır. Bu tür toplumlarda iktidar yaygın biçimlidir yani toplumdan ayrılmış değildir¹ ve toplumsal kurallara uyma davranışı daha çok karşılıklılık ilkesi ve kişinin veya hısım grubunun güç dengesine bağlı karşı eylemi üzerinden gerçekleştirilir. Birinci bölümde, avcı toplayıcı obalar ile tarımsal üretim ile geçinen kabilelerin tabakalanmamış toplumlar olduğu açıklanmıştı. Bu bölümde söz konusu sınıflandırmanın içerisine giren başlangıç toplumu örnekleri aynı başlık altında incelenmiştir. Zira bu iki tipi hukukilik ve yargı bağlamında ayrı başlıklar altında değerlendirmek için yeterli ve anlamlı veriler elde edilememiştir.

Tabakalanmamış toplumlar, merkezi bir otoriteye sahip olmadıklarından toplumun genelini ilgilendiren kararlar genelde demokratik yollarla alınır. Bu, uzlaşma olabileceği gibi yaşlıların veya aile gruplarının karar vermesi veya buna benzer birçok başka yol ile de olabilir.² Yine bu toplumların bir kısmında belli bir tür derecelenme (*ranking*) görülebildiği halde tabakalanma (*stratification*) görülmez. Derece (*rank*) ile kastedilen illa ekonomik bir temele dayanması gerekmeyen ve topluluk içerisinde bunu hak edecek insan sayısından daha az olan ve bir değere sahip olan statülerdir. Tabakalanma ise ekonomik temele dayalı bir ayrımdır ve topluluk içerisinde temel kaynaklara ve yan kaynaklara diğerlerine göre daha kolay erişim sağlayan bir tabakanın varlığını varsayar.³

Üretim ilişkilerine dayanan bir tabakalanma bulunmasa da başlangıç toplumlarını tamamen bir eşitler toplumu olarak düşünmek hatalı olacaktır.

¹ Clastres, **Vahşi Savaşçı**, s. 105.

² Richard Borshay Lee, “Primitive Communism and The Origin of Social Inequality”, **The Evolution of Political Systems: Sociopolitics in Small-Scale Sedentary Societies**, ed. by Steadman Upham, Cambridge University Press, 1990, s. 231. Bu makale, bundan sonra ‘Inequality’ olarak anılacaktır.

³ Fried, **a.g.e.**, s. 52.

Toplumsallığın dolayısıyla da hukukiliğin temelini oluşturan ilk eşitsiz güç ilişkisinin yani erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğinin bu toplumları da bir tür yöneten/yönetilen ayrımının var olduğu toplumlar kategorisine soktuğunu söylemek gerekir.⁴ Bütün eşitsizliklerin temeli olan bu ilk eşitsizlik hukuki, siyasi ve dini nitelikli olan başlangıç toplumu yasasında doğrulanır.⁵ Eşitlikçi olduğu ifade edilen bu tür topluluklarda cinsiyetler arası iş bölümünün mevcut olduğu⁶ ve güç dengesinin erkeklerin lehinde olduğu, birçok farklı uygulamaya rağmen erkek egemen anlayışın incelenen bütün toplumlarda gözlemlendiği hep akılda tutulmalıdır.⁷ Morgan, başlangıç toplumlarında cinsiyete dayalı bölümlenmenin toplumun üzerinde kurulduğu temel organik ilke olduğunu ve bunun yansımasının da evliliğe ilişkin hak ve imtiyazlarda görüldüğünü söyler.⁸ Glassman, bu tür toplumlarda cinsiyete ve yaşa dayalı güç farklılaşmasının görüldüğünü, önemli kararların bütün yetişkin erkek üyeler tarafından ortaklaşa alındığını, bununla birlikte bu siyasi tipe ‘kamp ateşi demokrasisi’ denilebileceğini söyler.⁹ Harris ise erkek egemenliğinin başlangıç toplumlarında çok yaygın bir olgu olduğunu ve bunun sebebinin de savaş ve silahlar üzerinde erkek tekeli olduğunu iddia eder.¹⁰ Ancak kanaatimce bu eksik bir yorumdur, zira savaş olgusunun sık görülmediği ya da hiç olmadığı başlangıç toplumlarında da erkek egemenliğine dair güçlü emareler görülmektedir.

Hem obalarda hem de kabilelerde reis veya karizmatik lider olarak bazı kişilerin bulunabildiği ancak bunların belirleyici, zorlayıcı bir güce sahip olmadıkları veya karar verme süreçlerinde etkilerinin sınırlı olduğu görülmektedir. Ekonomik anlamda, üretim araçları üzerinde ortak mülkiyet ve ekonomik değişimde karşılıklılık ilkesinin baskınlığı tabakalanmamış toplulukların bir başka ortak özelliğidir.

⁴ Akal, **Hukuk**, s. 201-204.

⁵ A.e., s. 205.

⁶ Fried, a.g.e., s. 62.

⁷ Matriyarkal yani kadın egemenliğine dayanan toplumların tarihte var olduğunu iddia eden çalışmalar da mevcuttur. Ruby Rohrlach, Çatalhöyük’ten elde edilen verilerin bu toplumda kadınların üstün olduğunu ortaya koyduğunu iddia eder. Bkz. Ruby Rohrlach, “State Formation in Sumer and the Subjugation of Women”, **Feminist Studies**, Vol. 6, No. 1, Spring 1980, s. 78-80.

⁸ Lewis H. Morgan, **Ancient Society or Research in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization**, Chicago, Charles H. Kerr & Company, 1877, s. 47.

⁹ Ronald M. Glassman, **The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States**, Vol. I, Springer, 2017, s. 22-23. Bu ismi koymasının sebebi grubun toplanma alanının genelde kamp ateşinin etrafı olması, dolayısıyla kararların da burada alınmasıdır.

¹⁰ Marvin Harris, **Cannibals and Kings: The Origins of Cultures**, Fontana/Collins, 1978, s. 65.

Tabakalanmamış topluluklar içerisinde de saygınlık yahut güç için kişilerin veya kişi gruplarının mücadele etmesi mümkündür ancak bu mücadele ekonomik temele dayanarak birbirinden ayrılmış sınıflar arasında değil yersel veya kalıtsal özelliklere göre birbirinden farklılaşmış kişiler ve gruplar arasında meydana gelir.¹¹

Şüphesiz bu topluluklar için kullanılan eşitlikçi ifadesi, herkesin her anlamda tam eşit olduğu anlamına gelmemektedir. Daha önce söylenildiği gibi kadim cinsiyetler arası eşitsizlik, bütün toplumlar da olduğu gibi başlangıç toplumlarında da görülür. Ayrıca yetenek, güç gibi bazı kişisel özellikler sonucunda bu topluluklarda da kimi üyeler diğerlerine göre daha iyi bir konumda olabilir. Bununla birlikte bu ayrımlar kalıcı bir statü şeklinde olmayıp geçicidir.¹² Söz konusu üstün özelliğe sahip kişi bunu kaybettiğinde veya öldüğünde ya da topluluk nezdinde kendisine duyulan saygıyı kaybettiğinde elde ettiği statü de yok olur. Dolayısıyla, bu ayrım sınıfsal bir ayrım olmadığı ve de söz konusu statü bir sonraki nesle aktarılamadığı için bu toplumlar tabakalı toplumlar olarak adlandırılmaz.¹³ Bunun yanı sıra çoğu başlangıç toplumunda bu tür üstün özellikleri olan kişilerin sivriliş bu özelliklerini siyasi veya ekonomik güç elde etme yönünde kullanmamaları için özellikle geliştirilmiş kimi mekanizmalar söz konusudur.¹⁴

Tabakalanmamış toplumlar da Fried’in deyimiyle “prestij” sahibi olan kişi sayısını sınırlayan veya düzenleyen bir mekanizma yoktur. Kişisel özellikler ile elde edilen bu statüler, verili bir zamanda bu üstün özelliklere sahip kişi sayısı kadar çok olabilir. Bu statü, toplumda kabul gördüğü sürece mümkündür. Ancak, Fried’in eşitlikçi olarak adlandırdığı toplumda bu statü sahibi kişilerin bir araya gelip bir tür tahakküm düzeni kurma gerekliliği yoktur.¹⁵

Tabakalanmamış toplumlar da görülen reislik makamı daha çok sembolik birliğin ifadesidir ve toplum üzerinde kapsamlı bir otoriteye sahip olmayan bu kişilerin

¹¹ Gluckman, **Tribal**, s. 82.

¹² Fried, **a.g.e.**, s. 34.

¹³ “Ancak, kişinin mensup bulunduğu tabakanın üyeliği miras yoluyla kendinden sonraki kuşağa geçebiliyorsa – ki bu kişilerin miras bıraktığı saygınlık ve servetin kişisel başarılarla aşılamaması durumudur – bu durumda karşımızda olan tabakalı toplumdur.” Bkz. Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 180.

¹⁴ Lee, **Inequality**, s. 243; Fried, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁵ Fried, **a.g.e.**, s. 33.

yetkileri genelde birtakım seremonilerin düzgün işleyişinin sağlanmasından ibarettir.¹⁶ Hasatın veya avın verimli olması, yağışların düzgün gitmesi gibi olaylar çoğu zaman reisin varlığına veya kişiliğine atfedilir. Bu, toplumsallığın varoluş sebebinin atfedildiği ataların ruhu veya buna benzer herhangi bir dıșsal odağa karşı doğrudan muhatap olma ihtiyacının da reislik yahut şamanlık makamı aracılığıyla karşılanmasıdır. Böylece insanlar açıklayamadıkları olaylara ve buna bağlı olarak ortaya çıktığına inandıkları sonuçlara bir şekilde müdahale edebilmenin yolunu bulduklarını düşünmüşlerdir. Hem toplumsallığın düzenini sağlayan ritüellerin ve seremonilerin yerine getirilmesinde hem de toplumsal birlik algısını¹⁷ sağlama noktasında reislik makamı rol oynamıştır.

Tabakalanmamış toplumların temelinde de karşılıklılık prensibine dayalı eşitlikçi bir ekonomi mevcuttur.¹⁸ Artı ürün üretiminin görülmediği bu toplum tiplerinde kimi zaman dönemsel olarak elde edilen fazla yiyeceklerin toplumun kalan üyeleri ile paylaşılmasını sağlayan çeşitli mekanizmalar oluşturulur. Aynı şey artı ürün üretiminin istisnaen var olduğu bazı tabakalanmamış başlangıç toplumları için de geçerlidir. Ziyafetler, potlaç gibi bu mekanizmalar sayesinde artı ürüne bağlı servet birikimi ve buna dayanan bir erk oluşumu engellenir.

Bu bölümde; Kuzey Amerika, Afrika, Avustralya, Asya ve Arktik bölgelerini içerisine alan çeşitli kültür çevrelerinden birtakım oba ve kabileler ele alınmış, hukukilik ve yargı bağlamında incelenmiştir.

1. İnuitler (Eskimolar)

Temel olarak avcı toplayıcı geçim biçimine sahip olan oba (*band*) topluluklarının en tipik örneklerinden birisi İnuit (Eskimo) toplumudur.¹⁹ İnuitler, toplumun bütünü üzerinde etkinliğe sahip bir iktidar odağının bulunmaması nedeniyle

¹⁶ Arthur Maurice Hocart, **Kings and Councillors: An Essay in the Comparative Anatomy of Human Society**, The University of Chicago Press, 1970, s. 138-139.

¹⁷ Clastres, **Vahşi Savaşçı**, s. 106.

¹⁸ Fried, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁹ Eskimo sözcüğü, günümüzde bu topluluklar tarafından pejoratif bir anlam atfedilerek kullanılmamakta bunun yerine ise esasında daha kısıtlı bir coğrafyada yaşayan bir alt kümeyi ifade eden İnuit sözcüğü kullanılmaktadır. Ben de bu halkın büyük çoğunluğu tarafından pejoratif görülen Eskimo sözcüğünün yerine İnuit sözcüğünü kullanacağım. Ancak bunun, Eskimo sözcüğünün ifade ettiği şekliyle daha geniş bir coğrafyada yaşayan halkın karşılığı olarak anlaşılması gerekmektedir.

iktidarın topluluk üyeleri arasında eşitlikçi tarzda paylaşıldığı toplumlar olarak tanımlanmıştır.²⁰ Sibirya'dan Grönland da dâhil olmak üzere Kanada ve Alaska'ya kadar Kuzey Kutbuna yakın topraklarda yer alan İnuitler, coğrafi şartlar sonucu oldukça az sayıda nüfusa sahip topluluklar halinde yaşamışlardır. Öyle ki İnuitlerden bahsederken bir ulustan söz edilemeyeceği gibi bu insanların bir kabile dahi oluşturmadıkları söylenmiştir.²¹ İnuitlerin oluşturdukları topluluklar köy komünü yahut yerel gruplar şeklinde olmakla birlikte yüz kişiyi aşan bir İnuit topluluğu bulmak oldukça nadir bir olaydır.²² Yaz mevsimlerinde, bireyler ve çekirdek aileler halinde kendi çadırlarında izole olarak yaşayan İnuitler en fazla geçici kamplarda bir araya gelirler ve balina avı dışında ortak ava gidilmez.²³ Kışın ise durum bundan farklıdır ve zorlu kış koşullarını bir araya gelerek atlatmaya çalışırlar.²⁴ Ancak çok büyük bir coğrafyaya dağılmış az sayıda insan içeren topluluklara rağmen İnuitler arasında bulunan kültürel ve dilsel yeknesaklık araştırmacıların hayretine yol açmıştır.²⁵

Yaşadıkları coğrafyanın zorlu koşulları İnuitleri iş birliğine ve paylaşmaya muhtaç bıraktığı gibi bu durum toplumsal baskıya karşı son derece hassas olmayı beraberinde getirir. Zira İnuit topraklarında toplumsal iş birliğinin dışında bırakılmak, hayatta kalmanın neredeyse imkânsız hale gelmesi demektir. Bu olgu, toplumsal kontrolün nasıl sağlandığı bakımından oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra, İnuitler

²⁰ Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 185; John Murdoch, "Point Barrow Eskimo", **Sources of Ancient and Primitive Law**, Evolution of Law: Select Readings on the Origin and Development of Legal Institutions, vol. I, ed. Albert Kocourek & John H. Wigmore, Boston, Little Brown and Company, 1915, s. 253. Kocourek ve Wigmore'un bir arada topladığı yazılardan oluşan 1915 tarihli bu eserde atıf yaptığım yazının da içerisinde yer aldığı bölümün başlığında başlangıç toplumları için Türkçeye gecikmiş, az gelişmiş ya da geri zekâlı olarak çevrilebilecek "*retarded*" kelimesinin kullanılmış olması o dönemde kimi çevrelerde başlangıç toplumlarına olan bakış açısını yansıtmaya açısından dikkate değerdir.

²¹ Edward Adamson Hoebel, "Law-Ways of the Primitive Eskimo", **Journal of Criminal Law and Criminology**, Vol. 31, Issue 6, Northwestern University, March-April, 1940-1941, s. 663. Bu çalışma, bundan sonra "**Eskimo**" olarak anılacaktır; Edward Moffat Weyer, "The Structure of Social Organization Among the Eskimo", **Comparative Political Systems: Studies in the Politics of Pre-Industrial Societies**, ed. Ronald Cohen & John Middleton, University of Texas Press, 1967, s. 1

²² Hoebel, **Eskimo**, s. 663.

²³ Marcel Mauss, **Seasonal Variations of the Eskimo: A Study in Social Morphology**, çev. James J. Fox, Routledge, reprinted in 2004, s. 70.

²⁴ Jeannette Mirsky, "The Eskimo of Greenland", **Cooperation and Competition Among Primitive Peoples**, ed. Margaret Mead, McGraw Hill Book Company, 1. Edition, 5. Impression, 1937, s. 71.

²⁵ Hoebel, **Primitive Man**, s. 68; Lewellen, **a.g.e.**, s. 25.

için yaşam koşullarının keskin bir biçimde değiştiği yaz ve kış mevsimlerinde birbirinden farklılaşan kuralların devreye girdiği belirtilmiştir.²⁶

İnuit toplumunda toprak üzerinde mülkiyet anlayışı yoktur. Her grup istediği yerde avlanabilir. Ancak av hayvanları üzerinde, bunun ava katılan diğer kişilerle nasıl paylaşılacağı üzerine detaylı kurallar ile birlikte kişisel mülkiyet anlayışı en azından ilkel olarak tanınır.²⁷ Taşınabilir mallar da özel mülkiyetin konusudur. Ancak bunların üzerindeki mülkiyet mutlak olmayıp belli koşullarda topluluğun diğer üyelerinin kullanımına açıktır. Örneğin, avcılık malzemeleri, bütün üretim malzemelerinin her zaman olabildiğince etkin olması kuralı gereği ani çıkan bir av fırsatı sonucu diğer üyeler tarafından kullanılabilir.²⁸ Bu yaklaşım, doğal koşulların zorlamasına bağlı olduğu gibi hem sahipliğin hem de bireysellik olgusunun modern zihinlerimizde yer ettiği şekliyle bu toplulukların zihinlerinde yer etmemesidir. Dolayısıyla kişisel mülkiyet terimini kullanırken bunu söz konusu topluluğun yapısını dikkate alarak düşünmek gerekir. Kişisel ihtiyacın fazlası olarak mülkiyet biriktirme ancak bunun tekrardan hediye etme benzeri yollarla topluluğa dağıtılması şartıyla hoş görülebilir. Hatta Labrador ve Grönland gibi kimi bölgelerde her ailenin kural olarak yalnızca belirli miktarda şeye sahip olabileceği bilinmektedir.²⁹ Bunun aksine davranan kimse ise topladıklarını dağıtmaya zorlanabildiği gibi eğer bunu yapmaz ise öldürülüp malları topluluk üyeleri arasında pay edilebilir.³⁰ Kişi ne kadar mal dağıtırsa o oranda saygınlık kazanır.

İnuitlerin yaşam biçimi, yönetici bir odağın olmaması nedeniyle bir tür ilkel anarşi olarak nitelendirilmiştir.³¹ Merkezi bir yönetime sahip olmayan İnuitlerde iki tür görevli belli bir dereceye kadar toplumu yönlendirebilir. Bunlar, *reis* ve *şamandır*. Reis, topluluğun genelde en iyi avcısı olduğu gibi diğer birçok üstün yeteneği ve kişisel becerisi ile saygınlık kazanmış ve sözü dinlenir hale gelmiştir.³² Reislerin bu

²⁶ Mauss, **a.g.e.**, s. 62.

²⁷ Hoebel, **Eskimo**, s. 665-666; Murdoch, **a.g.e.**, s. 254.

²⁸ Hoebel, **Primitive Man**, s. 69.

²⁹ Mauss, **a.g.e.**, s. 73.

³⁰ Hoebel, **Eskimo**, s. 667; Mauss, **a.g.e.**, s. 73.

³¹ Hoebel, **Primitive Man**, s. 81.

³² Hoebel, **Eskimo**, s. 667.

pozisyonu eşitler arasında birinci şekilde değerlendirilir.³³ Çeşitli İnuit topluluklarında bu kişiler, düşünceli, her şeyin en iyisini bilen, herkese sözünü dinleten gibi anlamlara gelen isimlerle çağırılır.³⁴ Reisler herhangi bir resmi sıfat taşımayıp seçim veya benzeri bir yol ile bu pozisyona gelmezler. Topluluk üyeleri onları öyle kabul ettiği sürece öyledirler, eğer görmezden gelinirlerse artık reis sayılmazlar.³⁵ Dolayısıyla bu topluluklarda liderlik son derece yalın ve sınırlıdır.³⁶ İnuitler rekabetçi ve karşılaştırmacı insanlar olmasına rağmen lider adaylarının ‘dürüst ve sabırlı’ olmalarına yönelik toplumsal baskı bu kişilerin kontrol altında tutulması işlevi görür.³⁷

İnuit toplumunda kadınların, ekonomik üretim ve çocuk bakımı konusunda başat bir rol oynadıkları ancak toplumsal statü bakımından erkeklere göre daha aşağıda görüldükleri söylenmiştir.³⁸ Yine, erkeklerin toplumsal saygınlık kazanabilmesinin ölçütleri yiyecek bulma ve kadın elde etme konusunda gösterdikleri başarı olarak düşünülmektedir.³⁹ Cinayetlerin en sık görülen sebepleri arasında cinsel kıskançlık ve zina olayları bulunmaktadır.⁴⁰

Şamanların ya da İnuit dilindeki adıyla *angakokların* ise doğaüstü güçlere, medyumluk yeteneklerine sahip olduğuna inanılır ve bu nedenle topluluk içerisinde saygınlık kazanırlar. Ancak hem reislik hem de şamanlık pozisyonları resmi pozisyonlar ve soyutlamalar olmayıp kişisel özelliklere dayalıdır ve bu sıfatları elde eden kişilerin çabalarının toplumsal kabul görmesiyle elde edilir. Şamanın yetkisi ne zorlayıcı ne de birleştiricidir.⁴¹

Şamanın özellikle tabulara aykırı eylemler ile ilgili yarı-yargısal bir yetkisi olduğu söylenmiştir.⁴² Zira kefaretin ne olacağına şaman karar verir. Bu kefare, evli çiftlerin zorla boşatılmasından yiyecekten mahrum bırakılmaya kadar çeşitlilik

³³ Birket-Smith’ten aktaran Weyer, **a.g.e.**, s. 11.

³⁴ Hoebel, **Primitive Man**, s. 82. Pospisil yaygın görüşün aksine, reislerin ekonomik, törensel ve siyasi gücün yanı sıra yargısal güçlerinin de olduğunu düşünür. Bkz. Pospisil, **a.g.e.**, s. 76-78.

³⁵ Hoebel, **Primitive Man**, s. 82.

³⁶ Weyer, **a.g.e.**, s. 8.

³⁷ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 137.

³⁸ Hoebel, **Primitive Man**, s. 70.

³⁹ **A.e.**, s. 69.

⁴⁰ Roberts, **a.g.e.**, sf. 88; Hoebel, **Primitive Man**, s. 83.

⁴¹ Lewellen, **a.g.e.**, s. 25.

⁴² Natalia Loukacheva, “Indigenous Inuit Law, ‘Western’ Law and Northern Issues”, **Arctic Review on Law and Politics**, vol. 3, 2/2012, s. 204.

gösterebilir. Kefaretin yarı-yargısal karakteri, buna uymayan kişilerin tek alternatifinin topluluğu gönüllü olarak terk etmek veya zorla sürgün edilmek olması nedeniyledir.⁴³ Tabulara aykırı eylemler günahkârlık olarak nitelendirilir ve bunun asıl yaptırımını doğaüstü güçlere bırakılmıştır. Ancak bu eylemlerin sürekli ve iradi bir şekilde işlenmesi cezalandırılması gereken bir suç haline gelir. Bu suçun cezası topluluktan atılma yani sürgündür.⁴⁴

İnuitlerde bir ailenin henüz üretim sürecine katılamayacak kadar küçük olan bir çocuğu ya da bebeği yahut günlük rutine uyum sağlamayacak derecede yaşlı ve hasta bireyleri öldürmeleri suç olarak değerlendirilmez. Ailelere tanınan bu imtiyazın nedeni İnuit coğrafyasının zorlu koşullarıdır ve her aile bakabileceği kadar kişiyi hayatta tutabilir. Çetin geçen yıllarda, eğer evlatlık alacak bir aile bulamazlarsa bebek öldürme (*infanticide*) eylemleri sıklıkla görülür. Bu tür durumlarda üretim süreçlerine daha az katkı sağladıklarını düşündükleri ve ilerleyen zamanlarda kendilerine bakma konusunda daha az güvendikleri kız çocuklarını öldürmeye daha sık rastlanır.⁴⁵ Yine, artık avlanmaya katılamayacak kadar yaşlanan kişilerin çoğu zaman kendi istekleri ile öldürülmeyi talep etmeleri olağandır. Bu eylemi, herhangi bir kan davası ortaya çıkmasın diye kişinin hısımları gerçekleştirir.⁴⁶

Cinayet sık görülen bir olgu değildir ve İnuitler özellikle kış mevsimlerinde bunu kaza olarak nitelemeye meyillidirler.⁴⁷ Bir seferde birden fazla cinayet işleyen bir kişi toplumdaki saygınlığını arttırabilir. Böyle bir durumda cinayetin yaptırımı ancak ölen kişinin yakınlarının alacağı intikam olabilir.⁴⁸ Bu intikam duygusu uzun süren kan davalarına yol açabilir.⁴⁹ Ancak birden fazla cinayetin ayrı ayrı işlenmesi durumunda katil artık bir toplumsal sorun haline gelir.⁵⁰ Bu artık kamusal bir ihlaldir ve cezası

⁴³ Hoebel, **Eskimo**, s. 670.

⁴⁴ Hoebel, **Primitive Man**, s. 74.

⁴⁵ **A.e.**, s. 74-75.

⁴⁶ **A.e.**, s. 76-77.

⁴⁷ Mauss, **a.g.e.**, s. 67.

⁴⁸ Charles Campbell Hughes, "From Contest to Council: Social Control Among the St. Lawrence Island Eskimos", **Political Anthropology**, ed. Marc J. Swartz & Victor W. Turner & Arthur Tuden, Chicago, Aldine Publishing, 1966, s. 256.

⁴⁹ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 134.

⁵⁰ Lowie, **Primitive**, s. 414; Mauss, **a.g.e.**, s. 67; Leonard Trelawny Hobhouse & Gerald Clair Wheeler & Morris Ginsberg, **The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples: An Essay in Corelation**, London, Chapman & Hall Ltd., 1915, s. 56.

obanın görevlendirdiği kişiler aracılığıyla ölümdür. Bu görevi üzerine alan kişi, suçlunun hısımlarını da içeren obanın onayını alarak hareket etmelidir. Söz konusu onay ile katili öldüren kişiye karşı kan davası güdülmez çünkü bu kişinin eylemi cinayet olarak değerlendirilmez. Hoebel, bu rızayı bir tür halk “mahkemesinin” kararı olarak adlandırır.⁵¹ Bu anonim rıza, hakkında ölüm kararı verilen kişinin topluluk içerisindeki hısımlarının rızasını da içerir. Hatta kimi durumlarda kisasın önüne geçebilmek için öldürme eyleminin katilin hısımlarından birisi tarafından işlenmesi talep edilebilir. Bunun yanı sıra kişinin ölüme mahkûm edilmesi için cinayet eylemlerinin illa işlenmiş olması gerekmez, kimi durumlarda sürekli ölümle tehdit eden ve rahatsızlık veren ya da saldırgan karaktere sahip bir kişi hakkında da bu karar verilebilir.⁵²

İnuitlerde bir suçun toplumun tamamı tarafından cezalandırılması için bunun ekonomik güvenliği daha geniş manada kamu güvenliğini tehlikeye sokması gerekir.⁵³ Birden fazla cinayet işleme, sürekli yalan söyleme veya huzursuzluk çıkarma gibi eylemler hem düzeni bozar hem de dayanışma ilkesine bağlı ortak avlanma ile geçim yoluna engel teşkil eder. Müzmin yalancı olan veya geçimsiz bir kişiye zorlu av sürecinde tamamen güvenilemez. Bu nedenle büyücülüğün yanı sıra müzmin yalancılık da mükerrer cinayet suçu ile aynı yaptırıma tabi tutulur.⁵⁴ Yine, yukarıda değinildiği gibi gereğinden fazla mal biriktiren ve bunu başkalarıyla paylaştırmaktan imtina eden kişilerin de bu kategoriye gireceğini söylemek mümkündür. Bunun gibi kişiler artık hısım gruplarının desteğini alamazlar çünkü hısımların yaşamını da diğer topluluk üyeleri gibi tehlike altına koyarlar. Toplumun tamamı için tehlike arz eden bu kişiler elimine edilmelidir.⁵⁵

⁵¹ Edward Adamson Hoebel, “Law and Anthropology”, **Virginia Law Review**, vol. 32, no. 4, Symposium: Integrating Law and Other Learned Professions, June 1946, s. 843; Fried, kişinin öldürülmesi ile onun için alınacak intikamın göze alınması gerektiği için bu kararın bir hukuki karar olmadığını iddia etmiştir. Ona göre suçlunun tüm hısımları da onunla birlikte öldürülmedikçe intikam olasılığı hep mevcut olacağı için bu kararda bir meşruiyet söz konusu değildir. Ancak Fried bunu iddia ederken Hoebel’e atıf yapmasına rağmen onun bu eyleme karşı kan davası güdülemeyeceğini açıkça belirtmesinden hiç bahsetmemiştir. Bkz. Fried, **a.g.e.**, s. 90-91.

⁵² Hoebel, **Eskimo**, s. 676-677; Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 138.

⁵³ Lips, **Government**, s. 501; Hughes, **a.g.e.**, s. 255.

⁵⁴ Hoebel, **Eskimo**, s. 677.

⁵⁵ Service, **Hunters**, s. 50.

Cinayet suçları için uygulanan uyuşmazlık çözüm yollarından birisi de düellodur. Güreş, tos vurma, tokatlama ve yumruklaşma şeklindeki düellolara sık rastlanır. Cinayet dışındaki uyuşmazlıklar için uygulanan çözüm yollarından birisi *atışmadır*. Taraflar birbirlerinin işlediklerini iddia ettikleri haksızlıkları içeren şarkılar oluşturur ve bunları toplanan kalabalığın önünde bir tür eğlence gibi söylerler.⁵⁶ Karşılıklı olarak belli bir kalıp içerisinde şarkılarını söyleyen taraflardan hangisi daha çok içten alkış toplarsa ve övgüye mazhar olursa atışmanın galibi o olur.⁵⁷

Atışma ile uyuşmazlık çözüm yollarında haklılık ve yanlışlık aranmaz. Kazanan kişinin haklılığı ispatlanmış olmaz. Burada yapılan şey, tarafların bir tür psikolojik rahatlamaya ulaşarak uyuşmazlığı arkalarında bırakmalarıdır.⁵⁸ İnuit uyuşmazlık çözüm yolları, ceza yolu ile adaleti elde etmekten ziyade toplumsal barışı ve uzlaşmayı tesis etmeye yöneliktir.⁵⁹ Bu uyuşmazlıklara gösterilen tepki ve onların çözüm yolları da her zaman aynı şekilde cereyan etmeyip olaydan olaya ve hatta mevsimden mevsime göre değişmektedir.⁶⁰ Bir uyuşmazlık durumunda, mevcut şartlar özellikle de ilgili tarafların kişisel özelliklerine göre gösterilen tepkiler oldukça esnektir.⁶¹ Oldukça zorlu çevresel ve toplumsal durumlara uyum sağlama bağlamında görülen esnek yaklaşıma rağmen davranışlar üzerinde hem kişisel hem de toplumsal belli bazı sınırların olduğu da bir gerçektir.⁶²

2. !Kung ve Buşmanlar

Oba topluluklarına ilişkin bir başka örnek, Afrika'nın güneyinde yer alan Kalahari çölünde yaşayan bir topluluk olan !Kung⁶³ ve diğer Afrika Buşman halklarıdır. Son derece sınırlı su kaynaklarının olduğu bu bölgede olağanüstü zorlu koşullara uyum sağlayarak yaşayan !Kung obaları tamamen avcı toplayıcı bir geçim biçimine sahiptir. Bu toplumda kadınların geçim kaynağı bulmak konusunda oynadığı

⁵⁶ Mirsky, *a.g.e.*, s. 68-69.

⁵⁷ Hoebel, *Eskimo*, s. 678; Nelson H. H. Graburn, "Eskimo Law in Light Self- and Group-interest", *Law & Society Review*, vol. 4, no. 1, August 1969, s. 52-53.

⁵⁸ Hoebel, *Eskimo*, s. 682.

⁵⁹ Loukacheva, *a.g.e.*, s. 204.

⁶⁰ *A.e.*, s. 205.

⁶¹ Graburn, *a.g.e.*, s. 46.

⁶² *A.e.*, s. 56.

⁶³ Kelimenin başında yer alan "!" işareti bu kelimenin telaffuzunda yer alan 'klik' sesine benzer bir sesi ifade eder. Bkz. Lewellen, *a.g.e.*, s. 24.

rol erkeklere oranla daha büyüktür.⁶⁴ Bu topluluk, nüfus kontrolünü bebek öldürme (*infanticide*) ile gerçekleştirir.⁶⁵

!Kung toplumunda her oba, kalıcı bir su kaynağının bulunduğu⁶⁶ ve bunun etrafında günlük sebze, yemiş ve benzeri yiyeceklerin toplanabileceği bir toprak parçası üzerinde hak iddia eder.⁶⁷ Bu toprak parçası ve kalıcı su kaynağı sembolik olarak oba reisinin malıdır ancak kullanım hakkı bütün oba üyelerine aittir.⁶⁸ Ancak bu sınırlar, çok geniş topraklar üzerinde neredeyse tanımlanamaz sınırlardır ve örneğin bu sınırlar içerisindeki bir av hayvanı üzerinde, vurulana kadar hiç kimse hak sahibi değildir.⁶⁹ Avlanan hayvan üzerindeki mülkiyet konusunda ise !Kung topluluğu şahsi mal biriktirme ve böylece tekelleşen pozisyon elde etmenin önüne geçmenin en güzel örneklerinden birisini sergilemektedir. Buna göre, vurulan büyük bir hayvan onu vuran avcının değil ava katılmamış olsa bile kullandığı aleti yapanın yahut hayvanı ilk gösterenin mülkiyetindedir.⁷⁰ Her ne kadar burada kullandığımız mülkiyet kelimesi !Kung toplumu için bize ifade ettiği şeyi ifade etmese de burada dikkat çeken nokta geçim kaynakları üzerinde hem birikimin hem de buna bağlı üstün bir statü elde etmenin önüne geçen son derece etkin bir toplumsal mekanizmadır. Bunun yanı sıra bu toplum, yiyecek saklama tekniklerinden birisine sahip değildir.⁷¹ Oldukça zorlu coğrafi şartlarda yaşayan bu insanların yaşamı yiyecek bulma mücadelesi şeklinde geçmektedir.⁷² Avlanan küçük hayvanlar, avcının malıdır ve onlar isterlerse bunu paylaşabilir ya da sadece kendi çekirdek ailelerine ayırabilirler. Ancak büyük hayvanlar ise ortak mal mahiyetindedir ve obadaki herkesle paylaşılır.⁷³

⁶⁴ Richard Borshay Lee, "Politics, Sexual and Non-sexual, in an Egalitarian Society", **Politics and History in Band Societies**, ed. Eleanor Leacock & Richard B. Lee, Cambridge University Press, 1982, s. 37. Bu makale, bundan sonra 'Politics' olarak anılacaktır.

⁶⁵ Lorna Marshall, "!Kung Bushman Bands" **Comparative Political Systems: Studies in the Politics of Pre-Industrial Societies**, ed. Ronald Cohen & John Middleton, University of Texas Press, 1967, s. 18.

⁶⁶ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 51.

⁶⁷ Lewellen, **a.g.e.**, s. 24; Fried, **a.g.e.**, s. 59; Marshall, **a.g.e.**, s. 20.

⁶⁸ Marshall, **a.g.e.**, s. 34.

⁶⁹ **A.e.**, s. 21.

⁷⁰ Marshall, **a.g.e.**, s. 22-23; Fried, **a.g.e.**, s. 65-66.

⁷¹ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 47.

⁷² Isaac Schapera, **The Khoisan Peoples of South Africa: Bushmen and Hottentots**, London, Routledge & Kegan Paul Ltd., 1930, s. 91. Bu kitap, bundan sonra 'Khoisan' olarak anılacaktır.

⁷³ Marshall, **a.g.e.**, s. 23.

Bu toplulukta, avlanan büyük hayvanın etinin paylaşılması gerekliliği o kadar köklü bir kuraldır ki bunun aksi, !Kung zihnietinde neredeyse yer almaz. Kendilerine birisinin et saklaması durumunda ne yaptıkları sorulduğunda alay edip kahkahalar atan !Kunglar buna et saklayan birisinin bir aslan gibi olacağı ve ona bir aslan gibi muamele edilip topluluktan uzaklaştırılacağı ya da hiç et verilmeyerek terbiye edileceği şeklinde cevap vermişlerdir. Ancak buna benzer bir olayın hiçbir zaman yaşanmadığını da eklemişlerdir.⁷⁴ Burada da toplumsal hayatın idamesi için zorunlu olan bir kural ve bunun ihlalinin getireceği sürgün yahut dışlanma cezasının nüveleri görülmektedir.

Meyve ağaçları, yemişler ve yabani kökler gibi bazı yiyeceklerin yetiştiği yerler ise kesin tanımlarla belirlenir ve her oba tarafından kıskançlıkla korunur.⁷⁵ Bu konudaki yaklaşım av hayvanlarına olan yaklaşımdan farklıdır. !Kung toplumunun günlük hayatının idamesinin ara sıra ve oldukça zor şartlarda elde edilen etten ziyade bu tür yiyeceklerle dayalı olduğunun burada not edilmesi gerekir. Toplanan bu yiyecekler, toplayanın malıdır ve aile içinde pişirilip yenilir. Marshall'ın söylediğine göre hayatta olan !Kung halkının anılarında yabani yemişler için bir kavga yer almamaktadır. Başka bir obanın yemiş alanına sızmaya yeltenme bir tür hırsızlık gibi görülecektir ve bu söz konusu toplum için son derece nadir ve tehlikeli bir suç olacaktır. Ancak, bir öykü olarak anlatılan bir olayda ağaçtaki işaretlenmiş bir balı çalan hırsız, balı ilk bulan kişi tarafından öldürülmüştür. Bir kişi, bal kovani veya devekuşu yumurtaları bulduğunda bu yeri otlarla ve çubuklarla işaretler ve artık orası ona aittir.⁷⁶

!Kung toplumunda en yüksek toplumsal yapı bir arada yaşayan obadır.⁷⁷ Obalar, hısım gruplarından ve akrabalarından oluşur. Obayı tanımlayan nitelikler, yabani yemiş alanları ve su kaynakları üzerindeki mülkiyetleridir.⁷⁸ Gerekli şartlar oluştuğunda ve yeterli yiyecek ve su kaynakları bulunduğunda yeni obalar kurulabilir.⁷⁹

⁷⁴ A.e.,

⁷⁵ Schapera, **Khoisan**, s. 127; Marshall, **a.g.e.**, s. 24.

⁷⁶ Marshall, **a.g.e.**, s. 25.

⁷⁷ A.e., s. 19.

⁷⁸ A.e., s. 26.

⁷⁹ A.e., s. 34-35.

Kadınlar grup içi konuşmalara ve karar alma süreçlerine diğer birçok topluma nazaran daha fazla katılırlar. Ancak, bu katılım oranı erkekler ile eşit değildir.⁸⁰ Evlilik kurumu üzerinde de kadınların belirli dereceye kadar kontrol sahibi oldukları ve boşanma taleplerinin büyük oranda kadınlarca başlatıldığı not edilmiştir.⁸¹ !Kung toplumunda kadınların durumuna ilişkin dikkat çekici bir diğer bilgi ise tecavüz gibi cinsel suçların çok nadir görülmesidir.⁸²

Reislik müessesesi bu toplulukta da mevcuttur, güçlü bir şekilde erkekler ile ilintilidir⁸³ ve İnuitlerin aksine bu ünvan babadan en büyük oğula intikal eder. Eğer reisin oğlu yoksa en büyük kız kardeşin en büyük oğluna intikal eder.⁸⁴ Ancak bu pozisyon oldukça sınırlanmış yetkilere sahiptir ve resmi nitelikte değildir.⁸⁵ Ayrıca, bir obanın reisi başka bir obanın reisi üzerinde otoriteye sahip değildir ve bu anlamda obalar özerk yapılar oluşturur.⁸⁶ Reise bir vergi ya da hizmet yükümlülüğü söz konusu olmadığı gibi reisliği gösteren bir kıyafet ya da sembol de bulunmaz.⁸⁷ Hatta reis sözcüğüne karşılık olarak kullandıkları kelimeyi çoğu zaman pejoratif ya da alaycı bir anlamda kullanırlar.⁸⁸

Reisin herhangi bir yargısal veya cezalandırma yetkisi yoktur, sahip olduğu yetkiler grubun göç hareketlerini belirlemek ve yiyecek, su gibi geçim kaynaklarından yararlanma bakımından planlamalar yapmaktan ibarettir.⁸⁹ Reisin yetkileri gelenekler tarafından sıkı sıkıya belirlenmiştir ve bütün önemli kararlar grup üyelerince ortaklaşa alınır.⁹⁰ Yine, obanın yiyecek ve su kaynakları üzerindeki sembolik sahipliği reise olası bir hırsızlık durumunda hırsızı kovalama yükümlülüğünü de yükler. Marshall, böyle bir olayın yaşanmamış olduğunu ancak teorik olarak bu yükümlülüğün reiste olduğunu söyler.⁹¹ Reisin diğer oba üyelerine nazaran üstün bir yetkisi yoktur ancak

⁸⁰ Lee, **Politics**, s. 44.

⁸¹ **A.e.**

⁸² **A.e.**

⁸³ Marshall, **a.g.e.**, s. 29.

⁸⁴ Schapera, **Khoisan**, s. 150.

⁸⁵ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 52; Marshall, **a.g.e.**, s. 37-38.

⁸⁶ Marshall, **a.g.e.**, s. 19.

⁸⁷ Schapera, **Khoisan**, s. 150.

⁸⁸ Lee, **Politics**, s. 45.

⁸⁹ Schapera, **Tribal**, s. 41; Marshall, **a.g.e.**, s. 39.

⁹⁰ Lewellen, **a.g.e.**, s. 25; Marshall, **a.g.e.**, s. 39.

⁹¹ Marshall, **a.g.e.**, s. 39-40.

göç halindeyken nerede kamp yapılacağını söyleme ve ateş yakmak için ilk yeri seçme hakkı ona aittir.⁹² Reislik müessesesi nimet olmadan külfet getirdiği için bu ünvana nadiren gönüllü olunur. Hatta kimi durumlarda genç ve tecrübesiz bir kimsenin işgal ettiği bu pozisyon tamamen sözde kalabilir.⁹³ Güç ya da ekonomik kaynaklar açısından bir fayda getirmeyen liderliğin sorumlulukları ise oldukça fazladır. Hatta bir !Kung reisinin dediği gibi bu statüde elde edebileceğiniz tek şey işler ters gittiğinde suçlanmak olur.⁹⁴ Ancak şüphesiz burada kastedilen maddi getirilerdir, bu topluluklarda reisliğin manevi getirisi diğer bir deyişle saygınlık ise genelde grup üyelerinin reis olmayı istemelerindeki itici sebeptir.

Oba topluluklarında reislik pozisyonunun sembolik olma durumuna yine avcı toplayıcı olan Afrika Buşman halklarından BaMbuti (ya da Mbuti) topluluğunda yaşanan bir örnek verilebilir. Obanın reisi olan Cephu bir keresinde av esnasında hile yaparak diğerlerinden gizli bir şekilde fazladan et elde etmeye çalışır. Diğerlerinden yiyecek çalmak hayatta kalmanın işbirliği ve karşılıklılık ilkelerine bağlı olduğu bu toplulukta işlenecek en büyük suçlardan birisidir. Bu fark edilince obadaki kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere herkes tarafından aşağılanır, kendisine gülünür ve belli bir süre hiç kimse kendisi ile konuşmaz. Bu cezalandırma yöntemi Cephu açısından oldukça zorlu ve kötü bir deneyim olduğu gibi asla unutulmayacaktır. Böylece, Cephu'ya haddi topluluk tarafından bildirilmiştir.⁹⁵

Bu toplumlarda uyuşmazlık çözümü için resmi bir otorite bulunmadığından, bu gibi durumlarda ihlale maruz kalan kişinin kendisinin yahut hısımlarının harekete geçmesi beklenir. Zina, hırsızlık ve cinayet bu tür eylemlerdendir. Bunlara bağlı olarak kan davaları sıklıkla görülür.⁹⁶ Bazı kamusal ihlaller için ise en kullanışlı yaptırım mekanizmaları, aşağılama, görmezden gelme, alay etme ve sürgündür. İnuitlerde

⁹² A.e., s. 40.

⁹³ Lewellen, a.g.e., s. 25.

⁹⁴ Scupin / DeCorse, a.g.e., s. 327.

⁹⁵ Colin Macmillan Turnbull, *The Forest People: A Study of the Pygmies of the Congo*, New York, Touchstone Books, 1962, s. 94-110.

⁹⁶ Schapera, *Khoisan*, s. 152-154.

olduğu gibi burada da müzmin suçlular topluluktan sürgün edilir.⁹⁷ Resmi yasaların ve egemen otoritenin yerini resmi olmayan bir toplu rıza veya kınama sistemi alır.⁹⁸

Şeflik makamına sahip olmayan tabakalanmamış Bantu Kavirondo halkında da uyuşmazlık durumlarında cezalandırma anlayışından ziyade tarafların taleplerinin uzlaştırılması ve zararların tazmini sağlanmaya çalışılır.⁹⁹ Yapılan haksızlıklar kabilenin tamamına karşı değil doğrudan o eylemden etkilenen kişi ya da kişi gruplarına karşı yapılmış sayılır. Dolayısıyla modern ceza hukuku kavramlarımızla açıklamak gerektiğinde burada suç anlayışından ziyade haksız fiil anlayışı olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sonucunda da uyuşmazlığın çözümü ancak taraflar arasında başlatılacak işlemlere bağlıdır.¹⁰⁰ Ancak burada da müzmin suçlular için farklı bir anlayış mevcuttur. Eylemin ağırlığı ne olursa olsun bunun bir kez işlenmesinden sadece karşı tarafın zarar gördüğü kabul ediliyorsa da bu eylemi sürekli gerçekleştiren kişiler topluluğun tamamı için bir tehlike oluşturur. Böyle kişiler klanın korumasından mahrum bırakılır, sürgün edilir hatta kimi zamanlar fırsat bulunduğu öldürülür. Bu öldürme eylemi, karşılığında bir kan davası gelişmemesi amacıyla olabildiğince kalabalık ve karmaşık bir grup aracılığıyla gerçekleştirilir.¹⁰¹

Kenya Dağı'nın güneyinde yaşayan Kikuyu, Kamba ve Theraka gibi kimi Bantu kabilelerinde de resmi bir şeflik makamı yoktur ve topluluk yaş grupları halinde bölümlenmiştir. Bu topluluklarda iki taraf arasındaki uyuşmazlık hallerinde yaşlılara başvurulur ve bunlar bir tür tahkim heyeti oluşturarak söz konusu uyuşmazlığı çözüme kavuştururlar. Ancak bu kararları yerine getirecek resmi bir otorite yoktur, bu nedenle kararın yerine getirilmesi taraflara bağlıdır. Bununla birlikte, mükerrer suç işleme gibi topluluğun tamamını etkileyen bazı ciddi durumlarda bu yaşlılar heyetinin bir tür otoriteye sahip olarak karar verdikleri ileri sürülmüştür. Buna göre kamusal tehlike oluşturan suç durumlarında suçlunun ölümüne karar verilebileceği gibi evinin

⁹⁷ Schapera, **Tribal**, s. 25.

⁹⁸ Kevin Duffy, **Children of the Forest: Africa's Mbuti Pygmies**, Illinois, Waveland Press, 1996, s. Viii; Schapera, **Tribal**, s. 87.

⁹⁹ Günter Wagner, "The Political Organization of the Bantu of Kavirondo", **African Political Systems**, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 4. impression, 1950, s. 216.

¹⁰⁰ A.e., s. 217.

¹⁰¹ A.e., s. 219.

yıkılması yahut sürgün gibi cezalar da verilebilir. Ancak bu gibi suçlarda uzak kabilelerden gelen yaşlılara da danışılmalı ve suçlunun yakın hısımlarının onayı alınmalıdır.¹⁰²

Afrika'nın güneyinde yaşayan tabakalanmamış oba ve kabilelerde sembolik niteliğe ve sınırlı yetkilere sahip liderlerin ya da lider gruplarının olduğu görülse de bu kişilerin belirleyici bir yargısal yetkilerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Haksızlığa uğrayan tarafın hısım grubu ile birlikte ihkak-ı hak ile kendi intikamını alması yahut yaptırımını gerçekleştirmesi beklenen bu sistemde kimi durumlarda bazı kişilerin ya da suçların toplumun tamamı için bir tür kamusal sorun ya da ihlal niteliğine büründüğü görülmektedir. Özellikle, işbirliğine dayalı bu toplumlarda mükerrer suçluların işbirliği ilkesine arz ettiği tehlike nedeniyle ciddi bir sorun olarak görüldüğü ve bunun gibi ihlallere yönelik toplumsal bir tepki ve yaptırım mekanizmasının devreye girdiği anlaşılmaktadır.

3. Aborijinler

Avustralya'da yaşayan yerli halkların genel adı olarak Aborijinler, oba tipi topluluklara verilebilecek bir diğer örnektir. Aborijin toplulukları avcılık ve toplayıcılık geçim biçimine sahiptir. Aborijinlerin toplumsal organizasyonu aile üzerine kuruludur ve bu nedenle de temelini aile dayanışmasında bulur.¹⁰³ 18. Yüzyılda keşfedilene kadar binlerce yıl boyunca tarım ve hayvancılık yapan toplumlarla karşılaşmadan ve bozulmaya uğramadan varlıklarını sürdüren bu halkların sunduğu antropolojik veriler oldukça önemlidir.¹⁰⁴

Radcliffe-Brown, bu toplumların herhangi bir merkezi otoriteye sahip olmadıklarını söyler.¹⁰⁵ Herhangi bir kişi ya da grubun, topluluğun da itaat ettiği yönetme veya cezalandırma gibi bir yetkisi yoktur.¹⁰⁶ Ancak bu durum onların

¹⁰² Radcliffe-Brown, **Structure**, s. 217-218; "Burada da, Dieri gibi, kamuyu ilgilendiren zararlarda hukuk uygulanıyor." Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 306.

¹⁰³ Alfred Reginald Radcliffe-Brown, **The Social Organization of Australian Tribes**, The "Oceania" Monographs No. 1, Macmillan & Co. Limited, London, 1931, s. 112. Bu kitap, bundan sonra 'Australian' olarak anılacaktır.

¹⁰⁴ Uygun, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁰⁵ Radcliffe-Brown, **Australian**, s. 6.

¹⁰⁶ Alfred William Howitt, **The Native Tribes of South-East Australia**, New York, Macmillan & Co., 1904, s. 295.

tamamen kuralsız bir şekilde ve sınırsız bir özgürlük içerisinde yaşadığını göstermez. Aborijinler, son derece karmaşık bir dini ve ritüel kurallar dizgesine sahiptir.¹⁰⁷ Bu kurallara uymamanın sonucu olarak fiziksel yaptırım uygulayan bir otorite bulunmasa da Aborijinler bütün yaşamları boyunca öğretildikleri üzere doğaüstü güçlerin yaptırımlarından çekinirler.¹⁰⁸

Howitt'in incelediği güneydoğu Aborijin toplumlarının bazılarında her oba için ayrı bir totem vardır ve bu totemden sorumlu bir erkek reis bulunur.¹⁰⁹ Bazı topluluklarda bu reislerin kimi konularda topluluğu yönlendirme ve emir verme yetkisi olduğu görülmüştür.¹¹⁰ Örneğin, Dierilerin reisinin evlilik meselelerinde yetki sahibi olduğu ve akrabalık bağı olmayan genç kadınları evlenmek için verebildiği söylenmiştir.¹¹¹ Ayrıca bazı Aborijin toplumlarında ise herhangi bir türden reise rastlanılmamıştır.¹¹² Geniş bir örneklem verdikten sonra Howitt, kimi topluluklardaki reislerin diğerlerine göre daha fazla etkili olduklarını ve bazı yerlerde bu ünvanın babadan eğer buna layıkça oğula geçmeye meyilli olduğunu not etmiştir.¹¹³ Tabii ki Howitt'in gözlemlediği güneydoğu Aborijinlerinin beyaz insanlarla etkileşim içerisinde bulunmuş olmaları bu durumun bir açıklaması olabilir. Howitt'in gözlemlediği ve "kabile konseyi" olarak adlandırdığı bir başka unsur da bu topluluklarda yaşlıların bir araya gelerek bazı meseleler üzerine konuştukları ve aldıkları kararları ateş başında bütün obaya duyurarak uygulamaya koydukları karar alma yöntemleridir.¹¹⁴

Aborijinlerde kabilenin belli bir toprak parçası üzerinde mülkiyet iddiası Afrika Buşman halklarında olduğu gibi oldukça kısıtlıdır ve çoğunlukla ritüel bağlantılarının olduğu kutsal önem atfedilen bazı özel alanlar üzerinde sıkı bir topluluk mülkiyetinden söz edilir.¹¹⁵ Burada modern mülkiyet anlayışımızın dışında sembolik bir sahiplik

¹⁰⁷ Kenelm Burridge, **Encountering Aborigines A Case Study: Anthropology and the Australian Aboriginal**, Pergamon Press, 1973, s. 125; Howitt, **a.g.e.**, s. 295-296.

¹⁰⁸ Howitt, **a.g.e.**, s. 296.

¹⁰⁹ **A.e.**, s. 297.

¹¹⁰ **A.e.**, s. 301-303.

¹¹¹ **A.e.**, s. 298.

¹¹² Howitt, örneğin Unghi toplumlarının tamamen eşitlikçi olduklarını ve reis olgusunun onlara tamamen yabancı olduğunu belirtmiştir. Bkz. Howitt, **a.g.e.**, s. 304.

¹¹³ Howitt, **a.g.e.**, s. 319.

¹¹⁴ **A.e.**, s. 320.

¹¹⁵ Fried, **a.g.e.**, s. 95.

iddiasından bahsetmek daha doğru olur. Zira avcı toplayıcı topluluklarda hayatın idamesinin tamamen bağlı olduğu temel geçim kaynakları üzerinde sıkı bir mülkiyet ilişkisinin olması düşünülemez. Bu nedenle de toprak üzerinde “*mülkiyete tecavüz*” kavramı bu topluluklar içinde anlam ifade etmez. Kişisel mülkiyet kimi taşınır mallar için söz konusu olabilir.

Cinayet ve zinanın bazı türleri ciddi suçlar olarak değerlendirilir. Bunlar işlendiğinde genelde ilk yapılan eylemden zarar gören tarafın doğrudan harekete geçmesidir. Ancak hemen her durumda bu çabucak toplumsal bir mesele haline gelir. Bu suçların yaptırımı olarak kısas, mızrakla yaralama veya büyücülüğe havale etme görülür.¹¹⁶ Yine kişiyi toplumsal kurallara uyma yönünde tutan yaptırımlar arasında alay etme de yer almaktadır.¹¹⁷ Howitt, bireysel suçların dışında kara büyü ile cinayet, dış evlilik kurallarının ihlali gibi bazı suçları kabile suçları olarak adlandırır ve bunların köyün yaşlıları ve reis tarafından cezalandırıldığını söyler.¹¹⁸

Öldürme vakalarının kan davasına dönüşmesini engellemek için öngörülen mızrakla yaralama usulüne göre, katil maktulün hısım grubunun karşısına geçer ve onların attığı mızraklara karşı kendisini elinden geldiğince korumaya çalışır. Kanı ilk kez döküldüğünde de usul sonlanır ve taraflar arasındaki düşmanlık bitmiş olur.¹¹⁹ Bu türden düellolar daha küçük suçlar için de söz konusudur ve bunlarda sanık da aktif olarak saldırıya geçebildiği gibi kendi hısım grubundan yardım da alabilir.¹²⁰ Dieri toplumunda ensest tabusunun ihlali ve büyücülük gibi bazı suçlara toplumun bütününe tepki gösterdiği ve bunun sonucunda da yaşlılar konseyinin yargılama yaparak sanığı suçlu bulması durumunda ölüm cezasına çarptırdığı gözlemlenmiştir.¹²¹

Aborijin topluluklarında yaşlı erkekler, tecrübelerine duyulan saygı sonucu ve geleneklere ilişkin bilgilerinin çokluğu oranında topluluk karar alma süreçlerinde

¹¹⁶ Burridge, **a.g.e.**, s. 77.

¹¹⁷ Ronald M. Berndt & Catherine H. Berndt, **The First Australians**, 3. edition, Sydney, Ure Smith Publishing, 1974, s. 103.

¹¹⁸ Howitt, **a.g.e.**, s. 354.

¹¹⁹ Lowie, **Primitive**, s. 407; Berndt / Berndt, **a.g.e.**, s. 104.

¹²⁰ Lowie, **Primitive**, s. 408.

¹²¹ Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 305.

görece etkili bir pozisyona sahiptir ve bunu bir tür ihtiyar heyeti şeklinde kullanırlar.¹²² Hatta kimi yazarlar bunun bir tür gerontokrasi, yani yaşlılar yönetimi olarak adlandırılmasından yanadır.¹²³ Ancak, bazı kadınların belirli bir yaşa eriştikten sonra ve toplumun güvenini kazanmaları halinde görece otorite sahibi olabilecekleri ve karar alma süreçlerinde rol alabilecekleri belirtilmiştir.¹²⁴

Aborijinlerde birisi öldüğünde bunun başka birisi tarafından yapılmış bir tür kötü büyü sonucu olduğuna inanılır. Bu nedenle de *pinya* adı verilen bir intikam timi oluşturulur ve bir seremoniden sonra büyücünün tespit ettiği sanığı öldürmek üzere yola koyulur.¹²⁵ Bazı topluluklarda evlilik kurallarına aykırı eylemlerin cezası ölümdür ve bu mesele bütün oba üyeleri tarafından ele alınır.¹²⁶ Bunun yanı sıra düello ve zarar gören tarafın kişisel kisas eylemi de uyuşmazlık durumlarında görülen yaptırımlar arasındadır.¹²⁷

Aborijinlere ilişkin antropolojik veriler dikkate alındığında uyuşmazlığın kişisel olduğu zamanlarda bunun çözümü genelde hısımları da içeren taraflara bırakılırken söz konusu uyuşmazlık kamusal düzeni tehdit ettiğinde ise bu durumun yaşlılar konseyi veya oba konseyi gibi topluluk üyelerince oluşturulmuş ortak karar alma süreçleri ile yaptırıma maruz bırakıldığı görülmüştür. Kamusal düzeni tehdit eden uyuşmazlık veya suçun ne olduğu obadan obaya değişiklik gösterse de her obada bu kategoride değerlendirilen bazı eylemler ve bunu yaptırıma maruz bırakan birtakım mekanizmaların var olduğu görülmektedir.

¹²² Dennis Foley, "Leadership: The Quandry of Aboriginal Societies In Crises 1788-1830 and 1966", **Transgressions: Critical Australian Indigenous Histories**, ed. by Ingereth Macfarlane & Mark Hannah, Australian National University Press, December 2007, s. 180; Berndt / Berndt, **a.g.e.**, s. 102; Lowie, **Primitive**, s. 359.

¹²³ Service, **Hunters**, s. 105.

¹²⁴ Howitt, **a.g.e.**, s. 316.

¹²⁵ Howitt, **a.g.e.**, s. 326; Spencer ve Gillen bu intikam partilerinin başka kabilelere karşı da düzenlendiğini ve diğer kabilenin de karşılık vermesi ile çok uzun süren kan davalarının görüldüğünü not etmiştir. Bkz. Baldwin Spencer & Francis James Gillen, **The Northern Tribes of Central Australia**, London, Macmillan & Co., 1904, s. 556. Öte yandan Howitt, Dieri toplulukları için kan davasından kaçınmak üzere karşılıklı mallar verilerek bir tür barış süreci mekanizmasının da yer aldığını belirtir. Bunun için bkz. Howitt, **a.g.e.**, s. 328.

¹²⁶ Howitt, **a.g.e.**, s. 332.

¹²⁷ **A.e.**, s. 332.

4. Yurok

Amerika kıtasında, Pasifik Okyanusunun kıyısında ve Klamath Nehri boyunca yaşamış bir halk olan Yuroklar, resmi bir siyasi iktidar odağının oluşmadığı oba toplumlarının bir örneğidir.¹²⁸ Kendilerine ayrı bir ad vermeyen ve ‘insanlar’ olarak tanımlayan bu halkın adı komşu halklardan birisi olan Karokların nehrin aşağısında yaşayanlar anlamına gelen *yuruk* sözcüğünden türemiştir.¹²⁹ Yuroklar balıkçılık, avcılık ve toplayıcılık ile geçim sağlar. Diğer birçok Kuzeybatı Amerika topluluğu gibi ana geçim kaynakları somon balığıdır.¹³⁰

Beyazlar gelmeden önce toplumda elli kadar köyden oluşan¹³¹ Yurok toplumu, yaşlı bir aile büyüğünün etrafında kümelenmiş atasoylu erkeklerin oluşturduğu küçük gruplardan meydana gelir. Bu yaşlı erkek, gruba ait buhar kulübesinin ve diğer malvarlığının sembolik sahibidir ve grubun somon avı ve palamut toplayıcılığı gibi ekonomik faaliyetlerini yönlendirir.¹³² Toplumsal tabakalanmanın olmadığı bu toplumda herhangi resmi bir liderlik pozisyonu veya imtiyazlı grup da bulunmamaktadır.¹³³ Hastalıkları tedavi eden kadın veya erkek şamanlar, yaptıkları hizmet karşılığı bazı ödemeleri kabul ederler.¹³⁴ Ayrıca, Yurok toplumunda borç köleliği kurumunun da olduğu ancak çok az görüldüğü söylenmiştir.¹³⁵

Kroeber, Yuroklarda belirli bir av bölgesini içerir şekilde toprak mülkiyeti anlayışının olduğunu belirtmiştir.¹³⁶ Geleneksel olarak bir av noktasına sahip olan kişi, burası üzerinde kendisine ait bir kullanım hakkına sahiptir. Dilerse bu kullanım hakkını başka kişilere de devredebilir. Ancak burada Yuroklarda mevcut olan geniş sorumluluk prensibinin bir yansıması görülür. Av noktasının kullanım hakkını alan kişi, bir talihsizlik sonucu ayağı kayıp düştüğü takdirde uğradığı zarar için buranın asıl

¹²⁸ Alfred Louis Kroeber, **Handbook of the Indians of California**, New York, Dover Publications, 1976, s. 14; Hoebel, **Primitive Man**, s. 52.

¹²⁹ Mary Null Boule, **Yurok Tribe**, Vashon/Washington, California Native American Tribes No. 26, Merryant Publishing, 1992, s. 26.

¹³⁰ Philip Drucker, **Cultures of the North Pacific Coast**, San Francisco, Chandler Publishing Company, 1965, s. 181. Bu kitap bundan sonra ‘Cultures’ olarak anılacaktır.

¹³¹ Boule, **a.g.e.**, s. 27.

¹³² Drucker, **Cultures**, s. 185.

¹³³ Kroeber, **a.g.e.**, s. 3.

¹³⁴ Boule, **a.g.e.**, s. 33.

¹³⁵ Kroeber, **a.g.e.**, s. 32.

¹³⁶ **A.e.**, s. 34.

sahibine yöneltilecek bir talep hakkına sahip olur. Çünkü av noktasının asıl sahibinin misafirini koruma yükümlülüğü söz konusudur.¹³⁷ Burada, bir tür kusursuz sorumluluk ilkesinin var olduğu görülmektedir.

Hoebel bu geniş sorumluluk ilkesini göstermek için, Kroeber'in vaka örneklerinden bir başkasını daha verir. Bu vakada, üç kardeşe misafir olan birisi kardeşlerin av alanında denizaslanı avlamaya gidip boğulmuştur. Boğulan kişinin akrabaları üç kardeşten zararın karşılanması için tazminat talep etmişlerdir. Kardeşler ise bu olaydan sorumlu olmadıklarını öne sürerek bu talebi reddetmişlerdir. Daha sonra tarafların belirlediği arabulucular devreye girmiştir. Buna göre ölen adamın o gün kardeşlerin evine yatılı olarak davet edildiğini ve bunun misafirin güvenliğini sağlamak bakımından kardeşlerin sorumluluğunu doğurduğunu bunun yanı sıra boğulma olayının kardeşlere ait olan avlanma noktasında gerçekleşmesi nedeniyle yine bir sorumluluk doğduğunu böylece kardeşlerin söz konusu adamın ölümünden dolayı çifte sorumluluk taşıdığına karar vermişlerdir.¹³⁸

Ayrıca kano gibi bazı taşınır mallar üzerinde kişisel mülkiyet anlayışının olduğu da gözlemlenmiştir. Tabi ki diğer başlangıç toplumlarında görülen bazı geleneksel kısıtlamalar burada da yer alır. Örneğin, bir Yurok nehrin karşısına geçmek isteyen bir yolcuyu kanosuyla taşımak zorundadır. Daha da ilginç olarak kanoyla yolcuyu karşıya geçirirken evi yanarsa bunu yolcudan talep etme hakkı söz konusudur. Zira kano sahibinin evde olsa bu yangını söndürme imkânının olacağı varsayılır.¹³⁹

Kadınlar ve çocuklar üzerindeki hakları koruyan ve zarar görmeleri durumunda buna ilişkin talepleri ileri sürebilecek olan erkeklerdir. Burada kadınların veya çocukların hakları daha az değildir ama bunları yalnızca erkekler aracılığıyla ileri sürebilirler, yani erkeklerin rolü bir nevi kayyım gibidir.¹⁴⁰ Ancak kadınlar evlilik ve boşanma konularında bazı haklara sahiptir.¹⁴¹ Mirasın büyük bir bölümünün

¹³⁷ Hoebel, **Primitive Man**, s. 54.

¹³⁸ **A.e.**

¹³⁹ Hoebel, **Primitive Man**, s. 56-57.

¹⁴⁰ Kroeber, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁴¹ **A.e.**, s. 28-32.

oğullara gittiğini, az bir bölümünün kızlara verildiğini ve erkek tarafından yakın akrabalara da bazı şeylerin verildiğini eklemek gerekir.¹⁴²

Bu topluluk içerisinde yetkilendirilmiş resmi hukuk uygulayıcıları olmasa da uyuşmazlık durumunda bunun çözümü için geliştirilmiş hukuki mekanizmalar mevcuttur. Bir ihlalden zarar gören kimse, doğrudan bunu gerçekleştiren kişiyi cezalandırmak yerine bazı araçlara başvurur. Bu araçlar olayın meydana geldiği topluluk içerisinde değil her iki tarafın da tanımadığı uzak bir bölgede yaşayan insanlar arasından yine davanın her iki tarafınca seçilir. Daha sonra her iki tarafın seçtiği kişiler arabulucu olarak faaliyet gösterirler.¹⁴³ Arabulucular yürüttükleri inceleme ve sorgulama faaliyeti sonrasında bir karara varırlar. Arabulucuların verdikleri kararı uygulayacak resmi bir organ yoktur ancak taraflar genelde bunlara uyarlar yahut kendileri için olabilecek en iyi olasılık üzerinde uzlaşırlar.¹⁴⁴ Taraflardan birisi arabulucuların kararlarına uymadığında topluluğun geri kalanını da karşısına almış olur.¹⁴⁵ Böylece, Yurok arabulucularının bir tür tahkim mekanizması oluşturduğu söylenebilir.¹⁴⁶

Bu tahkim heyetinin kararlarının infazını sağlayan ise belirli bir infaz kurumu değil toplumsal baskıdır. Kişi, verilen bir karara uymayıp tazminatı ödemezse derhal borç kölesi haline gelir. Bu yükümlülüğünden kaçınması durumunda da haydut (*outlaw*) ilan edilip toplumdan tamamen dışlanır. Hatta söz konusu kişilerin herhangi bir hukuki sorumluluk olmadan öldürülebileceği öne sürülmüştür.¹⁴⁷ Bu denli büyük çapta bir toplumsal dışlanma tehdidi, tarafların genelde verilen kararlara uymalarını sağlar.

Yurok yargılama usulünde yalnızca karşılıklı verilen zararların tespitine odaklanılır ve iyi niyet, kötü niyet, ihmal gibi unsurlara dikkat edilmez.¹⁴⁸ Tahkim

¹⁴² A.e., s. 39.

¹⁴³ Bruce L. Benson, "Enforcement of Private Property Rights in Primitive Societies: Law without Government", *The Journal of Libertarian Studies*, vol. 9, no. 1, Winter 1989, s. 8.

¹⁴⁴ Kroeber, a.g.e., s. 22.

¹⁴⁵ Hoebel, *Primitive Man*, s. 53.

¹⁴⁶ Özcan, *İlkel Hukuk*, s. 311.

¹⁴⁷ Benson, a.g.e., s. 9.

¹⁴⁸ Radcliffe-Brown, *Structure*, s. 216. Benson ise arabulucuların kararlarını verirken sorumluluk, niyet, verilen zararın miktarı ve mağdur kişinin durumu gibi unsurları göz önünde bulundurduklarını söyler. Bkz. Benson, a.g.e., s. 9.

heyetinin kararlarına uymama durumunda bu uyuşmazlık tarafların hısımlarının da iştirak ettiği bir kan davasına dönüşebilir. Verilen zararlar için ayrıca tazminat ve diyet ödeme mekanizmasının da bulunduğu görülür.¹⁴⁹ Yurok toplumu, söz konusu tazminatın belirlenmesinde kişinin annesine ödenen başlık parasını yani kişinin toplumsal statüsünü dikkate alan detaylı bir anlayışa sahiptir.¹⁵⁰ Arabulucular bu faaliyetleri için her iki taraftan da bir ücret kabul ederler.¹⁵¹ Arabulucular tarafından belirlenen tazminatı ödeyemeyecek durumda olan kişinin alacaklı tarafa borcun tam ödenmesine kadar borç köleliği yapabileceği de verilen bilgiler arasındadır.¹⁵²

Radcliffe-Brown, yine kendi hukuk tanımına bağlı olarak Yurok toplumunda kamusal ihlallere ilişkin belli bir usul olmadığını ve bu nedenle de kamusal ihlal hukukunun olmadığını söylemiştir.¹⁵³ Söz konusu saptama, yazarın kabul ettiği hukuk tanımından çıkardığı bir varsayımdır. Pilling, Yurok hukukunda bütün topluma karşı işlendiği varsayılan yahut bütün toplumu tehlikeye attığı düşünülen özellikle anormal cinsel davranışlardan kaynaklanan bazı suçların var olduğunu söylemiştir.¹⁵⁴ Bu yazarın iddiasına göre söz konusu nadir suçlar, bir tür ‘yargıç’ tarafından yargılanır ve suçlu bulunan kişi ölüme mahkûm edilir.¹⁵⁵ Ancak, bu yargıcın kim veya kimler olduğuna ya da nasıl bir usulde yargılama yürütüp verdiği cezaların nasıl infaz edildiğine dair detay vermemiştir. Drucker ise zina ve baştan çıkarma gibi bazı cinsel suçların, Yurok hukukunda oldukça ciddi suçlar olarak değerlendirildiğini zira bunların mala karşı suçlar olarak görüldüğünü iddia eder.¹⁵⁶

Pilling’in verdiği bilgilerin oldukça yüzeysel olmasına rağmen, Yurok toplumunda da belli bazı suçların toplumun bütününe karşı tehlike arz ettiğinin düşünüldüğü ve suçlunun hısımları da dâhil toplumun genelinin buna ilişkin bir yaptırıma izin verdiği veya katıldığı örneklerin olduğu ihtimali kanaatimce kabul

¹⁴⁹ Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 292.

¹⁵⁰ Drucker, **Cultures**, s. 184.

¹⁵¹ Hoebel, **Primitive Man**, s. 52-53.

¹⁵² Boule, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁵³ Radcliffe-Brown, **Structure**, s. 216.

¹⁵⁴ Arnold R. Pilling, “Yurok”, **Handbook of North American Indians**, General editor: William C. Sturtevant, Vol. 8: California, vol. ed. Robert F. Heizer, Washington, Smithsonian Institution, 1978, s. 148.

¹⁵⁵ **A.e.**

¹⁵⁶ Drucker, **Cultures**, s. 185-186.

edilebilir. Arabulucuların verdiği kararlara uyulmadığında bazen bu kişilerin haydut (*outlaw*) ilan edilip öldürülebileceğine ilişkin bilgi bu noktada yol göstericidir. Satır aralarından çıkarımlar yapılabilecek bir diğer bilgi de Yurok toplumunda hastalığın, ölümün hatta bazı durumlarda kıtlığın sebebi olarak büyücülüğün görülebilmesidir.¹⁵⁷ Toplumsal yaşam açısından tehlike doğuran böylesine ciddi sonuçların büyücülüğe bağlanması, bunu yerine getirmekten sorumlu tutulan kişinin da ciddi yaptırımlar ile karşı karşıya kalma ihtimalini beraberine getirir. Kaldı ki bu varsayım aksine göre çok daha olasıdır zira toplumsallığın temel yasalarına aykırı eylemlere karşı geliştirilen birtakım yaptırım mekanizmalarına her toplumda rastlanılacağı bunun da toplumsal yaşamın veya düzenin devamının gereklerinden olduğu açıktır. En basit olarak toplumsal yaşamdan dışlanma ve görmezden gelinme şeklindeki bir yaptırım da pek ala bir tür güç kullanımıdır, üstelik yaşamın devamının büyük oranda toplumdaki diğer üyeler ile olan işbirliğine ve ilişkilere dayalı olduğu başlangıç toplumlarında bu, en etkili yaptırımlardan birisidir.

5. Nuer

Kendilerini *Nath* olarak adlandıran Nuerler, Nil nehrinin yukarı kesimlerinde bugünkü Sudan topraklarına tekabül eden bölgede yaşayan bir halktır.¹⁵⁸ Yağmur sezonunda belli bir miktarda darı ve sorgum (süpürge darısı) tarımı da yapan bu halk, temel geçim kaynağı olarak sığır çobanlığı yapan bir kabile toplumdur. Bu durum, Nuer toplumsal yapılanmasını ve hukukunu etkileyen temel faktörlerdendir.¹⁵⁹ Sığır hastalıklarının ve kurak mevsimde hayvanlar için yeterli otlak bulamamanın yiyecek üretimini zorlaştırdığı dönemlerde bahçecilik de Nuer halkının geçimi için yürüttüğü önemli bir faaliyettir.¹⁶⁰ Nuerler, geçim biçimlerine bağlı olarak nadiren artı ürüne sahip olurlar.¹⁶¹ Bir aile tek başına sürüyü koruyup güdemeyeceği için grupların

¹⁵⁷ Pilling, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁵⁸ Edward Evan Evans-Pritchard, **The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People**, Oxford, Clarendon Press, 1940, s. 3. Bu kitap bundan sonra “The Nuer” olarak anılacaktır.

¹⁵⁹ Paul Philip Howell, **A Manual of Nuer Law**, London, Oxford University Press, 1954, s. 6-7; Evans-Pritchard, **The Nuer**, s. 16.

¹⁶⁰ Audrey Butt, **The Nilotes of the Sudan and Uganda**, London, International African Institute, reprinted with supplementary bibliography, 1964, s. 135.

¹⁶¹ Edward Evan Evans-Pritchard, “The Nuer of the Southern Sudan”, **African Political Systems**, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 4. impression, 1950, s. 273. Bu makale bundan sonra “Sudan” olarak anılacaktır.

birbirleri ile olan bağı kuvvetlidir.¹⁶² Hayvancılık bu toplum açısından o derece hayatidir ki Nuerler isimlerini dahi sığırlarından alırlar. Erkekler sıklıkla en sevdikleri öküzlerinin adını alırken, kadınlar da sağdıkları ineklerin rengi veya benzeri bir özelliği ile çağrılırlar.¹⁶³ Sürülerinden yiyecek temininin yanı sıra giyecek, yakıt, silah yapımı, aksesuar gibi birçok alanda da faydalanan Nuer halkına ‘sığır parazitleri’ denmiştir.¹⁶⁴

Evans-Pritchard, çekirdek ailenin ikamet ettiği baraka ve geniş ailenin ikamet ettiği birkaç baraka ile ahırdan oluşan aile yurdunun dışında Nuer toplumsal yapılanmasını üç segment halinde açıklamıştır. Buna göre aile yurtlarını içeren köyün üzerinde birkaç köyün yer aldığı bölgeye tekabül eden üçüncü segment, onun da üzerinde birkaç bölgeyi içerisine alan ikinci segment ve son olarak birinci segment yer alır. Bu üç segmenti kapsayan ve nominal siyasi birliğe sahip olan en üst aşama ise kabiledir ve bunun dışında diğer Nuer kabileleri yer alır.¹⁶⁵ Mair, kabileler arasında olmasa da söz konusu en üst aşama olan tek bir Nuer kabilesi içerisinde bir tür hukuk düzeninin var olduğunu söyler.¹⁶⁶

Geçim biçimine ve coğrafyaya bağlı olarak üç çeşit arazi türü ve yerleşimi vardır. Bunlardan ilki taşan nehirlerin üst kodunda bulunan kalıcı köylerdir. İkincisi sular geri çekildiğinde Nuerlerin yerleştiği otlaklar ve son olarak üçüncüsü de kurak mevsimde etrafında kamp kurdukları kalıcı su kaynaklarını içeren bölgelerdir.¹⁶⁷ Sığır sürüsünün mülkiyeti ailededir ve kullanım hakkı ailenin reisindedir. Ancak aile reisinin karılarının ve oğullarının da sürü üzerinde bazı hakları vardır.¹⁶⁸ Howell ise sığır üzerinde kullanım hakkının aile reisi erkeklerde olduğunu kabul ederken mülkiyetin daha da geniş bir hısım grubunu içerir şekilde kolektif mülkiyet olduğunu söyler.¹⁶⁹ Toprak, otlak, balık avlakları ve su kaynakları üzerindeki mülkiyet ise söz

¹⁶² Evans-Pritchard, **The Nuer**, s. 17.

¹⁶³ Butt, **a.g.e.**, s. 137; Evans-Pritchard, **The Nuer**, s. 18

¹⁶⁴ Evans-Pritchard, **The Nuer**, s. 30.

¹⁶⁵ **A.e.**, s. 113-117.

¹⁶⁶ Lucy Mair, **African Societies**, Cambridge University Press, 1974, s. 125. Bu kitap, bundan sonra ‘African’ olarak anılacaktır.

¹⁶⁷ Peter J. Greuel, “The Leopard-Skin Chief: An Examination of Political Power Among the Nuer”, **American Anthropologist**, New Series, vol. 73, no. 5, October 1971, s. 1115-1116; Howell, **a.g.e.**, s. 10-15.

¹⁶⁸ Evans-Pritchard, **The Nuer**, s. 17.

¹⁶⁹ Howell, **a.g.e.**, s. 178.

konusu bölgeye ilk gelen grubun soyuna aittir. Kendisini bir şekilde bu soya bağlayan kimselerin bunlar üzerinde ortak mülkiyete sahip oldukları düşünülür.¹⁷⁰ Buna bağlı olarak arazi mülkiyetinin sahipliğine ilişkin sistem segmentler sistemi ile paralellik gösterir.¹⁷¹ Mirasa ilişkin kurallar ise hısımlık grubu arasındaki ve evliliğe bağlı kurulan ilişkilere göre düzenlenir.¹⁷²

Nuerlerde otoritenin odaklandığı bir kişi veya konsey yoktur. Bu nedenle de yargısal bir karar verip bunun yaptırımını infaz ettirecek yetkili bir makam Nuer toplumunda yer almaz.¹⁷³ Siyasi sürece katılımın temeli hısımlık gruplarıdır. Buna bağlı olarak hukuki sistem de hısımlık grupları arasındaki ilişkilere göre yürütülür.¹⁷⁴ Köy içerisinde kampın ne zaman taşınacağı yahut bir kurban töreninin gerekip gerekmediği gibi önemli kararların yaşlılar tarafından kolektif bir biçimde alındığı söylenmiştir.¹⁷⁵

Odaklanmış bir otoritenin yokluğu ile birlikte “leopard derili reis”¹⁷⁶ toprak ile bir tür mistik ilişkisi olduğu düşünüldüğünden kutsal bir anlam atfedilir ve buna bağlı olarak bu kişinin bazı ritüel yetkilerin yanı sıra kutsama ve lanetleme gibi güçleri olduğuna inanılır.¹⁷⁷ Ancak bu durum söz konusu reislere belirli ve kalıcı bir siyasi otorite kazandırmaz.¹⁷⁸ Evans-Pritchard, leopard derili reisin en önemli rolünün kan davalarının çözümünde oynadığı uzlaştırıcı rol olduğunu, bunun dışında bazı ritüellerde yer aldığını, ancak nihayetinde bu kişilerin toplumun siyasi birliğinin bir sembolü olarak görülemeyeceğini belirtmiştir.¹⁷⁹ Greuel ise leopard derili reisin tamamen etkisiz bir unsur olmadığını söylemiştir. Reise uyuşmazlık çözümü için ödenen birkaç baş hayvanın etrafında güçlü bir hısımlık koalisyonu kurmasına yol açtığını, dolayısıyla reisin kurduğu bu koalisyonun gücünün tarafların onun çözümüne

¹⁷⁰ A.e., s. 181.

¹⁷¹ A.e., s. 183.

¹⁷² A.e., s. 190.

¹⁷³ Evans-Pritchard, *The Nuer*, s. 162.

¹⁷⁴ Greuel, *a.g.e.*, s. 1116.

¹⁷⁵ Mair, *African*, s. 129.

¹⁷⁶ İngilizce eserlerde bu kişiler ‘leopard-skin chief’ yani leopard derili şef olarak adlandırılrsa da bu çalışmada şeflikler ile olan ayrımı uygun olması açısından ‘reis’ ifadesinin daha doğru olacağı kanaatindeyim.

¹⁷⁷ Evans-Pritchard, *The Nuer*, s. 172; Howell, *a.g.e.*, s. 43; Butt, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁷⁸ Butt, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁷⁹ Evans-Pritchard, *The Nuer*, s. 176. Aynı görüşte bkz. Butt, *a.g.e.*, s. 143.

uyup uymamalarında belirleyici etken olduğunu, Howell'in de benzer görüşüne atıf yaparak öne sürmüştür.¹⁸⁰

Leopar derili reisin verdiği karara uymamanın doğrudan bir yaptırımını yoktur ancak kamuoyu da bu karardan yana olduğunda, genelde öyle olur zira reis uzlaştırıcı konumdadır ve bu rolünü toplumsal kabul görecektir bir şekilde oynamalıdır, buna uymayan kişi bazı toplumsal imtiyazlardan mahrum edilebilir.¹⁸¹ Bu da diğer tüm başlangıç toplumlarında olduğu gibi bireyin karşı karşıya kalacağı en ağır yaptırım türlerinden birisidir ve bunun bir tür pasif toplumsal güç kullanımı olduğunu kabul etmek gerekir. Evans-Pritchard, hukuku yargılamayı yerine getirecek belirli bir merkezi otorite ve bunun güç kullanarak kararını infaz ettirmesi olarak değerlendirdiği için, bu anlamda Nuerlerde hukuk olmadığını söyler.¹⁸²

Nuerlerde sürekli olarak kavga ve mücadele etmeye yani hakkını bizzat savunmaya hazır olmak, takdir edilen bir özelliktir. Kendisine haksızlık yapıldığını yahut hakaret edildiğini düşünen bir kimse hemen hasmını düelloya davet eder. Uyuşmazlık aynı köy içerisinde yaşayan kişiler arasında meydana gelmişse bu düellonun sonucu genelde taraflardan birinin yaralanması ile sonuçlanır zira köydeki diğer kişiler bunun daha ileri gitmemesi için müdahalede bulunurlar. Ancak ayrı köylerden kişiler arasında gerçekleşen düelloların zaman zaman ölüm ile sonuçlandığı görülmüştür.¹⁸³

Uyuşmazlık durumlarında belli sayıda sığır ödemesinden oluşan tazminat üzerinde tarafların anlaştığı ancak bunun ödenmesinin genelde karşı tarafın misillemesinden duyulan korkuya bağlı olduğu belirtilmiştir. Yapılan yanı sıra karşı giderim, hem bir toplumsal yükümlülük olarak hem de kutsal bir yaptırımdan kaçınma sebebiyle yerine getirilir.¹⁸⁴ Ancak, bu türden bir tazminat ödenmesi usulünün yalnızca

¹⁸⁰ Greuel, **a.g.e.**, s. 1117.

¹⁸¹ Howell, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁸² Evans-Pritchard, **Sudan**, s. 293. Howell da Nuerlerin kelimenin dar anlamıyla “hukuksuz” olarak adlandırılabilirliğini ama daha geniş bir anlamla bakılırsa Nuer halkının hukuka sahip bir toplum olduğunu söyler. Bkz. Howell, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁸³ Mair, **African**, s. 130.

¹⁸⁴ Douglas H. Johnson, “Judicial Regulation and Administrative Control: Customary Law and The Nuer 1898-1954”, **The Journal of African History**, Cambridge University Press, vol. 27, no. 1, 1986, s. 59. Bu makalede, dönemin hükümetinin yaptırımların infazı için güç kullanmaya karar vermesi sonucu Nuerler ve hükümet güçleri arasında uzun süren çatışmaların başladığı da anlatılır.

uyuşmazlığın tarafları aynı kabileden ise uygulandığı, tarafların ayrı kabilelerden olması durumunda öldürme ya da diğer haksız fiillerin bir yasanın ihlali olarak görülmediği söylenmiştir.¹⁸⁵ Bu tür durumlarda, uyuşmazlığın tazminat ile giderilmesine yönelik bir usul bulunmadığından kabileler arası savaşlar meydana gelebilir.¹⁸⁶

Nuerler’de bir cinayet kasten işlendiğinde bunun hemen bir kan davasına dönüşme ihtimali çok yüksektir. Zira öldürülenin yakınları için intikam almak bir onur meselesidir. Katil cinayeti işledikten sonra genelde leopar derili reise sığınır ve belli bir ritüele göre üzerindeki ölü kişinin kanından temizlenmesini talep eder.¹⁸⁷ Zira söz konusu ritüel gerçekleşene kadar katilin kirli kaldığına inanılır. Reis, bu ritüeli yerine getirirken bu esnada ölünün yakınları intikam alabilmek için katilin reisin evinden ayrılmasını bekler. Reisin evi içerisinde bu eylemi gerçekleştiremezler zira burası Nuer inanışına göre kutsaldır ve bu toprağa kan dökülemez.¹⁸⁸ Belli bir süre geçtikten sonra reis tarafları uzlaştırmak için devreye girer. Katilin hısımlarının kan bedeli olarak ödenecek sığırları hazır etmesini ister. Ölünün yakınlarına bu bedel teklif edilir ve ilk tepki geleneksel olarak bunun reddedilmesidir. Ancak bu ilk ret, isteksizlikten ziyade ölünün onurunu zedelememek içindir. Bunu bilen reis ısrar eder ve genelde ölenin yakınları bu bedeli reisin hatırı için aldıklarını beyan ederek tazminatı kabul ederler.¹⁸⁹ Leopar derili reisin anlaşma tamamlanınca iki adet sığırı ve kurban edilen hayvanların etlerini yerine getirdiği hizmetin karşılığı olarak alması gerektiği ancak pratikte çoğu zaman hiçbir şey alamadığı gibi tazminatın ödenmesine katkıda bulunduğu belirtilmiştir.¹⁹⁰ Eklemek gerekir ki, cinayetin kasten veya taksirle işlenmiş olması gibi birçok farklı öldürme eylemi için farklı giderim miktarları belirlenmiştir.¹⁹¹

Kan bedeli olan sığırlar ödenip kurban töreni gerçekleştirilene kadar tarafların hısımları arasındaki düşmanlık devam eder ve birlikte yiyip içmezler.¹⁹² Bu nedenle

¹⁸⁵ Butt, **a.g.e.**, s. 139.

¹⁸⁶ **A.e.**, s. 140.

¹⁸⁷ Mair, bu temizlik ritüelinin savaşta bir düşman öldürüldüğünde dahi gerçekleştirildiğini ekler. Bkz. Mair, **African**, s. 131.

¹⁸⁸ Howell, **a.g.e.**, s. 44-45; Mair, **African**, s. 131.

¹⁸⁹ Evans-Pritchard, **The Nuer**, s. 152-153.

¹⁹⁰ Butt, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁹¹ Howell, **a.g.e.**, s. 52-55.

¹⁹² Evans-Pritchard, **The Nuer**, s. 154; Mair, **Primitive**, s. 40.

Nuerlerde bir cinayet işlendiğinde bu yalnızca tarafları değil onların yakın hısımlarını da içeren bir mesele haline gelir. Özellikle aynı köy içerisinde meydana gelen cinayet vakalarında bu durum toplumsal yaşamı tehlikeye soktuğundan bir an önce çözüme kavuşturulmak istenir. Kan davasını önlemek için getirilmiş bu çözüm yöntemlerinin uygulanma ve başarı şansı, segmentler genişledikçe azalır. Üçüncü segment içerisindeki köyler arasındaki kan davaları genelde uzun uğraşlardan sonra bu yöntemle çözümlenir ancak ikinci ve birinci segmentler arasında bu yöntem çoğunlukla teoride kalır.¹⁹³

Evans-Pritchard, Nuerlerde bütün topluma karşı zararlı addedilen ve bu nedenle cezalandırılan bir eyleme rastlamadığını kaydetmiştir.¹⁹⁴ Ancak Howell, Nuerlerde nadir de olsa anti sosyal kişilere ve cadılara karşı yapılan toplumsal eylemlerin varlığından bahseder.¹⁹⁵ Hunharca işlenen cinayetlerin bütün toplumu katilin karşısına aldığı zira maktulün kendisini savunma imkânı bulamadığını bunun da Nuerler için kabul edilemez olduğunu bildirir.¹⁹⁶ Örneğin cesetlerle ya da mezarlarla yapılan bazı cadılık eylemlerinin ve kötü olduğu düşünülen şifacıların bütün toplumun onayı ile ölüm cezasına çarptırıldığını ve buna karşı tazminat talep edilmediğini söyler.¹⁹⁷ Howell, doğal görülmeyen cinsel eylemlerin de geçmişte ölüm cezası ile cezalandırıldığını, buna ilişkin kendisine anlatılan bir olayda ileri gelen bir reisin bir inek ile cinsel ilişkiye girdiğini ve hem kendisinin hem de ineğin ölüm cezasına çarptırıldığını, ancak reisin parmaklarından birisini kestiğini ve ineği kurban ettiğini bunun da yeterli bir giderim olarak görüldüğünü aktarır.¹⁹⁸

Nuer toplumunda da bazı durumlar için uygulanan sürgün veya ölüm cezası benzeri birtakım toplumsal yaptırımlar olduğunu varsaymak için çok güçlü nedenlerimiz vardır. Çünkü toplumun en temel kurallarını ihlal eden müzmin suçlular, dayanışma ve işbirliğine dayalı ve yüz yüze ilişkiler şeklinde işleyen başlangıç toplumu düzeninin devamı açısından mutlak uyumsuzluk karakteri gösterir. Bu

¹⁹³ Evans-Pritchard, **The Nuer** s. 157.

¹⁹⁴ **A.e.**, s. 168.

¹⁹⁵ Howell, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁹⁶ **A.e.**,

¹⁹⁷ **A.e.**, s. 56, 218.

¹⁹⁸ **A.e.**, s. 218-219.

kişilerin bir şekilde sorun olmaktan çıkarılması bu toplumlar için hayati önemdedir. Bu nedenle, bu konuda Howell'in verdiği bilgilerin daha isabetli olduğu açıktır.

Nuer toplumu her ne kadar Evans-Pritchard tarafından hukuksuz olarak adlandırılmışsa da yazar onların tamamen kargaşa içerisinde yaşayan bir toplum olmadığını ve Nuer toplumsal yaşamının “düzenli bir anarşi” olduğunu belirtir.¹⁹⁹ Kanaatimce yazarın bu çelişkili ifadeleri kabul ettiği sınırlayıcı hukuk tanımı nedeniyledir. Hukuk yerine hukukilik üzerinden bakılacak olursa Nuer toplumunun da en az diğer toplumlar kadar hukuki bir toplum olduğu görülecektir. Uyuşmazlık durumlarında hısımlık gruplarının da dâhil olduğu tarafların ve bunları da içeren daha geniş hısımlık gruplarının nihai tepkisi toplumsal düzenin bir şekilde yeniden tesis edilmesidir. Cinayet vakaları için kabul edilen belli sayıda baş hayvandan oluşan tazminat ödenmesi usulü bir yasadır ve bunun arkasındaki mantık ilk olarak karşı tarafın misillemesi ikinci ve örtük olarak bunun sonucunda toplumsal düzenin bozulmasından duyulan kaygıdır. Bunun yanı sıra leopar derili reis ve onun temsil ettiği kamuoyu uzlaşmayı sağlayan kurumlardır ve bunun başarısının arkasında uzlaşmaya uymama durumlarında karşılaşılacak toplumsal dışlanma ve imtiyaz kaybı korkusu yer almaktadır. Tarafları uzlaştıran ya da daha doğru ifadeyle yasaya boyun eğdiren şey pasif bir güç kullanımı yahut buna yönelik tehdittir. Şüphesiz, bu odaklanmış bir otoritenin güç kullanmasından çok farklıdır, ancak en azından toplumsal düzeni sağlamak açısından benzer bir rol oynadıkları söylenebilir.

Son olarak, leopar derili reisin evine sığınan suçlulara yönelik kısas eylemlerinin yapılamaması Nuer hukukunun kendine özgü kurumlarından birisidir. Kutsallık atfedilerek uyulan bu kurallar, reisin evini uyuşmazlık çözümü gerçekleşene kadar toplumsal düzeni idame ettiren, suçlu kişinin Nuer hukuku kurallarınca belirlenecek yaptırımlar gerçekleşene kadar bir tür yargısal zırh içerisinde korunmasını sağlayan güçlü bir hukuk alanı olarak karşımıza çıkarır.

¹⁹⁹ Evans-Pritchard, **Sudan**, s. 296.

6. Ifugao

Filipinler'in Luzon adasında yaşayan bir kabile toplumu olan Ifugaolar, dağların teraslarında yaptıkları pirinç tarımı ve bahçecilikle geçinir.²⁰⁰ Sulama hakları ve tarımsal faaliyetler merkezi bir yönetim tarafından idare edilmez, işbirliğine ve özerkliğe dayalı kendine özgü bir sistem ile idame ettirilir.²⁰¹ Yaklaşık 750 kilometre karelik bir alanda yeknesak bir kültürel özellik gösteren Ifugao halkı altı ila on iki arasında değişen sayıda evden oluşan çok küçük köylerde izole halde yaşarlar, bu köylerin ya da vadilerin arasındaki ulaşım imkânları oldukça sınırlıdır.²⁰² Bir vadi içerisinde bulunan köyler genelde birbirleri ile barışçıl ilişkiler içerisindeyken komşu vadiler arasında kan davaları ve savaşlar yaygındır.²⁰³

Bu toplulukta en önemli birim ailedir ve toplumsal ilişkilerin temelini de aileler arasındaki ilişkiler oluşturur. Ifugao'da resmi olarak tanınmış bir şeflik makamı veya herhangi bir resmi konsey yoktur.²⁰⁴ Tarımsal üretime dair çevresel sınırlar artı ürün üretimine ve buna dayalı bir tabakalaşmaya muhtemelen engel olmuştur.²⁰⁵ Aralarında sekiz yıl yaşayarak gözlem yapan Barton'un deyişiyle bünyesinde siyasi bir organizasyonun zerresi dahi olmayan Ifugao toplumu gelişmiş bir hukuk sistemine sahiptir.²⁰⁶ Ifugaolar, uydukları geleneksel kuralların ve usullerin *Lidum* denen tanrıdan ve *Balitok* denilen kahraman bir atadan kaynaklandığına inanırlar.²⁰⁷

Ifugao toplumunda bu basit yapılanmaya rağmen erişilmek istenen saygınlığa dayalı üçlü bir statü sistemi mevcuttur.²⁰⁸ *Kadangyang* en üstte yer alan statünün adıdır ve bir Ifugao'nun buna ulaşabilmek için atalarının arasında *kadangyang* olan birisi olmalıdır. Ancak bu çoğu zaman dolanılan bir kuraldır zira *kadangyang* olabilmek için

²⁰⁰ Roy Franklin Barton, "Ifugao Law", **American Archaeology and Ethnology**, University of California Publications, Vol. 15, No. 1, 1919, s. 8; Hoebel, **Primitive Man**, s. 100.

²⁰¹ Stephen Acabado, "Defining Ifugao Social Organization: "House", Field and Self-Organizing Principles in the Northern Philippines", **Asian Perspectives**, University of Hawai'i Press, vol. 52, no. 2, Special Issue: Landscape Archaeology in Southeast Asia, Fall 2013, s. 184.

²⁰² Irving Goldman, "The Ifugao of the Philippine Islands", **Cooperation and Competition Among Primitive Peoples**, ed. Margaret Mead, McGraw Hill Book Company, 1. Edition, 1. Impression, 1937, s. 153. Bu makale, bundan sonra 'Ifugao' olarak anılacaktır.

²⁰³ A.e.

²⁰⁴ Hoebel, **Primitive Man**, s. 101.

²⁰⁵ Acabado, **a.g.e.**, s. 184.

²⁰⁶ Barton, **a.g.e.**, s. 9.

²⁰⁷ A.e., s. 14.

²⁰⁸ Lowie, **Primitive**, s. 402.

asıl gerekli şey zenginliktir.²⁰⁹ Daha büyük bir pirinç tarlasına sahip olup ailesinin tükettiğinden daha fazlasını artı ürün olarak üreten bir kişi bunu ziyafetler düzenleyerek dağıttıktan sonra bu statüye sahip olur. *Kadangyang*'dan sonra gelen orta sınıfın adı ise *tumok* ya da *notumok*'dur. Bu statüye sahip kişiler normal zamanlarda bütün bir yıla yetecek kadar pirinci aşağı yukarı yetiştirebilenlerdir. Yani *tumok* grubu artı ürün elde edecek kadar üretim yapamayanlardır. En altta ise *nawatwat* adı verilen arazi sahibi olmayan yoksul grup yer alır.²¹⁰ Bu kişiler de dağlarda ve ormanlarda geçici arazilerde camote adı verilen bir tatlı patates türünü yetiştirip onunla geçimini sağlarlar. Ancak saygınlıkta aralarında çok büyük fark olsa da maddi zenginlik bakımından *kadangyang* ve *nawatwat* arasında çok da büyük fark olmadığı söylenmiştir.²¹¹ Bütün bu unvan ve statülerin erkeklere özel olduğunu da eklemek gerekir.²¹²

Tabular ve gelenekler toplumsal yaptırım kurallarının kaynağını oluşturur. Başkalarını veya başka bir aileden olan kişinin mallarını ilgilendiren tabuların ihlali ise suç oluşturur ve bunun tazmin edilmesi gerekir. Örneğin, başka bir bölgeden gelen kişinin hasat zamanı pirinç tarlalarından geçmesi tabudur ve bunun ihlali o kişinin bir ceza ödemesini gerektirir. Bu cezayı ödemeyeceği düşünüldüğünde de mızraklanma ihtimali söz konusu olur.²¹³ Ifugao toplumu için hırsızlık, hakaret, mala zarar verme, büyü ile cinayet veya yaralama gibi birçok eylem de tabudur.²¹⁴ Ifugao, yapılmaması gereken eylemleri tabu olarak adlandırır ancak kimi tabular başkalarını ilgilendirdiği için hukuk sahasına girerken kimileri ise tamamen kişisel alanda kaldığı için sadece o kişiyi ilgilendirir. Örneğini hamile bir kadının giymemesi gereken bir şeyi giydiği için bebeğinin doğumunda zorluk çekmesi onun tabuyu ihlalinin kişisel yaptırımıdır. Ifugao buna inanır. Barton da tabulardan çoğunun toplumsal düzen sahasında adaleti temin edecek kurallar olduğunu bununla beraber kimi mantıksız ve keyfi tabuların da az sayıda olmakla birlikte Ifugao toplumunda yer aldığını belirtir.²¹⁵

²⁰⁹ Hoebel, **Primitive Man**, s. 102; Goldman, **Ifugao**, s. 161.

²¹⁰ Goldman, **Ifugao**, s. 162.

²¹¹ Hoebel, **Primitive Man**, s. 103.

²¹² Goldman, **Ifugao**, s. 161-162; Barton, **a.g.e.**, s. 67.

²¹³ Barton, **a.g.e.**, s. 12.

²¹⁴ **A.e.**, s. 12.

²¹⁵ **A.e.**, s. 13.

Ifugaolarda iki tür mülkiyet sınıfı anlayışı vardır. Birinci sınıf, *ibuy* denilen bir seremoni gerektiren ve genel olarak aile mülkiyetine ait mallardan oluşur. Pirinç tarlaları ve orman arazileri gibi toprak mülkiyetleri ve ata yadigârları birinci sınıf içerisine girer ve nesilden nesile aktarılıp aileye ait olan bu mülkiyet ancak zorunluluk sonucu başkalarına devredilebilir. Bunun için yakın hısımların onayı alınır. İkinci sınıf ise aile mülkiyetinden ziyade kişisel mülkiyete tabi olan mallardan ibarettir. Kimi taşınır mallar bu kategoriye girer ve bunların devri için *ibuy* seremonisi gerekmez.²¹⁶ Ifugao miras kurallarına göre, pirinç tarlalarını da içeren malvarlığına ilişkin miras hakkı kadın ya da erkek en büyük çocuğa aittir. Bu malvarlığının bir kısmını diğer kardeşleri ile paylaşp paylaşmama kararı da dolayısıyla en büyük çocuktur.²¹⁷

Ifugaolar topluluk olarak kınama dışında bir suç doğrudan cezalandırmaz. Ancak bu toplu kınama eylemi Ifugao toplumu için oldukça etkili bir yöntemdir. İşlediği suçun karşılığında ödemesi gereken tazminatı ödemeyen kişi bütün toplum tarafından dışlanır ve kendisi için söz konusu toplum içerisinde yaşam neredeyse imkânsız hale gelir.²¹⁸ İşlenen suçun cezasına karşılık gelen yaptırım, zarar gören taraf ve ailesinin eliyle yapılır. Ayrıca işlenen bir suç veya ödenmesi gereken bir borç için kişinin ve ailesinin kolektif sorumluluğu söz konusu olur.²¹⁹ Dolayısıyla yasal süreçler ve uzlaşma aileler arasında gerçekleşir.²²⁰ Ancak suç işleyen ile ailenin diğer üyeleri aynı derecede sorumlu tutulmaz.²²¹ Bunun bir diğer sonucu da aile bireyleri arasında suç anlayışının bu toplumda olmamasıdır.²²² Çünkü aile bireyleri özdeş olarak görülür. Örneğin, bir babanın kızına karşı ensest suçunu işlemesi durumunda dahi kişinin ailesi bu duruma müdahale etmez. Ancak bu ihtimalde annenin ailesi kendilerine karşı bir

²¹⁶ Hoebel, *Primitive Man*, s. 105; Barton, *a.g.e.*, s. 39.

²¹⁷ Acabado, *a.g.e.*, s. 171-172. Ancak, Goldman ailelerin henüz yaşıyorken bütün çocukları arasında miras paylaşımını gerçekleştirdiklerini ve mirasın büyük bir bölümünün en büyük çocuğa gittiğini ancak diğer çocukların da muhakkak pay aldığını belirtir. Bunun tek istisnası olarak ailenin yalnızca bir pirinç tarlasına sahip olmasını gösterir. Bu durumda, pirinç tarlası en büyük çocuğun olacaktır. Bkz. Goldman, *Ifugao*, s. 163-164.

²¹⁸ Benson, *a.g.e.*, s. 14; Francis Lambrecht & William Henry Scott, "Ifugao Custom and Moral Law", *Philippine Studies*, Ateneo de Manila University, vol. 10, no. 2, April 1962, s. 289.

²¹⁹ Lowie, bu kolektif sorumluluğu bir devletin diğerinin egemenliğine müdahalesine benzetmiştir. Bkz. Lowie, *Primitive*, s. 399.

²²⁰ Lowie, *Primitive*, s. 397; Acabado, *a.g.e.*, s. 166.

²²¹ Barton, *a.g.e.*, s. 14.

²²² Benzer bir durum Afrika'nın Kavirondo halkında da mevcuttur. Burada da aile içerisinde işlenen suçlar için bir yaptırım mekanizması öngörülmez ancak belli bazı arınma seremonileri gerçekleştirilir. Bkz. Wagner, *a.g.e.*, s. 218.

suç işlendiği iddiasıyla babayı cezalandırabilir.²²³ Bu ilkeyle bağlantılı olarak söylenebilecek bir diğer husus ise yakın akrabaların birbirlerine verdikleri zararların tazminat miktarlarının yabancı bir kişiye göre daha az olmasıdır. Zira yakın akrabasının bu suçu kötü niyetle işlemediği varsayılır ve yalnızca verdiği zararı birebir karşılaması beklenir.²²⁴

Arabuluculuk, Ifugao uyuşmazlık çözüm yollarındandır.²²⁵ Arabulucuların amacı ve görevi uyuşmazlığa barışçıl bir çözüm bulmaktır. Arabulucu barışçıl çözüme ulaşabilmek için tarafları kandırmak, tehdit etmek, ikna etmek, azarlamak, pohpohlamak gibi elinden gelen her şeyi yapar.²²⁶ Cezai uyuşmazlıklara ilişkin arabulucuya öğütçü (*monkalun*) denirken bunun dışındaki uyuşmazlıklarda başvuru arabulucuya ricacı (*monbaga*) denir. Arabulucular bu hizmetleri için taraflardan belli bir ücret alırlar.²²⁷ Doğrudan kısas gerektiren cinayet dışındaki eylemler için *monkaluna* başvurulur. Bunun sebebi ise cinayet durumunda bunun karşılığında bir tazminat alınmasını Ifugaoların hakaret olarak görmesidir. Arabulucunun verdiği kararları infaz etmek için kendisine tanınmış meşru bir güç kullanma yetkisi yoktur. Ancak, arabuluculuk faaliyetleri devam ederken veya taraflar uyuşmadığı için arabulucu belli bir süre bir tür ateşkese karar verdiğinde taraflardan birisi diğerine karşı bir eyleme girişirse arabulucu bunu kendi saygınlığına karşı bir eylem olarak görür ve bunu gerçekleştiren taraftan intikamını alır. Aksi takdirde arabulucu saygınlığını kaybettiği için bir daha bu görevi üstlenmesi beklenmez. Barton bunu modern hukuktaki mahkemeye saygısızlık suçuna benzetmiştir.²²⁸ Arabulucuların verdiği kararlara uymayan taraf, genelde *kadangyang* statüsüne sahip ve güçlü bir hısım grubunun desteğini elde eden arabulucuyu da karşısında bulma tehlikesini göze almalıdır. Arabulucu, getirdiği çözüme uymama davranışını onuruna ve saygınlığına hakaret olarak kabul ederse bunu yapabilir.²²⁹

²²³ Barton, **a.g.e.**, s. 15; Lowie, **Primitive**, s. 400.

²²⁴ Lambrecht / Scott, **a.g.e.**, s. 289-290.

²²⁵ Lowie, **Primitive**, s. 409.

²²⁶ Barton, **a.g.e.**, s. 94.

²²⁷ **A.e.**, s. 57.

²²⁸ **A.e.**, s. 107.

²²⁹ Goldman, **Ifugao**, s. 166.

Arabulucunun kim olacağını davalı seçer. Bu arabulucu olayla ilgisi olmayan üçüncü bir kişidir ve saygınlığından ötürü her zaman *kadangyang* statüsüne sahip erkeklerden seçilir. Ayrıca bu kişinin kelle avcısı (*head hunter*) özelliğine sahip olması tercih sebebidir. Arabulucu tansiyonu düşürüp, haksız eylemin cezasını belirleyerek bozulan toplumsal dengeyi yeniden kurmaya çalışır. Arabulucunun kararını yerine getirmek için oluşturulmuş resmi bir infaz kurumu veya mekanizması yoktur ancak saygın ve güçlü bir adam olan arabulucunun genelde tarafları uzlaştırdığı görülür.²³⁰ Uzlaşma sağlandığında her iki taraf içerisinden birer erkek seçilerek ellerine mızrak verilir. Çeşitli seremonilerden sonra bu mızraklar kırılarak taraflar arasındaki düşmanlığın da kırıldığı ve barışın sağlandığı bu şekilde sembolik olarak ilan edilir.²³¹ Bu uzlaşmaya uymama durumlarında ise zarar gören taraf hısımları ile birlikte zarar vereni öldürebilir ve bu durum toplumsal bir kabul gördüğünden genel olarak buna karşı kısas eylemi gerçekleştirilmez. Nadiren gerçekleştiği durumlarda ise bu bir kan davasına dönüşür ve evlilik ile taraflar arasındaki düşmanlık sona erinceye kadar²³² kan davası nesiller boyu devam edebilir.²³³ Bunun nadiren gerçekleşmesi, Ifugao toplumunda uyuşmazlık taraflarının genelde uzlaştığını gösterir. Şüphesiz bunun en temel nedenlerinden birisi söz konusu usullerin toplumda genel kabul görmüş olması ve suçu işleyen tarafa yönelik toplumsal kınama şeklindeki tepkidir. Bu durum, taraflarda uzlaşılmadığında toplumun geri kalanı tarafından izole edilme ve buna bağlı olarak süregiden düzenlerinin bozulması riskini ve kaygısını oluşturduğundan, uyma davranışı sıklıkla görülür. Toplumdan dışlanma, bu toplum için de en etkili güç kullanımlarından birisini teşkil eder.

Azmettirme, çeşitli biçimlerde yardım ve yataklık, bazı suçlar dışında geçici irade kaybı ve delilik gibi kavramların da Ifugao hukukunda yer aldığı ve bu kişilerin de cezai sorumluluklarına ilişkin değişen kuralların olduğu görülmektedir.²³⁴ Çileli

²³⁰ Hoebel, **Primitive Man**, s. 114-115.

²³¹ Barton, **a.g.e.**, s. 109.

²³² Evlilik, Ifugao toplumu için iki birey arasındaki bir anlaşmadan ziyade iki hısım grubunu ilgilendiren bir olgudur. Evliliğin kurulması da bozulması da dolayısıyla hısım grupları tarafından karara bağlanır. Bkz. Karl Hutterer, "Reciprocity and Revenge among the Ifugao", **Philippine Quarterly of Culture and Society**, University of San Carlos Publications, vol. 1, no. 1, March 1973, s. 35.

²³³ Hoebel, **Primitive Man**, s. 121; Lowie, **Primitive**, s. 400.

²³⁴ Barton, **a.g.e.**, s. 63-65.

sınama usullerinin (*ordeal*²³⁵) de Ifugao hukuk sistemi içerisinde yer aldığını söylemek gerekir. Örneğin, suçlanan bir kişinin kaynar su ile dolu bir kabın içindeki küçük bir çakılı uygunsuz bir telaş hali içerisinde olmadan eliyle alıp yerine yenisini koyması beklenir. Bunu yaparken telaş gösteren kimselerin suçlu oldukları varsayılır.²³⁶ Çileli sınama usullerinin sıhhatini ve kişinin telaş gösterip göstermediğini denetleyen kişi ise arabulucu *monkalun*'dur.²³⁷ Bir diğer yöntem de tarafların kendilerinin veya seçtikleri kişilerin güreşerek uyuşmazlığı düello usulü ile çözmesidir.²³⁸

Ifugao ceza hukukunun ölüm durumunda kast, taksir, olası kast gibi kavramlara da aşına olduğu ve buna göre kişinin işlediği suçun yaptırımının azaldığı hatta kimi zaman cezai sorumluluğunun ortadan kalktığı da not edilmelidir.²³⁹ Örneğin, birisinin elindeki bıçak yanlışlıkla düşerek başka bir kişinin gözünü çıkarırsa bu eylem cezalandırılmaz.²⁴⁰ Ifugaolardaki genel eğilim taksirle öldürme dışındaki cinayetlerin karşılığında katilin de canının alınması gerektiğidir. Kasten öldürmenin giderimi yalnızca kan ile olur.²⁴¹ Ancak bu kısas eylemi sadece katile yönelik değil kolektif sorumluluk ilkesinin bir yansıması olarak katilin ailesinden herhangi birisine de yönelebilir.²⁴² Cinayet dışındaki bütün suçlar için tazminat yoluyla giderim mümkündür.²⁴³

Ifugao'da iki tür cezai yaptırım vardır. Bunlar, ölüm cezası ve tazminattır.²⁴⁴ Büyücülük, cinayet, yapabileceği halde ısrarla ve isteyerek borcun ifasından kaçınma, suçüstü yapılan zina, yabancı birinin yaptığı hırsızlık, işlenen bir suç veya verilen bir

²³⁵ Çileli sınama olarak Türkçeleştirdiğim *ordeal* yöntemleri dünyanın farklı kültür çevrelerindeki modern öncesi toplumların birçoğunda kişinin masumiyetini kanıtlamak için kullanılmıştır. Suya, ateşe ve benzeri türden acı verici yahut tehlikeli sınavlara maruz bırakılan ya da bırakılmayı talep eden kişiler bunlardan zararsız ya da az zararlı kurtuldukları ölçüde masum sayılırlar. Kavramın, Türkçe literatürde *suç sınaması* (Delice, **a.g.e.**, s. 112), ve *ordal* (Ozansü, **a.g.e.**, s. 154-155) olarak kullanıldığı da görülmektedir.

²³⁶ Barton, **a.g.e.**, s. 96.

²³⁷ **A.e.**, s. 99.

²³⁸ Goldman, **Ifugao**, s. 168.

²³⁹ Barton, **a.g.e.**, s. 65-66.

²⁴⁰ Lowie, **Primitive**, s. 401.

²⁴¹ **A.e.**, s. 402.

²⁴² Barton, **a.g.e.**, s. 75.

²⁴³ Barton, **a.g.e.**, s. 16. Goldman, Ifugao toplumunda cinayet olaylarının aynı köy ya da aynı vadi içerisinde yaşayan insanlar arasında oldukça nadir görüldüğünü ve bunun gerçekleşmesi durumunda toplumsal baskının bir kan davasını önleyecek kadar güçlü olduğunu söyler. Bkz. Goldman, **Ifugao**, s. 168.

²⁴⁴ Lowie, **Primitive**, s. 412; Barton, **a.g.e.**, s. 61.

zarar için öngörülen tazminatın ödenmesinin reddi suçlarına karşılık olarak kişinin öldürülmesi Ifugao toplumunda meşru olarak addedilir. Ancak öldürülen kişinin hısımlarının birçok sebeple buna itiraz ettikleri ve kısas eylemleri gerçekleştirdikleri de zaman zaman rastlanan olaylardandır.²⁴⁵ Zina suçu için gereken ceza teoride her iki cinsiyet için aynı olsa da bu suçu işleyen kadınlar genelde daha ağır şekilde cezalandırılır.²⁴⁶ Merkezi bir otoritenin olmadığı Ifugao hukuk sisteminin işlemini sağlayan temel unsurlar arabulucuların kararlarına uymama durumunda karşılaşılabilecek toplumsal baskı ve uyuşmazlığın karşı tarafının müttefikleri ile birlikte yapacağı kısas eylemlerinden duyulan korkudur. Bu türden eylemler kan davalarına yol açar ve yüzyüze ilişkilere dayalı başlangıç toplumlarında kan davalarının varlığı toplumsal yaşamı idame ettirilemez hale getirir. Bu nedenle de sürekli şiddete maruz kalma ihtimali uyuşmazlığın bütün tarafları açısından arzu edilmeyen bir durumdur. Bundan kaçınmanın en makul yolu da tarafların anlaşarak uyuşmazlığı sona erdirmeleridir.

Ifugao'da üretim ilişkilerine dayalı bir toplumsal saygınlık sisteminin olduğu görülmektedir. Ancak bu sistemin siyasi iktidar açısından yöneten/yönetilen ayrımına tekabül ettiği eldeki verilere göre söylenemez. *Kadangyang* statüsüne sahip olan kişiler toplumda belli bir saygınlık elde etmelerine rağmen bu onlara diğerleri üzerinde meşru bir otorite sağlamamaktadır. Bu statü teoride kalıtsaldır, ancak Ifugao toplumunda herkesin ortak atalardan geldiğine inanıldığı için, soyunu *kadangyang* statüsüne dayandırma konusunda kimse zorluk çekmez. Dolayısıyla asıl belirleyici olan şey, zenginliktir. Yeterince zengin olan bir kişi, *kadangyang* statüsündekilerin bir imtiyazı olan gösterişli peykeyi evinin önüne inşa eder ve ancak *uyuawae* isimli ziyafeti düzenledikten sonra söz konusu statüyü ve peykeyi kullanma imtiyazını elde eder.²⁴⁷ Ifugao toplumunun yaygın iktidarlı yapısı bu nüve aşamasındaki tabakalı statü sistemine rağmen korunmuştur.²⁴⁸ Tabii ki hâlihazırda büyük pirinç tarlalarına sahip olan ailelerin bu konuda daha avantajlı olduğu söylenebilir. Ancak, gruplar arasındaki maddi zenginlik farkının sanıldığı kadar çok olmaması, tarlasında iyi çalışıp onu

²⁴⁵ Barton, **a.g.e.**, s. 76.

²⁴⁶ **A.e.**, s. 74.

²⁴⁷ Hoebel, **Primitive Man**, s. 102-103.

²⁴⁸ Özcan benzer özelliklere sahip olduğu için söylediklerinin Ifugao için de geçerli olduğunu belirttiği Kalinga toplumu için en üst tabakayı oluşturan *pangat* sınıfının tanımlanmış ve meşru değil ancak eylemsel bir iktidarın sahibi olduğunu not etmiştir. Bkz. Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 206-209.

genişleten ve daha verimli hale getiren yahut başka bir şekilde dağıtacak kadar artı ürün elde eden bir *tumok* üyesinin de bu statüyü kazanabileceği anlaşılmaktadır. O halde, statülü sistemine rağmen Ifugao'yu tabakalanmamış başlangıç toplumlarına dâhil etmek, çalışmadaki yaklaşım açısından daha makul olacaktır.

7. Şayen (Cheyenne)

Şayen, Kuzey Amerika'nın yerli halklarından. Bu isim onlara Avrupalılar tarafından verilmiştir. Onlar kendilerini insanlar anlamına gelen *Tsistsistas* olarak adlandırırlar.²⁴⁹ Şayenler 1600'lü yıllardan önce yalnızca avcı-toplayıcı geçim biçimine sahip bir topluluktur.²⁵⁰ Ancak sonradan avcılık ve toplayıcılığın yanı sıra mısır, kabak, fasulye ve tütün de yetiştirmişlerdir.²⁵¹ Dolayısıyla, dönemsel bizon avı esnasında bütün bir yıla yetebilecek kadar hayvanı avlayabilen, kısmen de tarımsal üretim gerçekleştiren ve bu bağlamda kendine özgü bir geçim biçimine sahip Şayenleri hem oba hem de kabile toplumu niteliğinde melez bir form saymak daha makul olacaktır.

Şayen doğuş mitine göre üç bin yıl önce bebekliğinden itibaren büyük bir zihinsel güce ve doğaüstü niteliklere sahip olan Motzeyeuff isimli erkek çocuk dört yıl boyunca yaşamış ve Şayen halkını tertip etmek için ilahi güçler tarafından yetkilendirilmiştir.²⁵² İlahi bir varlık olan Büyük Şifacı'nın kendisine verdiği dört adet efsunlu oku halkın geleceğini belirleyecek kutsal objeler olarak onlara vermiştir. Bu oklardan ikisi erkeklerin üzerinde etkili olduğu için erkek-oklar diğer ikisi de etki alanları bufalolar olduğu için bufalo-oklar olarak bilinmektedir. Efsunlu oklar ile ilgili dini törenlere kadınların katılması yasaktır ve hiçbir Şayen kadını bu okları görmemiştir.²⁵³

Şayenlerde av sezonunda ortaya çıkan ritüelize edilmiş bir tür geçici yönetim sistemi mevcuttur.²⁵⁴ On obanın her birinden dörder reisin yanı sıra dört de büyük reis

²⁴⁹ George Bird Grinnell, **The Cheyenne Indians: Their History and Lifeways**, Bloomington/Indiana, World Wisdom Publishing, 2008, s. 2.

²⁵⁰ Hoebel, **Primitive Man**, 128.

²⁵¹ Grinnell, **a.g.e.**, s. 95.

²⁵² George Amos Dorsey, **The Cheyenne**, Chicago, Field Columbian Museum, vol. IX, no. 1, 1905, s. 1.

²⁵³ **A.e.**, s. 1-2.

²⁵⁴ Hoebel, **Primitive Man**, s. 129.

ile birlikte toplamda kırk dört reis bu yönetimi oluşturur.²⁵⁵ Kış zamanları toplum obalar halinde geniş bir alana yayılır ve her obada bir veya daha fazla reis bulunabilir. Ancak yaz aylarında Şayenler bir araya gelir ve bir tür konsey tarafından yönetilen büyük tek bir oba oluşturur.²⁵⁶ Büyük reisler diğerlerine göre daha saygın insanlar olduklarından etkinlikleri biraz daha fazladır. Ancak, büyük reisler otorite bakımından birbirlerine eşittir dolayısıyla aralarında öne çıkan birisi yoktur.²⁵⁷

Reisler on yıllık sürelerle²⁵⁸ görev yaparlar. Yeni bir reis seçmek gerektiği zaman, onuncu yılın kışında bir sonraki baharda reis seçimi yapılacağı kararlaştırılır, diğer bütün reisler toplanır ve çok detaylı bir seremoni ile seçim yapılır.²⁵⁹ Seçim için toplanan konseyi büyük reisler yönetir. Reis yenilenmesi sürecinde mevcut reisler haleflerini işaret ederler ve bu halefler kendi oğulları olamaz.²⁶⁰ Gluckman, bu kuralın sebebi olarak Şayenlerin anasoylu bir topluluk olmasını ve evlenen erkeklerin eşlerinin kabilelerine katılmasını göstermiştir.²⁶¹ Ölmüş reislerin yerine geçecek kişiler için ise diğer reislerin ortaklaşa seçimi dikkate alınır. Reis seçiminde dikkate alınan ölçütler seçilecek kişinin cömertlik, iyi huyluluk, cesaret ve ılımlılık gibi özelliklere sahip olmasıdır.²⁶² Böylelikle, Şayenlerde reisliğin kesin bir başlangıcı ve kesin bir sonu vardır.²⁶³ Konseyin bu yapısı, ona istikrar ve zindelik içeren bir denge kazandırmasının yanı sıra oligarşik bir devamlılığın da önüne geçer.²⁶⁴

Bir reisin asıl görevleri yetimlere ve dullara yardım etmesi ve anlaşmazlık durumlarında tarafları uzlaştırmak barışı tesis etmesidir. Başka kabileler ile olan savaşları sona erdirip barış yapma yetkisi de reislere aittir. Kaydedilen olaylardan birisinde, askeri birlik üyeleri ile barış yapılmaya çalışılmış ancak bunlar barış

²⁵⁵ Hoebel, büyük reislerin sayısını 5 olarak vermiştir. Bu beş reisten birisinin en büyük rahip-reis olduğunu belirtmiştir. Bkz. Hoebel, **Primitive Man**, 144-145; Grinnell, **a.g.e.**, s. 125; Llewelyn / Hoebel, **a.g.e.**, s. 67

²⁵⁶ Hoebel, **Primitive Man**, s. 144.

²⁵⁷ Grinnell, **a.g.e.**, s. 125.

²⁵⁸ Hoebel, **Primitive Man**, s. 144.

²⁵⁹ Dorsey, **a.g.e.**, s. 12-15. Bu kitapta hem reis seçimi seremonisi hem de bu seremoninin arkasındaki mitler ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır; Llewelyn / Hoebel, **a.g.e.**, s. 74.

²⁶⁰ Grinnell, büyük reislerin üstün özellikleri toplum tarafından da kabul görmesi şartıyla kendi oğullarını halef gösterebildiklerini belirtmiştir. Bkz. Grinnell, **a.g.e.**, s. 125.

²⁶¹ Gluckman, **Tribal**, s. 89.

²⁶² Grinnell, **a.g.e.**, s. 126.

²⁶³ Llewelyn / Hoebel, **a.g.e.**, s. 73.

²⁶⁴ **A.e.**, s. 78.

çubuğunu içmeyi reddedip bu yetkinin kendilerine ait olmadığını ve ancak reislerin barış yapabileceklerini belirtmişlerdir.²⁶⁵ Reisin herhangi bir uyuşmazlıkta taraf olması onun saygınlığına aykırıdır ayrıca kendisine karşı yapılan bir haksızlık için dahi kısas eylemi gerçekleştirmez. Aksi takdirde saygınlığını kaybeder.²⁶⁶ Reislerin yüksek ahlaki niteliklere sahip olma ve kendilerine yönelen tepkileri olgunlukla karşılama hatta sineye çekme gereklilikleri oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki, aynı kişi tarafından ancak dördüncü defa haksızlığa uğradıklarında reislerin bu erdemli ruh halinden çıkabilecekleri söylenmiştir ki anlatıcıların hatırladıkları böyle bir olay yoktur. Bu nedenle, iyi huylu olacaklarından tam emin olamayan kimseler reislik önerilerini reddetmişlerdir.²⁶⁷

Kadınların bazı hakları olmasına rağmen genel olarak erkeklerin yönlendirmesine tabi oldukları söylenmiştir.²⁶⁸ Genç kadınların sürekli, evli kadınların ise kocaları uzaktayken veya dışarıya yalnız çıktıklarında bir tür bekâret ya da iffet kemeri takmaları gerekmektedir.²⁶⁹ Bazı askeri birliklerde, genelde şeflerin kızlarından oluşan bazı kadın savaşçıların evlenmeleri yasaklanarak grup içerisine alındıkları bilinmektedir. Askerler için ‘kızkardeş’ olan bu savaşçılar, konsey toplantılarında da yer edinmektedir.²⁷⁰ Burada kadınların, kamusal bir rol edebilmek için bazı şartlara tabi oldukları anlaşılmaktadır. Erkek savaşçılar için olmayan evlenme yasağı kadın savaşçılar için ön koşuldur. Şayen toplumundaki geleneksel kadınlık rollerinin bir kısmından soyutlandıkları takdirde, kadın savaşçılar bu statüleri elde edebilmektedir. Üstelik bunu yapabilenler de genelde şeflerin kızlarıdır.

Şayenlerde de diğer Amerikan yerlilerinde olduğu gibi atlar bireysel mülkiyetin konusudur. Grup halinde yapılan akınlarda elde edilen atlar dahi bireysel olarak bölüşülür.²⁷¹ Bunun dışındaki eşyaların ise başkaları tarafından alınıp kullanılmasına sıklıkla rastlanır. Alınan bu eşyalar için çok fazla ses çıkarmak da hoş karşılanmaz.

²⁶⁵ A.e., s. 92.

²⁶⁶ Grinnell, a.g.e., s. 123.

²⁶⁷ Llewelyn / Hoebel, a.g.e., s. 78-79.

²⁶⁸ Hoebel, *Primitive Man*, s. 143.

²⁶⁹ A.e., s. 167.

²⁷⁰ Dorsey, a.g.e., s. 16-17.

²⁷¹ Llewelyn / Hoebel, a.g.e., s. 223.

Ufak hırsızlıklar için öngörülen hukuki bir mekanizma söz konusu değildir.²⁷² Ölen bir kişinin eşyaları üzerindeki miras hakkı ise Şayenlerde tanınmıştır. Burada, dikkat çeken kurallardan birisi ölen bir adamın atlarının kızlara, erkeklere göre daha fazla sayıda bırakılmasıdır. Bunun sebebi olarak da erkeklerin kendi başlarının çaresine bakarak düşmanlardan at çalabilecekleri gösterilmiştir.²⁷³

Şayen toplumunun hem iktidar yapısı hem de buna bağlı olarak uyumsuzluk çözüm yöntemleri yılın iki sezonunda farklılık gösterir. Av sezonu dışında her bir oba kendi topraklarında yaşar ve uyumsuzluklar genellikle arabuluculuk yöntemiyle çözülür.²⁷⁴ Av sezonunda ise söz konusu obalar bir araya gelir ve reisler konseyi ile birlikte farklı bir toplumsal yapı oluşur.

Bir araya gelen obaların reislerinden oluşan reisler konseyinin hem idari hem de yargısal yetkileri mevcuttur. Barışı sağlama yetkisi konseye ait olduğu gibi katillere sürgün cezası vermek veya kefaretni çektiyse cezasını hafifletmek de konseyin yapabileceği işlerdendir.²⁷⁵ Konseyin verdiği kararların infazı için gerekirse askeri birlikler devreye girer. Ancak reisler genellikle bu yola başvurmadan toplumsal uzlaşmayı sağlamaya çalışırlar.²⁷⁶

Cinayet suçunu işleyen kişi kampı terk eder ve toplanan bir konsey bu eylemin karşılığında maktulün ailesine tazminat olarak ne verilmesi gerektiğini katilin yakınlarına bildirir. Yakınlar bu tazminatı öderse katil beş yıl sürgünde kaldıktan sonra geri dönmek için kabile konseyine başvurabilir.²⁷⁷ Maktulün ailesinin onayı da alınırsa genelde geri dönüşe izin verilir. Ancak geri döndükten sonra da katile karşı toplumsal tepki devam eder ve bir daha hiç kimse onunla ortak kaptan yemek yemez, bir şey içmez veya birlikte tütün içmez. Yanlışlıkla onun içtiği kap kullanılırsa bu kap tekrardan belli bir seremoni ile temizlenir. Grinnell'in bildirdiğine göre genelde bu sürgün kalıcı olmakta katil obaya geri dönmemektedir.²⁷⁸

²⁷² A.e., s. 226-227.

²⁷³ A.e., s. 215.

²⁷⁴ Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 315; Llewelyn / Hoebel, **a.g.e.**, s. 101.

²⁷⁵ Hoebel, **Primitive Man**, s. 149.

²⁷⁶ Grinnell, **a.g.e.**, s. 123.

²⁷⁷ Hoebel, **Primitive Man**, s. 159.

²⁷⁸ Grinnell, **a.g.e.**, s. 130; Hoebel, **Primitive Man**, s. 159.

Cinayete ilişkin kurallar dinsel temellidir.²⁷⁹ Cinayet önce günah, sonra suç ve daha sonra da haksız fiildir.²⁸⁰ Bir Şayen başka bir Şayeni öldürürse obanın ruhunun lekелendiğine, gidilen avlardan eli boş dönüleceğine, savaşlarda mağlup olunacağına ve kötü şansın obayı sürekli izleyeceğine inanılır. Bu nedenle cinayet, her şeyden önce bir günah olarak görülür.²⁸¹ Böyle bir suç işlendiğinde maktulün yakınlarının kısas eylemine girişmesine izin verilmez. Çünkü bu bir günaha başka bir günah ile karşılık vermek anlamına gelecektir. Henüz doğmamış çocuklar da topluluk üyesi olarak addedildiğinden kürtaj yapmak da cinayet sayılmaktadır.²⁸²

Cinayet suçlarında, reisler konseyi gerekli cezayı vermek konusunda yetkili olan organdır. Ancak onlar da bu suçun karşılığında ölüm cezası veremez. Bu nedenle, cinayet suçlarının topluma karşı işlendiği düşünülür ancak bu suçlar için verilecek ceza sürgündür. Verilen sürgün cezası ömür boyu değil, teoride beş veya on yıl civarındadır. Bunun yanı sıra kast, taksir yahut temyiz kudretine sahip değilken öldürme olayları arasında da cezalandırmanın derecesi bakımından bir ayırım yapıldığı not edilmiştir.²⁸³ Ensest bir tecavüz eylemine karşı savunma halinde, toplum için tehlike haline gelmiş sabıkalı bir katili ortadan kaldırmak amacıyla veya askeri birliklerin çok önemli bir görevi yerine getirirken kaçınılmaz olarak ve tamamen gerekli olan hallerde gerçekleştirdikleri cinayetler meşru görülebilir.²⁸⁴ Cinayet olaylarından sonra, topluluğun katilin ya da hısımlarının katılamadığı katı kuralları olan bir temizlenme seremonisini gerçekleştirmesi gerekir.²⁸⁵

Şayenlerde toplumun yönetiminde reislerin yanı sıra etkili olan ve bunlara katılımın gönüllülük esasına bağlı olduğu altı askeri birlik vardır.²⁸⁶ Şayen askerleri bu statülerini kişisel başarıları ve hırsları sonucu elde etmişlerdir.²⁸⁷ Ancak bu askeri birlikleri günümüzdeki ordu benzeri yapıların yerine daha çok erkeklerin bir araya gelerek birbirlerine yoldaşlık ettiği ve eğlendiği özel kulüpler olarak düşünmek

²⁷⁹ Hoebel, **Primitive Man**, s. 156; Llewelyn / Hoebel, **a.g.e.**, s. 132.

²⁸⁰ Llewelyn / Hoebel, **a.g.e.**, s. 118.

²⁸¹ Hoebel, **Primitive Man**, s. 157.

²⁸² Llewelyn / Hoebel, **a.g.e.**, s. 119.

²⁸³ **A.e.**, s. 137.

²⁸⁴ **A.e.**, s. 168.

²⁸⁵ Hoebel, **Primitive Man**, s. 158.

²⁸⁶ Llewelyn / Hoebel, **a.g.e.**, s. 99; Hoebel, **Primitive Man**, s. 149.

²⁸⁷ Hoebel, **Primitive Man**, s. 130.

gerekir.²⁸⁸ Askeri birliklerin her birisinde dört seçilmiş reis yer alır. Bu reisler özellikle savaş, akın ve toplu av durumlarında birlikteki askerler üzerinde baskın ve mutlak bir otoriteye sahiptir. Ancak bu askeri reisler, konsey üyesi reis olarak seçilirlerse askeri birliğe bağlılıklarını devam ettirebilmelerine rağmen askeri reislik görevinden ayrılmaları gerekir.²⁸⁹ Eğer seçildikleri pozisyon büyük reislik ise bu durumda askeri birlik ile olan bütün bağlarını koparmak durumunda kalırlar.²⁹⁰

Şayen askeri birliklerinin en önemli görevlerinden birisi bufalo avı sezonunda bir tür polislik görevi yapmalarıdır. Buna benzer polis işlevi gören askeri gruplar başka Kuzey Amerika toplumlarında da mevcuttur.²⁹¹ Av sezonunda sürüyü ürkütmemek ve dolayısıyla kabilenin bütün bir yıl geçimini sağlayacağı yiyecek kaynağını korumak amacıyla son derece katı ve kesin kurallar devreye girer. Av kurallarına aykırı davranan kişi kim olursa olsun dayak, atının öldürülmesi ve eşyalarının yok edilmesi gibi cezalarla karşı karşıya kalır.²⁹² Bu kurallara uyulmasının sağlanması ve denetlenmesi de adı geçen polis teşkilatının görevidir. Askeri birlikler av polisliğinin yanı sıra kamp içerisinde de düzenin korunmasında rol oynarlar.²⁹³ Kampın hangi yöne gideceğine reisler konseyi karar verirken bu görevi yerine getiren ve gidilecek yerleri keşif birlikleri ile önceden denetleyenler askeri birliklerdir. Bu anlamda askeri birlikler konseyin denetimi altında kolluk görevini yerine getirirler.²⁹⁴ Örneğin, öncü izciler gidilecek bir kamp yerinin yakınında bufalo sürülerine rastlarsa bunu reislere bildirir ve reisler de bu haberi tellal aracılığıyla tüm kampın duyabileceği şekilde askeri birliğe duyurup ne düşündüklerini sorar. Böylece verilecek bir karar için *genel kabulün temini* sağlanır.²⁹⁵

Geleneksel olarak reislerin yetki alanına giren zina ve cinayet suçları dışındaki birçok uyuşmazlık ve kabahat askeri birliklerin yargı yetkisi dâhilindedir.²⁹⁶ Reisler

²⁸⁸ A.e., s. 155.

²⁸⁹ A.e., 149.

²⁹⁰ Llewelyn / Hoebel, a.g.e., s. 102.

²⁹¹ Provinse, a.g.e., s. 344-346; Delice, a.g.e., s. 84.

²⁹² Av yasalarını ihlal ettikleri için cezalandırılan kişilere dair örnekler için bkz. Llewelyn / Hoebel, a.g.e., s. 112-117.

²⁹³ Provinse, a.g.e., s. 348,

²⁹⁴ Llewelyn / Hoebel, a.g.e., s. 89-90.

²⁹⁵ A.e., s. 90. (Vurgu, yazarlara aittir.)

²⁹⁶ Hoebel, *Primitive Man*, s. 155.

Konseyi, siyasi ve hukuki bir güç olarak askeri birliklerden önce ortaya çıkmıştır ancak zaman içerisinde hukuk yapımında ve idaresinde askeri birliklerin rollerini gitgide arttırdığı not edilmiştir.²⁹⁷ Askeri birliklerin hukuk yapımına örnek olarak anlatılan bir olay şöyledir: Uzanan Kurt isimli bir adam uzaktayken atlarından birisini kendisinden izinsiz olarak alan bir arkadaşı yayını ve okunu orada bırakarak savaşa gitmiştir. Uzanan Kurt geri geldiğinde yay ve oku tanıyarak atını kimin aldığını anlamış ve sesini çıkarmamıştır. Aradan bir yıl geçmesine rağmen atı geri getirilmemiştir. Uzanan Kurt, askeri birlik reislerine danışarak ne yapılması gerektiğini öğrenmek istemiştir. Ödünç alan kişi uzaktaki bir kampta olmasına rağmen askeri reisler onu kampa getirerek meseleyi çözeceklerini söylemişlerdir. Ödünç alan adam yanında başka iki at ile birlikte kampa gelmiştir. Uzanan Kurt'un anlattıklarını doğrulayarak atı ödünç aldığını ve bir türlü geri verme fırsatını bulamadığını, iki kampın bir araya gelmesini beklediğini söylemiştir. Duyduğu üzüntüden ötürü yanında getirdiği atlardan hangisini seçerse onu ve ok ile yayını Uzanan Kurt'a hediye olarak vereceğini bunun yanı sıra ödünç aldığı atı de geri getireceğini belirtmiştir. Uzanan Kurt, bu tekliften hoşnut olarak arkadaşının getirdiği atlardan birisini kabul edeceğini ancak kendi atını ona hediye olarak bırakacağını belirtmiş ve bundan sonra o kişiyle can dostu olacağını beyan etmiştir. Askeri reisler bu olayın dostane bir biçimde çözülmesinden memnuniyet duyarak bundan sonrası için yeni bir kural koyduklarını belirtmiş ve artık hiç kimsenin bir diğerrinin atını izinsiz ödünç alamayacağına aksi takdirde dayak atma ile cezalandırılacağına karar vermişlerdir.²⁹⁸

Askeri birlikler tarafından uygulanan cezalar diğerr kabileler de dâhil olmak üzere belli bir yeknesaklık gösterir. Kırbaçlama, dayak atma ve suçlunun kişisel eşyalarını veya çadırını yakmak en sık rastlanan cezalardandır.²⁹⁹ Ancak Provinse'in deyimiyle burada askeri birliklerin yaptığı şey toplumsal intikam uğruna ceza uygulamak değil, av sezonunda düzenin korunmasını sağlamaktır.³⁰⁰

Kırk dört reis, görevlerinin standartlarını yerine getiremese dahi bu açıdan teminata sahiptir ve görev süreleri kısaltılamaz. Askeri birlikler ve diğerr bazı

²⁹⁷ Llewelyn / Hoebel, **a.g.e.**, s. 67.

²⁹⁸ Llewelyn / Hoebel, **a.g.e.**, s. 127-128.

²⁹⁹ Provinse, **a.g.e.**, s. 349.

³⁰⁰ **A.e.**, s. 350.

görevlilerin azledilebilir olmaları karşısında bu kural reisler için lehte bir durum meydana getirir.³⁰¹ Anlatılan olaylardan birinde, cinayet işleyen bir reis askeri birlikler tarafından dayak atılıp sürgün edildiğinde dahi reislik görevinden azledilememiştir.³⁰²

Şayenlerin toplumsal yapıları dönemsel olarak oldukça farklılık arz eder. Kış aylarında birbirinden ayrı olarak yaşayan obalar yaz aylarında hem ortak bir biçimde avlanmak hem de birçok seremoniyi ve dini ritüeli yerine getirmek için bir araya gelirler.³⁰³ Şayen toplumu içerisinde devletin nüvelerini bulmak mümkün değildir zira bu topluluklar merkezileşmeye ve birleşmeye kararlı bir şekilde karşı koyarlar.³⁰⁴ Av sezonu dışında avcı toplayıcı bir obanın tipik yapısını gösterir biçimde hiçbir iktidar odağının gözlenmediği bir yapıda olan Şayenler, av sezonunda bir araya geldiklerinde çok farklı bir görünüm sergilerler. Reislerin oluşturduğu konseyin yanı sıra av sezonu boyunca polislik görevini üstlenen askeri birliklerin varlığı iktidarın kısmen odaklandığı karmaşık bir toplumsal yapı oluşturur. Av sezonunda konseyin ve askeri birliklerin yargısal kararlar verip bunları uygulama yetkileri söz konusudur. Av sezonu Şayen toplumsal yapısı, tabakalı toplum biçimlerini kısmen andırır. Ancak av sezonu biter bitmez Şayenler, tekrar eski durumlarına dönerler ve bu yapıyı devam ettirmezler.

Şayenlerin dönemsel olarak değişen toplumsal yapısını tabakalı bir toplum biçimi olarak nitelendirmek çok da doğru olmayacaktır. Zira tabakalı toplum için olmazsa olmaz unsurlardan birisi üretilecek artı ürün ve bu artı ürünü kontrol eden bir yönetici tabakanın varlığıdır. Şayen toplumunda av sezonunda oluşan kurumların ise artı ürünü kontrol eden, kalıcı bir yönetici tabaka oluşturmadıkları görülmektedir. Burada olan şey, toplumun geçimi için hayati öneme sahip av sezonunda olabildiğince örgütlü ve işbirliği içerisinde hareket etmek, bunun için de normalde toplumda yaygın biçimde bulunan iktidarın bir kısmını oldukça belirli amaçlar için ve süreli bir şekilde bunu sağlayacak kurumlara devretmektir. Söz konusu sistem, reislerin görev sürelerinin dahi kesin biçimde belirlendiği son derece detaylı kurallar ve seremoniler

³⁰¹ Llewelyn / Hoebel, **a.g.e.**, s. 79.

³⁰² **A.e.**, s. 80-81.

³⁰³ **A.e.**, s. 110.

³⁰⁴ **A.e.**, s. 365.

ile düzenlenmekte ve herhangi bir iktidar odağının oluşmamasını sağlayan özgün bir nitelik arz etmektedir.

Şayen hukukuna ilişkin verilerin büyük bir çoğunluğu av sezonu toplumsal yapılanmasına ilişkindir. Avdan sonra dağıldıklarında oluşturdukları geleneksel oba yaşantısında meydana gelen uyuşmazlıkların arabulucular tarafından nasıl çözüldüğü, kamusal ihlallerin nasıl cezalandırıldığı gibi soruların cevaplarına yönelik tatmin edici cevaplar maalesef elde edilememiştir. Ancak av sezonunda toplumsal düzenlerini ve geçimlerini korumak üzere ortaya koydukları hukuki sistem dikkate alınırsa bunun dışındaki dönemler için de gereken işlevi yerine getiren kuralları ve mekanizmaları oluşturduklarını söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

B. Tabakalı Başlangıç Topluları: Şeflikler

Kabile ve oba tipi toplumların tarihsel olarak tabakalı ve farklılaşmış toplumdan önce geldiği kesindir ancak bu dünyanın her yerindeki her toplumun istikrarlı bir şekilde belli gelişim aşamalarından geçtiği anlamına gelmemektedir.³⁰⁵ Tabakalı topluma geçişin nasıl gerçekleştiği konusunda birden fazla teori vardır. Örneğin, toplum üyelerinin aralarından birini veya daha fazla kişiyi seçerek yetkilendirmesi, statü veya zenginliğe bağlı siyasi gücü elinde tutan grubun muhtelif yollarla iktidarı ele geçirmesi yahut savaş sonucu galip gelen tarafın baskın konumunu kurumsallaştırması bu teorilere örnek olarak verilebilir.³⁰⁶ İnsanlık tarihi boyunca bahsedilen her bir teoriyi doğrulayan sayısız örnek bulunabilir.

O halde, şu veya bu şekilde ortaya çıkmış olan tabakalı başlangıç toplumunun genel özelliklerini ortaya koymak gerekir. İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki tabakalı toplumlarda yönetici/yönetilen ayrımının kurumsallaşmasına temel oluşturacak bir artı ürün üretimi muhakkak gereklidir.³⁰⁷ Tabakalı toplum ekonomisinin temeli bu artı ürüne bağlı olarak bundan sonra karşılıklılık ilkesi üzerinden değil yeniden dağıtım ilkesi ile açıklanır. Bununla kastedilen, belirli bir merkezi otoriteye doğru akışı sağlanan artı ürünün bu merkez tarafından yeniden dağıtılması ve bu ilişkinin bir tür

³⁰⁵ Gluckman, *Tribal*, s. 81.

³⁰⁶ Özcan, *İlkel Hukuk*, s. 214.

³⁰⁷ A.e., 214, 236.

yönetici/yönetilen ilişkisine yol açmasıdır. Böylece yeniden dağıtımı sağlayan, saygınlığın yanı sıra siyasi bir gücün de sahibi olur.³⁰⁸

Artı ürün üretiminin, tabakalı topluma geçişin nedeni olarak ileri sürülmesi mümkün olsa da yukarıda Ifugao örneğinde görüldüğü gibi artı ürünün iktidarın odaklanması sonucunu doğurmayacak biçimde, bilinçli veya bilinçdışı olarak, bazı törenlerle veya geleneklerle tekrardan dağıtımının sağlandığı birçok başlangıç toplumuna rastlanıldığı gözden kaçırılmamalıdır. Ancak burada belirli bir yeniden dağıtım merkezinden söz edilemeyeceği için sistematik bir düzenin olmadığı görülür. Artı ürünü o sene hasadı iyi geçen herhangi bir çiftçi yahut şansı yaver giden bir sürü sahibi edinebilir ama bunu doğrudan başkalarının vergisel yükümlülükleri ile elde etmemiştir. Dolayısıyla, artı ürün üretiminin yahut üretici gücün gelişiminin tabaka ve şefliğin gelişimiyle aynı hızda (*pari passu*) gerçekleştiğini söylemek mümkündür.³⁰⁹ Günlük ihtiyaçların giderilmesine yönelik bir geçim anlayışına sahip olan avcı toplayıcı obalarda tabakalı toplum yapısının görülmemesinin sebebi budur. Bu nedenle ancak tarım, hayvancılık, bahçecilik gibi üretime dayalı geçim biçimlerinden birisine sahip olmak artı ürün üretilmesi bakımından gerekli imkânı verebilir.

İkinci husus tabakalı toplumların belirli bir nüfusa ya da nüfus yoğunluğuna sahip olması meselesidir. Her ne kadar bu anlamda kesin bir alt sınır verilemese de tabakalı toplumlarda yönetici/yönetilen ayrımını sağlayabilecek yani üreticilerin hem kendileri için hem de yöneticilere ödenecek vergiyi karşılayacak kadar artı ürünü üretebileceği bir nüfusun olması gerektiği açıktır.³¹⁰ Ancak düşük nüfus yoğunluğuna sahip hayvancılık geçim biçimine sahip topluluklarda da tabakalanma ortaya çıkabilir. Bu, grupların birbirleri ile olan ilişkileri ve siyasi birleşmelerine göre şekillenir.³¹¹ Tabakalanmanın nedenlerinden birisi olarak nüfusun artışının ortaya konulmasına karşı olarak, Güney Amerika'da yaşayan Yanomamö topluluklarında olduğu gibi nüfus artışı durumunda olasılıklardan birisinin köylerin bölünmesi ve yeni köylerin

³⁰⁸ Fried, **a.g.e.**, s. 116-118.

³⁰⁹ Sahlins, **a.g.e.**, s. 140.

³¹⁰ Özcan, nüfus yoğunluğu ve iktidar ilişkisi açısından Şayen örneğini verir ve buradaki iktidar oluşumunu av için bir araya gelmiş kabilelerin yoğun nüfusunun etkilediğini söyler. Bkz. Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 220; Lewellen, **a.g.e.**, s. 31; Fried, **a.g.e.**, s. 112-114.

³¹¹ Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 221.

kurulması³¹² olduğu söylenebilir. Dolayısıyla tabakalı topluma geçişte temel etken olarak nüfus artışı da kesin bir unsur olarak düşünülemez.

Tabakalı başlangıç toplumları bu çalışmada kabile ve obalardan farklı olarak şeflik olarak adlandırılacaktır. Bunların temel ayırt edici özelliği ise şefliklerde artı ürünün toplanıp dağıtılmasına dayanan bir tür odaklanmış, hiyerarşik otoritenin görülmesi dolayısıyla da daha karmaşık bir toplumsal yapıya sahip olmalarıdır.³¹³ Buradaki otoritenin belli bir oranda zor kullanma yetkisi vardır. Yöneticinin bütün kararlarına her zaman uyulduğu söylenemez. Şefin sahip olduğu dini ve ritüele dayalı güçleri, çoğu zaman toplumun itaatini bir şekilde sağlar ama bu devletlerdeki kadar düzenli bir sistem oluşturmaz.³¹⁴

Tabakalı başlangıç toplumlarında henüz bildiğimiz anlamda sınıflı toplum oluşmamışsa da şefin soy grubu toplumun geri kalanına göre daha üst bir tabakada sayılır.³¹⁵ Dolayısıyla bir başlangıç toplumunun tabakalı toplum kategorisinde olduğunu söylememiz için şu veya bu şekilde kurumsallaşmış, odaklanmış ve hiyerarşik bir otoritenin ve buna bağlı olarak kullanılan yetkilerin varlığı aranacaktır. Yani toplumdaki tabakalanmanın yönetici/yönetilen ayrımına yol açıp açmadığı temel ayırt edici unsur olacaktır. Birçok başlangıç toplumunda kalıtsal reisler görülmektedir ancak bunların toplumun geri kalanı üzerinde kullandığı meşru bir otorite olmadığı için bunlar şeflik kategorisine alınmamıştır. Bir kez daha belirtmek gerekir ki burada iki ana gruba ayırmaya çalıştığımız başlangıç toplumları sonsuz sayıda değişik tiplerde görülebilir. Şeflik olarak nitelendirilen toplumlar da kendi aralarında çok farklı toplumsal yapılar sergileyebilir.

Bu bölümde; Kuzey Amerika, Afrika, Asya ve Orta Amerika'dan dört şeflik toplumuna ilişkin veriler hukukilik ve yargı bağlamında ele alınmıştır.

³¹² Napoleon A. Chagnon, **Yanomamö: Savaşa Doğanlar**, Çev. Burcu Bölükbaşı, 1. Baskı, İstanbul, Epsilon Yay., Ocak 2004, 164-166.

³¹³ Lewellen, **a.g.e.**, s. 31-33.

³¹⁴ Fried, **a.g.e.**, s. 133-134.

³¹⁵ Lewellen, **a.g.e.**, s. 33.

1. Kwakiutl

Kwakiutl, Kuzey Amerika’da bugünkü Kanada’nın batı kıyılarına tekabül eden bölgede yaşayan yerli halklardandır. İlk etapta not edilmesi gereken olgulardan birisi bu halkın ilk kez Franz Boas tarafından çalışma konusu olarak seçildiği yıllarda hâlihazırda bir asırdan fazla süredir beyazlarla ilişki içerisinde olduğudur.³¹⁶ Bu da Kwakiutl halkının Avrupalılardan önceki yaşam biçimine ilişkin doğrudan antropolojik gözlemlerin mevcut olmadığı ve dolaylı kaynaklardan elde edildiği anlamına gelir. Bu nedenle, Kwakiutl halkına ilişkin bilgiler büyük bir dikkatle ele alınmalıdır.

Yoğun ormanlarla kaplı ve denize kadar uzanan sarp dağların olduğu Kuzeybatı Amerika coğrafyasında çok sayıda akarsu ve dere bulunmaktadır.³¹⁷ Kwakiutl halkının yaşadığı bu topraklar, midye, istiridye, yengeç benzeri kabuklu canlılar dâhil olmak üzere su ürünleri açısından son derece zengin bir bölgedir. Ancak, temel geçim biçimini, nehirlerin kaynağında yer alan yumurtlama alanlarına doğru ters istikamette yüzen somon balıklarının yakalanması oluşturur.³¹⁸ Bunun dışında diğer deniz canlılarını da avlarlar ve balıkçılık bu halkın mitolojisini şekillendiren temel faaliyetlerdendir.³¹⁹ Deniz yosunu, yemişler ve kökler de toplanan ürünler arasındadır.³²⁰ Kwakiutl halkını da içeren Kuzeybatı Amerika yerlilerinin avcı toplayıcı geçim biçimine sahip toplumlar arasında en karmaşık kültürel yapıya ve en yoğun nüfusa sahip oldukları belirtilmiştir.³²¹ Bunun çeşitli nedenleri vardır. Temelde avcı toplayıcı bir yaşam biçimine sahip olduğu halde artı ürün üretebilen bir geçim biçiminin burada görülmesi bir istisnayı oluşturur. Düzenli olarak artı ürün elde

³¹⁶ Lewellen, **a.g.e.**, s. 35; Daniela Weinberg, “Models of Southern Kwakiutl Social Organization”, **General Systems: Yearbook of the Society for General Systems Research**, Vol. X, by Society for General Systems Research, ed. Ludwig von Bertalanffy & Anatol Rapoport, 1965, s. 169.

³¹⁷ D. Bruce Johnsen, “The Formation and Protection of Property Rights among the Southern Kwakiutl Indians”, **Journal of Legal Studies**, The University of Chicago, vol. 15, no. 1, January 1986, s. 45.

³¹⁸ Ruth Bunzel, “The Economic Organization of Primitive Peoples”, **General Anthropology**, ed. Franz Boas, D.C. Heath and Company, 1938, s. 357.

³¹⁹ Ronald Rohner & Evelyn Rohner, **The Kwakiutl Indians of British Columbia**, Holt & Rinehart and Winston Publishing, 1970, s. 3.

³²⁰ Gail Ringel, “The Kwakiutl Potlatch: History, Economics and Symbols”, **Ethnohistory**, Duke University Press, vol. 26, no. 4, Autumn 1979, s. 349.

³²¹ Wayne Suttles, “Coping With Abundance: Subsistence on the Northwest Coast”, **Man The Hunter**, ed. Richard Borshay Lee & Irvén DeVore, 11. Printing, New York, Aldine De Gruyter, 1987, s. 56; Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 162.

edilebilen toplumların temel geçim biçimlerinin tarım ya da hayvancılık olduğuna ilişkin temel tezin dışında olan bu örnek için yapılacak en mantıklı açıklama, burada görülen habitatın ve buna dayanan geçim biçiminin sıra dışılığında yatmaktadır. Yumurtlama dönemlerinde nehirlerin kaynağına doğru suyun akış yönüne ters bir istikamette yüzen ve böylece çok dar alanlarda yakalanması çok kolay hale gelen oldukça fazla sayıda somon balığının³²² oluşturduğu bu durum neredeyse hasat zamanı tarladan ürün kaldırmakla eşdeğerdir. Senenin belli bir dönemi yapılan bu faaliyet ile kurutulup saklandığında bütün bir seneyi kurtaracak kadar balığın çok kısa zamanda tutulabilmesi mümkündür. Bu sebeple sıradan bir avcı toplayıcı kabilenin yürüttüğü faaliyet ile karşılaştırıldığında Kwakiutl somon avcılığı, hem harcanılan zaman hem de elde edilen ürün açısından kat be kat farklılık arz etmektedir. Özetle, temelde avcı toplayıcı olan bir geçim biçiminin kalıcı köylere, tabakalı toplum yapısına ve karmaşık bir kültürel yapıya yol açmasının bölgenin zengin habitatının el verdiği artı ürün üretimi ile olan ilişkisi³²³ dikkate değerdir.

Diğer Kuzeybatı Amerika toplumlarında olduğu gibi Kwakiutl da, genel olarak soylular, avam ve savaşlardan elde edilen köleler şeklinde üç tabakaya ayrılmıştır.³²⁴ Kwakiutl toplumu birçok alt gruba ve bu alt grupların her birisi de *numaym* denilen hısımlık gruplarına ya da klana ayrılır. Her bir *numaym* kökenini mitolojik ya da gerçek bir kaynağa ya da ortak ataya dayandırır.³²⁵ Bütün alt gruplar saygınlık derecelerine göre yukarıdan aşağıya sıralandığı gibi her alt grubun içerisindeki *numaymlar* ve her bir *numaym*'in içerisinde yer alan statüler de hiyerarşik bir biçimde sıralanmıştır.³²⁶ Bu alt bölümlenmelerin her birinde, verili bir zamanda sadece bir kişinin üstlenebileceği, birtakım ekonomik hakları da içeren belirli bazı statüler vardır

³²² Sadece somon balıkları için değil denizden elde edilen diğer büyük canlıların da bu bölgede belirli zamanlarda oldukça fazla sayıda ve bolca bulunması hakkında bkz. Suttles, **a.g.e.**, s. 58.

³²³ Suttles, **a.g.e.**, s. 56; Service, **Primitive**, s. 47; Scupin / DeCorse, **a.g.e.**, s. 366; Philip Drucker, **Indians of the Northwest Coast**, New York, McGraw Hill Book Company, 1955, s. 2. Bu kitap bundan sonra 'Indians' olarak anılacaktır.

³²⁴ Edward S. Curtis, **The North American Indian Volume 10: The Kwakiutl**, self-publishing, 1915, s. 137.

³²⁵ Franz Boas, "The Social Organization and The Secret Societies of The Kwakiutl Indians", **Report of the U.S. National Museum for 1895**, Washington, Government Printing Office, 1897, s. 328; Johnsen, **a.g.e.**, s. 47.

³²⁶ Johnsen, **a.g.e.**, s. 48.

ve bu statüler nesilden nesile aktarılır.³²⁷ En üst dereceli grubun en üst derecedeki *numaym*ının lideri aynı zamanda bütün grubun de şefidir.³²⁸ Bu halkın tabakalı bir toplum olduğu ancak bu tabakalanmanın bir sınıf ayrımı oluşturacak düzeyde olmadığı ve statüler arası geçişlerin çok sık görüldüğü belirtilmiştir.³²⁹ Tabakaları oluşturan kaynaklar ise hem zenginlik hem de kalıtsal olarak edinilen statülerdir.³³⁰ Kwakiutl toplumunda statülere ilişkin katı bir halefiyet ilkesi vardır ve bu statüler babadan en büyük oğula geçer.³³¹ Toplumsal yapının en küçük birimi ailedir. Bundan sonra sırasıyla birkaç aileden oluşan ev grubu, *numaym* yani hısımlık grubu, bir veya birkaç *numaym*dan oluşan köy ve bunun üzerindeki geniş kolektivite gelmektedir.³³² Kwakiutl halkı da tıpkı İnuitler gibi yaz ve kış aylarında ayrı toplumsal yapılanmalara sahiptir. Kış aylarında klana dayalı toplumsal yapılanma görünmez olur ve dini nitelik taşıyan topluluklar ön plana çıkar. Hatta Kwakiutl halkının bu durum için bir deyişi vardır: Yaz aylarında kutsal olan aşağıda dünyevi olan yukarıdadır; kış aylarında ise kutsal olan yukarıda dünyevi olan aşağıdadır.³³³

Dini topluluklar, hısımlığa dayalı *numaym* örgütlenmesinin kopyası niteliğindedir ve bunların da kendilerine özgü statüleri, ünvanları ve imtiyazları vardır. Kwakiutl toplumunda yüksek dereceli şeflerin hem seküler hem de dini topluluklar hiyerarşisinde önemli pozisyonlarda bulunmaları gerekmektedir.³³⁴

Siyasi yapı olarak, geniş ailelerin veya *numaym*ların yönetimini üstlenen bir şefin varlığından bahsedilebilir. Birkaç *numaym*ın bir araya gelerek oluşturduğu köylerde bir *numaym*ın şefi diğerlerine göre daha fazla imtiyaz ve statü sahibi olduğu için liderlik pozisyonunu üstlenir.³³⁵ Şef, grubu ve grubun elinde tuttuğu maddi ve

³²⁷ Stanley Walens, **The Kwakiutl**, 1. Printing, Chelsea House Publishers, 1992, s. 80; Curtis, **a.g.e.**, s. 137-138.

³²⁸ Johnsen, **a.g.e.**, s. 48. Bütün topluma verilen Kwakiutl ismi en üst dereceye sahip *numaym*ın ismidir. Bkz. Weinberg, **a.g.e.**, s. 171.

³²⁹ Helen Codere, "Kwakiutl Society: Rank without Class", **American Anthropologist**, vol. 59, no. 3, June 1957, s. 474-475.

³³⁰ Drucker, **Indians**, s. 108.

³³¹ Curtis, **a.g.e.**, s. 138.

³³² Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 165.

³³³ Mauss, **a.g.e.**, s. 77.

³³⁴ Benedict, **a.g.e.**, s. 167.

³³⁵ Vinson Brown, **Native American of the Pacific Coast**, Naturegraph Publishers, Happy Camp, 1985, s. 83.

manevi bütün imtiyazları temsil eder ve onun zenginliği grubun zenginliği, onun statüsü grubun toplu haldeki statüsüdür.³³⁶ Kwakiutl şeflerinin çok az zorlayıcı güçleri olduğu, buna rağmen liderlik ettikleri grubun idaresinden sorumlu oldukları söylenmiştir.³³⁷ Ames, başka bir yazara atıfla etkin olmak (*power to*) ve egemen olmak (*power over*) arasında bir fark olduğunu, Kwakiutl da dâhil olmak üzere Kuzeybatı Amerika toplumlarındaki şeflerin birinci kategoriye girdiğini söyler.³³⁸ Üretim ve potlaç faaliyetlerini düzenlemek, seremonileri ve ritüelleri gerçekleştirmek gibi konularda dikkate değer bir güce sahip olan şeflerin bireyler üzerindeki erkinin sınırlı olduğunu ve bunun da kişilerin dilediği zaman *numaym*dan ayrılabilmesi hatta yeni bir *numaym* kurabilmesi ile sonuçlandığını ekler.³³⁹

Kwakiutl şeflerine kimi zaman avlanan şeyin yarısına kadar tekabül edecek³⁴⁰ yahut avlanan hayvanın belli parçalarını içerecek³⁴¹ şekilde haraç yahut bir çeşit vergi ödenir.³⁴² Şefler, kimin ne kadar haraç ödemesi gerektiğini potlaç kurallarına göre muayyen bir biçimde belirlerler.³⁴³ Bu haracın bir kısmı tekrardan gruba çeşitli şekillerde dağıtılırken bir kısmı da şefin etrafında bulunan uzmanlara ve yardımcılara ödeme yapmak için kullanılır.³⁴⁴ Şef, grubun sahibi olduğu avlanma sahalarının idaresi ve av için gerekli kano benzeri ürünlerin üretimi gibi birçok işi danışmanları ve uzmanları³⁴⁵ ile birlikte yürütür ve potlaç³⁴⁶ benzeri törenleri düzenleme konusunda da asıl sorumluluk sahibi olan kişidir. Şefin bu konumunu koruması, etrafındaki kişilerin verdiği desteğin devamına bağlıdır. Şef bunu sağlayabilmek için güçlü bir hısım

³³⁶ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 167; Brown, **a.g.e.**, s. 84.

³³⁷ Rohner / Rohner, **a.g.e.**, s. 82.

³³⁸ Kenneth M. Ames, "Chiefly Power and Household Production on the Northwest Coast", **Foundations of Social Inequality**, ed. T. Douglas Price & Gary M. Feinman, New York, Springer Science+Business Media, 1995, s. 157.

³³⁹ **A.e.**, s. 178.

³⁴⁰ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 168.

³⁴¹ Drucker, **Indians**, s. 32.

³⁴² Suttles, **a.g.e.**, s. 65.

³⁴³ John W. Adams, "Recent Ethnology of the Northwest Coast", **Annual Review of Anthropology**, Annual Reviews, vol. 10, 1981, s. 372. Bu makale, bundan sonra 'Northwest' olarak anılacaktır.

³⁴⁴ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 168.

³⁴⁵ Ağaç oymacısı ve ressam gibi şefin ruhani imtiyazlarını devam ettirecek objeleri üreten bu uzmanlar, şefin koruması altında yaşarlar ve ekonomik olarak ona bağımlıdırlar. Bkz. Ames, **a.g.e.**, s. 175.

³⁴⁶ Potlaç (*potlatch*), Kuzey Amerika yerlilerinden Chinook jargonundan alınan bir kelime olup anlamı vermektir ve elde edilen zenginliğin düzenlenen seremonilerle dağıtılması ve buna paralel olarak saygınlığın kazanılmasını sağlayan bir kurumdur. Kwakiutl toplumunda potlaçın yeri için bkz. Boas, **a.g.e.**, s. 341; Bunzel, **a.g.e.**, s. 358; s. 79

grubuna sahip olmalı ve başarılı potlaçlar düzenleyip olabildiğince cömert olmalıdır.³⁴⁷ Kwakiutl toplumunda bütün şeflerin üzerinde hiyerarşik olarak yer alan kurumsal bir baş şeflik pozisyonu bulunmadığı iddia edilmişse³⁴⁸ de en yüksek statüye sahip *numaym*ın şefi bütün Kwakiutl toplumunun şefi konumundadır.

Temel ekonomik birim *numaym* denilen hısımlık gruplarıdır. Bu gruplar, maddi ve manevi bütün malvarlığının ortak maliki konumundadır. Maddi varlıklar evlere, evlerin üzerine inşa edildiği arazilere, avlanma sahalarına ve bakır tabaka ya da battaniye gibi para yerine kullanılan objelere tekabül ederken şarkılar, isimler, mitler, ritüel performanslar ve bazı ruhani varlıklar gibi imtiyazlar da grubun manevi malvarlığını oluşturur.³⁴⁹ Elbette bu ortak mülkiyetin idarecisi *numaym* şefidir.

Kadınlar adet dönemlerinde tecrit edilirler zira onların varlığında yapılan herhangi bir şaman ayininin etkisiz hale geleceğine inanılır. Ayrıca bu dönem içerisinde denize yaklaşmamaları gerekir, çünkü balıkların bundan kötü etkileneceği düşünülür.³⁵⁰

Başka bir dil konuşan ve dolayısıyla yabancı sayılan komşu halklardan esir alınan kişilerden oluşan köleliğin görüldüğü bu toplumda, ayinsel yamyamlığın olduğu ve bazen kölelerin bu amaçla öldürülerek etlerinin yenildiği bilinmektedir.³⁵¹ Bazı köylerde köleler toplam nüfusun üçte birine tekabül edecek kadar çok sayıdadır.³⁵² Efendilerin köleler üzerindeki kontrolleri sınırsızdır, onlara kötü davranabilirler hatta dilerlerse öldürebilirler.³⁵³

Kwakiutl halkının geçim biçimi artı ürüne ve buna bağlı olarak da potlaç kültürünü oluşturan tabakalı toplum yapısına yol açmıştır. Potlaç törenleri, daha fazla

³⁴⁷ Rohner / Rohner, **a.g.e.**, s. 82.

³⁴⁸ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 171.

³⁴⁹ Ames, **a.g.e.**, s. 159-161; Benedict, **a.g.e.**, s. 164.

³⁵⁰ Benedict, **a.g.e.**, s. 162.

³⁵¹ **A.e.**, s. 160.

³⁵² William Christie MacLeod, "Law, Procedure and Punishment in Early Bureaucracies", **Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology**, Northwestern University Pritzker School of Law, vol. 25, no. 2, July-August 1934, s. 225.

³⁵³ Eugene E. Ruyle, "Slavery, Surplus and Stratification on the Northwest Coast: The Ethnoenergetics of an Incipient Stratification System", **Current Anthropology**, The University of Chicago Press, vol. 14, no. 5, December 1973, s. 616.

vererek karşısındakini utandırmaya dayanan yarışmaya benzer bir seyirde izler.³⁵⁴ Doğum, evlilik, ölüm, kış festivalleri gibi birçok önemli olayın neticesinde potlaç düzenlenir.³⁵⁵ Grubun sahip olduğu statü haklarının devam ettirilmesinde potlaçın yeri çok önemlidir. Ev sahipleri yani *numaym* şefleri³⁵⁶, daha önceki potlaçlarda elde ettikleri ürünlerin daha fazlasını kendi potlaçlarında dağıtmalıdır. Potlaç uygulaması aynı hısımlık grubu içerisinde yapılmaz, bu ilişki farklı hısımlık grupları arasında olmalıdır.³⁵⁷ Bu toplumun kendine özgü yapısıyla, bir mevsimde artı ürünü üreten ve bunu dağıtan grup diğer bir mevsimde başka grupların ürettiği artı ürünün tüketicisi konuma gelebilmektedir.³⁵⁸ Piddocke, bu kurumun asıl oynadığı rolün mevsimsel olarak değişen koşullar nedeniyle yeterli yiyecek bulmakta zorlanan grupların bunlara erişimini sağlamak ve böylece açlık tehlikesini bertaraf etmek olduğunu söyler.³⁵⁹

Servet sahibi olmak, Kwakiutl dünyasında onurlu bir şey olarak görülür ancak bu onurun asıl kaynağı var olan servetin büyük ziyafetler ve hediyeler yani potlaç vermeye yardımcı olmasıdır. Bu nedenle, bir kişi ne kadar dağıtabilirse o kadar saygın ve sözü dinlenir hale gelir.³⁶⁰ Yani, Kwakiutl ve diğer Kuzeybatı Amerika yerlilerinde saklanan artı ürünün tahvil edildiği asıl değer saygınlıktır.³⁶¹ Biriktirmeye daha doğrusu istifçiliğe karşı güçlü bir negatif toplumsal algı vardır.³⁶²

Statülerin asıl kaynağı mirastır ve bu statülere tanınan imtiyazlar da bu şekilde elde edilir. Bu şekilde statülere ve imtiyazlara sahip olan yüksek bir tabaka ve bunlardan azına sahip olan ya da hiç olmayan sıradan bir tabaka yer almaktadır.³⁶³

³⁵⁴ Walens, **a.g.e.**, s. 80; Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 169.

³⁵⁵ Ringel, **a.g.e.**, s. 351; Stuart Piddocke, "The Potlatch System of the Southern Kwakiutl: A New Perspective", **Southwestern Journal of Anthropology**, The University of Chicago Press, vol. 21, no. 3, Autumn 1965, s. 257.

³⁵⁶ Temas öncesi dönemde sadece *numaym* lideri olan şeflerin potlaç düzenledikleri ancak temas sonrasında bu yapının bozulduğunu ve şeflerin dışındaki kişilerinde potlaç düzenlemeye başladıkları bildirilmiştir. Bkz. Piddocke, **a.g.e.**, s. 256.

³⁵⁷ Adams, **Northwest**, s. 373; Irving Goldman, "The Kwakiutl Indians of Vancouver Island", **Cooperation and Competition Among Primitive Peoples**, ed. Margaret Mead, McGraw Hill Book Company, 1. Edition, 5. Impression, 1937, s. 187. Bu makale, bundan sonra 'Kwakiutl' olarak anılacaktır.

³⁵⁸ Suttles, **a.g.e.**, s. 66.

³⁵⁹ Piddocke, **a.g.e.**, s. 245.

³⁶⁰ Boas, **a.g.e.**, s. 342-343; Bunzel, **a.g.e.**, s. 358; Walens, **a.g.e.**, s. 79.

³⁶¹ Suttles, **a.g.e.**, s. 64.

³⁶² Ames, **a.g.e.**, s. 159.

³⁶³ Rohner / Rohner, **a.g.e.**, s. 79.

Kwakiutl toplumunda gelişmiş bir tabakalanma sistemi ve buna bağlı kalıcı bazı yönetim kurumları yer almaktadır. Bunun yanı sıra potlaç formunda görülen yeniden dağıtım mekanizması da mevcuttur. Ancak, bu toplumda köyün üzerinde kurumsallaşmış bir siyasi bütünleşme yer almadığı gibi köyün şefinin otoritesi de yeniden dağıtımı gerçekleştiren potlaç mekanizması da karmaşık bir borç-alacak ilişkisi sistemine ve hısımlık gruplarına bağlıdır.³⁶⁴ Adams, şeflerin, tabakanın ve kölelerin varlığına rağmen Kwakiutl toplumunun kolaylıkla şeflik sınıfına konulamadığını zira şefliğe ilişkin modellemelerin bahçecilik ya da tarım ile uğraşan toplumlar temel alınarak oluşturulduğunu söyler.³⁶⁵ Kendine özgü bir yapı gösteren bu toplumun bir tür *şefler oligarşisi ve onlara bağlı kişilerden* oluştuğunu öne sürer.³⁶⁶ Weinberg ise Service'in şeflik tanımı³⁶⁷ kabul edilecek olursa Kwakiutl toplumunun da şeflik olarak adlandırılabilceğini belirtir.³⁶⁸ Başka bir yazar, Batılılarla temas öncesinde bu toplumların yoğun gruplararası ticaret, köle edinme amaçlı baskınlar ve toplumsal *sınıflar*³⁶⁹ halinde yaşadığını ancak temas sonrası ekonomik ilişkilerdeki değişim ve hastalıklar sonucu nüfusun çok büyük oranda azalması ile eski yapılarını koruyamadıklarını, bu nedenle de *sınıflar* yok olurken geriye sadece tabakaların kaldığını iddia eder.³⁷⁰ Statülerin eski ekonomik önemini kaybettiğini ancak itibari değerini muhafaza ettiğini belirten bu görüş, Kwakiutl toplumunun kendine özgü yapısını anlamak bakımından yardımcı olabilir.

Kwakiutl şeflerinin yargılama ve cezalandırma bağlamında herhangi bir işlevinin olmadığı söylenmiştir.³⁷¹ Şeflerin yargısal anlamda bir zorlayıcı gücünün

³⁶⁴ Lewellen, **a.g.e.**, s. 35-36.

³⁶⁵ Adams, **Northwest**, s. 373.

³⁶⁶ Vurgu, yazara aittir. Bkz. Adams, **Northwest**, s. 385.

³⁶⁷ “Şeflikler, büyük oranda aileci ama eşitlikçi olmayan, hükümete sahip olmayıp otoriteye ve merkezi yönlendirme mekanizmasına sahip olan, kaynaklar üzerinde özel mülkiyetin ya da girişimci pazar ticaretinin olmadığı buna rağmen üretim ve mallar üzerinde eşit olmayan bir kontrole rastlanan, tabaka farklılıklarının olduğu ancak açık sosyoekonomik ya da siyasi sınıfların bulunmadığı yapılardır.” Service, **Primitive**, s. 164.

³⁶⁸ Weinberg, **a.g.e.**, s. 171.

³⁶⁹ Vurgu, bana aittir. Yazarın kadim toplumsal yapıdaki bölümlenmeleri sınıf olarak adlandırması aynı makalenin sonunda yer alan ve birçok bilim insanının katkı sunduğu yorumlar bölümünde oldukça detaylı bir biçimde eleştirilmiştir. Bkz. Ruyle, **a.g.e.**, s. 618-624.

³⁷⁰ Ruyle, **a.g.e.**, s. 608,617.

³⁷¹ William Christie MacLeod, “Aspects of the Earlier Development of Law and Punishment”, **Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology**, Northwestern University Pritzker School of Law, vol. 23, no. 2, July-August 1932, s. 178. Bu makale, bundan sonra ‘Aspects’ olarak anılacaktır.

olmaması nedeniyle uyuşmazlık durumlarında çözüm ancak her iki tarafın kabul ettiği bir şekilde olabilir.³⁷² Yine, Kwakiutl toplumunda cinayet suçu için öngörölmüş belirli bir tazminat ödeme usulüne ilişkin herhangi bir bilginin bulunmadığı zira bunun bir zayıflık ve *numaym* için utanç verici olacağı öne sürölmüşür.³⁷³

Kwakiutl hukukunda uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden birisi, kendilerine özgü bir düello biçimidir. Buna göre, kendisine karşı suç işlendiğini düşünen kişi herkesin görebileceği bir şekilde bazı mallarını yok eder ve karşı tarafa bu eylemini yöneltir. Karşı taraftan beklenen hareket daha fazla miktarda malını aynı şekilde yok etmesidir. Bu düello usulü, taraflardan birisi pes edene kadar devam eder ve sonunda pes eden kişi büyük bir utanç içerisinde kalarak uyuşmazlığı sona erdirir.³⁷⁴

Batılılarla temas öncesi toplumsal yapısında belirli statülerin ve her birinde sadece bir kişinin olduğu belirli ünvanların olduğu bir ortamda herhangi birinin bu sistem içerisindeki pozisyonunu değıştirmesi imkânsıza yakındır. İstisnaen yetenekli bir zanaatkâra şef tarafından onurlandırılarak yüksek dereceli ünvanlar verilebilmektedir. Benzer şekilde bir kişi, ciddi bir şekilde gözden düşerse ve köy için bir sorun haline gelirse statüsünü kaybedebilir.³⁷⁵ Weinberg'in dolaylı bir biçimde verdiği bu bilgi diğer başlangıç toplumlarında karşımıza çıkan hukuk dışı ya da sürgün ilan etme pratiğinin benzeridir. Köy için sorun haline gelme biçimlerine ve olasılıklarına örnek verilmemiş olsa da bu kişilerin statülerini kaybetmeleri, Kwakiutl toplumsal sisteminden dışlanmaları ve toplum dışı bırakılmaları anlamına gelir. Bu, benzerleri gibi bir hukuki pratiktir.

Kwakiutl halkını da içerisine alan Kuzeybatı Amerika kıyılarında yaşayan yerli halklar için Niblack, buralarda düzenli bir konsey toplantısı usulünün görölmediğini ancak ihtiyaç duyulması halinde klanların ve şeflerin bir araya geldiğini belirtmiştir. Bu gibi toplantılarda ileri gelen erkeklerin, büyücölük ve şifacılığı ilgilendiren suçları yargılayarak ölüm cezası veya başka bir yaptırım ile cezalandırılmaya karar verdiğini de eklemiştir. Bunun dışındaki birçok meselenin ise kan davası ve kısas ile karşılık

³⁷² Weinberg, **a.g.e.**, s. 172.

³⁷³ MacLeod, **Aspects**, s. 185-186.

³⁷⁴ **A.e.**, s. 186.

³⁷⁵ Weinberg, **a.g.e.**, s. 173.

bulduğunu ve bunların da aile konseyi içerisinde görüşüldüğünü not etmiştir.³⁷⁶ Ruyle tarafından Kuzeybatı Amerika toplumlarına ilişkin verilen benzer bir veri, şefin cinayet suçlularının ya da mükerrer suçluların cezaya maruz kalınmadan öldürülebileceklerine karar vermesi ve kimi zaman bu kararın infazı için kölelerini ya da yardımcılarını kullanmasıdır.³⁷⁷

Kültürel ve toplumsal yapı anlamında birbirleri ile büyük oranda benzerlikler gösteren Kuzeybatı Amerika yerlilerinde, bir cinayet işlenmesi durumunda kısas ilkesi devreye girer, yani maktulün hısım grubunun da katili ya da onun *numaym*ından birisini öldürmesi beklenir.³⁷⁸ Bunun aksi, zayıflık göstergesi olur ve başka kimselerin de cezalandırılma korkusu olmadan onlara karşı eylemler içerisine girmelerine neden olabilir. Bazı toplumlarda, öldürülen kişiye karşılık, katilin kendisi değil ancak onun hısım grubunda öldürülene denk birisinin gönüllü olup kendini feda etmesi beklenir. Bu yapılmadığı takdirde gruplar arasında uzun sürecek kan davaları oluşma riski söz konusudur.³⁷⁹ Büyücülük suçlaması ile birisinin öldürülmesi durumunda ise bu kişinin hısım grupları söz konusu suçlamanın doğruluğuna ikna olurlarsa cinayete karşı harekete geçmezler.³⁸⁰

Goldman tarafından Kwakiutl toplumu için verilen bir vaka örneğinde, avamdan bir kimse başka bir *numaym*ın şefini öldürmüştür. Ölen şefin annesi *numaym* üyelerini toplayarak bu utancı kanla temizlemeleri gerektiğini ve katili bulup öldürmelerini eğer onu bulamazlarsa da ağabeyini öldürmelerini istemiştir. Katil, peşine düşüleceğini bildiği için saklanmıştı ancak diğer *numaym*ların üyeleri de onu aramaya devam etmişlerdir. En sonunda katil, ölen şefin değil başka bir *numaym*ın üyesi olan birisi tarafından bulunarak öldürülmüştür. Ölen şefin annesi de bu kişiye ödül olarak bir köle vermiştir. Ancak bu durum, utançlarını silmek yerine daha da arttırmıştır zira kendi intikamlarını alamamışlardır.³⁸¹ Katilin ailesinin bu son ölümden dolayı harekete geçip geçmediği ve meselenin kan davasına dönüşüp dönüşmediğine

³⁷⁶ Albert Parker Niblack, **The Coast Indians of Southern Alaska and Northern British Columbia**, Washington D.C., Report of National Museum, 1890, s. 253.

³⁷⁷ Ruyle, **a.g.e.**, s. 616.

³⁷⁸ Goldman, **Kwakiutl**, s. 197.

³⁷⁹ Drucker, **Cultures**, s. 72-73.

³⁸⁰ **A.e.**, s. 74.

³⁸¹ Goldman, **Kwakiutl**, s. 197-198.

ilişkin maalesef bir bilgi yoktur. Dolayısıyla, bir katili öldürmenin bazı koşullarda toplumsal olarak meşru addedilip edilmediğine dair kesin bir şey söylenemese de bu olayda böyle bir ihtimalin olabileceği de akılda tutulmalıdır.

Kwakiutl toplumu, Batılılarla temas sonrası orijinal yapısını gitgide kaybetmiş ve bu durum kimi zaman birbiri ile çelişen bilgilere yol açmıştır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Kwakiutl toplumunun tabakalı olduğuna dair şüphe yoktur. Artı ürüne dayalı bu tabakalanma muhtemelen eski halinde çok daha kurumsal olan şeflik yapılanmasına yol açmıştır. Kendine özgü bir yeniden dağıtım mekanizması ile elde edilen artı ürün toplumsal saygınlığa dayalı statüye tahvil edilmiş ve böylece tabakalı toplum yapısı idame ettirilmiştir. Şeflerin, siyasi konularda diğer şefliklere göre daha az erk sahibi olması ve yargısal konularda neredeyse hiç dahlinin olmadığına söylenmesi de eski yapının bozulmasına dayalı olabilir. Nitekim bazı kaynaklarda şeflerin yargısal fonksiyonlarına ve topluma karşı suç olarak görülen bazı eylemlere ilişkin yüzeysel de olsa atıflara rastlanılmıştır. Yeniden dağıtım mekanizmasını, statülere ve imtiyazlara dayalı toplumsal yapıyı kontrol eden şeflerin, Kwakiutl toplumunun bozulmamış yapısı döneminde daha fazla siyasi erke ve dolayısıyla da yargısal fonksiyonlara da sahip olduğunu düşünmek için yeterli bilgi ve nedenimiz vardır.

Bazı eylemlerin meşru, bazılarının suç olarak görülmesi bütün toplumlarda görülen ortak bir olgudur. Kwakiutl toplumunun da bundan azade olması düşünülemez. Bu nedenle, bütün öldürme eylemlerinin kısas ile karşılaştığını ve bunların muhakkak kan davalarına dönüştüğünü düşünmek isabetli olmayacaktır. Kan davalarını sona erdirerek ya da hiç başlamamasına yardımcı olarak toplumsal düzeni idame ettirecek birtakım yargısal mekanizmaların temas öncesi Kwakiutl toplumunda işlediğini ve şeflerin de bu mekanizmalarda doğrudan ya da dolaylı bazı roller aldığını öne sürmek isabetsiz olmayacaktır.

2. Bemba

Bemba³⁸² toplumu, kökenlerini Kongo'daki Luba halkına dayandıran ve Afrika'nın güneyinde büyük göller bölgesinde yer alan Tanganyika platosunda yaşayan Bantu halklarından birisidir.³⁸³ Araplardan edindikleri silahlar ile 19. Yüzyılın başlarında komşu halkları tahakküm altına alan güçlü bir siyasi yapı kurdukları ancak bu hâkimiyetin aynı yüzyılın sonlarında Avrupalı sömürgecilerin gelişi ile sona erdiği söylenmiştir.³⁸⁴ Haraç ve vergi ödeme yükümlüğüne ek olarak yöneticilerinin atanmasını da kontrol ettikleri³⁸⁵ bu halklar üzerindeki siyasi hâkimiyetleri Bemba toplumunun kısa bir dönem için erken devletin ilk aşamasına eriştiğini düşündürmektedir. Bu bakımdan Bemba toplumu, erken devletin dağılıp şeflik aşamasına geçtiği bir örnek olarak çalışmaya katkı sağlayabilir.

Başlıca geçim kaynakları tarımdır ve ürettikleri temel ürünler; darı, kaffir mısırı, baklagil ve balkabağıdır. Avcılık ve balıkçılık ise geçim üzerinde çok az öneme sahiptir.³⁸⁶ Tarımsal faaliyeti oldukça basit biçimlerde yaptıklarından ve yaşadıkları coğrafya yeniden yerleşim için uygun olduğundan Bemba halkı başka toprakları işlemek maksadıyla sıklıkla yer değiştirir ve bu nedenle toprak dağıtımı şefin imtiyazları arasında önemli bir yere sahip değildir.³⁸⁷

Bembalar anasoylu bir toplumdur ve anayersel evlilik (*matrilocal marriage*) kuralı geçerlidir.³⁸⁸ Evlenen erkekler ilk çocuk doğana yahut belirli bir süreye kadar karısının köyüne yerleşir. Genelde, ilk çocuktan sonra da aynı köyde kalmaya devam edilir.³⁸⁹ Büyük şefin hısımlık grubunda olan kadınlar; anne, kız kardeş, anne tarafından yeğenler ve kız torunlar ailenin erkekleri ile aynı derecede hürmet

³⁸² AbaBemba, Awemba, Babemba gibi isimlerle de bilinir.

³⁸³ Audrey Isabel Richards, "The Political System of the Bemba Tribe – North Eastern Rhodesia", **African Political Systems**, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 4. impression, 1950, s. 85. Bu makale, bundan sonra 'Bemba' olarak anılacaktır.

³⁸⁴ **A.e.**, s. 86.

³⁸⁵ **A.e.**

³⁸⁶ **A.e.**, s. 95.

³⁸⁷ **A.e.**

³⁸⁸ **A.e.**, s. 87.

³⁸⁹ Cullen Gouldsbury, "Notes on the Customary Law of the Awemba and Kindred Tribes: Part II – The Law of Personal Relations and The Law of Contract", **African Affairs**, Oxford University Press, vol. XV, Issue LVIII, January 1916, s. 170. Bu makale bundan sonra "Part II" olarak anılacaktır.

görürler.³⁹⁰ Büyük şefin annesi *candamakulu* ünvanı ile çağrılır, kendisine ait birkaç köyü vardır ve konsey toplantılarına katılır.³⁹¹ Bemba, şef ile olan gerçek ya da kurgusal hısımlık bağına dayalı bir tabakalı toplumsal yapıya sahiptir.³⁹²

Bemba toplumunda hem savaşta esir alınanlar hem de haksız eylemlerinin karşılığını ödeyemeyenleri ve ödemesi reddedilenleri içeren iki tür kölelik kurumu mevcuttur. Köleler için bir fidye ödenerek özgürlükleri satın alınabilir ancak savaşta esir düşerek şefin kölesi olan kimseler genelde azat edilmezler.³⁹³

Temel yerleşim birim köylerdir. Yeterince nüfusa liderlik eden bir aile reisi, şefe başvurur ve yeni bir köy kurmak için izin ister. Ancak bu izin pratikte göstermelidir, zira Gouldsbury böyle bir talebin hiçbir zaman reddedilmediğini söyler.³⁹⁴ Bunlar halktan kimselerin kurduğu köyler olabileceği gibi şefin yakın bir akrabasına verdiği izin ile kurdurduğu köyler de olabilir.³⁹⁵ Şefin köyü diğer köylere göre çok daha büyük olur ve yakın hısımların yanı sıra şefin takipçileri ve onun desteğini almak isteyenleri barındırır.³⁹⁶ Kişiler aynı şefin yönetimi altındaki bir köyden diğerine geçip yaşamak için reislerden izin almak zorunda değildir ancak bir şeflikten diğerine geçebilmek şefin iznine bağlıdır. Aksi takdirde şef izinsiz ayrılan kişinin ürünlerine el koyar.³⁹⁷

Bemba ülkesi hem yersel hem de siyasi bir ayırım olan ve belirli coğrafi sınırlara sahip *icalo* adında bölgelere ayrılmıştır.³⁹⁸ *Citimukulu* yani büyük şef, hem kendi *icalosunun* hem de bütün Bemba ülkesinin de yöneticisidir. Richards, Bemba’da toplumun bütününde birliği sağlayan etmenler olarak büyük şefe duyulan sadakati, toplumsal uyum duygularını ve ritüelleri gösterir. Şeflerin otoritesinin kaynağı olarak ise neredeyse ilahi olarak nitelendirdiği doğaüstü güçlerine işaret eder.³⁹⁹ Büyük şefin altında *icalo* şefleri ve bunların altında da bir ya da birkaç köyün yöneticisi konumunda

³⁹⁰ Richards, **Bemba**, s. 93.

³⁹¹ **A.e.**

³⁹² Richards, **Bemba**, s. 92.

³⁹³ Gouldsbury, **Part II**, s. 177-178.

³⁹⁴ **A.e.**, s. 176.

³⁹⁵ Richards, **Bemba**, s. 89-90; Gouldsbury, **Part II**, s. 176.

³⁹⁶ Richards, **Bemba**, s. 91.

³⁹⁷ Gouldsbury, **Part II**, s. 176.

³⁹⁸ Richards, **Bemba**, s. 91.

³⁹⁹ **A.e.**, s. 110-111.

olan küçük şefler Bemba idari hiyerarşisini oluşturur.⁴⁰⁰ Ayrıca her bir köyün ve köyde ikamet eden hısımlık grubunun lideri konumda bulunan reisler de en alt halkayı oluşturur.⁴⁰¹ *İcalo* şefleri, büyük şefe bağlılıklarını bildirir ve haraç öderler.⁴⁰² Her şefin ikamet ettiği köy o bölgenin yani *icalonun* yönetim merkezidir ve kutsal nesneler bu merkezlerde bulunur. Her şef, kendi bölgesinin yönetimi ile ilgilenir ve buralarda bulunan kişiler büyük şefe değil kendi şeflerine bağlıdır.⁴⁰³ Werbner, bu yapıyı bir tür federasyon olarak adlandırmıştır.⁴⁰⁴ *İcalo* şefleri arasında düzenli toplantı usulünün olmadığı, aynı hısımlık grubundan olan bu kişilerin yakın ailevi ilişkileri nedeniyle ve sürekli gidip gelen haberciler aracılığıyla birbirleri ile bağlı oldukları iddia edilmiştir.⁴⁰⁵ Ayrıca, büyük şefin *icalo* şeflerine danışmadan siyasi ya da ritüel herhangi önemli bir adımı atmadığı söylenmiştir.⁴⁰⁶

Bemba toplumunda yönetici tabaka üç gruba ayrılabilir. Bunlar; a) şefleri ve reisleri içeren bölgesel yöneticiler, b) idari görevliler ve danışmanlar, c) rahipler, kutsal emanetlerin koruyucuları ve ekonomik fonksiyona sahip sihir uzmanlarıdır. Bunların yanı sıra eski zamanlarda askeri liderlerin de ayrı bir grup oluşturduğu söylenmiştir.⁴⁰⁷ Şeflik makamı sadece bir klana, timsah klanına aittir. Timsah klanı, birinci şefin torunları olarak kabul edildiğinden diğer klanlara göre daha üst bir tabakada görülür.⁴⁰⁸ Danışmanlıklar birkaç klana ait olabilirken, reislik şeflerin verebileceği bir statü olmanın yanında kalıtımsal olarak devam etme eğilimindedir. Bütün dini statüler ise istisnasız olarak kalıtımsaldır.⁴⁰⁹

Şefliğin bir sonraki kişiye intikali ile ilgili belirli kurallar vardır ama anasoyluluk ilkesi nedeniyle genelde birden fazla olası varis ortaya çıkar. Genel olarak, bir erkek

⁴⁰⁰ A.e., s. 91.

⁴⁰¹ A.e., s. 103.

⁴⁰² Gouldsbury, **Part II**, s. 175.

⁴⁰³ Richards, **Bemba**, s. 91-92.

⁴⁰⁴ Richard P. Werbner, "Federal Administration, Rank, and Civil Strife among Bemba Royals and Nobles", **Journal of the International African Institute**, vol. 37, no. 1, Cambridge University Press, January 1967, s. 23.

⁴⁰⁵ Richards, **Bemba**, s. 111.

⁴⁰⁶ A.e.

⁴⁰⁷ Richards, **Bemba**, s. 91.

⁴⁰⁸ Georges Balandier, **Siyasal Antropoloji**, çev. Devrim Çetinkasap, 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mayıs 2010, s. 80; Richards, **Bemba**, s. 87.

⁴⁰⁹ Richards, **Bemba**, s. 96.

kardeşten diğerine geçen şeflik, bundan sonra en büyük teyzelerinin erkek çocuklarına ve daha sonra yaşça küçük bir diğer teyzenin erkek çocuklarına geçer.⁴¹⁰ Her somut olaydaki koşullara göre şef bunlardan birisi olur.⁴¹¹ Reislerin ve şeflerin konumu iki kaynaktan meydana gelir. Bunlar; bir hısımlık grubunun liderleri olmaları ve geçmişten gelen bir soy grubunun temsilcisi pozisyonunda görülmeleridir.⁴¹²

Şef, hem ana yerleşim merkezi olan ikamet ettiği köyün hem de *icalonun* tamamının idaresinden sorumludur. Yargısal bir otorite olarak görevi ise köyünden seçilen danışmanları ile oluşturdukları divana başkanlık etmektir. Tarımsal faaliyetlerin kutsanması gibi kimi ritüel görevlerinin yanı sıra kendisine ait büyük bahçelerde takipçilerini geçindirecek artı ürünü sağlamak maksadıyla insanları çalıştırabilir. Bu, köylülerin şefe yönelik bir emek yükümlülüğüdür.⁴¹³ Bunun yanı sıra kimi avlakların ve balıkçılık alanlarının kontrolü de şefe aittir. Köylüler, şefe yıllık olarak belli miktarlarda haraç öderler. Bu gelirler sayesinde şef danışmanlarına, hizmetçilerine ve işçilerine ödeme yapar.⁴¹⁴

Büyük şef ve diğer şefler arasındaki ilişkiler oldukça karmaşık ritüelleri ve Bemba topluluğunun atalar kültürüne dayalı karmaşık bir denge mekanizmasını içerir. Buradaki yapının hiyerarşik biçimde olmaktan ziyade baş şefin daha çok eşitler arasında birinci pozisyonuna sahip olduğu söylenebilir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi de büyük şefin veya diğer şeflerin atama yetkisinin detaylı kurallara tabi olduğu ve bu kuralların dışında hareket etmenin çok da mümkün olmamasıdır.⁴¹⁵ Yine sadece şeflik için değil diğer kalıtımsal pozisyonlar için dahi birden çok olası adayın genelde mücadele ettiğine ilişkin veriler de karmaşık güç ilişkilerinin Bemba siyasi yapısını belirlediğini göstermektedir.⁴¹⁶

⁴¹⁰ Max Gluckman, **Order and Rebellion in Tribal Africa**, New York, The Free Press of Glencoe, 1963, s. 90. Bu kitap, bundan sonra 'Order' olarak anılacaktır.

⁴¹¹ Richards, **Bemba**, s. 103.

⁴¹² **A.e.**

⁴¹³ **A.e.**, s. 106.

⁴¹⁴ **A.e.**

⁴¹⁵ Werbner, eski zamanlarda şeflerin baş şefe haraç ödemediğini bunun yerine karşılıklı hediye teatisinin olduğunu söylemiştir. Bkz. Werbner, **a.g.e.**, s. 26.

⁴¹⁶ **A.e.**, s. 34-35.

Bemba kabilesinde şeflere bağlı olan ve ona yakın olan kişilerin yanı sıra kalıtımsal pozisyonlardan oluşan ve şefin elde ettiği artı ürünlerle ödeme yaptığı çeşitli idari görevliler mevcuttur.⁴¹⁷ Bunların görevleri arasında köylülerin zorunlu çalışmalarını organize etmek, toprağı işlenmek üzere tahsis etmek ve gerekli her durumda şefe danışmanlık yapmak yer alır.⁴¹⁸ Bu danışmanlardan bazıları siyasi görevlerin yanı sıra dini görevler de üstlenir, şefe ödenen haraçtan muaftır ve kalıtımsal olarak elde ettikleri bu pozisyona özgü kimi aksesuarları takıp yine şefler gibi ilk atalara dayandırdıkları kimi kutsal nesnelere sahiptirler.⁴¹⁹ Bu durum onlara bir tür özerk nitelik kazandırır. Şeflik makamının boş olduğu zamanlarda bu makama vekillik ederler. Bu pozisyonlar kalıtımsal oldukları için şefler bunları yerlerinden edemez, böylece şefin otoritesi üzerinde bir tür denetleme mekanizması olurlar.⁴²⁰ Şefin bahçelerini ve arazilerini idare eden, habercilik yapan ve suçluları derdest eden ve cezaları infaz eden, şefin kişisel ihtiyaçlarına yardımcı olan çok sayıda görevlinin de var olduğu bildirilmektedir.⁴²¹

Reisler, şeflere köy adına ödenen vergilerin ve emeğin tedarikinden sorumludur. Köyden birisinin bir şikâyeti olması durumunda divanda ona eşlik eder ve çoğu zaman onun adına konuşur. Şefin emirlerini köylüye iletir. Gençlerden her zaman, diğer köylülerden ise odun kesiminin ya da tarla ekiminin ilk gününde kendisi için çalışmalarını isteyebilir, ayrıca kendisine bira ve et şeklinde haraç verilir.⁴²²

Bütün araziler, büyük şefe ve diğer *icalo* şeflerine aittir. Toplumun diğer üyeleri bu arazilerden yararlanma hakkına sahiptir. Ancak büyük şef veya diğer şefler istediğinde bu araziye uyruklarından geri alabilir. Arazilerin eskiden köyün reisi tarafından dağıtıldığı ve sınırlarının onun tarafından çizildiğı belirtilmiştir. Ancak, çalışmanın yazıldığı esnada arazi seçiminin ve ağaç dallarıyla sınırlarının belirlenmesi işleminin köylülerce yapıldığı ve her sene aynı ürün ekilmediğı için de sürekli farklı

⁴¹⁷ Audrey I. Richards, "Tribal Government in Transition: The Babemba of North-Eastern Rhodesia", **Journal of Royal African Society**, Oxford University Press, vol. 34, no. 137, October 1935, s. 16-17. Bu makale, bundan sonra 'Tribal' olarak anılacaktır.

⁴¹⁸ Richards, **Bemba**, s. 107.

⁴¹⁹ Balandier, **a.g.e.**, s. 118; Richards, **Bemba**, s. 108.

⁴²⁰ Richards, **Bemba**, s. 109.

⁴²¹ Richards, **Tribal**, s. 9.

⁴²² Richards, **Bemba**, s. 103-104.

arazilerin seçildiği not edilmiştir.⁴²³ Otlak hakkı, bahçe arazisine ilişkin hak tarafından sınırlanır ancak şefin otlak hakkı sınırsızdır.

Taşınabilir eşyalar üzerinde kişisel mülkiyet anlayışı Bemba toplumunda da görülür. Kadınlar çocuk doğurana kadar barakadaki neredeyse bütün eşyaların sahibidir. Ancak ailenin yemeği kocanın mülkiyetidir. Bu nedenle, henüz çocuk doğurmamış karısının yemek kabına zarar veren koca bunun giderimini sağlamak zorundadır.⁴²⁴

Bemba yargısal mekanizması grubun büyüklüğüne göre değişkenlik gösterir. Küçük bir şefin divanına köyün bütün yaşça ileri gelenleri katılabilirken büyük şeflerin divanlarına sadece danışmanlar katılabilir. Davalar, alt şefin *icalo* şefine oradan da büyük şefe temyiz edilebilir.⁴²⁵ Hatta bazı karmaşık davalarda büyük şef, kimi rahipleri ve benzeri görevlileri de divana çağırabilir.⁴²⁶ Bu divanlarda yapılan yargılamalarda taraflar tanık getirebilir. Yargılama esnasında divan üyeleri alkış benzeri hareketlerle fikirlerini beyan ederler ve sonuç olarak büyük şef bütün bu görüşleri dikkate alarak bir karar verir.⁴²⁷ Yargılama esnasında hukuki meselelerde fikirleri alınan danışmanlar da bunun yanında bakışları ya da başka jestleriyle verilen kararı etkilerler.⁴²⁸ Bu yargılamalar sonucunda şef, ölüm veya uzuv kesme gibi ağır cezalara hükmedebilir, tazminat ödenmesine karar verebilir.⁴²⁹ Şefe bir uyuşmazlığın çözümü yahut suçun cezalandırılması için başvuran kişinin hediye götürdüğü, karşı tarafın da yargılamaya çağrıldığında yine şefe hediye götürmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴³⁰

⁴²³ Cullen Gouldsbury, "Notes on the Customary Law of the Awemba and Kindred Tribes: Part I.--The Law of Torts; The Law of Crimes", **Journal of the Royal African Society**, Oxford University Press, vol. 14, No. 56, July 1915, s. 377. Bu makale, bundan sonra "Part I" olarak adlandırılacaktır.

⁴²⁴ Gouldsbury, **Part II**, s. 158, 160.

⁴²⁵ Gouldsbury, şeflerin birbirlerinin kararlarına genelde müdahale etmediğini ve bu sebeple temyiz hakkının teoride kaldığını ve bunun kullanımının yararsız olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Gouldsbury, **Part II**, s. 176.

⁴²⁶ Richards, **Bemba**, s. 108

⁴²⁷ **A.e.**

⁴²⁸ **A.e.**

⁴²⁹ Richards, **Tribal**, s. 6.

⁴³⁰ George Pirie, "North-Eastern Rhodesia: Part IV", **Journal of the African Royal Society**, Oxford University Press, vol. 6, no. 21, October 1906, s. 46.

Eski zamanlarda⁴³¹ şefin otoritesinin çok daha büyük olduğu, kendisine ya da çıkarlarına zarar veren kişileri, hatta aile üyelerine gülenleri dahi şedit uzuv kesme cezalarına maruz bıraktığı bildirilmiştir.⁴³² *Mwafi* denilen ve büyücülük suçlamalarında uygulanan bir zehir ile çileli sınama (*ordeal*) usulünü uygulama yetkisi de şefe aittir.⁴³³ Ayrıca kendilerine getirilen vakaları, taraflardan birisi yakın akrabası olsa bile tarafsız bir şekilde çözüme kavuşturmalıdır. Şefler, konumları gereği suç işleyemediklerinden onlara karşı böyle bir iddiada bulunulamaz.⁴³⁴

Zina, büyücülük ve ihanet gibi suçlar, en ciddi suçlardır ve en ağır cezaları gerektirir.⁴³⁵ Özellikle, cadılık ya da büyücülük suçları toplumun tamamına yönelik tehlike arz eden eylemler olarak görülür.⁴³⁶ Bunlar kadar ciddi olmayan öldürme eylemini gerçekleştiren kişiler şef tarafından kan parası ödemeye mahkûm edilir. Kasten veya taksirle öldürme şeklinde bir ayırım olmadığından her öldürme durumunda aynı giderim uygulanır.⁴³⁷ Ancak öldürme eylemi meşru müdafaa nedeniyle gerçekleştirilmişse ve bu kanıtlanabiliyorsa normal tazminat miktarının yarısı ödenir.⁴³⁸ Maktulün hısımlarının olay henüz şefe bildirilmeden gerçekleştirdikleri kısas eylemlerinde ise şef bunun adilliğini takdir etse de yine de öldürmeye ilişkin karar verecek kişi sadece kendisi olduğundan bu sefer maktulün hısımlarının giderimde bulunmasına karar verir.⁴³⁹ Bir kişi kendi çocuğunu ya da eşini öldürürse, giderimi eşinin ailesine yapmalıdır.⁴⁴⁰ Bemba toplumu da diğer birçok başlangıç toplumu gibi hukukilik karakterini hısım grupları arasındaki ilişkiler üzerinden gösterir.

⁴³¹ Burada bahsedilen muhtemelen Avrupalılar gelmeden önce var olduğunu düşündüğüm erken devlet aşamasıdır.

⁴³² Gouldsbury, şefin bu cezayı yönetici klan üyelerine veremediğini belirtir. Bkz. Gouldsbury, **Part II**, s. 174.

⁴³³ Richards, **Bemba**, s. 105; Gouldsbury, **Part II**, s. 174.

⁴³⁴ Gouldsbury, **Part II**, s. 175-176.

⁴³⁵ Gouldsbury, **Part I**, s. 380.

⁴³⁶ Cullen Gouldsbury, "Notes on the Customary Law of the Awemba and Kindred Tribes: Part I – The Law of Torts; The Law of Crimes (Continued)", **Journal of the Royal African Society**, Oxford University Press, vol. 15, no. 57, October 1915, s. 44. Bu makale, bundan sonra 'Part I Continued' olarak anılacaktır.

⁴³⁷ Gouldsbury, **Part I**, s. 380.

⁴³⁸ Gouldsbury, **Part I Continued**, s. 37.

⁴³⁹ Gouldsbury, **Part I**, s. 381.

⁴⁴⁰ Gouldsbury, **Part II**, s. 159.

Öldürme eyleminin akıl hastaları ya da çocuklar tarafından işlenmesi durumları da dikkat çekicidir. Gouldsbury'nin iddiasına göre bir çocuk oyun oynarken yanlışlıkla diğer çocuğun ölümüne sebep olursa, katilin ailesi maktulün ailesine aynı yaş ve aynı cinsiyette bir çocuk vermelidir. Eğer bunu yapamıyorsa, katil çocuk öldürdüğü çocuk ile aynı şekilde öldürülür. Bu kısas eylemini de yine çocuklar gerçekleştirir. Yetişkinler hiçbir şekilde buna katılamazlar.⁴⁴¹ Bir akıl hastasının birisini öldürmesi durumunda ise akrabaları bunun giderimini sağlamalıdır. Eğer akrabası yoksa veya giderimi sağlayamıyorsa katil köyden olabildiğince uzağa götürülüp ölüme terk edilir. Ancak akrabaları hasta kişinin gözetimlerinden gece vakti haberleri olmadan kaçtığını ve bu eylemi gerçekleştirdiğini gösterirlerse bu durumda şef düşük bir cezaya hükmedebilir.⁴⁴²

Bir kişinin avlanmak için açtığı çukura düşen hayvanın etini çalan kişi, bunu tazmin etmelidir. Ancak, hırsızlığa maruz kalan kişi bu tazmin eylemini reddedebilir ve meseleyi şefe götürebilir. Bu durumda şef, çalınan etin tazminatını şahsen ödeyerek hırsızlık yapan kişiyi kendisine borç kölesi yapar. Bundan sonra hırsız, köleliği boyunca çaldığı hayvanın adıyla çağrılır.⁴⁴³ Bu çözüm yolu, hem uyuşmazlığı bertaraf eder, hem de şefin ihtiyaç duyduğu iş gücünü elde etmesi bakımından yardımcı olur.

Zina iftirasına ilişkin kural da dikkat çekicidir. Buna göre A, B'ye karısı C'nin D ile zina yaptığını dair yalan söyler. Bunun üzerine, B sinirlenerek karısı C'yi öldürür. Bu suçlamanın haksız olduğunun anlaşılması ile A'nın sorumluluğu doğar ve kendi karısını B'ye tazminat olarak vermesi gerekir. B, aynı zamanda D'yi de öldürmüştse yine sorumluluk iftira atan A'nın üzerindedir ve D'nin akrabalarına kan parası ödemesi gerekmektedir.⁴⁴⁴

Büyücülük suçlamalarında ise ayrı bir usul söz konusudur. Bir kişi büyücülük ile suçlanıyorsa vaka derhal şefe intikal ettirilmelidir. Suçlanan kişi şef tarafından çileli sınamaya (*ordeal*) maruz bırakılır. *Mwafi* denilen ve şefin uygulanmasını kesin bir şekilde uhdesinde tuttuğu bir imtiyaz olan bu usulde, suçlanan kişiye bir tür zehir

⁴⁴¹ Gouldsbury, **Part I**, s. 385.

⁴⁴² **A.e.**

⁴⁴³ Gouldsbury, **Part I Continued**, s. 37.

⁴⁴⁴ **A.e.**, s. 41.

verilir. Zehri alan kişi şişmeye başlayıp bir süre sonra öldüğünde suçlu olduğu açığa çıkar.⁴⁴⁵ Eğer bundan sağ kurtulursa suçsuzluğu ispatlanır. Öldüğünde suçlu olduğu ortaya çıkmış olur, buna bağlı olarak da karısı, çocukları ve malvarlığı şefe ait olur.⁴⁴⁶

Zina ve bazı hırsızlık eylemleri, hem iki taraf arasındaki bir uyuşmazlık ya da haksız fiil niteliğinde hem de toplumsal düzeni bozan suçlar olarak görülmektedir. Bu nedenle, haksızlığa uğrayan tarafa ödenen tazminat miktarlarının yanında suçlulara şef tarafından kırbaçlanma cezası da verilir.⁴⁴⁷ Hırsızlık suçu için bazı durumlarda el kesme cezasının uygulandığı, hatta mükerrer hırsızlıkta başka uzuvların da kesilebildiği iddia edilmiştir.⁴⁴⁸ Cinsel suçlardan ensestinin büyük bir nefret ile karşılandığı ve geçmişte bu suçu işleyen kişilerin canlı canlı yakıldığı tepenin halen parmakla gösterildiği bildirilmiştir.⁴⁴⁹

Afrika'nın güneyindeki büyük göller bölgesinde yaşayan ve Bantu dil grubunda yer alan çok sayıda halk bulunmaktadır. Richards'ın da işaret ettiği üzere Bantu toplumlarının siyasi yapılarında çarpıcı benzerlikler söz konusudur.⁴⁵⁰ Cewa halkı da Bemba gibi kökenlerini Kongo'daki Luba halkına dayandırır ve 16. Yüzyıl civarlarında Bemba ülkesinin doğusuna tekabül eden topraklara göç ettikleri düşünülmektedir.⁴⁵¹ Ayrıca, kabilenin kuruluşuna dair mitolojik öyküde ilk şefin Bembaları yenilgiye uğratarak Cewa kabilesini kurduğu söylenir.⁴⁵² Bu çok büyük bir ihtimalle kabile içi bir bölünmenin sonradan mitoslaştırılmasıdır. Belirli bölgelere ayrılan Cewa toprakları Bemba siyasi yapılanmasına benzer biçimde büyük şef, bölgesel şefler, alt şefler ve reisler tarafından yönetilir ve bu kişiler genelde aynı hısım grubundandır. Cewa şefleri de hem dünyevi hem de ruhani lider sıfatını taşırlar ve kendilerine haraç ödenir, ayrıca uyrukların şefin bahçesinde çalışma yükümlülüğü vardır.⁴⁵³ Bütün topraklar Bemba'da olduğu gibi teorik olarak şefe aittir ve şef bunun

⁴⁴⁵ A.e., s. 44.

⁴⁴⁶ Gouldsbury, **Part II**, s. 167.

⁴⁴⁷ Gouldsbury, **Part I Continued**, s. 47-48.

⁴⁴⁸ Pirie, **a.g.e.**, s. 47.

⁴⁴⁹ Gouldsbury, **Part I Continued**, s. 49.

⁴⁵⁰ Richards, **Bemba**, s. 83.

⁴⁵¹ William H. J. Rangeley, "Notes on Cewa Tribal Law", **The Society of Malawi Journal**, introduced by Bridglal Pachai, vol. 53, no. 1-2, 2000, s. 8.

⁴⁵² A.e., s. 9

⁴⁵³ A.e., s. 11, 24.

kullanım hakkını alt şeflere onlar da reislere devreder.⁴⁵⁴ Cewa toplumsal organizasyonu, geçim biçimi ve kuruluş mitosu da dâhil olmak üzere neredeyse tıpa tıp Bemba ile benzerlik gösterir. Bütün bu verilere dayanarak, Bemba halkı gibi Kongo'dan göç eden ve günümüz Malawi ülkesinin sınırları içerisinde yer alan topraklara yerleşen komşu Cewa kabilesine ilişkin Rangeley'in verdiği bilgilerin Bemba hukukunu anlamamız açısından oldukça kullanışlı olacağı kanaatindeyim.⁴⁵⁵

Cewa yargısal mekanizmasında en üstte bulunan organ şefler divanıdır. Bu divan alt derece divan kararlarına ilişkin temyiz başvuruları da dâhil olmak üzere önüne gelen her davayı çözüme kavuşturma yetkisine sahiptir. Divanın başkanı olan şef, yargılamayı tek başına yürütmez, yanında danışmanlar ve yardımcıları da yer alır.⁴⁵⁶ Şef, yargılama sonunda kararı tek başına verir ancak divandaki diğer kişiler bu karardan yahut giderimin miktarından hoşnut değilseler şefle konuşup kararı kurallara uygun hale getirmek için yargılamayı erteleyebilme yetkisine sahiptir.⁴⁵⁷ Divanın verdiği kararlara uymamak veya divana saygısızlıkta bulunmak şefe karşı bir suç olarak addedilir ve bunun için gereken ceza şefe ödenir.⁴⁵⁸

Genelde giderim olarak bir tür ödemeye karar verilir ve davayı kaybeden taraf bu ödemeyi bizzat şefe yapar, şef bilahare bunu kazanan tarafa verir.⁴⁵⁹ Ölüm cezası topluma büyük rahatsızlık veren ve Cewa dilinde “ülkeyi yok eden -wopasula dziko-” anlamında bir terim ile karşılanan çok ciddi suçlarda uygulanır. Toplumsal barışı zedeleyen veya kan davalarına yol açması muhtemel olan eylemler, örneğin müzmin suçluların eylemleri, büyücülük ve ensest⁴⁶⁰ eylemleri ciddi suçlar olarak değerlendirilir. Ancak ölüm cezasını yerine getirecek, resmi bir infaz görevlisi grubu yoktur ve böyle durumlarda divan bu görevi birilerine tevdi eder yahut bizzat hısımlar

⁴⁵⁴ A.e., s. 58.

⁴⁵⁵ Cewa kuruluş mitosunda yer alan Bembalara karşı galibiyet öyküsü her iki kabilenin geçmişte tek bir kabile olduğunu ve bir bölünmenin gerçekleştiğini düşündürmektedir. Bemba ve Cewa'nın ortaya çıktığı topraklar, toplumsal yapıları, materyal kültürleri gibi birçok ölçüt dikkate alındığında bunların birbirleri ile karşılaştırılabilir iki toplum olduğu görülecektir. Dolayısıyla Bemba hukukuna ilişkin eldeki verilere uygun olduğu ölçüde Cewa hukukuna ilişkin verilerin de kullanılmasında sakınca yoktur.

⁴⁵⁶ Rangeley, a.g.e., s. 13.

⁴⁵⁷ A.e., s. 16. Bemba yargılama usulünde de divan üyeleri alkış gibi çeşitli jestler ile kararı etkilemektedir.

⁴⁵⁸ A.e., s. 27-28.

⁴⁵⁹ A.e., s. 18.

⁴⁶⁰ A.e., s. 39.

bunu yerine getirir.⁴⁶¹ Bu tür suçlar ve özellikle de şefe karşı işlenen suçlar için verilebilecek bir diğer ceza ise sürgündür.⁴⁶² Haksız olarak şeflik iddiasına bulunan yahut şeflik yetkilerinden birisini kullanan ya da savaşta düşmana yardım eden kişi, şefe ağır bir ödemeyi içeren giderimde bulunmak zorundadır, bunu yapamazsa öldürülebilir veya ailesiyle birlikte sürgün edilebilir.⁴⁶³ Bemba divanının Cewa divanı ile neredeyse özdeş olan benzerliği dikkate alındığında, hukuki uyuşmazlıkların çözüm yollarının ve infazını sağlayan mekanizmaların da benzer olduğu anlaşılabacaktır.

Bemba kabilesinin kendine özgü siyasi yapısı onun bu çalışmada yaptığımız genel sınıflandırma içerisindeki yerini tekrardan değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu değerlendirme şeflik ve erken devlet arasında Bemba'nın hangi sınıfa ait olduğuna ilişkin olmalıdır. O halde erken devleti şefliklerden ayırt etmemizi sağlayan iki kriter, yani merkezi otoritenin kararlarını güç kullanma ya da bunun tehdidiyle uygulatma becerisi ve bölünmeyi engelleyebilme kriterlerinin bu topluluk içinde nasıl tezahür ettiğine bakılmalıdır.

Bemba büyük şefi ve diğer alt yöneticiler arasındaki ilişki - büyük şefin sembolik ve ritüel pozisyonu, bölgesel şeflerin özerk statüleri - kısmen feodaliteyi çağırıştırır. Büyük şefin diğer şefler üzerinde kullanabileceği otorite, geleneksel kurallar tarafından detaylıca belirlenmiş kısıtlı bir alana tekabül eder. Büyük şefin bölgesel şefleri atama ve değiştirme yetkisi yoktur. En üst dereceli temyiz makamı olarak görülen büyük şeflerin bu yetkilerini nadiren kullandıkları ve bunu yaptıklarında da karar verecek divanın olağan divandan daha geniş bir grubu ihtiva ettiğini ve böylece büyük şefler tarafından olabildiğince geniş bir toplumsal uzlaşının arandığı anlaşılmaktadır.⁴⁶⁴ Öte yandan her *icalo* şefinin kendi bölgesi üzerinde kullandığı otorite, dini kurallar, kalıtımsal rahiplik ve diğer yöneticilik pozisyonları gibi dengeleme unsurlarıyla birlikte oldukça geniştir. Bu düzeyde otoritenin kararlarını uygulatma açısından çok sorun yaşamadığı görülür. Çünkü şefin kararlarına karşı çıkmak hem dünyevi hem de ruhani yaptırımı olan eylemler olarak görülür. Şüphesiz

⁴⁶¹ A.e., s. 22.

⁴⁶² A.e., s. 23.

⁴⁶³ A.e., s. 24.

⁴⁶⁴ Richards, **Bemba**, s. 108.

hısımlarıyla ve takipçileriyle birlikte güç kullanabilecek bir konumu da olan şefin bunun dışında güç kullanımı için spesifik olarak oluşturulmuş bir kolluk gücüne sahip olmadığı anlaşılmaktadır. O halde şefin kararlarını uygulatma gücünü daha çok toplumsallığın dayattığı kurallar ve konumu aracılığıyla elde ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak yine de burada kararları uygulatmak açısından güç kullanma tehdidinin ve hatta kimi durumlarda güç kullanımının olmadığı da söylenemez. Bemba için söylenebilecek olan şey bunun kurumsallaşmış değil *ad hoc* yani duruma ve ihtiyaca göre oluşturulduğudur.

O halde, bütün Bemba ülkesini kontrolü altında tutan kurumsallaşmış ve hiyerarşik bir büyük şeflik yönetiminden ziyade en üstte ritüelistik ve geleneksel bir yapının bulunduğu ancak pratikte erk bakımından birbirlerine denk olan⁴⁶⁵ her *icalo* yönetimini üstlenen şeflerin kurumsal olmasa da güç kullanma aygıtlarına sahip oldukları söylenebilir. Bemba ülkesi teorik olarak tek bir şeflik gibi görülse de pratikte aynı hısımlık grubundan kişilerin yönetiminde birden çok şefliğin kontrolü altında bulunduğu görülmektedir.⁴⁶⁶

İkinci ölçüt olan bölünmeyi engelleyebilme hususunda ise Bemba'ya ilişkin veriler, yeni yerleşim yeri kurma yahut topluluktan ayrılmanın şefin iznine bağlı olduğu yönündedir. Werbner ise güçlenen şefliklerin bağımsız olmamalarının yalnızca kutsal nesnelere duyulan saygı ile açıklanamayacağını, bunun yanında hem bağımsız olarak komşu güçlü kabilelerin saldırılarına maruz kalmama hem de mevcut yapı içerisinde gücünü arttırarak bir sonraki büyük şefin seçiminde ve diğer şeflikler üzerinde etkisini arttırma düşüncelerinin de olduğunu öne sürmüştür.⁴⁶⁷ Gluckman da Werbner'in bu görüşüne benzer bir biçimde, Bemba şefliklerindeki bölünme eğiliminin kendi *icalo* şeflerini büyük şef yapmaya yönlendirildiğini söyler.⁴⁶⁸ Bu verilere göre Bemba topluluğunun her ne şekilde olursa olsun, bir şekilde siyasi birliğini korumayı başardığını ve bölünmenin önüne kısmen geçtiğini söyleyebiliriz.

⁴⁶⁵ Gluckman, **Order**, s. 97.

⁴⁶⁶ **A.e.**, s. 90.

⁴⁶⁷ Werbner, **a.g.e.**, s. 38-39.

⁴⁶⁸ Gluckman, **Order**, s. 104.

Bemba siyasi yapısında toplumun tamamını kuşatacak kurumsallığın ve yönetim aygıtının az gelişmişliği ve şeflikler arası gevşek, durumsal ilişkiler dikkate alındığında bu yapının bir erken devlet olarak adlandırılmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Richards'ın verdiği bilgiler doğru ise bir dönem komşu halkları da kontrolü altında bulunduran ve kurumsallaşmaya başlayan emekleme döneminde bir erken devlet yapısını oluşturmuş olsalar da mevcut bilgilerin edinildiği dönemde şeflik kategorisinde oldukları açıktır. Bemba ülkesinin başında büyük şefin olması ve şefliklerden kopmanın önüne geçen hukuki uygulamalar ideolojik olarak bölünmeyi engelleme yeteneğinin var olduğunu gösterir. Bu kurumların, erken devlet döneminden geriye kalan ideolojik aygıtlar olmaları muhtemeldir. Büyük şefler erklerini kaybetmiş olsalar da bazı alanlarda ve özellikle yargısal mekanizmada bütün ülkenin yöneticisi sıfatını teoride de olsa korumaya devam etmişlerdir.

Bemba köylerinde meydana gelen uyuşmazlıklar ve işlenen suçlar aynı hısımlık grubu içerisinde ise yargı yetkisi aynı zamanda hısımlık grubunun da başı olan köyün reisi tarafından çözüme yargılanır. Ancak mesele farklı hısımlık grupları ya da köylerden kişiler arasında ise *icalo* şefinin yargı yetkisine girer. Vakanın ağırlığı ve ciddiyetine göre daha geniş kapsamlı olabilen bir divan toplanarak söz konusu vakaya ilişkin yargılama yapılır. İstisnaen de *icalo* şeflerinin yetkisi aşan ve muhtemelen farklı *icalo* üyeleri arasında gerçekleşen vakalarda ise büyük şef yargılama yetkisini haizdir. Büyük şefin kararlarını uygulatacak sistemli ve kurumsal bir infaz kuvveti olmadığı için söz konusu yetkisini olabildiğince geniş katılımlı bir divan aracılığıyla yerine getirir ve vereceği kararda en büyük oranda toplumsal uzlaşmayı arar. Bir nevi jürili yargılama ya da meclis toplantısı usulüne göre en fazla desteği alan karar şef tarafından verilir. Verilen bu karar üzerinde divana katılan üyeler aracılığıyla ortaya çıkan güçlü toplumsal uzlaş, kararların sorun yaşanmadan infaz edilmesini sağlar. Kararı infaz edecek kişi ya da kişiler, kararın niteliğine göre *ad hoc* bir biçimde divan yargılaması sonucunda belirlenebilir.

Son olarak değinilmesi gereken husus, toplumun tamamına karşı suçlar kategorisi altında değerlendirilebilecek büyücülük, cinsel suçlar ve hırsızlık eylemlerinden birincisinde çileli sınama ile yargılama imtiyazının şefe ait olması ve diğerlerinde ise suçluyu kırbaçlama cezasının şef tarafından ilaveten uygulanmasıdır.

Toplumsal düzeni tehdit eden eylemlerin yargılanması konusunda şefin devreye girmesi, başlangıç toplumu hukukiliğinden erken devlet hukukiliğine geçişe dair önemli göstergelerdendir.

3. Trobriand Yerlileri

Avustralya'nın kuzeyinde ve Papua Yeni Gine'nin doğusunda yer alan bir grup ada, 1793 yılında Fransız kâşif Bruni D'Entrecasteaux tarafından keşfedilmiş ve askerlerinden birisi olan Denis de Trobriand'ın adı Fransız kâşif tarafından bu adalara verilmiştir.⁴⁶⁹ Bu adaların arasında yüzölçümü bakımından en büyük nitelikteki Kiriwina adasının uzunluğu 40 kilometre civarındadır, genişliği ise 3 kilometre ile 13 kilometre arasında değişir.⁴⁷⁰ Kiriwina adası dışında yerleşimin olduğu üç küçük ada daha Trobriand adaları içerisinde yer almaktadır. Düz mercan atollerinden oluşan bu adalar ekvator bölgesinde yer aldığı için yılboyu sıcak ve nemli bir iklime sahiptir.⁴⁷¹ Mercan resifleri nedeniyle adaların olduğu coğrafya balık nüfusunun yoğunluğu ve çeşitliliği bakımından oldukça zengindir.⁴⁷² Kiriwina adasının kuzey kesimleri verimli tarımsal topraklara sahipken güneyi ve iç kısımları bataklık ve mercanlar nedeniyle tarıma ve bahçeciliğe elverişli değildir.⁴⁷³ Trobriand adalarında yaşayan yerliler, bahçecilik alanında son derece gelişmişlerdir. Başlıca üretilen tarımsal ürünler, tatlı patates ve taro gibi yenilebilir köklerdir.⁴⁷⁴ Bunun yanında adanın lagün kısımları balıkçılığa oldukça elverişli olduğundan bu bölgedeki köylerde yaşayanların temel geçim kaynağı ise balıkçılıktır.⁴⁷⁵ İç bölgelerde üretilen kökler, sahil bölgelerinde avlanan balıklar ile takas edilir ve bunu bazı yazarlar 'balık ve cips'⁴⁷⁶ mütakabiliyet ilişkisi olarak adlandırırlar.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ Annette B. Weiner, **The Trobrianders of Papua New Guinea**, Orlando-Florida, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1988, s. 10.

⁴⁷⁰ Charles Gabriel Seligman, **The Melanesians of British New Guinea**, Cambridge University Press, 1910, s. 660.

⁴⁷¹ Weiner, **a.g.e.**, s. 11.

⁴⁷² **A.e.**, s. 12.

⁴⁷³ Bronislaw Malinowski, **Coral Gardens and Their Magic Volume I: Soil-Tilling and Agricultural Rites in the Trobriand Islands**, 2. Edition, London, George Allen & Unwin Ltd., 1966, s. 7. Bu kitap, bundan sonra 'Coral' olarak anılacaktır.

⁴⁷⁴ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 213.

⁴⁷⁵ Malinowski, **Coral**, s. 9.

⁴⁷⁶ *Fish and chips*, İngiltere mutfağının muhtemelen tek meşhur yemeğidir.

⁴⁷⁷ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 216.

Trobriand tarihinin başlangıcına ve ilk atalar mitosuna dayandırılan bir tabaka sistemine sahip olan bu toplumda taktığı aksesuar, yemek tabuları ve ritüel davranış kuralları ile toplumun diğer üyelerinden ayrılan ve bu pozisyonlarını kalıtsal olarak elde eden şefler mevcuttur.⁴⁷⁸ Malinowski, Trobriand şeflik sistemini köy otoritesi yahut reisliği ile totemik klan sistemlerinden müteşekkil iki kurumun birleşimi olarak tanımlar.⁴⁷⁹ Buna göre klan şefleri (*guyau*) köy reislerinin (*toriwaga*) statü olarak üzerinde yer alır.⁴⁸⁰ Dört ayrı totemik klanın olduğu bu sistemde alt derecedeki bir klandan gelen reis çoğu durumda eşitler arasındaki birinci pozisyonundayken reislik makamının üst tabakadan gelen bir şefte olması durumunda ise ciddi manada bir siyasi erke sahip olduğu görülür.⁴⁸¹ En yüksek derecedeki şef, Kiriwina adasında yer alan Omarakana köyünde ikamet eder ve Malasi klanında yer alan dört aile grubundan Tabalu grubuna üyedir.⁴⁸² Ancak, bütün Trobriand halkını yöneten bir büyük şef yoktur.⁴⁸³

Çekirdek ailelerin yaşadığı evlerden sonra gelen toplumsal birim *dala* denilen, anasoyluluk kuralına tabi ve ortak bir tarımsal araziye sahip gruptur.⁴⁸⁴ *Dala* grubunun yani köyün reisi, ortak arazilerin kullanım haklarını yönetir. Örneğin, anasoyluluk kuralına göre *dala* grubundan olmayan ama köyde yaşayan kişilerin, genellikle öz oğullarının arazileri kullanmasına izin verebilir.⁴⁸⁵ *Dalanın* üstünde birkaç köyün bir araya gelerek oluşturduğu yerel birim yer alır. Yerel birim içerisindeki gruplardan statü olarak en üst derecede bulunan *dala* grubunun reisi aynı zamanda söz konusu yerel birimin de liderliğini yani şefliğini üstlenir.⁴⁸⁶ Bu yerel birimin aslen bir araya gelme sebebi, İngilizler gelmeden önce yoğun olan savaşımlardan ötürü bir tür savunma ittifakı oluşturmaktır.⁴⁸⁷

⁴⁷⁸ Weiner, **a.g.e.**, s. 108. Seligman, Trobriand yerlilerindeki şeflik sistemini, kitabını yazdığı dönemde elde ettiği verilerin azlığına bağlı olarak, oldukça karmaşık olarak nitelemiştir. Bkz. Seligman, **a.g.e.**, s. 692.

⁴⁷⁹ Bronislaw Malinowski, **Argonauts of the Western Pacific**, 2. Impression, New York, George Routledge & Sons Ltd., 1932, s. 62. Bu kitap bundan sonra 'Argonauts' olarak anılacaktır.

⁴⁸⁰ Seligmann, **a.g.e.**, s. 693.

⁴⁸¹ Malinowski, **Argonauts**, s. 62-63.

⁴⁸² Seligman, **a.g.e.**, s. 693; Malinowski, **Argonauts**, s. 66.

⁴⁸³ Hoebel, **Primitive Man**, s. 193.

⁴⁸⁴ Johnson / Earle, **a.g.e.**, s. 217.

⁴⁸⁵ **A.e.**, s. 218.

⁴⁸⁶ **A.e.**

⁴⁸⁷ **A.e.**, s. 219.

Powell, köy reislerinin pozisyonunu başkan, sözcü ve dış ilişkilerde temsilci sıfatlarının bir bileşimi olarak tanımlamış ve köy içerisindeki kamusal meselelerin öncelikle evli olan erkek üyelerin toplandığı meclislerde tartışılıp karara bağlandığını söylemiştir.⁴⁸⁸ Reisler de bu toplantılara iştirak eder ve her zaman oybirliği ile alınan kararları daha açık ve kesin bir dille ifade eder. Oybirliğine ulaşamayan kimi durumlarda ise meseleye çözüm bulmak için bir tür arabulucu bulunmaya çalışılır.⁴⁸⁹

Üst dereceli şefler, bahçelerinde çalıştırmak yahut hasadın konulacağı depoları inşa ettirmek şeklindeki kimi işler için toplumun üyelerini kullanabilme imtiyazına sahiptir. Bu şefler, söz konusu hizmeti talep ettiklerinde otoriteleri altında bulunan bütün köyler, reislerinin gözetiminde ve belirlenen günde işi görmek üzere gelirler. Şefin de bu hizmeti gören kişileri beslemek ve işin bitiminde ziyafet verme yükümlülüğü bulunmaktadır.⁴⁹⁰

Şefin bulunduğu bir ortamda avamdan kimseler şeften yukarıda kalmamak için öne doğru eğilmelidir, şefin oturduğu bir durumda ise hiç kimse ayakta kalmaya cesaret edemez.⁴⁹¹ Trobriand yerlileri bu tabakalı toplum sistemi ile etraftaki diğer Melanezya yerlilerinden ayrılmaktadır.⁴⁹² Diğer topluluklardaki Büyük Adam (Big-Man) sistemlerinden ayrı bir liderlik sistemine ve meşruiyet düzeyine sahip olan Trobriand yerlilerinde bu durumun sebebi olarak yüksek nüfus yoğunluğu ve tarımsal üretim miktarı gösterilmiştir.⁴⁹³ Ancak, Brunton bölgede daha yüksek nüfus yoğunluğuna yahut daha yüksek tarımsal üretim oranına sahip olup Trobriand yerlilerindeki gibi tabaka sisteminin görülmediği örnekleri göstererek bu sebeplerin

⁴⁸⁸ Harry A. Powell, "Competitive Leadership in Trobriand Political Organization", **The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**, vol. 90, no. 1, Jan.- Jun. 1960, s. 132.

⁴⁸⁹ A.e.

⁴⁹⁰ Seligman, **a.g.e.**, s. 696-697.

⁴⁹¹ Seligman, **a.g.e.**, s. 696; Malinowski, **Argonauts**, s. 52.

⁴⁹² Seligman, **a.g.e.**, s. 663; Malinowski, **Argonauts**, s. 52. Yeni Gine'nin kuzeyindeki yerli halklarla ilk iletişime geçen Rus bilim insanı Mikluho-Maklay'ın aktardığına göre o bölgedeki topluluklarda giysi yahut aksesuar olarak diğerlerinden ayırt edilmeseler de saygı duyulan ve sözlerine itaat edilen bunun yanında da en büyük kulübeye sahip olan birtakım kişiler, her köyde bulunmaktadır. Bkz. Nikolai Mikloucho-Maclay, **New Guinea Diaries 1871-1883**, trans. C. L. Sentinella, Kristen Press, Madang Papua New Guinea, 1975, s. 161.

⁴⁹³ Ron Brunton, "Why do the Trobriands Have Chiefs?", **Man**, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, New Series, vol. 10, no. 4, December 1975, s. 544.

inandırıcı olmadığı görüşündedir.⁴⁹⁴ Ona göre bunun sebebi dışsal mübadele ağları ve tarımsal olmayan kaynakların dağıtımından doğan bir işleyiş sistemidir.⁴⁹⁵

Şefin başından daha yukarıda bulunamamak gibi saygı ve korku ile bezeli aynı zamanda son derece katı tabularla çevrili ve anasoylu (*matrilineal*) bir şeflik ve tabaka sistemine sahip olan Trobriand yerlilerinde imtiyazlara yahut imtiyazlı atalara sahip olmak siyasi erk için yeterli değildir. Bu imtiyazlara sahip olan kişiler, erklerini güçlendirmenin yanı sıra söz konusu imtiyazlarını ve konumlarını diğer şeflerin rekabetine karşı sürekli olarak korumalıdır. Zira Trobriand tarihi atalardan gelen bu mirasların yok edilme ve el değiştirme hikâyeleri ile doludur.⁴⁹⁶ Powell, Trobriand şeflerinin erklerinin derecesinin şefin kişisel özelliklerine ve kurduğu hısımlık ilişkilerine bağlı olarak değiştiğini ve kimi zaman diktatör seviyesine ulaşabildiklerini söyler.⁴⁹⁷ Şefin konumuna ve bu konumun Trobriand yerlileri arasındaki anlamına dair iyi bir örnek, bir savaş esnasında birisinin ağaca tırmanarak düşman konumundaki şefe hakaret etmesi ve barış sağlandıktan sonra bu kişinin söz konusu şefin adamları tarafından hakareti nedeniyle öldürülmesidir. Üstelik bu ölüm, maktulün hısımları tarafından adil bir eylem olarak nitelendirilip sonrasında kan davası güdülmemiştir.⁴⁹⁸

Şefler, tatlı patates hasadının iyi gitmesi yahut köylülerin yaşamları üzerindeki kontrolü sağlamak için çeşitli sihir sözcüklerini bildiklerini de göstermelidir.⁴⁹⁹ Tabalu şeflerinin bütün adaya kıtlık yahut refah getirebilecek büyü gücüne sahip olduklarına inanılır.⁵⁰⁰ Şefin bu büyülü sözcüklere sahip olduğunu bilmek uyruklar arasında korku ve saygı duyguları ile birlikte belirli bir itaate yol açar. Sihir sözcüklerinin yanı sıra şefin bölgedeki en iyi büyücülerini her zaman hizmetinde tutup gerektiğinde kullanabileceğini bilmek de bu itaati kolaylaştırır. Şef, büyücülere bu hizmetleri için ödeme yapabilecek ekonomik güce sahiptir. Böylece, şefe karşı gelmenin bazı doğaüstü sonuçları olacağını bilmek onun verdiği kararlara uymayı kolaylaştırır. Şefin

⁴⁹⁴ A.e.

⁴⁹⁵ A.e., s. 554-555.

⁴⁹⁶ Weiner, a.g.e., s. 102-103.

⁴⁹⁷ Powell, a.g.e., s. 134.

⁴⁹⁸ Bronislaw Malinowski, **Crime and Custom in Savage Society**, New York, Harcourt, Brace & Company, 1926, s. 92. Bu kitap bundan sonra 'Crime' olarak anılacaktır; Hoebel, **Primitive Man**, s. 195-196.

⁴⁹⁹ Weiner, a.g.e., s. 108-109; Seligman, a.g.e., s. 697.

⁵⁰⁰ Powell, a.g.e., s. 128.

zorlayıcı gücünün önemli bir kısmını bu dolaylı yaptırım imkânı oluşturur. Zira Trobriand yerlilerinde büyücülük pratiklerine olan inanç ve duyulan korku had safhadadır.⁵⁰¹

Şeflik statüsünün bir diğer imtiyazı ise birden fazla kadınla evlenebilme imkânıdır. Şef, böylece her bir karısının hısımlarından senelik tatlı patates hasadı payını alabilir ve ekonomik durumunu iyileştirebilir.⁵⁰² En yüksek derecedeki şef ise diğer şeflere göre en fazla sayıda kadınla evlenebilme imtiyazına sahiptir.⁵⁰³ Şef, bu evlilikleri yaparak ihtiyacı olan hizmetleri yerine getirebilmek ve büyük festival yemekleri verebilmek için gerekli ödemelerine kaynak yaratmış ve pozisyonunu koruyarak devam ettirmiş olur.⁵⁰⁴ Şefin konumunu sağlamlaştırmak ve daha fazla güçlendirmek için kullanabileceği bir diğer yöntem ise diğer adalarla yapılan ve *kula* denilen törensel mübadele faaliyetleridir. *Kula* ile mübadele edilen kıymetli mallar, Trobriand adalarındaki siyasi erkin temelini oluşturur.⁵⁰⁵

Büyücülük, Trobriand adalarında düzeni sağlayan en önemli güçlerden birisidir. Yasalara uymayanların kara büyü ile cezalandırılma ihtimali suçun failinin korkup sinmesine yahut hakkaniyetli bir çözüm için işbirliği içerisinde olmasına yardım eder. Böylece şiddet kullanımının önüne geçilmiş ve toplumsal denge sağlanmış olur.⁵⁰⁶ Utanma ya da utandırma teknikleri de fiziksel güç kullanmadan kişilerin kurallara aykırı eylemlerini cezalandırma yollarındandır. Bu teknikler kimi zaman kişinin sürgün edilmesi yahut intihar etmesi ile dahi sonuçlanabilir.⁵⁰⁷ Organize yaptırım anlamında herhangi bir derecede fiziksel güç kullanımı Trobriand yerlilerinde normal koşullarda görülmez.⁵⁰⁸

Şef, bazı uç vakalarda faili, kalıtsal bazı görevliler aracılığıyla doğrudan cezalandırabilir ve bu ceza da işlenen suçun ağırlığı sebebiyle ancak ölüm cezası

⁵⁰¹ Malinowski, *Argonauts*, s. 64-65.

⁵⁰² Weiner, *a.g.e.*, s. 105.

⁵⁰³ *A.e.*, s. 106.

⁵⁰⁴ Malinowski, *Argonauts*, s. 64.

⁵⁰⁵ Johnson / Earle, *a.g.e.*, s. 221.

⁵⁰⁶ Malinowski, *Crime*, s. 86.

⁵⁰⁷ Powell, *a.g.e.*, s. 133.

⁵⁰⁸ *A.e.*

olabilir. Ancak bu istisna vakalar oldukça az sayıdadır.⁵⁰⁹ Burada bahsedilen uç vakalar şefin şahsına yönelik suçlardır.⁵¹⁰ Weiner ise şefleri olmayan köylerde arazi anlaşmazlıkları ya da zina eylemleri meydana geldiğinde o bölgenin en önemli şefnin olayı yargılamak üzere davet edildiğini ve bazen de birden fazla şefin bu görevi birlikte yerine getirdiğini bildirir.⁵¹¹

Malinowski, Trobriand adalarında köy biriminin sosyolojik olarak çok önemli olduğunu belirttikten sonra şeflerin erklerini asıl olarak köyleri üzerinde kullanabildiklerini kaydeder.⁵¹² Birkaç mezradan oluşan her bir köyün başında bir şef yer alır ve asıl siyasi birim bu köylerdir. Dolayısıyla her köy bağımsızdır, kendi çıkarına göre hareket eder ve birden çok köyün üstünde bunları yöneten bir erk bulunmamaktadır.⁵¹³

Malinowski, Trobriand yerlilerinde hukuku incelerken diğer antropologların genelde başvurduğu yöntemin dışına çıkarak, ihlal eylemlerine değil itaat edilen kurallara ve günlük düzenin nasıl sağlandığına dikkat etmiştir.⁵¹⁴ Yine, onun yorumuna göre bu toplumun hukuk sistemi oldukça gelişmiş olup toplumsal güçler tarafından yönetilen, akla uygun, gerekli, elastik ve uyarlanmaya açıktır.⁵¹⁵ Trobriand yerlilerinin toplumsal ilişkilerini düzenleyen temel hukuki ilke ana-hakkıdır. Anasoyluluk esasına göre yaşayan bu toplulukta bir çocuk annesinin hısımları ile bağlantılı olarak tanımlanır. Bu ilke, tabaka statüsünün, gücün, itibarın, mirasın, arazi üzerindeki hakkın ve totemik klan üyeliğinin elde edilmesinde işleyen temel ilkedir.⁵¹⁶

Malinowski'nin aktardığı bir olayda şefin oğlu ile yeğeni arasında geçen bir anlaşmazlık sonucu yeğen hükümet güçleri tarafından gözaltına alınmıştır. Şefin bütün pozisyonlarının yasal mirasçısı olan yeğenin akrabaları şefin oğluna onun bir yabancı olduğunu, köyden gitmesini ve onu sürgün ettiklerini söylemişlerdir. Bu durumda

⁵⁰⁹ Malinowski, **Argonauts**, s. 65.

⁵¹⁰ Hoebel, **Primitive Man**, s. 195.

⁵¹¹ Weiner, **a.g.e.**, s. 104.

⁵¹² Malinowski, **Argonauts**, s. 57.

⁵¹³ **A.e.**, s. 70.

⁵¹⁴ Ancak elbette ki bu Malinowski'nin de belirttiği gibi Trobriand adalarında hiçbir suçun işlenmediği gibi bir anlama gelmemektedir. Tam aksine çağdaş gelişmiş bir hukuk sistemine sahip herhangi bir ülkede olduğu kadar buralarda da yasaların ihlal edildiğini not etmiştir. Malinowski, **Crime**, s. 73-74.

⁵¹⁵ **A.e.**, s. 74.

⁵¹⁶ **A.e.**, s. 75.

şefin oğlunun köyü terk etmekten başka çaresi yoktur. Şef bunlara karşı hiçbir şey söyleyememiş ve üzüntüden günlerce kulübesinden dışarı çıkmamıştır. Sürgün edilenin annesi de yemek yemeyi reddetmiş ve sürekli ağıtlar yakarak sonunda ölmüştür. Malinowski, sürgün sözcüklerinin köyde ikamet etme hakkı olanlar tarafından yabancı kişilere karşı söylenmesinin karşı konulamaz, adeta ritüel bir etkisi olduğunu ve buna karşı gelinemeyeceğini belirtmiştir.⁵¹⁷ Burada, sürgünün diğer birçok toplulukta olduğu gibi hukuki bir karakter taşıdığını ve bunun şefin oğluna karşı dahi etki doğurabildiğini görmekteyiz.

Öldürme vakaları oldukça az sayıda görülmektedir ve kayıt edilen tek öldürme vakası bir köye gece vakti gizlice yaklaşmaya çalışan bir büyücünün silahlı bir muhafız tarafından mızraklanmasıdır.⁵¹⁸ Malinowski'nin aktardığı bu olayda silahlı muhafızın nasıl bir görevli olduğu ve kimi muhafaza ettiği ya da onu kimin görevlendirdiğine ilişkin bir açıklama yoktur. Hoebel ise bu olaydaki silahlı muhafızın bir büyücü tarafından öldürülmeye çalışıldığı için hastalandığına inanılan kişinin yakını olduğunu ve büyücünün tekrar gelmesi ihtimaline karşı nöbet tuttuğunu söyler.⁵¹⁹ Bu olaydan anlaşılan büyücülüğün ciddi bir suç olarak nitelendirildiği ve cezasının da aynı ölçüde ağır olduğudur. Burada bir yargılama pratiğine rastlanmasa da sonrasında bir tür giderimin arandığına dair bir bilginin verilmemesi akıllara söz konusu eylemin Trobriand yerlileri tarafından meşru bir eylem olarak nitelendirildiğini getirmektedir.

Bunun dışında suçüstü zina durumlarında, yüksek tabakadan kişilere yönelik hakaret ve benzeri suçlarda da öldürme vakaları görülmektedir. Katil öldürdüğü kişiden başka alt bir klanı üyeye kısas zorunluluğunun olduğunu söyleyen Malinowski bunun teoride kaldığını ve pratikte ise çok önemli vakalarda uygulandığını hatta bu gibi durumlarda dahi ölen kişi bu durumu kendi hatası ile meydana getirdiyse lüzumsuz görüldüğünü ekler. Yine kan parası yönteminin de kısas ilkesinden kaçınmak için başvuru usullerinden olduğu gözlemlenmiştir.⁵²⁰

⁵¹⁷ A.e., s. 102-105.

⁵¹⁸ A.e., s. 118.

⁵¹⁹ Hoebel, *Primitive Man*, s. 204.

⁵²⁰ Malinowski, *Crime*, s. 118-119.

Seligmann, Trobriand köy reislerinin (*toriwaga*) artı emek üzerinde ciddi bir kontrol sağladıklarını ve köylüleri bu bağlamda kendi işleri için çalıştırabildiklerini, bunun yanı sıra köylülerin yakaladıkları balıktan pay verme gibi kimi ödemelerin de reislere yapıldığını belirttikten sonra yine de reisin sözünün yasa olması gibi bir durumun söz konusu olmadığını ve reislerin gücünün bir sınırı olduğunu ekler.⁵²¹ Buna örnek olarak da köyde kadınlar üzerinde meydana gelebilecek bir anlaşmazlık yahut kan davası durumunda kişilerin reise başvurmadan kendi hısımları ile doğrudan bir oç alma eylemine başvuracaklarını, reisin yine de böyle bir durumda uyuşmazlığı sona erdirmek için elinde olan bütün gücü ve ikna kabiliyetini kullanabileceğini söyler.⁵²² Reis ile şef arasındaki ilişkinin niteliği konusunda ise tatmin edici netlikte verilere sahip olmadığını not eder.⁵²³

Bütün bu verilere göre, Trobriand yerlilerinde civar topluluklarda rastlanmayan bir derecede gelişmiş olan şeflik sisteminin var olduğu görülmektedir. Köy reisliği kurumunun tabakalanmamış başlangıç toplumlarında da yer alan reislik kurumu ile az çok benzerlik gösterdiği söylenebilir. Ancak klan sistemine dayalı ve kalıtsal nitelik arz eden şeflik (*guyau*) sistemi ise tabakalanmayı daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Şefin yönetsel pozisyonu kişisel özelliklerine ve kurduğu evliliğe dayalı hısım ilişkilerine bağlı olarak değişkenlik gösterir ve bununla orantılı olarak kullandığı siyasi erk miktarı da artar yahut azalır. Yine de Trobriand siyasi yapısının diğer şefliklerdeki kadar hiyerarşik bir nitelik arz etmediğini ve şeflerin yargısal erk kullanma yönünden çok fazla ön plana çıkmadığı söylenebilir. Trobriand toplumunda uyuşmazlık çözümünün doğrudan güçlerden ziyade dolaylı güçler aracılığıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Şefin otoritesi ve dolayısıyla sözünün geçerliliği elinde tuttuğu pozisyondan, sihirli sözcükler üzerindeki tahakkümünden, evlilik yoluyla kurduğu hısımlık ilişkilerinden doğan ekonomik getiriden ve buna bağlı olarak satın alabileceği büyücülük hizmetinden doğan korkudan kaynaklanmaktadır.

Trobriand şefleri için genel olarak söylenebilecek her şey kullanabildikleri yargısal erk için de söylenebilir. Trobriand siyasi yapısının karmaşık yapısı ve şefin

⁵²¹ Seligman, **a.g.e.**, s. 697.

⁵²² **A.e.**, s. 698.

⁵²³ **A.e.**, s. 698-699.

bu yapıdaki yeri uyumsuzluk çözümü bağlamındaki yeri ile de örtüşmektedir. Sahip olduğu ilişkiler ağı ile açıklanabilecek şefin otoritesi, uyumsuzluk çözümünde de söz konusu ilişkiler ağının çıktıları ile şekillenmektedir.

Malinowski kendi hukuk düşüncesine paralel olarak Trobriand hukukunu da daha çok karşılıklılık ilkesi ve hısımlık ilişkileri üzerinden değerlendirmiş dolayısıyla bazen yüzeysel olarak değindiği kamusal suçların hangi otorite tarafından nasıl cezalandırıldığına dair bir bilgi vermemiştir. Hatta Malinowski, Trobriand yerlilerinde bir koda ya da belirli usullere göre adli idareyi sağlayan bir kuruma rastlamadığını söylemiştir.⁵²⁴ Ancak daha önce de belirttiğim gibi başlangıç toplumlarında illa bir kod yahut adli idareyi sağlayan kurum aramak anakronik bir yaklaşımın neticesidir. Malinowski de hukuka ilişkin sıradışı yaklaşımına rağmen bu yanılgıdan kurtulamamıştır. Yine de verdiği bilgilerde kimi meselelerin kamusal nitelik arz ettiğini, şefin doğrudan konumuna yönelik eylemlerde şahsen harekete geçtiğini ve bunun toplumun diğer üyeleri tarafından meşru görüldüğü anlaşılmaktadır. Hoebel de büyücülüğün aşırı bir şekilde icra edilmesinin Trobriand yerlilerince kamusal bir suç olarak görüldüğünü söyler.⁵²⁵

Malinowski'nin herkesin önünde enest ile suçlanan bir kişinin bir sonraki gün yüksek bir ağaca çıkararak kendisini aşağı atmasına dair verdiği vaka örneği, Hoebel tarafından yasanın açığa çıktığı bir olay olarak yorumlanmıştır.⁵²⁶ Ona göre, enest tabusu Trobriand yerlileri için her şeyden önce büyük bir günahdır ve bunu yapan kişilerin doğaüstü güçler tarafından muhakkak cezalandırılacağına inanılır. Ancak, Malinowski'nin birebir görüştüğü birçok yerliden elde ettiği bilgiye göre bu türden eylemler gizli yapılmak ve öncesinde doğaüstü cezalardan kaçınmak amacıyla çeşitli büyüler yapılmak koşuluyla sıklıkla yapılmaktadır.⁵²⁷ Birçok kişinin bunu öğrenmesi halinde dahi söz konusu eylem görmezden gelinebilir. Ama bu eylem kamusal hale geldiği zaman artık hiç kimse onu görmezden gelemez ve enest tabusunun ihlali cezalandırılması gereken bir suç haline gelir. Buradaki uygulama ise Hoebel'e göre

⁵²⁴ Malinowski, **Crime**, s. 99.

⁵²⁵ Hoebel, **Primitive Man**, s. 187.

⁵²⁶ **A.e.**, s. 186.

⁵²⁷ **A.e.**

kişinin kendi cezasının infazını kendi eliyle yerine getirmesidir.⁵²⁸ Bu vaka örneği, hukukilik bağlamında oldukça dikkat çekicidir. Büyük bir günah olarak görülmesine rağmen birçok kişi tarafından gizli olmak koşuluyla ve çeşitli büyüler ile birlikte yapılan enstest eylemleri, kamusal hale geldiğinde bambaşka sonuçlar doğurmaktadır. İhlalin temel norm niteliği, kamusal hale gelip öğrenildiğinde göz ardı edilmesini engellemektedir. Söz konusu olaydaki kişi de bunun farkındadır ve gelecek toplumsal yaptırıma maruz kalmadan intihar ederek kendi kendini cezalandırmış ve bozulan toplumsal düzenin yeniden tesisi sağlanmıştır.

O halde, Trobriand yerlilerinde de kamusal ihlallerin bir şekilde cezalandırıldığı söylenebilir. Cezalandırmaya karar veren toplum üyelerinden müteşekkil bir konseyin var olup olmadığı ve şefin buradaki konumu ve dahlinin ne olduğuna ilişkin çelişkili bilgiler olsa da eldeki verilerde buna ilişkin ipuçları bulunmaktadır. Örneğin, köye gizlice yaklaşan bir büyücünün silahlı bir muhafız tarafından öldürüldüğünün bildirildiği örnekte⁵²⁹ bu muhafızın bir nevi kamusal görevli olma ihtimalinin olduğu yahut en azından yaptığı eylemin kamusal bir nitelik arz edip meşru görüldüğü açıktır. Yine Malinowski'nin aktardığı bir başka olayda şefin öz oğlunun sürgün edilmesi⁵³⁰ ve şefin buna yönelik hiçbir şey yapamaması da söz konusu eylemin toplum üyelerince meşru görüldüğünü ve şefin dahi buna boyun eğmek zorunda kaldığını dolayısıyla buradaki anasoyluluk bağlamındaki kalıtım haklarının ihlalinin kamusal nitelik arz ettiğini gösterir.

Cinayet vakalarında, kısas hukuku devreye girer ancak bunun yol açacağı kan davalarını önlemek için *lula* denilen bir kan parası ödeme usulü de Trobriand hukukunda yer alır. *Lula* ödemeeleri aynı zamanda savaştan sonra öldürülen kişiler için de yapılır.⁵³¹

Trobriand yerlilerinde de diğer topluluklarda olduğu gibi bir hukukun var olduğu ve bu anlayışa göre bazı eylemlerin meşru görülüp bazılarının kınandığı, kimi

⁵²⁸ Hoebel, **Primitive Man**, s. 186; Robson da aynı görüştedir, ayrıca Sokrates'in intiharını ve Japon geleneğindeki harakiri uygulamasını da buna benzetir. Bkz. William A. Robson, **Civilization and the Growth of Law**, London, MacMillan and Co. Limited, 1935, s. 75.

⁵²⁹ Malinowski, **Crime**, s. 118.

⁵³⁰ **A.e.**, s. 102-105.

⁵³¹ **A.e.**, s. 118-119.

eylemlerin kamusal suç niteliği arz ettiği ve bunların büyücülük, ayıplama gibi çeşitli vasıtalarla cezalandırıldığı görülmektedir. Uyuşmazlıkların ve suçların çok büyük bir bölümünün tarafların arasında bir mesele olarak görüldüğünü dolayısıyla taraflar arasında çözüme kavuşturulduğunu söylemek mümkündür. Ancak, şefin şahsına ve imtiyazlarına yönelik bazı eylemleri ölümle cezalandırdığı ve bunun toplum tarafından meşru görüldüğü anlaşılmaktadır.⁵³² Trobriand yerlileri için en korkulan şey olan ve dolayısıyla itaati temin ederek toplumsal düzeni devam ettiren büyücülük üzerinde bir hâkimiyet bulunduran yahut elde ettiği ekonomik güç aracılığıyla büyü hizmeti satın alabilme gücüne sahip olan şefler, söz konusu cezalandırma imtiyazları ile birlikte otoritelerini sağlamlaştırmışlardır.

4. Kuna (Guna)

Orta Amerika’da bulunan Panama kıstağı, bitişik sıradağların yanı sıra ovalar, sahiller ve akarsu sistemleri ile oldukça zengin bir coğrafi çeşitliliğe sahiptir.⁵³³ Günümüzde çoğunlukla tropikal ormanların ve çalılıkların kapladığı bu topraklar, İ.S. 1500 dolaylarında özellikle akarsu boylarında açık savanalardan oluşmaktaydı.⁵³⁴ Verimli ve sürülebilir bir araziye sahip olduğundan, söz konusu dönemde bu bölgede avcılığın ve balıkçılığın yanı sıra tarımsal üretim ile geçinen birçok şeflik varlık göstermiştir.⁵³⁵ Bölgede yapılan arkeolojik kazılar neticesinde eşleri, yardımcıları ve lüks mallarıyla gönülen büyük şef mezarları açığa çıkarılmış ve bölgede güçlü bir tabakalı toplum yapısının varlığı bu açıdan da kanıtlanmıştır.⁵³⁶ Buna göre, Panama’da

⁵³² Hoebel, bu meşruiyetin şefin toplumun tamamını temsil eden bir kişi olarak görüldüğü için değil şahsi imtiyazlarına aykırı bir eylemi yine şahsen cezalandırabilme imtiyazından dolayı olduğunu söyler. Bkz. Hoebel, **Primitive Man**, s. 206.

⁵³³ Mary W. Helms, **Ancient Panama: Chiefs in Search of Power**, University of Texas Press, The Texas Pan American Series, 1979, s. 3. Bu kitap, bundan sonra ‘Panama’ olarak anılacaktır.

⁵³⁴ Carl Ortwin Sauer, **The Early Spanish Main**, University of California Press, 1966, s. 285-287; Samuel Kirkland Lothrop, **Cocle: An Archaeological Study of Central Panama**, Memoirs of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Vol. VII, Published by the museum, Harvard University Press, 1937, s. 3. Bu kitap, bundan sonra ‘Cocle’ olarak anılacaktır.

⁵³⁵ Helms, **Panama**, s. 7. Bugün, Panama’da Kuna halkı halen varlığını devam ettirmektedir ancak asırlar boyu süren kültürel etkileşim sonucu şeflik özelliklerini kaybedip kabile haline gelmişlerdir. Bkz. Julian Haynes Steward, “The Circum-Caribbean Tribes: An Introduction”, **Handbook of South American Indians: Vol. 4**, ed. Julian H. Steward, Washington, United States Government Printing Office, 1948, s. 26. Bu makale, bundan sonra ‘Tribes’ olarak anılacaktır.

⁵³⁶ Julian H. Steward & Louis C. Faron, **Native Peoples of South America**, McGraw Hill Book Company, 1959, s. 188.

şefliklerin tarihinin eldeki verilere göre İ.S. 500'lü yıllara kadar gittiğini söylemek mümkündür.⁵³⁷

Büyük tarımsal arazilerin yanı sıra kes ve yak tarımı denilen ormanlık arazilerdeki ağaçların kesildikten sonra yakılması ve tarla haline getirilmesi usulünü de uygulayan Kuna şefliklerinde mısır, biber, tatlı manyok, tatlı patates, su kabağı, ananas, Hindistan cevizi üretilen tarımsal ürünlerdendir.⁵³⁸ Kuna şefliklerinde evcil olarak beslenen hayvanlar yoktur ancak deniz kaplumbağası, denizineği (manati), yengeç, balık gibi su ürünlerinin yanı sıra karaca, pekari, iguana ve çeşitli kuşlar avlanarak tüketilmiştir.⁵³⁹ Metal işleme zanaatinde de oldukça gelişmiş olan bu halk özellikle altın ve bakır madenlerini işleyerek çeşitli objeleri üretmişlerdir.⁵⁴⁰ Çömlek, aksesuar, ahşap malzemeler ve sepet gibi birçok zanaat dalında da gelişkin bir üretim faaliyetinde bulunmuşlardır.⁵⁴¹

Panama kıstağının bulunduğu bölge ile bugünkü Kolombiya'nın kuzeyinin ve merkezinin İspanyollar gelmeden önce yeknesak bir siyasi, dini ve kültürel yapıya sahip olduğunu ve buradaki toplumların birbirleri ile yoğun bir ilişki içerisinde bulunduklarını söylemek mümkündür.⁵⁴² Bu bölgede iki tür şeflik tipinin var olduğu iddia edilmiştir. Bunlardan birincisi, Kuna şefliklerinin de içerisinde bulunduğu savaşçı şefliklerdir. Bu tür şeflikler, büyük bir şefin altında birleşerek düşman toprakları fethetmek ve özellikle de dini inançları açısından esas teşkil eden kurban ritüeli için esirler bulmak amacındadır. Savaş esirlerinin diğer bir önemli katkısı da toplumsal statü elde etmenin yolunun burdan geçmesidir.⁵⁴³ Şefliklerin ikinci türü ise teokratik şeflikler olarak adlandırılan ve her birinin farklı dini inanç sistemine sahip olmasına rağmen hepsinde uzmanlaşmış ve yüksek toplumsal statülü rahipler

⁵³⁷ Robert D. Drennan, "Chiefdoms in Northern South America", **Journal of World Prehistory**, Springer, vol. 9, no. 3, September 1995, s. 323.

⁵³⁸ Lothrop, **Cocle**, s. 16; Steward / Faron, **a.g.e.**, s. 224-225.

⁵³⁹ Helms, **Panama**, s. 11; Steward, **Tribes**, s. 7.

⁵⁴⁰ Steward, **Tribes**, s. 5; Samuel Kirkland Lothrop, "The Tribes West and South of the Panama Canal", **Handbook of South American Indians: Volume 4**, ed. Julian H. Steward, Washington, United States Government Printing Office, 1948, s. 255. Bu makale, bundan sonra 'Tribes' olarak anılacaktır.

⁵⁴¹ Lothrop, **Tribes**, s. 255.

⁵⁴² Helms, **Panama**, s. 167; C. L. G. Anderson, **Old Panama and Castilla del Oro**, Boston, The Page Company, 1911, s. 320.

⁵⁴³ Steward / Faron, **a.g.e.**, s. 177.

hiyerarşisinin bulunduğu oluşumlardır. Bu şefliklerde insan kurban ritüelinin önemi birinci gruba göre çok daha azdır.⁵⁴⁴

Olumsal (*contingent*) siyasi yapılar olarak nitelendirilen Kuna şefliklerinde kalıcı bir güç odağı yoktur, farklı zamanlarda ve koşullarda yer değiştiren ve belirli amaçlar için işbirliği içerisinde bulunan gruplar vardır. Ticaret yollarını kontrol etmek, kadın, saygınlık ya da başka şeyler için savaşmak maksadıyla bir araya gelmiş bu gevşek yapılı siyasi ittifakların oluşturduğu siyasal iklim oldukça dinamiktir ve sıklıkla odak değiştirir. Dolayısıyla güçlü bir liderin ölümü veya zayıflaması ile ittifaklar dağılır, güç mücadeleleri başlar ve yeni odaklar kurulur.⁵⁴⁵

Kuna toplumunun *Chicuna* isimli bir yaratıcı tanrının dışında birçok tanrıya inandıkları, ay ve güneş gibi gök cisimlerine de tanrısal nitelik atfettikleri bilinmektedir.⁵⁴⁶ Savaşlardan elde edilen esirler, dini törenlerde kurban edilmektedir.⁵⁴⁷ Kuna toplumunda *lele* ya da *pawawas* adı verilen şamanlar, şifacılık, rahiplik, büyücülük ve kâhinlik gibi nitelikleri olan kişilerdir.⁵⁴⁸ Tapınakların var olduğuna dair işaretlerin varlığına rağmen tamamen uzmanlaşmış profesyonel dini görevliler Kuna toplumunda yoktur, şifacılık gibi geleneksel rolleri de üstlenen kişiler şaman rolündedir.⁵⁴⁹ Şamanların kâhinlik niteliği ile bağlantılı olarak, yapılacak bir savaş öncesinde muhakkak kendilerine danışıldıktan sonra askeri harekât başlatılır.⁵⁵⁰

Kuna toplumu da diğer şeflikler gibi soylulardan ve avamdan oluşan iki temel tabakaya ayrılmıştır. Kuna toplumu tabakalı bir toplum olmasına rağmen tabakalar arası geçiş imkânları nedeniyle dinamik bir yapı örneği sergilemektedir.⁵⁵¹ Soylu tabakanın en üstünde yüksek dereceli şefler (*quevi*⁵⁵²) ya da İspanyolların deyimiyle

⁵⁴⁴ A.e., s. 177-178.

⁵⁴⁵ Olga F. Linares, **Ecology and Arts in Ancient Panama: On the Development of Social Rank and Symbolism in the Central Provinces**, Dumbarton Oaks Publishing, 2. printing, February 2000, s. 76.

⁵⁴⁶ Lothrop, **Cocle**, s. 29; Steward / Faron, **a.g.e.**, s. 227.

⁵⁴⁷ Julian Haynes Steward, "South American Cultures: An Interpretative Summary", **Handbook of South American Indians: Volume 5**, ed. Julian H. Steward, New York, Cooper Square Publishers, 1963, s. 723. Bu makale, bundan sonra 'Summary' olarak anılacaktır.

⁵⁴⁸ Steward, **Summary**, s. 723; Anderson, **a.g.e.**, s. 320.

⁵⁴⁹ Steward, **Tribes**, s. 7.

⁵⁵⁰ Steward / Faron, **a.g.e.**, s. 227.

⁵⁵¹ Linares, **a.g.e.**, s. 75.

⁵⁵² Anderson, bu terimin *quebi* ya da *tiba* olduğunu bildirir. Bkz. Anderson, **a.g.e.**, s. 319.

cacique bulunmaktadır. Bunların bir altında ise *sako* denilen orta dereceli soylular yer almaktadır.⁵⁵³ İkinci gruptaki soylular, köylerin ve yerel birimlerin yöneticiliğini yürütürler, kendilerine ait arazileri ve bunları işleyen uyrukları vardır.⁵⁵⁴ Bu iki gruptan sonra ise esasında avamdan olan ama gösterdiği savaşçı nitelikler ve askeri başarılar ile soylu sınıfına dâhil edilen *çabra* ya da *cabra* isimli grup gelmektedir.⁵⁵⁵ Bu savaşçılar, başarı elde ettikten sonra *cabra* ünvanını almanın yanı sıra arazi, kadınlar ve köleler kendilerine hediye edilmekte ve sıklıkla bazı bölgelere yönetici olarak atanmaktadır.⁵⁵⁶ *Cabra* ünvanı kalıtımsal olarak babadan oğula koşullu olarak geçer, buna göre ünvanı devralan oğulun da babası gibi savaşçı kimliği ile şefe hizmet etmesi gerekmektedir.⁵⁵⁷ Soylu kişilerle evlilik yapabildikleri bilinen avam tabakası ile ilgili bunun dışında çok az bilgi vardır ancak bunların da altında savaşlarda ele geçirilen kişilerden oluşturduğu köleler yer almaktadır.⁵⁵⁸

Soylu tabaka ve avam arasındaki ayrım kıyafetlerde de açığa vurulmaktadır. Şefler ve soylular altın levhalarla süslenmiş pamuktan yapılma pelerine benzer kıyafetler giyerken avamdan erkekler neredeyse çıplak bir şekildedir.⁵⁵⁹ Yine, avam tabakasından kadınlar dize kadar gelen pamuklu etekler giyerken soylu kadınlar bileklerine kadar gelen uzun etekler giymektedir.⁵⁶⁰ Toplumdaki farklı tabaka ve pozisyonlar giyim kuşam ve aksesuarların yanı sıra dövmelemler ile de yansıtılmaktadır. Örneğin, savaşlardan elde edilen köleler sahiplerine ait işaretleri yüzlerinde dövme olarak taşıırken, diğer hizmetliler de tabi oldukları şefin kim olduğunu belli eden

⁵⁵³ Helms, **Panama**, s. 12; Karl H. Schwerin, “The Anthropological Antecedents: Caciques, Cacicazgos and Caciquismo”, **The Caciques: Oligarchical Politics and the System of Caciquismo in the Luso-Hispanic World**, ed. Robert Kern, Albuquerque, University of New Mexico Press, 1973, s. 10.

⁵⁵⁴ Schwerin, **a.g.e.**, s. 11; Lothrop, **Tribes**, s. 255.

⁵⁵⁵ Steward’a göre 20 kişiyi öldüren Kuna savaşçısına bir ünvan verilir. Bahsettiği ünvan büyük ihtimalle *cabradır*. Bkz. Steward, **Summary**, s. 722.

⁵⁵⁶ Helms, **Panama**, s. 13; Linares, **a.g.e.**, s. 74.

⁵⁵⁷ Lothrop, **Cocle**, s. 22.

⁵⁵⁸ Steward, **Tribes**, s. 28; Robert H. Lowie, “Social and Political Organization of the Tropical Forest and Marginal Tribes”, **Handbook of South American Indians: Volume 5**, ed. Julian H. Steward, New York, Cooper Square Publishers, 1963, s. 348. Bu makale, bundan sonra ‘Tropical’ olarak anılacaktır.

⁵⁵⁹ Lothrop, **Tribes**, s. 254.

⁵⁶⁰ Lothrop, **Cocle**, s. 13.

işaretleri dövme yaptırır.⁵⁶¹ Şefliği devraldığında bu işaretin ne olacağına şef karar verir ve dilerse kendisi de aynı işareti taşır.⁵⁶²

İspanyollar, 16. Yüzyılda buraya ayak bastıklarında bölgede çok sayıda şefliğin yer aldığını ve bunlardan bazılarının bulundukları bölgede hâkim konumlarıyla etkin olduklarını söylemek mümkündür.⁵⁶³ Öyle ki, bu şefliklerden birisi İspanyol *conquistador*lara karşı dört bin kişilik bir ordu toplayabilmiştir.⁵⁶⁴ Bunların sıklıkla ve birçok sebeple birbirleriyle de savaştığı ve bu savaşların neticesinde her bir şefliğin daha fazla arazi ve saygınlık elde etmeye çalıştığı görülmektedir.⁵⁶⁵ Savaşın yanı sıra siyasi entrikalar ve evlilik ilişkileri neticesinde hâkimiyet ilişkilerinin sürekli değişiklik gösterdiği bilinmektedir.⁵⁶⁶ Savaşmadıkları zamanlarda, şeflikler arasındaki ticari ilişkiler, kıyı şefliklerinin ürettiği deniz ürünleri, tuz gibi malların ova şefliklerindeki tarımsal ürünler veya dağ şefliklerindeki altın gibi değerli madenlerin işlenmesi ile elde edilen ürünlerden müteşekkil bir mübadele ağı oluşturur.⁵⁶⁷ Hatta Kuna ticaret ilişkilerinin kuzeyde Aztek ve güneyde İnka devletlerine kadar ulaşmış olabileceği öne sürülmüştür.⁵⁶⁸ Mübadele ağı genişleyen ve diğerlerine göre daha uzak bölgeleri kapsayan şeflikler siyasi olarak güçlenip etki alanlarını arttırırken daha küçük şeflikler ise görece daha bölgesel ve yerel alanlarda sınırlı kalmıştır.⁵⁶⁹

Kuna için şeflik makamı, toplumu daha geniş ve kutsal bir evren ile bağlayan gerekli ve doğal bir kurumdur. Şef, evrensel düzen ile insanların oluşturduğu düzen arasında kutsal bir aracı rolündedir.⁵⁷⁰ Ayrıca, şeflik makamının bu kutsal niteliği sadece teorik olarak dikkate alınmamakta bu pozisyona gelen kişinin gereken sorumlulukları yerine getirebilecek niteliklere de sahip olması beklenmektedir.⁵⁷¹

⁵⁶¹ A.e., s. 14.

⁵⁶² Helms, **Panama**, s. 16.

⁵⁶³ Lothrop, **Cocle**, s. 10.

⁵⁶⁴ Lowie, **Tropical**, s. 340-341.

⁵⁶⁵ Lothrop, **Cocle**, s. 22; Linares, **a.g.e.**, s. 73-74.

⁵⁶⁶ Steward / Faron, **a.g.e.**, s. 225.

⁵⁶⁷ Helms, **Panama**, s. 66.

⁵⁶⁸ Steward / Faron, **a.g.e.**, s. 225. Uzun mesafeli mübadele ilişkilerinin tarımsal ürünlerden ziyade sembolik önemi haiz lüks ürünlerden oluştuğuna dair görüş için bkz. Drennan, **a.g.e.**, s. 308.

⁵⁶⁹ Helms, **Panama**, s. 67.

⁵⁷⁰ Mary W. Helms, "Succession to High Office in Pre-Columbian Circum-Caribbean Chiefdoms", **Man**, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, vol. 15, no. 4, December 1980, s. 727. Bu makale, bundan sonra 'Succession' olarak anılacaktır.

⁵⁷¹ Helms, **Succession**, s. 727-728.

Savaşta düşmana karşı yaptığı hamleler, uzun mesafeli mübadele ve buna bağlı yeniden dağıtım faaliyetleri ve sahip olduğu ezoterik bilgiler bu niteliklere örnek olarak verilebilir.⁵⁷²

Şeflerin, sıradan halkın evlerine göre oldukça büyük ve çok sayıda odadan oluşan, özenli bir şekilde dekore edilmiş evlerde yaşadıkları görülmektedir.⁵⁷³ Cariyeleri olarak birçok kadını aldıkları ve aynı zamanda çok sayıda uşak, yardımcı ve köleye de sahip oldukları bildirilmiştir.⁵⁷⁴ Ölen şef ile birlikte cariyelerinin ve hizmetçilerinin de intihar ettikleri yahut öldürüldükleri ve şef ile birlikte gömüldükleri bilinmektedir.⁵⁷⁵ Kölelerinin ve hizmetlilerinin kendisine özgü bir işareti taşıdığı şefler ve eşleri bir tür tahtirevan üzerinde taşınarak seyahat ederler.⁵⁷⁶

Şeflik pozisyonunun kalıtımsal olduğu ve kural olarak babadan en büyük oğula intikal ettiği görülmektedir.⁵⁷⁷ Şefin, birden çok kadın ile cariyelik biçiminde ilişki kurabilmesine rağmen evlilik kurallarına göre sadece bir meşru ve yasal karısı olabileceğinden burada kastedilen oğul, meşru karısından doğan en büyük oğludur.⁵⁷⁸ Şefin oğlu yoksa en büyük kızı pozisyonun varisi olur ve bunun için en üst dereceli soylu erkek ile evlenmesi gerekir. Her ne kadar şeflik makamının yasal varisi olsa da bir kadının yönetici olması kabul görmediğinden kocasının onun vekili olarak bu görevi yerine getirmesi beklenir.⁵⁷⁹ Yeni şef başa geçtiğinde statüsünü tasdik etmek üzere bütün şeceresi okunur ve komşu şeflikler ile olan ilişkileri ilan edilir.⁵⁸⁰ Ancak karmaşık ve detaylı veraset kurallarına rağmen, Kuna şefliklerinde statü mücadelelerinin ve şeflik pozisyonu için kavgaların muhtemelen oldukça yoğun olduğunu eklemek gerekir.⁵⁸¹

⁵⁷² A.e., s. 728.

⁵⁷³ Helms, **Panama**, s. 9; Steward, **Tribes**, s. 28.

⁵⁷⁴ Lothrop, **Cocle**, s. 22.

⁵⁷⁵ Anderson, **a.g.e.**, s. 329.

⁵⁷⁶ Lowie, **Tropical**, s. 348; Schwerin, **a.g.e.**, s. 10.

⁵⁷⁷ Mary W. Helms, "Competition, Power and Succession to Office in Pre-Columbian Panama", **Frontier Adaptations in Lower Central America**, ed. Mary W. Helms & Franklin O. Loveland, Philadelphia, Institute for the Study of Human Issues (ISHI), 1976, s. 30. Bu makale, bundan sonra 'Competition' olarak anılacaktır.

⁵⁷⁸ Helms, **Succession**, s. 721.

⁵⁷⁹ Helms, **Competition**, s. 30-31.

⁵⁸⁰ Steward / Faron, **a.g.e.**, s. 227.

⁵⁸¹ Helms, **Competition**, s. 29; Linares, **a.g.e.**, s. 75.

Kuna şefliklerinde düzenli bir vergilendirme uygulamasının olmadığı ancak uyrukların şefin savaş zamanı ihtiyaç duyduğu iş gücünün yanında ev inşa etme, tarımsal faaliyetler ve balık avı gibi işlerinde kişisel olarak ona hizmet etme yükümlülüğünün var olduğu görülmektedir.⁵⁸² Bu hizmetlerinin karşılığı olarak şefin düzenlediği ziyafetlerin dışında bir ödeme almadıkları belirtilmiştir.⁵⁸³

Bölgedeki siyasi yapılanmaların şeflik aşamasını aşıp devletliğe geçememesinin sebebi olarak süregelen iç mücadelelerin ve değişen mübadele ilişkilerinin neticesinde güç dengesinin sürekli değişiyor olması gösterilebilir.⁵⁸⁴ Dönem dönem bazı şeflerin kişisel başarıları yahut bölgesel koşulların uygunluğu ile etki alanlarını genişlettikleri ancak bunun kalıcı ve kurumsal bir güç odağı olma yönünde yeterli olmadığı zira bir şefin ölümüyle bütün güç ilişkileri ağının yeniden kurulduğu gözlemlenmektedir. Kuna şeflikleri güçlü materyal kültürlerine ve uygun coğrafi koşullara rağmen bölünmeyi önlemek bakımından yeterli ideolojik ve kurumsal gelişmeyi gösterememişlerdir. Bu da, erken devlet aşamasına erişememelerine yol açmıştır.

Kuna toplumu ataerkil bir yapıya sahiptir ve kadınların şef olabildiğine dair bir veri yoktur.⁵⁸⁵ Arazilerin ağaçlardan temizlenmesi işleminin dışındaki bütün tarımsal faaliyetlerin kadınlar tarafından yerine getirildiği iddia edilmiştir.⁵⁸⁶ Ancak, Steward Kuna şefliklerini de içerisine alan Karayip çevresi kültürlerinde tarımsal işlerin her iki cinsiyet tarafından yapıldığını söyler.⁵⁸⁷

Şeflerin düzeni ve barışı sağlama fonksiyonlarının bir yansıması da uyuşmazlıkları yargılama yetkileridir. Soylular ve avam arasında farklı cezalandırma kurallarının uygulandığı iddia edilmiştir. Buna göre, suçlu avam tabakasından ise şefin yardımcılarının birisi suçluyu yakalar ve kendisine verilen cezayı derhal infaz eder. Ancak suçlu kişi bir soylu ise daha detaylı usuller devreye girer. Yargılama yapıldıktan sonra davullar çalınarak insanların toplanması sağlanır. Şef işlenen suçu açıklar ve

⁵⁸² Helms, **Panama**, s. 14.

⁵⁸³ Sauer, **a.g.e.**, s. 239.

⁵⁸⁴ Schwerin, **a.g.e.**, s. 13.

⁵⁸⁵ Sauer, **a.g.e.**, s. 239. Anderson, savaşlarda önderlik eden bazı kadın şeflerden bahseder. Bkz. Anderson, **a.g.e.**, s. 328.

⁵⁸⁶ Lothrop, **Cocle**, s. 18.

⁵⁸⁷ Steward, **Summary**, s. 722.

suçlu kişi de herkesin önünde bunu kabul eder. Bundan sonra şef eline bir sopa veya mızrak alarak hükümlünün kafasına birkaç kez vurur ya da mızrağı vücuduna saplar. Eğer suçlu kişi hala ölmediyse görevlilerden birisi yarım kalan işi tamamlar. Şefin cezanın infazında şahsen yer almasının arkasındaki mantık, suçlu kişinin ölmeden önce soylu sıfatından şef tarafından anlatıldığı şekilde mahrum edilmesidir.⁵⁸⁸

Şef, yargılama yaparken tarafları dinler ve iki taraf da davaya ilişkin iddialarını belirtir. Tanıklara ihtiyaç duyulmaz zira tarafların doğruyu konuştukları varsayılır.⁵⁸⁹ Kaynaklara göre, şefler yargılama esnasında kendilerine yalan söyleyen kimseleri ölüm cezası ile cezalandırabilmektedir.⁵⁹⁰ Bu nedenle de tarafların yalan söyleyemeyecekleri düşünülür.

Panama yerlilerinde cinayet, hırsızlık ve zinanın ağır suçlar olarak görüldüğü ve bu suçların ölüm ile cezalandırıldığı öne sürülmüştür.⁵⁹¹ Zina eylemini gerçekleştiren kadın suçunu itiraf edip buna zorlandığını iddia ederse affedilmesi mümkündür.⁵⁹² Lothrop, kişilerin kendi adaletlerini bizzat sağlaması ilkesinin de Kuna hukukunda yer aldığını belirtir. Buna örnek olarak, mısır tarlasına girmiş bir hırsız yakalayan tarla sahibinin suçlunun ellerini derhal kesebilmesini verir.⁵⁹³

C. Başlangıç Topluluklarında Hukukilik ve Yargı

İnsanlık tarihinin çok büyük bir bölümüne tekabül eden başlangıç toplumu aşamasının hukukilik ve yargının biçimlenişi açısından nasıl olduğuna ilişkin soru, bu bölümün temel sorusudur. Toplumsal yapı içerisinde yönetici-yönetilen ayrımına dayanan bir tabakalaşmanın görülüp görülmemesi ölçütüne göre başlangıç toplumları iki ana kategoriye indirgenebilir. Buna göre, avcı-toplayıcı obalar, tarımcı veya hayvancı kabileler tabakalanmamış başlangıç toplumu tipleri olarak ele alınmıştır. Yönetici-yönetilen ayrımının çeşitli derecelerde de olsa görülmeye başladığı, geçim biçimine temel olan üretim faaliyetinin artı ürün elde edecek seviyeye ulaştığı ve bu

⁵⁸⁸ Lothrop, **Cocle**, s. 26.

⁵⁸⁹ Anderson, **a.g.e.**, s. 332.

⁵⁹⁰ Helms, **Panama**, s. 15-16,19; Lothrop, **Cocle**, s. 26.

⁵⁹¹ Steward / Faron, **a.g.e.**, s. 225.

⁵⁹² Lothrop, **Cocle**, s. 26.

⁵⁹³ **A.e.**, s. 26.

artı ürünün yönetici tabakanın kontrolü altına girdiği tabakalı başlangıç toplumları yani şeflikler de ikinci kategoriye oluşturur.

Her iki kategori için olabildiğince geniş bir kültürel çevre temsiliyeti gözetilerek seçilen başlangıç toplumu örneklerinden hukukilik ve yargı bağlamında elde edilen veriler bu başlık altında özet bir şekilde ele alınacaktır. İlk olarak, tabakalanmamış başlangıç toplumu hukukiliğinden ve yargısından söz etmek gerekir.

İki ana tipe ayrılan tabakalanmamış başlangıç toplumu örneğinde dört oba ve üç kabile tipi toplumu yer almaktadır.⁵⁹⁴ Bu iki tip arasında hukukilik ve yargı bağlamında çok büyük ve anlamlı farklılıklar yoktur. Kabile toplumları olan Nuer, Ifugao ve Şayenlerde bazı kişilerin toplum içerisinde kalıcı olmasa da belirli statüleri elde ettiğini görmekteyiz. Nuerlerde leopar derili reisler, Ifugao'da kadangyang statüsünde olan *monkalun* ve Şayen kabilesinde av sezonunda oluşan reisler konseyi ve askeri birlikler, elde ettikleri bu statüler ile birlikte yargılama bağlamında kısmi bazı yetkilere sahiptir. Ancak, oba toplumları olan Aborijinlerdeki yaşlılar konseyi ve Yuroklardaki araçların da bu kapsamda benzer yetkileri kullandığı söylenebilir. Dolayısıyla kabile toplumlarındaki statülerin biraz daha kurumsal görünüm almalarına rağmen yargı bağlamında obalardan çok da farklı bir konuma eriştiğini söylemek güçtür.

Tabakalanmamış başlangıç toplumlarında toplumsal kontrolün karşılıklılığa dayanan yaptırımlar ve toplumsal tepki ile oluşan yaptırımlar olarak iki grup halinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.⁵⁹⁵ Bu iki yaptırımın da temelinde bu tür toplumlarda görülen, birtakım bilinç üstü yasalar vardır. Bilinç üstü yasalarlar çünkü özellikle başlangıç toplumlarında çoğu zaman kişiler bu kuralları bu şekilde açıklayamaz, ama onun varlığından şüphe de etmez.⁵⁹⁶ Bu yasalara ancak kısmi ve oldukça sınırlı iradi müdahaleler olabilir, çünkü bunlar toplumsallığın iradeyi aşan temel yasalarıdır. Karşılıklılığa dayanan yaptırımlar için temel yasanın gruplar

⁵⁹⁴ Şayenlerin, dönemsel olarak hem oba hem de kabile niteliğine sahip olduğunu söylemiştim. Ancak, çalışmadaki hukukilik ve yargı bağlamındaki veriler, ekseriyetle Şayenlerin bir araya gelerek kabile oluşumunu andırdığı av sezonuna ilişkin olduğundan onu da kabile grubunda saydım.

⁵⁹⁵ Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 302.

⁵⁹⁶ Burada kastedilen, kuralların kendilerini aşan, hikmetini bilmedikleri, doğüstü bir zorunluluğun eseri olduğunu düşünmeleridir. Akal, **Hukuk**, s. 206-207.

arasında dengelenmiş iktidara dayalı toplumsal düzende bozulan dengenin yeniden sağlanması olduğunu söylemiştik. Toplumsal tepki şeklindeki yaptırımlar için de toplumsal barışın korunmasını sağlayan temel bir yasanın var olduğu söylenebilir. Toplumun tamamının veya büyük çoğunluğunun tepkisinin doğması da bu nedenledir. Bu tepkiler ister kendiliğinden ister yönlendirilmiş olsun her iki ihtimalde de topluluk üyeleri tarafından toplumsal düzenin devamını tehlikeye atacak büyük ihlaller olarak değerlendirilir. Bu nedenle, bu gibi ihlallere yönelik tepkiler son derece etkilidir.⁵⁹⁷ Alay etme gibi (*satirical sanction*) hafif suçlara uygulanan yaptırımlardan ziyade sürgün, linç, ölüm cezası, dışlama gibi güç kullanımının açık bir şekilde görülebildiği yaptırım biçimlerinde toplumsal barışın yeniden tesisini sağlayan temel yasanın görünürlüğü ve hukukiliği iyice belirginleşir.⁵⁹⁸

Tabakalanmamış başlangıç toplumlarında, toplumsal kurallara uymama davranışına karşı çeşitli tepkiler görülür. Örneğin, bir avcı avladığı hayvanın etinden vermeyi reddederse karşılıklılık ilkesi gereği kendisi de benzer bir durumda hiçbir şey almamakla tehdit edilebilir. Bu gibi durumlarda, söz konusu kurala uymayan kişiye karşı genelde daha geniş ölçekte ve hesaplanmış bir toplumsal tepki gösterilir. Bu, kişinin söz konusu eylemi nedeniyle aşağılanması ve küçümsenmesidir. Bu son derece etkili bir yoldur zira bu tür toplumlarda saygı elde etmenin en önemli ve az sayıdaki yollarından birisi cömertliktir.⁵⁹⁹ Yine en etkili yaptırım mekanizmalarından birisi haksızlık eden kimsenin aşağılanması ve toplumun haksızlığa uğrayana manevi desteğini sunmasıdır. Yüz yüze ilişkilere dayalı, az sayıda insandan oluşan bu tür toplumlarda bu mekanizma çoğu zaman başka bir şeye gerek kalmaksızın uyuşmazlıkların çözümünde gerekli etkiyi sağlamaktadır. Hocart bir otoriteye başvurmadan doğrudan uygulanan bu mekanizmaları öz yardım (*self-help*) olarak adlandırmıştır.⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ Bu durumun hiyerarşi içerisinde bulunmayan iktidarların tekil kararlarda birleşmeleri biçiminde oluşan ilkel hukuk olgusu olarak değerlendirilmesi için Bkz. Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 304.

⁵⁹⁸ Özcan, bu gibi durumlarda hukuk ile hukuk dışı yaptırımlar arasındaki ayırım çizgisinin ortadan kalktığı ve hukuku görünmez hale getiren 'linç adaleti' ile karşı karşıya olunduğu kanaatindedir. Bkz. Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 25.

⁵⁹⁹ Fried, **a.g.e.**, s. 73.

⁶⁰⁰ Hocart, **a.g.e.**, s. 130-132.

Radcliffe-Brown'un başlangıç toplumları için yaptığı kamusal ihlallerin hukuku-özel ihlallerin hukuku ayrimından ikincisinde yapılan eylemin doğurduğu zarar kişiye, daha geniş olarak kişinin içinde bulunduğu geniş bir gruba verilmiş olur. Bu nedenle de kısas eylemleri doğrudan bireysel olmaktan ziyade hemen her durumda tarafların hısımlarını da içeren geniş bir kitleyi devreye sokar. Bu tür doğrudan eylemlerin de hukuki olduğu açıktır. Eğer bir toplumda bazı kısas eylemleri gelenek tarafından tanınıyor ve belli kurallara bağlanıyorsa orada kısas yaptırımlarının olduğu söylenebilir.⁶⁰¹ Birincisi, kısas eylemleri toplumsal olarak bilinen ve var olan kurallara göre yapılır. Yani, bir taraf zarara uğradığını iddia ediyorsa bundan sonra yapılacak şeyin ne olması gerektiği uyuşmazlığın taraflarının yanı sıra toplumun diğer üyelerince de bilinir. Yapılması gerekene uymama veya bundan kaçınma ayrı konulardır. Ama aynı eylemin zarar verene yapılması durumunda onun da benzer bir kısas eylemine gireceği biliniyorsa ortada bir toplumsal kural olduğu söylenmelidir. İkinci husus ise kısas eylemlerinin dengelenmiş karşılıklılık ilkesi gereği yapılmasıdır. Tabakalanmamış başlangıç toplumlarında iktidarın toplumsal gruplar arasındaki dengeli bir şekilde dağılımı göz önüne alınırsa, bir grup üyesine veya mallarına zarar verildiğinde uğranılan zarar miktarınca bu dengenin bozulduğu varsayılabilir. O halde yapılacak olan şey dengenin yeniden sağlanmaya çalışılmasıdır.⁶⁰² Kastedilen bilinçli bir dengeleme eylemi değildir. Bu, topluluk üyelerinin bilincini aşan ve yaygın iktidarlı başlangıç toplumu hukukiliğini imleyen bir toplumsallık kuralını yani *lex talionis*'in, diğer bir adıyla kısasa kısas kuralının özünü ortaya koyar. Doğrudan karşılık yani kısas eylemlerinin ve bunu doğuran eylemlere karşı kolektif sorumluluğun⁶⁰³ arkasındaki iki temel yasa bunlardır. Ancak bu noktada not etmek gerekir ki Service kısasa dayalı karşılıkların her zaman bir denge durumu yaratmayacağını ve zarar gören ile zarar veren tarafların denk zararın ne olduğuna ilişkin ortak bir görüşe sahip olamayabileceklerini söyler.⁶⁰⁴ Service'in bu eleştirisinin haklılık payı söz konusudur hatta buna ek olarak kısas eylemlerinde kantarın topuzunun kaçırılıp karşı tarafa çok büyük zararlar verilme ihtimali de her zaman

⁶⁰¹ Radcliffe-Brown, **Structure**, s. 215.

⁶⁰² Özcan, kısasın hukuk dışı bir mekanizma olduğu fikrindedir. Bkz. Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 284-285.

⁶⁰³ Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 289.

⁶⁰⁴ Service, **Hunters**, s. 57.

mevcuttur. Buna rağmen, kısas ilkesinin arkasında yatan temel ilkenin bir tür dengeleme faaliyeti olduğunu ifade etmek başlangıç toplumu hukukiliği bağlamında çok da yanlış olmayacaktır.

Tabakalanmamış başlangıç toplumlarında, bireyler arasındaki uyuşmazlıkları çözen kuralların yanı sıra sadece sınırlı bir kısım grubunu değil toplumun tamamını etkileyen kimi suçların ve bunlara ilişkin kuralların olduğunu görmekteyiz.⁶⁰⁵ Toplumun bütününün çıkarını ihlal eden bir eylem toplumsal düzeni daha geniş ifadeyle toplumsal barışı tehdit eder.⁶⁰⁶ Toplumsal barışın bozulmasından duyulan korku, otoritenin zayıf olduğu veya hiç olmadığı yerlerde bunun önlenmesi için bazı mekanizmaların bulunmasını ve güçlendirilmesini beraberinde getirir.⁶⁰⁷ Radcliffe-Brown, toplumun suçluyu yargılayıp cezalandırması anlamındaki bu türden eylemleri ceza hukukunun embriyonik hali olarak nitelendirmiştir. Ayrıca bu eylemlerin kişilerin doğrudan harekete geçtiği kısas eylemleri ile aynı kategoride değerlendirilmesinin ciddi bir hata olduğunu belirtmiştir.⁶⁰⁸

Tabakalanmamış başlangıç toplumları örnekleminde elde edilen verilere göre, büyücülük ya da cadılığa ilişkin suçlar İnuit, Aborijin, Yurok ve Nuer toplumlarında; mükerrer ya da müzmin suç işleyenler İnuit, Şayen ve !Kung-Buşman toplumlarında; ensest ve benzeri cinsel suçlar Aborijin, Nuer ve Yurok toplumlarında; arabulucunun ya da hakemin verdiği karara uymamak da Ifugao, Nuer ve Yurok toplumlarında bu kategoriye giren suçları oluşturmaktadır. Cinayet suçu, yalnızca Şayenlerde topluma karşı işlenen bir suç olarak addedilmektedir.

Bu kategoride görülen suçlar için uygulanan yaptırımlardan dışlama ya da sürgün İnuit, !Kung-Buşman, Nuer, Ifugao ve Şayen toplumlarında; ölüm cezası İnuit, !Kung-Buşman, Aborijin, Yurok, Nuer ve Şayen toplumlarında uygulanmaktadır.

Genel olarak başlangıç toplumlarında Radcliffe-Brown'un sınıflandırmasına göre birincil yaptırımlara tabi suçların yani toplumun tamamına yönelik işlendiği

⁶⁰⁵ Lowie, **Primitive**, s. 425.

⁶⁰⁶ Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 296.

⁶⁰⁷ Gluckman, **Tribal**, 196.

⁶⁰⁸ Radcliffe-Brown, **Preface**, s. xv.

kabul edilen suçların sayısı günümüzdekine göre çok daha azdır.⁶⁰⁹ Hoebel de başlangıç toplumlarının hukuka çok daha az ihtiyaç duyduğunu ve insanın *medenileştikçe* hukuka olan ihtiyacının arttığını söyler.⁶¹⁰ Yargılama yapacak ve kararlarını infaz edecek merkezi bir otoritenin olmadığı başlangıç toplumlarında söz konusu suçlar ve buna ilişkin yaptırım mekanizmaları kanaatimce başlangıç toplumu hukukiliğinin belirginleştiği önemli olgulardır. Çünkü büyük oranda bireyler ya da hısımlık grupları arasında süregiden ilişkilerden müteşekkil ve toplumsallığın ekonomik, dini ve benzeri birçok unsuru ile iç içe geçmiş halde olan başlangıç toplumu hukukiliği toplumsal yasaların güç kullanılarak uygulandığı bu anlarda açık ve çıplak bir biçimde kendisini gösterir.⁶¹¹ Bunu gerçekleştiren yasa ya da ihlal biçimi, bu ihlali yaptırımlandırmak için oluşan mekanizma her toplumda değişiklik gösterebilir ama örüntü her yerde benzerdir. Göz ardı edilemez olan ve toplumsal yaşamın devamını büyük tehlike altında bırakan ihlal, herkesçe bilinen ve meşru kabul edilen şekilde cezalandırılmalıdır.⁶¹²

Toplum üyelerince alınan yargısal kararın infazını yerine getirecek bir organın ya da kurumun olmadığı tabakalanmamış başlangıç toplumlarında bu zorlayıcılık görevi toplumun tamamınca karşılanır.⁶¹³ Karar alma mekanizmalarında yer alabilecek kişilerin kimler olabileceği her toplum özelinde farklı ölçütlere tabi olabilir. Ama başlangıç toplumlarının da diğer toplumlar gibi ilk eşitsiz güç ilişkisi üzerinde temellendiği hatırlanacak olursa, bu kişilerin genelde yetişkin erkekler olduğu tahmin edilebilir.⁶¹⁴ Nitekim ele aldığımız başlangıç toplumlarında kadınların üstlendikleri toplumsal roller, az sayıda da olsa var olan saygın toplumsal statüleri ağırlıkla

⁶⁰⁹ Llewelyn / Hoebel, *a.g.e.*, s. 102.

⁶⁰⁹ Provinse, *a.g.e.*, s. 344.

⁶¹⁰ Hoebel, *Primitive Man*, s. 293. Vurgu, bana aittir.

⁶¹¹ Hobhouse vd. nadiren rastlanılması nedeniyle bunu ‘Rastlantısal Kamu Yargısı’ olarak adlandırır. Çok sayıda başlangıç toplumuna ait ampirik veriyi karşılaştırmalı olarak inceleyen bu çalışma, söz konusu toplumların çok büyük bölümünü bu kategori altında sınıflandırılmaktadır. Bkz. Hobhouse vd., *a.g.e.*, s. 61-62 ve 68.

⁶¹² Özcan, hukuku merkezi iktidar ile açıklayan görüşüne rağmen bu gibi durumlarda hiyerarşi içerisinde bulunmayan iktidarların tekil kararlarda birleşerek ilkel hukuk olgularına yol açabileceğini söyler. Bkz. Özcan, *İlkel Hukuk*, s. 304.

⁶¹³ Glassman, *a.g.e.*, s. 28.

⁶¹⁴ Akal, tabakalanmamış başlangıç toplumlarının da eşitlikçi toplumlar olarak görülemeyeceğini, burada da kadim bir yöneten/yönetilen ayrımının var olduğunu ve bunun da ataerkil güç ilişkisine tekabül ettiğini söyler. Akal, *Hukuk*, s. 198, 204-206.

erkeklerin işgal etmesi, ata kültürleri, cinsel suçların ve ensest yasağının⁶¹⁵ her toplum özelindeki asal konumu iki cinsiyet arasındaki eşitsiz güç ilişkisi hakkında fikir vermektedir. Zorlayıcılık görevini yerine getirecek kişiler ise daha geniş bir sayıyı ifade edebilir. Örneğin, sadece yetişkin erkek bireylerin karar alma mekanizmalarına katılabildiği bir toplulukta verilen dışlama kararı, erkek, kadın ve çocuklar da dâhil olmak üzere bütün toplum tarafından yerine getirilebilir.

Tabakalanmamış başlangıç toplumlarında toplumsal tepki şeklinde görülen yaptırımların rastlantısal olduğu bu nedenle de sistematik ve düzenli olması gereken hukuk niteliği taşımadığı yönündeki saptamaya yönelik ise şunlar söylenebilir. Bu tür eylemlere karşı toplumsal tepkinin her zaman gösterilip gösterilmediğine ilişkin yeterli antropolojik veri yoktur. Ancak toplumsal barışı tehdit ettiği düşünülen bu eylemlerin işlendiği her durumda toplumsal tepkinin doğmayacağını düşünmek için yeterli ve ikna edici neden de yoktur. Başlangıç toplumlarında yaptırımsız bırakılan bu türden eylemlerin oranının diğer toplum tiplerinde yaptırımsız bırakılan benzer eylemlere göre çok daha fazla olduğunu düşünmemizi sağlayacak bir neden ya da veri de yoktur. Aksine, başlangıç toplumlarında toplumsal düzenin yeniden tesisi için gerçekten tehdit oluşturduğu düşünülen eylemin, şu veya bu nedenle meydana gelmiş istisnalar dışında bırakılacak olursa, yaptırıma maruz bırakılacağını zira bunun işbirliğine ve yüzyüze ilişkilere dayalı başlangıç toplumlarında toplumsal yaşamı idame ettirmek açısından hayati önemde olduğunu söylemek mantığa uygun bir çıkarım olacaktır.⁶¹⁶

Fried'a göre otorite, başkalarının davranışını zor veya zor kullanma tehdidi olmadan ya da yaptırım uygulamadan yönlendirebilme yeteneğidir. Zor kullanarak veya zor tehdidi ile başkalarının davranışlarını yönlendiren güç ise erktir.⁶¹⁷ Fried'ın ayrımı izlenecek olursa, başlangıç toplumlarında da hem toplumun tamamına ya da büyük bir kısmına tekabül edecek şekilde otoritenin zor kullanmadan yaptırım uygulaması hem de bazı koşullarda 'otoritenin' yetkilendirdiği *ad hoc* erkin zor kullanarak yaptırım uygulamasına şahit olunur.

⁶¹⁵ Kadınları mübadele edilebilir hale getiren ensest yasağının toplumsallığın başlangıcı ve ataerkilliğin ilk belirleyicisi olduğuna dair bkz. Akal, **Hukuk**, s. 218-219, 230-231.

⁶¹⁶ Uygun da başlangıç toplumlarında temel kuralların ve bunlara aykırılık halinde ortaya çıkacak tepkinin öngörülebilir derecede belirgin olduğunu söyler. Bkz. Uygun, **a.g.e.**, s. 27.

⁶¹⁷ Fried, **a.g.e.**, s. 13.

İnfaz, teknik olarak hukuktan ziyade siyaset biliminin konusudur ve bu iş bölümü için de iyi bir sebep mevcuttur. Antropologlar toplumsal düzenin nasıl sağlandığını tespit etmek için, mahkemelere sahip olmayan toplumlarda mahkemeli toplumlardakine benzer süreçlerin varlığını bulmaya kararlı olduklarında büyük zorluklarla karşılaşır. Bu kararlılığın sebebi, ‘hukuku’ siyasi olarak merkezileşmiş ve örgütlenmiş bir toplumun sistematik infaz ile sağladığı toplumsal kontrol olarak tanımlamaktan gelir. Başlangıç toplumları da düzenli usullerle icbar edilen doğru davranış kurallarına sahip olabilirler ve sözcüğün bu anlamıyla hukuka da sahiptirler. Ancak mahkemelerin yokluğunda infaz usulleri tamamen farklılık gösterir.⁶¹⁸ Bu tür toplumlarda, herhangi bir toplumsal normun ihlali durumunda bunu yapan kişinin suçluluğu nadiren konu edilir. Buradaki asıl mevzu suçlu olduğu hâlihazırda bilinen kişiye verilecek cezanın kararlaştırılması ve toplumsal normun teyit edilerek grup dayanışmasının yeniden doğrulanmasıdır.⁶¹⁹

Başlangıç toplumu hukukiliğinde görülen yaptırımların sabit ve sürekli olmamasına rağmen bazı durumlarda kesinlikle etkili oldukları söylenmiştir.⁶²⁰ Burada sözü edilen sabitlik ve sürekliliğin hukukun ayırt edici bir özelliği olarak sunulması, yine hukuk tanımına ilişkin yaklaşımdan kaynaklanır. Hukuku merkezi otoritenin varlığı ile açıklayan her tanım, bu özelliklerin de hukukun ayrılmaz parçası olduğunu söyler. Ancak hukuku, merkezi otoriteye sahip olmayan başlangıç toplumlarını da içine alacak şekilde ele alacak olursak bu iki özelliğin ayırt ediciliği de sorgulanmalıdır. İlk olarak sabitlik ve sürekliliğin tam olarak neye tekabül ettiği açıklanmalıdır. Eğer bu sözcüklerle kastedilen, hukuk kurallarının merkezi otorite tarafından belirlendiği veya desteklendiği ve benzer her durumda tutarlı bir biçimde uygulandığı ise bunun modern devlet yapılarında bile tartışmaya açık olduğu göz önünde tutulmalıdır. Sabitliği ve sürekliliği merkezi otoritenin yer aldığı toplumlarda yöneten-yönetilen arasındaki asıl güç ilişkisinin yanı sıra diğer toplumsal güç ilişkilerini de sürdüreceği biçimde uygulanan hukuk kurallarını tanımlayan özellik olarak düşünersek, tabakalanmamış başlangıç toplumlarında da başka türlü yaptırımlarla desteklenen ve duruma göre değişiklik gösterebildiği için sabit veya

⁶¹⁸ Gluckman, **Tribal**, s. 196.

⁶¹⁹ Glassman, **a.g.e.**, s. 27.

⁶²⁰ Howell, **a.g.e.**, s. 227.

sürekli sayılamayan hukukiliğin de benzer bir rolü olduğu görülecektir. Mesele mevcut toplumsal düzeni sürdürmek ise başlangıç toplumu hukukiliğinin “sabit ve sürekli” olmadığı için görece daha geniş ve kullanışlı imkânlar sağladığı dahi söylenebilir. O halde korunan toplumsal düzenin içeriği ve kısmi iradelerin hukuk kuralları üzerindeki etkisi her siyasi iktidar tipi için farklı olmakla birlikte her toplumda var olan temel toplumsallık yasası ve bu yasanın bir tür güç kullanımı veya kullanım tehdidi ile uygulanması biçiminde bir soyutlukta ele alındığında tabakalanmamış başlangıç toplumu hukukiliğinin diğer hukukilik türleri ile olan ortak özü kavranmış olacaktır.

İkinci kategori örneklem grubunu oluşturan tabakalı başlangıç toplumu hukukiliğine ilişkin de bazı noktalara değinilmelidir. Tabakalı toplumların tabakalanmamış toplumlardan ayrılan en önemli yönü, toplumdaki ayrışmanın yönetici-yönetilen şeklinde bir tabakalaşmaya yol açması ve kadim toplumsal eşitsizlik ve hâkimiyet ilişkisi olan cinsiyet temelli ayrışmaya başka ayrışmaların eklenmesidir. Artı ürün üretimi ve bunun yeniden dağıtım mekanizmasının yönetici tabakanın kontrolüne geçmesi ile başka bir toplumsal yapı dolayısıyla da başka bir hukukilik biçimi kendisini gösterir.

Toplumun genelinden yavaş yavaş ayrışmaya başlayan yönetici tabakanın oluşumu bu yapıyı koruyacak, devam ettirecek, sağlamlaştıracak ve büyütecek siyasi, ekonomik, dini ve hukuki birtakım kurumları ve mekanizmaları da beraberinde getirir. Tabakalanmamış başlangıç toplumu hukukiliğinde neredeyse yok denecek kadar yahut oldukça kısıtlı rol oynayabilen kısmi⁶²¹ iradilik faktörünün tabakalı başlangıç toplumu hukukiliğinde görece daha fazla etkin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü burada konumunun ve imtiyazlarının farkında olan ve bunu devam ettirme niyetine bağlı olarak hukukilik de dâhil olmak üzere toplumsallığın bütün alanlarını elinden geldiğince etkilemeye çalışan bir yönetici aktör devreye girmiştir. Bu aktör, henüz yasama yetkisini tamamen eline geçirebilmiş değildir hatta çoğu örnekte bu konuda herhangi bir etkinliği yoktur. Ancak, yasama konusunda etkinliği olmasa bile

⁶²¹ Hem Akal’ın dediği gibi (Akal, **Hukuk**, s. 59) kendisini belirleyen sonsuz koşullarla çevrelenmiş olduğu için kısmi, hem de etki alanının kısıtlılığı ve sınırlılığı bakımından kısmi.

yargılama konusunda bazı yetkileri, her toplum için değişen derecelerde uhdesine almaya başlamıştır.

Tabakalı başlangıç toplumları örnekleri içerisinde şeflerin yargı mekanizması içerisinde yer aldığı örnekler; Bemba, Trobriand, Kuna ve muhtemelen temas öncesi Kwakiutl'dur. Büyücülük, mükerrer ya da müzmin suç işlemek, cinsel suçlar gibi eylemler bunlarda da ciddi ve ağır suçlar olarak görülmekte ve cezalandırılmaktadır. Ancak burada ek olarak şefe ya da soylulara karşı işlenen bazı suçların da söz konusu suçlar kategorisine eklenildiğini görmekteyiz. Radcliffe-Brown, sıradan kişilere yöneldiğinde özel zarar sayılabilecek olan ihlal eyleminin şefe yöneldiği zaman kamusal zarar olarak değerlendirilebileceğini söyler.⁶²² Bemba'da şefe karşı suçların cezası ağırlığına göre tazminat, sürgün veya ölüm olabilmektedir. Yine, Trobriand yerlilerinde de şefin kendisine karşı işlenen suçları ölüm cezası ile cezalandırması meşru olarak kabul edilmektedir. Şeflerin yargıç pozisyonunda olduğu Kuna'da, bu durum biraz daha ileri gitmiştir ve soylular ile avam arasında farklı cezalandırma kuralları uygulanmaktadır. Ayrıca yargılama esnasında şefe yalan söylemenin cezası ölümdür. Bağlantılı olan bir diğer husus ise verilen cezaların infazıdır. Kwakiutl'da şefin yardımcılarının ve kölelerinin, Bemba'da *ad hoc* oluşturulan ve divanın uzlaşmasına dayanan bazı görevlendirilmiş kişilerin, Trobriand'da şefin bazı yardımcılarının ve Kuna'da bazı durumlarda şefin bizzat kendisinin yahut yardımcılarının aracılığıyla cezaların infaz edildiği görülmektedir.

O halde, tabakalı başlangıç toplumu hukukiliğinin tabakalanmamış olanlara göre üç noktada farklılığının öne çıktığı söylenebilir. Birincisi, şeflerin ya da yönetici tabakanın yargılama bağlamında rol almaya başlamalarıdır. Bir diğeri ise topluma karşı suçlar, daha doğru bir ifadeyle toplumsal barışı tehdit eden ve bu nedenle şiddetle cezalandırılması gereken kamusal ihlaller kategorisine şefin şahsına, eşlerine, imtiyazlarına karşı bazı suçların girmiş olmasıdır. Nihayetinde üçüncü unsur ise infazı gerçekleştiren ajanların kontrolünün kısmen yöneticiye geçmesi ve kurumsallaşmış olmasa da şefin yardımcılardan ya da kölelerinden oluşan bir kolluğun nüvelerinin görülmeye başlanmasıdır.

⁶²² Radcliffe-Brown, *İlkel*, s. 142.

Hamnett, geleneksel hukuk (*customary law*) olarak adlandırdığı başlangıç toplumu hukukiliğinin ayırt edici özelliğinin, dikkatleri hukuku öğreten ya da yorumlayandan çok onu kullanana ve yaşayana yöneltmesi olduğunu söyler. Ona göre, geleneksel hukuka ilişkin bu tanımın içeriği dört ayaklı olarak nitelendirilebilir: “hukukçu” muhakemesinden ziyade normların *teamül* ile olan ilişkisi; hukuki kuralın saptanmasında *aktörlerin* ya da tarafların baskın rolü; ortaya çıkan kuralların sadece olgusal ya da faydacı karakterinden ziyade *buyurucu* ya da meşru karakteri; geçerliliklerinin ve konumlarının esasen *toplumsal* doğası.⁶²³ Geleneksel hukukta asıl soru yargıcın ne söyleyeceği değil uyumsuzluğun taraflarının uygulanacak hak ve yükümlülükler olarak neleri kabul ettiğidir.⁶²⁴ Burada başlangıç toplumu hukukiliğinin ayırt edici bir özelliğinin ifadesini bulmaktayız. Bu toplumlarda hukukilik algısı yetişkin ya da en azından belirli bir olgunluğa erişmiş olan ve akıl sağlığı yerinde bütün toplum üyeleri tarafından paylaşılır, hak ve yükümlülüklerin ne olduğuna dair toplumun genelinde ortak bir düşünce mevcuttur. Kastedilen hukukilik algısı bütün olaylardaki uygulamaların bilinmesinden veya hatırlanmasından ziyade ilkelere dairdir. Oysa devletli toplumla birlikte hukukiliğin bir nevi ‘profesyonelleşme’ ve ‘teknikleşme’ süreci ile toplumun belli bir kesiminin ve hatta daha da dar biçimde giderek meslekten hukukçuların ortak algısı biçimine dönüştüğü görülmektedir. “Asıl olgu, hukukun her zaman toplumsal olarak tanımlanmasıdır. Her bireyin kendi hukukunu bulmasına izin verilen bir toplum örneğine rastlanmamıştır.⁶²⁵” Hamnett’a göre geleneksel hukuk yani başlangıç toplumu hukuku, toplumsal bir durumda, aktörlerin teamülden (*practice*) çıkarsadığı ve bağlayıcı bir otorite ile donattığı normlar bütünü olarak kabul edilebilir.⁶²⁶

Başlangıç toplumu hukukiliği hususunda son olarak çileli sınama yani *ordeal* meselesine de kısaca değinilmelidir. Başlangıç toplumu insanların algısındaki hukukilik, meşruiyetini rasyonel mülahazalara dayandırmaz. Yasalar, ezelden beridir vardır ve meşruiyetini atalardan, tanrılardan, ruhani güçlerden alan bu yasalara

⁶²³ Ian Hamnett, **Chieftainship and Legitimacy: An Anthropological Study of Executive Law in Lesotho**, Routledge & Kegan Paul Ltd, 1975, s. 14.

⁶²⁴ A.e., s. 10.

⁶²⁵ A.e., s. 13.

⁶²⁶ A.e., s. 14.

uymamak doğaüstü yaptırımları da beraberinde getirir. Bu nedenle, başlangıç toplumu hukukiliği kimi zaman iradi ve rasyonel unsurları ayırt edilebilir olsa da din ve maneviyat ile içiçe geçmiş bir durumdadır. Çileli sınaama yani *ordeale* usulleri bazı başlangıç toplumlarında hukukiliğin manevi yönünün kendisini aşikâr ettiği uygulamalardır. Hukuki bir meselede iddiasını, haklılığını yahut isnat edilen suçlamada masumluluğunu ispat etmek için kişinin önünde bu usullere başvurmak imkânı vardır. Sınanan kişi eğer haklıysa ya da masumsa doğaüstü güçler ya da tanrılar kendisine yardımcı olur ve zarar görmeden sınavı atlatır. Çileli sınaama usulleri ile ilgili modern zihinlerimizin öne süreceği birçok itiraz olabilir. Suçlu ya da suçsuz bütün insanların kaynar suya elini koymaları halinde yanacağını, vücutlarına zerkedilen zehrin haklıyı da haksızı da öldürebileceğini söyleyebiliriz. Ancak bu usullerin başlangıç toplumlarında oynadığı rolü anlamak açısından yukarıdaki gibi soruları sormanın herhangi bir faydası olmayacaktır. İnsanlar bunun işe yaradığına inanırlar, dolayısıyla mesele uyuşmazlığın çözülmesi ise bu usuller gerçekten de işe yarar. Çıkan sonuç her ne ise toplumsal kabul görür ve maneviyatla desteklenmiş güçlü ve özgül bir meşruiyete sahiptir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN DEVLET HUKUKİLİĞİ VE YARGISI

Claessen ve Skalnik'in tanımıyla erken devlet:

“karmaşık ve en az iki temel tabakaya ya da yeni yetme iki toplumsal sınıfa bölünmüş toplumda, aralarındaki ilişkileri, birisinin siyasal tahakkümünün, ötekisinin vergi-haraç yükümlülüklerinin nitelediği, temelde karşılıklılık ilkesine dayanan bir ortak ideoloji ile yasallık kazandırılan bir yönetenler bir de yönetilenler sınıfına bölünmüş tabakalı bir toplumda, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi için oluşmuş, merkezileşmiş bir sosyopolitik örgüttür.”¹

Birinci bölümde erken devletleri şefliklerden ayırt etmemize yarayan ölçütler belirlendi. Özetle, erken devlet-şeflik ayrımında birinci ölçüt, erken devletlerde merkezi otoritenin kararlarını ister oydaşım ile isterse fiziki güç kullanma veya kullanım tehdidiyle uygulama gücüne sahip olması ve bunun uygulanması için de bir askeri örgütü bulundurmasıdır. Merkezi otoritenin adı geçen kararlarının görünümü daha çok yasalar ve hukuksal düzenlemeler şeklindedir.² İkinci ölçüt ise, Cohen'in yegâne ayırt etme ölçütü olarak belirttiği bölünmeyi önleme yeteneğidir. Bölünmeyi engelleme yeteneği bu konuda geliştirilmiş herhangi bir kurum ya da ideoloji olabilir. Yönetimsel bir ideolojinin varlığı da erken devletlerin temel niteliklerindendir. Bu ideoloji yeni bir paradigma olabildiği gibi var olan ideolojinin erken devlet yönetimine göre yeniden yaratılması ve uyarlanması şeklinde de olabilir.

Daha sonra, erken devletleri gelişmiş devletlerden ayrı bir kategori olarak ele almamız için dikkate alınabilecek ölçütlere değinildi. Buna göre, karşılıklılık temeline dayalı ideolojinin sona erip yönetici kişi ya da kişilerin doğüstü güçlere sahip olduğuna dair bir inanca ihtiyaç duyulmadan da var olan hiyerarşik yapının sürdürülebildiği aşamaya erişildiğinde erken devlet aşaması sona ermiş olur. Yönetim aygıtı iyiden iyiye uzmanlaşmış ve profesyonel bürokratik aygıt yerleşmiş, eski yersel idari bölümlenmelerin yerini yapay idari bölümlenmeler almış, vergilendirme düzenliliğe ulaşmış, yeni bir yönetim ideolojisi ya da devlet dini ortaya çıkmıştır.

¹ Claessen / Skalnik, **Modeller**, s. 305.

² Claessen / Skalnik, **Sınırlar**, s. 292.

Erken devletler, emekleme döneminde, tipik ve gelişmiş devlete geçiş aşamasında erken devlet olarak üç aşamada ele alınabilir. Bu başlık altında söz konusu sınıflandırmaya göre bir örneklem oluşturulmamıştır. Ancak, ele alınan erken devletlerin bir kısmında söz konusu aşamaların birden fazlasını içeren bir zaman dilimi dikkate alınmıştır. Dolayısıyla yargının erken devlet içerisinde biçimlenişi ve erken devletin kurumsallaşması birbirine paralel bir şekilde gözlemlenmiştir. Bunun temel sebebi, erken devlet aşamalarının birbirlerinden kesin çizgilerle ayırt edilememesi ve bu geçişlerin uzun zaman dilimleri içerisinde tedricen gerçekleşmesidir.

Erken devletlere ilişkin örneklem, ilksel-ikincil erken devlet ayrımı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Böylece, bir toplumun fiziki, coğrafi, ekonomik ve benzeri dinamikler ile kendi kendine erken devlet aşamasına geçmiş olması ile sebebi ne olursa olsun çevresinde bulunan başka bir devletin etkisiyle buna geçmiş olması arasında çalışmamızın konusu açısından bir farklılık olup olmadığı sorusunun da cevabı aranmıştır. Bu nedenle, ilksel erken devletler ayrı bir başlık altında incelenecek ve bunların ikincil erken devletlerden eğer var ise farkları çalışmanın sonunda ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun yanı sıra erken devlet hukukiliğinin incelenmesinde de önceki bölümde olduğu gibi coğrafi temsiliyet şartını olabildiğince sağlayan geniş bir örneklem oluşturulmuştur. Mekan ölçütünün yanı sıra zaman ölçütü bakımından hem antik dönemden hem de daha yakın çağlardan erken devlet örneklerinin örneklem içerisinde bulunmasına dikkat edilmiştir.

A. İlksel Erken Devletlerde Hukukilik ve Yargı

Bu bölümde, başka bir devletin etkisi ile veya ona karşı koyabilmek için değil tamamen kendi iç dinamikleri neticesinde erken devlet aşamasına gelmiş olan, sırasıyla Mezopotamya, Nil Vadisi, Sarı Irmak, Pasifik ve Büyük Göller bölgelerinde kurulmuş beş ilksel erken devlet örneği hukukilik ve yargı bağlamında incelenecektir.

1. Sümer

Nereden geldiklerine ve etnik kökenlerine ilişkin halen net bir cevabın verilemediği³ Sümer medeniyeti, mevcut arkeolojik verilere göre devletli toplumun ilk görüldüğü topraklar⁴ olan Mezopotamya'nın aşağı bölgesinde Fırat ile Dicle nehirlerinin ve bunlara ait kolların birleştikleri verimli bir bölgede yer alan bir dizi yerleşim yerinde yeşermiştir. Kuru ve sıcak bir iklime sahip olan bu düz topraklarda orman ve madenlerin yanı sıra neredeyse kaya dahi yoktur.⁵ Geçmenin o dönem için hemen hemen imkânsız olduğu çöller ile çevrili bu topraklarda İ.Ö. 6000'li yıllarda dahi yerleşimin görüldüğü bilinmektedir.⁶ Ancak, verimli alüvyal topraklara sahip bu bölgede geliştirilen sulama sistemleri sayesinde tarımsal üretim büyük öneme sahip olmuştur. Sümerler, İ.Ö. yaklaşık 4500'lü yıllarda görülen ilk yerleşimlerden İ.Ö. 1750'de Hammurabi'nin Babil devletini kurmasıyla yok olmalarına değin aşağı yukarı 2750 yıllık bir tarihsel dönemde siyasi varlık göstermişlerdir.⁷

Sümerler, İ.Ö. 3000'li yıllardan itibaren *mnemonic* denilen hatırlatıcı işaretler ile kayıt etme sistemini yüzyıllar içerisinde geliştirerek yazıyı icat etmişlerdir. Önceleri kayıt edilmek istenen bilginin basit bir çiziminden ibaret olan bu işaretler zamanla

³ Cyril John Gadd, "The Cities of Babylonia", **The Cambridge Ancient History: Volume I Part 2 Early History of the Middle East**, 8. Printing, ed. I. E. S. Edwards & C. J. Gadd & N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, 2006, s. 99.

⁴ Nissen, Sümer şehirlerinin kurulduğu coğrafyanın o dönemlerdeki iklim verileri de dikkate alınacak olursa, öncesinde uzunca bir süre sular altında kalmış olduğundan, çok da çaba sarf etmeden yapay sulamanın kolayca yapılabilirdiği bir yer olmasına dikkat çekmiştir. Yapay sulama ile yabani arpanın iki sıralı tanecikli yapısı yerine altı tanecikli arpanın geliştirilmesini de bu konuda çok önemli bir gelişme olarak niteler ve bunun üretimde ciddi bir artışa dolayısıyla da daha az topraklarda daha çok verim alınabilmesine yol açtığını belirtir. Böylece yerleşim yerleri birbirine daha yakın yerlerde kurulabilmiş ve daha fazla nüfus aynı yerde yaşayabilmiştir. Ancak bu durumda kültürel etkileşimin yanı sıra uyumsuzlukların da arttığını varsaymak mantıklı olacağından toplumsal denetim ihtiyacının ve araçlarının da bununla paralel olarak gelişmiş olması gerekecektir. Nissen'in Mezopotamya'da devletin oluşumuna dair dolaylı yoldan anlattığı hikâye kabaca bu şekilde özetlenebilir. Bkz. Hans Jörg Nissen, **Ana Hatlarıyla Mezopotamya: Yakın Doğu Arkeolojisinin İlk Dönemleri (İ.Ö. 9000-2000)**, çev. Z. Zühre İlkelen, 2. Baskı, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, s. 69-71.

⁵ Samuel Noah Kramer, **The Sumerians: Their History, Culture and Character**, The University of Chicago Press, paperback edition, 1971, s. 3. Bu kitap, bundan sonra 'Sumerians' olarak anılacaktır.

⁶ Igor Mikhailovich Diakonoff, "The City-States of Sumer", **Early Antiquity**, ed. Igor Mikhailovich Diakonoff, trans. Alexander Kirjanov, The University of Chicago Press, 1991, s. 67. Bu makale bundan sonra 'Sumer' olarak anılacaktır.

⁷ Kramer, **Sumerians**, s. 33. Başka bir çalışmada ise Hammurabi'nin yönetimi ele geçirdiği tarih İ.Ö. 1848 olarak belirtilmekte ve Sümerlerin etkin oldukları yıllar İ.Ö. 3800-2000 yılları olarak gösterilmektedir. Bkz. Harriet Crawford, **Sumer and the Sumerians**, Cambridge University Press, 1. Edition, 1991, s. 30.

daha zor sözcükleri de ifade edebilecek düzenli ve sistemli bileşimlere dönüşmüştür.⁸ Sümerlerin baştaki yaklaşık iki bin yıllık tarihlerine ilişkin yazılı veri neredeyse hiç yoktur ve daha sonraki dönemlerden elde edilen veriler de sadece bazı Sümer şehirlerinde bulundukları için genelde o şehir devletinin tek taraflı bakış açısını yansıtır.⁹ Ancak yine de tabletlerden elde edilen bu bilgiler, diğer arkeolojik verilerle de desteklendiği ölçüde değerli ve bilimsel olma niteliğinden bir şey kaybetmez.

Sümerlerin yazılı tarih öncesindeki kadim toplum yapılarının ne olduğu ve Sümerlerde erken devletin gelişim evrelerine dair elimizdeki veriler oldukça sınırlıdır. Kramer, Sümer ülkesindeki ilk yerleşimcilerin Sümerler olmadığını, Dicle ile Fırat nehrinin yanı sıra yaşadıkları şehirlere verdikleri adların da Sümerce olmadığına dayanarak iddia eder.¹⁰ Sümerlerin tarımı, hayvancılığı, balıkçılığı ve birçok zanaati kendilerinden önce yaşamış olan bu halktan öğrendikleri yapılan bir etimolojik çalışma neticesinde öne sürülmüştür.¹¹ Yüksek bir kültür düzeyine sahip olan bu halkın erken devlet niteliğine erişmiş olması da gelişmiş bir şeflik sistemine sahip olması da olasılık dâhilindedir. Yine, Nissen'in verdiği bilgilere göre bugünkü İran'ın Huzistan bölgesinde hiyerarşik ilişkiler ağını gösteren çok katmanlı yerleşim düzenleri ile gelişmiş bir kentsel medeniyet İ.Ö. 6000'li yıllar ile 4000'li yıllar arasında görülmektedir.¹² Bu kentsel medeniyetin ilksel bir erken devlet olma ihtimali söz konusudur ve Sümer ülkesi ile coğrafi yakınlığı göz önüne alınacak olursa da Sümer kentleri ile kültürel etkileşim içerisinde olması da benzer şekilde olasılıklar dâhilindedir.¹³ Hem Huzistan'daki hem de Sümer ülkesindeki bahsedilen bu iki

⁸ Diakonoff, **Sumer**, s. 70.

⁹ Kramer, **Sumerians**, s. 38; C. Leonard Woolley, **The Sumerians**, Oxford, Clarendon Press, 1928, s. 63. Sümer şehir devletleri arasındaki sürekli siyasi çekişmeler dikkate alınacak olursa bu önermenin doğruluk ihtimalinin yüksek olduğu görülecektir.

¹⁰ Kramer, **Sumerians**, s. 40.

¹¹ Benno Landsberger, "Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, çev. Mebrure O. Tosun, Cilt 2, Sayı 3, 1944, pp. 419-437. Landsberger bu halk için Proto-Fıratlılar adlandırmasını yapmıştır. Ancak Kramer bu adlandırmanın manasız olduğunu ve bu halkın arkeolojide Ubeyd kültürü olarak bilindiğini belirtir. Bkz. Kramer, **Sumerians**, s. 41. Başka bir çalışmada ise Landsberger'in etimolojik olarak başka bir dile ait olduğunu söylediği sözcüklerin ya Sümerce kökenli olduğu ya da sadece başka bir dilden alınmış sözcükler olduğu iddia edilmiştir. Bkz. Gonzalo Rubio, "Sumerian Morphology", **Morphologies of Asia and Africa**, ed. A. S. Kaye, vol. 2, Winona Lake: Eisenbrauns, 2007, pp. 1311-1364.

¹² Nissen, **a.g.e.**, s. 46 ve 64.

¹³ Bir çalışmada, devletin Sümer dönemine tekabül eden İ.Ö. 3000'li yıllarda ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Bkz. Douglas J. Kennett & James P. Kennett, "Early State Formation in Southern

kültürün erken devlet niteliğinde olup olmadığı bilimsel olarak henüz ortaya konulamadığı için Sümerlerin bunlardan etkilenecek kurulan ikincil bir erken devlet olduğu önermesi de henüz kanıtlanabilir değildir. İleride yapılacak arkeolojik ve tarihsel çalışmalar neticesinde bu konu tam olarak aydınlatılana kadar Sümerlerin mevcut verilere göre ilksel erken devlet başlığı altında sınıflandırılmasında bir sakınca yoktur.¹⁴ Tabi burada not edilmesi gereken bir diğer önemli husus da yaklaşık üç bin yıllık Sümer siyasi varlığının erken devletten gelişmiş devlete doğru bir geçiş niteliği göstermiş olma ihtimalinin de göz önünde bulundurulması gereğidir.

Tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan Sümer ülkesi, her birinin etrafında köylerin ve mezraların bulunduğu şehir devletlerinden oluşmaktadır.¹⁵ Dolayısıyla Sümerlerden bahsederken tek bir devletten değil birbirinden siyasi olarak bağımsız birçok şehir devletinden bahsedildiğinin akılda tutulması gerekir.¹⁶ Erken Hanedan döneminde Güney Mezopotamya nüfusunun çoğunluğunun şehirlerde yaşadığı tahmin edilmektedir.¹⁷ Tarih sahnesinde yer aldığı uzun zaman dilimi içerisinde bu şehir devletlerinin tek bir yöneticinin tahakkümü altına girdiği ve bir tür bölgesel devletin kurulduğu zamanlar olsa da Sümer şehir devletlerinin birbirinden bağımsız siyasi yapısı genel olarak değişmemiştir. Kramer, şehir devleti şeklinde yapılanmanın bir Sümer icadı olduğu fikrindedir ve Mısır'da şehir devleti yapılanmasının görülmediğini kanıt göstererek Sümerler olmasa dünyanın diğer yerlerinde de şehir devletlerinin görülemeyeceğini öne sürer.¹⁸ Ancak bu elbette ki sadece bir önermedir ve aksi her an bulunabilecek yeni bir arkeolojik kanıtla ortaya konulabilir.¹⁹ Yine, yazılı yasaların ve

Mesopotamia: Sea Levels, Shorelines and Climate Change", **The Journal of Island and Coastal Archaeology**, Taylor & Francis Online, vol. 1, Issue 1, 2006, s. 85.

¹⁴ Grinin de ilksel-ikincil erken devlet ayrımına değinmeden Ur şehrini örnek göstererek bunun küçük bir erken devlet olduğunu söyler. Bkz. Grinin, **Analogues**, s. 136.

¹⁵ Marc Van de Mieroop, **A History of the Ancient Near East: 3000-323 B.C.**, 2. Edition, Blackwell Publishing, 2007, s. 45. Bu kitap bundan sonra 'Near East' olarak anılacaktır.

¹⁶ Aage Westenholz, "The Sumerian City-State", **A Comparative Study of Six City-State Cultures**, ed. Mogens Herman Hansen, Copenhagen, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2002, s. 23.

¹⁷ Robert McCormick Adams, **Heartland of Cities: Surveys of Ancient Settlement and Land Use on the Central Floodplain of the Euphrates**, The University of Chicago Press, 1981, s. 94.

¹⁸ Kramer, **Sumerians**, s. 289.

¹⁹ Kaldı ki, örneğin Yeni Dünya'da Meksika Vadisi'nde kurulmuş olan şehir devletleri bu önermeyi çoktan çürütmüştür.

hukuki belgelerin varlığının da bir Sümer icadı olduğunu ve bunun Sümer şehir devletinin en karakteristik özelliklerinden birisi olduğunu söyler.²⁰

Her bir Sümer şehir devletinin koruyucu bir tanrısı vardır ve bu tanrının tapınağı da her bir şehrin içerisinde gösterişli bir biçimde yer almaktadır. Koruyucu tanrıya ait tapınağın yanı sıra diğer tanrılara ait daha küçük tapınaklar da mevcuttur.²¹ Tapınağı sadece ibadet merkezi olarak düşünmemek gerekir. Sümer şehirlerindeki tapınaklar aynı zamanda büyük bir ekonomik gücü de elinde bulunduran kurumlardır.

Sümer ülkesinin dikkat çeken bir diğer özelliği ise anadili Sümerce olan insanların yanı sıra Semitik bir dil konuşan insanların da bu yapı içerisinde olmasıdır.²² Bu veri, Sümer ülkesinin birden fazla halkı içerisinde barındırabilecek bir kültürel gelişmişlik seviyesine ve Sümer siyasi yapısının etnik bağlardan ziyade yöneticiye yahut dini kurumlara sadakate dayanan bir aşamaya ulaştığını düşündürmektedir.

Kramer'e göre Sümer toplumu, soylular, avam, bağımlı kişiler (*client*) ve köleler şeklinde tanımlanabilecek dört kategoriden oluşmaktadır. Soylular bir kısmı özel mülkiyet bir kısmı aile mülkiyeti olmak üzere geniş arazilere sahiptir ve bu arazilerde köleler ya da bağımlı kişiler çalışır. Tapınak arazileri de ilk zamanlar soyluların kontrolündedir, ancak bu arazilerde yöneticinin kontrolü kademeli olarak artmış ve hatta bir zaman sonra araziler onun mülkiyetine girmiştir. Avamdan kişiler ise araziler üzerinde aile üyesi olarak mülkiyete sahiptirler.²³ Bağımlı kişiler ise tapınak idarecileri ya da önemli zanaatkârlardan oluşan tapınağa bağımlı varlıklı kişiler, tapınağın diğer çalışanları ve soylulara bağımlı kişiler şeklinde üç kategoriye ayrılabilir.²⁴ Köleler, yabancı ya da komşu bir Sümer şehirden olan savaş esirleri, cezalandırma sonucu köle haline gelen özgür kişiler, ihtiyaçtan ötürü ailelerin köle olarak sattığı çocuklar ya da borcunu ödeyemeyerek bütün ailesi ile birlikte köle haline gelen kişilerden²⁵ oluşmaktadır.²⁶ Kölelerin ekonomik anlamda çok büyük önem arz etmediği ve

²⁰ Kramer, **Sumerians**, s. 289.

²¹ Westenholz, **a.g.e.**, s. 28.

²² Van de Mieroop, **Near East**, s. 51; Trigger, **Understanding**, s. 102.

²³ Kramer, **Sumerians**, s. 77.

²⁴ **A.e.**

²⁵ Borç kölelerinin kimi zaman çıkarılan genel aflar ile bu borçlarından ve kölelikten kurtarıldıkları bilinmektedir. Bkz. Trigger, **Understanding**, s. 165.

²⁶ Kramer, **Sumerians**, s. 78.

yalnızca özel mülkiyet sahipleri tarafından kullanıldığı söylenmiştir.²⁷ Başka bir kaynakta da Sümer toplumunda mülkiyet sahipleri ya da yurttaşlar anlamına gelebilecek *dumugi* ile bağımlı kişiler anlamındaki *guruş* şeklinde bir ayrım olduğu ve bu iki grubun hukuki anlamda farklı muameleye tabi tutuldukları belirtilmektedir.²⁸

Sümerlerde birçok yazarın belirttiği görüşün aksine bütün topraklar veya gayrimenkuller tapınaklara ait olmayıp bireysel mülkiyet söz konusudur ve birçok tabletin de gösterdiği üzere kişiler evlerini, arazilerini ve taşınır mallarını alıp satabilirler.²⁹ Dolayısıyla Sümer için bir zamanlar kabul edilen tapınak devleti modeli geçerliliğini yitirmiştir.³⁰ Arkeolojik verileri göstererek, Antik Mezopotamya’da tapınakların dışında başka birleştirici kurumların da olduğunu belirten Yoffee, sosyoekonomik farklılaşma sürecinin ne ilk olarak ne de sadece kutsal kurumlar ile açıklanamayacağını söyler.³¹ Kramer’e göre özgür yurttaşlar, geniş patriyarkal aileler, klanlar ve şehir toplulukları şeklinde örgütlenmişlerdir.³² Van de Mieroop ise geniş ailelerin, klan ya da kabilelerin Mezopotamya şehirlerinde çok da önemli bir rol oynamadıkları ve çekirdek ailenin temel ekonomik birim olduğu fikrindedir. Geniş ailelerin ağırlıklı toplumsal grup olduğu yerler, şehir dışındaki taşra yerleşimleri ve köylerdir.³³ Geniş aileleri, yakın ekonomik ve toplumsal ilişkiler içerisinde bulunan ancak aynı ikametgâhta bulunmaları gerekmeyen gruplar olarak düşünmek gerekir.³⁴ Trigger ise İ.Ö. 4. Binyılın sonları ile 3. Binyılın başlarında geniş ailelerin arazi üzerindeki kolektif mülkiyetinin ön planda olduğunu ancak zaman içerisinde kolektif mülkiyete tabi arazilerin oranının düştüğünü söyler.³⁵

²⁷ Westenholz, **a.g.e.**, s. 31.

²⁸ Trigger, **Understanding**, s. 152.

²⁹ Diakonoff, **Sumer**, s. 80; Kramer, **Sumerians**, s. 75.

³⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Benjamin Foster, “A New Look at the Sumerian Temple State”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Brill, Vol. 24, No. 3, October 1981, pp. 225-241.

³¹ Norman Yoffee, “The Decline and Rise of Mesopotamian Civilization: An Ethnoarchaeological Perspective on the Evolution of Social Complexity”, **American Antiquity**, Society for American Archaeology, vol. 44, no. 1, January 1979, s. 19.

³² Kramer, **Sumerians**, s. 77.

³³ Marc Van de Mieroop, **The Ancient Mesopotamian City**, Oxford University Press, 1997, s. 109. Bu kitap bundan sonra ‘City’ olarak anılacaktır.

³⁴ Van de Mieroop, **City**, s. 103.

³⁵ Trigger, **Understanding**, s. 318.

Sümer toplumunda kadınlar evli olsalar bile kocalarından bağımsız olarak³⁶ mülkiyet edinebilir, iş yapabilir ve tanıklık edebilir. Ancak kocalar basit gerekçelerle karılarını boşayabilir ya da çocuk sahibi olamadığı için ikinci bir kadını eş olarak alabilir.³⁷ Kadınların genellikle çeyiz yoluyla elde ettiği mülkiyetin kontrolünün ise kocalarında, babalarında ya da erkek kardeşlerinde olduğu bilinmektedir.³⁸ Rohrllich, Sümer medeniyetinin erken dönemlerinde kadınların üstün konumda olduklarını ve bu dönemlerde yaşamış kadın yöneticilere ait zengin mezarların bulunduğunu söyler. Yine Üçüncü Kiş Hanedanını da efsanevi kadın yönetici Ku-Bau'nun kurduğunu iddia eder.³⁹ Rohrllich'in yorumları biraz zorlama olsa da Sümer toplumunda çok katı bir patriyarkal sistemin olmadığını ve kadınların toplumsal yapı içerisinde belirli konumlara geldiğini gösteren veriler mevcuttur.

Sümer devletini daha iyi anlayabilmek için Sümer *pantheon*'undan da bahsetmek gerekir. Cennet, yeryüzü, hava, deniz, güneş, ay, gezegenler, rüzgâr, nehir, dağ, şehir, tarla ve hatta sabanın dahi onu kontrol eden ve düzenleyen insan biçimli (*anthropomorphic*) bir tanrısının olduğu Sümer *pantheonu* birbirine eşit olmayan ve hiyerarşik bir konumda bulunan tanrılardan oluşmaktadır.⁴⁰ Kaderleri belirleyen yedi tanrıdan oluşan bir tanrılar meclisi ve bu meclisin başında kral niteliğinde bir baş tanrının bulunduğu Sümer *pantheonunda* bunların yanı sıra büyük tanrılar olarak adlandırılan elli tanrı daha vardır.⁴¹ Sümer *pantheonundaki* tanrı sayısı daha sonraki dönemlerde gittikçe artmıştır, öyle ki İ.Ö. üçüncü binyılda yüzlerce tanrının var olduğu

³⁶ Claus Wilcke, "Early Dynastic and Sargonic Periods", *A History of Ancient Near Eastern Law*, Vol. I, ed. Raymond Westbrook, Brill, 2003, s. 157.

³⁷ Kramer, *Sumerians*, s. 78; Crawford, *a.g.e.*, s. 37; Rohrllich, *a.g.e.*, s. 89.

³⁸ Trigger, *Understanding*, s. 172.

³⁹ Rohrllich, *a.g.e.*, s. 84. Ancak, başka bir çalışmada Sümer Kral Listesindeki bu tek kadın yöneticinin bir genelev patroniçesi olarak karakterize edildiği ve bunun Kiş krallarını küçümsemek için yapıldığı ve erkek egemen Mezopotamya toplumunun kadına yönelik bakışını yansıttığı iddia edilir. Bkz. Claudia E. Suter, "Kings and Queens: Representation and Reality", *The Sumerian World*, ed. Harriet Crawford, Routledge, 2013, s. 201-202.

⁴⁰ Cennet tanrısı An'ın bir zamanlar *pantheonun* baş tanrısı olarak görüldüğüne inanmak için yeterli sebep olduğunu öne süren Kramer (bkz. *Sumerians*, s. 118) yine de mevcut kaynaklarda hava tanrısı Enlil'in baş tanrı olarak görüldüğünü ekler. Eğer Kramer'in iddiası doğruysa An'ın ana tapınağının bulunduğu Uruk (Erech) şehrinin Sümer siyasi tarihindeki konumu ve hanedan değişimlerinin dikkate alınması ve bu baş tanrı değişiminin siyasi bir değişim ile ilişkili olup olmadığı incelemeye değer bir konudur. Böyle bir bulgu siyasi iktidar-ideolojik temel ilişkisi bakımından önemli veriler ortaya koyabilir.

⁴¹ Kramer, *Sumerians*, s. 114-115.

görülmektedir.⁴² Kramer bu *pantheonun* Sümer devletinin hiyerarşik yapısına benzediği ve bunun yanında Sümer tanrılarının ilahi sözlerle isteklerini yerine getirebilmesinin de Sümer krallarının emirlerini sözcükler ile yerine getirebilmesini andırdığı yorumunda bulunur.⁴³ Kramer'ın yorumu Sümer dini inanışının Sümer siyasi yapısından türediğini ima etse de bu ikisi arasındaki ilişkinin tam olarak böyle olduğunu söylemek pek de mümkün değildir. Hangisinin daha önce olduğu net bir şekilde ortaya konulamasa da erken devlet oluşumunda yeni bir ideolojinin gelişmesi unsuru da dikkate alınacak olursa hem siyasi yapının hem de dini düşüncenin bir arada ve karşılıklı etkileşim içerisinde geliştiğini söylemek daha makul olacaktır. Öyle ki, Sümer dini inanışı ve Sümer siyasi yapısı birbirleri ile benzerlik göstererek bu hiyerarşik yapı örüntüsünün halk tarafından hayatın ve evrenin bütün alanlarında gelişen doğal bir süreç olarak görülmesi imkânını ve böylece siyasi iktidarın ihtiyacı olan ideolojik temeli sağlamıştır. Bu verilere göre Sümer *pantheonunun* Sümer siyasi iktidarı ile birlikte eş zamanlı olarak ve karşılıklı etkileşim içerisinde gitgide geliştiğini, büyüdüğünü ve karmaşıklaştığını söylemek mümkündür.

Sümer siyasi tarihi, şehir devletleri arasındaki güç mücadelelerinden ve süregelen çatışmalardan oluşmaktadır.⁴⁴ Şehir devletlerinden bazılarının yöneticileri zaman zaman diğerlerini boyunduruk altına almayı başarmış ve bütün Sümer ülkesini yönetmiştir. Bu sürekli parçalanma durumu akla Sümer ülkesinin bu çalışmada temel alınan devlet tanımına uyup uymadığı sorusunu getirmektedir. Hatırlanacağı üzere bölünmeyi önleme yeteneği, devlet tanımının ayırt edici özelliklerinden birisi olarak kabul edilmişti. Sümer ülkesinin tamamının değil ama her bir şehir devletinin bölünmeyi önleme yeteneğini haiz olup olmadığı bu noktada araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Sümer siyasi tarihine bakıldığında çok uzun süreler boyunca yahut en azından birden fazla nesil hüküm sürmüş çok sayıda hanedanın olduğu görülmektedir. Zayıflayan bir hanedanın başka bir şehir devletinden ya da aynı devletten bir fatih tarafından yıkılıp yerine yeni bir hanedanın kurulmasına sıklıkla rastlanır. Kimi zaman

⁴² Kramer, **Sumerians**, s. 118. Trigger, bu sayının binlerce olduğu fikrindedir. Bkz. Trigger, **Understanding**, s. 418.

⁴³ Kramer, **Sumerians**, s. 115.

⁴⁴ Diakonoff, **Sumer**, s. 79; Van de Mieroop, **Near East**, s. 41; Trigger, **Understanding**, s. 116; Woolley, **a.g.e.**, s. 58.

bu hanedanlar, Sümer ülkesini de aşarak komşu birçok şehir devletini ve topluluğunu da boyunduruk altına almayı başarmıştır. Bu verilerin de gösterdiği üzere, Sümer siyasi yapısı devletlik aşamasına ulaşmayı başarmıştır. Sümer yöneticileri kimi zaman zayıflayıp komşularına ya da yabancı toplulukların akınlarına yenik düşüp tahtlarını kaybetmişlerdir ancak bölünmeyi önleme yeteneği zaten mutlak bölünmezlik anlamına gelmemektedir. Bir devlet her zaman zayıflayıp yıkılabilir yahut yönetici hanedanı değişebilir. Bu onun devlet olma karakterinin olmadığı anlamına gelmez. Dahası, nesiller boyunca hüküm süren hanedanların varlığı da net bir şekilde göstermektedir ki Sümer şehir devletleri bölünmeyi uzun süre önleyebilme kapasitesine sahip bir siyasi yapıdadır.

Araştırmacılar arasında, Sümer şehir devletlerinde otoritenin niteliğine ilişkin üzerinde uzlaşılmış bir görüş yoktur. Bir kısım uzmanlar otoritenin yöneticiler ve tapınak rahiplerinin uhdesinde bulunduğu fikrini savunurken diğer bir kısım uzman ise Sümer toplumunda otoritenin temel niteliğinin toplumun ve tapınağın iki başlı yönetimi (diyarşi) olduğu fikrindedir.⁴⁵ Jacobsen ise mitolojik hikâyelere dayanarak Antik Mezopotamya’da egemenliğin sınıf ya da servet farkı gözetmeksizin yetişkin, özgür erkeklere ait olduğunu yani önemli kararların bu kişilerin rızası olmadan alınamadığı bir tür ilkel demokrasinin var olduğunu öne sürer.⁴⁶ Emelianov, Sümer yöneticisinin otoritesinin dayandığı kaynağı ideolojik olarak şöyle açıklar: Yüksek tanrılar, ilahi güçlerine (*me*) göre şeylere sahiptirler. Bunlar tanrısal aksesuarlar eliyle hükümdara geçer. Bu aksesuarlar, yalnızca gücü sembolize eden şeyler değil aynı zamanda onun taşıyıcısı olarak görülürler.⁴⁷ Başlangıçta Sümer tapınaklarının merkezinde, üzerinde tanrı heykelciğinin yahut kutsal sembolün bulunduğu bir platform vardır. Yüzyıllar sonra bu platform bir kral tarafından işgal edilen kutsal bir yer haline gelmiştir. Bu, kralın otoritesinin Tanrının otoritesinden ayrı

⁴⁵ Vladimir V. Emelianov, “The Ruler as Possessor of Power in Sumer”, **The Early State: Its Alternatives and Analogues**, ed. by Leonid E. Grinin & Robert L. Carneiro & Dmitri M. Bondarenko & Nikolay N. Kradin & Andrey V. Korotayev, Uchitel Publishing House, 2004, s. 181.

⁴⁶ Thorkild Jacobsen, “Early Political Development in Mesopotamia”, **Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie**, vol. 52, Issue 1, Walter de Gruyter & Co., 1957, s. 99. Bu ilkel demokrasinin daha sonra kriz anlarında geçici olarak atanan görevlilerin elde ettikleri etkili pozisyonları bırakmayarak ilkel monarşiye evrildiğini söyler. Jacobsen, burada net bir şekilde Roma tarihi ile Sümer tarihini özdeşleştirir.

⁴⁷ Emelianov, **a.g.e.**, s. 182-183.

düşünülemeyeceğine işaret eder.⁴⁸ Buna göre, Sümer yöneticisinin otoritesi, tanrısal düzene kusursuz bir itaate dayanan, otorite sembolleri, mallar ve eş üzerindeki zilyetlikten ibarettir ve bu semboller tanrılar tarafından krallık ile birlikte dünyaya gönderilmiştir.⁴⁹ Oppenheim de Sümerler dâhil olmak üzere antik Mezopotamya medeniyetinde krallığın ilahi karakterine vurgu yapar ve ölmüş kralların da tapınaklarda adak ve sunulardan pay aldığını söyler.⁵⁰ Ancak, Sümerlerde yöneticiler için kullanılan terimlerin⁵¹ zaman içerisindeki değişimleri ve kullanımlarına bakılarak yönetimin ideolojik temellerinin her zaman aynı olmadığı anlaşılır.⁵²

Sümerlerde krallığın babadan oğula geçmesini sağlayan kalıtımsal bir halefiyet düşüncesi olmadığı söylenmiştir. Yöneticinin başına geçtiği şehrin koruyucu tanrısı tarafından kutsanması ve seçilmesi gerekliliğine inanılmaktadır ve buna göre bir sonraki yöneticinin illa ki mevcut yöneticinin oğlu olması gibi bir kural yoktur.⁵³ Ancak başka bir yazar, Sümerlerde büyük kurumlar açısından soy temelli bir organizasyonun görülmediğini ve hısmılığın önemsiz olduğunu belirttikten sonra yöneticiliğin babadan oğula geçmesi yönünde fiili bir yatkınlık olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

İdeolojik temellendirme açısından değinilmesi gereken bir diğer nokta ise Nippur şehrinin Sümer toplumundaki özgün konumudur. Hiçbir zaman kendi yönetici hanedanına sahip olmasa da tarih boyunca Nippur, bütün Sümer yöneticilerinin siyasi ideolojilerini meşrulaştırmak açısından kontrol altında tutmak istedikleri bir yer olmuştur. Sümer dini inanışında temel önemde bir yere sahip olan bir tapınağın yer aldığı Nippur’u kontrol etmek, bütün Sümer ülkesinin yöneticisi sıfatını elde etmek

⁴⁸ A.e., s. 184.

⁴⁹ Trigger, **Understanding**, s. 84; Emelianov, **a.g.e.**, s. 190; Westenholz, **a.g.e.**, s. 29.

⁵⁰ A. Leo Oppenheim, **Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization**, revised edition, completed by Erica Reiner, The University of Chicago Press, 1977, s. 98.

⁵¹ En, Lugal ve Ensik terimleri bazen aynı kişiler için bunlardan birkaçını almak suretiyle bazen de süreç içerisinde bir ünvanı diğerine geçilerek kullanılmıştır. Örneğin, En ünvanı çoğunlukla dini bir karaktere sahip olup bir tapınağın başrahibini nitelerken zaman zaman Sümer krallarının bu ünvanı da kullandıkları görülmektedir.

⁵² Marc Van de Mieroop, “Democracy and the Rule of Law, The Assembly and the First Law Code”, **The Sumerian World**, ed. Harriet Crawford, Routledge, 2013, s. 283. Bu makale bundan sonra ‘Law’ olarak anılacaktır.

⁵³ Trigger, **Understanding**, s. 76. Wilcke ise bunun aksi görüştedir ve krallığın ilkesel olarak kalıtımsal olduğunu söyler. Bkz. Wilcke, **a.g.e.**, s. 146.

⁵⁴ Westenholz, **a.g.e.**, s. 30.

açısından hayati önemdedir.⁵⁵ Sümer *pantheonunun* baş tanrısı Enlil'in tapınağının burada yer alması Nippur şehrine ve buradaki tapınağa bu türden bir meşruiyet sağlama işlevi kazandırmıştır. Nippur şehrinin bir diğer işlevinin ise tarafsız konumu nedeniyle diğer şehir devletlerinin temsilcilerinin bir araya geldiği yer olduğu söylenmiştir.⁵⁶ Doğrudan takipçilerine ve askerlerine dayanan ve bunları konseyin onayına ihtiyaç duymadan elinde bulunduran bir yöneticinin (*lugal*) 'bütün ülkenin *lugali*' sıfatını kullanabilmesi için Nippur şehrindeki ana tapınak tarafından tanınması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁷ Bu önerme yöneticinin iktidarının ideolojik temellendirilmesi açısından dikkate değerdir.

Diakonoff, Erken Hanedan Dönemi'ne ilişkin belgelerde, yöneticileri kontrol altında tutabilen bir tür yaşlılar meclisinden ve bir halk meclisinden söz edildiğini belirterek İ.Ö. 2500'lü yıllara doğru hegemonik yöneticilerin ortaya çıktığını söyler.⁵⁸ Yaşlılar meclisi olarak adlandırılan yapının üst seviye görevlilerden oluştuğunu ve diğer meclisin de daha geniş katılımlı bir yapı olduğunu düşünmek makul olacaktır.⁵⁹ Bu meclislere kadınların katılıp katılamayacağına ilişkin soruya ise eldeki veriler ışığında yanıt vermek mümkün değildir.⁶⁰ Trigger ise bu meclislerin bir zamanlar gerçekten var olmuş olsalar bile en erken kayıtların olduğu zamanda oldukça köhnemiş ve maziye ait olduklarını öne sürer.⁶¹ Bu önerme doğruysa, Sümerlerin erken devlet yapılanması öncesi dönemlerinde yaşlılar meclisi benzeri yapılara sahip olduklarını ve bu yapıların uzun bir süre daha en azından Sümer düşüncesinde ya da mitolojisinde yer almaya devam ettiğini söylemek gerekir. Toplumu ilgilendiren önemli kararların, toplumun önde gelen üyelerini içeren bir tür kurul içerisinde tartışılarak alınması başlangıç toplumlarında sıklıkla görülen bir olgudur. Buna göre, Sümer mitolojisinde yer alan bu meclisi de erken devlet döneminde yer almış olsun veya olmasın, henüz toplumsal bellekten tamamen silinmemiş, geçmişten gelen bir kurum olarak düşünmek

⁵⁵ Van de Mieroop, *City*, s. 222.

⁵⁶ Trigger, *Understanding*, s. 101.

⁵⁷ Diakonoff, *Sumer*, s. 77.

⁵⁸ Diakonoff, *Sumer*, s. 76-77. Özellikle Gılgamış destanına dayanarak bu meclislerin var olduğu fikrini destekleyen yazarlar da vardır. Bkz. Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, 2. Basım, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, Aralık 2002, s. 52-58. Bu kitap bundan sonra 'Tarih' olarak anılacaktır.

⁵⁹ Van de Mieroop, *City*, s. 124.

⁶⁰ *A.e.*, s. 125.

⁶¹ Trigger, *Understanding*, s. 201.

gerekir. Başlangıç toplumundan devletli topluma geçiş, anında gerçekleşen bir kesinti değil, uzun bir zaman dilimine yayılan bir süreçtir.

Sümer tarihi genel olarak, birbirini takip eder şekilde Uruk Dönemi⁶², Erken Hanedan Dönemi, Akad Hanedanı ve Üçüncü Ur Hanedanı dönemleri şeklinde ele alınabilir. Erken Hanedan Dönemi'nin son yöneticisi Lugalzagesi neredeyse bütün Aşağı Mezopotamya'ya boyun eğdirmesine rağmen birleşik bir devlet kurmayı düşünmemiş ve yerel yöneticilerin ünvanlarıyla birlikte yönetmeye devam etmelerine izin vererek Sümer ülkesini bir tür askeri konfederasyon şeklinde yönetmiştir.⁶³ Ancak bu dönemde kuzeyde yaşayan Semitik bir halktan gelen ve aslen soylu olmayıp bir Sümer *lugal*inin saray görevlisi olan Sargon⁶⁴, geliştirdiği yeni askeri taktiklerle Lugalzagesi'nin yanı sıra bölgedeki birçok rakibini de yenerek Akad Devleti olarak bilinen büyük bir devleti kurmuştur. Sümer ülkesinin geleneksel yönetim şehri olan Uruk'un yerine Akad isimli yeni bir şehir kurmuş ve ülkeyi buradan yönetmiştir.⁶⁵ Sargon, fethettiği yerlerin içyapısını değiştirmemiş ancak bunların yöneticilerinin kendisine karşı sorumlu bir görevli statüsünde olmalarını sağlamıştır.⁶⁶ Despotik bir özellik sergileyen Sargon yönetiminde, erkin kaynağı konsey ya da meclis gibi herhangi bir dışsal otoriteye dayanmamaktadır.⁶⁷ Van de Mieroop, Hem Akad hanedanının hem de ondan sonra Sümer ülkesini yönetecek olan Üçüncü Ur Hanedanının siyasi, idari ve ideolojik anlamda merkezileşme politikaları izlediğini söyler.⁶⁸ Akad hanedanı döneminde merkezileşmeyi güçlendirecek bir adım olarak yeni bir vergilendirme sistemi geliştirilmiş ve buna göre her bölgenin vergisinin bir kısmı başkente gönderilmiş yahut yerel Akad yönetimini desteklemek için

⁶² Uruk Döneminden önceki Ubeyd kültürünün siyasi yapısının şeflikler ile örtüştüğü ve Uruk döneminin sonlarına doğru, devletin ilk defa ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Bkz. Guillermo Algaze, "The End of Prehistory and Uruk Period", **The Sumerian World**, ed. Harriet Crawford, Routledge, 2013, s. 73.

⁶³ Igor Mikhailovich Diakonoff, "Early Despotisms in Mesopotamia", **Early Antiquity**, ed. Igor Mikhailovich Diakonoff, trans. Alexander Kirjanov, The University of Chicago Press, 1991, s. 84. Bu makale bundan sonra 'Despotisms' olarak anılacaktır.

⁶⁴ Sargon ismi İbrani geleneğinde bu yöneticiye verilen isimdir. Sümer belgelerinde ise bu kişinin adı Şarruken olarak geçmektedir ve bu da esasında bir isim değil sıfattır. Bkz. Diakonoff, **Despotisms**, s.84.

⁶⁵ Oppenheim, **a.g.e.**, s. 154. Yoffee, yeni bir başkentin kurulmasının, Mezopotamya siyasi geleneğinde bir değişimi nitelediğini söyler. Bkz. Yoffee, **Myths**, s. 142.

⁶⁶ Diakonoff, **Despotisms**, s. 85-86; Van de Mieroop, **Near East**, s. 64.

⁶⁷ Diakonoff, **Despotisms**, s. 87.

⁶⁸ Van de Mieroop, **Near East**, s. 63.

kullanılmıştır.⁶⁹ Sargon, bölgenin inanç sistemini de ailesinin kontrolü altına alacak hamleler yapmıştır. Örneğin, kızını Ur şehrinin ay tanrısı olan Nanna'nın yüksek rahibesi yani tanrının eşi yapmıştır ve tapınağın gücünü bu şekilde kontrolü altına almıştır. Bu pozisyon, daha sonra uzun yıllar boyunca bölgede etkinlik göstermek isteyen yöneticilerin aile üyelerini atayarak kullandıkları bir araç olmuştur.⁷⁰ Akad döneminin, sınırlarını genişletip merkezi bir yönetimi kurumsallaştırmak isteyen yeni bir devlet paradigması ürettiği şüphesizdir.⁷¹ Bu paradigma bir kez ortaya koyulduktan sonra Sümer tarihinin geri kalanı için şehir devleti ve bölgesel devlet arasında gidip gelmelerin tarihi tanımı yapılabilir.

Sargon'dan sonra Akad hanedanını devam ettiren isimlerden Maniştusu dönemindeki bazı gelişmeler ilgi çekicidir. Devletin ekonomik gücünü arttırmak isteyen bu yönetici, yurttaşların arazilerini düşük ücretler karşılığı zorla satın almıştır.⁷² Maniştusu doğrudan arazilere el koymak yerine resmi bütün usulleri izleyerek ve hatta büyük toprak parçaları için halk meclislerinin onayını arayarak bu alımları gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁷³ Bu bilgiler doğru ise, Akad hanedanının bütün despotik karakterine rağmen kendilerini sınırlayan birtakım kuralların olduğunu ve onların da bunlara uymak zorunda kaldığını gösterir. Bu veri, hukukilik bağlamında dikkat çekicidir.

Maniştusu'dan sonra yeğeni Naram-Sin yönetime geçmiş ve kendisinden öncekiler gibi birçok şehir devletinde başlayan isyanlar ile uğraşmak zorunda kalmıştır.⁷⁴ Akad hegemonyası istikrarsızdır ve bu hegemonyaya muhalefet bu dönemin karakteristik özelliğidir. Bu dönemde boyunduruk altına alınan her bir şehir devletinin ilk fırsatta yahut yönetici değişimlerinde isyan ederek bağımsızlıklarını iddia etmeleri, her bir şehir devletinin kendi içerisinde bir siyasi bütün olarak görüldüğünü ve bunların üstünde yer alan bir siyasi yapı düşüncesinin henüz

⁶⁹ A.e., s. 64-65.

⁷⁰ A.e., s. 66

⁷¹ Nicole Brisch, "History and Chronology", **The Sumerian World**, ed. Harriet Crawford, Routledge, 2013, s. 120.

⁷² Diakonoff, **Despotisms**, s. 88. Van de Mieroop arazilerin düşük fiyata alındığı görüşüne katılmamakla birlikte zorla alındıkları hususunun kesin olduğunu söylemektedir. Bkz. Van de Mieroop, **Near East**, s. 66.

⁷³ Diakonoff, **Despotisms**, s. 88.

⁷⁴ A.e., s. 89.

içselleştirilmediğini ve kurumsallaşmadığını da göstermektedir. Naram-Sin belki de bu ideolojik temeli sağlamaya yardım edecek bir adım olarak kendisini tanrı ilan etmiş ve bütün eski ünvanları kaldırarak ‘dünyanın dört köşesinin kralı’ şeklinde bir ünvan kullanmaya başlamıştır.⁷⁵ Bunun yanı sıra yerel yöneticilerin idare içerisindeki konumunu devam ettirmiş ancak bu görevlere oğullarını ve memurlarını atamıştır.⁷⁶ Naram-sin ayrıca standart bir muhasebe sistemi oluşturulmuş ve özellikle merkezi yönetimi ilgilendiren ekonomik veriler bu standart sistem ile kayıt altına alınmıştır.⁷⁷ Naram-sin’den sonra gelen Akad krallarının yanı sıra Üçüncü Ur Hanedanı dâhil olmak üzere Sümer krallarının çoğu ilahi statüye sahip olduklarını iddia etmeye şu veya bu şekillerde devam etmişlerdir.⁷⁸

Naram-Sin’den sonra Şarkalişarri döneminde kuzeyde yaşayan göçebe halk Gutilerin akınları neticesinde Akad hanedanı sona ermiş ve bu dönemde başlayan Gutilerin tahakkümü Utu-hengal tarafından sona erdirilene kadar devam etmiştir.⁷⁹ Utu-hengal’den sonra ise Ur-Nammu başa geçmiş ve Ur şehrini başkent yaparak Üçüncü Ur Hanedanı dönemini başlatmıştır.⁸⁰ Elde edilen çiviyazılı tabletlerin neredeyse yarısı Üçüncü Ur Hanedanı dönemine ait olduğundan Sümerlere ilişkin bilgilerimizin çoğu da yine bu döneme ilişkindir.⁸¹

Üçüncü Ur Hanedanı döneminin en önemli gelişmesi devlet ve tapınak ekonomilerinin birleştirilmesidir. Çok büyük bir iş gücünün organizasyonunu gerektiren bu işlem, denetim ve hesaplama açısından da çok ciddi bir çabanın gösterilmesini gerektirmiş ve hemen her ekonomik faaliyetin yazılı olarak kaydedilmesine yol açmıştır. Lagaş şehrinin yöneticisi Urukagina⁸², kendisinin ve

⁷⁵ Van de Mieroop, **Near East**, s. 68; Crawford, **a.g.e.**, s. 39. Naram-sin’den önce bazı kralların ebeveynlerinin tanrısal olduğuna dair iddialarda bulunduğu ancak kendisini tanrı ilan eden ilk kralın Naram-sin olduğu söylenmiştir. Bkz. Wilcke, **a.g.e.**, s. 147.

⁷⁶ Erken devlete ilişkin bu çalışmada dikkate aldığım teorik çerçeve içerisinde değerlendirildiğinde, Naram-Sin’in Sümer ülkesindeki siyasi gelenekten ve erk yapısından memnun olmadığı bu nedenle de yeni siyasi durumun gerektirdiği şekliyle ideolojik temeli ve idari aygıtı değiştirip kendisi açısından daha elverişli hale getirmeye çalıştığı görülmektedir.

⁷⁷ Van de Mieroop, **Near East**, s. 65.

⁷⁸ Trigger, **Understanding**, s. 85; Crawford, **a.g.e.**, s. 39.

⁷⁹ Diakonoff, **Despotisms**, s. 91; Van de Mieroop, **Near East**, s. 71.

⁸⁰ Diakonoff, **Despotisms**, s. 91.

⁸¹ **A.e.**, s. 92.

⁸² Bazı kaynaklarda Urukagina olarak da geçer.

ailesinin adına kayıtlı olan arazileri şehir tanrısı Ningirsu ve ailesi adına kayıt ettirmiştir. Ancak bunlar sadece kendi arazileri ile sınırlı kalmamış başka tapınakların arazileri de bu şekilde kaydedilmiştir. Böylece her ne kadar teoride araziler tanrı Ningirsu'nun mülkiyetinde olarak görülse de bunların kontrolü Urukagina ve eşine geçmiştir.⁸³ Urukagina bu hamlesi ile dağınık halde bulunan arazileri tek bir yönetim altında toplamayı başarmış ve hem bütün arazilerin fiili kontrolünü hem de bu eylemi için ideolojik meşruiyeti elde etmiştir. Bunun yanı sıra ülke, önceden var olan siyasi yapıya uyma zorunluluğu olmadan bölgelere ayrılmış ve her bir bölgenin başına Diakonoff'un iddiasına göre krallık tarafından her an başka bir yere atanabilecek yöneticiler getirilmiştir.⁸⁴ Ancak başka yazarlar pratikte bu yöneticilerin güçlü yerel aileler arasından seçildiğini ve bu pozisyonun gitgide kalıtımsal hale geldiğini belirtir.⁸⁵ Bu yöneticiler aynı zamanda bölgelerindeki en yüksek dereceli yargıç olarak da faaliyet göstermişlerdir.⁸⁶ Oldukça merkezileşmiş bir yönetim aygıtının geliştirilmesinin yanı sıra *edubba* denilen, yazı yazmanın da öğretildiği ve bütün yöneticilerin eğitim aldığı okullar yine bu dönem içerisinde kurulmuştur.

Yaklaşık yüz yıl süren bu dönemi oldukça dayanıklı ve devamlı olarak niteleyen Diakonoff, tanrılara ibadetin nasıl yapılacağının dahi düzenlemeye tabi olduğunu, *pantheon*un sistemli ve hiyerarşik bir yapıda organize edildiğini ve Şulgi'den itibaren bütün kralların tanrılaştırıldığını da ekler.⁸⁷ Siyasi hâkimiyet, gittikçe genişleyen bir yönetim aygıtı aracılığıyla tesis edilmiş ve bu durum Üçüncü Ur Hanedanı zamanında doruk noktasına ulaşmıştır. Bu döneme ilişkin idari ve ekonomik veriler, söz konusu görevliler tarafından en ince ayrıntılarına kadar ve standart bir şekilde

⁸³ Van de Mieroop, **Near East**, s. 47.

⁸⁴ Diakonoff, **Despotisms**, s. 92-93.

⁸⁵ Bertrand Lafont & Raymond Westbrook, "Neo-Sumerian Period (Ur III)", **A History of Ancient Near Eastern Law**, Vol. I, ed. Raymond Westbrook, Brill, 2003, s. 189; Van de Mieroop, **Near East**, s. 77.

⁸⁶ Van de Mieroop, **Near East**, s. 77.

⁸⁷ Diakonoff, **Despotisms**, s. 95; Cyril John Gadd, "Babylonia", **The Cambridge Ancient History: Volume I Part 2 Early History of the Middle East**, 8. Printing, ed. I. E. S. Edwards & C. J. Gadd & N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, 2006, s. 618. Bu makale bundan sonra 'Babylonia' diye anılacaktır.

kaydedilmiştir.⁸⁸ Bu dönemdeki görevlilerin bağlılığı yöneticilerine yöneliktir ve onları birleştiren şey hısmılık bağları değil kurumsal mensubiyettir.⁸⁹

Trigger, Üçüncü Ur Hanedanı döneminin sona ermesine kadar Sümer ülkesindeki genel siyasi durumu şehir devletlerinden oluşan bir sistem olarak tanımlamıştır.⁹⁰ Üçüncü Ur Hanedanı döneminde Sümer ülkesinin etrafını da içerisine alan bir imparatorluk niteliğinde olduğuna dair çok az doğrudan kanıt vardır. Daha çok sürekli askeri harekât ve bunun sonucunda yağmalama yahut ganimet elde etme şeklinde bir siyasi ortamdan söz etmek gerekir.⁹¹ Dönem dönem bütün bu şehir devletlerini kontrolü altına alabilen güçlü yöneticiler ortaya çıkmışsa da yerel siyasi yapılar bu merkezileşme eğilimine karşı gelmişler ve bulabildikleri her fırsatta isyan ederek bağımsızlıklarını kazanmaya çalışmışlardır.

Kramer, Sümerlerde siyasi erkin özgür bireylere ait olduğunu ve bunun yanında eşitler arasında birinci niteliğinde bir yöneticinin var olduğunu iddia eder. Bütün şehri ilgilendiren meselelerin özgür yurttaşların oluşturduğu ikili bir meclis yapısı⁹² içerisinde kararlaştırıldığını ancak şehir devletleri arasındaki mücadelelerin ve barbar halkların saldırılarının artmasıyla askeri bir lidere olan ihtiyacın ön plana çıkmaya başladığını bu nedenle de söz konusu meclisler tarafından askeri amaçla atanan bu kişilerin siyasi erk bakımından gitgide üstün bir pozisyona ulaştığını öne sürer.⁹³ Sümer devlet oluşumunun tam olarak Kramer'in anlattığı gibi olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylenemese de bu anlatının şeflikten devlete geçiş sürecine uygun olduğu söylenebilir. Sümer siyasi yapısının, monarşik devlet öncesindeki ilk zamanlarında topluluk üyelerinin daha fazla söz sahibi olduğu bir tür şeflik düzeni niteliğinde olması da ihtimal dâhilindedir.

⁸⁸ Van de Mieroop, *City*, s. 36.

⁸⁹ *A.e.*, s. 110.

⁹⁰ Trigger, *Understanding*, s. 96.

⁹¹ Steven Garfinkle, "The Third Dynasty of Ur and the Limits of State Power in Early Mesopotamia", **From the 21st Century B.C. to the 21st Century A.D.: Proceedings of the International Conference on Sumerian Studies Held in Madrid 22-24 July 2010**, ed. Steven Garfinkle & Manuel Molina, Winona Lake- Indiana, Eisenbrauns, 2013, s. 162-163.

⁹² Diakonoff'un söz ettiği bir yaşlılar meclisi ve bir halk meclisi.

⁹³ Kramer, *Sumerians*, s. 74.

Sümer şehir devletlerinde yöneticilerin kontrolü altında eğitilmiş, tam zamanlı yahut neredeyse tam zamanlı askerlerin bulunduğu ve bunların yaptıkları hizmetin karşılığı olarak saraya ait toprakları kullanma hakkına sahip oldukları öne sürülmüştür.⁹⁴ Bu askerleri tam teçhizatlı ve sistemli bir ordu olarak düşünmek yerine, şehir devletleri arasında barış durumunun olduğu zamanlarda göçebelerin saldırılarına karşı koruma sağlayan ve bunun yanı sıra yöneticinin ihtiyaç duyduğu kolluk ve güvenlik gücü işlevini de gören muhafızlar olarak düşünmek makul olacaktır.

Sümerlerde İ.Ö. 2700'lü tarihlerden itibaren satış belgelerine benzer yazılı hukuk belgelerine rastlanılmaktadır. Sözleşmelere ilişkin yazılı kayıtların tutulması ve bunlara hukuki değer atfedilmesi bir Sümer icadıdır ve bu icat insanlık tarihi açısından çığır açıcudur.⁹⁵ İ.Ö. 2350'li yıllara gelindiğinde ise Lagaş şehrinin başına geçen Urukagina isimli yöneticinin yaptığı reformlardan, yasal düzenlemelerden söz eden fermanlara rastlanılır.⁹⁶ Örneğin, Urukagina fermanında cinayet, zina, tecavüz, hırsızlık gibi suçlar için mağdura ya da ailesine iki seçenekli bir hak verilmiştir. Buna göre, mağdur taraf isterse kısas yoluyla isterse de maddi giderim ile bu eylemin cezalandırılmasını talep edebilir.⁹⁷ Gadd, Urukagina zamanında kralın tanrının temsilcisi olarak görüldüğünü ve adli idarenin bu nedenle onun uhdesinde bulunduğunu, öyle ki bir gelenek ya da kuralın adil olmadığını düşünürse onu değiştirebilme yetkisine sahip olduğunu söyler.⁹⁸

Üçüncü Ur Hanedanının kurucusu Ur-Nammu, on altı yıl boyunca hüküm sürmüş ve bugünkü verilere göre tarihteki ilk yazılı yasa kodunu oluşturmuştur.⁹⁹

⁹⁴ Trigger, **Understanding**, s. 257.

⁹⁵ Van de Mieroop, **Law**, s. 278. Westbrook, hukuki sürecin aslolarak sözlü karakterini koruduğunu ve yazılı belgelerin ancak bu sürece yardımcı niteliğine sahip olabildiğini söyler. Bkz. Raymond Westbrook, "The Character of Ancient Near Eastern Law", **A History of Ancient Near Eastern Law**, Vol. I, ed. Raymond Westbrook, Brill, 2003, s. 22. Bu makale bundan sonra 'Character' olarak anılacaktır.

⁹⁶ Kramer, **Sumerians**, s. 83. Rohrlach, bu yasaların Kramer'in iddia ettiği gibi insanların tiranlığa karşı ezeli savaşının sonucu ve adaletin timsali belgeler olmadığını ve kadınlara yönelik baskıcı birçok düzenlemenin bunlarda yer aldığını belirtir. Bkz. Rohrlach, **a.g.e.**, s. 97.

⁹⁷ Raymond Westbrook, **Law From The Tigris to The Tiber - Vol. I: The Shared Tradition**, ed. Bruce Wells & F. Rachel Magdalene, Winona Lake-Indiana, Eisenbrauns, 2009, s. 155. Bu eser bundan sonra 'Tigris I' olarak anılacaktır.

⁹⁸ Gadd, **Babylonia**, s. 619-620.

⁹⁹ Kramer, **Sumerians**, s. 68.

Orijinal halinin dikili bir taş üzerinde yazılı olduğu tahmin edilen bu yasalar¹⁰⁰, Ur-Nammu'nun hüküm sürdüğü zamanlardan birkaç yüzyıl sonraya tarihlenen kil tablet üzerindeki kopyalarından öğrenilmiştir.¹⁰¹ Kötü durumda olan ve sadece belirli yerleri okunabilen Ur-Nammu yasalarında¹⁰², suyla çileli sınama (*ordeal*)¹⁰³ ile yargılanacak cadılık suçlamasının yanı sıra kısas uygulamasının yahut buna alternatif olarak maddi giderimin öngörüldüğü düzenlemelerden bahsedilmektedir.¹⁰⁴ Çileli sınama ile yargılama usulü büyücülük, zina ve cinayet gibi suçların yanı sıra Akad hanedanı döneminde borçlar ve mülkiyete ilişkin uyuşmazlıklarda da kullanılmıştır. Ancak ticari ilişkilere ilişkin yazılı kayıtların artması ile özellikle bu konulardaki uyuşmazlıklarda söz konusu yöntemin uygulanmasına devam edilmemiştir.¹⁰⁵

Üçüncü Ur Hanedanı döneminde bugüne kadar bulunan tek kod hanedanın kurucusu Ur-Nammu dönemine ait olsa da hanedanın hüküm sürdüğü dönemin otuz sekiz yıllık kesimine ait üç yüzden fazla mahkeme kararını içeren kayıtlara

¹⁰⁰ Westbrook, Antik Mezopotamya'da yasa kodları şeklindeki bu metinlerin mahkemelerin doğrudan başvuracağı normatif yasalar olmadığı, bunun yerine yazmanların akademik çalışmaları olma ihtimalinin daha yüksek olduğu fikrindedir. Bkz. Westbrook, **Tigris I**, s. 73, 95. Richardson ise bunların doğrudan dava edilebilir metinler olmadığı ve davacıların iddialarının dayandırdıkları temelini bu yasa metinleri değil kralın dürüstlüğü ve adaleti sağlama sorumluluğu olduğunu söyler. Buna göre, söz konusu yazılı yasalar, yöneticinin özünde ve şahsında bilgece kararlar verebilme yeteneğini bulundurduğuna dair ideolojiyi besler ve asıl hukuki süreç açısından retorik temeli sağlar. Doğrudan mahkemelerin başvurduğu ve uymak zorunda kaldığı normatif metinler olsa yahut yazmanların yargısal pratiğe bakarak aktardıkları prensiplerden ibaret de olsalar söz konusu metinlerin Sümer hukukuna dair önemli bilgiler verdiği yadsınamaz. Bkz. Seth Richardson, "Early Mesopotamia: The Presumptive State", **Past & Present**, Oxford University Press, Vol. 215, Issue 1, May 2012, s. 35. Roth da aynı şekilde, verili durumlar için belirli ilkelerin muhakkak bulunduğunu ancak yargılama yapanların önlerindeki vakalarda uymaları gereken birtakım kuralların (yasaların) var olduğunu eldeki kaynaklara göre söylenemeyeceğini belirtir. Bkz. Martha T. Roth, "Reading Mesopotamian Law Cases PBS 5 100: A Question of Filiation", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, vol. 44, no. 3, Brill, 2001, s. 247.

¹⁰¹ Kramer, **Sumerians**, s. 83.

¹⁰² Yasaların çevirilerinden birisi için bkz. Martha T. Roth, **Law Collections From Mesopotamia and Asia Minor**, 2. Edition, ed. Piotr Michalowski, Atlanta – Georgia, Society of Biblical Literature, Scholars Press, 1997, s. 15-21.

¹⁰³ Bu usul, tarafların Sümerlerce kutsal olarak görülen nehire atılarak oradan boğulmadan çıkıp çıkmamalarına göre yargılamanın yapılmasını ifade eder. Bkz. Wilcke, **a.g.e.**, s. 155.

¹⁰⁴ Kramer, **Sumerians**, s. 84-85. Cinayet suçunun cezası ölümdür ve pratikte bunun daha da sert bir şekilde uygulanıp katilin mallarının, karısının ve çocuklarının da maktulün oğullarına verildiği not edilmiştir. Ayrıca ölüm vakaları için meşru müdafaa kavramının da bu yasalarda yer aldığı görülmektedir. Yine örneğin hamile bir kadının çocuğunu düşürmesine neden olmanın cezası belirli bir miktar para iken bu eylem sonucunda hamile kadın da hayatını kaybederse cezanın ölüm olacağı düzenlenmiştir. Cezası ölüm olan suçlar içerisinde nişanlı bir kadına tecavüz edilmesi ve bekâretinin bozulması veya adak olarak verilen şeylerin rahipler tarafından zimmete geçirilmesi de yer almaktadır. Bkz. Lafont / Westbrook, **a.g.e.**, s. 219-220.

¹⁰⁵ Trigger, **Understanding**, s. 229-230.

ulaşılmıştır. Bu kayıtlardan bir kısmı evlilik, boşanma, satış, bağış, tapınak görevlerine atanma gibi durumları düzenleyen mahkeme bildirimleri iken daha büyük olan diğer bir kısmı ise yine evlilik, boşanma, miras, kölelik, hırsızlık, mala zarar verme, görevi suiistimal gibi dava dosyalarından oluşmaktadır.¹⁰⁶ Daha sonra gelecek Hammurabi yasalarından farklı olarak bu dönemde, öldürme ve taksirle yaralama suçları için kısas yerine belirli maddi cezalar belirlenmiştir.¹⁰⁷

Bölgesel devlet aşamasına erişildiğinde, teorik olarak hukuktan ve adaletten sorumlu olan kişi bütün Sümer ülkesinin kralı iken pratikte adli idare her bir şehir devletinin yöneticisinin (*ensi*) elindedir. Şehirler, alt bölgelere ayrılır ve hem şehirlerin hem de alt bölgelerin her birisinin kurul şeklinde işleyen kendi mahkemeleri mevcuttur.¹⁰⁸ Ancak bu kurulların düzenli olarak toplanıp toplanmadığına ve her hukuki uyuşmazlığın muhakkak kurul şeklinde bir yargılamaya tabi tutulduğuna ilişkin kanıt yoktur. Woolley, her bir şehir devletinin kendi mahkeme kararlarına dayanan bir hukuki birikime sahip olduğunu söyler ve bunu *Common Law* sistemine benzetir.¹⁰⁹ Erken dönem belgelerde kararların altında sadece yöneticinin imzası yer alırken daha sonra yöneticinin yanında başka yargıçların ve bundan da yeni tarihli belgelerde ise sadece yargıçların imzasının bulunduğu görülmektedir.¹¹⁰ Bu veri bize Sümer devletinde adli idarenin gittikçe yönetici gücün doğrudan kontrolünden çıkarak yargıçlar eliyle yürütülmeye başlandığını göstermektedir. Bu yargı kurulları kendilerine ait toplanma yerlerinde veya tapınaklarda bir araya gelerek yargılama yaparlar. Genel olarak, en yüksek yargı makamı her bir şehir devletinin yöneticisidir. Ayrıca kralın af yetkisinin olduğu da iddia edilmiştir.¹¹¹ Ancak, Akad hanedanı dönemi gibi baskın yönetimlerin var olduğu zamanlarda egemen yönetici şehir

¹⁰⁶ Kramer, *Sumerians*, s. 85.

¹⁰⁷ Trigger, *Understanding*, s. 232.

¹⁰⁸ Van de Mieroop, *City*, s. 121. Westbrook da Sümerlerde tek yargıçtan oluşan mahkemelerin olmadığını ve en az üç yargıcın mahkemede yer aldığını söyler. Bkz. Raymond Westbrook, *Law From The Tigris to The Tiber - Vol. II: Cuneiform and Biblical Sources*, ed. Bruce Wells & F. Rachel Magdalene, Winona Lake-Indiana, Eisenbrauns, 2009, s. 199.

¹⁰⁹ Woolley, *a.g.e.*, s. 91. Westbrook, Batı hukukunun çağdaş iki büyük sisteminin yani Common Law ile Kıta Avrupası Hukukunun (Civil Law) doğum yeri olarak Mezopotamya'dan daha geniş bir alanı ifade eden Antik Yakındoğu'yu gösterir. Bunun da doğrudan değil Yahudi, Yunan ve Roma hukuk gelenekleri aracılığıyla Batı'yı etkilediğini ekler. Bkz. Westbrook, *Character*, s. 1.

¹¹⁰ Kramer, *Sumerians*, s. 85-86.

¹¹¹ Lafont / Westbrook, *a.g.e.*, s. 195.

devletlerinin yöneticilerinin de üstünde yer alan bir yargı makamı olarak belirmektedir ve alt derecedeki mahkemelerin çözemediği önemli davaların nihayetinde ele alındıkları yer olmaktadır.¹¹²

Yargıçların nasıl atandığına, görev sürelerinin ne olduğuna yahut bu görevleri için ücret alıp almadıklarına dair hiçbir bilgi yoktur.¹¹³ Ancak belgelerde yargıç olarak listelenen kişilerin önemli bir bölümünün yüksek seviyeli tapınak görevlileri, deniz tüccarları, yazıcılar, güvenlikten sorumlu kişiler, yaşça büyükler ve hatta *ensi*'ler olduğu görülmektedir.¹¹⁴ Bu bilgiler bize profesyonel anlamda yargıçların bulunmadığını ancak vakanın özelliğine göre *ad hoc* bir şekilde konunun uzmanı sayılabilecek kişilerin yargıç olarak vakayı çözümlediğini düşündürmektedir. Burada akılda tutulması gereken bir diğer nokta ise yargıç görevini yerine getiren kişilerin hukuki metinlerin doğrudan yorumlanarak olaya uygulanması şeklinde bir yargılama yapmadıkları ve bu tarz soyut hukuki düşüncenin o dönemde mevcut olmadığıdır.¹¹⁵ Yasa metinleri detaylı ve eksiksiz değildir ve hukuki düşünme tarzı da ilkeler üzerinden gitmez. Bu nedenle kuralın uygulanması en fazla benzetme ya da çıkarsama yoluyla takriben yapılır.¹¹⁶

Mahkemede herkes kendi dengi tarafından yargılanma hakkına sahiptir ve iki ayrı şehrin yurttaşları arasındaki bir uyuşmazlıkta her iki şehirden yargıçların meseleyi ele alması gerekir.¹¹⁷ Yargıçların yanı sıra *maşkim* denilen ve görevleri vakayı mahkeme için hazırlamak, dava sürecindeki detaylar ile ilgilenmek ve daha sonra da dava çıktılarını kaydetmek olan birtakım görevlilerin de bulunduğu, bunların da yargıçlar ile aynı sosyal tabakadan geldiği dolayısıyla profesyonel görevliler olmadığı ancak yaptıkları görev için belirli bir ücret aldıkları belgelerden anlaşılmaktadır.¹¹⁸

¹¹² Trigger, **Understanding**, s. 226.

¹¹³ Van de Mierop, **Law**, s. 279; Woolley, kral tarafından atanan ve sürekli olarak bu görevi yerine getiren yargıçların olduğunu ileri sürer. Woolley, **a.g.e.**, s. 93.

¹¹⁴ Kramer, **Sumerians**, s. 86

¹¹⁵ Westbrook, **Character**, s. 20.

¹¹⁶ **A.e.**

¹¹⁷ Van de Mierop, **City**, s. 121.

¹¹⁸ Kramer, **Sumerians**, s. 86-87; Van de Mierop, **Law**, s. 279; Wilcke, **a.g.e.**, s. 150-151. Woolley, *maşkim*lerin görevinin bir tür arabuluculuk olduğu ve taraflar arasındaki uyuşmazlıkları mahkeme önüne götürmeden çözmeye çalıştıkları fikrindedir. Bkz. Woolley, **a.g.e.**, s. 93-94.

Maşkimlik profesyonel bir iş olmadığından bir yazman yahut daha önceden söz konusu uyuşmazlıktakine benzer bir işlemin tarafı da *maşkim* olabilir.¹¹⁹

Dava sürecinin nasıl olduğuna ilişkin Kramer’in verdiği bilgilere göre, bir dava taraflardan birisi tarafından ya da devleti ilgilendiren bir durum söz konusu ise devlet tarafından açılabilir. Yazılı bir belgenin olmadığı vakalarda yemin tarafların iddialarını kanıtlamaları için kullanılabilir. Hatta çoğu zaman mahkemede verilecek karar, yemin yükümlülüğünün hangi tarafa yüklenmesinin belirlenmesinden ibarettir.¹²⁰ Kararlar oldukça kısa ve öz bir şekilde belirtilir ve bazen de bu kararın gerekçesi de eklenir.¹²¹

Ditilla¹²² denilen bu yazılı mahkeme kararlarından bazı örnekler şöyledir¹²³:

“Örnek 1: Ur-Lamma’nın oğlu Şeşkalla beyan etti: ‘Ben, Ur-Sahar-Bau’nun kölesi değilim.’ Ancak Şeşkalla’nın babası Ur-Lamma, yazıcı Alla tarafından Namu’nun oğlu Ur-Sahar-Bau’nun evine arpa ve yünün karşılığında köle olarak verildi. Dahası, Ur-Lamma’nın Şeşkalla’yı Ur-Sahar-Bau’nun evinde peydahladığına Ludugga ve Dudima isimli kişiler yemin ettiler. Bu nedenle köle Şeşkalla, Ur-Sahar-Bau’nun mirasçılarının malı olarak teyit edildi.

Tiemahta – maşkim

Lu-Şara – yargıç.”

“Örnek 2: Lunişubur’un oğlu Akalla ve Urşuanna, Nişubur oğlu Kaku’nun 12 büyük hurma ağacı fidanını Urabu’nun babası Lunanna’dan üç gümüş şekel karşılığı aldığına şahittir. Ancak, Urabu şahitleri inkâr etmektedir. Bunun üzerine Kaku fidanlarını söylediği gibi aldığına dair yemin etmiştir. Dolayısıyla söz konusu bahçe Kaku’nun mülkiyeti olarak teyit edilmiştir.

Tiemahta – maşkim

Lu-Şara ve Ur-Sataran – yargıçlar.”

¹¹⁹ Wilcke, **a.g.e.**, s. 151.

¹²⁰ Westbrook, **Character**, s. 34.

¹²¹ Kramer, **Sumerians**, s. 87.

¹²² Bu ifade kayıtların başında yer alır ve ‘vaka tamamlandı’ anlamına gelir. Bkz. Lafont / Westbrook, **a.g.e.**, s. 184.

¹²³ Kramer, **Sumerians**, s. 335-336.

Yine bir cinayet vakasının nasıl ele alındığına ilişkin belgede, şikâyetin yöneltildiği kral vakayı Nippur meclisine¹²⁴ aktarmaktadır. Üç adamın başka bir adamı öldürdüğü bu vakada katiller daha sonra ölen adamın karısına giderek kocasını öldürdüklerini söylemişlerdir. Kadın ise bunu bilmesine rağmen hiçbir şey yapmamış ve kimseye de bir şey söylememiştir. Yapılan yargılamada üç adamın yanı sıra kadın da cinayetle suçlanmış, hatta kadının diğer üç adama göre daha suçlu olduğu ve kocasını asıl öldürenin kadın olduğu söylenerek dört sanık ölüme mahkûm edilmiştir.¹²⁵ Bu cezanın infazının nasıl ve kimler tarafından yapıldığına ilişkin bir bilgi olmasa da cinayet ve bunu saklamanın ağır suçlar olarak görüldüğünü ve bunu saklayan kişinin maktulün eşi olmasının da özellikle ağırlaştırıcı sebep olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Bu belgeden anlaşılan bir diğer konu ise sıradan mesleklere sahip ve halktan olan bazı kişilerin de mahkeme oturumuna katılabildikleri ve konu hakkındaki görüşlerini ifade edebildikleridir. Bu cinayet vakasına ilişkin belge, İ.Ö. ikinci binyılın erken dönemlerine tarihlenmektedir.¹²⁶

Bir başka belgede cinayetten dolayı suçlanarak ölüm cezasına çarptırılan bir kişi ceza infaz edilmeden yaşamını yitirmiştir. Bunun üzerine karısı ve kızları maktulün oğullarına köle olarak verilmiş ve malları da yine oğullar arasında pay edilmiştir. Katilin ölümü sebebiyle yerine getirilemeyen adaletin böylece sağlandığı yorumu yapılmıştır.¹²⁷

Ditilla belgeleri için dikkat çekici bir nokta aynı konu hakkında daha sonraki yargılamalarda delil niteliğinde kullanılmamalarıdır. Bunun yerine, *maşkim* çağrılıp sözlü tanıklığına başvurulur ve gerektiğinde yemin ettirilir.¹²⁸

Birbirinden oldukça uzun zaman dilimleri ile ayrılan bu belgelerin bir kısmında yüksek toplumsal statüye sahip yargıç listeleri yer alırken bir kısmında ise sıradan

¹²⁴ Glassman, Kramer'in çevirisine dayanarak yargılamayı yapan söz konusu kurumun Nippur halk meclisi olduğu fikrindedir. Bkz. Glassman, **a.g.e.**, s. 312.

¹²⁵ Van de Mierop bu mahkeme kararı için Thorkild Jacobsen'in çevirisini kullanmıştır. Bkz. Van de Mierop, **City**, s. 122. Kramer ise bu davayı daha farklı aktarmıştır. Ona göre dava Nippur Meclisi'nde görüşülmüş ve kadını savunan iki kişinin sözleri heyeti ikna etmiş ve sadece üç katilin cezalandırılmasına karar verilmiştir. Bkz. Kramer, **Tarih**, s. 83-84.

¹²⁶ Van de Mierop, **City**, s. 122-123.

¹²⁷ Edwin M. Good, "Capital Punishment and Its Alternatives in Ancient Near Eastern Law", **Stanford Law Review**, vol. 19, no. 5, May 1967, s. 974.

¹²⁸ Lafont / Westbrook, **a.g.e.**, s. 196.

meslek sahiplerinin de söz sahibi olduğu kurul şeklinde yargılamalardan söz edilmektedir. Sümerlerde yargı işlevini yerine getiren kişi ya da kurumların zaman içerisinde değışim gösterdiği ve eldeki yetersiz verilere göre bu değışimin sebeplerinin yahut seyrinin tam olarak ortaya konulamadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Sümer mitolojisinde baş tanrı Enlil ve karısı Ninlil hakkında bahsedilmeye değer bir mit vardır. Enlil'in karısına tecavüz ettiği ve bu ahlaksız davranışın diğer tanrıları çok kızdırdığı, onların da Enlil'i yakalayıp öteki dünyaya sürgün ettiği bu anlatıda¹²⁹ baş tanrı bile olsa 'suç' işleyenin cezalandırılması ve Sümerlerin bu konudaki algısına dair birtakım ipuçları verilmektedir. Jacobsen bu mite dayanarak, var olduğunu iddia ettiği meclisin bazı ciddi suçlar bakımından bir mahkeme gibi hareket ederek yargılama yaptığını ve bunun sonucunda da ölüm ya da sürgün cezası verebildiğini iddia eder.¹³⁰

Bir araştırmacının söylediğine göre bu döneme ait yazılı eserlerin sadece % 1'i yok edilmeden günümüze ulaşabilmiş, hayatta kalan bu eserlerin de sadece % 1'i kazı çalışmaları neticesinde gün yüzüne çıkarılmıştır. Yine bunların da sadece yarısı, ancak yetersiz bir biçimde bilimsel olarak yayınlanabilmiştir.¹³¹ Bu oranın düşüklüğü göz önünde bulundurulacak olursa bölgede yapılacak arkeolojik çalışmalar neticesinde elde edilecek verilerin Sümerlere ilişkin bilgilerimizi genişletip değıştirebilme ihtimalinin çok yüksek olduğu anlaşılabacaktır. Buna ek olarak başka bir araştırmacının Sümer tabletlerinin okunmasının zorluğuna dair söyledikleri de akılda tutulmalıdır. Foster, aynı metinlerin her bir uzman tarafından farklı şekilde okunmasına örnekler verdikten sonra bunlara dayanılarak Sümerlerin toplumsal yapısını ve tarihini yeniden inşa etmenin oldukça riskli olduğunu belirtir.¹³² Bu veriler göz önünde tutulacak olursa, Sümerlere ilişkin bilgilerimizin henüz başlangıç aşamasında olduğu ve gün geçtikçe yapılacak yeni araştırmalar ve bilimsel çalışmalar ile onlara dair önermelerimizin değışiklik gösterebileceği anlaşılmaktadır.

¹²⁹ Kramer, **Sumerians**, s. 146-147; Rohrllich, **a.g.e.**, s. 95.

¹³⁰ Jacobsen, **a.g.e.**, s. 103.

¹³¹ Westenholz, **a.g.e.**, s. 23-24.

¹³² Foster, **a.g.e.**, s. 231-235.

2. Antik Mısır

Mısır medeniyetinin doğduğu topraklar; güneyde bulunan Aswan'dan Kahire'ye kadar 950 kilometre uzunluğunda ve 25 kilometre genişliği geçmeyen Nil vadisinden ve Kahire sonrasında Akdeniz'e dökülene kadar eski zamanlarda birçok kola ayrılan (günümüzde iki ana kola ayrılmaktadır) Nil Nehri'nin suladığı geniş bir deltadan oluşur.¹³³ Batıda ve kuzeydoğuda geniş çöller ile kuzeyde ve doğuda denizler ile çevrili olan bu bölgenin güneydeki sınırını ise Nubiya¹³⁴ ile Mısır'ı birbirinden ayıran Birinci Çavlan¹³⁵ oluşturur.

Antik Mısır, bir tarım medeniyetidir. Nil Nehrinin düzenli taşkınları tarımsal üretim açısından oldukça elverişli bir ortam sağlar. Taşkın zamanlarında tarım alanları yüzeysel bir göl görünümünü alır ve nehrin taşıdığı alüvyon ve zengin minerallerle toprak tarımsal açıdan oldukça kullanışlı hale gelir. Sular geri çekildiğinde yumuşak bir çamur halindeki arazilere tohumlar ekilir ve daha sonra sonbahar ile kış mevsimlerinin yakıcı olmayan güneşi ile birlikte ekinler yeşerir. İlaveten sulamaya ihtiyaç duyulmadan ürünler hasat edilecek hale gelir ve hasattan sonra da yaz sıcağı ile birlikte toprak kuruyup çatlayarak hem havalanmaya müsait hale gelir hem de tuzlanma oranı oldukça düşer. Bundan sonra tekrardan yağışlı mevsim başlar ve topraklar taşkın suları altında kalır. Bu üç mevsim, *akhet* (taşkın), *peret* (büyüme) ve *şemu* (kuraklık) Antik Mısır takviminin temelini oluşturur.¹³⁶ Gernik buğdayı ve arpadan oluşan tahıl tarımı bu medeniyetin temelini oluşturur ve kadim Mısırlıların büyük çoğunluğu küçük köylerde yaşayan çiftçilerdir. Antik Mısır mutfağının temelini oluşturan ekmek ve biranın hammaddesi olan bu iki ürünün yanı sıra bunlara eşlik eden mercimek de Mısır topraklarına özgü değildir ve Yakın Doğu'dan buralara gelmiştir.¹³⁷ Toprakların ve iklimin elverişli durumu ile tarımsal üretimde büyük

¹³³ Jac. J. Janssen, "The Early State in Ancient Egypt", **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, s. 215.

¹³⁴ Günümüz Mısır devletinin güneyi ile Sudan devletini kuzeyini içerisine alan tarihi bölgenin adı.

¹³⁵ Nil Nehri güneyden kuzeye doğru akarken ulaşımı zorlaştıran altı çavlandan geçmektedir. Bu çavlanlar yoğun kayalık alanlardan oluşmaktadır dolayısıyla da ulaşımı oldukça zor hale getirmektedir. Birinci Çavlan da Aswan'ın hemen yanı başında yer almaktadır.

¹³⁶ Barry J. Kemp, **Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization**, 3. Edition, Routledge, 2018, s. 12.

¹³⁷ Douglas Brewer, "Agriculture and Animal Husbandry", **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, s. 135.

miktarlarda artı ürün elde etme imkânı oldukça yüksektir.¹³⁸ Bir diğer önemli tarım ürünü ise tekstilde ve mumyalamada kullanılan ketendir.¹³⁹ Yine, suya yakın yerlerde bahçeler kurularak özellikle üzüm, hurma ve incir gibi meyveler ve yeşillikler de dâhil olmak üzere sebze üretimi de yapılmıştır.¹⁴⁰

Sığır, koyun, keçi, domuz ve kümes hayvanları da evcilleştirilip yetiştirilen türler arasındadır. Özellikle sığır, Mısır tarihi boyunca önemini hep korumuş ve kimi mezarlar üzerinde dahi sığır boynuzları resmedilmiştir.¹⁴¹

Coğrafi sınırlanma, ideoloji ve savaş Mısır havzasındaki devlet yapılanmasını ortaya çıkaran faktörler olarak öne çıkarılmıştır.¹⁴² Sembollerinin daha sonradan doğrudan geliştirilerek krallığa aktarıldığı bir tür liderlik formu, henüz toplumsal karmaşıklık seviyesinin çok önemli bir noktaya gelmediği İ.Ö. 4. Binyılın başlarında dahi görülmektedir.¹⁴³ Wilkinson da İ.Ö. 3500’lü yıllardan itibaren Yukarı Mısır’da yönetici sınıfın ideolojisini oluşturduğunu ve bunun bazı yönlerden Mezopotamya kültüründen esinlendiği anlaşılan çeşitli sanat eserleri yahut ikonografi aracılığıyla gösterdiğini, bu dönemin devlet oluşumuna tekabül ettiğini belirtir.¹⁴⁴ Yukarı Mısır’da bulunan Naqada, Nekhen (Hierakonpolis) ve Abdu (Abidos) gibi yerleşim yerlerinin bu dönem içerisinde gitgide geliştiğini ve siyasi gücün buralarda yoğunlaştığını da ekler.¹⁴⁵ Bir başka makalesinde ise Aşağı ve Yukarı Mısır’ın birleşmesinden sonra yöneticilerin bilinçli olarak yabancı ifade biçimlerini terk ettiğini ve hâlihazırda

¹³⁸ Kathryn A. Bard, “The Emergence of the Egyptian State”, **The Oxford History of Ancient Egypt**, ed. Ian Shaw, new edition, Oxford University Press, 2003, s. 65-66.

¹³⁹ Rosalie David, **Handbook to Life in Ancient Egypt**, Revised edition, New York, Facts on File Inc., 2003, s. 120.

¹⁴⁰ Brewer, **a.g.e.**, s. 137.

¹⁴¹ **A.e.**, s. 140.

¹⁴² Gil J. Stein, “Understanding Ancient State Societies in the Old World”, **Archaeology at the Millennium: A Sourcebook**, ed. Gary M. Feinman & T. Douglas Price, Springer, 2001, s. 357.

¹⁴³ John Baines & Norman Yoffee, “Order, Legitimacy and Wealth in Ancient Egypt and Mesopotamia”, **Archaic States**, ed. Gary M. Feinman & Joyce Marcus, Santa Fe, School of American Research Press, 2005, s. 205.

¹⁴⁴ Toby A. H. Wilkinson, **Early Dynastic Egypt**, 1. Print, Routledge, 1999, s. 26. Bu kitap bundan sonra ‘Early’ olarak anılacaktır.

¹⁴⁵ **A.e.**, s. 30-33.

Mısırlılaşıp ikonografiyi koruyarak, ulusal kimliği ve yeni ideolojiyi güçlendirmek için yabancı düşmanı sembolleri kullanmaya başladıklarını belirtir.¹⁴⁶

Mısır ülkesi, uzun tarihi boyunca Aşağı ve Yukarı Mısır olmak üzere iki ayrı bölgenin tek bir yönetici tarafından yönetildiği bir yer olarak algılanmıştır ve hatta bu algı kralın sembolik giysilerinde ve tacında bile dışa vurulmuştur.¹⁴⁷ Yukarı Mısır bölgesini simgeleyen beyaz taç ile Aşağı Mısır bölgesini simgeleyen kırmızı taç, içiçe geçirilerek gösterilir.¹⁴⁸ Mısır idaresinin en azından birinci ve ikinci hanedan dönemleri boyunca ikili bir yapıda olduğu ve güneyde ‘Beyaz Saray’ kuzeyde ise ‘Kızıl Saray’ isimli yönetim merkezleri bulunduğu söylenmiştir.¹⁴⁹ Edwards, Aşağı ve Yukarı Mısır’ın, Birinci Hanedan öncesi devirde iki ayrı krallık olduğu fikrindedir.¹⁵⁰ Wilkinson, Yukarı Mısır’da güçlü bir siyasi merkezin önce komşu yerleşimleri ve daha sonra da zaman içerisinde Aşağı Mısır deltasını tahakküm altına aldığını söyler.¹⁵¹ Bu birleşmenin ve dolayısıyla yeni bir siyasi düzenin kurulduğunun önemli göstergelerinden birisi de yönetim merkezi olarak Aşağı ve Yukarı Mısır’ın birleşme yerinde stratejik bir konumda bulunan Memphis şehrinin inşa edilmesidir.¹⁵²

İ.Ö. 2950 yılı öncesindeki dönem, genelde Hanedan Öncesi dönem olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu dönem içerisinde İ.Ö. 3100 ile İ.Ö. 2950 yılları arasında bir tür yönetici elitin hâkimiyetinin geliştiği ve erken devlet oluşumunun görüldüğü, Sıfırıncı Hanedan olarak adlandırılan döneme ilişkin veriler elde edilmiştir.¹⁵³ İ.Ö. 2950 ile İ.Ö. 2575 yılları arası ise ilk üç hanedanın hüküm sürdüğü Erken Hanedan dönemi olarak adlandırılır. İ.Ö. 2575- İ.Ö. 2125 arası, Eski Krallık dönemi olarak

¹⁴⁶ Toby A. H. Wilkinson, “Egypt and Mesopotamia”, **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, s. 453.

¹⁴⁷ Walter B. Emery, **Archaic Egypt**, Penguin Books, 1. Edition, 1961, s. 106-107; Wilkinson, **Early**, s. 156-157.

¹⁴⁸ Wilkinson, **Early**, s. 167.

¹⁴⁹ Iorwerth Eiddon Stephen Edwards, “The Early Dynastic Period in Egypt”, **The Cambridge Ancient History: Volume I Part 2 Early History of the Middle East**, 8. Printing, ed. I. E. S. Edwards & C. J. Gadd & N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, 2006, s. 38; Emery, **a.g.e.**, s. 109.

¹⁵⁰ Edwards, **a.g.e.**, s. 1. Rice ise kuzeyde yani Aşağı Mısır’da ayrı bir krallığın var olduğuna ilişkin hiçbir arkeolojik kanıt olmadığını söyler. Bkz. Michael Rice, **Egypt’s Legacy: The Archetypes of Western Civilization 3000-30 BC**, Routledge, 2003, s. 70. Bu kitap bundan sonra ‘Legacy’ olarak anılacaktır.

¹⁵¹ Wilkinson, **Early**, s. 39-43.

¹⁵² **A.e.**, s. 48.

¹⁵³ **A.e.**, s. 22.

kabul edilmektedir.¹⁵⁴ Bundan sonraki tarihsel kesitler ise, Birinci Ara Dönem (İ.Ö. 2125-2010), Orta Krallık (İ.Ö. 2010-1630), İkinci Ara Dönem (İ.Ö. 1630-1539), Yeni Krallık (İ.Ö. 1539-1069), Üçüncü Ara Dönem (İ.Ö. 1069-994) ve Geç Dönem (İ.Ö. 664-332) olarak devam etmiştir. İ.Ö. 332’de Büyük İskender Mısır’ı fethetmiştir.¹⁵⁵ Tarihlerle ilişkin farklı görüşler olsa da İ.Ö. üçüncü binyılın sonları ile ikinci binyılın başları devletin kurulduğu ve güçlendirildiği zamanlara tekabül eder.¹⁵⁶ Dolayısıyla bu çalışma açısından ele alınacak kesit büyük oranda Eski Krallık döneminin sonuna kadar olan, yani erken devletin kurulduğu ve gelişmiş devlete doğru evrildiği tarihsel aralıktır. Dikkate alınacak asıl dönem bahsedilen bu aralık olmakla birlikte yer yer daha sonraki zaman dilimine ait birtakım bilgilere de yer verilecektir.

Mısır medeniyetinin, başka bir bölgeden gelerek burayı işgal eden bir etnik gruptan doğduğuna ilişkin görüşler bir zamanlar kabul görse de daha sonra yapılan bilimsel çalışmalar ve arkeolojik kazılar neticesinde ‘yabancılar’ ile bir etkileşim olduğuna dair işaretlerin varlığıyla birlikte bu medeniyetin temelini esasında Yukarı Mısır kökenli olduğu ortaya konulmuştur.¹⁵⁷ Bahsedilen bu erken hanedan dönemi öncesinde de Naqada kültürü olarak adlandırılan ve yapılan mezar kazılarında tabakalanmış bir toplum yapısının görüldüğü anlaşılan bir dönem yaşanmıştır.¹⁵⁸

Mısır, başında yarı tanrı niteliğinde bir hükümdarın bulunduğu monarşi biçiminde bir yönetime sahiptir. Eski Krallık döneminde çömlek mühürlerinden ve etiketlerden anlaşıldığı kadarıyla düzenli bir vergi kurumu¹⁵⁹, örgütlü bir yargı sistemi ve etkin bir idari kuruluşun işaretleri görülmektedir.¹⁶⁰ Devlet görevlilerinin belirli bir derecede okuryazar olmaları gerekmektedir zira yazının kullanımı idari sistem

¹⁵⁴ Toby A. H. Wilkinson, **The Rise and Fall of Ancient Egypt**, New York, Random House, 2010, s. 4-5. Bu kitap bundan sonra ‘Rise’ olarak anılacaktır.

¹⁵⁵ A.e., s. 5-10.

¹⁵⁶ Janssen, a.g.e., s. 213. Bir başka yazar, birinci ve ikinci hanedan dönemini içeren İ.Ö. 3085-2584 arasını Erken Hanedanlar dönemi, üçüncü ve altıncı hanedanı içeren İ.Ö. 2584-2117 arasını ise Eski Krallık dönemi olarak sınıflandırmıştır. Bkz. Kemp, a.g.e., s. 17.

¹⁵⁷ Bard, a.g.e., s. 61.

¹⁵⁸ David, a.g.e., s. 72-73.

¹⁵⁹ ‘Horus’un Takibi’ olarak adlandırılan ve iki yılda bir yapılan kralın bütün ülkeyi maiyetiyle birlikte dolaşma ritüelinin en önemli amaçlarından birisi de vergilerin toplanmasıdır. Bkz. Wilkinson, **Rise**, s. 50.

¹⁶⁰ Emery, a.g.e., s. 110.

açısından anahtar konumundadır.¹⁶¹ Ülke, kralın atadığı yöneticilerin başında olduğu idari birimlere ayrılmıştır.¹⁶² Eski Krallık döneminde yönetim aygıtını merkezi yönetim, bölgesel yönetimler ve yerel yönetimler olarak üçe ayırmak mümkündür.¹⁶³ İdari görevler için ilk zamanlarda kralların daha çok kraliyet ailesine mensup kişileri tercih ettiği görülürken, bu durum Dördüncü Hanedan sonrasında değişmiş ve başka ailelerden kişiler de söz konusu görevlere atanmaya başlamıştır.¹⁶⁴ Bölgesel yöneticilerin ilkin yerel liderlerden oluştuğunu ve kalıtımsal olarak bu görevlerin bir sonraki nesillere aktarıldığını belirten Trigger, daha sonraları bu uygulamanın terk edildiğini ve söz konusu pozisyonlara tamamen gezici devlet görevlilerinin atanmaya başladığını vurgular. Buna ek olarak, birleşme öncesi önemli rakip merkezleri oluşturan bazı yerleşimlerin yerine yeni bölgesel merkezlerin inşa edildiğini ekler.¹⁶⁵ Bu veriler, erken devletten gelişmiş devlete geçiş aşaması olgusunu Mısır medeniyeti açısından doğrular niteliktedir. Yine bu görevlilerin kalıcı olarak aynı yerde görev yapmayıp başka yerlere atanmaları da söz konusu kişilerin gücü tamamen ele geçirmelerini engellemeye yönelik bir önlem olarak nitelendirilebilir.

Bard'a göre yazının kullanılmaya başlanması, kuzey ve güneyin siyasi birleşmesinden daha önceye tarihlenir.¹⁶⁶ Baines de benzer bir tarih aralığı içerisinde ancak devlet oluşumunun geç bir aşamasında yazının kullanılmaya başladığını belirtir.¹⁶⁷ Yazının kullanılmasının Mısır erken devleti için iki bağlamda önemi vardır. Bunlar; ekonomik ve idari amaçlar ile yönetim açısından meşruiyeti işaret etme görevi de gören kraliyet sanatıdır.¹⁶⁸ Hiyeroglif denilen bu yazı biçimi, işaretler ve semboller kullanıldığı için bu türden bir işlevi rahatlıkla görebilmektedir. Tyldesley ise yazı veya siyasi birleşmeden hangisinin daha önce gerçekleştiğinin henüz netleşmemiş bir

¹⁶¹ Wilkinson, **Early**, s. 97; Janssen, **a.g.e.**, s. 224.

¹⁶² David, bu idari birimlerin her birinin eskiden kabilelerin kontrol ettiği alanlar temel alınarak oluşturulduğu fikrindedir. Bkz. David, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁶³ Richard Jasnow, "Old Kingdom and First Intermediate Period", **A History of Ancient Near Eastern Law**, Vol. I, ed. Raymond Westbrook, Brill, 2003, s. 100.

¹⁶⁴ **A.e.**

¹⁶⁵ Trigger, **Understanding**, s. 209.

¹⁶⁶ Bard, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁶⁷ John Baines, "Literacy, Social Organization and the Archaeological Record: The Case of Early Egypt", **State and Society: The Emergence and Development of Social Hierarchy and Political Centralization**, ed. John Gledhill & Barbara Bender & Mogens Trolle Larsen, Routledge, 1995, s. 189.

¹⁶⁸ Bard, **a.g.e.**, s. 74-75.

akademik tartışma olduğunu bunun yanında ülke çapında kullanılan bir yazı sisteminin hiyerarşik toplumsal yapılanmayı güçlendirme konusunda oldukça önemli bir rol oynadığının ise kesin olduğunu söyler.¹⁶⁹

Yönetim aygıtının yanı sıra ideolojik meşruiyeti de desteklemek için birtakım araziler, kraliyet arazisi niteliğiyle kullanılmıştır. Doğrudan kraliyet kontrolü altında bulunan bu arazilerden elde edilen gelirler, ideolojiyi pekiştirmeye ve diğer yönetim faaliyetlerini devam ettirmeye olanak sağlamıştır.¹⁷⁰ Hükümet kurumlarını ya da üst dereceden insanların cenaze kültlerini desteklemek için de kullanılan bu türden araziler, bütün Mısır ülkesi boyunca geniş ve dağınık bir biçimde yer aldığından devletin birliğini korumak yöneticiler ve görevliler için makul bir çıkar haline gelmiştir.¹⁷¹ Kraliyet arazilerinin yanı sıra vergilerin toplanması, depolanması ve yeniden dağıtımı ile görevli bir hazine kurumu da ayrıca bulunmaktadır.¹⁷² Devletin idari işleyişini ekonomik olarak gerçekleştiren ve kontrol eden asıl kurum da budur. Teoride bütün araziler yöneticiye ait olsa da pratikte yöneticinin kişisel malları ile devlet malları arasında bir ayrım vardır. Kraliyet ailesinin ve maiyetinin ihtiyaçlarının karşılandığı araziler, devlet işleri için kullanılanlardan ayrı bir biçimde ve başka bir görevli tarafından idare edilmektedir.¹⁷³ Kraliyet arazilerinin dışında, köylülerin bir kısmının kendilerine ait arazileri olduğu bilinse de bu arazilerin ortaklaşa yahut aile mülkiyetinde olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.¹⁷⁴

Araziler ister bireysel ya da ortak mülkiyete tabi olsun, ister krallığın, yüksek devlet görevlilerinin ya da cenaze kültlerinin arazileri kiracılar tarafından işletilsin, her iki ihtimalde de elde edilen ürünler üzerinden belirli bir oranda vergi verilmesi gerekmektedir. Vergi oranı, her sene dikkatli bir şekilde kaydedilen Nil nehrinin yıllık taşkın oranına göre verimliliğin hesaplanması ile belirlenmektedir. Taşkın seviyesi

¹⁶⁹ Joyce Tyldesley, **Judgment of the Pharaoh: Crime and Punishment in Ancient Egypt**, London, Weidenfeld & Nicolson, 2000, s. 6-7; aynı yönde bkz. Baines, a.g.e., s. 202.

¹⁷⁰ Wilkinson, **Early**, s. 98-100.

¹⁷¹ Bruce G. Trigger, **Early Civilizations: Ancient Egypt in Context**, The American University in Cairo, Cairo Press, 1993, s. 43. Bu kitap bundan sonra 'Egypt' olarak anılacaktır.

¹⁷² Wilkinson, **Early**, s. 106. Katary, hazine kurumunun hanedan öncesi dönemde dahi görüldüğünü söylemektedir. Bkz. Sally L. D. Katary, "Land Tenure and Taxation", **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, s. 188.

¹⁷³ Wilkinson, **Early**, s. 113.

¹⁷⁴ Trigger, **Understanding**, s. 156.

tarlalara zarar verecek kadar yüksekse yahut hasadın oldukça az olmasına neden olacak kadar düşükse alınacak vergi miktarı da düşürülmektedir. Bunun dışında yetiştirilen hayvanlardan, ağaçlardan elde edilen ürünlerden ve zanaatkârların ürettiği şeyler üzerinden de vergi alınmaktadır.¹⁷⁵

Antik Mısır ile Mezopotamya'nın en belirgin farklarından birisi, Mezopotamya'da Mısır'daki gibi sürekli bir siyasi birliğin uzun bir süre için gerçekleşmemesidir.¹⁷⁶ Rice, Sümerlerin birbiriyle sıklıkla savaştan farklı siyasi yapılar oluşturduğunu, Mısırlıların ise tek bir ulus oluşturacak şekilde büyük ve uyumlu bir siyasi birlik oluşturduklarını söyler.¹⁷⁷ Bunun yanı sıra Mısır erken devletinin bir diğer kendine has özelliği de bu derece büyük bir coğrafi bölgeye hükmedebilen tek örnek olmasıdır.¹⁷⁸

Değnilmesi gereken önemli bir nokta daha Antik Mısırlıların aynı dili konuşup yazan, Nil vadisinde belirli bir coğrafyayı temeline alan ve kendine has bir kültüre sahip olan ortak bir toplum bilincine sahip olduklarının söylenebilmesidir.¹⁷⁹ Wilkinson, birleşmenin gerçekleşmesi ile yöneticinin ilahiliğini iddia eden ideolojinin yoğun bir şekilde kullanılması, resmi bir yabancı düşmanlığı siyasasının savunulması ve bunun yanında güçlü bir Mısırlı kimliğinin teşvik edilmesi ile bir tür ulus devlet kavramının ortaya çıktığını ve bunun Antik Mısır icadı olduğunu iddia eder.¹⁸⁰ Bu her ne kadar aşırı bir yorum olsa da erken devlet oluşumu açısından ideolojik meşruiyeti sağlama araçlarının Antik Mısır'daki yoğunluğunu ve işlevini göstermektedir.

Antik Mısır'da temel toplumsal birim çekirdek ailedir ve teyze, amca, yeğen, kuzen, dede ya da torun için kullanılan terimlere Antik Mısır dilinde rastlanmamaktadır.¹⁸¹ Dede ve nineler için baba veya anne, torunlar için de oğul ya da kız terimleri kullanılmaktadır.¹⁸²

¹⁷⁵ A.e., s. 380-381.

¹⁷⁶ Baines / Yoffee, a.g.e., s. 204-205.

¹⁷⁷ Rice, **Legacy**, s. 1.

¹⁷⁸ Bard, a.g.e., s. 64.

¹⁷⁹ Kemp, a.g.e., s. 24.

¹⁸⁰ Wilkinson, **Early**, s. 49. Aynı görüşü öne süren bir diğer yazar için bkz. Rice, **Legacy**, s. 1.

¹⁸¹ Trigger, **Egypt**, s. 35.

¹⁸² Trigger, **Understanding**, s. 183.

Diğer Akdeniz medeniyetleri ile karşılaştırıldığında, kadınlar Mısır'da oldukça görünür ve özerk bir toplumsal konuma sahiptir.¹⁸³ Ayrıca kadınlar, hukuk nezdinde erkekler ile eşitlik bağlamında istisnai derecede iyi bir durumdadır.¹⁸⁴ Evli kadınlar dahi kendilerine ait malları kocalarına bağlı olmadan istedikleri gibi idare edebilir, başkalarına satabilirler. Ayrıca dul kadınlar kocalarından kalan mallarının en azından üçte birine sahip olurlar.¹⁸⁵ Nesep ve hısımlık dahi kadın soybağı üzerinden tanımlanıyor olsa da Mısır bir matriyarka değildir ve bütün önemli yönetim yetkileri erkeklerin elindedir.¹⁸⁶ Özünde erkek egemen bir toplum yapısını koruyan Antik Mısır'da kadınlar, Eski Krallık dönemine kadar olan süreç içerisinde, kimi zaman küçük yaştaki kralların anneleri olarak yönetimi vekil sıfatıyla ellerinde bulundurdıklarında dahi ancak kraliyet ailesinin yaşlı erkeklerinin gözetiminde bu statüyü sürdürebilmiştir.¹⁸⁷

Mısır egemenliğinin niteliği ilahidir ve yönetici tanrının yeryüzündeki cisimleşmiş halidir.¹⁸⁸ Mısır kralı ya da sonradan kazanacağı diğer adıyla firavun¹⁸⁹ açık bir şekilde 'küçük tanrı' olarak ifade edilir.¹⁹⁰ Açılmış kanatlarıyla ülkesini koruyan, gözlerinin birisi ay diğeri güneş olan Horus olarak resmedilen kralın tanrısallığı onun aynı zamanda insanüstü bir varlık olduğu anlamına gelmemekte, hem insani hem de ilahi özellikleri özünde taşıdığı düşünülmektedir.¹⁹¹ Mısırlı yöneticiler, en eski duvar resimlerinde dahi yarı insan yarı hayvan formunda gösterilmiş ve insanüstü güçlere sahip oldukları, vahşi hayvanlara benzetilerek anlatılmıştır.¹⁹² Kral otoritenin tek kaynağıdır ve hem seküler hem de dini sahada yer alan bütün resmi işler

¹⁸³ T. G. Wilfong, "Gender and Sexuality", **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, s. 206.

¹⁸⁴ Jasnow, **a.g.e.**, s. 108; Tyldesley, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁸⁵ Trigger, **Egypt**, s. 38.

¹⁸⁶ Barbara Watterson, **Women in Ancient Egypt**, New York, St. Martin's Press, 1991, s. 24.

¹⁸⁷ Wilfong, **a.g.e.**, s. 206. Watterson ise bu görüşün aksini savunmakta ve Mısır tahtına egemen sıfatıyla oturan kraliçelerin olduğunu söylemektedir. Ancak Watterson'un verdiği örnekler, herkesçe bilinen Kleopatra da dâhil olmak üzere Mısır'ın Eski Krallık sonrası dönemlerinde hüküm sürdükleri için bu çalışmada dikkate alınan tarihsel çerçevenin dışındadır. Bkz. Watterson, **a.g.e.**, s. 138-143.

¹⁸⁸ Edwards, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁸⁹ Mısır yöneticilerinin firavun şeklinde nitelenmeleri Yeni Krallık döneminden itibaren söz konusudur. Dolayısıyla bu çalışmada dikkate alınan tarihsel kesit açısından firavun ifadesinin kullanılması anakronizm olacaktır. Bkz. Aidan Dodson, "The Monarchy", **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, s. 75.

¹⁹⁰ Westbrook, **Character**, s. 26.

¹⁹¹ Janssen, **a.g.e.**, s. 218-219.

¹⁹² Wilkinson, **Rise**, s. 39.

onun devrettiği yetkilere dayanılarak yerine getirilir.¹⁹³ Mısır kralı Mısırlı olmak zorundadır ve hem toplumsal düzeni hem de kozmik dengeyi sağlayan kişidir, dolayısıyla sadece bir kişi bu sığata sahip olabilir. Diğer ülkelerin kralları için ise prens ya da yönetici anlamına gelen bir sözcük kullanılır ve bu aynı zamanda Mısır ülkesindeki diğer alt derece yöneticileri de ifade eder.¹⁹⁴ Buna göre Mısır krallığı tanrısal olmasının yanı sıra evrenseldir ve herkesten, her yönetimden üstündür. Mısır yönetiminin temel aldığı bu dini ideolojinin yansıtıldığı önemli yapı gruplarından birisi de tapınaklardır. Mısır’da tapınaklar bireysel ibadet alanları değil, devlet ritüellerinin gerçekleştirildiği ve sıradan insanların izleyebildiği kamusal bayramların yapıldığı devlet kurumlarıdır.¹⁹⁵ Tapınakları idare eden ve dini ritüelleri yerine getiren kişiler ve hatta yüksek derece rahipler dahi bu işi sırayla yapan devlet görevlileridir.¹⁹⁶

Mısır yöneticileri, uyruklarının aksine çok eşlidir ve bu durum hem kralın farklılığına vurgu yapmakta hem de diplomatik evlilikler ile siyasi ilişkilerini güçlendirme imkânı vermektedir.¹⁹⁷ Dodson’a göre kraliyet, en büyük erkek çocuğa intikal eder.¹⁹⁸ Trigger ise tahtın kural olarak kralın baş kraliçeden olan oğluna geçtiğini ancak zaman zaman kralların başka eşlerinden olan oğullarını veliaht olarak tayin edebildiklerini söyler.¹⁹⁹ Kural ya da gelenek en büyük erkek çocuğun tahta geçmesi yönünde olsa da kimi zaman diğer prenslerin de taht üzerinde hak iddia ettikleri ve bu durumun ülkeyi i karışıklıklara sürüklediği görülmüştür.²⁰⁰ Ayrıca, Yeni Krallık döneminden itibaren zaman zaman kadın firavunlar da başa geçmiştir.²⁰¹

Kemp’e göre Antik Mısır’da resmi ideoloji  temaya vurgu yapar. Bunlar; geçmişten bugüne sreklielik, coğrafi ve siyasi alt birimler üzerinde mistik bir yersel

¹⁹³ Henri Frankfort, **Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature**, The University of Chicago Press, 1948, s. 52.

¹⁹⁴ Trigger, **Understanding**, s. 72.

¹⁹⁵ Joseph Gilbert Manning, “The Representation of Justice in Ancient Egypt”, **Yale Journal of Law & the Humanities**, vol. 24, Issue 1, 2012, s. 117. Manning’e göre tapınak kapıları zellikle Ptolemaios hanedanı döneminde yargı faaliyetinin yerine getirildiği yer olarak da kullanılmıştır. Bkz. **A.e.**

¹⁹⁶ Trigger, **Understanding**, s. 144.

¹⁹⁷ Tyldesley, **a.g.e.**, s. 90-91.

¹⁹⁸ Dodson, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁹⁹ Trigger, **Understanding**, s. 76.

²⁰⁰ Frankfort, **a.g.e.**, s. 101.

²⁰¹ Dodson, **a.g.e.**, s. 79.

birlik iddiası ve son olarak da kralların bilgece ve saygılı yönetimleri aracılığıyla istikrar ve refahtır.²⁰²

Grimal, Mısır yönetimini kralın en tepede olduğu bir piramite benzetir ve teoride herşeyi yöneten kralın pratikte yalnızca askeri ve dini meseleler ile ilgilendiğini söyler.²⁰³ Bu nedenle, Kral ile halk arasında bir veya daha fazla sayıda vezirden oluşan bir yönetici tabakası bulunur.²⁰⁴ Eski Krallık döneminde, genelde kraliyet ailesine mensup prensler, vezirlik görevini yerine getirir.²⁰⁵ Yüksek görevlilerin tamamının kralın oğulları yahut diğer erkek hısımlarından oluşması olgusu ilk zamanlarda kural olmasına rağmen bu uygulama zaman içerisinde terk edilmiştir.²⁰⁶ Antik Mısır'da idari sistemin başında olan ve doğrudan yöneticiye karşı sorumlu olan vezirler ülkenin yönetiminden sorumlu en üst dereceli görevlilerdir. Eski bir yazıtta vezirin krala, tanrılara ve halka hizmet ettiği söylenmiştir.²⁰⁷ Grimal'a göre vezir; ekonomiden ve vergilerin toplanmasından sorumlu olan Hazine ya da Çifte Ambar, tarlalardan ve hayvan yetiştiriciliğinden sorumlu olan Tarım, arazi sahipliğine ilişkin belgeler, sözleşmeler ve kraliyet fermanları gibi önemli evrakı kaydeden Kraliyet Arşivi ve yasaların uygulanmasından sorumlu olan Adalet bölümleri şeklinde dört ana parçadan oluşan merkezi yönetimin başındadır.²⁰⁸ Yönetim aygıtını kontrol etme yetkisini elinde bulunduran vezirler, yerel yöneticileri de gerektiğinde huzurlarına çağırma ve cezalandırma gücüne sahiptir.²⁰⁹ Yönetici tabakası vezirlerden ibaret değildir, bunların dışında çok sayıda başka görevli de bulunmaktadır. Yetenek sahibi kişiler, geldikleri toplumsal ya da ırksal köken ne olursa olsun yönetimin en üst basamaklarına kadar çıkabilmektedir.²¹⁰ Bunun yanı sıra merkezi yönetim, bir tür eyalet sistemine göre ayrılmış olan yerel yönetimler tarafından desteklenir.²¹¹ Eski Krallık döneminde

²⁰² Kemp, **a.g.e.**, s. 59.

²⁰³ Nicolas Grimal, **A History of Ancient Egypt**, trans. Ian Shaw, Blackwell Publishing, 1994, s. 90.

²⁰⁴ Westbrook, **Character**, s. 27.

²⁰⁵ Jasnow, **a.g.e.**, s. 101; Wilkinson, **Early**, s. 118; Dodson, **a.g.e.**, s. 85; Tyldesley, **a.g.e.**, s. 36.

²⁰⁶ Trigger, **Egypt**, s. 64.

²⁰⁷ Tyldesley, **a.g.e.**, s. 34.

²⁰⁸ Grimal, **a.g.e.**, s. 91.

²⁰⁹ Tyldesley, **a.g.e.**, s. 39-40.

²¹⁰ Michael Rice, **Egypt's Making: The Origins of Ancient Egypt 5000-2000 BC**, 2. Edition, Routledge, 2003, s. 191.

²¹¹ Grimal, **a.g.e.**, s. 92.

oluşturulmuş olan bu yönetim yapısı zaman içerisinde evrilmesine rağmen temel yapısını korumuş ve modern zamanlara kadar devam edegelmiştir.²¹²

Piramitler gibi yoğun emek gücü gerektiren yapıları kölelerin inşa ettiğini ya da Mısır halkının kölelik şartlarında yaşayarak inşa ettiği varsayımını doğrulayacak herhangi bir veri yoktur.²¹³ Eski Krallık döneminde köleliğin var olduğuna ilişkin net bir veri elde edilememiştir. Antik Mısır medeniyeti köle temelli bir medeniyet değil köylü temelli bir medeniyettir ve kölelik ekonomik anlamda ancak Helen hâkimiyeti altında önem kazanmıştır.²¹⁴ Ancak, tam olarak kölelik niteliğinde olmasa da kişisel hakları ve hareket kabiliyetleri sınırlanmış ve angaryaya tabi bazı insanların olduğu görülmektedir.²¹⁵ Esasında angarya ve zorunlu çalışma Antik Mısır'da bir tür vergi biçimidir.²¹⁶ Birbirinden farklı hukuki kategorilere tabi olan çeşitli grupların hepsini köle olarak adlandırmak yerine bu kişilerin büyük çoğunluğunun sahip oldukları hakları da göz önünde tutarak bağımlı çalışan yahut hizmetli olduğunu söylemek daha yerinde olacaktır.²¹⁷

Mısırlının bilincinde aynı anlama gelen kozmik düzeni ve de yeryüzündeki hukuk ve düzeni (*ma'at*²¹⁸) sağlayan ve sürdüren kralın kendisi de aynı zamanda *ma'at* denilen şeye tabidir ve yönetimi buna uygun olmalıdır.²¹⁹ Dolayısıyla kraldan beklenen bu düzeni devam ettirmek ve bunun için gerekli yasaları yapmaktır.²²⁰ *Ma'at* aynı zamanda bu kavramları simgeleyen ve Güneş tanrısı Ra'nın kızı, yazıyı ve

²¹² A.e., s. 93.

²¹³ Kathlyn M. Cooney, "Labour", **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, s. 168; Janssen, a.g.e., s. 227.

²¹⁴ Cooney, a.g.e., s. 173.

²¹⁵ Jasnow, a.g.e., s. 117-118.

²¹⁶ Cooney, a.g.e., s. 165; Trigger, **Understanding**, s. 381.

²¹⁷ Tyldesley, a.g.e., s. 79.

²¹⁸ Assmann, Antik Mısırlılar için hayatın birbiri ile bağlantı ve temas içerisinde bulunmayı ölümün ise kopukluk ya da parçalanma biçimindeki yalnızlığı ifade ettiğini söyler. Doğru yaşamak, diğerlerinin kendisi ile birlikte yaşamasını mümkün kılabilir. Bu bağlanabilirliği anlayamayanların kaderi yalnızlıktır. Adalet, toplumu mümkün kılan birleştirici/bağlayıcı yapılar ile hem toplumun diğer üyeleri ile hem de tanrılar bakımından uyumlu bir yaşamı ifade eder. Bu nedenle de *ma'at* terimi için birleştirici adalet tanımını yapmıştır. Jan Assmann, **The Mind of Egypt: History and Meaning in the Time of the Pharaohs**, trans. Andrew Jenkins, 1. Edition, New York, Henry Holt & Co., 2002, s. 133-135.

²¹⁹ Margaret R. Bunson, **Encyclopedia of Ancient Egypt**, Third Edition, New York, Facts on File, 2012, s. 237; Janssen, a.g.e., s. 219; David, a.g.e., s. 138; Tyldesley, a.g.e., s. 22.

²²⁰ Schafik Allam, "Law", **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, s. 263. Bu makale bundan sonra 'Law' olarak anılacaktır.

alfabeyi yaratan tanrı Thoth'un ise karısı olan tanrıçanın da adıdır.²²¹ Mısır teolojisinde yer alan bu tanrılar ile ilişkilerinin sembolik anlamı değerlendirildiğinde hukuk ve düzenin Antik Mısır düşüncesindeki yeri daha iyi anlaşılmaktadır. Hukuk ve düzen bütün evrenin hâkimi olan baş tanrıdan neşet etmiş ve ayrıca yazı ile de doğrudan ilişki içerisinde bulunan bir olgudur. Hukuk ile dinin neredeyse karşılıklı bağımlılık olarak adlandırılabilir bu ilişkisinin bir sonucu tanrılarının kurulu düzenin kaynağı ve koruyucuları olarak görülmesiyle bir diğer sonucu da hukuki süreçlerde tanrısal adalete başvurulma yöntemlerinin de sıklıkla görülmesidir.²²²

Diğer kadim medeniyetlere nazaran Antik Mısır'da hukuka ilişkin veriler oldukça sınırlıdır.²²³ Günümüze ulaşmış bir kod olmadığı için Antik Mısır hukukuna ilişkin veriler için sözleşmeler, vasiyetnameler, senetler ve yargı kayıtlarına başvurulmaktadır.²²⁴ Teorik olarak, tanrısallığı gereği kral tek yasa koyucudur ve uyrukları üzerinde her türlü yetkiye sahiptir.²²⁵ Ancak pratikte, diğer meselelerde olduğu gibi hukuki meselelerde de emsal ve teamüller ile bağlıdır. *Ma'at* rahibi olarak yargının başı sıfatına sahip olan kralın yetkisini, temsilcisi olarak veziri kullanır ve dolayısıyla yargı örgütünün başında vezir bulunur. Diğer yargı görevlileri de *Ma'at* rahibidir. Sümerlerde olduğu gibi bir tür yasa kodifikasyonuna ilişkin belgeye henüz rastlanmamış olsa da hukuki meselelerin teamüllere göre çözümlendiği görülmektedir.²²⁶

Mısır halkı uyuşmazlıklarını yerel mahkemeler üzerinden çözmeyi tercih etmişlerdir. Her kasabada yahut şehirde *seru* denilen ve yerel meseleler ile ilgili hukuki

²²¹ A. J. van Loon, **Law and Order in Ancient Egypt: The Development of Criminal Justice from the Pharaonic New Kingdom until the Roman Dominate**, Master Thesis, Supervisor: Frits Naerebout, Faculty of Humanities, Leiden University, 2014, s. 6. *Ma'at* aynı zamanda ölüm sonrasına kişinin nereye gideceği konusunda da önemli bir rol oynar. Ölen kişinin kalbinin kutsal deve kuşu tüyü karşısında ağırlığının ölçülmesi ile ahiret yaşamının nasıl olacağına karar verir. Bu nedenle *Ma'at*, kafasında kutsal deve kuşu tüyü taşıyan bir genç kadın olarak resmedilir.

²²² Allam, **Law**, s. 264.

²²³ David, **a.g.e.**, s. 143.

²²⁴ Russ VerSteeg, "Law in Ancient Egyptian Fiction", **Georgia Journal of International and Comparative Law**, University of Georgia, vol. 24, no. 1, 1994, s. 39. Bu makale, bundan sonra 'Fiction' olarak anılacaktır.

²²⁵ Russ VerSteeg, "The Machinery of Law in Pharaonic Egypt: Organization, Courts and Judges on the Ancient Nile", **Cardozo Journal of International and Comparative Law**, Yeshiva University Benjamin N. Cardozo School of Law, vol. 9, no. 1, 2001, s. 107. Bu makale, bundan sonra 'Machinery' olarak anılacaktır.

²²⁶ David, **a.g.e.**, s. 144; van Loon, **a.g.t.**, s. 7; VerSteeg, **Machinery**, s. 107.

görüş yahut kararlar verme işlevi olan bir yaşlılar grubu ya da konseyi mevcuttur. Eski Krallık döneminde mahkemeye *djatjat* ve daha sonrasında Yeni Krallık döneminde de *kenbet* denmiştir. Yereldeki uyuşmazlıkları çözen bu konseylerden en azından bir kısmına hukuki tavsiye verip yapılan işlemleri kayıt altına alan merkezi yönetim aygıtı ile bağlantılı bir yazıcının yardım ettiği bilinmektedir.²²⁷ *Djatjat* yargısal niteliğinin yanı sıra idari ve danışma görevlerini de yerine getirmiştir.²²⁸ Her yerel yönetim biriminde yer alan mahkemeler o bölgede yaşayan eşraftan kimselerin oluşturduğu bir tür konsey şeklindedir. Kalıcı bir mahkeme niteliği göstermeyen ve Yeni Krallık döneminde genelde sekiz kişiden oluşan ancak zaman zaman on iki ya da on dört kişiye de ulaşabilen bu konsey yalnızca ihtiyaç duyulduğunda toplanmaktadır.²²⁹ Bu mahkemeler sadece uyuşmazlığın karara bağlandığı yerler değildir, aynı zamanda verilen kararların infazını da yerine getirdiğine dair veriler mevcuttur.²³⁰

Yeni Krallık döneminde yerelde bulunan bu konseylerin yanı sıra başkentte bir de *Büyük Kenbet* bulunmaktadır. Üst dereceden insanların üyesi olduğu ve en önemli davalara bakan bu konseye vezir başkanlık etmektedir. *Büyük Kenbet* verdiği kararı diğer mahkemelere uygulatma yetkisine de sahiptir.²³¹ David de yargı örgütünün iki grupta açıklanabileceğini, bunlardan birincisinin bölgenin ileri gelenlerinin oluşturduğu yerel mahkemelerden (*kenbet*) oluştuğunu diğerinin ise önemli davaları özellikle de ölüm cezasını gerektiren meseleleri karara bağlayan vezirin başkanlığındaki yüksek mahkemeler (*büyük kenbet*) olduğunu öne sürer.²³² Bu yüksek mahkemeler, yasal ve bağlayıcı kararları ve uygun cezaları belirler. Ölüm cezasını gerektiren suçlar yahut vatana ihanet suçları ise çoğu zaman derecesi ne kadar yüksek olursa olsun bu mahkemeler tarafından değil bizzat kralın kendisi tarafından yargılanmıştır. Mahkemeye başvuru anlamında kadınlar, soylular ya da sıradan halk arasında bir ayırım gözetilmemiş ve bu hak hepsine tanınmıştır.²³³

²²⁷ Trigger, **Understanding**, s. 225.

²²⁸ Jasnow, **a.g.e.**, s. 105.

²²⁹ Schafik Allam, "Egyptian Law Courts in Pharaonic and Hellenistic Times", **The Journal of Egyptian Archaeology**, Sage Publications, vol. 77, 1991, s. 110. Bu makale, bundan sonra 'Pharaonic' olarak anılacaktır.

²³⁰ Allam, **Law**, s. 266.

²³¹ Allam, **Pharaonic**, s. 111.

²³² David, **a.g.e.**, s. 144.

²³³ Bunson, **a.g.e.**, s. 237.

Mahkemeler, Mısır dilindeki ifade ile ‘günün mahkemesi’ olarak adlandırılırlar ve bu da onların *ad hoc* mahkemeler olduğu izlenimini verir.²³⁴ Profesyonel anlamda yargıçlar yoktur ve yöneticilerin yanı sıra sıradan işçiler ya da kadınlar da dâhil olmak üzere halktan kimseler de zaman zaman yargıç olarak *kenbet* kurullarında görev yapabilmektedir.²³⁵ Bir tür açık hava mahkemesi niteliğinde olan *kenbet* üyeleri bölgede yaşayanlardan oluştuğu için bu kişiler, söz konusu vakaya ve uyuşmazlığın taraflarına ilişkin arka plan bilgisine de sahiptir. Bu arka plan bilgileri de karar verirken yargıçların işlerini kolaylaştırmaktadır.²³⁶ Yargıçların adli görevleri için bir ücret alıp almadıklarına ilişkin net bir veri yoktur.

Doğruluğu, adaleti ve evrensel düzeni, hem de bunları bünyesinde toplayan tanrıçayı simgeleyen *ma’at* kavramının temelini oluşturduğu bu sistemde yargıçlar aynı zamanda *ma’at rahibi* olarak adlandırılmakta ve bunun ile ilgili sembolleri taşımaktadır.²³⁷ Yargıçların yanı sıra mahkeme işlerini yerine getiren, örneğin tanıklara doğruyu söyletebilmek için işkence eden ve dayak atan çeşitli adli görevliler de bulunmaktadır.²³⁸ Bu adli görevlilerin yanı sıra henüz Eski Krallık döneminde dahi arazi tapuları, sözleşmeler, vasiyetnameler ve fermanların tutulduğu kraliyet arşivlerinin kurulduğu bilinmektedir.²³⁹

Yargılama sürecinde delil kullanımı söz konusudur ve en önemli delillerden birisi de tanık ifadeleridir. Bunun yanı sıra hem doğrulayıcı hem de taahhüt içeren yemin usulü de mahkemelerde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.²⁴⁰ Kimi zaman ise tanrılara danışılarak kehanet yoluyla bir konu hakkında karara varılmaya çalışıldığı görülmektedir.²⁴¹ Yargı yolunun getirdiği seküler giderimlerin yetersiz yahut etkisiz kaldığı durumlarda kehanete başvurma dışında ölüye mektup yazma şeklinde bir usulün de son çare olarak kullanıldığı görülmektedir.²⁴² Bu tarz usuller, ilahi ve

²³⁴ Westbrook, **Character**, s. 30.

²³⁵ van Loon, **a.g.t.**, s. 15.

²³⁶ Tyldesley, **a.g.e.**, s. 142-143.

²³⁷ VerSteeg, **Fiction**, s. 83.

²³⁸ van Loon, **a.g.t.**, s. 16; VerSteeg, **Machinery**, s. 127.

²³⁹ VerSteeg, **Machinery**, s. 111.

²⁴⁰ Jasnow, **a.g.e.**, s. 112.

²⁴¹ van Loon, **a.g.t.**, s. 17-18.

²⁴² Jasnow, **a.g.e.**, s. 132-133.

doğaüstü çözüm yollarının dünyevi çözüm yolları ile birlikte varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

Genel olarak cezalandırma biçimleri arasında statü kaybı, görevden alınma, malvarlığına el konulması, özgürlüğün kaybı da yer almaktadır.²⁴³ Mısır medeniyetinin erken dönemlerinde ölüm cezasından ziyade malvarlığına yönelik yaptırımların ve bedensel cezaların ağırlıkta olduğuna dair işaretler söz konusudur.²⁴⁴ Trigger ise cinayet ve yaralama gibi suçlara yönelik standart bir cezalandırma biçiminin olmadığını ancak kafa kesme, kazığa oturtma, boğma, uzuv kesme, sürgün ya da angarya gibi cezalandırma biçimlerinin görüldüğünü iddia eder.²⁴⁵

Hırsızlık suçuna ilişkin cezalar, çalınan malın niteliğine göre değişiklik gösterebilmektedir. Özel kişiler arasında yapılan hırsızlık eylemlerinde daha çok ekonomik bir yaptırım ile giderim sağlanırken çalınan mal kamusal nitelikte ise yani devlete yahut tapınaklara ait ise verilen cezalar çok daha ağır olmaktadır.²⁴⁶ Kraliyet mezarlarını soyma suçu, vezirin yönetimindeki *Büyük Kenbet*'in yargı yetkisine girmektedir ve bu suçun cezası da ölümdür.²⁴⁷

Belâgatli Köylü (*The Eloquent Peasant*) olarak adlandırılan ve Orta Krallık döneminde yazıldığı anlaşılan bir öykü, hukuki bir belge olmasa da içeriği nedeniyle bahsedilmeye değer bir nitelik taşımaktadır. Kunanup isminde bir köylü, ticaret yapmak üzere mallarıyla yüklü eşeklerini de yanına alarak Ninsu şehrine doğru yola çıkar. Nemtinahte isminde zengin bir adam köylünün mallarına göz koyar ve yolun bir tarafının nehir, diğer tarafının da kendisine ait arpa tarlasından oluştuğu kısmına elbiselerini koyarak yolu tıkar.²⁴⁸ Elbiselerin üstünden geçemeyen Kunanup, ne

²⁴³ A.e., s. 131.

²⁴⁴ Tyldesley, a.g.e., s. 70-71.

²⁴⁵ Trigger, *Understanding*, s. 230.

²⁴⁶ van Loon, a.g.t., s. 11.

²⁴⁷ van Loon, a.g.t., s. 14. Bu ağır ceza tehdidine rağmen kraliyet mezarlarının soyulması süregiden bir problem olmuştur ve sonunda önemli kralların mumyaları toplanarak gizli yerlere defnedilmiştir. Van Loon'a göre bu gizleme işi o kadar iyi yapılmıştır ki 1881 yılına kadar söz konusu mumyalar bulunamamıştır. Tyldesley de piramitlerin içerisinde mimari deha örnekleri olan gizli girişlerin, tuzak kapıların ve koridorların bu amaçla inşa edildiğini ekler. Bkz. Tyldesley, a.g.e., s. 119.

²⁴⁸ Bu hareketin yol üzerinde bir mülkiyet iddiası niteliğinde olduğu, Kunanup'un bu nedenle elbiselerin üzerinden geçemediği şeklinde bir yorum için bkz. Nili Shupak, "A New Source for the Study of the Judiciary and Law of Ancient Egypt: The Tale of the Eloquent Peasant", *Journal of Near Eastern Studies*, The University of Chicago Press, vol. 51, no. 1, January 1992, s. 7-8.

yapacağını düşünürken eşeklerden birisi tarlaya girerek biraz arpa yer. Bu fırsatı bekleyen Nemtinahte hemen harekete geçer ve verdiği zarara karşılık hem eşeğe hem de üzerindeki mallara el koyar. Kunanup eşeğin sadece bir tutam arpa yediğini ve bunun karşılığını ödemeye hazır olduğunu söylese de Nemtinahte onu dinlemez ve on gün boyunca köylünün isteğini geri çevirir. Nemtinahte, yüksek derecede bir görevli olan Rensi'nin kiracısı konumundadır. Bunun üzerine Kunanup, meseleyi yargılama yetkisine de sahip olan Rensi'ye götürmeye karar verir. Basit bir köylünün son derece güzel sözlerle ve sağlam bir retorik ile yaptığı başvurudan etkilenen Rensi meseleden kralı da haberdar eder. Kral da Kunanup'un sözlerinin kaydedilerek kendisine gönderilmesini ister. Kunanup tam dokuz defa çeşitli argümanlarla Rensi'ye başvurmak zorunda kalır. En sonunda, kralın emri ile Rensi ve yardımcılarını yargılamayı nihayete erdirir ve Nemtinahte'nin evi ve hizmetçileri de dâhil olmak üzere bütün mallarının Kunanup'a verilmesine karar verir.²⁴⁹ Bu hikâye, Antik Mısır'da yargıçların nitelikleri, şikâyet, temyiz, tazminat ve giderim gibi birçok konuda sembolik anlatımlar içerir ve bu nedenle Mısır medeniyetinin hukuk sistemini anlamamız açısından yardımcı olabilir.²⁵⁰

Antik Mısır hukuk sistemini, geniş anlamıyla doğruluğu, düzeni, adaleti imleyen *ma'at* kavramının temelini oluşturduğu bir sistem olarak tanımlamak mümkündür. *Ma'at*'ın korunması ve sürdürülmesi demek, tanrıların hoşnut edilmesi ve böylece de huzurun ve refahın sağlanması, kaosun önlenmesi anlamlarına gelmektedir. Bunun sürekli olarak işler durumda olmasını sağlayacak olan da tanrılar ile insanlar arasında köprü görevi gören krallardır. Dolayısıyla, Antik Mısır'da dine dayalı bir ideoloji ve hukuk sistemi vardır, kralın bu sistem içerisindeki anahtar konumu siyasi yapının ve yönetim aygıtının idame ettirilmesi açısından gereken meşruiyeti sağlamaktadır.

3. Antik Çin

Asya kıtasının doğusunda yer alan Çin, kuzeyde soğuk ve karasal bir iklimin hâkim olduğu topraklardan güneyde tropikal bir iklimin ve bitki örtüsünün bulunduğu topraklara kadar geniş bir coğrafyada yer almaktadır. Bu olgusal gerçeklik, Çin'deki

²⁴⁹ VerSteeg, **Fiction**, s. 49-52.

²⁵⁰ Shupak, **a.g.e.**, s. 18.

erken yerleşimlerin dil, coğrafya ya da kuzeyli göçebe kavimler ile ilişkiler bakımından birbirinden farklı nitelikler arz etmesine neden olmuştur.²⁵¹ Ancak, Orta Ova (Zhongyuan) denilen, günümüzde Pekin'in güneybatı bölgesine tekabül eden Sarı Irmak deltasının bir kısmı Çin medeniyetinin doğduğu yer olarak tarif edilir.²⁵² Biraz daha geniş olarak tarif etmek gerekirse; Tibet platosunun doğusu, Mançurya ve Kore yarımadasının güneyi ve Hindîçin'i Çin'den ayıran sıradağ silsilesinin kuzeyinde kalan topraklar Antik Çin medeniyetinin oluştuğu yerlerdir.²⁵³

Sorgum, arpa, haşhaş ile çeşitli buğday ve darı türleri Antik Çin'de üretilen temel tarımsal ürünlerdir. Buğday, üst sınıfın tercih ettiği tahıl ürünü iken soya fasülyesi de dâhil olmak üzere farklı fasülye çeşitleri ve bezelye de üretilmektedir.²⁵⁴ Şang döneminde pirinç üretimi olduğuna dair kesin kanıtlar yoktur zira pirinç üretiminin gerektirdiği gelişmiş yapay sulama sistemlerine rastlanmamaktadır.²⁵⁵ Yine, ipek üretimi için böceklerin yaşayabileceği dut ağaçları ve keten de Antik Çin'deki tarımsal ürünler arasındadır. Üst sınıftan olan insanlar giymek için daha çok ipeği tercih ederken kendir, keten ve yün de tekstil hammaddesi olarak kullanılır. Domuz, köpek, manda, koyun, sığır, tavuk ve at yetiştirilen hayvanlardandır.²⁵⁶

Çin medeniyeti, Hint medeniyeti ya da diğer Asya medeniyetlerinin etkisinden neredeyse tamamen bağımsız bir şekilde ve kendi başına gelişim göstermiştir.²⁵⁷ Geniş bir coğrafyada az çok bütünlüklü bir yapı gösteren bu medeniyetin, birbirinden farklı ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişme seviyelerine sahip birden çok merkezde erken devlet gelişimi gösterdiği söylenebilir.²⁵⁸ Bu nedenle, bu çalışmada Çin erken devleti

²⁵¹ Timoteus Pokora, "China", **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, s. 193.

²⁵² William Watson, **Early Civilization in China**, New York, McGraw Hill Book Company, 1966, s. 16.

²⁵³ T. V. Stepugina, "The First States in China", **Early Antiquity**, ed. Igor Mikhailovich Diakonoff, trans. Alexander Kirjanov, The University of Chicago Press, 1991, s. 389-390. Bu makale bundan sonra 'States' olarak anılacaktır.

²⁵⁴ Trigger, **Understanding**, s. 288.

²⁵⁵ Stepugina, **States**, s. 398; Herrlee Glessner Creel, **The Birth of China: A Survey of Formative Period of Chinese Civilization**, London, Jonathan Cape Ltd., 1936, s. 86. Bu kitap bundan sonra 'Birth' olarak anılacaktır.

²⁵⁶ Trigger, **Understanding**, s. 288; Creel, **Birth**, s. 76.

²⁵⁷ Kwang-chih Chang, **The Archaeology of Ancient China**, 4. Printing, Yale University Press, 1976, s. 237; Pokora, **a.g.e.**, s. 191.

²⁵⁸ Pokora, **a.g.e.**, s. 194.

denilirken belirli bir coğrafyada belirli bir tarihsel süreç içerisinde yer alan siyasi yapılar ele alınacaktır.

Daha eski hanedanların olduğuna dair iddialar olsa da arkeolojik kanıtlarla kısmen desteklenebilen ilk hanedan İ.Ö. 1700-1000 yılları arasında Sarı Irmak deltasının doğusunda hüküm süren Şang (ya da Yin) hanedanıdır.²⁵⁹ Şangların daha batısında yine Sarı Irmak deltasında yer alan ve kuzeyli göçebe kavimler ile sıklıkla karşılaştıklarından daha savaşçı bir ruha sahip olan Çou (ya da Zhou) kabile federasyonu 11. Yüzyıl civarlarında Şang ülkesine saldırarak burayı ele geçirmiştir.²⁶⁰ Bu siyasi gelişme, kuzey Çin'in birleştiğini gösterse de geniş ve daha az gelişmiş durumda olan güneydeki bazı merkezler henüz bu yapıya dâhil olamamıştır.²⁶¹ Çou hanedanı dönemi ise göçebe halkların saldırısı sonucu ilk yerleşim yerlerini terk etmeden önce Batı Çou ve daha doğuya doğru göç edip tekrar yerleştikten sonraki adlarıyla Doğu Çou şeklinde iki döneme ayrılmaktadır. İ.Ö. 770'den sonraya tekabül eden Doğu Çou dönemi de kendi içerisinde Baharlar ve Sonbaharlar dönemi ile Savaşan Devletler şeklinde iki ayrı tarihsel alt döneme ayrılır.²⁶² İlk etapta zayıf da olsa merkezi yönetimin denetimi altında bulunan derebeylikler zamanla güçlenmiş ve Batı Çou'nun çöküşü ile bu derebeylikler bağımsız şeflikler haline gelmişlerdir.²⁶³ Yıllar süren siyasi mücadeleler ve savaşlar neticesinde küçük şeflikler giderek yok olmuş ve sonunda geriye üç büyük devletin kaldığı bir yapıya kadar evrilmiştir. Bunlardan Ch'in²⁶⁴ hanedanı diğer rakiplerini elimine ederek kısa ömürlü de olsa ilk imparatorluğu kurmayı başarmıştır.²⁶⁵ Burada kabaca özetlenen tarihsel süreç, yukarıda bahsedilen çerçeveyi oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın ele alacağı

²⁵⁹ Pokora, **a.g.e.**, s. 194. Chang, bu zaman aralığını İ.Ö. 1750-1100 olarak vermektedir. Bkz. Chang, **a.g.e.**, s. 194.

²⁶⁰ Pokora, **a.g.e.**, s. 195.

²⁶¹ **A.g.e.**, s. 196.

²⁶² T. V. Stepugina, "China in the First Half of the First Millennium B. C.", **Early Antiquity**, ed. Igor Mikhailovich Diakonoff, trans. Alexander Kirjanov, The University of Chicago Press, 1991, s. 420. Bu makale bundan sonra 'Millennium' olarak anılacaktır.

²⁶³ Cho-yun Hsu, "The Spring and Autumn Period", **The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.**, ed. Michael Loewe & Edward L. Shaughnessy, Cambridge University Press, 1999, s. 545. Batı Çou'nun çöküşünü, erken devletin çökerek ya da bölünerek eski siyasi yapıların yani şefliklerin tekrar ortaya çıkmasına bir örnek olarak vermek mümkündür.

²⁶⁴ Günümüzde kullanıldığı şekliyle Çin ülkesine adını veren bu hanedan literatürde Ch'in ya da Qin olarak yazılabilmektedir. İ.Ö. 221-206 yılları arasında kısa bir süre Çin ülkesini birleştirerek hükmetmişlerdir. Kafa karışıklığına yol açmaması için İngilizce yazılışı tercih edilmiştir.

²⁶⁵ Pokora, **a.g.e.**, s. 198.

kısım, bu toprakları birleştirip ilk imparatorluğu kuran Ch'in hanedanının başladığı İ.Ö. 221 tarihine kadar görülen erken devletler, daha ağırlıklı olarak Şang ve Çou devletleri olacaktır. Bu tarihsel kesit geniş bir zaman dilimini kapsıyor olsa da erken devletin emekleme ve gelişme aşamalarını içerisinde barındırdığından ihtiyaç duyulan verileri sağlamış olacaktır.

Ülkede bölgeler bir tür derebeylik sistemi ile yönetilmektedir ve bu yöneticiler genelde kraliyet ailesinin üyeleridir.²⁶⁶ Ancak fethedilen yahut ittifak kurulan topraklarda yer alan bazı yabancı yerel yöneticiler de bu sisteme dâhil edilmiş ve kraliyet ailesinden yapılan evlilikler ile bunlar da hısım olarak nitelendirilmiştir.²⁶⁷ Yerel yönetim pozisyonları da merkezde olduğu gibi kalıtımsal olma eğilimindedir.²⁶⁸ Çin'deki yerel yönetimlerin Avrupa feodalizmini çağrıştıran şekilde derebeylik olarak adlandırılması her ne kadar tartışmalı bir konu olsa da birçok yazar bunun isabetli olacağı fikrindedir.²⁶⁹ Pek tabi ki bu terimin kullanılmış olması Çin'deki derebeylik sistemi ile Avrupa feodalizmi arasındaki büyük farklılıkların göz ardı edilmesi anlamına gelmemektedir.

Çou döneminde derebeylik sisteminde beş ayrı kademe mevcuttur.²⁷⁰ Geniş bir coğrafyayı yönetmek durumunda olan Çou kralları, derebeyliklerin düzenli olarak denetlenmesi, etkili bir vergi sistemi ve merkezin kontrol ettiği askeri birliklerin ülkenin çeşitli yerlerinde yer alması gibi bazı yöntemler ile yerel idarelerin işlerine olabildiğince müdahale ederek daha kontrollü bir şekilde hüküm sürmek istemişlerdir.²⁷¹ Bu yerel yönetim birimlerinin her biri belirli derecede bir otonomiye sahiptir ve hukuki yetkenin yanı sıra askeri otorite de bu yetkeye dâhildir.²⁷²

²⁶⁶ Chang, *a.g.e.*, s. 243; Watson, *a.g.e.*, s. 62; Hsu, *a.g.e.*, s. 568; Herrlee Glessner Creel, *The Origins of Statecraft in China: Volume One, The Western Chou Empire*, The University of Chicago Press, 1970, s. 52. Bu kitap, bundan sonra 'Statecraft' olarak anılacaktır.

²⁶⁷ Herrlee Glessner Creel, "The Beginnings of Bureaucracy in China: The Origin of the Hsien", *The Journal of Asian Studies*, vol. 23, no. 2, Association for Asian Studies, February 1964, s. 167. Bu makale, bundan sonra 'Beginnings' olarak anılacaktır. Trigger, *Understanding*, s. 150.

²⁶⁸ Trigger, *Understanding*, s. 150.

²⁶⁹ Creel, *Statecraft*, s. 3. Feng ise feodalizm sözcüğünün Antik Çin için uygun olmadığı görüşündedir. Bkz. Li Feng, *Landscape and Power in Early China: The Crisis and Fall of the Western Zhou 1045-771 BC*, Cambridge University Press, 2006, s. 110. Bu kitap, bundan sonra 'Landscape' olarak anılacaktır.

²⁷⁰ Creel, *Statecraft*, s. 32.

²⁷¹ *A.e.*, s. 423.

²⁷² Feng, *Landscape*, s. 111.

Derebeyliklerin merkezi otoritenin kontrolü altında kalmasını sağlamak için oluşturulan kurumlardan birisi, her bir derebeyliğe kral adına denetim ve izleme görevi yürüten bir görevlinin (*jianguo*) atanmasıdır.²⁷³ Hem kontrolü sağlamak hem de merkeze düzenli vergi akışını temin etmek için krallar sıklıkla derebeyliklerini teftiş turlarına çıkmış ve bu bağlamda yolların bakımına ve geliştirilmesine de büyük önem atfetmişlerdir.²⁷⁴ Şang krallarının kullandığı bir kontrol mekanizması ise yerel yönetimlerin her ne kadar kalıtımsal olmasına izin verilse de zaman zaman bu yönetici hısım gruplarını oldukları yerden başka yere göç ettirmeleridir.²⁷⁵ Bu yolla problem çıkaran ya da çıkarmaya müsait hale gelen kimi derebeyler, sorun olmaktan çıkarılmıştır.

Şang devleti, bu coğrafyada henüz arkaik formunda olsa da yazıyı ilk kullanan medeniyettir ve saraylarında yazmanlar, arşivciler bulunmaktadır.²⁷⁶ Antik Çin medeniyetinin yazı ile ilişkisi Çou zamanında da artarak devam etmiştir. Devlet organizasyonu anlamında henüz zayıf sayılabilecek ilk dönemlerde dahi yazılı kayıtların tutulması konusuna oldukça önem verilmiştir.²⁷⁷

Şang döneminde, kralın otoritesinin kaynağı ataları ile olan eşsiz ilişkisidir. Ayrıca siyasal statüyü büyük oranda hısmımlık ilişkilerinin belirlemesi nedeniyle henüz şeflikten kalan bazı niteliklerin bu hanedan döneminde var olmaya devam ettiği görülmektedir.²⁷⁸ Çou fethinden sonra ise yönetici ideoloji değişmiştir ve devlet yönetiminin başında Gökyüzü'nün Oğlu olarak kutsal nitelikte görülen bir kral bulunmaktadır.²⁷⁹ Hem dünyevi hem de dini otoriteyi temsil ettiği düşünülen kral yine

²⁷³ A.e., s. 113.

²⁷⁴ R. A. L. H. Gunawardana, "The Early State and Theorization on the Evolution and Character of the State in Asia: Some Preliminary Observations", **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing House, vol. 8, no. 1, March 2009, s. 142.

²⁷⁵ Trigger, **Understanding**, s. 216.

²⁷⁶ Stepugina, **States**, s. 393; Chang, **a.g.e.**, s. 185.

²⁷⁷ Creel, **Statecraft**, s. 123.

²⁷⁸ David N. Keightley, "The Shang: China's First Historical Dynasty", **The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.**, ed. Michael Loewe & Edward L. Shaughnessy, Cambridge University Press, 1999, s. 289-290.

²⁷⁹ Creel, **Statecraft**, s. 44; Stepugina, **States**, s. 411. Feng de aynı görüştedir ve buna ek olarak söz konusu ideolojinin kurumsallaşmasında, 500 küsur yılda bir beş gezegenin bir araya gelmesi ve bunun dünyadan görülebilir olması şeklindeki astronomik bir olayın önemli rol oynadığını belirtir. Bkz. Li Feng, **Early China: A Social and Cultural History**, Cambridge University Press, 2013, s. 142. Bu kitap, bundan sonra 'China' olarak anılacaktır.

de yanılmaz birisi olarak görülmemektedir.²⁸⁰ Stepugina, Şang döneminde yöneticilerin aynı zamanda en üst dereceli din adamları niteliğinde olduğunu ve gerekli dini ritüelleri bizatihi yerine getirdiklerini, daha önce yaşamış atalar ile de doğrudan ilişki kurabildiklerine inanıldığını söyler.²⁸¹ Yönetme yetkisini ilahi bir kaynaktan aldığı düşünülse de kral, bir tür yarı-tanrı olarak düşünülmez. Kral, yönetme yetkisini en yüksek ilahi varlıktan kutsal bir emanet niteliğinde alır ve halkın refahını gözettiği sürece bu yetkiyi elinde tutmaya devam eder. Eğer kral bu görevinde bir hataya düşerse o zaman Gökyüzü, başka birisini mevcut krala karşı ayaklandırır ve başa geçirir.²⁸² Gökyüzü Vekâleti (*Tian ming*) doktrini bu nedenle sadece kralın yönetimi için meşruiyet zeminini sağlamakla kalmaz aynı zamanda ona halka iyi davranma, baskıda bulunmama, ağır yaptırımlar uygulamama gibi sınırlamalar da getirir.²⁸³ Yönetimin ve hukukun temelinde yer alan bu doktrine göre Gökyüzü, doğal yasaları yöneticinin yüreğine koyar. Onun da görevi bu yasaları kendi içerisinde keşfetmek, güçlendirmek ve ataların öğretilerini takip ederek herkese yegâne örnek olarak uygulamaktır.²⁸⁴ Bu yetki, hiç kimsenin tekelinde olmadığı gibi hâlihazırda elinde tutan kişi için garanti de değildir. Yapılan işler ile her zaman hak edilmesi ve sürdürülmesi gereklidir.²⁸⁵ Gökyüzü Vekâleti doktrininin bir diğer yönü de evrensel olması yani sadece bütün Çin ülkesinin değil, dünyanın tek bir yönetici tarafından yönetilmesi gerekliliğidir.²⁸⁶

Çin medeniyetine ve dolayısıyla yönetsel ideolojisine yön veren bir diğer kültürel kurum, zaman içerisinde değişiklikler gösterse de ‘Çin aile sistemidir’. Buna göre, yönetici; “Gökyüzü’nün Oğlu”, ‘halkın ebeveyni’ iken halk da ‘ulusal bir aile’ olarak nitelendirilir, yani bütün ulus bir aile gibidir.²⁸⁷ Aile, devletin bir

²⁸⁰ Pokora, **a.g.e.**, s. 202.

²⁸¹ Stepugina, **States**, s. 407.

²⁸² Çin tarihi boyunca başa geçen her yeni hanedan bu doktrine bağlı kalmış ve Gökyüzü Vekâletinin kendilerinde olduğunu iddia etmişlerdir. Öyle ki, 1912 yılında son Çin hanedanı tahttan indirilip Çin Cumhuriyeti ilan edildiğinde bu durum ‘vekilliğin sona erdirilmesi’ olarak adlandırılmıştır. Creel, **Statecraft**, s. 44-45.

²⁸³ Creel, **Statecraft**, s. 98.

²⁸⁴ Jean Escarra, **Le droit chinois [conception générale, aperçu historique]**, Éditions Henri Vetch, Pékin, 1936, Paris, Librairie du recueil Sirey, 1936, s. 27.

²⁸⁵ Stepugina, **States**, s. 417. Eğer evrensel düzen bozulduysa, bu yöneticinin bir hata yaptığı anlamına gelir. Öyle ki, meşhur bir metinde söylendiğine göre yağmur çok yağdıysa bu onun adaletsizliğini, kuraklık varsa hatalarını, aşırı sıcaklık ihmali ve aşırı soğuk dikkatsizliğini gösterir. Bkz. Escarra, **a.g.e.**, s. 11.

²⁸⁶ Creel, **Birth**, s. 370.

²⁸⁷ Creel, **Beginning**, s. 165-166.

mikrokozmosudur ve devlet de ailenin büyütölmüş halidir, bu da Antik Çin’de çok güçlü bir patriyarkal sistemin varlığını gösterir.²⁸⁸

Krallık, Şang döneminin başlarında yaşça sonra gelen erkek kardeşe geçerken zamanla babadan oğula geçme usulü ön plana çıkmıştır.²⁸⁹ Chang, krallığın baş kraliçenin en büyük oğluna geçmesi usulünün Çou hanedanına ait olduğunu söyler.²⁹⁰ Şang ülkesini fethettikten sonra *tsung fa* denen bu nesep sistemine geçilmiş ve derebeylik sisteminin temeli atılmıştır.²⁹¹ *Tsung fa* sistemine göre en büyük erkek çocuk soyun ve siyasi otoritenin ana hattını oluşturur. Bu sistemi, devlet otoritesini güçlendiren ve olası taht kavgalarının önüne geçerek bölünmeyi engelleme işlevi gören bir kurum olarak değerlendirmek gerekir.

Şang ve Çou dönemlerinde profesyonel rahiplik yapan kişilerin varlığına dair herhangi bir kanıt yoktur. Krallar, derebeyleri ve sölale reisleri eşlerinin, annelerinin, kızkardeşlerinin ve hizmetçilerinin yardımıyla atalara sunu ve kurban ritüellerini bizzat kendileri yerine getirmektedir.²⁹² Ancak, Antik Çin hakkında edindiğimiz birçok bilgiyi borçlu olduğumuz²⁹³ kehanet ya da büyü metinlerini ortaya çıkaran kaplumbağa kabuğu ve sığır kemiği ile yapılan kehanet ritüelini prenslerin yanı sıra daha aşağı statüye sahip kişiler de yapabilmektedir.²⁹⁴

Kadınların Şang zamanında kraliçe ya da cariye olarak bazen devlet yönetiminde hatta savaş ilan etmede dahi etkin rol oynadıklarına ilişkin belgeler mevcuttur. Çou zamanında da kraliçelerin kimi zaman kralın görevlerinden bazılarını yerine getirdiği görölmektedir.²⁹⁵ Ancak bütün bunlar, kadınların ara sıra, uygun koşullarda siyasi bakımdan etkin olduğunu gösterse de bunların bireysel örnekler olmaktan ileri gidebildiğine dair yeterli veri mevcut değildir. Yine haklarında pek bilgi olmasa da

²⁸⁸ Jinfan Zhang, “Ancient China’s Legal Tradition and Legal Thought”, **Social Sciences in China**, vol. 34, no. 2, 2013, s. 143.

²⁸⁹ Stepugina, **States**, s. 407; Pokora, **a.g.e.**, s. 203; Trigger, **Understanding**, s. 77.

²⁹⁰ Aynı görüş için bkz. Watson, **a.g.e.**, s. 66.

²⁹¹ Chang, **a.g.e.**, s. 258.

²⁹² Trigger, **Understanding**, s. 505.

²⁹³ Geçtiğimiz yüzyıl boyunca 200 binden fazla kehanet kemiği parçasının toplandığı söylenmiştir. Bkz. Robert L. Thorp, **China in the Early Bronze Age: Shang Civilization**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2006, s. 176.

²⁹⁴ Trigger, **Understanding**, s. 505-506.

²⁹⁵ Creel, **Statecraft**, s. 130-131.

sıradan kadınların hem yasal hem de ekonomik olarak büyük oranda toplumsal itibardan mahrum bırakıldıklarına ilişkin göstergeler mevcuttur.²⁹⁶

Şang dönemindeki dini düşünceye göre, ataların ruhları ve diğer yüksek ilahi güçler başarıyı yahut akameti belirleme kapasitesine sahiptir²⁹⁷ ve hiyerarşik olarak bunların en üstünde *Di* denilen ilahi güç yer almaktadır. *Di*, yağmur, fırtına ve rüzgâr gibi doğal güçleri de kontrol eder.²⁹⁸ Antik Çinliler, doğa güçleri ile tanımlanan birçok farklı tanrıya tapınmaktadır ve bunlara adanan toprak sunaklar toplumun odak noktalarını oluşturmaktadır.²⁹⁹

Şang sarayında hem askeri hem de sivil birçok görevi yerine getiren çok sayıda, farklı resmi görevlinin olduğu bilinmektedir. Ancak bu resmi sıfatları taşıyan kişilerin görev sahalarının genişliği göz önünde tutulacak olursa bürokratik bir uzmanlaşmanın görülmediği sonucuna varılır.³⁰⁰ Yönetici sınıfı, her birinin gördüğü işlevi tamamen kesin çizgilerle birbirinden ayırmak henüz mümkün olmadığından geniş sorumluluk sahaları ile üç ana gruba ayırarak incelemek mümkündür. Bunlar; idareciler, görevliler ve askerlerdir.³⁰¹ Çou hanedanının geç döneminde güçlü askeri desteği olan liderlerin yerine eğitilmiş kişiler ve bilgeler önemli devlet görevlerini yerine getirmeye başlamıştır.³⁰² Bu görevlilerin atanma usulleri ve tarafların nasıl hareket edeceği oldukça ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.³⁰³

Belirli bir dereceye kadar profesyonelleşmiş askerlerin varlığı Şang hanedanına kadar gitmektedir. Bu dönem içerisinde birçok askeri pozisyonun oluşturulmasının yanı sıra oldukça çeşitli silahların da üretildiği görülmektedir.³⁰⁴ Çou döneminde de

²⁹⁶ Trigger, *Understanding*, s. 188.

²⁹⁷ Özellikle savaşa girip girmeme konusunda *Di*'ye danışılır ve bu konuda onun otoritesi belirleyicidir. Bkz. Creel, *Birth*, s. 183.

²⁹⁸ Keightley, *a.g.e.*, s. 252. *Di*, çeşitli kaynaklarda Şang kraliyet ailesinin ilk atası yahut bütün ölü Şang krallarının kolektif bütünü olarak da tanımlanmaktadır. Bkz. Trigger, *Understanding*, s. 422. Ancak başka bir yazar *Di*'ye hiçbir zaman atalara yapıldığı gibi kurban ve adak törenleri yapılmadığını ve bu ikisi arasında temel bir fark olduğunu belirtir. Bkz. Feng, *China*, s. 99.

²⁹⁹ Trigger, *Understanding*, s. 422.

³⁰⁰ *A.e.*, s. 215-216.

³⁰¹ Creel, *Statecraft*, s. 114; Trigger, *Understanding*, s. 215.

³⁰² Creel, *Birth*, s. 357.

³⁰³ Feng, *China*, s. 148. Ancak Feng yönetimde uzmanlaşmanın asıl olarak merkezde görüldüğünü ve yerel birimlerdeki yönetimlerin aynı derecede bir yapıya ulaşmadığını ekler. Bkz. *A.e.*, s. 151.

³⁰⁴ Trigger, *Understanding*, s. 254.

kralın garnizonlarda kalan kalıcı askeri birlikleri olduğu söylenmiştir.³⁰⁵ Çou kralları ayrıca, şahsi koruma görevini yerine getiren ‘kaplan askerlerden’ oluşan birliklere sahiptir.³⁰⁶ İlk başlarda tamamen köylülerin oluşturduğu ve sadece yardımcı niteliğindeki piyade birlikler ile aristokratların atlı savaş arabaları ile atlı birliklerinden müteşekkil ordu, zaman içerisinde daha profesyonelleşmiş ve subaylar yalnızca bölgesel yöneticilerden değil daha tecrübeli alt dereceden aristokratlardan da seçilmeye başlanmıştır.³⁰⁷

Geleneksel olarak arazilerin hepsi teoride krala aittir ancak pratikte bunlar yerel yönetici niteliğindeki soylular tarafından yönetilir. Araziler üst derecedeki soylular tarafından daha alt derecedekilere paylaştırılabilir ve paylaşım silsilesi bu şekilde daha aşağı statüdekilere kadar uzayabilir.³⁰⁸ Soylular, kendilerine bağışlanan arazilerin karşılığında askeri hizmet ve vergi verirler.³⁰⁹ Şang döneminde, çeşitli devlet görevlilerinin kontrolü altında bulunan ve sarayın yanı sıra hatırı sayılır bir zanaat endüstrisini ve geniş bir orduyu idame ettirecek kraliyet tarlaları bulunmaktadır.³¹⁰ Batı Çou döneminde geliştirilen *kuyu arazileri (jingtian)* sistemine göre sekiz aileye belirli bir arazinin mülkiyeti değil ancak zilyetliği verilir. Bunun karşılığında devlete olan borç, angarya biçiminde çalışma ve ortaklaşa yapılan tarım ile elde edilen gelirlerin bir kısmına tekabül eden kira biçiminde ödenir. Bunlara kuyu arazileri denmesinin sebebi sekiz ailenin ortaklaşa kullandığı bir kuyunun varlığından ileri gelir.³¹¹

Baharlar ve Sonbaharlar döneminden (İ.Ö. 722-481) önce arazi alım satımının yapılabildiğine dair bir işaret yoktur ancak bu dönemden sonra toprak bir meta olarak ticari dolaşıma girmiştir.³¹² Pokora’ya göre İ.Ö. 6. Yüzyıldan itibaren özel mülkiyetin yavaş yavaş gelişmesine bağlı olarak bir vergi sisteminin başlangıcına da

³⁰⁵ Creel, **Statecraft**, s. 54-55.

³⁰⁶ Trigger, **Understanding**, s. 255.

³⁰⁷ Pokora, **a.g.e.**, s. 208.

³⁰⁸ Creel, **Birth**, s. 310.

³⁰⁹ **A.e.**, s. 135.

³¹⁰ Keightley, **a.g.e.**, s. 278.

³¹¹ Ke Changji, “Ancient Chinese Society and the Asiatic Mode of Production”, **The Asiatic Mode of Production in China**, ed. Timothy Brook, M. E. Sharp Inc., 1989, s. 55.

³¹² Changji, **a.g.e.**, s. 52; Trigger, **Understanding**, s. 319.

rastlanmaktadır.³¹³ Stepugina ise başlangıçta kral tarafından hizmet karşılığı bağışlanan arazilerin özel mülkiyete dönüştüğü örneklerin İ.Ö. 10. Yüzyılın sonlarında dahi görüldüğünü belirtir.³¹⁴ Trigger ise kolektif ve kurumsal mülkiyete tabi arazilerin özel mülkiyete dönüşmesinin Çin örneğinde diğer medeniyetlere nazaran çok daha uzun bir süreç içerisinde gerçekleştiğini ve Roma hukukundaki korunma derecesine burada hiçbir zaman ulaşamadığını söyler.³¹⁵

Şang zamanında bir aristokratik sınıf mevcuttur ve bunlar kraliyet ailesi ile çok önemli mevki sahiplerinden oluşur. Yasalar pratikte, soylular (*çün-tzu*) ile tam olarak küçük insan anlamına gelen avam (*hsiao jen*) arasında sadece ikincisine uygulanır, zira bu kişilerin üst tabakadaki insanlarda var olan ahlaki seviyeye ulaşamamış oldukları düşünülür.³¹⁶

İmparatorluk öncesinde ve sonrasında da Antik Çin hukukunda düzenli olarak karşımıza çıkan iki anahtar kavram *Fa* ve *Xing*'tir. *Fa*, doğru bir yönetimin temel alması gereken ideal modeli, standardı işaret ederken, *Xing* ise idari bir tedbir mahiyetindeki zorunlu cezalandırmaları ifade eder. Birinci kavram olan *Fa*, çömlekçinin çamura ya da demircinin metale şekil vermesine benzer şekilde insanların kontrol edilmesini imleyen soyut bir kavramdır ve kalıcı bir değere sahiptir. *Xing*, ihtiyaç duyulan zamanlarda alınması gereken önlemler, zaruri kötülüklerdir.³¹⁷ Pospisil ise *Fa* kavramının imparatorluk döneminde pozitif hukuk niteliğindeki soyut kurallar olarak nitelendiğini ve bunların çeşitli hanedanların oluşturdukları yasalar olduğunu söyler. *Fa* kurallarının, toplumsal geleneklerde yer alan etik prensipler anlamına gelen *Li*'ye göre hem toplumun hem yargı makamlarının gözündeki daha aşağı bir konumda görüldüğünü ekler. *Li*, hem doğayı hem de toplumu düzenleyen yeknesak etik ilkeler bütünüdür.³¹⁸

³¹³ Pokora, **a.g.e.**, s. 207.

³¹⁴ Stepugina, **Millennium**, s. 430.

³¹⁵ Trigger, **Understanding**, s. 336.

³¹⁶ Pokora, **a.g.e.**, s. 201.

³¹⁷ Michael Loewe, "The Heritage Left to the Empires", **The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.**, ed. Michael Loewe & Edward L. Shaughnessy, Cambridge University Press, 1999, s. 1006.

³¹⁸ Pospisil, **a.g.e.**, s. 25-26.

Antik Çin’de hukuk sistemi, eşitsiz toplumsal ilişkilerin korunması ve hiyerarşik yapılanmanın belirlediği imtiyazlı yasalardan oluşmaktadır.³¹⁹ Bu sistem aynı zamanda ahlaki kavramlar üzerine kuruludur ve büyük oranda ceza hukukundan ibarettir.³²⁰ Öyle ki, başka bir yerde ahlak, hukuki kaideleri tamamlarken Çin’de ise hukuk kaideleri ahlaki kuralları tamamlamak için devreye girer.³²¹ Antik Çin hukukunun ağırlıklı olarak ceza yasalarından ibaret olması, Çinlilerin gözünde suç niteliğindeki eylemlerin ve ahlaki yükümlülüklerle aykırılıkların aynı zamanda kozmik düzenin de bozulması anlamına geleceği düşüncesinden doğar.³²² Bir yazara göre ise Çin hukuk sisteminin temelinde Çinlilerin doğa düzeni anlayışı yer alır. İnsanlar ve doğa birbiriyle ayrılamaz bir şekilde iç içe geçmiştir ve ayrılamaz nitelikte bir süreklilik halindedir.³²³ Konfüçyüs, insanların hükümet emirleri ve ceza yasaları ile yönetildiğinde, yasalardan kaçmanın yollarını arayacaklarını ve utanma duygusuna sahip olmayacaklarını; erdem ile yönetilip ritüellerle düzene sokulduklarında ise utanma duygusuna sahip, dürüst uyruklar olacaklarını söyler.³²⁴ En ideal toplum düzeninin yasalara ihtiyaç duyulmayan, ahlaki ilkelere bağlı dürüst kişilerin oluşturduğu düzen olduğu düşünülmektedir. İ.Ö. 4. Yüzyılda yaşamış bir başka Çinli düşünür Mensiyüs de benzer şekilde, kendini yetiştirmiş insanın ideal yönetimin temeli olduğunu söyler.³²⁵ Toplumdaki düzen kişinin aile içerisindeki düzgün davranışlarına bağlıdır, zira birey ailenin, aile de devletin temelidir.³²⁶

Başka bir yazarın söylediğine göre bu dönem için belirli bir yasa kodunun olup olmadığına ilişkin açık bir veri yoktur.³²⁷ Stepugina, Çou döneminde bir kralın sözlü

³¹⁹ Jinfan Zhang, **The Tradition and Modern Transition of Chinese Law**, Berlin, Springer-Verlag, 2014, s. 65. Bu kitap, bundan sonra ‘Tradition’ olarak anılacaktır.

³²⁰ Pokora, **a.g.e.**, s. 205; Escarra, **a.g.e.**, s. 59.

³²¹ Escarra, **a.g.e.**, s. 59.

³²² Derk Bodde, “Basic Concepts of Chinese Law: The Genesis and Evolution of Legal Thought in Traditional China”, **Proceedings of the American Philosophical Society**, vol. 107, no. 5, October 1963, s. 375.

³²³ Creel, **Statecraft**, s. 163; Bodde, **a.g.e.**, s. 375.

³²⁴ Confucius, **The Analects of Confucius**, trans. Burton Watson, New York, Columbia University Press, 2007, s. 20. “Efendi şöyle söyledi, davaları yargıladığımda diğer insanlardan bir farkım kalmıyor. Asıl ihtiyacımız olan, dava diye birşeyin olmamasıdır!” **A.e.**, s. 83.

³²⁵ Kwong-Loi Shun, **Mencius and Early Chinese Thought**, Stanford/California, Stanford University Press, 1997, s. 163.

³²⁶ **A.e.**, s. 164.

³²⁷ Pokora, **a.g.e.**, s. 205. Creel, yazıya bu derece önem veren bir medeniyetin yasaları da yazmış olması olasılığının son derece yüksek olduğunu söyler. Bkz. Creel, **Statecraft**, s. 165-166. Sellmann ise Şang döneminde yasaların sözlü geleneğin bir parçası olduğunu ve bunların ritüellere (*li*) gömülü olduğunu

bir şekilde yasa kodu oluşturduğunu iddia eder.³²⁸ Bodde'ye göre bu konuda bilinen ilk yazılı kaynak, Savaşan Devletler döneminde yer alan Çeng devletinde İ.Ö. 536 yılında oluşturulan bir ceza kitabıdır, ancak bunun içeriği bulunamamış olsa da varlığı ona tepki olarak yazılmış bazı mektuplardan anlaşılmaktadır.³²⁹ İmparatorluk öncesi Çin hukukunun vaka temelli yani içtihat hukuku niteliğinde olduğu söylenmektedir.³³⁰ Ch'in hanedanının son yıllarında ve imparatorluğun ilk yıllarında ise ayrıntılı ve geniş düzenlemeler içeren yazılı nizamnameler ve fermanların oluşturulduğu görülür.³³¹

Pokora'ya göre uyulması gereken kurallar ve yasalar kral tarafından belirlenir ve bunlar halka değil yasaların uygulanmasını sağlayacak belirli sayıdaki görevlilere bildirilir. Bu durumun sebebi olarak da halkın yasaları bilmesi durumunda bunları kendi amaçlarına hizmet edecek şekilde saptıracakları düşüncesidir ve bu uygulama çok uzun bir süre devam etmiştir.³³² Ancak, Creel bunun bazı devletler için doğru olma ihtimali olsa da Çou hanedanı döneminin yasaların gizli tutulması konusunda açık bir veri sunmadığını, hatta bunun aksi yönde bazı göstergelerin olduğu fikrindedir.³³³ Bunun yanı sıra bir resmi mektubu referans göstererek Çin düşüncesine göre genel, yazılı yasalar yapmanın hususi olayların çözümünde tatmin edici bir sonuç doğurmayacağını, kişilerin yasalardaki boşlukları kullanarak cezalandırma olmadan suç işlemeye devam etmesinden korkulduğunu belirtir.³³⁴

Ch'in hanedanının henüz imparatorluk seviyesine ulaşmadığı dönemde yüksek dereceli bir devlet görevlisi ve aynı zamanda Legalist hukuk okulunun bir üyesi olan, Çin hukuk düşüncesinde önemli bir yer işgal eden düşünür Şang Yang, *fa* ve *xing* kavramları arasındaki ayrıma dayalı hukuk düşüncesini devam ettirmiştir. Ancak,

savunur. Bkz. James D. Sellmann, "On the Origin of Shang and Zhou Law", **Asian Philosophy**, Routledge, vol. 16, no. 1, March 2006, s. 53-54.

³²⁸ Stepugina, **States**, s. 412. Çou krallarının Şang ülkesini fethettikten sonra verdikleri talimatlarda sıklıkla doğru düzenlenmiş olan Şang ceza yasalarının da uygulanmasını salık verdikleri görülmektedir. Bkz. Creel, **Birth**, s. 224; Zhang, **Tradition**, s. 267.

³²⁹ Bodde, **a.g.e.**, s. 381.

³³⁰ Shirong Wang, "Functions of Cases in Traditional Chinese Law", **Frontiers of Law in China**, Springer-Verlag, vol. 2, Issue 4, October 2007, s. 495.

³³¹ Loewe, **a.g.e.**, s. 1005.

³³² Pokora, **a.g.e.**, s. 206; Zhang, **Tradition**, s. 157. Bu yöndeki endişelerini dile getiren yüksek derecedeki bir görevlinin mektubu için bkz. Bodde, **a.g.e.**, s. 381-382.

³³³ Creel, **Statecraft**, s. 162-163.

³³⁴ Creel, **Birth**, s. 351-352.

suçlar için öngörölmüş olan cezaların bir kere belirlendikten sonra statüsüne ya da pozisyonuna bakılmaksızın herkese eşit uygulanması ilkesini bir yenilik olarak Çin hukuk düşüncesine eklemiştir.³³⁵ Erken Çou döneminde, yüksek seviyeden kişilerin sıradan halka göre çok daha az cezalandırıldığı, zira kral ya da derebeyler için güçlü akrabalar ve silahlı adamlara sahip kişilere ceza uygulanmasının çok da kolay olmadığı söylenmiştir.³³⁶ Ancak, zaman içerisinde devletin gelişmesinin ve kurumsallaşmasının arttığı ve hukuk önünde eşitlik ilkesinin bu şekilde ortaya çıkabildiği görölmektedir.

Legalist hukuk okuluna göre, insan bazı istisnalar hariç doğası gereği bencildir, sadece ahlaki kısıtlarla kontrol altında tutulamaz, bu nedenle de katı cezalar bir gerekliliktir. Güçlü bir yönetim, hizipçiliği ve imtiyazları yok etmelidir ve bunun için de yasaların herkese eşit uygulanmasının yanı sıra nüfusun beş ya da on ailelik gruplara bölünerek kolektif sorumluluk ilkesi hayata geçirilmesi gerekmektedir. Buna göre, gruptan birisinin suç işlemesi halinde bütün grup bundan eşit biçimde sorumlu tutulacaktır ve dolayısıyla da eşit biçimde cezalandırılacaktır.³³⁷ Legalist hukuk okulu, Savaşan Devletler döneminde filizlenmiştir ve yüzyıllar boyunca savaş ve şiddet içerisinde yaşamış bir coğrafyada güçlü bir siyasi birliğin kurularak barış ortamının sağlanmasına yani imparatorluk döneminin başlamasına zemin hazırlayacak düşünsel temeli ortaya koymuştur.

Savaşan Devletler döneminde yaşamış ve Legalist hukuk okulunun bir üyesi olan aynı zamanda hanedan üyesi olan Han Feizi ya da Han Fei (İ.Ö. 280-233), siyasi erkin meşruiyet kaynağı meselesine tipik pozitivist bir yaklaşım getirmiştir. Ona göre ‘Otorite’ neyse odur ve yönetici doğal olarak buna sahiptir. Yöneticinin ahlaki seviyesi ne olursa olsun, nasıl yönetirse yönetsin Otorite’ye sahip olmak, yadsınamaz bir şekilde itaat edilme hakkını içerisinde barındırır. Yönetici de bu otoritesini yasa (*fa*) yoluyla kullanır ve keyfiyeti dışlar. Ona göre, hiçbir devlet ebediyen güçlü ya da güçsüz olamaz, hukuku savunanlar güçlü ise devlet de güçlüdür, hukuku savunanlar zayıf ise devlet de zayıftır.³³⁸ Han Feizi ayrıca en küçük suçların dahi caydırıcılık

³³⁵ Loewe, **a.g.e.**, s. 1009; Bodde, **a.g.e.**, s. 385.

³³⁶ Trigger, **Understanding**, s. 238.

³³⁷ Bodde, **a.g.e.**, s. 385.

³³⁸ Han Feizi, **Basic Writings**, trans. Burton Watson, New York, Columbia University Press, 2003, s. 21.

açısından ağır yaptırımlar ile cezalandırılması gerektiğini ve toplumsal düzenin bu şekilde idame ettirilebileceğini savunur.³³⁹ Bilge bir yönetici, görevlileri seçerken kişisel düşüncelerine veya isteklerine değil yasalara uygun davranarak seçim yapan kişidir. Bu kişilerin niteliklerini kişisel kanaatlerine göre değil yasalara göre ölçer.³⁴⁰ Zira yasalar hataları engellemenin ve bencil güdülerini bertaraf etmenin araçlarıdır.³⁴¹

Teorik olarak yasaların uygulamasından sorumlu kişi ve en üst yargısal otorite kraldır.³⁴² Aynı zamanda derebeyleri arasındaki uyuşmazlıklarda da doğal olarak hakem görevi görür ve çözüm merci olarak uyuşmazlıkları giderir.³⁴³ Ancak pratikte yargı idaresini yürüten bazı görevlilere kimi belgelerde rastlanılsa da buna ilişkin veriler oldukça sınırlıdır. Bu kişilerin görevlerinin kapsamı ve sınırı bilinemediğinden söz konusu pozisyonların sürekli mi yahut o olaya özgü mü olduğu söylenememektedir. Bunun sebebi olarak da yargılama görevinin profesyonelleşmiş kişilerce değil idareciler tarafından diğer idari görevleri ile birlikte yerine getirildiği gösterilmiştir.³⁴⁴

Bodde, hukukun sadece devletten bireye doğru işlediğini ve iki kişi arasında olası uyuşmazlık hallerinde kişinin doğrudan karşı tarafı muhatap alarak dava açmak yerine yetkili makamlara şikâyetle bulunduğunu ve bu makamların ancak söz konusu eylemi bir suç olarak tespiti etmeleri halinde harekete geçtiğini söyler.³⁴⁵ Creel'e göre, hukuki uyuşmazlığın aşağı yukarı aynı toplumsal dereceye sahip kişiler arasında olabileceği varsayılır ve bu uyuşmazlık taraflardan daha soylu birisi tarafından çözümlenmeye çalışılır. Üst dereceden birisi ile alt dereceden bir kişi arasında uyuşmazlık olduğunda üst dereceye sahip kişi otomatik olarak haklıdır.³⁴⁶ Feng de aynı hısım grubunun üyeleri arasında çıkan uyuşmazlıkların o ailenin reisi tarafından çözümlendiğini farklı hısım gruplarından kişiler arasında çıkan uyuşmazlıklarda ise yargılama makamının karşısına grupların reislerinin temsilci olarak çıktıklarını

³³⁹ Han Feizi, **a.g.e.**, s. 27; Feng, **China**, s. 224.

³⁴⁰ Han Feizi, **a.g.e.**, s. 24.

³⁴¹ **A.e.**, s. 27.

³⁴² Zhang, **Tradition**, s. 155.

³⁴³ Creel, **Statecraft**, s. 169.

³⁴⁴ Creel, **Statecraft**, s. 173; Trigger, **Understanding**, s. 227; Bodde, **a.g.e.**, s. 376.

³⁴⁵ Bodde, **a.g.e.**, s. 376.

³⁴⁶ Creel, **Birth**, s. 354.

söyler.³⁴⁷ Yargılama esnasında tanık kullanımının olduğu bilinmektedir. Bir belgeye göre, tanıklar sadece sözleriyle değil görünüşleriyle, gözü kulağıyla ve hatta nefes alışverişiyle değerlendirilir. Bunlar, tanıkların yalan söyleyip söylemediğini anlamak üzere kullanılan metotlardır.³⁴⁸

Antik Çin hukukunda bazen canlı olarak kaynar suya atma gibi şedit şekillerde infaz edilen ölüm cezalarının yanı sıra, uzuv kesilmesi, taşınır mallara el konulması ve tazminat ödeme şeklinde cezalandırmalara rastlanmaktadır.³⁴⁹ Özellikle askeri yasaların barış zamanında dahi oldukça ağır cezalar içerdiği, örneğin savaş arabasını kullanan bir askerin yanlış bir manevra yapmasının ölüm ile cezalandırılabilirdiği görülmektedir.³⁵⁰

Savaşan Devletler döneminde yer alan Çu (Chu) devletindeki hukuki sisteme ilişkin önemli bilgiler, yapılan bir mezar kazısında bambu şeritler üzerinde bulunmuştur. İ.Ö. 316 yılına tarihlenen bu belgelerde bazı dava tutanakları ve görülecek duruşmaların tarihlerine ait kayıtlar yer almaktadır. Buna göre mahkemeye bir dava için başvurulduktan sonra, iddia edilen suçun işlendiği yere göre 10 ya da 19 gün arasında bir duruşma tarihi belirlenmekte ve bu süre içerisinde yerel görevliler veya mahkemenin görevlendirdiği uzmanlar söz konusu dava hakkında soruşturma yapmaktadır. Hem davacı hem de davalı taraf, kendi yakınları hariç başka kişileri davaya tanık olarak bildirebilmektedir. Bunun yanı sıra bazı durumlarda daha önceden kararlaştırılmış bazı davalar için yeniden yargılama yapılması gibi bazı uygulamalara da rastlanmaktadır.³⁵¹

Çou dönemine ait bazı yazıtlarda birkaç yargılama örneği yer almaktadır. Bunlardan birincisinde, kral bir derebeyinin topraklarında yaşayan bazı kişileri askeri bir görev için çağırmış ancak bu kişiler söz konusu çağrıya uymamıştır. Bunun üzerine

³⁴⁷ Feng, **China**, s. 174. Ancak bu geleneksel hısımlık sisteminin Baharlar ve Sonbaharlar döneminde giderek aşındığını, şehirli (*guoren*) denilen özgür yurttaşların ön plana çıktığını ve buna bağlı olarak hukuki sistemin de değişime uğrayarak yazılı yasa metinlerinin oluşturulduğunu ekler. Bkz. **A.e.**, s. 175.

³⁴⁸ Creel, **Statecraft**, s. 173.

³⁴⁹ Trigger, **Understanding**, s. 230; Creel, **Birth**, s. 353-354.

³⁵⁰ Creel, **Birth**, s. 354.

³⁵¹ Feng, **China**, s. 192.

ceza olarak 300 ölçek ipek ödemeleri istenmiştir. Suçlular, söz konusu cezayı ödeyemeyince sürgün edilmelerine karar verilmiştir.³⁵²

Bir diğer yazıtta, Yao isimli birisine ait yüklü miktarda tahılın kıtlık zamanında Kuang Çi isimli birisinin 20 adamı tarafından çalınmasına ilişkin bir vaka yer almaktadır. Yao bu olayı önemli bir derebeyi olan Tung Kung'a şikâyet eder. Derebeyi, Kuang Çi'ye adamlarını denetim altına almasını aksi takdirde ağır bir şekilde cezalandırılacağını iletir. Kuang Çi, Yao'ya giderek hatasını kabul eder ve tazminat olarak dört adamını ve beş parça araziye vermeyi teklif eder. Ancak Yao, bunu yeterli bulmaz ve tekrardan Tung Kung'a gider. Tung Kung, çalınan tahılın tam iki katı olarak geri ödenmesini, ödemenin bu sene içerisinde gerçekleşmemesi halinde bir sonraki sene dört katı olarak yapılacağını kararlaştırır. Kuang Çi, bunun üzerine Yao'ya giderek önceki teklifine iki parça arazi ve bir adam daha ilave eder. Yao bunun üzerine çalınan miktar kadar tahıla ek olarak söylenen son teklifi kabul eder ve davasından vazgeçer.³⁵³

Yukarıdaki yazıtın diğer bölümünde yine Yao'nun (kendisi de yüksek derecede bir görevlidir) tarafı olduğu bir başka vaka anlatılmaktadır. Yao, Krala hizmet eden bir görevli olan Hsien'e karşı yine Kralla yakından bağlantılı bir görevli olan Çing Şu aracılığıyla dava açar. Hsien ile beş adam karşılığında bir at ve bir miktar ipek ödemesine dair anlaşmışlardır ve Yao anlaşmada kendisine düşen ödemeyi yerine getirmiştir. Ancak Hsien anlaşmayı yerine getirmemiş ve Yao'nun yaptığı ödemelerin adamları aracılığıyla geri verileceğini bildirmiştir. Yao ile bu adamlar arasında buna dair yeni bir sözleşme yapılmıştır ancak bu sözleşme de yerine getirilmemiştir. Çing Şu, Hsien'in Kralın adamlarından birisi olarak bir şeyi satmaya söz verdiği halde bunu yerine getirmemesinin, üstelik yardımcıları aracılığıyla dolandırıcılık yapmasının yanlış olduğunu belirtmiş ve Yao'nun beş adamı alması gerektiğine karar vermiştir. Bu vaka, üst tabakadan kişilerin özel sözleşme ilişkilerinde dahi yüksek bir davranış standardına

³⁵² Creel, *Statecraft*, s. 179.

³⁵³ *A.e.*, s. 181-182.

uymaları gerektiğini ve sözleşmeden kaynaklı uyuşmazlıkların cezalandırma yerine sözleşmenin ifasının sağlanması ile çözüldüğünü göstermektedir.³⁵⁴

Antik Çin’de geniş bir tarihsel aralığa tekabül eden Şang ve Çou dönemlerinde erken devletin bütün aşamalarının görüldüğü söylenebilir. Bölgenin siyasi hareketliliğinin sonucunda, mevcut devletlerin parçalanıp şeflik yapılanmalarının ön plana çıktığı dönemler de olmuştur. Ch’in hanedanının bu coğrafyadaki ilk imparatorluğu kurmasından sonra ise günümüze kadar gelen ve kesintiler olsa da çok geniş bir coğrafyayı sürekli olarak hâkimiyeti altında bulunduran hanedanlar ve devletler dönemi başlamıştır.

Çin kültürünün temel niteliklerinden olan ahlaki ilkeler ve buna bağlı bir yaşam sürmenin ön planda olduğu bu hukuk sisteminde, hem bu ilkelere hem de bunların koruyucusu sıfatını taşıyan otoriteye yani krala itaati sağlamanın yollarından birisi de şedit cezalardır. Yıllar süren siyasi karışıklık ve savaş dönemlerinde yaşamış olan düşünürler, en küçük suçlar için dahi şedit cezaların uygulanması gerektiğini söylemişler ve böylece barışın ve toplumsal düzenin sağlanabileceğini ummuşlardır.

Antik Çin erken devletlerinde yargı faaliyetini yerine getirmek bakımından uzmanlaşma görülmemektedir. İdari görevliler ve yöneticiler birçok görevlerinin yanı sıra yargılama görevini de yürütmektedir. Kralın en üst derecedeki yargı makamı olarak görüldüğünü ve yalnızca çok önemli vakalarda devreye girdiğini görmekteyiz. Soylular ve avam arasında farklı hukuk kurallarının uygulandığını ancak zaman içerisinde devlet kurumsallaştıkça hukuk önünde eşitlik ilkesinin Çinli düşünürlerin çalışmalarında yer almaya başladığını da not etmek gerekir.

4. Hawaii

Pasifik Okyanusu’nda yer alan Hawaii (Hawai’i) takımadalarına ilk olarak İ.S. 750 civarında Markiz (Marquesas) Adalarından gelen Polinezyalıların göç edip yerleştikleri düşünülmektedir.³⁵⁵ Batı dünyası ile ilk temas kurdukları 1778-1779 yıllarında takımadaların tamamında 525 bin civarında bir nüfusa sahip oldukları

³⁵⁴ A.e., s. 182-183.

³⁵⁵ S. Lee Seaton, “The Early State in Hawaii”, *The Early State*, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, s. 269.

tahmin edilmektedir.³⁵⁶ En yakın kıta toprağına üç bin k     kilometre uzaklıkta bulunan bu adalar, yüksek ve sarp dağlardan³⁵⁷, derin vadilerden oluşur ve volkanik bir karaktere sahiptir.³⁵⁸ Hawaii adaları aynı enlemde bulunan diğ  er yerlere göre daha ılıman bir iklime sahiptir. Bunun sebebi, kuzeydeki Bering boğazı y  n  nden gelen soğuk akıntılardır. Bunun yanı sıra, adaların r  zg  ar alan doğ  u kısımları daha nemli, yağmur alan ve sık ormanlara sahip bir yapıdayken batı kısımları ise rüzgaraltı olduğ  undan daha kuru ve az bitki örtüsü ile kaplıdır.³⁵⁹

Temel iki geçim biçiminden biri tarımsal   retimdir ve demir, sığı  r ve at olmadığından bu faaliyet   oğ  unlukla insan gücüne dayalıdır. Tatlı patates, taro (g  levez), muz,   eker kamışı ve başka tropik meyve, sebze   e  itleri üretilmiştir.³⁶⁰ Bunun yanı sıra, ikinci ana geçim kaynağına olu  şturan balık teminini gerçekleştirmek için yapay balık havuzları da inşa edilmiştir. Havuz inşası oldukça zorlu bir süreç olduğ  undan, şeflerin idaresinde gerçekleşebilmiştir.³⁶¹ Tabi, Hawaiiililer havuzda balık üretiminin dışında okyanusun sağıladığı imk  anları da kullanmışlardır, bu nedenle balık avcılığında da uzman bir halk oldukları söylenmelidir. In  a ettikleri irili ufaklı kanolarla ve çeşitli tekniklerle balık avını gerçekleştirmişlerdir.³⁶² Balık dışındaki protein kaynağı hayvanlar ise Hawaii adalarının faunasında bulunmayan ancak Polinezyalı göçmenlerin kendileri ile getirdikleri domuz, köpek ve tavuktur.³⁶³

1200'l   yıllardan 1738'e kadar Hawaii takımadaları birbirleriyle rekabet içerisinde olan, savaş ve çatışmanın günlük yaşamın bir parçası olduğı çok sayıda

³⁵⁶ Robert J. Hommon, **The Ancient Hawaiian State: Origins of a Political Society**, New York, Oxford University Press, 2013, s. 11. Martin van Bakel ise 300 bin dolaylarında bir sayının kabul edilebilir olduğ  unu söyler. Bkz. Martin A. van Bakel, "The Political Economy of an Early State: Hawaii and Samoa Compared", **Early State Economics**, ed. Henri J. M. Claessen & Pieter van de Velde, Political and Legal Anthropology Series, Vol. 8, Routledge, 2017, s. 267.

³⁵⁷ Hawaii adalarındaki dağlar, yery  zindeki herhangi bir adada bulunan en yüksek dağlardır. Örneğın, Mauna Kea 4207 metre uzunluğ  undayken, Mauna Loa ise 4169 metre uzunluğ  a sahiptir.

³⁵⁸ Ralph S. Kuykendall & A. Grove Day, **Hawaii: A History From Polynesian Kingdom to American State**, Prentice-Hall Inc., Revised edition, Englewood Cliffs – New Jersey, 1976, s. 3-4.

³⁵⁹ William DeWitt Alexander, **A Brief History of the Hawaiian People**, Published by order of the Board of Education of the Hawaiian Kingdom, American Book Company, 1891, s. 15-16; Earle, **İktidar**, s. 49.

³⁶⁰ Samuel Manaiakalani Kamakau, **The Works of the People of Old: Na Hana a ka Po'e Kahiko**, trans. Mary Kawena Pukui, ed. Dorothy Barrere, Bishop Museum Press, 1976, s. 23-39.

³⁶¹ Hommon, **a.g.e.**, s. 84-86; Kamakau, **a.g.e.**, s. 47-48.

³⁶² Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Kamakau, **a.g.e.**, s. 59-91.

³⁶³ Hommon, **a.g.e.**, s. 78.

bağımsız şefliğin yönetimi altındadır.³⁶⁴ 1738 yılında beş siyasi birimin büyük şefleri (*ali'i nui*) ülkede barışı tesis edecek bir anlaşmaya varmışlardır ve bu barış süreci Seaton'a göre devletliğe giden rutinleşmiş bir siyasi idare dönemine yol açmıştır.³⁶⁵ Hommon da erken temas döneminde, yani 1778-1819 yılları arasında adaların her birinde bir yöneticinin kontrolü altında, çok bölgeli otonom yönetimlerin olduğunu söyler.³⁶⁶ Bazı yazarlar, Hawaii'de Batı ile temas edilmeden önceki yönetim biçiminin şeflik olduğunu ve erken devletin az veya çok Batı etkisi ile oluştuğunu söylerken kimi yazarlar da Batı teması öncesinde dahi Hawaii adalarında erken devlet oluşumunun gerçekleştiği fikrindedir.³⁶⁷ Earle de Hawaii adalarındaki büyüme potansiyelinin er ya da geç kendisini devlet olarak örgütleyeceğini ve Batı silahlarının bu noktada sadece bunu mümkün kılan birçok yoldan birisi olduğunu, Avrupalı kâşifler olmadan da devletliğe gitme yolunda başka çözümler bulunacağını söyler.³⁶⁸ Ben de, Hawaii toplumunun Batılılarla temas öncesinde dahi erken devleti ortaya çıkaracak bir siyasi aşamaya eriştiği ve Batılı silahların esasen Hawaii takımadalarında siyasi birliğin oluşturulmasında başat rol oynadığı kanaatindeyim.

Hawaii toplumunda, kalıtsal olan ancak avamdan kişilerle evlilik sonucunda doğan çocukların da içerisine girebildiği soylu sınıfa *ali'i* denmektedir. Toplam nüfusun yüzde bir veya ikisini oluşturan³⁶⁹ soylular, tahttaki kral ile hısımlık bağı kurabilen kişilerdir.³⁷⁰ *Maka'ainana* denilen avam tabakasından kişiler ise tarımsal üretim ve denizcilik ile yiyecek teminini sağlayan çoğunluğu oluşturur. Bu iki grup arasındaki ayrım son derece katıdır ve *kapu*³⁷¹ denilen yasaklar ile idame ettirilir. Bu

³⁶⁴ Seaton, **a.g.e.**, s. 270-271. Kimi şefler zaman zaman kontrollerini birden fazla ada üzerinde sağlamışlarsa da bütün Hawaii adalarını kontrolü altına alarak birleştiren ilk lider Kamehameha olmuştur. Bkz. Hoffman Reynolds Hays, **The Kingdom of Hawaii**, 1. Edition, Greenwich-Connecticut, New York Graphic Society Publishers, 1964, s. 20.

³⁶⁵ Seaton, **a.g.e.**, s. 271.

³⁶⁶ Hommon, **a.g.e.**, s. 25.

³⁶⁷ van Bakel, **a.g.e.**, s. 265-266.

³⁶⁸ Earle, **İktidar**, s. 229. Başka bir yazar da Batı silahlarının Hawaii'nin birleşmesi sürecinde zannedildiği kadar etkin olmadığını savaşlardaki silah kullanımlarına ilişkin verilerle açıklar. Bkz. Paul D'Arcy, "Warfare and State Formation in Hawaii", **The Journal of Pacific History**, vol. 38, no. 1, 2003, pp. 29-52.

³⁶⁹ Hommon, **a.g.e.**, s. 17.

³⁷⁰ Valerio Valeri, **Kingship and Sacrifice: Ritual and Society in Ancient Hawaii**, trans. Paula Wissing, The University of Chicago Press, 1985, s. 157.

³⁷¹ Bu yasaklar, sadece dinsel alanı değil Hawaii toplumunun günlük yaşayışının neredeyse her anını düzenler. Örneğin balıkçılık ile ilgili *kapu*lardan birisi ağını hazırlarken balıkçı ile hiç kimsenin konuşmaması iken bir diğerine göre balık av sahalarından bir kısmının zaman zaman *kapu* ilan edilerek

iki grubun dışında bir de Kirch'in köleden ziyade parya olarak nitelendirdiği *kauwa* denilen bir grup daha bulunmaktadır.³⁷² Bu kişiler, toplumsal yapının en altında bulunan ve genelde bu statüleri yüzlerine yapılmış dövmelemlerle gösterilen, insan kurban etme törenlerinde kullanılan kimselerdir.³⁷³ Soylu sınıf ile avam farklı hısımlık kurallarına tabidir. Soylular, soyağaçlarını detaylı bir şekilde bilirken avam tabakasından kimseler ise sadece anne-baba ve bunların bir nesil üstünü bilir ve hatta bir dönemler bundan fazlasını bilmek *kapu* ilan edilmiştir.³⁷⁴

Hawaii yönetim sisteminde *alii nui* denilen büyük şef ya da kral en yüksek siyasi otoritedir. En yüksek siyasi otorite olmasına rağmen kralın otoritesinin de sınırları vardır. Otoritesinin kaynağı kendi şahsı değil tanrılardır, dolayısıyla ancak tanrıların istediği gibi bir yönetim sergilediği müddetçe pozisyonunu koruyabilir.³⁷⁵ Hatta David Malo'nun iddiasına göre geçmişte halka zalim davrandıkları için öldürülen krallar olmuştur.³⁷⁶ Dolayısıyla siyasi hiyerarşi toplumun her katmanı için karşılıklı hak ve yükümlülükler ile desteklenir.³⁷⁷ Bundan sonra ise idari sistem içerisinde krala yardımcı olan birçok görevli bulunmaktadır. *Kalaimoku* denilen görevli de soylu bir kişidir ve bir nevi başbakan gibi başlıca yürütme görevlisi pozisyonundadır. Dört ana gruptan oluşan ve uzmanlaşmış rahiplerin oluşturduğu dini otoritenin en başında ise *kahuna nui* denilen başrahip bulunmaktadır.³⁷⁸ Kralın etrafında, bunların dışında da danışmanlardan, rahiplerden ve yardımcılardan oluşan geniş bir görevli grubu yer

yasaklanması ve böylece sürdürülebilir bir balıkçılık faaliyetinin devam ettirildiği görülmektedir. Hem ilahi hem de rasyonel kurallar *kapu* sistemi altında toplanmıştır. Bkz. Hays, *a.g.e.*, s. 32.

³⁷² Patrick Vinton Kirch, **How Chiefs Became Kings: Divine Kingship and the Rise of Archaic States in Ancient Hawai'i**, University of California Press, 2010, s. 34. Bu kitap, bundan sonra 'Kings' olarak anılacaktır.

³⁷³ Kirch, **Kings**, s. 34. Seaton, bu kişilerin çok ağır olmayan tabuları ihlal eden kimseler olabileceğine işaret eder. Bkz. Seaton, *a.g.e.*, s. 274.

³⁷⁴ Timothy Earle, **Economic and Social Organization of a Complex Chiefdom: The Halelea District, Kaua'i, Hawaii**, Anthropological Papers 63, Museum of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor – Michigan, 1978, s. 14. Bu kitap, bundan sonra 'Hawaii' olarak anılacaktır.

³⁷⁵ Sally Engle Merry, "Law, Culture and Cultural Appropriation", **Yale Journal of Law & the Humanities**, vol. 10, no.2, Summer 1998, s. 590; David Malo, **Hawaiian Antiquities (Moolelo Hawaii)**, trans. N. B. Emerson, Honolulu, Hawaiian Gazette Co. Ltd., 1898, s. 79.

³⁷⁶ Malo, *a.g.e.*, s. 258.

³⁷⁷ Melody Kapilialoha MacKenzie, "Historical Background", **Native Hawaiian Rights Handbook**, ed. Melody Kapilialoha MacKenzie, Honolulu-Hawaii, published by Native Hawaiian Legal Corporation, Office of Hawaiian Affairs, s. 4.

³⁷⁸ van Bakel, *a.g.e.*, s. 273; Malo, *a.g.e.*, s. 249; Kirch, **Kings**, s. 57.

almaktadır.³⁷⁹ Hawaii yönetiminde yüksek görevlilerin kimlerden oluştuğuna bakıldığında, kralın yakın akrabalarının sıklıkla önemli pozisyonları işgal ettikleri görülmektedir.³⁸⁰ Erken devletliğin ilk aşamasında şeflikten gelen hısımlık ilişkilerine dayalı yönetim biçiminin henüz tam anlamıyla dönüşüme uğramadığı ve profesyonel görevlilerin zaman içerisinde ağırlık kazandığı bilinmektedir.

Hawaii toplumu, her biri soylu bir şefin yönetimi altında bulunan ve *ahupua'a* (alt bölge) denilen yersel yönetim birimlerine ayrılır ve bir kişi hangi birimde ikamet ederse oranın üyesi kabul edilir.³⁸¹ Avam tabakasının toprak mülkiyeti yoktur, sadece şeflerin toprakları üzerinde kullanım hakkına sahip olabilirler. Bunun karşılığında şef toprakları angarya olarak işlenir, vergi verilir ve gerektiğinde askerlik hizmeti sunulur. Bu tabakadan bir kişinin siyasi erke sahip olabilmesi için çok üstün askeri bir başarı göstermesi yahut şef tabakasından kimselerle evlilik yoluyla akrabalık bağı kurması gereklidir ki nadir görülen bu durumda dahi sadece düşük bir pozisyon elde edilebilir.³⁸² Şeflerin topraklarında çalışan sıradan kişiler toprağa serf derecesinde bağımlı değildirler, dolayısıyla istediklerinde gidip başka bir şefin yönetimi altında çalışabilmektedir.³⁸³ Her şefin yönettiği topraklar, kendi kendine yeten bir vadiye yayılır ve birden çok şefin üzerinde yer alan bir büyük şef bulunur.³⁸⁴ Her *ahupua'a* yani alt bölgede, içerisinde arazilerin yönetiminin de bulunduğu üretimle ve başka idari alanlarla ilgili faaliyetlerde şeflere yardım etmekle görevli olan, *konohiki* denilen uzman idareciler yer almaktadır.³⁸⁵

*Makahiki*³⁸⁶ denilen ve her sene düzenlenen dört aylık festival öncesinde vergiler önce kral ve maiyeti için sonra da tanrılara adak olacak şekilde iki aşama halinde

³⁷⁹ Patrick Vinton Kirch, **The Evolution of the Polynesian Chiefdoms**, Cambridge/UK, Cambridge University Press, paperback edition, 1989, s. 259. Bu kitap, bundan sonra 'Evolution' olarak anılacaktır.

³⁸⁰ Malo, **a.g.e.**, s. 253.

³⁸¹ Earle, **Hawaii**, s. 155; van Bakel, **a.g.e.**, s. 274.

³⁸² Ross H. Cordy, **A Study of Prehistoric Social Change: The Development of Complex Societies in the Hawaiian Islands**, New York, Academic Press, 1981, s. 18.

³⁸³ Earle, **Hawaii**, s. 155; Alexander, **a.g.e.**, s. 29; MacKenzie, **a.g.e.**, s. 4.

³⁸⁴ Seaton, **a.g.e.**, s. 273-274.

³⁸⁵ Earle, **Hawaii**, s. 16.

³⁸⁶ Bu festivalin belli bir kısmı, Hawaiiililerin genel çalışma rutinlerinden sıyrılıp daha rahat bir dönem geçirdikleri bir zaman dilimi olmanın yanı sıra dini kurallar açısından da bir gevşemeyi ihtiva eder. Bkz. Malo, **a.g.e.**, s. 186.

toplanır.³⁸⁷ Vergi tahsildarları, her bir kişinin sahip olduğu malvarlığına ve arazisinin verimliliğine oranla belirli bir vergi miktarını hesaplar.³⁸⁸ Ham madde, işlenmiş ürün ve gıda olarak toplanan vergiler, şef tarafından kullanılmak üzere merkezi yerlerde depolanır.³⁸⁹ Ürün olarak verilen vergilerin yanı sıra, şeflerin tarlalarında yahut tapınak, havuz inşası gibi kamusal işlerde çalışarak hizmet türünde de vergi ödemesi yapılmaktadır.³⁹⁰ Hawaii toplumunun bir diğer vergisel yükümlülüğü de krala ve maiyetine seyahatleri esnasında gereken tedariki sağlamaktır. Bu nedenle, kral ve maiyeti genelde tek bir yerde ikamet etmemiş ve ülkeyi daha iyi denetleyebilmenin yanı sıra söz konusu yükü halka eşit dağıtabilmek adına da sıklıkla ülkesi içerisinde seyahat etmiştir.³⁹¹

Hawaiililerin inanışına göre her varlık *mana* denilen bir tür enerji ile doludur ve bu enerji hem iyi hem de kötü olabilir. Soylu kesimden kişiler bilhassa *mana* gücü ile doludur ve bunlara ya da eşyalarına dahi dokunmak sıradan bir kişiye zarar verebilir.³⁹² Aynı şekilde soylu bir kişi avamdan bir kimsenin eşyasına dokunduğunda o eşya sıradan kişi için artık kullanılamaz hale gelir. Dolayısıyla Hawaii toplumunda kişilerin günlük yaşamda yapıp eyledikleri her şey *kapu* yasaklarına göre düzenlenmiştir.³⁹³

İ.S. 1500'lü yıllarda Umi-a-Liloa isimli bir şef bazı idari yeniliklere imza atmış ve ele geçirdiği Hawaii adasını altı bölgeye ayırarak her bir bölgenin yönetimini müttelik olan alt dereceden şeflere ve evlatlık aldığı oğullarına tevdi etmiştir.³⁹⁴ Tarımsal üretim kapasitesini arttırmak için bazı yenilikleri yapmanın yanı sıra *ko'ele* denilen vergiye dayalı şeflik arazileri sistemini kurmuştur.³⁹⁵ Yine, ruhban sınıfını genişleterek bazı hususi tapınakları inşa ettirmesi³⁹⁶ de bu yöneticinin ideolojik meşruiyet arayışına dair hamleleri olarak okunabilir. Umi-a-Liloa'nın ölümünden

³⁸⁷ Hommon, **a.g.e.**, s. 100.

³⁸⁸ **A.e.**, s. 103.

³⁸⁹ Earle, **Hawaii**, s. 18.

³⁹⁰ Alexander, **a.g.e.**, s. 28.

³⁹¹ van Bakel, **a.g.e.**, s. 274.

³⁹² Hays, **a.g.e.**, s. 25-26.

³⁹³ **A.e.**

³⁹⁴ Spencer, **a.g.e.**, s. 14; Kirch, **Kings**, s. 98.

³⁹⁵ Kirch, **Kings**, s. 102.

³⁹⁶ **A.e.**

sonra başa geçen oğlunun yönetimi esnasında bütün bu yenilikler yok olarak eski düzene geri dönmüştür.³⁹⁷

1700'lü yılların ortalarında dört büyük şefliğe³⁹⁸ bölünmüş adaların önemli şeflerinden birisi Hawaii adasının şefi Kalaniopuu'dur. Yaşlandığında tahtının varisi olarak oğlunu göstermiş ve yeğeni Kamehameha'yı ise savaş tanrısı Ku'nun koruyucusu olarak atamıştır. Yeni gelecek kralın, arazi paylaşımında kendilerine adil davranmayacağını düşünen beş şef bir hizip oluşturup Kamehameha'ya liderlik önerisinde bulunur. Sonrasında taraflar arasında meydana gelen taht savaşını Kamehameha kazanır ve rakibini öldürerek başa geçer.³⁹⁹ Bu gelişmeden sonra on yıl sürecek bir iç karışıklık dönemi başlar.⁴⁰⁰ Batılıların adayı ziyaret etmeleriyle aynı döneme denk gelen bu iç savaş esnasında modern silah ve de askeri danışman desteğini rakiplerine göre daha iyi kullanan Kamehameha, üst üste galibiyetlerle Hawaii takımadalarının büyük bir kısmını hâkimiyeti altına alarak Hawaii Krallığı'nı kurar.⁴⁰¹

Kamehameha, birçok seküler meselede kendisi adına hareket etmesi için *kalaimoku* isimli görevliyi yetkilendirmiştir. Seküler görevleri devrederek tabulara dayanan statüsünü koruyan kral aynı zamanda kalıtımsal olmayan bu pozisyona kayın hısımlığından kimseleri getirerek potansiyel taht rakipleri olan doğal hısımlarının gücü ele geçirmelerinin önüne geçmek istemiştir.⁴⁰² 1804 yılında ise savaş tanrısı Ku'ya ait kültü ve insan kurban etme ritüelini terk etmiştir.⁴⁰³ Kamehameha'dan sonra tahta geçen ve Avrupalılara kültürel etkileşimin iyice arttığı bir dönemin insanı olan

³⁹⁷ Spencer, **a.g.e.**, s. 14. Seaton'a göre Umi-a-Liloa bir şefin avam bir kadından doğan oğlunun soylu bir kadından doğmuş olan üvey kardeşini yenerek yönetimi ele geçirdiği bir efsanede yer alan karakterdir. Bkz. Seaton, **a.g.e.**, s. 277.

³⁹⁸ Kirch, bunların erken devlet oldukları fikrindedir. Bkz. Kirch, **Kings**, s. 31.

³⁹⁹ Kuykendall / Day, **a.g.e.**, s. 23-24.

⁴⁰⁰ Bu dönem içerisinde gerçekleşen bir olay dikkat çekicidir. Bir baskın esnasında kıyıda bazı balıkçıların olduğunu gören Kamehameha onlara saldırmak üzere yavaşır. Balıkçıları kovalarken ayağını bir kaya yarığına sıkıştırır ve bu esnada balıkçılardan biri cesaretini toplayarak geri dönüp Kamehameha'nın kafasına bir kano küreği ile vurur ve kürek parçalanır. Sonrasında yaraktan ayağını kurtarır ancak balıkçı bu esnada kaçmıştır. Bir süre sonra balıkçılar yakalanır ve yargılanmak üzere getirilir. Kamehameha ise hatasını anlamıştır ve onlara saldırmak için bir sebebinin olmadığını söyleyerek balıkçıları özgür bırakır ve arazi hediye eder. Bu olaydan sonraki yıllarda çıkardığı fermanlardan birisine 'parçalanmış kürek yasası' adını verir ve bu yasaya göre yaşlılar, erkekler, kadınlar ve çocuklar yollarda güven içerisinde uzanabilecektir (dinlenebilecektir). Bkz. Kuykendall / Day, **a.g.e.**, s. 24.

⁴⁰¹ Kuykendall / Day, **a.g.e.**, s. 25-27.

⁴⁰² Kirch, **Evolution**, s. 259.

⁴⁰³ Kirch, **Kings**, s. 30.

Liholiho, kadim Hawaii *kapu* inancının en temel kaidelerinden birisi olan kadınların erkekler ile birlikte yiyemesi tabusunu ilga etmiş ve eşleriyle birlikte yemek yemeye başlamıştır.⁴⁰⁴

Hawaii pantheonu, Polinezya kozmolojisinin yerel bir sürümü gibidir. Savaşın ve siyasetin tanrısı *Ku*, mistik yaşamsal güçlerden ve cinsellikten sorumlu *Kane* ve *Kanaloa* ile üretkenlik, bereket tanrısı *Lono* dört büyük ilahın adlarıdır. Her bir tanrının uzmanlaşmış ruhban takımı ve tapınağı ayrıdır.⁴⁰⁵ Bu dört büyük tanrı bütün Hawaiiililerin tanrısıyken, bunların dışında daha sınırlı toplumsal grupların inandığı küçük tanrıları da vardır.⁴⁰⁶

Valeri'ye göre en üst seviyedeki adak ritüelini yerine getiren kral, büyük tanrılara en yakın misali oluşturur ve bu onun insanların en tanrısal karaktere sahip kişisi olduğunu gösterir.⁴⁰⁷ Krallığa yönelik hak iddiasında bulunan kişiler, taht mücadelesine girdikten sonra bu mücadeleyi kazanan kişi rakiplerini yok ederek tanrısal bir krala dönüşür. Bu basit bir öldürme biçiminde olmaz, kaybedenler tanrılara kurban edilirler. Tahtın diğer adayları aynı zamanda kralın akrabaları olduğundan bir nevi dublör niteliğindedirler ve kral onları kurban ederek tanrılar ile dolaylı olarak tevhit eder, birleştir. Valeri'ye göre taht rakiplerini kurban etme ritüeli, Hawaii siyasi sisteminin temel sembollerinden birisidir.⁴⁰⁸

Hawaii toplumunda her bir parça araziye dair haklar daha büyük daha kapsayıcı bir hakka dayalıdır ve bunun en tepesinde de bütün arazi haklarının kaynağı olan kral yer alır. Arazi bölüşümü, toplumsal yapı ile paralel bir şekilde yukarıdan aşağıya gitmektedir. Kral tahta çıktığında ilk önce birtakım arazileri kendisi için ayırır, kalan kısmını da yüksek tabakadan soylular arasında paylaşır. Soylular da tıpkı kral gibi bu arazilerin bir kısmını kendilerine ayırıp diğerlerini daha alt tabakadakilere paylaşır ve bu silsile halinde devam eder.⁴⁰⁹ Feodaliteye benzeyen bu sistemde, alt tabakadan olan kişi üst tabakadakine karşı görev ve yükümlülüklerini yerine

⁴⁰⁴ A.e., s. 39.

⁴⁰⁵ Seaton, a.g.e., s. 276; Alexander, a.g.e., s. 35-36.

⁴⁰⁶ Valeri, a.g.e., s. 109-110.

⁴⁰⁷ A.e., s. 142.

⁴⁰⁸ A.e., s. 161.

⁴⁰⁹ A.e., s. 154.

getirmediginde araziye ilişkin hakkını kaybedebilir. Yine üst tabakadaki kişi de alt tabakadaki kişiye gerektiği gibi muamele etmediğinde onun desteğini kaybeder. Arazi hakları karşılıklı ilifkilere dayandığından ilkesel olarak kalıtsal değildir. Alt tabakadan kişinin ölümü ile bu haklar üst tabakadaki kişiye geçer yahut üst tabakadaki kişi öldüyse alt tabakadaki hak sahipleri yeni gelen kişi ile tekrardan bu ilifkiyi kurmak zorundadır.⁴¹⁰ Earle, kadınların toprak mülkiyeti bağlamında hak sahibi olamadığını ve kocalarının ya da babalarının ölümü gibi kimi durumlarda kendilerine kalan toprak üzerindeki hakların derhal yeni bir evlilik ile başka bir erkeğe verilmesi gerektiğini söyler.⁴¹¹

Dini yasalar sistemi olarak da adlandırılabilir *kapu*, erkekler ve kadınlar yahut soylular ve avam için ayrı ayrı neyin kutsal neyin dünyevi olduğunu belirleyen kurallar dizgesidir. Örneğin, sıradan bir kişinin şefin karşısında ayakta duramaması, yanlışlıkla da olsa giysilerine dokunamaması, kadınların erkekler ile birlikte yemek yiyememesi, hatta yiyeceklerinin aynı ocakta dahi pişirilmemesi ve domuz, muz gibi bazı yiyecekleri yemelerinin yasak olması *kapu* kurallarındandır.⁴¹² Kadın ve erkeğin rolleri ve iş bölümü de *mana* ve *kapu* kavramlarına dayanan dini inanışa göre düzenlenir, dolayısıyla birbirinden keskin çizgilerle ayrılır.⁴¹³ *Kapu* sisteminin getirdiği kuralları ihlal etmenin ciddi sonuçları vardır ve genellikle ölüm cezası gerektirir.⁴¹⁴ Ancak ölüm cezasına alternatif olarak tazminat ödenmesinin kabul edildiği örneklere de sıklıkla rastlanır.⁴¹⁵ Yüksek tabakadan iki genç kızın kendileri için yasak olduğu halde muz yerken yakalandıkları bir olayda, eğitmenleri bu eylemden sorumlu tutulmuş ve boğularak öldürölmüştür.⁴¹⁶ Bir kısmının kalıcı bir kısmının ise geçici ve dönemsel olduğu *kapu* kuralları, günlük hayatın hemen her

⁴¹⁰ Valeri, **a.g.e.**, s. 155; Alexander, **a.g.e.**, s. 29; MacKenzie, **a.g.e.**, s. 3.

⁴¹¹ Earle, **İktidar**, s. 101.

⁴¹² Kuykendall / Day, **a.g.e.**, s. 11; Alexander, **a.g.e.**, s. 48. Aynı tabakadan olmayan erkeklerin bir arada yemek yemesi de *kapu* kabul edilir ve yasaktır. Bkz. Mark D. McCoy & Maria C. Codlin, “The Influence of Religious Authority in Everyday Life: A Landscape-scale Study of Domestic Architecture and Religious Law in Ancient Hawai’i”, **World Archaeology**, vol. 48, no. 3, Routledge, 2016, s. 413.

⁴¹³ Hays, **a.g.e.**, s. 31.

⁴¹⁴ Malo, **a.g.e.**, s. 52.

⁴¹⁵ McCoy / Codlin, **a.g.e.**, s. 414.

⁴¹⁶ Alexander, **a.g.e.**, s. 49. *Kapu* kurallarının avam için katı bir şekilde uygulandığını ancak soylu kadınların çok temel yasakları ihlal etmeleri durumunda dahi genelde cezalandırmaya maruz kalmadıkları söylenmiştir. Bkz. Merry, **a.g.e.**, s. 590.

alanını düzenlediği gibi bunların ihlali hem günah hem de suç addedilir.⁴¹⁷ Bu kurallar, kadın ile erkeğin, soylu ile avamın aralarındaki ilişkileri ve rolleri belirlemenin yanı sıra ekonomik kaynakların kontrolüne de vasıta olur.⁴¹⁸ Kuralların ihlalini yargılamak için resmi bir görevli niteliğinde yargıç yahut mahkeme benzeri bir kurum bulunmamaktadır.⁴¹⁹ Silverman, *kapu* sisteminde yasakların ihlali durumunda yargılama ve cezalandırma işlevlerini pratikte yerine getiren görevlilerin *kahuna* denilen rahipler olduğunu söyler.⁴²⁰

Hawaii’de resmi usullerle ilan edilmiş yazılı bir yasalar bütünü yoktur. Kral, hem en üst yasama hem de en üst yargılama makamıdır ve danışmanlarının da yardımı ve etkisi ile bu işlevini yerine getirir. Adli idareye özgülenmiş bir görevliler sınıfı olmadığından bu işler de genel görevliler tarafından yerine getirilmektedir. Yasaların ihlali halinde belirlenmiş resmi cezalar yoktur, dolayısıyla cezalar *ad hoc* olarak uygulanır. Ayrıca adli görevleri yerine getiren bir kolluk kuvveti oluşturulmadığından kralın ya da şeflerin silahlı yardımcıları cezaların infazını gerçekleştirir. Hawaii hukuk sisteminin bir diğer dikkat çekici yönü de soylu kişiler ile avamdan kimseler arasında hukuksal muamele bağlamında yapısal bir eşitsizlik olmasıdır.⁴²¹ Hawaii erken devletinde adli idare bağlamında bir profesyonelleşme olmadığı görülmektedir. Yasal sistemin dinsel temelli ve yaşamın her alanına nüfuz eden *kapu* yasaklarına dayandığı, yargısal erkin tıpkı yasama erkindeki gibi teorik olarak tümüyle baş yönetici pozisyonundaki kralda olduğu ve bu işlevini diğer yönetim faaliyetlerinde de kendisine yardımcı olan görevliler aracılığıyla yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Savaş zamanlarında, tehlike altında bulunan siviller yahut düşman tarafından öldürülme riski bulunan yenilmiş savaşçılar *pu’uhonua* denilen sığınaklara iltica edebilirler. Bu alanlar, Hawaiiililer tarafından kutsal olarak görüldüğünden sıcak takip esnasında dahi düşman buraya erişebildiyse artık onu kovalamayı bırakmak gerekmektedir. Sadece savaşçılar değil *kapu* denilen yasakları ihlal eden kişiler de aynı

⁴¹⁷ Alexander, **a.g.e.**, s. 48.

⁴¹⁸ McCoy / Codlin, **a.g.e.**, s. 413.

⁴¹⁹ Malo, **a.g.e.**, s. 84.

⁴²⁰ Jane L. Silverman, “Imposition of a Western Judicial System in Hawaiian Monarchy”, **Hawaiian Journal of History**, vol. 16, Hawaiian Historical Society, 1982, s. 49.

⁴²¹ Claessen, **Yapısal**, s. 194.

şekilde buraya iltica etme hakkına sahiptir. Buralarda bir tür dini ritüeller sonucu arınma sürecine giren kişiler söz konusu alanlardan ayrıldıktan sonra dahi dokunulmaz olmaya devam ederler.⁴²² *Pu'uhonua*, fiziksel zarardan koruma sağlamanın yanı sıra adeta dünyevi iktidarın kontrolünün dışında bir tür hukuki dokunulmazlık alanı olarak da değerlendirilebilir. Pek tabii ki bu alanlarda var olduğuna inanılan dönüştürücü güç ile birlikte artık bu kişilerin başkalaşım geçirdikleri düşünülmektedir.

Geniş aile içerisindeki uyuşmazlık ise dilimize 'işleri düzeltmek' ya da 'düğümü çözmek' olarak çevrilebilecek *ho'oponopono* denilen bir tür arabuluculuk usulü ile çözülmektedir.⁴²³ *Kahuna* rahiplerinin hakemliğinde yürütülen bu süreç sonucunda taraflar birbirlerine olan hasımlıklarını sona erdirir ve uyuşmazlığı geride bırakır.⁴²⁴ Taraflardan birisi bu sürece katılmak istemezse, aile tarafından sonsuza kadar reddedilebilir.⁴²⁵

Earle, Batı teknolojisinin ve silahlarının yardımıyla Hawaii monarşisinin Avrupa biçiminde yeniden yapılandırıldığını ve özenle hazırlanmış hukuki kayıtların daha sonraki davalar için içtihat teşkil edecek şekilde tutulmaya başlandığını söyler.⁴²⁶ Batı ile temasın etkileri sadece monarşinin yapısını değil Hawaii toplumunun geleneksel birçok yönünü de değişime uğratmıştır. Arazi haklarına ilişkin kadim anlayış zaman içerisinde değişmiş ve her kralın tahta geçtiğinde yeniden dağıtımına tabi tuttuğu araziler ve bunlara ilişkin haklar artık kalıcılaşmış ve gitgide kalıtımsal hale gelmiştir. Bunun önemli sebeplerinden birisi de önceki dönemde şeflerin hizmetleri karşılığı arazi bağışı yaptığı yabancıların bu alanlara yatırımlar yapması ve ticari ilişkilerini korumak istemeleridir.⁴²⁷

Hawaii erken devletinin oluştuğu tarih ve koşullar göz önüne alındığında, ilksel erken devlet başlığı altında yer alıp alamayacağı sorusu sorulabilir. Kirch, Batılılar ile

⁴²² Hommon, **a.g.e.**, s. 36; Alexander, **a.g.e.**, s. 44-47.

⁴²³ Andrew J. Hosmanek, "Cutting The Cord: Ho'oponopono And Hawaiian Restorative Justice In The Criminal Law Context", **Pepperdine Dispute Resolution Law Journal**, Pepperdine University, vol.5, no.2, 2005, s. 361; James A. Jr. Wall & Ronda Roberts Callister, "Ho'oponopono: Some Lessons from Hawaiian Mediation", **Negotiation Journal**, Harvard Law School, vol. 11, no. 1, January 1995, s. 47.

⁴²⁴ Hosmanek, **a.g.e.**, s. 363.

⁴²⁵ **A.e.**, s. 367.

⁴²⁶ Earle, **İktidar**, s. 53.

⁴²⁷ MacKenzie, **a.g.e.**, s. 5-6.

ilk temasın sağlandığı tarihte, Hawaii toplumunun hâlihazırda atalar kûltüne dayanan Polinezya toplumsal yapısından iki esas noktada farklılaşmış olduğunu belirtir.⁴²⁸ Bunlar, sıradan halkın şecerelerini ve buna bağı olarak araziler üzerindeki doğrudan kontrol haklarını kaybetmiş olmalarıdır.⁴²⁹ Sadece soylu kişilerin şecereleri konusunda imtiyaza sahip olmaları bununla birlikte araziler üzerinde de imtiyazlara sahip olmaları sonucunu doğurmuştur. Arazilere ilişkin haklar, soy grupları ile olan bağlara göre değil yöneticilere düzenli olarak ödenen vergisel yükümlülöklere göre meşruiyet kazanmaya başlamıştır.⁴³⁰ Buna ek olarak, kutsal ya da ilahi krallık düşüncesi de bu tarihlerde iyice yerleşmiş durumdadır.⁴³¹

Umi-a-Liloa isimli şefe atfedilen bilgiler doğru ise Hawaii’de erken devletliğe giden siyasi gelişmelerin tarihi birkaç yüzyıl öncesine kadar uzatılabilir. Ancak bu bilgilerin doğru olmadığı kabul edilse dahi Kamehameha bütün ülkeyi tek bir siyasi yönetim altında birleştirmeden önce dahi dört büyük şefliğin fetih hareketlerine başladığı ve etraflarındaki bazı küçük şeflikleri hâkimiyet altına aldıkları görölmektedir.⁴³² Kaptan Cook’un 1778 yılındaki gelişine kadar dış dünya ile herhangi bir teması olmayan dolayısıyla da tamamen içkaynaklı (endojen) bir sosyopolitik ve tarihi gelişme evresi gösteren Hawaii adalarında erken devletin birincil erken devlet oluşumu gösterdiği ve Batılıların gelip silahlarının devreye girmiş olmasının bu gelişmeyi yalnızca hızlandırdığı kanaatindeyim.⁴³³ Şüphesiz, temelinde özgün bir yapıya sahip olan Hawaii erken devleti, Batılıların gelişinden sonra oldukça hızlı bir şekilde bu niteliğini kaybetmiştir. Bu hızlı değişim süreci Hawaii erken devletinin kendi doğal seyri içerisindeki gelişimini sekteye uğratmış ve kısa süre sonra da nihayete erdirmiştir.

⁴²⁸ Kirch, **Evolution**, s. 257.

⁴²⁹ **A.e.**

⁴³⁰ Kirch, **Kings**, s. 73.

⁴³¹ **A.e.**, s. 72.

⁴³² **A.e.**, s. 75.

⁴³³ Aynı yönde bkz. **A.e.**, s. 4, 117.

5. Ankole

Günümüzde Uganda topraklarının güneybatısı içerisinde kalan Ankole (Nyankole, Banyankole veya Nkore olarak da anılır⁴³⁴) Afrika’da büyük göller bölgesinde yer alan ve dünyanın geri kalanından izole bir şekilde içkaynaklı dinamikleri ile bu seviyeye ulaşan ilksel erken devletlerden birisidir.⁴³⁵ Doğusunda büyük Victoria Gölü, batısında Ruwenzori dağları ve Tanganyika ile Albert göllerinin bulunduğu bu bölge, kuzeydeki Yukarı Nil otlakları ile güneydeki Ruanda platoları arasında Afrika savanalarından oluşan bir koridor niteliğindedir.⁴³⁶ Ülke topografik olarak oldukça fazla çeşitlilik gösterir. Doğu kısmında kısa boylu otlaklar ve az sayıda ağaçların olduğu engebeli araziler yer alırken, güneydoğusunda göllerle çevrili bir bölge, güneybatısında ise alçak otlaklar görülür ve son olarak batısında ve kuzeyinde ise yükselti oldukça artarak Batı Rift vadisinin sınırında ansızın sona erer.⁴³⁷ Su kaynaklarının bolluğu ve meraların çokluğu nedeniyle sığır yetiştiriciliği bakımından oldukça elverişli bir bölgedir.⁴³⁸ İki kurak ve iki yağışlı mevsimin görüldüğü ekvatorial bir iklime sahiptir.⁴³⁹ Ankole toplumu temel geçim biçimi olan sığırların yanı sıra keçi, koyun ve tavuk da yetiştirir. Bunların yanında avcılıkta ve yerleşim yerlerinin yırtıcılara karşı korunmasında yardımcı olan köpekler de beslenen hayvanlar arasındadır.⁴⁴⁰

⁴³⁴ Samwiri Karugire, söz konusu devlet için doğru terimin Nkore olduğunu ve Ankole teriminin Nkore topraklarını da içerisine alan ve kolonyal dönemde oluşturulan yönetimin kontrolündeki daha geniş bir coğrafi bölgeyi tanımladığını belirtir. Bkz. Samwiri Karugire, **The Emergence and Growth of the Kingdom of Nkore in Western Uganda c. 1500-1896**, thesis presented for the degree of Phd at the University of London, School of Oriental and African Studies, 1969, Ann Arbor, Published by ProQuest LLC, 2017, s. 85.

⁴³⁵ Edward I. Steinhart, “Ankole: Pastoral Hegemony”, **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, s. 131.

⁴³⁶ Kalervo Oberg, “The Kingdom of Ankole in Uganda”, **African Political Systems**, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 4. impression, 1950, s. 121.

⁴³⁷ D. J. Stenning, “The Nyankole”, **East African Chiefs: A Study of Political Development in Some Uganda and Tanganyika Tribes**, ed. Audrey I. Richards, London, Faber and Faber Limited, 1960, s. 146.

⁴³⁸ John Roscoe, **The Banyankole: The Second Part of the Report of the Mackie Ethnological Expedition to Central Africa**, Cambridge University Press, 1923, s. 1.

⁴³⁹ Stenning, **a.g.e.**, s. 146.

⁴⁴⁰ Roscoe, **a.g.e.**, s. 74-75.

Büyük olasılıkla 15. Yüzyılın sonlarında bölgeye göç eden çoban toplulukların kurduğu ve ilk döneminde şeflik aşamasında olan bu yapı, 1967 Uganda Anayasası tarafından bütün krallıkların lağvedilmesine kadar siyasi varlığını devam ettirmiştir.⁴⁴¹

Steinhart, 18. Yüzyılın başlarında Ntare IV yönetimi altında profesyonel bir askeri birliğin kurulmaya çalışılması ve kraliyet davulu gibi bazı yenilikler ile Ankole siyasi yapısının şeflikten devletliğe doğru geçiş aşamasına girdiğini söyler.⁴⁴² Bu dönem içerisinde sınırları kesin bir şekilde belli olmayan yerel yönetim birimlerinin başında aynı zamanda askeri bir birliğin de yöneticisi olan bir şef bulunur.⁴⁴³ Bunun dışında bölge yahut askeri birlik yöneticisi durumunda olmayan ama güçlü klanların liderleri olması dolayısıyla şef ünvanı taşıyan bir grup da mevcuttur. Bu kişilerin de doğrudan vergi aldıkları uyrukları ve belirli bölgeleri vardır.⁴⁴⁴ Yersel yönetim birimlerinin kurulmasının yanı sıra geleneksel klan sisteminin de varlığını ve etkinliğini devam ettirmesi, geçiş aşamasında bir erken devlette görülebilecek melez siyasi yapılanmayı örnekler.

Bagyendanwa denilen kraliyet davulu kültü, Ankole siyasi birliğinin ideolojik temelini oluşturan en önemli materyallerden birisidir. Bütün toplumun iyiliğinin kendisine bağlı olduğuna inanılan, hastalıkları iyileştiren, kötülük yapanların şikâyet edildiği *bagyendanwa* kralın kendisinden daha yüce olarak görülür. Hatta kral onun hizmetkârı olarak düşünülür ve kral ölse dahi onun halk ile kalmaya devam ettiğine inanılır.⁴⁴⁵ Kraliyet davulu, Ntare IV döneminden itibaren kralın yaşadığı yerden ayrı bir merkeze, sığır sürüsüne, görevlilere yani kendi kurumsal olanaklarına sahip olmuştur.⁴⁴⁶ Bu durum, kraliyet davulunun ideolojik ve kurumsal anlamda zaman içerisinde giderek artan bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Kralların otoritesinin bir diğer kaynağı, Ankole toplumunun ilk ataları ve krallığın kurucusu

⁴⁴¹ Steinhart, **a.g.e.**, s. 132.

⁴⁴² **A.e.**, s. 137-140.

⁴⁴³ Karugire, **a.g.e.**, s. 126.

⁴⁴⁴ **A.e.**, s. 129.

⁴⁴⁵ Oberg, **a.g.e.**, s. 154-156.

⁴⁴⁶ Karugire, **a.g.e.**, s. 213-215.

olduğuna inanılan aynı zamanda kendisine tapınılan Bacwezi ailesinin soyundan geldiklerine dair inançtır.⁴⁴⁷

Ankole toplumunda en değerli malvarlığını sığırlar oluşturduğundan siyasi ve toplumsal yapının temelini de sığır mülkiyeti oluşturmaktadır. Toplumun sadece belli bir kesimi yani Himalar sığırlara sahip olabilir ve bunlar da yönetici sınıfı oluşturur. Roscoe, Ankole toplumunda sığır sahiplerinin önceleri hayvanlarıyla istedikleri alışverişı yapmakta özgür olduklarını ancak *mugabe*lerin zaman içerisinde bütün sığırlar üzerinde teorik bir mülkiyet iddiasında bulunduğunu belirtir.⁴⁴⁸ Bu olgu, Ankole erken devlet oluşumuna ve merkezileşmeye dair bir fikir vermektedir.

Nüfusun yaklaşık yüzde onunu oluşturan çoban Himalar, yüzde doksanı oluşturan İru toplulukları üzerinde bir tahakküm sağlamış ve ikinci grubu bira, arpa ya da işgücü şeklinde vergisel bir yükümlülüğe tabi kılmışlardır.⁴⁴⁹ Kimi erken dönem gözlemciler, Ankole devletinin *mugabe* denilen kralın odağında olduğu yüksek merkezileşme seviyesine sahip⁴⁵⁰ ve sığır çobanlığı yapan Hima halkının bir tarım topluluğu olan İru üzerindeki katı bir kast sistemine benzer tahakkümüne ve ayırımına dayandığını iddia etmişlerse de Steinhart bunun koloni dönemi öncesi için doğruluk payı olmadığını ve otokratik bir yönetimin 1850 yılından itibaren kurulduğunu belirtir.⁴⁵¹ Başka bir yazar da İru nüfusunun sadece çok az bir kesiminin Himalar ile doğrudan efendi-köle ilişkisine benzer bir biçimde yaşadığını, geri kalanların ise çok daha az bağımlı olduklarını ekler.⁴⁵² Ancak yönetici-yönetilen ilişkisi sadece çoban ve tarım toplulukları arasında değildir. *Muhima* denilen sığır sahipleri ile *mugabe* arasında da bir tür bağımlılık ilişkisi vardır. *Muhimalar* krala giderek sadakatlerini bildirir ve bir savaş durumunda ona hizmet edeceklerini, bunun yanı sıra düzenli aralıklarla belirli sayıda sığırı vergi olarak vereceklerini taahhüt ederler. Kral da bunun

⁴⁴⁷ A.e., s. 212.

⁴⁴⁸ Roscoe, a.g.e., s. 15.

⁴⁴⁹ Oberg, a.g.e., s. 126; Stenning, a.g.e., s. 153.

⁴⁵⁰ Vansina, Afrika krallıklarını karşılaştırmalı olarak ele aldığı makalesinde Nkore'yi beş krallık tipinden en merkezileşmiş olan birinci tip içerisinde yani despotik krallıklar arasında sayar. Jan Vansina, "A Comparison of African Kingdoms", **Africa: Journal of the International African Institute**, Cambridge University Press, vol. 32, no. 4, October 1962, s. 332.

⁴⁵¹ Steinhart, a.g.e., s. 142-143.

⁴⁵² Martin R. Doornbos, "Images and Reality of Stratification in Pre-Colonial Nkore", **Canadian Journal of African Studies/ La Revue canadienne des études africaines**, vol. 7, Issue 3, 1973, s. 488.

karşılığında sığır sürülerine ve sahiplerine gelecek tehlikelere karşı onları korumayı vaat eder. Söz konusu koruma vaadi saldırı neticesinde bütün sürüsünü kaybeden *muhimaya* bir sürü oluşturmak için yeni sığırlar vermeyi de içerir.⁴⁵³ Köylülerin bira, darı yahut başka nevide yiyeceklerden oluşan vergi verme yükümlülüğü vardır ve bu konuda sürekli olarak ihmalkâr davranan kişi asi kabul edilip infaz edilebilmektedir.⁴⁵⁴

Mugabe yani kral, topluluğun koruyucusu olduğundan ve daimi bir savaş lideri olarak görüldüğünden sağlığı, gücü ve cesareti her zaman dikkate alınmaktadır. Bu nedenle, en ufak bir zayıflık gösterdiği anda zehirlenerek yeni bir kralın başa geçmesi sağlanır. Hasta yahut yaşlı bir *mugabenin* varlığı Ankole için düşünülemez bir kavramdır, zira onlara göre sürünün lideri olan öküz her zaman en güçlü ve en sağlıklı olmalıdır.⁴⁵⁵ Kral öldükten sonra onun yerine geçecek olan kişi, en güçlü erkek çocuğu olmalıdır. Bunun belirlenmesi de genelde her bir adayın takipçileri ile birlikte kraliyet davulunu ele geçirme savaşına girmesi ve nihayetinde birinin galip gelmesi ile olur.⁴⁵⁶

Mugabeden sonra gelen en yüksek dereceli görevli, kralın favorisi anlamına gelen *nganzi* ünvanını taşıyan şeftir. Her zaman kralın etrafında bulunan bu kişi, kralın temsilcisi sıfatını taşır ve aynı zamanda hukuki uyuşmazlıkların temyiz edilmesine de yardım eder.⁴⁵⁷ Zira belirli hukuki uyuşmazlıklar ve suçlar için yargılama makamı doğrudan kral iken geriye kalan meseleler için temyiz makamı olan kişi *nganzidir*.⁴⁵⁸ En önemli hukuki uyuşmazlıkları şahsen çözen kral, bunun dışındaki meseleleri yargılaması için *nganziye* tevdi eder.⁴⁵⁹

Ankole toplumunda *abahuku* denilen ve baskınlarda ele geçirilen esirlerden oluşan bir köle tabakası vardır.⁴⁶⁰ Kralın yanı sıra bazı ileri gelen şeflerin ve çok zengin sürülere sahip soyluların köleleri olabilir. Kölelerin kaçmaları ihtimaline karşı kulakları kesilir, böylece yakalanıp geri getirilmeleri kolaylaşır.⁴⁶¹ Kölelerin alınıp

⁴⁵³ Oberg, **a.g.e.**, s. 128-129.

⁴⁵⁴ **A.e.**, s. 147.

⁴⁵⁵ Oberg, **a.g.e.**, s. 157.

⁴⁵⁶ **A.e.**, s. 158.

⁴⁵⁷ Roscoe, **a.g.e.**, s. 12. Karugire, bu pozisyonun geleneksel Ankole siyasi yapısında yer almadığını ve İngilizlerin gelişinden sonra oluşturulduğunu söyler. Bkz. Karugire, **a.g.e.**, s. 235.

⁴⁵⁸ Stenning, **a.g.e.**, s. 148.

⁴⁵⁹ Roscoe, **a.g.e.**, s. 13.

⁴⁶⁰ Oberg, **a.g.e.**, s. 133.

⁴⁶¹ **A.e.**

satıldığına dair herhangi bir veri yoktur ancak hediye olarak verildikleri bilinmektedir. Özel mülkiyete tabi bir mal olarak görülen kölelerin herhangi bir hakları yoktur ve sahiplerinin onlar hakkında istediklerini yapma özgürlüğü vardır.⁴⁶²

Steinhart'a göre yargısal ve siyasi bir merkez olarak işlev gören kraliyet sarayı yine de bürokratik bir odak noktası değildir. Hukuki uyuşmazlıkların çözüldüğü yer olan sarayda *mugabe*'nin tek idari görevi askeri ve idari görevlilerin atanma ve görevden alma işlemlerini yerine getirmekten ibarettir.⁴⁶³ Kraliyet sarayının altında kral adına yönetim görevini yerine getiren düzensiz yersel yönetim birimleri bulunur.⁴⁶⁴

İruların (ya da Bairu) temel geçim biçimi tarımdır dolayısıyla Oberg'e göre çoban olan Himalara göre daha aşağı bir konumda görülürler ve farklı bir hukuki statüye sahiplerdir.⁴⁶⁵ Örneğin, İrular üretken yani kısır olmayan sığırlara sahip olamazlar. Ancak belirli şartlar dâhilinde kısır sığırları edinebilirler. Yine, Hima ve İru arasında evlilik yapılması da kesinlikle yasaktır. İruların evlilik için gereken başlık parasına yani sığırlara sahip olmaması yüzünden yahut Hima erkeklerinin başlık parası olarak İrulara sığır vermesinin yasak olması yüzünden bu ilişkinin kurulması pratik olarak imkânsız hale getirilmiştir.⁴⁶⁶ Yine uyuşmazlığın taraflarından birisi İru ise bu kişi haksız olduğunda her türlü cezai yaptırıma maruz kalabilirken, haklı olduğu durumda benzer bir giderimi elde edebilmesinin neredeyse imkânsız olduğu görülmektedir.⁴⁶⁷

Atalar kültünün oldukça güçlü olduğu ve ataların ruhlarının asla ölmediğine inanılan Ankole toplumunda aile reisi konumundaki babanın otoritesi oldukça güçlü ve etkindir. Baba yaşadığı sürece oğulları kaç yaşına gelmiş olurlarsa olsun herhangi bir şeye sahip değildirler ve kendi karıları ve çocukları üzerinde dahi otoriteleri yoktur. Aile reisi konumunda olan babanın, bütün oğullarını ve torunlarını kendisi için

⁴⁶² A.e.

⁴⁶³ Steinhart, **a.g.e.**, s. 144. Karugire de bütün atama ve görevden alma yetkilerinin mugabede olduğunu söyler. Bkz. Karugire, **a.g.e.**, s. 224.

⁴⁶⁴ Steinhart, **a.g.e.**, s. 144.

⁴⁶⁵ Oberg, **a.g.e.**, s. 130.

⁴⁶⁶ A.e., s. 130.

⁴⁶⁷ Doornbos, **a.g.e.**, s. 490.

çalışmaya zorlayabilmesinin temelinde ailenin sığır sürüsünün tek sahibi pozisyonunda olması yatar.⁴⁶⁸ Babanın emrine karşı gelmenin cezası evlatlıktan reddedilmedir ve bu cezaya maruz kalan oğul, bütün toplum tarafından dışlanır.⁴⁶⁹ Himalarda aile yapısını inceleyen bir yazar, bekâr kadınların sığırları gütmeye ve diğer günlük işlerde erkeklere yardımcı olduğunu, evli kadınların ise neredeyse tamamen kulübelerine hapsediklerini ve yaptıkları günlük işlerin bununla sınırlı olduğunu belirtir.⁴⁷⁰

Oberg, *mugabenin* yargı yetkisine sahip olduğunu ancak bu kararın infazını yerine getirecek bir kolluğa sahip olmamasından ötürü kararların infazının geniş aile tarafından yerine getirildiğini iddia eder.⁴⁷¹ Karugire de Ankole’de kolluk gücünün mevcut olmadığını ve bu nedenle uyuşmazlıkların genelde tazmin edilerek çözümlenmeye çalışıldığını belirtir.⁴⁷² Örneğin, bir cinayetin işlenmesi durumunda ölen kişinin aile reisi meseleyi *mugabenin* dikkatine sunar ve *mugabe* bu aileye kisas hakkını tanıyabilir. Yine Oberg’e göre geniş aile içerisindeki uyuşmazlıklar ise bu bir cinayet olsa dahi aile reisinin yargı yetkisi altındadır.⁴⁷³ Roscoe ise her bir yerleşimdeki küçük çaplı uyuşmazlıkların o bölgenin şefi tarafından çözümlendiğini ancak ciddi meselelerin bölge şefinin önüne götürülmesi gerektiğini ve bunu yapmayan yerel şeflerin ceza olarak bir öküz vermek zorunda olduklarını söyler.⁴⁷⁴ Ankole toplumunda çok az vakanın şeflerin ya da kralın önüne kadar gidebildiği zira uyuşmazlıkları bu aşamaya gelmeden önce çözmek için aile, köy ya da klan içerisinde birçok mekanizmanın işletildiği görülmektedir.⁴⁷⁵

Kral, yargılama yaptıktan sonra ölüm, sürgün, dayak, işkence veya lanet okuma gibi cezalara hükmedebilir, uyruklarının sığırlarına el koyabilir. Ayrıca aile reisinin yetkisi altına giren suçlar için verilmiş cezaların infazını engelleyebileceği ve bunları

⁴⁶⁸ Yitzchak Elam, “Family and Polity in Ankole: The Hima Household and the Absence of Age-Sets”, **Ethnology**, vol. 14, no. 2, University of Pittsburgh – Of the Commonwealth System of Higher Education, April 1975, s. 166.

⁴⁶⁹ Karugire, **a.g.e.**, s. 187.

⁴⁷⁰ Bekâr kızlar, süt sağma konusunda da erkeklere yardımcı olurlar ancak ineklerin memelerine dokunmaları yasaktır bu görev tamamen erkeklere aittir. Elam, **a.g.e.**, s. 164-165.

⁴⁷¹ Oberg, **a.g.e.**, s. 134.

⁴⁷² Karugire, **a.g.e.**, s. 147.

⁴⁷³ Oberg, **a.g.e.**, s. 134.

⁴⁷⁴ Roscoe, **a.g.e.**, s. 18.

⁴⁷⁵ Karugire, **a.g.e.**, s. 244-245.

iptal ettirebileceği de öne sürülmüştür.⁴⁷⁶ Cinayet vakalarında mesele aileler arasında çözülemediyse yahut hemen kısas işlemi uygulanmadıysa⁴⁷⁷, kralın önüne götürülür ve kral belirli sayıda sığırdan oluşan tazminatı katilin ailesine yükleyerek tarafları uzlaştırabilir, tazminat olarak alınan sığırlardan bir kısmı da kralın kendisine verilir.⁴⁷⁸ Bunun yanı sıra Hawaî toplumunda yer alan hukuki dokunulmazlık sağlayan tapınak alanına benzer bir durum Ankole için de söylenebilir. *Bagyendanwa* denilen kutsal kraliyet davulunun bulunduğu alana ulaşabilen ölüm cezası almış bir kişi, davula dokunabilmeyi başarabilirse artık cezası infaz edilmez.⁴⁷⁹

Kralın önüne getirilen ve uyuşmazlıkta haklı olan tarafın belirlenmesinde zorluk çekilen davalarda kimin doğru kimin yalan söylediğinin belirlenmesi için çileli sınaama (*ordeal*) yöntemi de kullanılmaktadır. Bu yöntemde göre, taraflar kralın ve toplanan hısımlarının önünde yemin ettikten sonra genişçe bir bıçağı kızdırmak için ateş yakarlar. Belirli bazı bitkiler ezilerek tereyağı ile karıştırıldıktan sonra tarafların bacaklarına sürülür. Kızgın bıçak, sürülen bu karışımın oldukça yakınından geçirilir ve haksız olan tarafın bu işlem sonucunda yaralanacağı masum tarafın ise üzerindeki karışımın dahi erimeyeceği düşünülür. Bu işlemden sonra suçlu ilan edilen tarafın mallarına el konulup karşı tarafa verilir.⁴⁸⁰

Ankole'ye ilişkin bilgiler, burada emekleme aşamasında bir erken devletin varlığına işaret etmektedir. Nüfusun çok az bir kısmını oluşturan çoban Hima grubunun yöneticiyi tabakayı oluşturduğu ve geriye kalan nüfusun ise tarımsal üretimi yerine getiren ve Ankole toplumsal yapısında zenginliğin temel kaynağı olan sığırları elde etmelerinin hukuken engellendiği İru grubunun da yönetilen tabakayı oluşturduğu görülmektedir. Bu iki grup arasındaki statü farkı mülkiyet, evlilik gibi kurumlar

⁴⁷⁶ Oberg, **a.g.e.**, s. 137. Oberg'in ilginç iddialarından birisi de kralın yargısal kararlarının annesi yahut kızkardeşi tarafından veto edilebileceğini ve hiçbir kararın bu iki kadının onayı olmadan infaz edilemeyeceğidir. Bu iddia için bkz. **A.e.**, s. 138. Karugire bu iddiaların tamamen yanlış olduğunu belirtir. Karugire, **a.g.e.**, s. 227-228.

⁴⁷⁷ Karugire, **a.g.e.**, s. 245.

⁴⁷⁸ Roscoe, **a.g.e.**, s. 22.

⁴⁷⁹ Oberg, **a.g.e.**, s. 157. Roscoe ve Karugire, bu imtiyazın aynı zamanda kral tarafından malvarlığına el koyma kararı verilen kişiler için de geçerli olduğunu ve davula ulaşabilen kişinin mallarını el konulmaktan kurtardığını eklerler. Bkz. Roscoe, **a.g.e.**, s. 48; Karugire, **a.g.e.**, s. 221-222.

⁴⁸⁰ Karugire, **a.g.e.**, s. 246-247. Yazar, bu yöntem ile suçlu olan tarafın bu işlem esnasında heyecanlanacağı ve kendisinden emin olmadığı için yaralanacağı ve böylece suçlunun ortaya çıkacağına inanıldığını söyler.

üzerinden olduğu gibi cezalandırmaya ilişkin uygulamalarda da açığa çıkmaktadır. Hukuki uyuşmazlıkların çözümünde, meselenin niteliğine göre aile reisleri, köy reisleri, bölgesel şefler, *nganzi* ya da son olarak *mugabe* yani kralın yetkili olduğu görülmektedir. Kralın kararlarını infaz ettirecek bir düzenli bir kolluk gücüne sahip olmadığı söylenmiştir, ancak bulunduğu konum itibarıyla kutsal nitelikte görülen ve her zaman güçlü olduğuna inanılan kralın verdiği yargısal kararları infaz etmek için yardımcılarında, etrafındaki görevlilerden ve savaşçılardan müteşekkil *ad hoc* bir infaz timini oluşturabileceği açıktır. Bu nedenle, Ankole’de yargısal uzmanlaşmanın ve kolluk kurumsallaşmasının görülmediğini bunun da erken devletin henüz emekleme aşamasında olmalarından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

B. İkincil Erken Devletlerde Hukukilik ve Yargı

Bu başlık altında, kendilerinden önce var olmuş devletlerin yerine kurularak ya da var olan başka devletlere karşı koyabilmek için erken devlet aşamasına geçen, Ganj Deltası, Sahraaltı Afrika, Orta Asya, İskandinavya ve Meksika Vadisi’ndeki beş ikincil erken devlet örneği hukukilik ve yargı bağlamında incelenecektir.

1. Maurya

Maurya devleti, günümüzdeki Hindistan’ın Güney Bihar bölgesinde yer alan, İ.Ö. 5. Yüzyılda güç kazanarak bölgeyi yönetmeye başlayan ve Nandalar döneminde daha sistematik ve yoğun bir devlet organizasyonu aşamasına erişen Magadha devletinin⁴⁸¹ çekirdeğinden doğmuştur.⁴⁸² Mauryalar bu devletin yönetimini ele geçirerek etraftaki çeşitli krallıkları ve kabile yönetimlerini fethetmeye devam edip ülkenin sınırlarını genişletmişlerdir. Chandragupta Maurya tarafından Magadha devletini yöneten Nanda hanedanına son verilerek kurulan devlet, oğlu Bindusara ve torunu Asoka (ya da Aşoka) döneminde büyümeye devam etmiş, kabaca İ.Ö. 321⁴⁸³

⁴⁸¹ Magadha devleti güçlü bir düzenli ordu oluşturma yanısıra düzenli bir vergi toplama sistemi ile kanal ve sulama sistemleri inşaatında da gelişkin bir aşamaya erişmiştir. Bkz. Romila Thapar, **The Penguin History of Early India: From the Origins to AD 1300**, Penguin Books, 2003, s. 156.

⁴⁸² Sudarsan Seneviratne, “The Mauryan State”, **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, s. 381.

⁴⁸³ Kimi yazarlar Chandragupta’nın tahtı ele geçirdiği tarihin İ.Ö. 317 olduğu fikrindedir. Koka Antonova & Grigory Maximovich Bongard-Levin & Gregory Kotovsky, **A History of India: Book 1**, trans. Katharina Judelson, Moscow, Progress Publishers, 1979, s. 65.

yılından İ.Ö. 185 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir.⁴⁸⁴ Söz edilmesi gereken bir diğer nokta, Maurya devletinin Büyük İskender'in Hindistan'a ulaştığı yılların hemen ardından kurulmuş olmasıdır.⁴⁸⁵ İskender'in ölümü sonrasında generalleri tarafından kurulan Helen krallıkları ile Maurya devleti arasındaki ticari ve siyasi ilişkiler ikincisi üzerinde önemli etkiler bırakmıştır.⁴⁸⁶ Maurya ile ilgili bilgilerin en önemli kaynaklarından birisi, krallığın en güçlü zamanlarının yaşandığı Asoka dönemine ait, kayalara ya da sütunlara kazınmış yazıtlardır.⁴⁸⁷

Maurya halkının temel geçim biçimi tarımsal üretimdir. Özellikle, ormanlık alanların temizlenerek tarım alanlarına çevrilmesi biçiminde yeni arazilerin elde edildiği bu coğrafyada pirinç, buğday, mercimek, susam, pamuk ve çeşitli baharatların üretildiği bilinmektedir.⁴⁸⁸ İnek, bufalo, keçi, koyun, eşek, deve, domuz ve köpek Mauryalılar tarafından yetiştirilen hayvanlar arasındadır.⁴⁸⁹

Maurya'yı da içerisine alacak şekilde genel olarak Hindistan tarihinde, çeşitli meslek gruplarının oluşturduğu loncalar oldukça önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁹⁰ Bu loncalar, şehirlerde kendilerine ait özel mahallelere sahip olmak gibi kimi imtiyazları sürdürmenin yanı sıra ekonomik zorluk zamanlarında bazen kralın⁴⁹¹ dahi kendilerinden borç aldığı güçlü kurumlar oluşturmuşlardır ve yöneticilerin loncaların işleyişine ve iç hukukuna saygılı olmalarını tavsiye eden yazıtlar bulunmuştur.⁴⁹²

⁴⁸⁴ Seneviratne, **a.g.e.**, s. 381.

⁴⁸⁵ Thapar, **a.g.e.**, s. xiv.

⁴⁸⁶ **A.e.**, s. 158.

⁴⁸⁷ Antonova vd., **a.g.e.**, s. 66.

⁴⁸⁸ Govinda Lal Adhya, **Early Indian Economics: Studies in the Economic Life of Northern and Western India C. 200 BC – 300 AD**, Asia Publishing House, 1966, s. 41-42.

⁴⁸⁹ Radha Kumud Mookerji, **Chandragupta Maurya and His Times**, 2. edition revised, Bombay, Rajkamal Publications Limited, 1952, s. 199.

⁴⁹⁰ Adhya, **a.g.e.**, s. 85.

⁴⁹¹ Bu türden olaylar büyük ihtimalle Maurya sonrası dönemlerde meydana gelmiştir. Görünüşe göre, loncaların kudreti kralın otoritesine göre değişiklik göstermektedir ancak kesin olan bir şey vardır ki o da en güçlü kralların dahi loncalara saygı duymak zorunda kalmalarıdır.

⁴⁹² Adhya, **a.g.e.**, s. 86.

Başkenti Ganj deltasında bulunan Pataliputra (Patna) olan⁴⁹³ Maurya'nın neredeyse emperyal bir devlet haline gelebilmesinin⁴⁹⁴ temel sebeplerinden birisi, demir üretimi ile birlikte sabanın kullanılmaya başlanması ve buna bağlı olarak tarımsal üretimde meydana gelen önemli orandaki artıştır.⁴⁹⁵ Elde edilen artı ürün, devlet aygıtını ve kurumlarını oluşturmak ve desteklemek açısından gerekli kaynağı sağlamıştır. Geçmişte krala gönüllülük temelinde verilen hediyeler Maurya döneminde zorunluluk halini almış ve kesin çizgilerle belirlenmiştir. Ana vergilendirme formuna ise *bhaga* (kral payı) denilir ve genelde elde edilen ürünün altıda birine tekabül eder.⁴⁹⁶ Akter, Maurya'da araziler üzerinde dört tip vergilendirme olduğunu bildirir.⁴⁹⁷ Yolların, su kuyularının ve hanların inşası ve bakımı, bahçe ekimi, sulama projelerinin gerçekleştirilmesi, madenlerin işletilmesi ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması açısından da vergi yoluyla elde edilen bu gelirler kullanılmıştır.⁴⁹⁸ Kabile dönemlerinden kalma kurumların ve yapıların giderek önem kaybetmesi, Magadha döneminden başlayarak Maurya yönetimi altında hızlanmıştır.⁴⁹⁹

Maurya toplumunun temel niteliklerinden birisi, diğer Hint toplumlarında olduğu gibi kast sistemine göre işleyen bir toplum olmasıdır. Kökeninin daha da eskiye dayandığı düşünülmekle birlikte kast sistemine dair en eski yazılı kaynaklar İ.Ö. 2500'lü yıllarda bölgeye yerleşen Aryan halkına aittir.⁵⁰⁰ Buna göre toplum, Brahman, Kşatriya, Vaişya ve Şudra denilen dört ayrı katmandan oluşur. Kabaca özetlemek gerekirse, genelde en üst tabaka olarak söz edilen Brahman ya da Brahmin, kutsal bilgiye sahip olan ve dini törenleri idare eden din adamları ve ailelerinin oluşturduğu

⁴⁹³ Ranabir Chakravarti, "Mauryan Empire", *The Encyclopedia of Empire*, vol. III, ed. John MacKenzie, John Wiley & Sons, February 2016, s. 4.

⁴⁹⁴ Hindistan'ın siyasi birliğine ilk kez Mauryaların hâkimiyeti altında ulaştığı söylenmiştir. Bkz. K. A. Nilakanta Sastri, "Mauryan Polity", *Age of the Nandas and Mauryas*, ed. K. A. Nilakanta Sastri, Delhi, Motilal Banarsidass Publishers, 1967, s. 171.

⁴⁹⁵ Seneviratne, *a.g.e.*, s. 382.

⁴⁹⁶ Antonova vd., *a.g.e.*, s. 73; Chakravarti, *a.g.e.*, s. 4. Jha ise bu oranın daha fazla olduğunu ve üretilen ürünün dörtte birine tekabül ettiğini söyler. Bkz. Dwijendra Narayan Jha, *Economy and Society in Early India: Issues and Paradigms*, New Delhi, Munshiram Manoharlal Publishers, 1993, s. 48.

⁴⁹⁷ Irin Akter, "Economic System of Ancient India: Maurya and Gupta Empire", *American Journal of Humanities and Social Sciences Research*, vol. 4, Issue 9, s. 220-221.

⁴⁹⁸ Thapar, *a.g.e.*, s. 195; Vincent A. Smith, *The Early History of India: From 600 BC to The Muhammadan Conquest Including the Invasion of Alexander the Great*, 4. Edition, Oxford University Press, 1924, s. 138-142. Bu kitap, bundan sonra 'India' olarak anılacaktır.

⁴⁹⁹ Antonova vd., *a.g.e.*, s. 70.

⁵⁰⁰ Govind Sadashiv Ghurye, *Caste and Race in India*, Fifth Edition, Popular Prakashan, Bombay, 1969, s. 162-163.

katmandır.⁵⁰¹ İkinci katman olan Kṣatriya ise askeri ve idari yöneticilerden ve soylulardan oluşur.⁵⁰² Vaiṣya, ticari bir yaşam süren sıradan halkın yani avamın oluşturduğu katmandır ve son olarak Śudra ise neredeyse kölelik şartlarında yaşayan ve varlık sebepleri başkalarına hizmet etmek olarak tarif edilen katmanın adıdır.⁵⁰³ Ayrıca, toplumdaki en pis işleri yapan ve bu dört katmanın içine dahi giremeyen dokunulmazlar olarak adlandırılan bir grup da mevcuttur.⁵⁰⁴ İran tarafından gelen ve yerel Hintli halklara göre daha beyaz bir tene sahip olan Aryanlar, hem toplumdaki üstün konumlarını hem de fiziksel ve törensel saflıklarını korumak adına katmanlar arası evlilik yasağı gibi kurallarla kast sisteminin işleyişini sağlamışlardır. Hintçede kast sistemine *varna* (renk) sistemi denilmesi de bu olgunun kökenindeki ırksal niteliğini ortaya koymaktadır.⁵⁰⁵ Erken dönem kaynaklarda sadece ilk üç katmandan söz edilirken sonda bulunan Śudralardan neredeyse hiç bahsedilmemiştir.⁵⁰⁶

Maurya devletinin iç ticaretin yanı sıra Aden Körfezinden Güneydoğu Asya'ya kadar geniş bir coğrafya içerisinde dış ticaret ilişkilerini de güçlü bir biçimde sürdürdüğü bilinmektedir.⁵⁰⁷ Ticaretin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için birçok üst düzey devlet görevlisi atanmış ve kurallara aykırı davranan kişilerin cezalandırılması sağlanmıştır.⁵⁰⁸ Yine, yolların inşa edilmesi, korunması ve işler halde tutulması de bu bağlamda devletin temel faaliyetleri arasındadır. Maurya döneminden önce var olan ve bu dönemde de varlığını devam ettiren *sreni* denilen loncalar ise hem bir meslek örgütü, hem siyasi bir kurum, hem de kendi alanlarını ilgilendiren uyuşmazlıkları çözen yargı organları niteliğindedir.⁵⁰⁹

Kral, hayatın her alanının hem denetleyicisi hem de koruyucusu sıfatını taşır. Maurya'nın paternalist krallık düşüncesi, Asoka'nın "*bütün insanlar benim çocuklarımdır*" dediği bir vecizesinde kristalleşir. Hem uyruk hem de çocuk anlamına

⁵⁰¹ A.e., s. 47-49.

⁵⁰² A.e., s. 49.

⁵⁰³ A.e., s. 50-51.

⁵⁰⁴ A.e., s. 8.

⁵⁰⁵ A.e., s. 176.

⁵⁰⁶ A.e., s. 173.

⁵⁰⁷ Jim Rooney & Vijaya Murthy, "Institutions, Social Order and Wealth in Ancient India", **Journal of Institutional Economics**, Published online by Cambridge University Press, 29 June 2020, s. 3-4.

⁵⁰⁸ A.e., s. 4.

⁵⁰⁹ A.e., s. 5-6.

gelen *praja* sözcüğü de bu ideolojinin diğer bir göstergesidir.⁵¹⁰ Bir başka yazar da Maurya krallarının aynı zamanda ilahi bir varlık olarak gösterildiklerini söyler.⁵¹¹ Ancak bu ilahi nitelik mutlak değildir ve kralın *dharma*'ya yani evrenin temelinde yer alan ilkelere uymasına bağlıdır.⁵¹² Kralın temel fonksiyonu, suç işleyenleri engelleyerek ve barışı sağlayarak toplumsal düzeni idame ettirmektir.⁵¹³ Krallık, geleneksel olarak en büyük oğula geçer ve diğer oğullar da bölgesel yönetimlerde yahut başka üst düzey pozisyonlarda görevlendirilir.⁵¹⁴ Kraliçelerin Maurya devlet yönetiminde önemli ve aktif bir rol oynadığına dair herhangi bir kanıt yoktur.⁵¹⁵

Krala yönetim işlerinde yardımcı olan sayısı ve görevleri dönemden döneme değişen bakanlar yahut vezirler mevcuttur. Bu görevliler, konsey halinde toplanır ve kararları oy çokluğuna göre alır.⁵¹⁶ Söz konusu konsey bir Maurya icadı olmayıp eski zamanlardan gelen benzer bir kurumun devamı niteliğindedir.⁵¹⁷ Bu konsey, bütün idari sistem üzerinde denetim işlevi görür ve kralın emirlerinin yerine getirilmesini sağlar. Hatta bir yazar, bu konseyin kralın bazı emirlerinin yeniden ele alınmasını dahi önerebildiğini ileri sürer.⁵¹⁸ Kralın bakanlarından oluşan bu konseyin yanı sıra daha geniş ölçekli olan ve üst düzey devlet görevlilerinden oluşan bir konsey daha vardır.⁵¹⁹ Bu konseyin diğer konseyden farkının ne olduğu henüz tam olarak bilinmese de bazı önemli meselelerin daha geniş ölçekli bir mecliste ele alınmasını gerektiren durumlarda toplandığı tahmin edilebilir. Thapar'a göre anahtar niteliğindeki iki önemli yönetici pozisyonu, hazine ve baş tahsildardır.⁵²⁰ Vergileri toplayan baş tahsildarın aynı zamanda çeşitli kamusal inşaat faaliyetlerini de denetimi altında bulundurduğu

⁵¹⁰ V. R. Ramachandra Dikshitar, *The Mauryan Polity*, Mylapore – Madras, The Madras Law Journal Press, University of Madras, 1932, s. 99; Seneviratne, *a.g.e.*, s. 395; Thapar, *a.g.e.*, s. 194.

⁵¹¹ Ludo Rocher, *Studies in Hindu Law and Dharmasastra*, ed. Donald R. Davis Jr., Anthem Press, 2012, s. 320.

⁵¹² *A.e.*, s. 326.

⁵¹³ Sastri, *a.g.e.*, s. 175.

⁵¹⁴ Dikshitar, *a.g.e.*, s. 86-87.

⁵¹⁵ Anant Sadashiv Altekar, *State and Government in Ancient India*, 3. edition, Delhi, Motilal Banarsidass Publishers, 1958, s. 318.

⁵¹⁶ Sastri, *a.g.e.*, s. 176; Dikshitar, *a.g.e.*, s. 96; Smith, *India*, s. 148; Altekar, *a.g.e.*, s. 164.

⁵¹⁷ Antonova vd., *a.g.e.*, s. 71.

⁵¹⁸ Altekar, *a.g.e.*, s. 175.

⁵¹⁹ Grigory Maximovich Bongard-Levin, *Studies in Ancient India and Central Asia*, Soviet Indology Series No.7, ed. Debiprasad Chattopadhyaya, Indian Studies Past & Present, 15 October 1971, s. 112.

⁵²⁰ Thapar, *a.g.e.*, s. 194.

anlaşılmaktadır.⁵²¹ Bunların dışında devlet idaresini gerçekleştiren oldukça geniş sayıda ve çeşitlilikte maaşlı görevliden oluşan bir yönetim aygıtı söz konusudur.⁵²² Maurya devleti, yönetim aygıtının yanı sıra düzenli bir orduya da sahiptir.⁵²³

Maurya devleti, dört ana yönetim birimine ayrılır. Her birinin başında atanmış bir yöneticinin bulunduğu bu dört bölge ise ayrıca kendi içerisinde daha küçük birimlere bölünür.⁵²⁴ Söz konusu bu bölgesel yönetimlerin her birisi, idari olarak Maurya devletinin küçük bir kopyası niteliğindedir.⁵²⁵ En küçük yönetim birimi, kırsal bölgelerde yakın hısımların bir arada yaşadığı *grama* denilen köylerdir. Bu köylerin beş ya da on kadarı ise *gopa* denilen bir sayman ve *sthanika* denilen bir vergi tahsildarının altında bir idari birim oluşturur.⁵²⁶ *Gopalar*ın görevleri arasında, köy arazilerinin, sınırlarının ve transferlerinin kayıtlarını tutmak, evlerde yaşayan kişilerin nüfusuna göre vergilendirilebilir olup olmadıklarına ve bu kişilerin nakit ya da işgücü şeklinde ödemek zorunda oldukları vergileri ve varsa ödemek zorunda oldukları cezaların kayıtlarını tutmak yer almaktadır.⁵²⁷

Chandragupta'nın sarayında önemli bir danışman olan Kautilya'nın yazdığı düşünülen ve kadim Hint siyasi düşüncesinin en önemli akılcı ve olgusal kaynaklarından birisi olarak görülen *Arthashastra* kitabı iyi bir yönetimin nasıl olması gerektiğine dair bilgiler içerir.⁵²⁸ Buna göre, devletin amacı herkesin *dharmasını* takip etmesini sağlayacak ortamı yaratmaktır ve yasadışlığın olduğu yerde bu mümkün değildir.⁵²⁹ Hukukun dört kaynağı vardır ve bunlar; *dharma*, deliller ya da olgular, tarih ve gelenek, kralın emirleridir. Aralarında bir çakışma ya da uyuşmazlık olduğunda ise *dharma* ilkeleri daha üst norm niteliğindedir.⁵³⁰ Yine, iyi bir devlet

⁵²¹ Bongard-Levin, **a.g.e.**, s. 116.

⁵²² Sastri, **a.g.e.**, s. 178; Chakravarti, **a.g.e.**, s. 4.

⁵²³ Dikshitar, **a.g.e.**, s. 189-195.

⁵²⁴ Antonova vd., **a.g.e.**, s. 75; Altekar, **a.g.e.**, s. 322-324.

⁵²⁵ Mookerji, **a.g.e.**, s. 52.

⁵²⁶ Seneviratne, **a.g.e.**, s. 385; Sastri, **a.g.e.**, s. 181; Dikshitar, **a.g.e.**, s. 206-208.

⁵²⁷ Jha, **a.g.e.**, s. 46.

⁵²⁸ Aseem Prakash, **State and Statecraft in Kautilya's Arthashastra**, A paper presented at the Fall Semester Mini-Conference organized by the Workshop in Political Theory and Policy Analysis, Indiana University, Bloomington, December 11 & 13, 1993, pp. 1-17, <http://dlc.dlib.indiana.edu/> (Çevrimiçi – 09/11/2020), s. 5.

⁵²⁹ **A.e.**, s. 6.

⁵³⁰ **A.e.**, s. 12.

yönetiminin ancak sağlam bir ekonomi ile mümkün olabileceği dolayısıyla da madencilik, ticaret ve tarım gibi pek çok alanda ekonomik gelişmeyi sağlayabilmek adına devletin yapması gereken edimler hakkında da detaylı bilgiler bu çalışmada önemli bir yer tutmaktadır.⁵³¹ Bu söylenenlerin devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğine dair bir düşünürün önerileri olduğu ve gerçekte bunlara ne kadar uyulduğunun bilinmediği doğal olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

Kendisi de inançlı bir Budist olan Asoka döneminde, oldukça çeşitlilik arz eden halkların ve inançların bir arada yaşadığı krallığın bütünlüğünü sağlayabilmek açısından *dharma* ya da *dhamma* denilen ideolojinin iyice yerleşmesine çalışılmıştır.⁵³² Büyük bir imparatorluğun sadece kaba kuvvet ile bir arada tutulamayacağını, bu nedenle de Asoka'nın daha sağlam bir meşruiyet kaynağı olarak *dharma* düşüncesinin güçlendirilmesi gereğinin farkında olduğu söylenmiştir.⁵³³ Budizm ile tamamen eş anlamlı olmayan bu ideolojinin temel düsturları arasında şiddetten ve kötücül duygulardan kaçınmak ve bazı erdemlerin yüceltilmesi vardır. Hindu düşüncesinin de temel kavramlarından birisi olan *dharma*, adeta ülkenin gerçek egemenlik kaynağıdır ve kral ancak bunun ilkelerini koruyan ve uygulayan kişi konumundadır.⁵³⁴ Asoka, hiçbir inanç grubunun ya da halkın karşı çıkmayacağı naziklik, temizlik, dürüstlük gibi temel toplumsal kurallardan ve etik davranış ilkelerinden oluşan bu ideolojinin gereklerinin yerine getirilmesinden sorumlu olan yüksek seviyeli görevliler atamıştır.⁵³⁵

Helen yazarların iddia ettiği bütün toprakların kralın mülkiyetinde olduğuna yönelik düşüncenin doğruluk payı yoktur.⁵³⁶ Özel mülkiyetin var olduğu bu medeniyette mülkiyet ve kiracılık arasındaki ayrım da bilinmektedir.⁵³⁷ Toprak üzerinde özel mülkiyetin tanınması tedricen meydana gelmiştir. Buna ek olarak, hısımlık ilişkilerinin toprak kullanımındaki geleneksel etkisi ile arazi satışında

⁵³¹ Hermann Kulke & Dietmar Rothermund, **A History of India**, 4.Edition, Routledge, 2004, s. 64.

⁵³² Chakravarti, **a.g.e.**, s. 5.

⁵³³ Kulke / Rothermund, **a.g.e.**, s. 71.

⁵³⁴ Mookerji, **a.g.e.**, s. 49.

⁵³⁵ Chakravarti, **a.g.e.**, s. 6.

⁵³⁶ Sastri, **a.g.e.**, s. 177. Bir yazar, bütün araziler üzerinde kralın tam mülkiyet sahibi olmadığını ancak bazı hususi haklara sahip olduğunu söyler. Bkz. Akter, **a.g.e.**, s. 220.

⁵³⁷ Seneviratne, **a.g.e.**, s. 389; Bongard-Levin, **a.g.e.**, s. 72.

akrabaların ve alacaklıların öncelik hakkı söz konusudur.⁵³⁸ Özel mülkiyet anlayışının en üst seviyeye kadar gelişmemesinin önündeki önemli bir diğer engel ise köy toplululuğunun bunu kısıtlamaya yönelik oldukça güçlü olan eğilimidir.⁵³⁹ Zira köy topluluğunun mülkiyetinde olan komünal araziler Maurya ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Özel mülkiyete ve komünal mülkiyete tabi arazilerin dışında kalan geniş sahihsiz topraklar ve kraliyet toprakları ise devletin gözetiminde ya doğrudan atanan görevliler aracılığıyla ya da kira karşılığı işletilmiştir.⁵⁴⁰ Terk edilmiş ya da tarıma yeni açılan araziler üzerinde yeni köyler oluşturularak topraksız insanlar buralara yerleştirilmiş ve devlet için gelir kaynağı yaratılmıştır. Belirli arazilerdeki sulama sistemleri devlet tarafından idare edilirken, kiracıların ve arazi sahibi olan kişilerin de özel olarak bazı sulama sistemlerini kontrol ettiği bilinmektedir.⁵⁴¹ Hindistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi burada da köyler yarı-özerk bir görünümündedir ve araziler ya da sulama hakları gibi meselelerde kendi işlerini yürütmede önemli oranda bir serbestliğe sahiptir.⁵⁴²

Maurya toplumunun patriyarkal bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çocukluğunda tamamen babasının kontrolü altında olan kadınların, gençliklerinde kocalarının ve yaşlandıklarında kocalarını kaybetmeleri halinde de erkek çocuklarının kontrolünde oldukları söylenmiştir.⁵⁴³ Erkeklerin birden çok kadını eş olarak alabileceklerini ve boşanma hakkının da kadınlara tanınmadığı iddia edilmiştir.⁵⁴⁴ Ancak başka bir yazar, bu görüşün aksine kadınların toplumsal statülerinin zannedildiği kadar kötü olmadığını, kamusal yaşama özgürce katıldıklarını, istedikleri meslekleri seçebildiklerini ve evlilik konusunda da seçim hakkına sahip olduklarını söyler.⁵⁴⁵ Kautilya'nın *Arthashastra* isimli eserinde de kadınların büyük çoğunluğunun

⁵³⁸ Thapar, **a.g.e.**, s. 185.

⁵³⁹ Bongard-Levin, **a.g.e.**, s. 72.

⁵⁴⁰ Thapar, **a.g.e.**, s. 185-186; Akter, **a.g.e.**, s. 220.

⁵⁴¹ Akter, **a.g.e.**, s. 221.

⁵⁴² Sastri, **a.g.e.**, s. 181.

⁵⁴³ Antonova vd., **a.g.e.**, s. 97.

⁵⁴⁴ **A.e.**

⁵⁴⁵ Richa Kapoor, "The Status of Women in Punjab: A Socio-Early Historical Perspective (From Pre Vedic to Mauryan Period)", **International Journal of Research and Analytical Reviews**, vol. 6, Issue 2, April-June 2019, s. 913.

yoksulluğun ve kast sisteminin dezavantajlarından mağdur olmasına rağmen bazı durumlarda ve koşullarda özgürce hareket edebildiğine dair ipuçları bulunmaktadır.⁵⁴⁶

Kölelik, Maurya devletinde tanınan bir kurumdur ve doğuştan köleliğin yanı sıra bir kişinin iradi olarak kendisini satması, savaş esiri olması ya da yargısal bir cezalandırma neticesinde de kölelik statüsüne girmek mümkündür. Efendi ve köle arasındaki ilişki hukuken açık bir biçimde tanınmış ve düzenlenmiştir. Bir köle özgürlüğünü satın alabileceği gibi efendisi tarafından da azat edilebilir. Örneğin, kadın bir kölenin efendisinden erkek bir çocuğu olursa hem kendisi özgür statüsüne kavuşur hem de bebek efendisinin diğer oğulları ile aynı statüyü kazanır.⁵⁴⁷

Bir yazar, Maurya kralının yasama yetkisinin olmadığını ve var olan ebedi ilahi yasalara bağlı olarak yönetimini idame ettirmesi gerektiğini iddia eder. Hatta bu yasalara uymayan bir kralın halk tarafından isyan edilerek tahtından edileceğini de ekler.⁵⁴⁸ Ancak, Asoka'nın yaptığı yasalara dair eldeki bilgiler bu iddianın doğru olmadığını kanıtlamaktadır.

Bütün önemli devlet görevlilerini atayan kral aynı zamanda en yüksek yargısal makamdır.⁵⁴⁹ Köyün reisi ve büyükleri tarafından çözüme kavuşturulan küçük çaplı uyuşmazlıkların⁵⁵⁰ dışında adli idareden sorumlu olan iki ayrı mahkeme grubu mevcuttur. Birinci grup mahkemelerin her biri altı görevliden oluşur ve şehirlerde ve önemli merkezlerde görev yapar. Bu mahkemelerdeki görevlilerin üçü kutsal hukuk kaideleri konusunda uzmanlaşmıştır ve geleneksel uyuşmazlıklara bilindik çözüm yolları bulmaya çalışır.⁵⁵¹ Kalan üç üye ise yüksek rütbeli görevlilerden oluşur.⁵⁵² Diğer grup mahkemelerde ise üç görevli bulunur, bu iki grup mahkeme arasındaki ayırım kesin olarak ortaya konulmamıştır. Ancak bir yazar, bu mahkemelerin gittikçe karmaşıklaşan ve gelişen toplumsal yapı neticesinde ortaya çıkan yeni tip

⁵⁴⁶ Suvira Jaiswal, "Female Images in the Arthasastra of Kautilya", **Social Scientist**, vol. 29, no. 3-4, March-April 2001, s. 59.

⁵⁴⁷ Thapar, **a.g.e.**, s. 186-187.

⁵⁴⁸ Dikshitar, **a.g.e.**, s. 91.

⁵⁴⁹ Antonova vd., **a.g.e.**, s. 71.

⁵⁵⁰ Altekâr, **a.g.e.**, s. 229. Örneğin, bir köyde araziler arasındaki sınıra ilişkin bir uyuşmazlık çıktıysa bunu köyün ve civar köylerin büyükleri derhal çözmeye gayret eder. Bkz. Mookerji, **a.g.e.**, s. 152.

⁵⁵¹ Sastri, **a.g.e.**, s. 185.

⁵⁵² Mookerji, **a.g.e.**, s. 150.

uyuşmazlıkları ve suçları geleneksel mahkemelere göre daha hızlı bir şekilde çözmeye çalışan yarı-yargısal nitelikte özel mahkemeler olduğunu söyler.⁵⁵³ Bir diğer yazar ise batı hukuk sistemlerinden aşına olduğumuz şekilde bu iki mahkeme grubunun birisinin medeni uyuşmazlıklara bakan, diğerinin ise ceza uyuşmazlıklarına bakan mahkemeler olduğunu öne sürmüştür.⁵⁵⁴ Söz konusu mahkemelerin dışında baş tahsildarların da kendi görevleri ile ilgili alanlarda yargılama yetkisine sahip oldukları görülmektedir.⁵⁵⁵

Arthasastra'da yer alan bilgilere göre, düşük katman olan ve alçak işlerle uğraşan kişilerin kendi aralarındaki uyuşmazlıkların dışındaki davalarda tanık olarak dinlenmemeleri gerekmektedir.⁵⁵⁶ Yine, dört katmandan yahut dokunulmazlardan birisinin üst katmandaki birine hakaret etmesi durumunda, üst katmandakinin alt katmandaki birisine hakaret etmesine göre daha yüksek bir ceza ödeyeceği söylenmektedir.⁵⁵⁷ Kautilya da dokunulmazları dört katman içerisinde saymadığı için onlara yönelik suçların hayvanlara yahut orman kabilelerine yönelik suçlar gibi yarı oranında cezalandırılacağını ekler.⁵⁵⁸ Bir başka örnekte, savunmasız bir Brahman kadın ile zina eden kişi eğer Kşatriya ise çok ağır bir para cezasına çarptırılmasına, Vaişya ise malvarlığına el konulmasına, Şudra ise diri diri yakılmasına karar verilmesi gerektiği belirtilir.⁵⁵⁹ Tabi ki bu satırların yazarının Brahman kastında bulunan Kautilya olduğu ve kast sisteminin korunmasındaki çıkarı göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte, burada yazılanlar abartılı olsa da Maurya'da farklı kasttan kişilerin farklı hukuki muamelelere tabi tutuldukları söylenebilir.

Kral, adli idare ve cezaların infazı ile doğrudan ilgilidir ve bunların ülke içerisinde yeknesak bir şekilde uygulanmasına çalışır. Asoka yazıtlarından birinde, yargıçların adil bir şekilde görevlerini yapıp yapmadıklarını kontrol etmek üzere beş

⁵⁵³ Sastri, **a.g.e.**, s. 186.

⁵⁵⁴ Dikshitar, **a.g.e.**, s. 161. Rocher ise eski metinlere atıfla söz konusu modern ayrımın Maurya için tam isabetli olmadığını söyler. Bkz. Rocher, **a.g.e.**, s. 148.

⁵⁵⁵ Bongard-Levin, **a.g.e.**, s. 117-118.

⁵⁵⁶ Ram Sharan Sharma, **Sudras in Ancient India: A Survey of the Position of the Lower Orders down to circa A. D. 500**, Motilal Banarsidass Publishers, 1958, s. 160.

⁵⁵⁷ **A.e.**, s. 161.

⁵⁵⁸ **A.e.**, s. 171.

⁵⁵⁹ **A.e.**, s. 161.

yılda bir merkezden müfettişlerin gönderildiği bilgisi yer almaktadır.⁵⁶⁰ Bunun yanı sıra, temyiz kavramının da Maurya hukuk sistemi içerisinde yer aldığı belirtilmiştir.⁵⁶¹ Aynı ödeme, hapis, uzuv kesme ve ölüm cezası suçlulara uygulanan cezalandırma biçimlerindendir.⁵⁶² Maurya hukuk sisteminde dikkate değer bir yön de suçların belirlenmesi açısından muhbirlerin ve ajan provakatörlerin kullanılmasıdır.⁵⁶³

Smith, Maurya devletinde cezaların çok şiddetli olduğunu belirterek, birisini yaralayarak herhangi bir uzvuna zarar veren kişinin kısas yoluyla aynı uzvunu kaybettiğini ve bunun yanında ellerinin de kesildiğini iddia eder. Eğer yaralanan kişi kraliyetin hizmetinde olan bir zanaatkâr ise bu suçun cezasının ise ölüm olduğunu ekler.⁵⁶⁴

Asoka'nın ceza hukukuna getirdiği yeniliklerden birisi de ölüm cezasına çarptırılıp cezanın infazını bekleyen mahkûmlara dairdir. Bu mahkûmlara üç günlük bir süre vererek bu süre içerisinde yakınlarının yargıçları verilen cezayı geri almaya ikna edebileceklerini yahut da bunu yapamayacaklarsa da adaklar sunarak ve oruç tutarak söz konusu mahkûmun öte dünyada mutluluğu elde etmesine yardımcı olabileceklerini söyler.⁵⁶⁵

Maurya, uzun yıllardır devletin var olduğu bir coğrafyada hüküm süren bir hanedanın devrilmesi ile kurulmuştur dolayısıyla ikincil bir erken devlet oluşumu olduğuna şüphe yoktur. Fetihlerle, kurumsal gelişmelerle, güçlü bir yönetim aygıtı ile ve oldukça düzenli bir vergilendirme sistemi ile zaman içerisinde muhtemelen erken devlet yapısını aşmış gelişmiş devlet aşamasına erişmiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, Maurya hukuku ve yargısal sistemi de bu gelişmelere paralel olarak gitgide kurumsallaşmış ve uzmanlaşmış görevlilerin olduğu mahkemelerin kurulduğu bir aşamaya geçilmiştir.

⁵⁶⁰ Beni Prasad, **The State in Ancient India: Study in the Structure and Practical Working of Political Institutions in North India in Ancient Times**, Allahabad, The Indian Press Ltd., 1928, s. 211.

⁵⁶¹ Seneviratne, **a.g.e.**, s. 399.

⁵⁶² Dikshitar, **a.g.e.**, s. 165; Prasad, **a.g.e.**, s. 212.

⁵⁶³ Mookerji, **a.g.e.**, s. 157.

⁵⁶⁴ Smith, **India**, s. 187.

⁵⁶⁵ Prasad, **a.g.e.**, s. 211.

2. Zande

Zande yahut Azande⁵⁶⁶ halkı, günümüzde Güney Sudan, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin doğusu ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin kuzeyine tekabül eden bir bölgede yaşar.⁵⁶⁷ Zande ülkesi, birçok akarsuyun ve derenin yer aldığı yuvarlak tepeli arazilerden oluşur.⁵⁶⁸ 16. Yüzyıl sonlarından itibaren bölgeye gelen Mbomu kabileleri, 18. Yüzyıldan itibaren yerel kabileleri hâkimiyet altına alarak zaman içerisinde Zande ülkesini şekillendirmiştir.⁵⁶⁹ Bu ülke, fethedilen birçok kabilenin birleşmesinden oluştuğu için tek bir Zande kültüründen bahsetmek yerine eklektik bir topluluktan bahsetmek daha doğru olacaktır.⁵⁷⁰

Halkın temel geçim biçimi tarım olmakla birlikte, buradan elde edilen ürünler avcılık, toplayıcılık ve balıkçılık ile takviye edilir. En önemli tarım ürünleri; sorgum, manyok, yer fıstığı, darı, tatlı patates ve çeşitli sebze türleridir. Çeçe sineği denilen bir haşarat yüzünden bu bölgede sığır yetiştiriciliği yapmak mümkün olmamıştır, ancak kümes hayvanları, köpek ve oranı az olmakla birlikte keçi yetiştirilmiştir.⁵⁷¹

Zande ülkesinin yönetici klanı olan Vongara'nın kökeni, altı nesil öncesine tarihlenen Ngura isimli kişiye ve onun çocukları olan Tombo ile Mabenge'ye dayandırılmaktadır.⁵⁷² Evans-Pritchard'ın Zande ülkesinde otoritenin kökenine dair

⁵⁶⁶ Bu halk, uzun bir süre boyunca Niam-Niam ismiyle anılmıştır. Dinka dilinde bu kelime 'büyük yiyiciler' anlamına gelmektedir ve Azande halkına atfedilen insan eti yeme alışkanlığına vurgu yapmaktadır. Zamanla, Sudanlı ve Mısırlı Araplar tarafından insan eti yiyen bütün Afrika halklarını tanımlamak için kullanılmıştır. Türkçe'de bunun için kullandığımız yamyamlık kelimesinin kökeni de Niam-Niam'dır. Bkz. www.nisanyansozluk.com (Erişim tarihi, 17/03/2021); J. E. Tracy Philipps, "Observations on Some Aspects of Religion Among the Azande (Niam-Niam) of Equatorial Africa", **The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, vol. 56, 1926, s. 171. Ivanov ise Niam-Niam sözcüğünün asıl etimolojik kökeninin Arapçaya dayandığını ve Arap köle tüccarlarının, insan eti yeme, tamamen çıplak yaşama ve hayvansal özellikler gösterme gibi nitelikler atfederek basmakalıplaştırdıkları pagan Afrika halklarının hepsi için bu sözcüğü kullandıklarını belirtir. Bkz. Paola Ivanov, "Cannibals, Warriors, Conquerors, and Colonizers: Western Perceptions and Azande Historiography", **History in Africa**, Cambridge University Press, vol. 29, 2002, s. 92-108.

⁵⁶⁷ Mair, **African**, s. 218.

⁵⁶⁸ A.e.

⁵⁶⁹ Josef Kandert, "Zande", **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, s. 511; Mair, **African**, s. 218.

⁵⁷⁰ Douglas H. Johnson, "Criminal Secrecy: The Case of the Zande 'Secret Societies'", **Past & Present**, Oxford University Press, vol. 130, Issue 1, February 1991, s. 180. Bu makale, bundan sonra 'Criminal' olarak anılacaktır.

⁵⁷¹ Kandert, **a.g.e.**, s. 513.

⁵⁷² Edward Evan Evans-Pritchard, "The Origin of the Ruling Clan of the Azande", **Southwestern Journal of Anthropology**, University of New Mexico, vol. 13, no. 4, Winter 1957, s. 322.

kaynaklarından edinerek anlattığı üç mitolojik hikâyede⁵⁷³ dikkat çekici bir ortaklık bulunmaktadır. Bu üç hikâyede de kahramanlar, önlerine gelen uyuşmazlıkları çözme konusunda herkesten daha başarılı oldukları için halkın saygısını, dolayısıyla da otorite olma niteliğini kazanmışlardır. Bu mitolojik anlatıma göre Zande düşüncesinde iyi bir yönetici, uyuşmazlıkları en kabul edilebilir ve her iki tarafın da yararına olacak şekilde çözümleyebilen kişidir. Otoritenin kaynağında, hakkaniyetli bir biçimde yargısal işlev görebilmek yer almaktadır.

Aile yaşamı, kadınların düşük bir statüde olduğu ve yaşça büyük erkeklerin otoritesi altında yaşadığı bir düzene tekabül eder.⁵⁷⁴ Kadınlar istekleri dışında evlendirilebildikleri gibi, sıklıkla, işlenen suçlara karşılık tazminat olarak karşı tarafa verilirler. Kamusal yaşamda önemli bir rol oynayamayan kadınlar, Zande toplumunda oldukça önemli bir yer teşkil eden büyücülük ve *benge* uygulamalarında da etkin değildir. Yalnızca kraliyet ailesindeki kadınlar, görece daha özgür bir pozisyona sahiptir.⁵⁷⁵

Bütün Zande ülkesi, Vongara klanına mensup yedi yönetici hanedan arasında paylaştırılmıştır.⁵⁷⁶ Dolayısıyla, sadece Vongara klanına mensup birisi kral olabilir. Bağımsızlığının son günlerinde Zande ülkesinin onbeş ayrı ‘krallıktan’ oluştuğu söylenmiştir.⁵⁷⁷ Dolayısıyla, tek bir Zande devletinden değil ancak yapısı ve kültürü benzer olan birden çok Zande krallığından bahsetmek mümkündür.

Her bir krallık, çok sayıda bölgeye bölünür ve bunların en büyüğünü merkez bölge olarak kralın bizzat kendisi yönetir.⁵⁷⁸ Kral, geriye kalan bölgelere yöneticileri yani şefleri, çoğunlukla oğullarından, erkek kardeşlerinden olmak üzere Vongara klanından olan erkekler arasından atar ve aynı şekilde görevden alabilir. Bölge yöneticileri de avamdan kimseleri kendilerine yardımcı olarak atarlar ve vergilerin

⁵⁷³ A.e., s. 322-326.

⁵⁷⁴ Oscar G. Chase, **Law, Culture and Ritual: Disputing Systems in Cross-Cultural Context**, New York University Press, 2005, s. 24.

⁵⁷⁵ Emeka Onwubuemeli, “Early Zande History”, **Sudan Notes and Records**, University of Khartoum, vol. 53, 1972, s. 47; Chase, **a.g.e.**, s. 24.

⁵⁷⁶ Kandert, **a.g.e.**, s. 517.

⁵⁷⁷ Mair, **African**, s. 218-219.

⁵⁷⁸ Mair, **African**, s. 219; Edward Evan Evans-Pritchard, “The Organization of a Zande Kingdom”, **Cahiers d'Études Africaines**, École des hautes études en sciences sociales, vol. 1, Cahier 4 (December 1960), s. 5. Bu makale, bundan sonra ‘Organization’ olarak anılacaktır.

toplanması, işçi ve asker temini, suçluların yakalanması, yolların bakımı gibi idari görevleri bu kişiler yerine getirir.⁵⁷⁹ Evans-Pritchard'a göre, iletişim imkânlarının oldukça kısıtlı olması nedeniyle kralın otoritesinin önemli bir kısmını bölge yönetimlerine devretmesi gerekmiştir.⁵⁸⁰ Şeflerin krala vergi ve askeri destek verme yükümlülüğünün yanı sıra her ay kralı merkezde ziyaret ederek bölgelerine dair bizzat rapor verme zorunluluğu da vardır.⁵⁸¹ Her bir bölge yönetiminin organizasyonu ve şefin konumu, krallığın daha küçük ölçekteki bir örneği gibidir.⁵⁸² Kendi bölgesinde adeta kral gibi olan şef, bölgesini idari birimlere ayırır ve her birisine yönetici atar. Bu yöneticiler, şefe işgücü yahut aynı ödeme şeklinde vergi verir ve çok önemli olmayan yargısal uyuşmazlıkları çözüme kavuşturur.⁵⁸³ Görevde olan şeflerden birisi öldüğünde bu görev kalıtımsal olarak doğrudan oğullarına ya da erkek kardeşlerine geçmez, bu göreve atanacak kişi kral tarafından belirlenir.⁵⁸⁴ Kral, gerekli gördüğü durumlarda bölgesel yönetimlerin sınırlarını yahut sayılarını değiştirebilir.⁵⁸⁵

Zande'de krallık tamamen sekülerdir ve bu pozisyonun hiçbir ritüel eklentisi yoktur.⁵⁸⁶ Kral ile uyrukları arasındaki ilişki baba ve çocukları arasındaki ilişkiye benzetilir.⁵⁸⁷ Kral öldüğünde, krallık doğrudan herhangi bir prene geçmez. Evans-Pritchard'a göre, her bir prens atanmış olduğu bölgenin bağımsız yöneticisi yani kralı haline gelir. Ancak, kralın bizzat yönettiği ve genelde en büyük alana, en çok nüfusa sahip merkez bölgenin kim tarafından yönetileceği problemi ortaya çıkar. Bu sorunun çözümünde belirleyici olan unsur, gücüyle rakiplerini alt ederek merkez bölgeyi ele geçirebilmektir.⁵⁸⁸ Kandert ise teoride en büyük oğlun tahta geçeceğine dair veriler olduğunu ancak pratikte en güçlü olanın bunu gerçekleştirdiğini yazar.⁵⁸⁹ Başka bir yazar ise, ölmekte olan bir kralın oğullarını toplayarak kendisinden sonra başa geçmesini

⁵⁷⁹ Onwubuemeli, **a.g.e.**, s. 40-41.

⁵⁸⁰ Evans-Pritchard, **Organization**, s. 36.

⁵⁸¹ Edward Evan Evans-Pritchard, "The Zande State", **The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**, vol. 93, no. 1, January-June 1963, s. 143. Bu makale, bundan sonra 'Zande' olarak anılacaktır.

⁵⁸² **A.e.**, s. 142.

⁵⁸³ **A.e.**, s. 142-143.

⁵⁸⁴ Kandert, **a.g.e.**, s. 519.

⁵⁸⁵ Evans-Pritchard, **Zande**, s. 142.

⁵⁸⁶ Mair, **African**, s. 220.

⁵⁸⁷ Evans-Pritchard, **Zande**, s. 148.

⁵⁸⁸ Evans-Pritchard, **Organization**, s. 19-21.

⁵⁸⁹ Kandert, **a.g.e.**, s. 523.

istediği kişiyi işaret ettiğini iddia eder.⁵⁹⁰ Ivanov, Vongara klanına mensup kişilerin çoğu zaman yeni topraklarda yeni krallıklar kurduğunu ve bu nedenle de bütün Zande ülkesinin tek bir krallık çatısı altında birleşmediğini söyler.⁵⁹¹ Belirli bir halefiyet kuralının var olduğuna ilişkin kesin bir ibareye rastlanılmasa da Zande krallıklarında şiddetli *interregnum* dönemlerinin olduğunu ve nihayetinde güçlü olan taht adayının rakiplerini yenerek başa geçtiğini söylemek mümkündür.

Mbori ya da Mboli denilen bir ilahi varlığa inanılır.⁵⁹² Tapınak, sunak ve benzeri ibadete dair maddi kanıtlar olmadığı ve onun adına sadece nadiren bir kamusal tören yapıldığı için dualar ve benzeri tapınma eylemleri daha ziyade bireyseldir.⁵⁹³

Büyü ve büyücülük Zande toplumu için hayatın normal akışında her alana tekabül eden ve hemen her olayın bir şekilde kendisine bağlandığı bir olgudur.⁵⁹⁴ Dolayısıyla, Zande inanışına göre insanın başına gelebilecek neredeyse bütün kötülüklerin ve tehlikelerin kaynağı büyücülerdir. Burada bahsedilen büyücülük, bir kişinin çeşitli objelerle, iksirlerle yaptığı yahut bazı sözcükleri söyleyerek gerçekleştirdiği ritüel eylemler olarak anlaşılmamalıdır. Bu eylemler sihir olarak adlandırılır ve büyücülük ile olan farkı net bir şekilde bilinmektedir. Zande toplumuna göre büyücülük özelliği bir çeşit cevher gibidir ve insanların haberi olmadan da vücutlarında bu özellik bulunabilir⁵⁹⁵, ancak bunun etkin hale gelmesi sadece ruhani

⁵⁹⁰ Harold Reynolds, "Notes on the Azande Tribe of the Congo", **Journal of the Royal African Society**, Oxford University Press, vol. 3, no. 11, April 1904, s. 238.

⁵⁹¹ Ivanov, **a.g.e.**, s. 89-90.

⁵⁹² Philipps, **a.g.e.**, s. 173.

⁵⁹³ Edward Evan Evans-Pritchard, **Essays in Social Anthropology**, London, Faber and Faber, 1969, s. 163.

⁵⁹⁴ Chase, **a.g.e.**, s. 18. Koloni yönetiminin yasaları ile çelişen geleneksel Zande hukukunun uygulanma alanı kalmadığından Zande toplumu, uğradıkları haksızlıkların giderimi için sihir ve büyü uygulamalarına bel bağlamıştır. Örneğin, Zande hukukunda boşanma kurumu yoktur ancak koloni yönetimi ile birlikte boşanma mümkün hale gelince ciddi bir gerilim oluşmuş ve ihanete uğrayan kocalar bu hukuki yolu yeterli bulmadıklarından başvurabilecekleri yegâne alternatif intikam büyüsi yapmak olmuştur. Bu durum, Zande toplumunda büyücülüğün ve sihirin vazgeçilemez konumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bkz. Adam Jackson, "The Influence of European Colonialism on Zande Customary Law", **Totem: The University of Western Ontario Journal of Anthropology**, vol. 11, no. 1, 2002-2003, s. 56. Bu makale, bundan sonra 'Zande' olarak anılacaktır.

⁵⁹⁵ Zande düşüncesine göre kişi, büyücülük gücüne sahip olduğunun farkında olmayacağı gibi bir kişiye karşı kötücül duygular hissetmeyene kadar da söz konusu güç devreye girmez. Ancak kişi öldükten sonra içine bakıldığında bağırsaklarında siyah bir madde olarak görülebilecek bu güç, normalde soğukken, birisine duyulan kötücül hisler ile birlikte sıcak ve etkin hale gelir. Bkz. Gluckman, **Tribal**, s. 220. Zande halkının büyücülüğe olan bakışı, bizdeki nazar inanışına benzetilebilir. Zande halkı, bir olayın arkasındaki maddi nedenlerin pek ala farkındadır ancak bu olayın gerçekleşmesinin arkasındaki

yollarla olabilir.⁵⁹⁶ Büyücülük, ancak bir ölüm ile yahut kişinin ektiği ürünün yok edilmesi ile ilişkilendirildiğinde hukukun konusu haline gelir.⁵⁹⁷ Buna binaen, insanlar bu kötülüklerin ve tehlikelerin kimden geleceğini öngörmek veya bertaraf etmek için çeşitli kehanet yöntemlerine başvurur. Ancak pratikte avamdan bir kimsenin soylu birisini büyücülük ile suçlaması çok da mümkün olmadığından bu kehanetlerin muhatabı genelde sıradan kimselerdir.⁵⁹⁸

Kral, bu kehanet usullerinden birisi olan *bengeyi* ya müstakbel savaştaki tehlikeler hakkında önceden fikir sahibi olmak ya da büyücülük neticesinde cinayet suçlaması ile karşılaşan kişilerin yargılanmasında kullanır.⁵⁹⁹ Bu kehanetin gerçekleştirildiği ortamda sadece yetişkin erkekler ve yaşça büyük oğlan çocukları bulunabilir ve bu kişilerin bazı yiyecek ve cinsellik tabularına belirli bir süredir uymakta olmaları gerekir.⁶⁰⁰ *Benge* usulünde, küçük bir civcive az miktarda zehir verilir ve civcivin ölüp ölmemesine göre şikâyetin doğru olup olmadığı ortaya çıkar.⁶⁰¹ Kehanet sonrası ölümün büyü nedeniyle gerçekleştiği ortaya çıkarsa, kral ya derhal belirli sayıda mızrak veya kadından teşekkül eden bir tazminatın ödenmesine hükmeder ya da mağdur tarafa kısas olarak suçlu kişinin aleyhine sihir yapma yahut onu öldürme izni verir.⁶⁰² Ancak büyücülük nedeniyle ölüm cezası verilmesi, genelde birden çok defa bu suçlamanın yapıldığı kişilere yani mükerrer büyücülere ilişkin vakalarda görülür.⁶⁰³

motifi, itici gücü büyücülük olarak değerlendirirler. Örneğin, üzerine bir duvar yıkılarak ölen kişinin, çürük duvarın altında olduğu için öldüğünü ama söz konusu kişinin tam da duvarın yıkılacağı anda orada bulunmasının arkasında büyücülüğün olduğunu düşünürler. Tıpkı nazar gibi bir kişinin kötücül duygularının bazı maddi olayları harekete geçirdiği kanaatindedirler.

⁵⁹⁶ Edward Evan Evans-Pritchard, **Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande**, Oxford, Clarendon Press, 1976, s. 10-16. Bu kitap, bundan sonra ‘Witchcraft’ olarak anılacaktır.

⁵⁹⁷ Edward Evan Evans-Pritchard, “Witchcraft (Mangu) Amongst the A-Zande”, **Sudan Notes and Records**, University of Khartoum, vol. 12, no. 2, 1929, s. 241. Bu makale, bundan sonra ‘Mangu’ olarak anılacaktır.

⁵⁹⁸ Evans-Pritchard, **Witchcraft**, s. 10; Chase, **a.g.e.**, s. 22; Johnson, **Criminal**, s. 189.

⁵⁹⁹ Mair, **African**, s. 220; Onwubuemeli, **a.g.e.**, s. 41.

⁶⁰⁰ Chase, **a.g.e.**, s. 19.

⁶⁰¹ Chase, **a.g.e.**, s. 1. Bir yazar, *benge* usulünün orijinalinde zehrin insanlara verildiğini ancak sonradan sadece kuşlara uygulanmaya başlandığını söyler. Bkz. Onwubuemeli, **a.g.e.**, s. 43.

⁶⁰² Mair, **African**, s. 221; Evans-Pritchard, **Mangu**, s. 243; Chase, **a.g.e.**, s. 19.

⁶⁰³ Johnson, **Criminal**, s. 191.

Babasoylu klanlardan oluşan Zande toplumunda, Vongara klanı dışındaki klanlar dış evlilik yapabilmektedir.⁶⁰⁴ Yönetici klan olan Vongara'dan olan kimseler ise iç evlilik kuralına tabidir ve giydikleri kıyafet ve aksesuar ile avamdan hemen ayırt edilir.⁶⁰⁵ Hiçbir bedensel iş yapmayan Vongaralar resmi pozisyonların çok büyük kısmını ellerinde bulundurduğu için Zande toplumu içerisinde bir nevi aristokratik sınıf niteliğindedir. Avam klanlara mensup kişiler, şefler tarafından kendilerine tahsis edilen arazileri işleyerek tarımsal üretimi gerçekleştirir. Vergi yükümlülüğünün yanı sıra gerektiğinde askeri hizmet sunma ve angarya yükümlülükleri de bulunur.⁶⁰⁶ Kandert, Zande toplumunda hem Vongara klanının hem de avamdan kimselerin köleye sahip olabileceklerini ve bu kişilerin kölelik statülerinin değişmez olduğunu söyler.⁶⁰⁷

Teoride, bütün arazilerin mülkiyeti krala aittir. Ancak, bölgelerde yerel şefler arazi üzerindeki hakları kral adına kullanır ve bunların halka dağıtımını gerçekleştirir. Dolayısıyla arazilerin üzerindeki asıl kontrol bölgesel şeflerin uhdesindedir. Ancak, sınır bölgelerindeki işlenmemiş araziler, kralın doğrudan kontrolü altındadır. Halktan birisi, kendisine işlemesi için verilen araziye terk edemez ve bunu yaptığında bölgesel şef tarafından cezalandırılır.⁶⁰⁸

En üst dereceli yargı makamı kraldır, hatta yemin dahi kralın ayağı üzerine edilir.⁶⁰⁹ Sadece en önemli meselelerin bizzat önüne geldiği kralın geleneklere ve emsallere göre verdiği kararlar nihaidir.⁶¹⁰ Kralın doğrudan ilgilenmediği davalar ise şefler tarafından görülür ve yine şefin ilgilenmesine gerek duyulmayan daha küçük çaplı uyuşmazlıklar ise yardımcıları tarafından çözülür.⁶¹¹ Zande toplumunda uyuşmazlıkların büyük bir kısmı büyücülük veya zina ile ilgili meselelerden kaynaklanır ve bunların yargılanma usulü genelde bir tür çileli sınama (*ordeal*) yöntemi olan zehir (*benge*) kehanetine başvurmak şeklinde gerçekleşir.⁶¹² Özellikle, zina suçu Zande toplumunda büyük bir endişe kaynağıdır, zira karısı sadakatsiz olan

⁶⁰⁴ Kandert, **a.g.e.**, s. 516.

⁶⁰⁵ **A.e.**, s. 525.

⁶⁰⁶ **A.e.**, s. 524.

⁶⁰⁷ **A.e.**, s. 526.

⁶⁰⁸ **A.e.**, s. 514.

⁶⁰⁹ Onwubuemeli, **a.g.e.**, s. 42.

⁶¹⁰ Kandert, **a.g.e.**, s. 518; Evans-Pritchard, **Zande**, s. 144.

⁶¹¹ Kandert, **a.g.e.**, s. 520.

⁶¹² Evans-Pritchard, **Zande**, s. 144.

bir kişinin sırf bu sebepten ötürü savaşta yahut avdayken kaza sonucu ölebileceği düşünülür.⁶¹³ Bu nedenle, karısının kendisine karşı sadakatsiz olduğunu düşünen bir koca hemen kehanet usulüne danışarak kendisini bu ciddi endişeden kurtarmak ister. Zina suçlamasına maruz kalan kişiler, bu esnada başka bir yerde olduklarını ve söz konusu suçu işlemediklerini kanıtlayamazsa kehanet usulünden kaçınamazlar.⁶¹⁴

Benge neticesinde ortaya çıkan karardan memnun olmayan taraf, en üst dereceli yargı makamı olan krala gider. Kralın uyguladığı *benge* neticesinde ortaya çıkan karar ise nihaidir.⁶¹⁵ Ancak kişi, kralın huzurunda *bengeyi* uygulayan kişinin yanlışlık yaptığını iddia etmeye devam ederse işlem bir kez daha tekrarlanır ve çıkan sonuç bir önceki ile aynı ise iddia sahibi ya ölüm cezasına çarptırılır yahut çok ağır bir tazminatı ödemek zorunda bırakılır. Ancak iddia sahibi haklı çıkarsa, bütün zararları giderilir, yargılama neticesinde talepleri kabul edilir ve genelde bölge yöneticisi veya onun dengi nitelikte yüksek bir pozisyona sahip olan söz konusu kehanet görevlisi kralın hizmetinden alınır.⁶¹⁶ *Benge* usulünün dikkat çekici bir diğer yönü de, söz konusu işlemin sadece kâhinler ve suçlanan tarafı temsil eden kişiler önünde gizli bir şekilde yapılması ancak kehanet sonucu ortaya çıkan neticenin kamusal bir nitelik elde ederek herkese açıklanmasıdır.⁶¹⁷

Kandert'e göre, Zande hukukunda suçlar, kişilere karşı suçlar ve kamuya karşı suçlar olarak iki ayrı kategoride incelenebilir. Birinci kategoriye giren suçlar için daha basit cezalandırma usulleri öngörülürken ikinci kategori olan şefe hakaret, şefe karşı büyü yapmak, şefin eşlerinden biriyle zina yapmak, görevlilerin otoritesine zarar veren gizli cemiyetlere üye olmak gibi kamusal suçların çoğunluğu ise boğmak suretiyle ölüm cezası ile cezalandırılır. Geriye kalan daha küçük kamusal suçlar, suçlunun teşhir direğine bağlanarak yahut köleleştirilerek cezalandırılması ile sonuçlanır.⁶¹⁸ Ölüm

⁶¹³ Chase, **a.g.e.**, s. 20.

⁶¹⁴ **A.e.**, s. 21.

⁶¹⁵ **A.e.**

⁶¹⁶ **A.e.**, s. 22.

⁶¹⁷ **A.e.**

⁶¹⁸ Kandert, **a.g.e.**, s. 522.

cezası ve tazminatın dışında uzuv kesme de sıklıkla rastlanan cezalandırma biçimlerindendir.⁶¹⁹

Avamdan bir kimse, kendi dengi olan bir kimseye yahut daha üst pozisyonundaki birine karşı işlediği her suç için cezalandırılırken, Vongara klanına mensup birisi sadece yöneticiye yahut şefe karşı işlediği suçlar için cezalandırılır.⁶²⁰ Kralın ya da şefin verdiği yargısal kararları yerine getirmek ve cezaları infaz etme görevi askerlere veya uşaklarına kısacası doğrudan emri altında olan saray görevlilerine aittir.⁶²¹

Zande hukukunda, *benge* denilen kehanet usulü verilen kararların meşruiyetini sağlar, zira kral dahi bu usule danışarak karar vermek zorundadır. Bu bağlamda, sadece karar verebilme kudreti yeterli olmamakta verilecek karara ilişkin belirli usulleri izlemek ve kararı meşruiyet zeminine oturtmak gerekmektedir. Böylece verilen karar gayrışahsi hale gelir ve taraflar açısından da verilen kararın meşruiyeti ve objektifliği sağlanmış olur.⁶²² Kararın meşruiyetini sağlayan kaynak her ne kadar çağdaş zihinlerimize aykırı gelecek şekilde zehir kehaneti usulü olsa da, yargıcın, usulün ve kararın niteliği kendi koşulları içerisinde gayrışahsi ve hukukidir. Zande hukuku, Zande toplumu ve düşüncesi içerisinde değerlendirildiğinde oldukça tutarlı ve etkindir.

3. Moğol

Moğolların siyasi bir varlık olarak ortaya çıktığı topraklar, günümüzdeki Moğolistan sınırları içerisinde bulunan geniş bozkırlara tekabül eder. Kuzeyinde nüfuz edilemez Sibiryaya tayga ormanları ve güneyinde çöl bölgelerinin olduğu bu coğrafyanın batı tarafı ise Macaristan ovalarına kadar bozkır toprakları şeklinde devamlılık gösterir.⁶²³ Bu topraklar, ağaçsız otlaklar olduğundan bazı akarsu vadilerindeki küçük alanlar dışında genelde tarıma elverişli değildir. Ancak hayvancılık için son derece uygun olan bu bozkırlarda yaşayan göçebeler, koyun ve at yetiştiriciliği ile geçimlerini sağlamıştır. Koyun derisinden giysi yapımında, yününden barınak sağlayan çadır

⁶¹⁹ Jackson, **Zande**, s. 51.

⁶²⁰ Kandert, **a.g.e.**, s. 522.

⁶²¹ Evans-Pritchard, **Zande**, s. 148.

⁶²² Aynı yönde bkz. Chase, **a.g.e.**, s. 33.

⁶²³ David O. Morgan, **The Mongols**, Oxford, Wiley-Blackwell Publishers, reprinted in 2001, s. 32. Bu kitap, bundan sonra 'Mongols' olarak anılacaktır.

yapımında, etinden ve sütünden ise yiyecek yapımında faydalanmışlardır. Moğolların en çok kıymet verdiği⁶²⁴ atlar ise temel ulaşım aracı olmanın yanında avcılık ve askeri amaçlar için de kullanılmıştır. At ve koyuna ek olarak deve, keçi ve sığır da görece daha az sayıda yetiştirilen hayvanlar arasındadır.⁶²⁵ Bu yaşam biçimine bağlı olarak, Moğol halkı yazın ovalardaki otlaklardan kışın vadilerdeki korunaklı otlaklara doğru sürekli, mevsime bağlı ve döngüsel bir göç halinde olmuşlardır. Sadece hayvansal ürünler ile yaşamsal ihtiyaçları gidermenin mümkün olmamasından ötürü güneyde yaşayan yerleşik halklar ile göçebe Moğollar arasında bir ticaret ilişkisi süregelmiştir. Yerleşik halklardan alınan ürünler arasında tahılın yanı sıra lüks olarak addedilebilecek çay ve tekstil ürünleri ve en önemlisi silah yapımında kullanılan metaller bulunmaktadır.⁶²⁶

Moğolların geleneksel yerleşim yapısı *ordo*⁶²⁷ (ya da orda) denilen ve ortasında yöneticinin *yurt* isimli çadırının bulunduğu kamplardan oluşur. Bu kelimenin zaman içerisindeki anlamı değişse de genel olarak Moğol prenslerinin, prenseslerinin ve imparatorlarının askeri ve ekonomik güçlerinin çekirdeğini oluşturan kamp yerleşimleri olarak nitelendirilmesi yanlış olmayacaktır.⁶²⁸ Atasoylu bir toplum olan Moğollarda aile servetinin çoğuna erkekler sahiptir, ancak bu servetin pratikte idaresinin kadınlarda olduğu görülmektedir. Bazı soylu kadınlar ise kocalarından çeyiz olarak edindikleri mallardan kendi *ordolarını* oluşturup yönetebilmektedir.⁶²⁹ Göçebe çoban toplumlarda asıl malvarlığı değerini, özel mülkiyete tabi olan hayvan sürüleri oluşturur ancak bu sürülerin otlayabileceği geniş araziler ve otlaklar da önemlidir, dolayısıyla buraların kontrol altında tutulması gerekir.⁶³⁰ Moğollarda da sürüler ve

⁶²⁴ Boris Y. Vladimirtsov, **Moğolların İçtimai Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi**, çev. Abdülkadir İnan, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 63.

⁶²⁵ Thomas J. Barfield, “The Shadow Empires: Imperial State Formation along the Chinese-Nomad Frontier”, **Empires: Perspective from Archaeology and History**, ed. Susan E. Alcock & Terence N. D’Altroy & Kathleen D. Morrison & Carla M. Sinopoli, Cambridge University Press, 2001, s. 14; Morgan, **Mongols**, s. 32.

⁶²⁶ Morgan, **Mongols**, s. 33; Barfield, **a.g.e.**, s. 18.

⁶²⁷ Günümüz Türkçesindeki ordu kelimesinin kökeni de esasında kamp ve karargâh anlamında gelen bu sözcüktür. www.nisanyansozluk.com (Erişim tarihi 09/01/2021).

⁶²⁸ Bruno De Nicola, **Women in Mongol Iran: The Khatuns 1206-1335**, Edinburgh University Press, 2017, s. 130-131.

⁶²⁹ **A.e.**, s. 133.

⁶³⁰ İsmail Kırılı, **Göçebe Çoban Toplumlarda Erken Devlet ve Hukukun Şekillenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez Danışmanı: Mehmet Tevfik Özcan, İstanbul, 2019, s. 56-57. Kırılı bu bağlamda, Türkçe’ye Moğolcadan geçtiğini

diğer taşınır eşyalar ailenin özel mülkiyetine tabidir⁶³¹, otlaklar ve meralar ise kabilenin ortak malıdır.⁶³²

12. Yüzyıl öncesine kadar çok yaygın olarak bilinmeyen Moğolların kökenlerine ilişkin bilgiler henüz tam olarak ortaya çıkarılamamıştır.⁶³³ Cengiz Han dönemine kadar Karahitay gibi göçebe komşularına oranla daha güçsüz ve siyasi olarak parçalı kabileler şeklinde resmedilmektedirler.⁶³⁴ 1130'lu yıllarda bazı Moğol toplulukları, Kabul Han önderliğinde bir tür kabile konfederasyonu şeklinde örgütlenmeye başlamış ancak Tatarlar ile olan mücadeleleri nedeniyle bu yapı çok da ileriye gidmeden iç savaflara yenik düşmüş ve parçalanmıştır.⁶³⁵

Asıl adı Temuçin olan Cengiz Han tarafından kurulan Moğol İmparatorluğu, en güçlü zamanında doğuda Kore yarımadasından batıda Macaristan'a kadar uzanan bir alanı kapsayan tarihin en büyük kara imparatorluğudur.⁶³⁶ Ne var ki, Cengiz Han'ın ölümünden sonra başa geçen birkaç kağandan sonra Moğol İmparatorluğunun yekpare bir devlet olmayıp pratikte en az dört ayrı siyasi yapıdan⁶³⁷ oluştuğunu eklemek gerekir. Moğollara ilişkin bilgilerin önemli bir kısmı, Cengiz Han'ın sarayında yaşamış bir görevlinin kaleminden çıktığı düşünülen *Moğolların Gizli Tarihi* isimli yazılı eserin yanı sıra Çinliler, Persler, Ermeniler, Araplar gibi birçok komşusunun yazılı kaynaklarından elde edilmiştir.⁶³⁸

Cengiz Han, uzun süren iç mücadeleler ve çatışmalar⁶³⁹ sonrasında 1206 yılında Moğol platosundaki irili ufaklı bütün güçleri yenerek tahakküm altına almış ve yapılan

söylediği “mal” sözcüğünün servetin yanı sıra hayvan anlamında kullanılmasını örnek verir. Bkz. A.e., s. 128.

⁶³¹ Vladimirtsov, a.g.e., s. 86.

⁶³² A.e., s. 92.

⁶³³ Peter Benjamin Golden, “Inner Asia C. 1200”, **The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age**, ed. Nicola Di Cosmo & Allen J. Frank & Peter B. Golden, Cambridge University Press, 2009, s. 20.

⁶³⁴ Peter Jackson, “The Mongol Age in Eastern Inner Asia”, **The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age**, ed. Nicola Di Cosmo & Allen J. Frank & Peter B. Golden, Cambridge University Press, 2009, s. 27. Bu makale, bundan sonra ‘Mongol’ olarak anılacaktır.

⁶³⁵ Golden, a.g.e., s. 21.

⁶³⁶ David Sneath, “Introduction to Part 2”, **The History of Mongolia**, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, s. 109.

⁶³⁷ Çin ve Moğolistan taraflarında Yüan (Kubilay) Hanedanı, Orta Asya’da Çağatay Hanedanı, İran ve Mezopotamya’da İlhanlılar ve Rusya taraflarında Altın Orda Hanedanı hüküm sürmüştür.

⁶³⁸ Sneath, a.g.e., s. 109.

⁶³⁹ Morgan, **Mongols**, s. 55-61.

kurultay ile kağan seçilmiştir.⁶⁴⁰ 1227 yılındaki ölümüne kadar da imparatorluğunu Mançurya'dan Pers ülkesine kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsar hale getirmiştir.⁶⁴¹ Asıl adı Temuçin olan Cengiz, babasının ölümünden sonra güçsüzleşmiş *ordosunu* zaman içerisinde gösterdiği kişisel başarılar ile büyütmüş ve diğer kabilelerin müttefikliğini ve itaatlerini sağlamıştır.⁶⁴² Bu durum, Büyük Adam (*Big Man*) toplumlarını andıran bir vaziyetten devletleşmeye doğru gidildiğine dair bir izlenim uyandırmaktadır.

Cengiz tahta geçince yeni bir düzen kurmak istemiş ve göçebe devletlerinin iç çekişmeler nedeniyle sıklıkla parçalanmasının önüne geçmek istemiştir. Bu bağlamda, kabile şeflerinin otoritelerinin sınırlanması ve merkezde kendisine her koşulda sadık kalacak bir çekirdek birimin oluşturulması ilk sıradaki hedeflerinden olmuştur.⁶⁴³ Nitekim yeni oluşturduğu ve aynı zamanda ülkenin idari yönetim birimlerine de tekabül eden askeri birliklerin başına, oba hiyerarşisindeki doğumla kazanılmış pozisyonlara göre kişileri değil kağan olma yolunda birlikte savaştığı silah arkadaşlarını atamıştır. Bu komutanlar arasında çoban, at seyisi, marangoz ve demirci oğlu olan kimseler vardır.⁶⁴⁴ Bunun yanında, oluşturulan birliklerdeki askerlerin ve kumandanlarının ayrı kabilelerden olmasına dikkat etmiş ve böylece geleneksel bağlara dayanan otorite ilişkilerini daha da zayıflatmak istemiştir.⁶⁴⁵ Cengiz'in otoritesini sağlamlaştırmak ve buna gelecek tehlikeleri bertaraf edebilmek için aldığı kurumsal önlemlerden birisi de bazı askeri birliklere eş komutanlar atamasıdır.⁶⁴⁶ Böylece bu komutanların ortak bir idare ile birbirlerini denetleyeceklerini ve kendisine karşı harekete geçilmesinin zorlaşacağını düşünmüştür.

Cengiz'in 1227 yılında ölmesinden⁶⁴⁷ sonra tahta geçen oğlu Ögeday, devletin daha da kurumsallaşması için birçok yenilik yapmıştır. Başkent olarak Karakorum'u

⁶⁴⁰ Sneath, **a.g.e.**, s. 112; Jackson, **Mongol**, s. 29-30; Paul Ratchnevsky, **Genghis Khan: His Life and Legacy**, translated and edited by Thomas Nivison Haining, Basil Blackwell Pub., 1991, s. 89.

⁶⁴¹ Sneath, **a.g.e.**, s. 114.

⁶⁴² Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 118.

⁶⁴³ Ratchnevsky, **a.g.e.**, s. 90.

⁶⁴⁴ **A.e.**, s. 92.

⁶⁴⁵ **A.e.**

⁶⁴⁶ **A.e.**, s. 94.

⁶⁴⁷ **A.e.**, s. 142.

inşa etmesinin yanı sıra *yam*⁶⁴⁸ denilen ve haberleşmenin sağlıklı yürütülebilmesini sağlayan yol istasyonlarını kurmuş, Cengiz döneminde verilen fermanları ve yargısal kararları yazılı halde toplayarak *Büyük Yasa*'yı (ya da *Yasak*) oluşturmuştur.⁶⁴⁹ Ancak, Cengiz döneminde de, yazılı olup olmadığına ilişkin net bilgi elde edilemese de, yönetimin, askeri ve adli idarenin düzenlendiği kurallar olduğunu ve bunlara da *Yasa(k)* denildiği bilinmektedir.⁶⁵⁰ Bu yasa metinlerini sadece hanedanın yüksek dereceli üyelerinin görebildiği, dolayısıyla bunun ile ilgili bilgilerin kaynağı olan tarihçilerin doğrudan bu metinleri hiçbir zaman görmedikleri akılda tutulmalıdır.⁶⁵¹ *Yasa*, siyasi kararlar ve adli meseleler ile ilgili en üst otorite olarak işlev gören bu nedenle de değişime karşı dikkatli bir şekilde korunan temel kurallar ve kalıcı kurumlardan oluşan bir bütün olarak, yani bir nevi devletin anayasası işlevini görmek üzere oluşturulmuştur.⁶⁵² Bu düzenlemeler, sadece Moğollara ya da diğer Orta Asya halklarına⁶⁵³ ait örf ve adetlerin bir araya getirilmesinden ibaret değildir, her geçen gün büyüyen devletin ihtiyaçlarına cevap verecek yeni düzenlemeleri de içermektedir. Dolayısıyla, geleneklerde yer alan boşlukları doldurmanın yanı sıra kimi zaman da bu geleneklerin değiştirilerek yerine yeni kuralların getirilmesine hizmet etmiştir.⁶⁵⁴ Pochekaev, *törenin* devletin yeni fethettiği topraklardaki Moğol ve Türk uyruklar

⁶⁴⁸ Bu sistem, kraliyet buyruklarının hızlıca iletilmesinin yanı sıra malların ve elçilerin dolaşımını ve istihbaratın olabildiğince çabuk elde edilmesini sağlamıştır. Bkz. Morgan, **Mongols**, s. 103-104.

⁶⁴⁹ Sneath, **a.g.e.**, s. 114. David Ayalon, oldukça detaylı bir araştırma sonucu, *Yasa*'ya ilişkin bilgilerin tek bir dolaylı kaynaktan elde edildiğini ve bu kaynağın yazarının da Moğol sarayındaki görevi nedeniyle oldukça taraflı olduğunu, dolayısıyla verdiği bilgilerin büyük bir dikkatle ele alınması gerektiğini göstermiştir. Bkz. David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan: A Reexamination Part A", **Studia Islamica**, Brill, no. 33, 1971, s. 140.

⁶⁵⁰ Igor de Rachewiltz, "Some Reflections on Cinggis Qan's Jasag", **The History of Mongolia**, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, s. 221. Bu makale, bundan sonra 'Jasag' olarak anılacaktır. Rathcnevsky ise 1206 yılında Naymanların yenilerek onlardan Uygur alfabesinin alınması ile birlikte yasaların yazılı olarak kaydedilmeye başlandığı fikrindedir. Bkz. Rathcnevsky, **Genghis**, s. 95.

⁶⁵¹ Mansura Haider, "The Mongol Tradition and Their Survival in Central Asia (XIV – XV Centuries)", **Central Asiatic Journal**, Harrassowitz Verlag, vol. 28, no. 1/2, 1984, s. 59.

⁶⁵² De Rachewiltz, **Jasag**, s. 221.

⁶⁵³ Haider, **a.g.e.**, s. 65-68.

⁶⁵⁴ George Vernadsky, "The Scope and Contents of Chingiz Khan's Yasa", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, Harvard-Yenching Institute, vol. 3, no. 3/4, December 1938, s. 360; David O. Morgan, "The Great Yasa of Chingiz Khan and Mongol Law in the Ilkhanate", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, vol. 49, no. 1, 1986, s. 163. Bu makale, bundan sonra 'Yasa' olarak anılacaktır. Aigle'in aktardığına göre Rathcnevsky, geleneklerin hiçbir zaman yazılı hale getirilmediğini dolayısıyla Yasa olarak adlandırılan düzenlemelerin güncel idari ihtiyaçlara cevap veren kurallar olduğunu ve süreç içerisinde Cengiz ve ardıllarınca çıkarılageldiğini savunur. Bkz. Denise Aigle, **The Mongol Empire Between Myth and Reality**, Brill, 2015, s. 145.

üzerindeki hâkimiyetini meşrulaştırıcı bir etkisi olduğunu, bu nedenle de yöneticilerin *töre*yi imparatorluğun hukuk sistemine dâhil ettiklerini söyler.⁶⁵⁵

Ögeday'dan sonra başa geçen oğlu Güyük'ün ölümünden sonra kurultay tarafından imparatorluğun başına Ögeday'ın kardeşi Tuluy'un en büyük oğlu Mengü seçilmiştir.⁶⁵⁶ Dördüncü kağan olan Mengü, bir yandan Moğolların bütün dünyaya hükmetmesi gerektiğine dair doktrine uygun olarak fetihlere devam ederken öte yandan da imparatorluğun idari ve mali sistemine ilişkin reformlar gerçekleştirmiştir. Vergilerin belirlenmesine ve toplanmasına ilişkin yeknesak bir sistem oluşturmuş, prenslerin kontrolünde bulunan uyruklarından vergi yahut hizmet talep edebilmelerini sınırlamış ve Cengiz Han'ın ölümünden sonra oluşturulmuş bütün mühürleri ve otorite nişanelerini iptal etmiştir.⁶⁵⁷

Mengü'nün 1259 yılında Siçuan'da koleradan ölmesi ile Karakurum'da bulunan en genç kardeşi Arık Böke kendisini kağan ilan etmiştir. Ancak bir diğer kardeş Kubilay da kağan olmak isteyince ikisi arasında taht kavgası nedeniyle uzun süren bir iç savaş çıkmış ve nihayetinde Arık Böke yenilmiştir. Bu iç savaş süreci aynı zamanda Moğol İmparatorluğunun pratikte dört ayrı hanedana ayrılmasına yol açmış ve savaşı kazanan Kubilay, Çin topraklarına hükmedecek Yüan hanedanını kurmuştur.⁶⁵⁸ Zira kağan sıfatını ele geçirmiş olsa da başkentini Hanbalık (günümüzdeki Pekin) olarak belirleyen Kubilay, hem eski başkent Karakurum'a nazaran imparatorluğun sahip olduğu topraklara oldukça uzak kalmış hem de Çin gibi yerleşik bir medeniyete hâkim olduğundan kendisinden önceki kağanlar gibi göçebe ordusunun başında bozkır fetihleri yapamamıştır.⁶⁵⁹ Fetih yönünü Güney Çin'e çeviren Kubilay, bu nedenle

⁶⁵⁵ Töre kurallarını yorumlama yetkisinin geleneksel olarak *beki* denilen kabile büyüklerinde olduğunu ancak Cengiz Han'ın kademeli olarak bu hakkı sadece kendi uhdesine aldığını da ekler. Bkz. Roman Y. Pochekaev, "Ancient Turkic Law 'Privatised' by Chinggis Khan and His Descendants", *Inner Asia*, Brill, vol. 18, no. 2, 2016, s. 184-185.. Vladimirtsov, *beki* ünvanının aynı zamanda baş şaman sıfatını da taşıyan reislerle verildiğini söyler. Bkz. Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 80.

⁶⁵⁶ Thomas Theodore Allsen, "Guard and Government in the Reign of the Grand Qan Möngke, 1251-59", *The History of Mongolia*, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, s. 298.

⁶⁵⁷ *A.e.*, s. 299.

⁶⁵⁸ John W. Dardess, "From Mongol Empire to Yüan Dynasty: Changing Form of Imperial Rule in Mongolia and Central Asia", *The History of Mongolia*, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, s. 362-364.

⁶⁵⁹ *A.e.*, s. 365.

önemli idari değişiklikler yapmak durumunda kalmış ve eski Moğol idaresinin yerine çok daha sıkı bir mali kontrolü sağlayan Çin usulü bir yönetim aygıtı oluşturmuştur.⁶⁶⁰

Cengiz Han'ın kurduğu bu siyasi yapı, hâkimiyet altına aldığı toprakların genişliğine ve halkların sayısına bakılarak birçok kaynaktan Moğol İmparatorluğu olarak adlandırılır.⁶⁶¹ Cengiz'de önce en fazla kabileler konfederasyonu şeklinde örgütlenebilen Moğolların Cengiz'den itibaren devletleşme aşamasına geçtiği anlaşılmaktadır. Moğol geleneksel klan örgütlenmesine ait kurumları ve hiyerarşik yapılanmayı değiştiren ve bir devlet aygıtına uygun hale getiren, buna yeni hiyerarşik pozisyonlar ekleyen Cengiz'den sonra da söz konusu yapı gelişerek ve değişerek varlığını devam ettirmiştir. Kubilay'ın tahta geçmesi ile Moğol İmparatorluğu'nun nominal varlığının devam ettiği ama pratikte dört ayrı hanedanın kurulduğu göz önüne alınacak olursa, bu çalışmada dikkate alınacak tarihsel kesitin Cengiz ile başlayıp Kubilay'ın tahta geçmesine kadar olan süreci kapsamı gerekmektedir. Bu geniş zaman dilimi içerisinde, Moğollar erken devleti kurup gelişmiş devlet aşamasına erişmişlerdir.

Moğol devletinin dayandığı temel ideoloji, Ebedi Tanrı'nın (*Möngke Tengri*) Cengiz Han'a ve ardıllarına bütün dünyayı yönetme hakkını vermesi, bununla birlikte Moğol hanlarının tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak görülmeleridir. Henüz Moğol hâkimiyetine girmeyen yahut buna karşı çıkan uluslar ve devletler ise ilahi toplumsal düzene karşı çıkan isyankârlar olarak addedilir.⁶⁶² Moğol hanı Güyük'ün 1246 yılında Papa IV. Innocent'e gönderdiği mektupta bu ideolojinin yansımaları açıkça görülmektedir. Mektubunda, tanrının gün doğumundan gün batımına kadar olan bütün toprakları kendisine bahsettiğini belirtip, Papa'yı ve ona bağlı bütün kralları kendisine boyun eğmeye çağırarak, aksi takdirde isyankâr olarak muamele

⁶⁶⁰ A.e., s. 363.

⁶⁶¹ Barfield, diğer bozkır göçebe imparatorluklarının yanı sıra Moğol imparatorluğunun da yerleşik komşusu Çin'in büyümesine ve genişlemesine bağlı olarak kurulan 'gölge imparatorluk' olduğu kanaatinde. Bkz. Barfield, a.g.e., s. 10-41.

⁶⁶² Vernadsky, a.g.e., s. 345; Igor de Rachewiltz, "Some Remarks on the Ideological Foundations of Chingis Khan's Empire", *The History of Mongolia*, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, s. 166. Bu makalenin yazarı, söz konusu ideolojinin Çin'deki Gökyüzü Vekâleti doktrininden etkilenecek şekilde oluşturulduğunu ve diğer birçok göçebe halk gibi Moğollarında Çin kültüründen yoğun bir şekilde etkilendiğini belirtir. Bkz. A.e., s. 169.

görecekları konusunda uymaktadır.⁶⁶³ Yine, kadim Moğol gelenekleri ile Cengiz Han'ın buyruk ve kararlarından oluşan *Yasa*, devletin meşruiyet kaynağı olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Öyle ki, Cengiz Han'ın torunu olan ve Altın Orda hanedanının başında bulunan Berke, İslam dinini benimsemesine rağmen Hülagü'ye karşı açtığı savaşın meşruiyet zeminini *Yasa*'ya dayandırmaya devam etmiştir.⁶⁶⁴ Cengiz'in ardılları arasındaki taht kavgalarında karşı tarafı *Yasa*'yı ihlal etmekle suçlamak ve eylemlerinin meşruiyetini *Yasa*'nın korunmasına dayandırmak sıklıkla rastlanan bir olgudur.⁶⁶⁵ Bu durum, *Yasa*'nın Moğol devlet ideolojisinde Cengiz Han'ın ölümünden çok sonra dahi etkisini devam ettirdiğini göstermektedir.

Erken devletin varlığına delalet olarak gösterilen bölünmeyi engellemeye yönelik kurum, Moğollar örneğinde *kurultay* olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölen bir kağandan sonra yerine geçecek kişi, kurultayda toplanan devlet büyükleri ve hanedan üyeleri tarafından önceki kağanın iradesine uyarak seçilmektedir.⁶⁶⁶ Bu usulün pratikteki yansımaları ve taht kavgalarının varlığına rağmen, teorik olarak yeni seçilen kağanın meşruiyetinin, kurultayın ölen kağanın en azından varsayılan iradesine uyarak verdiği karara dayanması, bölünmeyi engelleme mekanizmasının varlığını ortaya koymaktadır. Vladimirtsov, kurultayların bir parlamento gibi düzenliliğe sahip kurumlar olarak düşünülmemesi gerektiği, bunların daha ziyade ihtiyaç duyulduğunda toplanan ve ilgililerinin katıldığı *ad hoc* kurullar olduğu fikrindedir.⁶⁶⁷ Devletin devamlılığına dair verilebilecek bir başka örnek de Ögeday'ın kağan olarak seçildikten sonra babası Cengiz Han'ın oluşturduğu *yasak*ların devam ettirilmesine, korunmasına ve değiştirilmemesine karar vermesidir. Aynı süreç, Güyük tahta geçtiğinde de gerçekleşmiş, o da babası Ögeday'ın *yasak*ları için benzer bir kararı vermiştir.⁶⁶⁸

Moğolların dini inancı Şamanizm başlığı altında nitelendirilebilir. Doğaüstü varlıklar hiyerarşisinde en üstte Mavi (Kök) ya da Sonsuz (Möngke) Tanrı yer

⁶⁶³ Aigle, **a.g.e.**, s. 146.

⁶⁶⁴ David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan: A Reexamination Part B", **Studia Islamica**, Brill, no. 34, 1971, s. 176-177. Bu makale, bundan sonra 'Part B' olarak anılacaktır.

⁶⁶⁵ Ayalon, **Part B**, s. 182; Haider, **a.g.e.**, s. 71.

⁶⁶⁶ Michael Hope, "The Transmission of Authority through the Qurultais of the Early Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran (1227-1335)", **Mongolian Studies**, Mongolia Society, vol. 34, 2012, s. 96-97. Bu makale, bundan sonra 'Transmission' olarak anılacaktır.

⁶⁶⁷ Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 122.

⁶⁶⁸ Hope, **Transmission**, s. 102-103.

almaktadır. Toprak ve bereket tanrıçası ise İtügen'dir. Bunların altında da günlük yaşam için daha önemli olan ruhlar dünyası bulunmaktadır. Şaman, bu mistik dünya ile insanlar arasında bir aracı rolü üstlenmektedir.⁶⁶⁹ Moğollara göre hastalıklar hiçbir zaman doğal sebeplerden meydana gelmez, iki dünya arasındaki ilişki temelinde gerçekleşen bir ihlal nedeniyle kişi hastalanarak hem kendisi hem yakınları cezalandırılır.⁶⁷⁰ Şamanın görevi buna sebep olan ruhu bulup tedaviyi gerçekleştirmektir. Benzer şekilde ölüm de ruhlar âleminin bir cezası yahut intikâmı olarak görüldüğünden ölen kişinin akrabaları belirli bir süre için ritüel anlamda kirli kabul edilir ve toplumdan uzak tutulur.⁶⁷¹ Din konusunda çok da şevkli ve ateşli olmayan Moğollar, fethettikleri topraklarda karşılaştıkları dini inançları zaman içerisinde kabul etmekte zorluk çekmemiştir.⁶⁷²

Cengiz Han döneminde, fethedilen toprakların bir kısmının idaresi oğullarına, komşu ülkelere fetih harekâtları düzenlemeleri koşuluyla *ulus* olarak verilmiştir. Bu *ulus*lar, imparatorluğun merkezi kontrolü altında kalmaya devam etmiş, elde ettikleri ganimetlerin bir bölümünü merkeze ödemenin yanı sıra gerektiğinde askeri birlik gönderme yükümlülüğünü de yerine getirmiştir. Ayrıca bu bölgelere *Yarguçi* (yargıcı) denilen görevliler atanmış ve bu kişiler adli idareyi yürütmenin yanı sıra prenslerin eylemlerini denetleyip merkezi idareye rapor etmiştir.⁶⁷³

Moğol hanları, yönetimin daha etkin olabilmesi için diğer devletlerde gördükleri herhangi bir kurumu benimsemekte ya da yardımcı olma potansiyeli olan herhangi yabancı bir kimseyi istihdam etmekte hiçbir çekince göstermemiştir.⁶⁷⁴ Devletin idari sistemi yeniden inşa edilirken fethedilen topraklardan gelen Çin, Uygur ve Pers devlet gelenekleri de bu inşa sürecine katkı sunmuştur.⁶⁷⁵ Moğolların, Karahitay İmparatorluğundan etkilenecek aldığı kurumlardan birisi *daraguçi* dedikleri makamdır

⁶⁶⁹ Morgan, **Mongols**, s. 43.

⁶⁷⁰ Aigle, **a.g.e.**, s. 153.

⁶⁷¹ **A.e.**

⁶⁷² Morgan, **Mongols**, s. 40-41.

⁶⁷³ Ratchnevsky, **a.g.e.**, s. 176.

⁶⁷⁴ Morgan, **Mongols**, s. 111.

⁶⁷⁵ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 339.

ve bu kişinin görevi fethedilen yerlerde yöneticilerin eylemlerini, vergilerin ve yardımcı kuvvetlerin toplanmasını denetlemektir.⁶⁷⁶

Bir yazara göre, Moğollar ve diğer göçebeler devletlerini, tarımcı komşularının geçmişi daha eskilere dayanan devletlerinden etkilenerak ve onlara karşı kurmuşlardır.⁶⁷⁷ Rogers, İç Asya'daki göçebe topluluklar arasında erken devlet oluşumunu inceleyen makalesinde, birçok örnekte merkezi otoritenin, hısımlık ilişkilerinden doğan kişiler arası erkin aksine bir kabileler konfederasyonunun kurulması ve buna bağlı sistemli erk neticesinde oluştuğunu belirtir.⁶⁷⁸ Bu konfederasyonların birçoğu kısa ömürlü olurken, istisnaen de olsa merkezi otoritenin devamı ve yayılması için uygun şartlar meydana gelebilmiştir. Söz konusu siyasi yapıların büyümesinde, sadece hısımlık ilişkilerine dayanan hiyerarşinin kısmen de olsa değişmeye başlaması ve atama ile oluşturulan yönetici pozisyonlarının görülmesi önemli bir eşik niteliğindedir.⁶⁷⁹ Moğol örneğinde de bu eşik, var olan yapıların tamamen değiştirilerek yönetici pozisyonlara genelde akraba olmayan, yetenekli ve kağana sadık kişilerin atanması olarak gözlemlenmiştir.⁶⁸⁰

Moğollarda geleneksel komünal akrabalık örgütlenişi, devletin oluşma dönemine hatta bundan çok sonraki tarihlere 20. Yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürmüştür.⁶⁸¹ Toplum, hiyerarşik bir yapı gösterir ve herkes bir beye tabidir. Bu hiyerarşik yapının zirvesinde de han ya da kağan yer alır. Buradaki tabiyet ilişkisi soyut ya da yersel olmaktan ziyade kişiseldir.⁶⁸² Söz konusu ilişkiye göre kişi, tabi olduğu yöneticiye ya da beye mal ya da hizmet niteliğinde olağan yükümlülüğünü yerine getirmek zorundadır ancak bunun yanında savaş gibi bazı durumlarda gereken olağandışı müsadere ya da hizmetlere de göğüs germesi gerekir. Moğollarda bu iki tür yükümlülük için ayrı terimler kullanılır.⁶⁸³ Bir yazar, Moğol vergilendirme sisteminin

⁶⁷⁶ Jackson, **Mongol**, s. 35.

⁶⁷⁷ Krader, **a.g.e.**, s. 150.

⁶⁷⁸ J. Daniel Rogers, "The Contingencies of State Formation in Eastern Inner Asia", **Asian Perspectives**, University of Hawai'i Press, vol. 46, no. 2, Fall 2007, s. 262.

⁶⁷⁹ **A.e.**

⁶⁸⁰ **A.e.**

⁶⁸¹ Krader, **a.g.e.**, s. 144-145.

⁶⁸² Herbert Franz Schurmann, "Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century", **The History of Mongolia**, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, s. 177.

⁶⁸³ **A.e.**

Cengiz'in ilk yıllarında diğer göçebe toplumlarda olduğu gibi tesadüfi vergilendirme şeklinde olduğunu, fetihlerden sonra devlet genişleyince bu sistemin daha düzenli bir hale gelme gerekliliğinin kendisini dayattığını söyler.⁶⁸⁴

Kağan, han, hatun ya da başka bir yönetici tarafından bazı kişi ya da kişiler bütün vergisel yükümlülüklerinden azade edilebilmektedir. *Tarkan* denilen ve yöneticilerine büyük hizmetlerde bulunan bu kişiler, vergisel muafiyetin yanı sıra belirli bir dereceye kadar yargısal dokunulmazlık da kazanmaktadır.⁶⁸⁵ Hem askeri hizmeti hem de aynı ödemeyi kapsayan vergisel muafiyet, bu kişilerin yanı sıra geniş Moğol ülkesinde oldukça çeşitlilik gösteren dinlerin ruhban sınıfına da tanınmış ve bu politika ödüllendirmeye ek olarak bazı kişileri yönetimin müttefiği haline getirmek için de kullanılmıştır.⁶⁸⁶

Moğol toplumsal yapısı, bir yöneticide kişileşmiş olan devlet egemenliği, özgür olmayan toplumsal emek, yönetici sınıfın aristokratik olması gibi birçok yönden Avrupa feodalizmi ile benzeşmektedir. Ancak iki yapı arasında, avam veya soylu bütün Moğolların ortak bir soydan görülmesi, Avrupa'da görülen kent endüstrisi ile kırsal ürünler arasındaki ekonomil zıtlıkların Moğollarda bulunmaması gibi önemli farklar da söz konusudur.⁶⁸⁷

Moğol toplumunda sıradan kadınların rolüne ilişkin veriler oldukça yetersizdir. Dolayısıyla, eldeki veriler büyük oranda soylu kadınlara yöneliktir. Vladimirtsov, poligaminin yaygın olduğunu ve Moğol toplum yapısının ataerkil bir nitelik gösterdiğini belirtir.⁶⁸⁸ De Nicola, Moğol hanlarının ölümüyle yeni hanın kurultay tarafından seçilip tahta geçmesine kadar olan *interregnum* sürelerinde sıklıkla kadınların başa geçtiğini söyler.⁶⁸⁹ Hanedan üyelerinin ve soylu kişilerin toplandığı

⁶⁸⁴ John Masson Smith Jr., "Mongol and Nomadic Taxation", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Harvard-Yenching Institute, vol. 30, 1970, s. 83.

⁶⁸⁵ Schurmann, *a.g.e.*, s. 183.

⁶⁸⁶ Vernadsky, *a.g.e.*, s. 349; Schurmann, *a.g.e.*, s. 184; Aigle, *a.g.e.*, s. 152.

⁶⁸⁷ Krader, *a.g.e.*, s. 147.

⁶⁸⁸ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 77. Aynı yönde bkz. Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967, s. 60.

⁶⁸⁹ Örneğin, Ögeday ölümünden sonra tahta geçmek üzere Köçü'yü işaret etmiş ancak Köçü babasından önce hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Köçü'nün en büyük oğlu Şiremun, Ögeday tarafından yeni veliaht olarak ilan etmiştir. Ancak Ögeday öldüğünde onun yedi oğlundan beşinin annesi olan Töregene Hatun, ki Köçü'nün de annesidir, buna itiraz etmiş ve en büyük oğlu Güyük'ün tahta geçmesi gerektiğini

Moğol *kurultay*larına kadınların da katılabildiği bilinmektedir.⁶⁹⁰ *Ordoların* yönetiminde oynadıkları rol de dikkate alındığında hanedan üyesi kadınların ve yöneticilerin eşlerinin Moğol siyasetinde başat⁶⁹¹ olmasa da önemli bir yer işgal ettiklerini göstermektedir.

Kadim Moğol geleneklerinde uyuşmazlığın çözümü için tarafların birbirleri ile güreş tuttukları görülmektedir.⁶⁹² Bu gelenek, büyük ihtimalle başlangıç toplumu hukukiliğinin bir yansıması olarak tarafların aralarındaki uyuşmazlığı düello yoluyla çözmesinin bir örneğidir.

Cengiz Han, tahta geçince barış ve düzeni sağlamak ve süregelen hırsızlık ile kan davası olaylarını engellemek adına sert yasaları yürürlüğe koymuştur. Zina ve hırsızlık suçları için ölüm cezası uygulanmıştır.⁶⁹³ Bunların dışında, *Yasa*'da yer alan bazı suçlar ise şöyledir; herhangi bir dini inancın ibadetlerine ve ritüellerine engel olmak, yargılama esnasında yalan söylemek, eşcinsellik gibi dine ve ahlaki ilkelere karşı suçlar, zorunlu hizmetin gereğini yerine getirmemek, görevini kötüye kullanmak, askeri disiplini ihlal etmek gibi hana ve devlete karşı suçlar.⁶⁹⁴ Cengiz Han'ın ticarete verdiği önem ile birlikte düşünüldüğünde *Yasa*'da yer alan ilginç bir düzenleme de bir tüccarın üçüncü defa iflas etmesi durumunda ölüm cezasına çarptırılmasıdır.⁶⁹⁵ Savaş esnasında geri çekilmek gerekirse ordunun savaşa ilk başladığı pozisyona dönmesi gerekmektedir. Cepheye dönmeyi reddeden askerler kağana ve diğer askerlere ihanet etmiş sayılır ve bunun cezası kafa kesilerek öldürülmeğdir. Bu türden ölüm, Moğollar için en aşağılık ölüm biçimidir, zira Moğol inancına göre kişinin ölürken kanı

söylemiş ve Güyük'ün kurultay tarafından han seçilmesine kadar birçok itiraz ve isyana rağmen saltanat vekili olarak ülkeyi yönetmiştir. Bkz. De Nicola, **a.g.e.**, s. 65-72.

⁶⁹⁰ Florence Hodous, "The Quriltai as a Legal Institution in the Mongol Empire", **Central Asiatic Journal**, Harrassowitz Verlag, vol. 56, 2012-2013, s. 89.

⁶⁹¹ Moğol kültüründe kadının rolü oldukça önemli olmasına rağmen toplumun özünde patriyarkal ve atasoylu bir örgütlenme modeline sahip olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Bkz. De Nicola, **a.g.e.**, s. 242.

⁶⁹² Ratchnevsky, **a.g.e.**, s. 48.

⁶⁹³ Ratchnevsky, **a.g.e.**, s. 94; Alinge, **a.g.e.**, s. 51-52. Cengiz Han'ın, yasaların dışında çeşitli olaylar ve konular hakkındaki görüşlerini de kayıt altına aldığını ve bunlara *bilig* dendiği söylenir. Bkz. Vernadsky, **a.g.e.**, s. 337.

⁶⁹⁴ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 354-355; Alinge, **a.g.e.**, s. 143-144.

⁶⁹⁵ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 358; George Lane, **Genghis Khan and Mongol Rule**, Greenwood Press, Westport-Connecticut, 2004, s. 37.

dökülürse öte dünyadaki yaşamı kötü etkilenir. Bu türden ölüm cezası bütün ihanet suçları için uygulanmaktadır.⁶⁹⁶

Ölüm cezası en sık rastlanan cezalandırma biçimlerindendir ve neredeyse her suç için uygulanabilir. Hanın klanından olan kişiler ise suç işlemeleri halinde genelde hapis yahut sürgün cezası ile karşılaşmaktadır.⁶⁹⁷ Yine, bir Çinlinin yahut Müslümanın öldürülmesi gibi kimi durumlar için tazminat cezaları da öngörülmüştür. Moğol hukuk sisteminde, bazı durumlarda kolektif sorumluluk ilkesinin devreye girdiği, suçlunun yanı sıra eşinin ve çocuklarının da sorumlu tutulduğu akılda tutulmalıdır.⁶⁹⁸ Buna dair bir örnek, otlakları yeşermesinden sonra ateşe veren ve kullanılamaz hale getiren kişilerin aileleri ile birlikte ölüm cezasına çarptırılmalarıdır.⁶⁹⁹ Moğol geçim biçimi için otlakların önemi dikkate alındığında söz konusu şedit cezalandırma biçiminin arkasındaki mantık yakalanacaktır.

Vernadsky, yargısal meselelerin Cengiz Han tarafından yurt büyüklerine, dini birimlere, tüccar loncalarına ve yerel yöneticilere bırakıldığını iddia eder.⁷⁰⁰ Hope ise Moğollarda, uyuşmazlıkları çözmek için merkezden kontrol edilen bir yargı mekanizmasının olmadığı, dolayısıyla kan davası ve kısas usullerine açık bir ortamın var olduğu görüşündedir.⁷⁰¹ Cengiz Han'ın üvey kardeşi olan Şigi-Kutuku'yu *ad hoc* olarak bazı uyuşmazlıkları yargılaması için görevlendirdiği ve onun da bu yargılama süreçlerini mavi bir deftere kaydettiği söylenmiştir.⁷⁰² Başka bir görüşe göre ise Şigi-Kutuku, Cengiz Han tarafından en üst dereceli yargılama makamı olarak atanmıştır.⁷⁰³

⁶⁹⁶ Aigle, **a.g.e.**, s. 148-149. Lane, Moğolların yüksek tabakadan kişilerin kanının dökülmemesi şeklinde bir batıl inanca sahip olduklarını bu nedenle de kralların ve benzeri yüksek görevlilerin infaz şeklinin bir haliye sarılarak ölene kadar tekmelenmek gibi şekillerde gerçekleştirildiğini söyler. Bkz. Lane, **a.g.e.**, s. 37.

⁶⁹⁷ Hanın klanına mensup kişilerin yargılanmasını o klanın büyüklerinden oluşan bir kurul yerine getirir. Bu kişi işlediği ilk iki suç için sadece uyarılır. Eğer üçüncü defa suç işlerse, uzak bir bölgeye sürgün edilir. Bir defa daha suç işlerse hapis cezasına maruz kalır. Eğer hala nedamet getirmediyse kaderini belirlemek için kabile büyüklerinden oluşan kurul toplanır. Bkz. Vernadsky, **a.g.e.**, s. 358.

⁶⁹⁸ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 356.

⁶⁹⁹ Kırılı, **a.g.t.**, s. 140.

⁷⁰⁰ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 358.

⁷⁰¹ Michael Hope, "Some Notes on Revenge and Justice in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran", **Journal of the American Oriental Society**, vol. 136, no. 3, July-September 2016, s. 561-566. Bu makale, bundan sonra 'Notes' olarak anılacaktır.

⁷⁰² Morgan, **Yasa**, s. 174.

⁷⁰³ Aigle, **a.g.e.**, s. 150; Lane, **a.g.e.**, s. 36.

Moğol kültüründe yargısal meseleler idari meselelerden ayrı görülmediğinden uzmanlaşmış yargı görevlilerine rastlanmamaktadır.⁷⁰⁴ Bununla birlikte, devlete karşı ihanet suçlarına ilişkin faaliyet gösteren *yargu* isimli mahkemelere kaynaklarda sıklıkla yer verilmektedir. *Yargu*, doğrudan kağana bağlı olan ve sıklıkla taht verasetine ilişkin uyuşmazlıklarda karşıt hizbi yargılayan bir tahkik heyeti niteliğindedir.⁷⁰⁵ Adı geçen heyetler, kalıcı bir organ değildir başka nedenlerle de toplanan *kurultay*lardan oluşturulmaktadır.⁷⁰⁶ Bunun dışında *ad hoc* atanan ve hususi uyuşmazlıkları çözüme kavuşturan *yarguci* isimli görevlilerin olduğu da çeşitli kaynaklarda yer alan bilgilerdendir.⁷⁰⁷ Bu mahkemelerin kullandığı resmi usullere ilişkin çok az bilgi olsa da işlendiği iddia edilen suça yönelik daha fazla bilgiyi yahut bir itirafı elde etmek için işkence yöntemlerini sıklıkla uyguladığı bilinmektedir. Ayrıca, hanedandan olan prenslerin sadece ev hapsi ile cezalandırıldıkları ancak Cengiz'in soyundan olmayan işbirlikçilerin ise infaz edildiği iddia edilmiştir.⁷⁰⁸ Bu bilgilere göre Moğollarda ihanet gibi siyasi suçların ve ayrılıkçı hiziplerin yargılanmasında *kurultay*ların başat rol oynadığı, kimi zaman bazı uyuşmazlıkların çözülmesi için *yarguci* isimli görevlilerin atanabildiği, bunun dışındaki uyuşmazlıkların ise önem derecelerine göre bulundukları yerin yöneticileri tarafından idari görevlerinin bir parçası olarak çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰⁹

Yasa'da mirasa ilişkin düzenlemeler ise geleneklerin uygulanmasından ibarettir. Buna göre, ailenin reisi öldüğünde malvarlığı oğullar arasında bölüştürülür ve en büyük oğul diğerlerine göre daha büyük bir payın sahibi olur. En küçük oğul, babasının yaşadığı evi yahut yurt denilen çadırı ve buna bağlı olan sürüleri miras alır.⁷¹⁰ Köle ve

⁷⁰⁴ Hodous, **a.g.e.**, s. 92.

⁷⁰⁵ Hope, **Notes**, s. 558.

⁷⁰⁶ Hope, **Transmission**, s. 88. Söz konusu siyasi yargılamalara ilişkin çok sayıda örnek için bkz. Hodous, **a.g.e.**, s. 92-95.

⁷⁰⁷ Hodous, **a.g.e.**, s. 87.

⁷⁰⁸ Hope, **Notes**, s. 558.

⁷⁰⁹ Bir yazar, kurultayların yargı organları olarak işlev görmesine dayanarak, Moğol hukuki düşüncesinde eşit oranda sorumluluk (kolejyal) ilkesinin ön planda olduğunu, dolayısıyla hukuki bir meselede verilecek kararların her zaman istişare ile ve oybirliğiyle alındığını iddia eder. Bkz. Hodous, **a.g.e.**, s. 97-99.

⁷¹⁰ Eski Moğol adetlerine göre babanın asıl mirası en küçük oğluna kaldığı söylenmiştir. Bkz. Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 78.

cariyelerden doğan oğullar da babalarının iradesine bağlı olarak mirasa ortak edilebilir.⁷¹¹

Moğolların Gizli Tarihi'nde anlatılan bir mesel, her ne kadar bu kaynağın bilimsel niteliği tartışılabilir olsa da hukukilik bağlamında dikkat çekicidir. Hikâyeye göre bir ziyafet esnasında karılarından birisi olan Yisui'nin tedirgin olduğu sezen Cengiz Han, bu durumdan şüphelenmiş ve kampta bulunan herkesin obasına göre sıralanmasını emretmiştir. Karısının eski nişanlısı olan yakışıklı bir genç adam ise bunlardan ayrı tutulmuştur. Cengiz Han sinirle bağırarak bu adamın ajan olduğunu, bu nedenle derhal kafasının kesilmesini emretmiştir. Buna göre, söz konusu olayda olduğu gibi buna benzer başka olaylarda da Cengiz Han, kişisel intikam hissi ile birisinin öldürülmesini emrettiğinde dahi her zaman kararını kişisel olma görüntüsünden kurtaracak meşru bir neden üretmeye çalışmıştır.⁷¹²

Moğollarda, erken devlet aşamasında henüz tam anlamıyla uzmanlaşmış bir yargı görevlileri ya da mahkemelerin olmadığı ancak kimi hususi durumlarda toplanan kurultayların *yargu* sıfatıyla mahkeme olarak görev yaptığı veya *ad hoc* yargı mekanizmalarının devreye girdiği anlaşılmaktadır. *Yargu* mahkemeleri, yöneticinin otoritesine tehlike teşkil eden hiziplerin ve taht rakiplerinin yargılanması için oluşturulan özel ve geçici mahkemelerdir. *Yarguci* isimli görevlilerin de diğer birçok idari görevlerinin yanı sıra kimi zaman yargısal ve adli görevleri de yerine getirdiği görülmektedir.

4. Norveç

İskandinavya yarımadasının batı ve kuzey bölümüne tekabül eden Norveç toprakları, dağlık arazileri ve bulunduğu enlem itibarıyla soğuk iklimi ile tarıma çok da elverişli olmayan bir bölgedir. Ancak, Körfez Akıntısının da etkisiyle bu enlemlerde bulunan başka yerlere göre ortalama 5 ila 7 derece civarında daha ılıktır ve

⁷¹¹ Vernadsky, **a.g.e.**, s. 357. Vladimirtsov, kadim Moğol toplumlarında bildiğimiz anlamıyla tamamen efendisinin malı sayılan ve kişisel mülkiyete tabi bir köleliğin olmadığını bunun yerine tabiyet ilişkisi içerisinde oldukları kabileye hizmet yükümlülükleri olan ve eski yaşantılarını çok büyük oranda idame ettiren vassal statüsünde kişilerin olduğunu söyler. Bkz. Vladimirtsov, **a.g.e.**, s. 100-101.

⁷¹² Ratchnevsky, **a.g.e.**, s. 165.

bu da tahıl üretimini mümkün kılmaktadır.⁷¹³ Kıyı kesimlerinin yanı sıra göller ve nehirler balık nüfusu açısından, ormanlar ve dağlar da av hayvanlarının çeşitliliği bakımından oldukça zengindir.⁷¹⁴

Norveç ile ilgili yazılı bilgilerin büyük bir kısmı, Hristiyanlığın bölgeye geç bir tarihte nüfuzu ile bağlantılı olarak, 12. ve 13. Yüzyıl dolaylarına ilişkindir. Ancak dikkatli bir tasnif yapıldığında, özellikle hukuk normlarının ve örfün güçlü geleneksel karakteri ve arkeoloji biliminin yardımıyla daha eski dönemlere ilişkin bilgilere de ulaşılabilir.⁷¹⁵

İ.S. 9. Yüzyıla kadar Norveç, dağlık arazisinin ve fiyortlardan oluşan kıyı şeridinin de etkisiyle siyasi olarak birbirinden bağımsız, dağınık ve farklı bölgelerden oluşmaktadır. Dinsel, dilsel ve geleneksel açıdan yeknesaklık arz eden nüfusun büyük çoğunluğu, birbirinden uzak mesafelerde bulunan yerleşimlerde ve çiftliklerde yaşayıp ülke içinden ziyade dış ülkelerle düzensiz bir ticari ilişki içerisinde.⁷¹⁶ Temel geçim biçimini ise sığır yetiştiriciliği ve çok daha az oranda tarım oluşturmaktadır.⁷¹⁷ Her bölgede siyasi liderler vardır ancak yerel idare aslen *thing* denilen halk meclislerinin uhdesindedir. Bu meclislerde hukuki meseleler yargılanır ve genel sorunlar tartılışp çözüme kavuşturulur.⁷¹⁸

Bagge, Norveç'in o dönem için Avrupa'da siyasi birliğin muhtemelen en kolay kurulabileceği ülke olduğunu söyler ve bunu da iki nedene dayandırır. Birinci neden, nüfusun çoğunluğunun kıyı şeridinde yaşıyor olması nedeniyle deniz yoluyla iletişim olanaklarının elverişliliği, dolayısıyla krallığın denizi kontrol edebildiği sürece ülkenin de kontrolünü kolaylıkla sağlayabileceğidir. İkincisi de nüfusun seyrekliğinden ötürü merkezi otoriteye karşı çıkacak direniş merkezlerinin oluşmasının epey zor

⁷¹³ Sverre Bagge, **Cross and Scepter: The Rise of the Scandinavian Kingdoms from the Vikings to the Reformation**, Princeton University Press, 2014, s. 10. Bu kitap, bundan sonra 'Cross' olarak anılacaktır.

⁷¹⁴ A.e., s. 11.

⁷¹⁵ Aron Yakovlevich Gurevich, "The Early State in Norway", **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, s. 404.

⁷¹⁶ Ole-Albert Rønning Nordby, **The Judicial Oath in Medieval Norway: Compurgation, Community and Knowledge in the Thirteenth Century**, Dissertation for the degree of philosophiae doctor, Department of Archaeology, Conservation and History, University of Oslo, 2018, s. 21.

⁷¹⁷ Gurevich, a.g.e., s. 404.

⁷¹⁸ A.e.

olmasıdır.⁷¹⁹ Ancak, siyasi olarak birleşmeye engel teşkil etmeyen bu yapı, aynı zamanda bunun için çok teşvik edici de değildir. Çünkü Trøndelag muhtemel bir istisna olmak üzere hiçbir bölge diğerlerini fethedecek kadar güçlü değildir.⁷²⁰ Nitekim güneydeki Danimarka başta olmak üzere dış ülkelerden gelen baskılar ve yaptıkları akınlar neticesinde büyük servetlerle birlikte eve dönen Viking şefleri siyasi birleşme bakımından muhtemel itici güçler olmuştur.⁷²¹

Erken devlet oluşumundan önce Norveç toprakları birbirinden bağımsız birçok küçük şeflikten oluşan bir siyasi yapılanmaya sahiptir.⁷²² Şeflikler dönemi Norveç’inde şeflerin yanı sıra toprak sahibi özgür köylülerin, muhtemelen yarı özgür durumdaki toprak kiracılarının ve kölelerin oluşturduğu bir toplumsal yapının olduğunu söylemek mümkündür.⁷²³ İ.S. 9. Yüzyıldan itibaren, bu insanlar, diğer ülkeleri yağmalayıp fethederek, Kuzey Atlantik’te yer alan adalarda koloni yerleşimleri kurarak Viking Çağı’nı başlatırlar.⁷²⁴ Bu akınlarla bağlantılı olarak, Norveç topraklarında nüfusun büyük çoğunluğunu hâkimiyeti altına alan ilk siyasi birlik, ülkenin doğusunun bir kısmını elinde bulunduran ve buna ek olarak batısı ile kuzeyinde de bazı toprakları fetheden Güzelsaçlı Harald (*Harald Hårfager*), tarafından İ.S. 9. Yüzyılın sonlarına doğru kurulur.⁷²⁵

Güzelsaçlı Harald’ın ölümünden sonra tahta kimin geçeceğine dair bir halefiyet kuralı olmadığından oğulları arasında buna dair anlaşmazlık çıkmıştır.⁷²⁶ Bu taht

⁷¹⁹ Sverre Bagge, “Division and Unity in Medieval Norway”, **Franks, Northmen and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe**, ed. Ildar H. Garipzanov & Patrick J. Geary & Przemyslaw Urbanczyk, Turnhout/Belgium, Brepols Publishers, 2008, s. 154.

⁷²⁰ A.e., s. 155.

⁷²¹ A.e.

⁷²² Sverre Bagge & Saebjörg Walaker Nordeide, “The Kingdom of Norway”, **Christianization and The Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus’ c. 900-1200**, ed. Nora Berend, Cambridge University Press, 2007, s. 127. Jones, Norveç’te süregelen parçalı siyasi yapının erken Viking Çağı’nda da devam ettiğini, hatta parçalanma eğiliminin onbirinci yüzyıla kadar devam ettiğini söyler. Bkz. Gwyn Jones, **A History of the Vikings**, Oxford University Press, reprinted in 1969, s. 79.

⁷²³ Stefan Brink, “Law and Society: Politics and Legal Customs in Viking Scandinavia”, **The Viking World**, ed. Stefan Brink & Neil Price, Routledge, 2008, s. 24. Bu makale, bundan sonra ‘Law’ olarak anılacaktır.

⁷²⁴ Gurevich, a.g.e., s. 405.

⁷²⁵ Gurevich, a.g.e., s. 405; Jones, a.g.e., s. 90; Claus Krag, “The Early Unification of Norway”, **The Cambridge History of Scandinavia: Volume I Prehistory to 1520**, ed. Knut Helle, Cambridge University Press, 2003, s. 186. Bu makale, bundan sonra ‘Unification’ olarak anılacaktır.

⁷²⁶ Gurevich, a.g.e., s. 406.

kavgaları neticesinde Güzelsaçlı Harald'ın soyundan gelenler üç kuşağa kadar Norveç'in bir kısmına hükmetmeye devam etmişlerdir.⁷²⁷ Bir kısmına hükmedebilmişlerdir, zira Güzelsaçlı Harald'dan sonra fethedilen topraklar elde tutulamamış ve eski parçalı siyasi yapı yeniden ortaya çıkmıştır.⁷²⁸ Ancak her ne kadar tahta kimin geçeceğine dair bir kural olmasa da krallığın Güzelsaçlı Harald'ın soyundan gelenlerde olması gerektiğine dair fikir yavaş yavaş tohumlarını ekmeye başlamıştır. Güzelsaçlı Harald'ın potansiyel siyasi rakiplerini elimine etmek ve gücünü pekiştirmek için yürüttüğü politikalardan birisi de hâkimiyeti altında bulundurduğu farklı bölgelerdeki güçlü ailelerin ve yerel şeflerin kızları ile yaptığı evliliklerdir.⁷²⁹ Böylece kurulan hısımlık ilişkileri, doğan çocuklar ile birlikte daha da güçlenmiş ve Güzelsaçlı Harald'ın bu bölgeler üzerindeki etkisini arttırarak siyasi istikrarı korumasına yardımcı olmuştur.⁷³⁰ Bu politika, her ne kadar Harald'ın sağlığı esnasında krallığının devamı açısından yararlı olsa da kendisinden sonrası için potansiyel bir siyasi bölünme ve taht kavgası nüvelerini de içerisinde barındırmaktadır.

İ.S. 10. Yüzyılın ortalarından itibaren Danimarka kralı Mavidişli Harald güç kazanarak Norveç topraklarını da hâkimiyeti altına almıştır. Danimarka krallarının Norveç üzerindeki etkisi Olaf Trygvasson'un 995 yılında tahtı ele geçirmesine kadar büyük oranda devam etmiştir.⁷³¹ 1035 yılında Büyük Knut'un ölümü ile Danimarka krallığı parçalanmış, böylece Norveç Olaf Haraldsson'un oğlu İyi Magnus'un yönetiminde tamamen bağımsız bir devlet olarak varlığını devam ettirme fırsatı yakalamıştır. Bu tarihten itibaren Norveç topraklarının siyasi olarak birleşme süreci tek bir yönde ve hep ileriye doğru olmuştur.⁷³²

Norveç, hiçbir zaman kelimenin tam anlamıyla feodal bir devlete sahne olmamış ve feodalizmin ön şartları bu topraklarda tamamen olgunlaşmamıştır. Ancak Norveç

⁷²⁷ Krag, **Unification**, s. 191. Güzelsaçlı Harald'dan sonra neredeyse bir asır boyunca hiçbir Norveç kralının yatağında huzur içinde ölmediği söylenmiştir. Bkz. Jones, **a.g.e.**, s. 390.

⁷²⁸ Jones, **a.g.e.**, s. 94, Krag, **Unification**, s. 191.

⁷²⁹ Karl Christian Alvestad, "A Kingdom for My Bed: Marriage, Sexuality and Power in Harald Fairhair's Conquest of Norway", **Royal Studies Journal**, Winchester University Press, vol. 6, no. 2, 2019, s. 59-60.

⁷³⁰ **A.e.**, s. 60.

⁷³¹ Claus Krag, "The Creation of Norway", **The Viking World**, ed. Stefan Brink & Neil Price, Routledge, 2008, s. 647. Bu makale, bundan sonra 'Creation' olarak anılacaktır.

⁷³² **A.e.**, s. 648.

devleti, Orta Çağın sonlarında daha gelişmiş Avrupalı devletlerin ve Kilise'nin etkisiyle harici olarak bir feodal monarşi görünümünde olmuştur.⁷³³ Norveç erken devletinin diğer Avrupa krallıklarına nazaran en önemli niteliklerinden birisi köylü nüfusun ekseriyetinin yerel idareden ve savunmadan tamamen dışlanmamış olması, yönetici tabakanın bu kesimi kişisel özgürlüğünden mahrum edemeyip, kral ve uyrukları arasındaki doğrudan bağlantıyı kesmemesidir.⁷³⁴

Araziler üzerindeki aile mülkiyeti söz konusudur ve bu mülkiyet kişinin adeta vücudunun organik bir parçası gibidir. Bu nedenle, mülkiyete el koyma, erken devletin kurulduğu zaman dilimi içerisinde Norveç topraklarında mümkün değildir.⁷³⁵ Hristiyanlığın kabul edilmesinden sonra dahi *odel land* denilen bu araziler üzerindeki hısımlık ilişkilerine dayanan haklar varlığını devam ettirmiş ve bu araziler büyük oranda aile mülkiyetinde kalmıştır.⁷³⁶ Ancak Kral Olaf Haraldsson (1015-1030) ile birlikte monarşinin güçlendirilmesi amacıyla bütün ülkenin kralın özel mülkiyetine tabi olduğu düşüncesi ortaya atılmıştır. Bu durum pratikte çok bir şeyi değiştirmemiş ve halk arazileri elinde tutmaya devam etmiştir, ancak bu düşünce devletin meşruiyetini sağlamlaştırmak için yeni bir ideolojik temel arayışını göstermektedir.⁷³⁷ Kral Olaf Haraldsson'un pagan dinini tasfiye etme siyasetine paralel olarak yürüttüğü bu politikalar, çoğunluğun tepkisi ile karşılaşmış ve nihayetinde kral Norveç'i terk etmek zorunda kalmıştır.⁷³⁸

Gurevich, Norveç'te yönetilenlerden düzenli olarak alınan bir verginin olmadığını, ancak insanların zaman zaman yöneticiye hediyeler verdiklerini ve kralı maiyetiyle birlikte sıklıkla ziyafetlerde ağırladıklarını iddia eder. Bunun sebebi olarak da halkın özgürlük anlayışını gösterir.⁷³⁹ Bahsedilen ağırlama yükümlülüğüne *veizla*

⁷³³ Gurevich, **a.g.e.**, s. 403.

⁷³⁴ **A.e.**

⁷³⁵ Jones, **a.g.e.**, s. 155; Gurevich, **a.g.e.**, s. 409.

⁷³⁶ Helle Vogt, **The Function of Kinship in Medieval Nordic Legislation**, Leiden, Brill, 2010, s. 211-215.

⁷³⁷ Gurevich, **a.g.e.**, s. 411. Ancak zaman içerisinde toprak sahipliğine ilişkin bu durum büyük değişiklik göstermiştir. Tahminlere göre, 14. Yüzyılın başlarında, arazilerin % 7'si krala, % 40'ı Kilise'ye, %20'si aristokrasiye ve % 33'ü köylülere aittir. Bkz. Bagge, **Cross**, s. 122.

⁷³⁸ Gurevich, **a.g.e.**, s. 412.

⁷³⁹ **A.e.**, s. 407.

denir ve buna göre kral ve maiyeti bir yere gittiğinde yakındaki köylülerin bu kişilerin onuruna verilecek büyük ve pahalı ziyafetlere katkı sunmaları gerekmektedir.⁷⁴⁰

Erken İskandinav toplumlarında kölelik vardır ve kabaca 12. Yüzyılın sonlarına kadar da varlığını devam ettirmiştir. Viking çağında ve sonrasında, ele geçirilen yabancı kölelerin ticareti oldukça önemli bir yere sahiptir ve çok geniş bir coğrafya ile bu bağlamda ticari ilişkiler sürdürülmüştür.⁷⁴¹ Yasa metinlerinde, Norveçli ve yabancı köleler için farklı düzenlemelere yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, *Gulathing Yasası*'nda borç köleliğine dair maddeler yer almaktadır.⁷⁴² Köleler sahiplerine ait bir mal olarak görülürler ve bu nedenle birisinin kölesini öldürmesi, açıkça ilan ettiği takdirde, suç addedilmez.⁷⁴³

Kadim Norveç de diğer birçok toplum gibi oldukça ataerkil bir yapıya sahiptir ve kadının kamusal alandaki rolü oldukça kısıtlıdır.⁷⁴⁴ Hristiyanlık öncesi pagan inancının hâkim olduğu dönemlerde kadınların durumunu anlayabilmek için evlilik anlaşmasının iki aile reisi erkek arasında yapıldığını ve kadının çoğu zaman kaderini belirleyecek bu anlaşmaya şahit dahi olamadığını söylemek yeterince açıklayıcıdır.⁷⁴⁵ Bu dönemde, çok eşliliğin var olduğunu ve bir erkeğin birden fazla kadınla evlenebildiği gibi metresleriyle nikâhsız ilişki yaşadığını da belirtmek gerekir.⁷⁴⁶ Hristiyanlıktan sonra ise kilisede gerçekleştirilen düğün törenlerinde kadınların kamuya açık bir biçimde ve sesli olarak evliliğe rıza göstermeleri de zorunlu

⁷⁴⁰ Hans Jacob Orning, "Festive Governance: Feasts as Rituals of Power and Integration in Medieval Norway", **Rituals, Performatives and Political Order in Northern Europe c. 650-1350**, ed. Wojtek Jezierski & Lars Hermanson & Hans Jacob Orning & Thomas Smaberg, Turnhout/Belgium, Brepols Publishers, 2015, s. 197.

⁷⁴¹ Ruth Mazo Karras, **Slavery and Society in Medieval Scandinavia**, Yale University Press, 1988, s. 49. Brink, toplum içerisinde köle kullanımının çok da yaygın olmadığı, daha çok şeflerin ve büyük toprak sahiplerinin tarlalarında çalışan kölelerin bulunduğu fikrindedir. Bkz. Stefan Brink, "Slavery in the Viking Age", **The Viking World**, ed. Stefan Brink & Neil Price, Routledge, 2008, s. 54-55.

⁷⁴² Karras, **a.g.e.**, s. 53-54.

⁷⁴³ Stefan Brink, "Law, Society and Landscape in Early Scandinavia", **Comparative Law and Anthropology**, ed. James A.R. Nafziger, Edward Elgar Publishing, 2017, s. 330. Bu makale, bundan sonra 'Landscape' olarak anılacaktır.

⁷⁴⁴ Jenny Jochens, **Women in Old Norse Society**, Ithaca/New York, Cornell University Press, 1995, s. 162; Ben Raffield & Neil Price & Mark Collard, "Polygyny, Concubinage and the Social Lives of Women in Viking-Age Scandinavia", **Viking and Medieval Scandinavia**, vol. 13, Turnhout/Belgium, Brepols Publishers, 2017, s. 187.

⁷⁴⁵ Jochens, **a.g.e.**, s. 45; Lars Ivar Hansen, "Inheritance, Property and Marriage in Medieval Norway", **Married Women and The Law in Premodern Northwest Europe**, ed. Cordelia Beattie & Matthew Frank Stevens, Woodbridge/UK, The Boydell Press, 2013, s. 12.

⁷⁴⁶ Raffield vd., **a.g.e.**, 169.

koşullardan birisi olarak benimsenmiştir.⁷⁴⁷ Ancak bunun gibi bazı hukuki gelişmelerin dışında, kadının toplumsal konumu pagan döneminden çok da farklı olmamıştır.⁷⁴⁸ Norveç hukukundaki mirasa ilişkin düzenlemelere bakıldığında da ataerkilliğin çok güçlü olduğu gözlemlenmektedir. Baba soyundan akrabalar, ana soyundaki denklere göre daha fazla miras hakkına sahiptir. Ancak bununla da kalınmaz, baba soyundaki uzak dereceden akrabalar dahi ana soyundaki yakın akrabalara göre daha fazla hak sahibidir. Bölgesel yasalardaki bu ataerkil eğilimler ancak Kraliyet Yasası (*Landsloven*) ile birlikte kısmen kırılmış ve kız çocuklarına da oğlan çocuklarının yarısı kadar miras hakkı tanınmıştır.⁷⁴⁹

Pagan inancının hâkim olduğu zamanlarda din ve siyasi gücün birbiri ile yakından bağlantılı olduğu bilinmektedir. Profesyonel rahiplik olmadığından, yerel şefler bölgeden bölgeye kimi değişiklikler gösteren kült ve inanç sisteminin de liderliğini yürütmüştür.⁷⁵⁰

Norveç erken devletinin emekleme aşamasında, düzenli bir ordu yoktur, herkesin silah taşıma hakkı vardır dolayısıyla halk aynı zamanda ordudur. Devlet yönetiminde uzmanlaşmış bir yönetim aygıtı da henüz yoktur.⁷⁵¹ Bütün bu kurumsal gelişmeler, Hristiyanlığın kabulünden sonraki dönemlerde görülecektir.

Monarşinin iyiden iyiye güç kazanması ve kurumsallaşması, Güzelsaçlı Harald hanedanının bitmesinden sonra başa geçen krallar⁷⁵² Olav Tryggvason (995-1000) ve Olaf Haraldsson'un⁷⁵³ (1015-1030) Hristiyanlığı kabul ederek⁷⁵⁴ pagan kültürünü kontrol eden eski güç odaklarını zayıflatmaya çalışması ile hız kazanmıştır. Bu iki

⁷⁴⁷ Jochens, **a.g.e.**, s. 45.

⁷⁴⁸ **A.e.**, s. 165.

⁷⁴⁹ Vogt, **a.g.e.**, s. 160; Hansen, **a.g.e.**, s. 17.

⁷⁵⁰ Sverre Bagge, "Christianization and State Formation in Early Medieval Norway", **Scandinavian Journal of History**, Taylor & Francis Group Ltd., vol. 30, no. 2, June 2005, s. 115. Bu makale, bundan sonra 'Christianization' olarak anılacaktır.

⁷⁵¹ Gurevich, **a.g.e.**, s. 408-409.

⁷⁵² Güzelsaçlı Harald'dan sonra gelen kralların biri dışında hepsi Hristiyanlığı kabul etmiştir. Bkz. Bagge, **Cross**, s. 67.

⁷⁵³ Bu kral, daha sonradan Hristiyanlık dini için bir şehit ve aziz kabul edilmiştir ve kendisinden Aziz Olaf olarak bahsedilir.

⁷⁵⁴ Olav Trygvasson çok büyük ihtimalle İngiltere'de vaftiz edilerek Hristiyanlığı kabul ederken Olaf Haraldsson'un vaftiz edilmesi Fransa'daki Rouen şehrinde gerçekleşmiştir. Bkz. Bagge / Nordeide, **a.g.e.**, s. 135.

kraldan önce de Hristiyanlığı kabul edip ülkeyi de bu dine döndürmeye çalışan krallar olmuştur. Örneğin, Güzelsaçlı Harald oğlu Hakon'u İngiltere'deki Kral Athelstan'ın himayesine bırakmış ve burada Hristiyan olarak yetiştirilen Hakon daha sonra Norveç'e geri dönerek ilk misyonerlik faaliyetlerini yürüten kral olmuştur.⁷⁵⁵ Ancak halktan gelen tepki çok güçlü olduğu için Olav Trygvasson ve Olaf Haraldsson'dan önceki krallar, Hakon da dâhil olmak üzere, bu isteklerinde başarılı olamamışlardır.⁷⁵⁶ Hristiyan krallar, pagan tapınaklarını yıkıp kurban ritüellerini yasaklayarak, kült, *thing* ve yöneticiden oluşan kadim ademi merkeziyetçi yapıyı bilinçli olarak tasfiye etmeye çalışmıştır.⁷⁵⁷

Siyasi merkezileşmeye katkı sunan bir diğer gelişme, hususi törenleri ve uzmanlaşmış rahipleriyle kilise örgütünün kurulmasıdır.⁷⁵⁸ Yazının idari amaçlarla kullanılmaya başlanması da yeni dinin kabulü ve kilise örgütünün krallık yönetim aygıtı ile birlikte palazlanması neticesinde gerçekleşir.⁷⁵⁹ Yine, daha önceden bir kurula tabi olmayan taht verasetinin Hristiyanlık ile birlikte tanrının bahşettiği otoriteye dayanan, hanedan içi halefiyete dönüştüğünü böylece krallığın daha da kurumsal hale geldiğini de eklemek gerekmektedir.⁷⁶⁰ Buna bağlı olarak Olaf Haraldsson'dan sonra tahta henüz 11 yaşındaki oğlu Magnus ve ondan sonra da Olaf'ın üvey kardeşi Harald Sigurdsson geçmiştir.⁷⁶¹ Hristiyanlığı yayma girişimleri ile paralel giden bir süreç de krallar tarafından yeni kentlerin kurulmaya başlanması ve bu yerleşimlerin yeni ideolojinin güç merkezleri olarak kurgulanmasıdır.⁷⁶²

Kurumsallaşma sürecinde gerçekleşen bir diğer gelişme, ilk başlarda kralın yakın koruması ve askeri birliklerinin çekirdiğini oluşturan, güçlü ailelerin genç çocuklarından oluşan birtakım saray görevlilerinin, zamanla daha da genişleyerek

⁷⁵⁵ A.e.

⁷⁵⁶ Anders Winroth, **The Conversion of Scandinavia: Vikings, Merchants and Missionaries in the Remaking of Northern Europe**, Yale University Press, 2012, s. 115.

⁷⁵⁷ Saebjörg Walaker Nordeide, **The Viking Age as a Period of Religious Transformation: The Christianization of Norway from AD 560-1150/1200**, Turnhout/Belgium, Brepols Publishers, 2011, s. 310; Bagge, **Cross**, s. 66-67; Gurevich, **a.g.e.**, s. 410; Krag, **Unification**, s. 194; Winroth, **a.g.e.**, s. 150-151.

⁷⁵⁸ Bagge, **Cross**, s. 70; Krag, **Unification**, s. 196.

⁷⁵⁹ Bagge / Nordeide, **a.g.e.**, s. 157-160.

⁷⁶⁰ Bagge, **Christianization**, s. 125.

⁷⁶¹ Krag, **Unification**, s. 196.

⁷⁶² Nordeide, **a.g.e.**, s. 314-315.

düzenli bir yönetim aygıtına dönüşmesidir. Siyasi, askeri, hukuki ve idari görevler üstlenen bu kişilere, kral kendilerine yaptıkları hizmetlerin karşılığında arazi bağışladığı için arazili adamlar (*lendir menn*) denmektedir.⁷⁶³

Viking Çağı Norveç toplumlarında hukukun oldukça önemli ve yoğun bir yer işgal ettiğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır.⁷⁶⁴ Hristiyanlık öncesi dönemde, Norveç krallarının yargısal yetkisi yoktur. Yerel *thing* meclislerinin yanı sıra 9. ve 10. Yüzyıldan itibaren bölgesel *thing* meclisleri de kurulmaya başlamış ve krallar ya da kraliyet görevlileri bunlara düzenli olarak katılmasına rağmen yargı yetkisi esasen bu meclislerde kalmıştır. *Thing*, Hristiyanlık öncesi dönemde sadece hukuki bir kurum değil aynı zamanda siyasi, ekonomik ve törensel (kült) otoriteye sahip bir kurumdur.⁷⁶⁵ Elbette ki güçlü krallar zaman zaman bu meclislerin üzerinde baskı kurarak istedikleri kararları çıkartabilmiştir ama ilkesel olarak *bönder*’in yani halkın yargı yetkisi devam etmiştir.⁷⁶⁶ Zaman içerisinde halkın bu kurullar üzerindeki yetkileri gitgide azalmış ve esas kontrol kraliyetin eline geçmiştir.⁷⁶⁷ Özgür erkeklerden oluşan *thing* meclislerini kurumsallaşmış bir mahkemeden ziyade hususi bir uyuşmazlığı çözmek üzere *ad hoc* bir araya gelmiş teşekküller olarak düşünmek gerekir.⁷⁶⁸

Thing üyelerinin bazıları hukuki meselelerde görece daha fazla tecrübe ve bilgi sahibi olmaktadır. *Lagmann* denilen ve dilimize hukuk adamı olarak tercüme edilebilecek bu kişiler, başlarda halkı temsil ederken zaman içerisinde resmi yargıç ünvanı kazanmış ve böylece kraliyetin yargı üzerindeki kontrolü gerçekleşmiştir.⁷⁶⁹ Hukuk adamlarının görüşlerine büyük önem verilip saygı gösterilse de erken dönem geleneksel yargılama usulünde bu görüşlerin *thing* açısından resmi bir bağlayıcılığı

⁷⁶³ Krag, **Unification**, s. 199-200.

⁷⁶⁴ Öyle ki, İngilizce’deki ‘law’ sözcüğünün kökeni Eski Norveççe’deki *lagu* ve *løg* sözcüklerine dayanmaktadır. Bkz. Brink, **Law**, s. 24.

⁷⁶⁵ Frode Iversen, “The Urban Hinterland: Interaction and Law-areas in Viking and Medieval Norway”, **Viking-Age Transformations: Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia**, ed. Zanette Glörstad & Kjetil Loftsgarden, Routledge, 2017, s. 251.

⁷⁶⁶ Gurevich, **a.g.e.**, s. 407; Alexandra Sanmark, “The Communal Nature of the Judicial Systems in Early Medieval Norway”, **Collegium Mediaevale**, Novus forlag, vol. 19, 2006, s. 50-51.

⁷⁶⁷ Sanmark, **a.g.e.**, s. 53.

⁷⁶⁸ Sören Koch, “Consequences of Changing Expectations to Law and Its Institutions”, **The Legal History Review**, Brill/Nijhoff, vol. 83, Issue 3-4, 2015, s. 465.

⁷⁶⁹ Sanmark, **a.g.e.**, s. 54-55.

yoktur.⁷⁷⁰ Bagge'ye göre *thing* yargılamalarında üçüncü bir tarafın yargılamasından ziyade iki tarafın aralarındaki uyuşmazlığı, bölgenin ileri gelenlerinin huzurunda tazminat yoluyla çözmesi söz konusudur.⁷⁷¹

Hristiyanlığın kabulü ile birlikte katı dini kuralların ihlali de yargının alanına girmiş ve ilk başlarda yerel meclislerde olan bu ihlalleri yargılama yetkisi nihayetinde kilise mahkemelerine geçmiştir.⁷⁷² Kimi eylemlerin tanrıya, topluma ve düzene karşı suç teşkil ettiği ve bu nedenle de cezalandırılması gerektiği düşüncesine dayalı bir kamusal adalet anlayışı yerleşmeye başlamıştır.⁷⁷³ 12. Yüzyılın ortalarında ise birçok düzenlemeyi içeren ve belirli bir bölgede⁷⁷⁴ yürürlükte olan *Gulathing Yasası* yazılı hale getirilmiştir.⁷⁷⁵ Birçok bölgesel yasanın varlığını devam ettirdiği 1274 yılına gelindiğinde, Kral Magnus Lagaböte⁷⁷⁶ ilk defa bütün ülke sathında geçerli olacak ve 1604 yılına kadar da bu özelliğini devam ettirecek olan Kraliyet Yasası'nı (*Landslov*) ilan etmiş ve ülkenin uzun zamandır süregelen siyasi olarak birleşmesi sürecini pekiştirmiştir.⁷⁷⁷ Böylece, kilise ile ilgili meselelerde olmasa bile dünyevi meselelerde ilk defa bütün Norveç'te geçerli olacak bir yasa oluşturulmuştur.⁷⁷⁸ Kralın yasa koyucu otorite olarak görülmesinin meşruiyet kaynağı ise artık bir aziz kabul edilen eski krallardan Olaf Haraldsson'a dayandırılmıştır.⁷⁷⁹ Bu yasa ile birlikte, hukuk adamları (*lagmann*) kral tarafından atanan resmi birer görevli haline gelmiştir, dolayısıyla hukuki danışman olmaktan ziyade bağlayıcı kararlar verebilen yargıç sıfatını kazanmışlardır.⁷⁸⁰ Ülke, on ayrı yargı çevresine bölünmüş ve bunlardan her birine kralı

⁷⁷⁰ Koch, **a.g.e.**, s. 466.

⁷⁷¹ Bagge, **Cross**, s. 88.

⁷⁷² Bagge, **Cross**, s. 71.

⁷⁷³ **A.e.**, s. 89.

⁷⁷⁴ Günümüz Norveç topraklarının batısına ve güneyine tekabül eden bir bölgede geçerli olmuştur. Bkz. Nordby, **a.g.t.**, s. 29.

⁷⁷⁵ Sanmark, **a.g.e.**, s. 33.

⁷⁷⁶ Magnus'un lakabı olan bu sözcük, yasa tamircisi ya da ustası anlamına gelir.

⁷⁷⁷ Koch, **a.g.e.**, s. 465; Iversen, **a.g.e.**, s. 271; Krag, **Creation**, s. 650; Vogt, bu yasanın küçük değişikliklerle 1687 yılına kadar geçerliliğini devam ettirdiği fikrindedir. Bkz. Vogt, **a.g.e.**, s. 44.

⁷⁷⁸ Vogt, **a.g.e.**, s. 44.

⁷⁷⁹ Jörn Öyrehagen Sunde, "Daughters of God and Counsellors of the Judges of Men: Changes in the Legal Culture of the Norwegian Realm in the High Middle Ages", **New Approaches to Early Law in Scandinavia**, ed. Stefan Brink & Lisa Collinson, Turnhout/Belgium, Brepols Publishers, 2014, s. 135.

⁷⁸⁰ Koch, **a.g.e.**, s. 466.

temsil eden *lagmann*lar atanmıştır.⁷⁸¹ Ayrıca, önceden yargılama konusunda yetkisi bulunmayan krallar, bağlayıcı kararlar veren *lagmann*ların bu kararlarını bozabilen bir üst derece yargıç pozisyonunu elde etmiştir.⁷⁸² Yasa içerisinde yer alan bazı düzenlemeler, öncesinde kilisenin yargı yetkisi altında bulunan yalancı şahitlik gibi kimi hukuki meselelerin artık dünyevi iktidarın yargı yetkisine geçtiğini ortaya koymaktadır.⁷⁸³ Böylece monarşinin, kilisenin oldukça genişlemiş yargı yetkisini sınırlayarak kendi yasa koyma yetkisini güçlendirdiği görülmektedir. 1276 yılına gelindiğinde ise yasama faaliyetlerinin hızla devam ettiği ve yalnızca şehirlere özgülenmiş ayrı bir genel yasanın çıkarıldığı görülmektedir.⁷⁸⁴

1274 tarihli Kraliyet Yasası'nın düzenlediği bir başka alan da vergilendirmedir. Barış zamanında uyruklara, sahip olunan ya da kiralanın arazinin değerine göre belirlenen bir orandaki yıllık vergiyi ödeme yükümlülüğü getirilmiştir.⁷⁸⁵ Ancak, Norveç krallarının Avrupa'daki diğer krallıklara göre elde ettikleri gelirler oldukça az olduğundan, halkın birçok kamusal hizmeti yerine getirme yükümlülüğü söz konusudur. Örneğin, yolların bakımı, kamu görevlilerinin ulaşımı gibi bazı işlerin görülmesi köylü nüfusun yükümlülükleri arasındadır.⁷⁸⁶

Norveç'te erken devletin Güzelsaçlı Harald'ın ilk siyasi birliği sağlaması ile kurulduğunu ve bu devletleşme sürecinin ileri ve geri adımlarla birlikte 13. Yüzyılda Kraliyet Yasası'nın ilanı itibariyle olgunlaşma aşamasına erdiğini söylemek mümkündür. Bu zaman dilimi içerisinde erken devletin her üç aşamasının izleri saptanabilir. Bürokratik aygıtın gelişmesi, kurumsallaşma, yeni bir ideolojik temelin yerleşmesi⁷⁸⁷ bu süreçte gerçekleşmiş ve günümüze kadar varlığını devam ettiren Norveç krallığı kurulmuştur.

⁷⁸¹ Knut Helle, "The Norwegian Kingdom: Succession Disputes and Consolidation", **The Cambridge History of Scandinavia: Volume I Prehistory to 1520**, ed. Knut Helle, Cambridge University Press, 2003, s. 381.

⁷⁸² Helle, **a.g.e.**, s. 381; Koch, **a.g.e.**, s. 466.

⁷⁸³ Nordby, **a.g.t.**, s. 36.

⁷⁸⁴ Sunde, **a.g.e.**, s. 140.

⁷⁸⁵ Helle, **a.g.e.**, s. 384.

⁷⁸⁶ **A.e.**

⁷⁸⁷ Sorensen, Güzelsaçlı Harald'ın oğlu Hakon'u İngiltere'de Kral Athelstan'a evlatlık olarak göndermesini, sadece Batı dünyası ile diplomatik ilişkilerini güçlü tutma isteğine değil aynı zamanda Hristiyanlık dininin krallık için elverişli temeli sağlayacağını görece kadar öngörülü olmasına bağlar.

Erken Orta Çağ dönemi Norveç yasalarında cinayet suçu iki ayrı kategoride yer almaktadır. Bunlardan birincisi, utanç verici ve onursuz bir şekilde işlenen öldürme eylemlerini içerir. Yakın akrabaların öldürülmesi, *thing* alanları ve kiliseler gibi barış ve korunma alanlarında işlenen cinayetler, dışarıdan kilitlenmiş bir evin ateşe verilmesi gibi eylemler bu kategoriye girmektedir.⁷⁸⁸ Bu türden cinayetler çok ağır suçlar olarak değerlendirildiklerinden, tazminat ödeme yoluyla cezalandırma mümkün olmamakta ve suçlu kişi sürgün (*outlaw*) ilan edilerek bütün yasal haklarından mahrum bırakılmakta ve mallarına el konulmaktadır. Artık hukuken bir kişi kabul edilmedikleri için bu suçlular, genelde ya herhangi birisi tarafından ya da resmi görevliler eliyle infaz edilirler.⁷⁸⁹ İkinci kategori ise öldürme eylemine sebep olarak hafifletici nedenler olduğunu gösterebilen kişilerin işlediği cinayetlerden oluşur. Bu türden olan vakalarda katil, öldürülen kişinin ailesine ve krala tazminat ödemeye mahkûm edilir.⁷⁹⁰

Norveç hukukundaki köklü bir kurum, yargısal meselelerin kamusallaştırılması yani hukuki meselelerin herkese ilan edilmesi ilkesidir. *Thing* meclislerinde yapılacak yargılama öncesinde taraflar arasındaki uyuşmazlığın herkesçe iyi bilinmesi gerekmektedir. Suçlanan taraf yaptığı eylemleri, suçlayan taraf da karşısındakini ne ile suçladığını duyurmak zorundadır. Yine yapılan sözleşmeler ve anlaşmalar da çok sayıda tanığın bulunduğu yerlerde aşikâr edilmelidir.⁷⁹¹ Bu ilkenin yansımalarından birisi, hırsızlık gibi gizli işlenen suçların en çok nefret uyandıran eylemler olmasıdır. Hırsızın görüldüğü anda öldürülmesi meşrudur, buna ek olarak hırsızların *thing* toplantılarına katılmaları da yasaktır. Gasp ise açıkça yapıldığından hırsızlığa göre daha hafif bir suç olarak görülür.⁷⁹² Nefret uyandıran suçlar kategorisi, hırsızlığın dışında toplumsal düzeni bozan büyücülük, yolda yapılan soygun ve kadın kaçırma gibi bazı suçları da kapsar ve bunların cezası genelde sürgündür.⁷⁹³ Bir kişi kölesini veya sürgün edilmiş birisini öldürürse ve bunu saklarsa cinayetten sorumlu tutulur,

Bkz. Preben Meulengracht Sorensen, "Religions Old and New", **The Oxford Illustrated History of the Vikings**, ed. Peter Sawyer, Oxford University Press, 1997, s. 219.

⁷⁸⁸ Torstein Jorgensen, "Civil and Clerical Homicide in Late Medieval Norway", **New Approaches to Early Law in Scandinavia**, ed. Stefan Brink & Lisa Collinson, Turnhout/Belgium, Brepols Publishers, 2014, s. 68.

⁷⁸⁹ A.e., s. 69.

⁷⁹⁰ A.e.

⁷⁹¹ Sanmark, **a.g.e.**, s. 37-38.

⁷⁹² A.e., s. 39.

⁷⁹³ Vogt, **a.g.e.**, s. 130.

ancak bunu herkese bildirirse bu eyleminden sorumlu tutulmaz.⁷⁹⁴ Cinayet işleyen birisi karşılaştığı ilk kişiye bunu bildirmelidir. Aynı şekilde, taksirle gerçekleşmiş bir ölüm olayına şahit olan birisi bunu hemen bildirmezse, o da cinayet suçlusu gibi görülür.⁷⁹⁵

Kadim Norveç hukukunda, bir sanık aklanmak için lehinde bir ya da daha fazla kişinin yeminli beyanına ihtiyaç duymaktadır. Örneğin, 13. Yüzyılın ortalarına tarihlenen *Frostathing Yasası*’na⁷⁹⁶ göre bir kişi ihanet, kundakçılık ya da cinayet gibi çok ciddi suçlamalara karşı 11 kişi⁷⁹⁷ ile birlikte bu eylemi yapmadığına dair yemin etmek zorundadır.⁷⁹⁸ Pek tabi ki bu usul, cinayeti gören bir kişinin olmaması durumunda uygulanır. Eğer olayı gören tanıklar varsa kişinin suç işlediği sabit olur. Ancak tanığın olmadığı durumlarda yemin usulü uygulanır ve kişi aklanır.⁷⁹⁹ Cinayet, büyücülük ve eşcinsel ilişki gibi bazı suçlarda, kızgın bir demiri taşımak ya da üzerinde yürümek veya kaynar su içerisinde saklanmış bir objeyi bulmak şeklinde cereyan eden çileli sınama (*ordeal*) yöntemlerine de başvurulmaktadır.⁸⁰⁰

Magnus Lagaböte’nin kral olduğu 1271 yılında, ölüm olaylarında karşı tarafa ödenen tazminatlara (*wergeld*) ilişkin geleneksel kolektif sorumluluk prensibi ulusal meclis tarafından tamamen ilga edilmiştir. Bu tarihten itibaren *wergeld* ödemeleri sadece katilin mallarından ve yalnızca maktulün varislerine yapılmaya başlanmıştır. Bu düzenleme, 1274 tarihli Kraliyet Yasası’nda da yer almıştır.⁸⁰¹

⁷⁹⁴ Brink, **Landscape**, s. 330, Sanmark, **a.g.e.**, s. 39.

⁷⁹⁵ Sanmark, **a.g.e.**, s. 39; Jorgensen, **a.g.e.**, s. 69.

⁷⁹⁶ Bu yasa, 1260 yılına tarihlenir ve Norveç’in kuzey bölgesinde yer alan ve Trondheim şehrinin merkezinde yer aldığı Trøndelag bölgesine aittir. Bkz. Nordby, **a.g.t.**, s. 33-34.

⁷⁹⁷ Yemin yardımcıları (*oath helper*) denilen ve sanığın lehine yemin eden bu kişilerin kimler olduğuna ve nasıl seçildiğine dair oldukça detaylı kurallar çeşitli bölgesel yasalarda ve Kraliyet Yasası’nda yer almıştır. Örneğin bu seçim usullerinden birisine göre bazı davalarda hem davacı hem de davalı taraf altışar kişi seçerler ve daha sonra bunların arasından iki kişi yemin yardımcısı olarak belirlenir. Nordby, bunu belirleyen makamın ya da kişinin yasalarda net bir şekilde yazmadığını ancak yargılamayı yapan meclislerin söz konusu seçimi yapmasının akla uygun olduğunu söyler. Bkz. Nordby, **a.g.t.**, s. 95-97. Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri’nde uygulanan jüri seçme usulü ile kadim Norveç hukukundaki yemin yardımcılarını seçme usulü arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

⁷⁹⁸ Nordby, **a.g.t.**, s. 65-66.

⁷⁹⁹ **A.e.**, s. 51-52.

⁸⁰⁰ Bagge, **Cross**, s. 88; Sanmark, **a.g.e.**, s. 57.

⁸⁰¹ Vogt, **a.g.e.**, s. 143.

Norveç'te Güzelsaçlı Harald'ın kurduğu ilk siyasi birliği idame ettirmek için geleneksel yöntemlerden birisi olan evliliğe dayalı ittifakları kullandığı ve bu anlamda çok önemli kurumsal değişiklikleri gerçekleştiremediği görülür. Bu durumun muhtemel bir istisnası, oğlunu İngiltere'de Kral Athelstan'ın yanına göndermesi ve belki de orada alacağı eğitimin ve Hristiyanlık ideolojisinin krallığın siyasi birliğini devam ettirmesine yardımcı olacağına dair spekülâtif tahmindir. Ancak, Güzelsaçlı Harald'ın bunu öngörmüş olup olmamasından bağımsız olarak söz konusu hareket böyle bir sonucu doğurmamış ve kendisinden sonra eski parçalı siyasi yapı tekrar devreye girmiş ve erken devlet yapılanması bakımından gerileme yaşanmıştır. Ancak, bir süre devam eden Danimarka krallığının etkisi, Hristiyan krallar Olav Trygvasson ve Olaf Haraldsson döneminde kırılmış ve Norveç siyasi birliği bu defa çok daha sağlam bir ideolojik temel üzerinde kurulmuştur. Hristiyanlık dininin imkânları ve kilise örgütünün Norveç topraklarındaki kurumsallaşması ile paralel olarak Norveç krallığı da kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu sürecin açık bir biçimde izlenebileceği alanlardan birisi hukuktur. Kadim Norveç toplumunda halkın etkin olduğu *thing* meclislerinin uhdesinde bulunan yargı yetkisi, başlarda hukuk konusunda bilgili kişiler oldukları için kendilerine güvenilen ancak süreç içerisinde gitgide uzmanlaşan ve krallık tarafından atanan resmi görevliler haline gelen *lagmann* isimli kişilerin yetkisi altına girmiştir.

5. Aztek

Mezoamerika denilen ve Kuzey Meksika'dan Kosta Rika'ya kadar uzanan geniş coğrafyanın içerisinde, tropikal yağmur ormanlarından rüzgârlı, soğuk ve yüksek platolara kadar birbirinden oldukça farklı bir coğrafi çeşitlilik görülmektedir.⁸⁰² Aztek⁸⁰³ devleti ise günümüzde Meksika Birleşik Devletleri'nin toprakları içerisinde yer alan ve deniz seviyesinden oldukça yüksek bir plato olan Meksika Vadisi'nde⁸⁰⁴

⁸⁰² Michael E. Smith, **The Aztecs**, Wiley-Blackwell, 3. Edition, West Sussex/United Kingdom, 2012, s. 5-6. Bu kitap, bundan sonra 'Aztecs' olarak anılacaktır.

⁸⁰³ Bu halkın kendisine verdiği ad, Türkçe'de 'Meşika' olarak telaffuz edilebilecek *Mexica*'dır. 18. Yüzyıldan itibaren tarihçilerin kullanımıyla Aztlan'den gelen halk anlamına gelen Aztek terimi literatüre yerleşmiştir. Aztlan, bu halkın kurucu mitine göre kökenlerinin bulunduğu yerin adıdır. Bkz. Nigel Davies, **The Aztecs: A History**, New York, G. P. Putnam's Sons, 1974, s. xiii.

⁸⁰⁴ Sierra Madre sıradağlarının arasında, kuzeyden güneye ortalama 120 km, doğudan batıya ortalama 70 km genişliğinde ve takribi 8000 kilometre kare büyüklüğünde düz bir alana tekabül eder. Bkz. Mary

yeşermiş ve daha sonra Mezoamerika'nın tropikal bölgeleri de dâhil olmak üzere geniş bir kısmını hâkimiyet altına almıştır. Meksika Vadisi, etrafında üç bin metreye kadar yüksekliğe ulaşan volkanik dağlar ile çevrili, Azteklerin tarih sahnesine çıktığı zamanlarda sığ ve bataklıkli göllerin bulunduğu kapalı bir havzadır. Bu göller, canlı yaşamı açısından oldukça çeşitlilik gösterdiği gibi vadinin volkanik toprakları da son derece zengin ve verimlidir.⁸⁰⁵

Aztek toplumunun temel geçim biçimini tarım oluşturmaktadır. Tarımsal tekniklerde ve sulama faaliyetlerinde oldukça gelişmiş yöntemler kullanmışlardır. Tuzlu suyu tatlı sudan ayrı tutan ve taşkınları kontrol eden setler inşa etme, yamaçları teraslama ve insan dışkılarını gübre olarak kullanma Azteklerin uyguladığı tarımsal teknikler arasındadır.⁸⁰⁶ Bir göl medeniyeti olan Azteklerin günümüzde dahi kullanılan önemli bir tarımsal tekniği de göllerin ve bataklıkların üzerinde *chinampas* denilen küçük yapay adacıklar inşa ederek bunların üzerinde ürün yetiştirmektir.⁸⁰⁷ Aztekler için temel gıda maddesi olan ve en az sekiz farklı çeşidini bildikleri mısırın yanı sıra, fasulye, çiya, biber, domates ve kabak başlıca üretilen tarımsal ürünlerdir.⁸⁰⁸ İmparatorluğun biraz daha uzak ve tropikal bölgelerinde pamuk ve lüks bir tüketim maddesi olan kakao da üretilmektedir.⁸⁰⁹ Avlanan birçok hayvanın dışında hindi, ördek ve köpek et tüketimi için beslenmiş, bal üretimi için arıcılık yapılmıştır.⁸¹⁰

Yaklaşık bir asır boyunca, kuzeydeki topraklardan güneydeki Meksika Vadisi'ne doğru göçen ve büyük olasılıkla bu göçler neticesinde Toltek devletinin yıkımına yol açan⁸¹¹ barbar kavimlerin sonuncusu olan Aztekler, İ.S. 1325 yılında

G. Hodge, *Aztec City-States*, Ann Arbor, Museum of Anthropology-University of Michigan, Memoirs No. 18, 1984, s. 13.

⁸⁰⁵ Smith, *Aztecs*, s. 8-9.

⁸⁰⁶ Donald V. Kurtz, "The Legitimation of the Aztec State", *The Early State*, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skolnik, Mouton Publishers, 1978, s. 172; Smith, *Aztecs*, s. 71-75.

⁸⁰⁷ George C. Vaillant, *The Aztecs of Mexico: Origin, Rise and the Fall of the Aztec Nation*, Penguin Books, revised edition, Harmondsworth/Middlesex, 1955, s. 129-130.

⁸⁰⁸ Dirk R. Van Tuerenhout, *The Aztecs: New Perspective*, ABC-CLIO Inc., Santa Barbara/California, 2005, s. 111; Frances F. Berdan, *The Aztecs of Central Mexico: An Imperial Society*, Holt, Rinehart and Winston, 1982, s. 15. Bu kitap, bundan sonra 'Aztecs' olarak anılacaktır.

⁸⁰⁹ Berdan, *Aztecs*, s. 20.

⁸¹⁰ Smith, *Aztecs*, s. 67; Berdan, *Aztecs*, s. 25; Van Tuerenhout, *a.g.e.*, s. 114.

⁸¹¹ Warwick Bray, *Everyday Life of the Aztecs*, New York, Dorset Press, 1987, s. 16. Bu kitap, bundan sonra 'Everyday' olarak anılacaktır.

Texcoco Gölü'nün⁸¹² üzerindeki bataklıklarla kaplı adalarda Tenochtitlan adı verilen kenti kurmaya başlamışlardır.⁸¹³ Şehrin ismi fıravun incirinin yeri anlamına gelmektedir. Şehrin kuruluşunu anlatan bir mite göre, Azteklerin tanrısı onlara söz konusu adayı tarif etmiş ve orayı bulduklarında fıravun incirleriyle bezeli büyük bir kaktüsün üzerinde bir kartalı ağzındaki yılanı yerken görececeklerini söylemiştir.⁸¹⁴

Bu halk, Meksika Vadisi'ne geldiği esnada hâlihazırda gelişmiş bir medeniyet ve göl etrafında kurulmuş birçok şehir devleti ile karşılaşmıştır.⁸¹⁵ Azteklerden çok öncesine tekabül eden İ.S. 300-600 tarihleri arasında Teotihuacan isimli kent devleti, vadinin merkezini hâkimiyeti altında tutmuştur.⁸¹⁶ Yine, 10. Yüzyıldan 12. Yüzyıla kadar Toltek devleti bölgedeki hâkim siyasi güç konumundadır.⁸¹⁷ Aztek halkının vadiye göçtüğü zamanlarda var olan birçok küçük şehir devleti, Toltek devletinin yıkılmasından sonra oluşan siyasi boşlukta ortaya çıkmış ve bu devletlerin yöneticileri kendilerini Toltek krallarının ardılları olarak göstererek siyasi meşruiyet sağlamaya çalışmıştır.⁸¹⁸ Dolayısıyla önceki devlet oluşumlarından yoğun bir şekilde etkilenen Aztek, ikincil erken devlet oluşumunun klasik örneklerinden birisi olarak kabul edilmektedir.⁸¹⁹

⁸¹² Bu göl, zaman içerisinde tamamen kurutulmuştur ve günümüzde Meksiko şehrinin yerleşimi altında kalmıştır.

⁸¹³ Kurtz, **a.g.e.**, s. 171.

⁸¹⁴ Davies, **a.g.e.**, s. 36; Smith, **Aztecs**, s. 46. Günümüzde, Meksika Birleşik Devletleri'nin bayrağında kaktüs üzerinde yılan yiyen kartal figürü yer almakta ve bu mit bir şekilde izini bırakmaya devam etmektedir. Bkz. Van Tuerenhout, **a.g.e.**, s. 68.

⁸¹⁵ Berdan, **Aztecs**, s. 6. Brumfiel, bu siyasi yapıları devlet olarak değil gelişmiş şeflikler olarak nitelendirir. Bkz. Elizabeth M. Brumfiel, "Aztec State Making: Ecology, Structure and the Origin of the State", **American Anthropologist**, vol. 85, Issue 2, June 1983, s. 266. Bu makale, bundan sonra 'Making' olarak anılacaktır.

⁸¹⁶ Bray, **Everyday**, s. 14. Smith, bu tarihlerin 150-700 arasında olduğunu söyler. Bkz. Smith, **Aztecs**, s. 33.

⁸¹⁷ Bray, **Everyday**, s. 14-15; Smith, **Aztecs**, s. 35. Meksika Vadisi'nde tabakalı toplumun ve devletin oluşumuna ilişkin özet ama doyurucu bilgi için bkz. Brigitte Boehm De Lameiras, "Subsistence, Social control of Resources and the Development of Complex Society in the Valley of Mexico", **State and Society: The Emergence and Development of Social Hierarchy and Political Centralization**, ed. John Gledhill & Barbara Bender & Mogens Trolle Larsen, Routledge, 1995, pp. 89-100.

⁸¹⁸ Michael E. Smith, "The Aztec Empire", **Fiscal Regimes and Political Economy of Premodern States**, ed. Andrew Monson & Walter Scheidel, Cambridge University Press, 2015, s. 72. Bu makale, bundan sonra 'Empire' olarak anılacaktır.

⁸¹⁹ Thomas H. Charlton, "The Aztecs and Their Contemporaries: The Central and Eastern Mexican Highlands", **The Cambridge History of the Native Peoples of the Americas Volume II: Mesoamerica Part I**, ed. Richard E. W. Adams & Murdo J. MacLeod, Cambridge University Press, 2000, s. 535.

Aztekler, Tenochtitlan isimli kentlerini kurduklarında etrafta üç büyük siyasi güç bulunmaktadır ve kısa süre içerisinde bunlardan Tepanec'e tabi olmuşlardır.⁸²⁰ 1426 yılında Tepanec'in kralı hayatını kaybetmiş ve yerine Aztekler ile arasında düşmanlık olan Maxtla geçmiştir. Maxtla'nın ilk icraatlarından birisi Azteklerin liderini öldürmek olmuştur. Öldürülen liderin yerine başa geçen Itzcoatl (1427-1440), Tepanec'in gücünü kırabilmek için Texcoco ve Tlacopan şehir devletleri ile ittifak kurmuştur. Başka siyasi güçler tarafından da desteklenen bu üçlü ittifak, 1428 yılında Tepanec'i yenilgiye uğratarak büyük bir zafer elde etmiştir.⁸²¹ Üçlü İttifak, Tepanec devletinden geriye kalan toprakları ve ganimetleri aralarında paylaşarak vadinin kontrolünü tamamen ele geçirmiştir. Söz konusu Üçlü İttifak yapısı, zaman içerisinde Tenochtitlan pratikte tek hâkim güç haline gelmesine rağmen, sembolik olarak varlığını devam ettirmiş, Texcoco ile Tenochtitlan'ın kralları Aztek İmparatorluğunun eş liderleri olarak kabul edilmiştir.⁸²² Aztekler, tabiyetten kurtulup tamamen bağımsızlıklarını kazandıkları 1428 yılından 1521 yılında İspanyol *conquistador*lar tarafından yıkılana kadar fetihlerle genişleyen bir imparatorluk halini almışlardır.⁸²³ Dolayısıyla İspanyolların Meksika'ya ayak bastığı tarih itibariyle Aztekleri, Meksika Vadisi'nde yaşayan ve kültürel, siyasi, hukuki dilsel ve dinsel açıdan benzerlik gösteren birden çok şehir devletinin oluşturduğu bir imparatorluk olarak adlandırmak mümkündür.

Itzcoatl döneminde, bütün tarihi kayıtlar ve arşivler yok edilerek genişlemeyi ve sosyopolitik dönüşümü meşrulaştıracak yeni bir Aztek tarihi ve kurucu miti oluşturulmak istenmiştir.⁸²⁴ Bu yeni tarih yazımı ile Azteklerin giderek büyüyen

⁸²⁰ Berdan, *Aztecs*, s. 8; Bray, *Everyday*, s. 20; Vaillant, *a.g.e.*, s. 100; Smith, *Aztecs*, s. 47.

⁸²¹ Bray, *Everyday*, s. 20; Brumfiel, *Making*, s. 271.

⁸²² Tlacopan ittifakın kurulduğu ilk andan itibaren her zaman küçük ortak olarak görülmüş ve kısa süre içerisinde bütün etkinliğini kaybetmiştir. Bkz. Bray, *Everyday*, s. 21-23. Hodge ise Tenochtitlan'ın kralının en üstte olduğu ve diğer iki şehir devletinin yöneticisinin Tenochtitlan'ın baş veziri ile aynı konumda olduğu bir hiyerarşik yapıya işaret eder. Bkz. Hodge, *a.g.e.*, s. 144-145.

⁸²³ Warwick Bray, Aztek tarihini üç aşama halinde ele alır. Birinci aşama, kuzeydeki topraklarından ayrılarak Tenochtitlan şehrini kurana kadar geçirdikleri gezginlik dönemidir. İkinci aşama, Meksika Vadisinde elde ettikleri siyasi konumu güçlendirdikleri döneme tekabül eder. Son olarak üçüncü aşama ise İspanyollar tarafından fethedilene kadar geçen fetih çağına karşılık gelir. Bkz. Bray, *Everyday*, s. 18.

⁸²⁴ June Nash, "The Aztecs and the Ideology of Male Dominance", *Signs*, The University of Chicago Press, vol. 4, no. 2, Winter 1978, s. 358; Peter Vysny, "The Laws of Motecuhzoma Ilhuicamina", *Ethnologia Actualis*, Sciencdo, vol. 18, Issue 1, June 2018, s. 129-130. Bu makale, bundan sonra 'Laws' olarak anılacaktır.

yönetim aygıtı, tabakalı toplumsal yapısı ve genişleyen sınırlarına uygun bir ortam oluşturulmuştur. Aztek toplumunun, Tepanec'lerin yenilgiye uğratılmasına dek bu devlete bağımlı ve şeflik aşamasında bir siyasi yapı olduğunu, ancak Itzcoatl döneminden itibaren erken devlet aşamasına geçtiğini ve kısa süre içerisinde Orta Amerika'nın büyük bir bölümünü hâkimiyet altına alacak önemli bir siyasi güce dönüştüğünü söylemek mümkündür.

1428 yılına kadar devam eden Tepanec'e tabiyet ilişkisi esnasında Azteklerde toplumsal tabakalanma gitgide artmış, çeşitli imtiyazlara sahip soylu tabakası günden güne büyümüştür.⁸²⁵ Aztek toplumunda tabakalanmanın üst katmanını soylular, ruhban, askeri liderler ve *pochteca* denilen devlet tüccarları oluşturmaktadır. Alt katmanda yaşayanlardan şehirli olanlar, ticaret ve zanaat ile geçinirken kırsal nüfusun bir kısmı köylüler, bir kısmı da soyluların topraklarında çalışan serflerdir. Tabakalar arası geçişin çok sık görülmediği Aztek toplumunda, imparatorun cesur savaşçılara verdiği ünvan ve araziler ile avamdan kişilerin zaman zaman soylu tabaka içerisine girebildiği görülmektedir.⁸²⁶ Soyluların devlete hizmet etme yükümlülüğü vardır ve yapılan savaşlara aktif olarak katılmaları gerekir.⁸²⁷ Giyim kuşam, aksesuar, takı ve diğer sembollerle birbirinden ayrılan soylular ve avam arasındaki bu tabakalanmanın meşruiyetini sağlamak için bir mit dahi yaratılmıştır. Buna göre⁸²⁸, devletin kurulduğu 1428 yılındaki Tepanec Savaşı esnasında savaşmaya istekli olan soylular bu konuda çok da hevesli olmayan avamdan kişiler ile bir anlaşma yapmışlardır. Eğer savaş kaybedilirse, kendilerine istediklerini yapabileceklerini hatta dilerlerse öldürebileceklerini söylemişlerdir. Ama savaşı kazanmaları durumunda avamın kendilerine ebediyen hizmet etmeleri gerektiğini söylemişler ve nihayetinde savaşı kazanmışlardır.

⁸²⁵ Berdan, *Aztecs*, s. 9.

⁸²⁶ Kurtz, *a.g.e.*, s. 171-172; Van Tuerenhout, *a.g.e.*, s. 125; Berdan, *Aztecs*, s. 64. Berdan başka bir eserinde, tabakalar arası geçiş imkanının imparatorluğun ilk yıllarında görüldüğünü ancak sonlarına doğru buna pek rastlanılmadığını ve tabakaların katı bir sistem şekline büründüğünü belirtir. Bkz. Frances F. Berdan, "Crime and Control in Aztec Society", *Organized Crime in Antiquity*, ed. Keith Hopwood, Swansea, The Classical Press of Wales, 2009, s. 259. Bu makale, bundan sonra 'Crime' olarak anılacaktır.

⁸²⁷ Davies, *a.g.e.*, s. 80.

⁸²⁸ Kurtz, *a.g.e.*, s. 175; Vysny, *Laws*, s. 134.

Soylular ve avam arasındaki bu tabakalı yapı yasalarla katı bir şekilde korunmuştur. Örneğin, sadece soylular iki katlı evler inşa edebilir.⁸²⁹ Yine, pamuklu kıyafetleri giymek yahut kakao içmek sadece soylu tabakadan olan insanların kullanabileceği bir imtiyazdır. Soyluların bu imtiyazlarına yeltenen kişiler ölüm cezası ile yargılanma tehlikesi altındadır.⁸³⁰

Aztek toplumunda araziler üzerinde özel mülkiyet hakkı tanınmaktadır. Arazilerin bir kısmı, küçük ve imtiyazlı bir soylu grubun hak sahibi olduğu ve serfler tarafından işlenen arazilerdir.⁸³¹ Diğer bir kısmı, teoride krala ait olan ancak pratikte askeri komutanlara hayat boyu kullanım hakkı verilen arazilerdir.⁸³² Bunların dışında doğrudan sarayın, devletin ve tapınakların ihtiyaçlarının giderilmesine tahsis edilmiş araziler de vardır. Son olarak, özgür köylülerin işlediği ve bunun karşılığında devlete vergi ödediği ve kullanım haklarının kalıtsal olarak geniş ailede ya da *calpulli* denilen idari birimde olduğu komünal araziler mevcuttur.⁸³³ Tepanec devletinin mağlubiyete uğratılmasından sonra fethedilen geniş toprakların büyük bir bölümü soyluların ve askerlerin payına düşmüş ve arazi sahipliği bakımından dengeyi soylular lehine radikal bir biçimde değiştirmiştir.⁸³⁴ Yeni toprakların bir kısmı, geleneksel yaklaşımın aksine bazı kişilere özgülenmek yerine kurumlara ve pozisyonlara özgülenmiştir.⁸³⁵ Merkezi kontrolü sağlamlaştırmak adına izlenen politikalardan bir diğeri ise soylulara verilen arazilerin dağınık ve ayrı bölgelerde olmasına dikkat edilmesi, böylece ileride bölgesel bir güç haline gelmelerinin önüne geçilmek istenmesidir.⁸³⁶ Aztek devleti genişledikçe ortak mülkiyete tabi arazilerin oranı azalmış ve özel mülkiyete tabi araziler hızlı bir şekilde artmıştır.⁸³⁷

⁸²⁹ J. Rounds, "Lineage, Class and Power in the Aztec State", *American Ethnologist*, American Anthropological Association, Wiley, vol. 6, no. 1, February 1979, s. 80. Bu makale, bundan sonra 'Lineage' olarak anılacaktır.

⁸³⁰ Davies, *a.g.e.*, s. 81; Vysny, *Laws*, s. 157-160.

⁸³¹ Davies, *a.g.e.*, s. 78.

⁸³² *A.e.*, s. 79.

⁸³³ Davies, *a.g.e.*, s. 79; Warwick Bray, "The City State in Central Mexico at the Time of the Spanish Conquest", *Journal of Latin American Studies*, Cambridge University Press, vol. 4, no. 2, November 1972, s. 173. Bu makale, bundan sonra 'City' olarak anılacaktır.

⁸³⁴ Davies, *a.g.e.*, s. 78; Brumfiel, *Making*, s. 273-274.

⁸³⁵ Rounds, *Lineage*, s. 81-82.

⁸³⁶ *A.e.*, s. 82.

⁸³⁷ Bray, *City*, s. 174.

Kadınların toplumsal konumu erkeklere göre aşağıda görölse de kadınlar mülkiyet edinme, sözleşme yapma ve mahkemeye gitme haklarının öznesi olabilirler.⁸³⁸ Hanedan üyesi kadınların, Aztek siyasi veya dini yaşamında herhangi bir kamusal rolü yoktur.⁸³⁹ Genelde ev işleri temelli bir yaşam süren Aztek kadınları, çocuk yetiştirme, yemek pişirme, dokuma gibi ev işlerinin yanı sıra pazarlarda ticaret ile de meşgul olmuşlardır.⁸⁴⁰ Ev işleri dışında, ebelik, şifacılık, çöpçatanlık, tapınaklarda rahibelik ya da okullarda öğretmenlik de yapmışlardır.⁸⁴¹ Geleneksel Aztek şeflik toplumu yapısında, kadınların yerel birimlerde kamusal yaşamın ve pazarın içerisinde sınırlı da olsa rol oynadığını ancak devletin kurulup gelişmesi ile bu rolünü devam ettirse de gitgide büyüyen haraç ve ganimete dayalı itibar ve ekonomik birikim paylaşımından dışlandığını söylenmek mümkündür.⁸⁴² Siyasi ittifakların kurulmasında, stratejik evliliklerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.⁸⁴³

Aztek toplumunda kölelik kurumunun var olduğu görülmektedir. Borç köleliği, yiyecek ya da barınma karşılığı gönüllü kölelik, kişinin işlediği suç sonrası suçun mağduruna kölelik yapmakla cezalandırılması ya da savaşlarda ele geçirilen esirlerin köleleştirilmesi gibi birçok farklı kölelik kategorisi bilinmektedir.⁸⁴⁴ Aztek hukukunda kölelere mülkiyet hakkı tanındığı gibi bu kişiler köle dahi edinebilirler.⁸⁴⁵ Aztek köleliğinin bir diğer farklı yönü de kalıtımsal olmaması yani köle çocuklarının da doğrudan köle sıfatıyla doğmamasıdır.⁸⁴⁶

Aztek ekonomisi, takasın yanı sıra para birimi olarak kullanılan kakao çekirdeği ve pamuklu tekstil ürünleri temelinde idame ettirilmiştir.⁸⁴⁷ Ticaret, Azteklerin toplumsal yaşamında çok önemli bir yere sahiptir ve büyük küçük bütün yerleşim

⁸³⁸ Vaillant, *a.g.e.*, s. 118.

⁸³⁹ Trigger, *Understanding*, s. 180.

⁸⁴⁰ Aile için gerekli şeyleri almanın yanı sıra üretilen fazladan yiyecek yahut tekstil gibi malzemeleri de pazarda satarak aile ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Bkz. Smith, *Aztecs*, s. 133.

⁸⁴¹ Susan Kellogg, *Weaving the Past: A History of Latin America's Indigenous Women from the Prehispanic Period to the Present*, Oxford University Press, 2005, s. 25.

⁸⁴² Nash, *a.g.e.*, s. 362.

⁸⁴³ Vaillant, *a.g.e.*, s. 119.

⁸⁴⁴ Francisco Avalos, "An Overview of the Legal System of the Aztec Empire", *Law Library Journal*, American Association of Law Libraries, vol. 86, Spring 1994, s. 268-269; Berdan, *Aztecs*, s. 61; Bray, *Everyday*, s. 82.

⁸⁴⁵ Bray, *Everyday*, s. 81.

⁸⁴⁶ Davies, *a.g.e.*, s. 81; Smith, *Aztecs*, s. 141.

⁸⁴⁷ Smith, *Aztecs*, s. 116; Van Tuerenhout, *a.g.e.*, s. 92.

yerlerinde haftanın belirli günleri pazarlar kurulmaktadır.⁸⁴⁸ *Pochteca* ismi verilen tüccarlar, birçok alt kategoriden oluşmaktadır ve devlet yahut soylu tabaka için gerekli kaynakların alışverişini yapmaktadır. Soylulardan aşağıda ancak avamdan daha yukarıda bir tür orta tabaka olarak kabul edilebilecek *pochteca*, devlet adına yaptıkları ticari faaliyetlerin yanı sıra şahsi çıkarları adına da ticari ilişkiler geliştirmişlerdir.⁸⁴⁹ Bu tüccarlar, yönetici tabakanın saygınlık elde etme bağlamında ihtiyaç duyduğu ve haraç alınan bölgelerden elde edilemeyen lüks malları onlara sağlamıştır.⁸⁵⁰ Diğer insanlardan ayrı mahallelerde yaşayan, kendilerine ait siyasi örgütlenmeye sahip olan, ayrı tapınakları ve rahipleri olan ve iç evlilik yapan bu kişiler lonca şeklinde örgütlenmiş ve katı bir şekilde sınırlandırılmış ayrı, kalıtsal bir toplumsal kategoriye temsil etmektedir.⁸⁵¹ *Pochteca* loncaları ayrıca uzak bölgelerin ekonomik olarak sömürülmesine ve gerektiğinde askeri yollarla fethedilmesine de casusluk ve benzeri yöntemlerle öncülük etmişlerdir.⁸⁵² Loncaların kendi iç işlerini düzenleyen ayrı kuralları ve bu kurallara aykırılıkların yargılandığı özel mahkemeleri bulunmaktadır.⁸⁵³ Pazar yerlerindeki dürüst olmayan satıcıları, vergi kaçakçılarını, küçük çaplı suçluları tutuklama, yargılama ve cezalandırma yetkileri vardır.⁸⁵⁴

Soylular arasında çok eşlilik görülürken avamda buna rastlanmamaktadır.⁸⁵⁵ Bunun dışında, en sık uygulanan miras usulleri babadan oğula veya erkek kardeştan bir diğer erkek kardeşe intikal şeklinde gerçekleşmektedir.⁸⁵⁶

Devletin gelirleri fethedilen halklardan alınan haraçlar, uyruklardan alınan vergiler ve diğer toplumlarla yapılan ticaret ilişkilerinden elde edilmektedir.⁸⁵⁷ Bazı soylular vergi yükümlülüğünden muaf tutulmuştur, ancak bütün soyluların diğer tüm Aztek erkekleri gibi askeri ya da idari olarak devlete hizmet etme yükümlülüğü vardır.

⁸⁴⁸ Smith, *Aztecs*, s. 109.

⁸⁴⁹ Smith, *Aztecs*, s. 114.

⁸⁵⁰ Trigger, *Understanding*, s. 345.

⁸⁵¹ Kurtz, *a.g.e.*, s. 172; Berdan, *Aztecs*, s. 31; Smith, *Aztecs*, s. 115; Trigger, *Understanding*, s. 344.

⁸⁵² Berdan, *Aztecs*, s. 34; Smith, *Aztecs*, s. 116.

⁸⁵³ Smith, *Aztecs*, s. 115.

⁸⁵⁴ Trigger, *Understanding*, s. 223.

⁸⁵⁵ Berdan, *Aztecs*, s. 68.

⁸⁵⁶ *A.e.*, s. 70.

⁸⁵⁷ Kurtz, *a.g.e.*, s. 172.

Avam da vergi yükümlülüğünün yanı sıra set, tapınak ya da askeri binalar gibi kamusal yapıların inşaat işlerinde çalışmak zorundadır.⁸⁵⁸

Aztek şehir devletlerinin başlarındaki yöneticiler, erken dönemlerde siyasi meşruiyetlerini kendilerinden önce bölgede hâkim konumda olan Toltek hanedanına dayandırdıkları gerçek ya da kurgusal kalıtsal bağ ile sağlamaya çalışmıştır.⁸⁵⁹ Henüz devletleşme aşamasının başlarında olmaları ve kendilerine ait kurucu meşruiyet mitini geliştirmedikleri bir zaman diliminde hâlihazırda bilinen ve dolayısıyla işlevsel olan bir meşruiyet mitini kullanmaları son derece mantıklıdır. Zira Aztekler bu topraklara geldiklerinde orada hüküm süren irili ufaklı şehir devletleri, yıllar önce yıkılmış olan Toltek devletinin ardılı olduklarını iddia ederek yönetimlerini idame ettirmeye çalışmışlardır.

Devletin başında *tlatoani* denilen kral bulunur ve ondan hemen sonra dört kişiden oluşan bir tür danışma konseyi ve *cihuacoatl* denilen baş vezir yer alır. Devletin başındaki bu altı kişi kraliyet ailesine mensuptur, ancak söz konusu pozisyonlar kalıtsal değildir, buralara kral tarafından atama yapılır.⁸⁶⁰ Kral, ordunun başkumandanı ve bütün hukuki meselelerde en üst dereceli temyiz makamıdır.⁸⁶¹ Her on ya da on iki gün içerisinde, alt derece mahkemelerden kendisine iletilen önemli davaları çözmek üzere yargılama yapar.⁸⁶² Kralın şahsı ilahi bir varlık olarak görülme de kendisine belirli ilahi güçlerin bahşedildiğine ve rehberlik ettiğine, dolayısıyla da eylemlerinin kutsal niteliğe sahip olduğuna inanılmaktadır.⁸⁶³ Kralın dilinin ve dudaklarının tanrıların dili ve dudakları olduğu zira onlar aracılığıyla konuştuğu düşünülmektedir.⁸⁶⁴ Tenochtitlan şehrinin kurulmasından itibaren aynı hanedandan gelen kral, üst tabakadan insanlardan oluşan bir konsey tarafından seçilir.⁸⁶⁵ Seçici kurul, ölen kralın erkek akrabaları arasından savaşta veya kamu

⁸⁵⁸ A.e., s. 177.

⁸⁵⁹ Smith, *Aztecs*, s. 154.

⁸⁶⁰ Hodge, a.g.e., s. 22; Trigger, *Understanding*, s. 204.

⁸⁶¹ Kurtz, a.g.e., s. 173; Berdan, *Aztecs*, s. 102.

⁸⁶² Hodge, a.g.e., s. 22.

⁸⁶³ Peter Vysny, "Aztec Concept of Law", 6. SWS International Scientific Conference on Social Sciences 2019, Albena/Bulgaria, Conference Proceedings, vol. 6, Issue 1, STEF92 Technology Ltd., s. 54. Bu makale, bundan sonra 'Aztec' olarak anılacaktır.

⁸⁶⁴ Trigger, *Understanding*, s. 83-84.

⁸⁶⁵ Bray, *Everyday*, s. 76.

hizmetinde kendisini kanıtlamış, sağduyulu olduğuna inanılan birisini kral olarak seçer.⁸⁶⁶ Bu kişi, genelde ölen kralın oğlu ya da kardeşi olmaktadır.⁸⁶⁷

Baş vezir, Nahuatl dilindeki adıyla *cihuacoatl*⁸⁶⁸, olağan idari işleri yerine getirir, yüksek mahkemeye başkanlık eder, kralın yokluğunda onun vekili olarak ülkeyi yönetir ve yeni bir kralı seçecek olan kurula başkanlık eder.⁸⁶⁹ Baş vezir, aynı zamanda rahiplerin de denetleyicisi konumundadır.⁸⁷⁰

Üçlü İttifak'ın Tepanec'i yenilgiye uğratmasından sonra oluşturulan ve dört kişiden oluşan danışma konseyi, yüksek dereceli hanedan üyelerinden oluşur ve danışmanlık işlevlerinin dışında, yeni kralın seçiminde de önemli rol oynar. Yeni kral, genelde tahta seçilme yeterliliğine sahip bu dört kişi arasından seçilir.⁸⁷¹ Vysny, bu dört kişiden ikisinin en yüksek dereceli askeri görevliler komutanlar, diğer ikisinin de en yüksek dereceli yargıçlar olduğunu belirtir.⁸⁷²

Başkent Tenochtitlan dört idari bölgeye bölünmüştür ve her bir bölgenin kendi liderleri, vergi tahsildarları ve polis gücü vardır. Her bölgenin devlete karşı angarya yükümlülüğü ve gerektiğinde askeri birlik verme yükümlülüğü bulunmaktadır.⁸⁷³ Dört bölgenin her biri, kendi içerisinde *calpulli* denilen idari alt bölgelere ayrılır. Herkes doğduğu andan itibaren bir *calpulli* bölgesine dâhil olmaktadır. Ayrıca kimi durumlarda her bir *calpulli* kendi içerisinde daha da küçük alt bölgelere ayrılabilir.⁸⁷⁴ Başkanının halkoyuyla seçildiği bir yaşlılar konseyinin yönettiği bu alt bölgelerin temel işlevi toprak üzerindeki kullanım haklarını yönetmektir. Kimi topraklar alt bölgenin kolektif mülkiyeti altındadır. Seçilmiş başkanın yanında soylu ailelerden atanan bir reis ya da rahip de devlet adına denetim görevini üstlenir.⁸⁷⁵ Her *calpulli*

⁸⁶⁶ A.e.

⁸⁶⁷ Davies, **a.g.e.**, s. 79-80.

⁸⁶⁸ Bu ünvanın anlamı 'yılan kadın' olsa da pozisyona her zaman erkekler atanmıştır. Bkz. Trigger, **Understanding**, s. 71.

⁸⁶⁹ Bray, **Everyday**, s. 78; Van Tuerenhout, **a.g.e.**, s. 155-156.

⁸⁷⁰ Hodge, **a.g.e.**, s. 22.

⁸⁷¹ Davies, **a.g.e.**, s. 80; Brumfiel, **Making**, s. 274.

⁸⁷² Vysny, **Laws**, s. 142.

⁸⁷³ Kurtz, **a.g.e.**, s. 173.

⁸⁷⁴ İspanyol fethinin gerçekleştiği yıllarda Tenochtitlan'da 80 ila 90 civarında *calpulli* bölgesi olduğu söylenmektedir. Bkz. Bray, **City**, s. 173-175.

⁸⁷⁵ Kurtz, **a.g.e.**, s. 173.

bölgesinde oraya özgülenmiş bir okul, tapınak ve bu tapınağın tanrısı vardır.⁸⁷⁶ *Calpulli* yapılanmasının Aztekler henüz kuzeyde şeflikler halinde yaşarken var olan bir kurum olduğunu ve kökeninde hısımlık gruplarına tekabül ettiğini⁸⁷⁷ ancak zaman içerisinde kısmen dönüşerek daha farklı bir idari yapı haline büründüğünü ve hısımlık ilişkisinin daha çok kurgusal hale geldiğini söylemek mümkündür. Örneğin, şehirlerde tüccarların ve zanaatkârların bir arada yaşadığı *calpulli* bölgeleri vardır.⁸⁷⁸

Hâkimiyet altına alınan bölgelerde yerel yöneticilerin başta kalmalarına müsaade edilmiş, ancak bunların atanmalarına merkezden sık sık müdahale edilmiştir. Örneğin, bir yerel yönetici merkezi yönetim açısından sorun doğuruyorsa onun yerine kendi ailesinden daha uyumlu bir kişi geçirilmeye çalışılır yahut geçici olarak merkezden bir yönetici atanarak söz konusu aile içerisinde uygun bir aday bulunana kadar yönetim idame ettirilir.⁸⁷⁹ Yine, merkez adına denetim görevini yerine getiren *calpixqui* isimli görevliler atanarak, söz konusu yerel yönetimlerin tamamen kendi başlarına hareket etmeleri önlenmiştir.⁸⁸⁰ Söz konusu görevliler, aynı zamanda ödenen vergilerin toplanması ve başkente iletilmesi bakımından da sorumludur.⁸⁸¹ Bu bölgelerin merkezi yönetimin kontrolü altında kalması için uygulanan diğer politikalar ise hanedan ile yerel yönetici aileler arasında anlaşmalı evliliklerin kurulması, hediye teatisi ve yerel yöneticilerin katılmasının zorunlu tutulduğu seremonilerdir.⁸⁸²

Aztekler, resimlerden, oymalardan ve hiyerogliften oluşan bir yazı yahut kayıt sistemine sahiptir.⁸⁸³ Yazı, dini ritüellerin, tarihsel olayların, vergi listelerinin, arazilere ilişkin mülkiyet bilgilerinin kaydedilmesi gibi birçok işte kullanılmıştır.⁸⁸⁴

⁸⁷⁶ Berdan, *Aztecs*, s. 57; Bray, *Everyday*, s. 79.

⁸⁷⁷ Rounds, *Lineage*, s. 74.

⁸⁷⁸ Smith, *Aztecs*, s. 135.

⁸⁷⁹ Trigger, *Understanding*, s. 114.

⁸⁸⁰ Charlton, *a.g.e.*, s. 530.

⁸⁸¹ Smith, *Empire*, s. 78.

⁸⁸² Van Tuerenhout, *a.g.e.*, s. 157; Marco A. Almazan, "The Aztec States-Society: Roots of Civil Society and Social Capital", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Sage Publications, vol. 565, September 1999, s. 171.

⁸⁸³ Smith, *Aztecs*, s. 248.

⁸⁸⁴ *A.e.*, s. 246.

Yazmanlık, babadan oğula geçen profesyonel bir meslektir ve genelde her bir yazman belirli bir alandaki kayıtların tutulmasında uzmanlaşır.⁸⁸⁵

Çok tanrılı bir inanç sistemine sahip Azteklerde dini kuruluşlar ve ruhban devlete gereken meşruiyet desteğini sağlamaktadır.⁸⁸⁶ Aztek kralları dini yapılara büyük yatırımlar yapmıştır. Tenochtitlan'ın merkezindeki altı katlı büyük tapınak sürekli büyütülüp geliştirilmiştir.⁸⁸⁷ Aztek imgeleminde tanrılar insan biçimindedir (antropomorfik) ve her bölgenin, şehir devletinin ya da toplumsal grubun koruyucu bir tanrısı vardır.⁸⁸⁸ Her tanrıya atfedilen hususi bir tapınak, tapınma ritüeli ve kadın ya da erkek dini görevliler bulunmaktadır. Kral ve baş vezirin de bazı dini işlevleri üstlendikleri bilinmektedir.⁸⁸⁹ Fethedilen halkları devlete eklemlenmenin bir yolu, inandıkları tanrıları Aztek panteonuna dâhil etmektir. Ancak bunu yaparken Aztek rahipleri bir yandan da *Huitzilopochtli* denilen tanrıyı diğerlerinden daha yüksek bir yerde konumlandırmaya ve devletin birliğinin sembolü olarak göstermeye çalışmışlardır.⁸⁹⁰ Brumfiel, Aztek devlet dininin yeknesak bir dünya görüşü yaratmak yahut krala kutsiyet atfetmek gibi bir amacının olmadığını, bunun yerine savaşçı olabilecek genç erkeklerin sadakatini hedefleyen ve bu konuda başarı sağladıkça ödüllendiren bir anlayışa sahip olduğunu belirtir.⁸⁹¹ Savaş ritüellerine ve insan kurbanına dayanan bu inanç sistemi, hısımlık grubu, etnik köken yahut yerleşim yeri fark etmeksizin kişiye ödül ve saygınlık kazandırarak merkezi iktidarın güçlendirilmesine yaramıştır.⁸⁹²

Aztek devletinde, eşit şartlarda sağlanmasa da bütün çocuklar için eğitim zorunludur. Soyluların ve avamdan kişilerin çocukları ayrı okullara gitmektedir.⁸⁹³ Bu

⁸⁸⁵ A.e., s. 247.

⁸⁸⁶ Kurtz, a.g.e., s. 174.

⁸⁸⁷ Elizabeth M. Brumfiel, "Aztec Hearts and Mind: Religion and the state in Aztec Empire", **Empires: Perspective from Archaeology and History**, ed. Susan E. Alcock & Terence N. D'Altroy & Kathleen D. Morrison & Carla M. Sinopoli, Cambridge University Press, 2001, s. 283. Bu makale, bundan sonra 'Religion' olarak anılacaktır.

⁸⁸⁸ Berdan, *Aztecs*, s. 124; Almazan, a.g.e., s. 164.

⁸⁸⁹ Berdan, *Aztecs*, s. 130.

⁸⁹⁰ Kurtz, a.g.e., s. 178.

⁸⁹¹ Brumfiel, *Religion*, s. 309.

⁸⁹² A.e.

⁸⁹³ Kurtz, a.g.e., s. 174; Bray, *Everyday*, s. 60-62; Smith, *Aztecs*, s. 130.

ayrıma ek olarak kız ve erkek çocuklar için de ayrı okullar kurulmuştur.⁸⁹⁴ Soylu okullarına giden çocuklar, retorik, adabı muaşeret, ahlak, hukuk, astroloji, dini eğitim ve tarih benzeri dersleri alarak gelecekteki rahipler, yargıçlar ve devlet erkânı olmak üzere eğitilir. Diğer okullarda ise ordu için savaşçı ihtiyacını gidermek temelli bir eğitim sistemi benimsenmiştir.⁸⁹⁵ Okul sisteminin temel amacı ‘yurttaşlık’ bilincine sahip, itaatkâr uyruklar yetiştirmek ve mevcut tabakalı toplum yapısını idame ettirmektir.⁸⁹⁶

Askeri bir toplum olan Azteklerde, devletin varlığı için gerekli olan iki temel unsuru, yani fethedilen halklardan alınan haraçları ve tanrılara kurban edilecek savaş esirlerini sağlayan savaşlar daimi olarak devam ettirilir.⁸⁹⁷ Aztek toplumunun bu savaşçı niteliği diğer toplumsal kurumlarını olduğu gibi hukukunu da derinden etkilemiştir.⁸⁹⁸ Ancak, bu savaşçı niteliğine rağmen Azteklerde kalıcı bir ordu bulunmamakta, her yetişkin erkek gerektiğinde savaşa katılması için çağrılmaktadır.⁸⁹⁹

Toplumun ve doğanın düzeninin tanrılar tarafından kutsal bir düzene tabi olarak sürdürüldüğüne inanan Aztekler, bu düzenin devamınının sadece tanrılara değil insanlara da bağlı olduğunu düşünmüşlerdir.⁹⁰⁰ İnsanların bu amacı yerine getirirken ellerinde olan araçlar ise bilhassa insan kurban etmenin ön plana çıktığı dini ritüeller, devletin gücü ve yasaların uygulanmasıdır.⁹⁰¹ Bu bakımdan, Azteklerde yasaların ve hukukun kutsal bir niteliği haiz olduğu söylenebilir. Bir yasanın ihlali veya suçun işlenmesi, bu eylem doğrudan bir şahsın çıkarlarına yönelmiş olsa bile kamusal bir olaydır, zira toplumsal düzeni hedef almıştır.⁹⁰²

⁸⁹⁴ Kurtz, **a.g.e.**, s. 182; Vysny, **Laws**, s. 146. Kellogg, kız çocuklarının okula gitmesinin zorunlu olmadığını ve ailenin kararına bağlı olduğunu söyler. Bkz. Kellogg, **a.g.e.**, s. 24.

⁸⁹⁵ Vysny, **Laws**, s. 146; Smith, **Aztecs**, s. 130.

⁸⁹⁶ Bray, **Everyday**, s. 62.

⁸⁹⁷ Avalos, **a.g.e.**, s. 261.

⁸⁹⁸ **A.e.**

⁸⁹⁹ Hodge, **a.g.e.**, s. 22.

⁹⁰⁰ Vysny, **Aztec**, s. 53.

⁹⁰¹ **A.e.**, s. 54.

⁹⁰² Peter Vysny, “Crime and Punishment in Pre-Hispanic Nahua City-States Tenochtitlan Texcoco”, **Ethnologia Actualis**, Sciendo, vol. 17, Issue 1, December 2017, s. 44. Bu makale, bundan sonra ‘Crime’ olarak anılacaktır.

İspanyolların fethinden önce, Azteklere ait bilinen yazılı bir yasa kodu yoktur. Bilinen yasalar, nesilden nesile sözlü bir şekilde aktarılmıştır.⁹⁰³ Bu geleneksel yasaların dışında, gerektiğinde kralların zaman zaman yasa gücüne sahip buyruklar çıkardığı görülmüştür.⁹⁰⁴ Ancak, İspanyol fatihlerin tarihsel doğruluğu tartışmalı olan kaynaklarına göre I. Montezuma (1440-1469) döneminde bir yasama faaliyeti söz konusudur.⁹⁰⁵

Hiyerarşik örgütlenmeye, dolayısıyla belirlenmiş bir temyiz zincirine sahip mahkemeler vardır.⁹⁰⁶ Önemsiz suçlar, yerel mahkemelerde yargılanır ve buralarda avamdan kişiler, tecrübeli savaşçılar *ad hoc* yargıç olarak görev yapar.⁹⁰⁷ Avamdan kimselerin taraf olduğu biraz daha ciddi suçlar, bir üst derecedeki *teccalli* denilen ve üç veya dört kişilik heyetten oluşan daimi mahkemelere gönderilir.⁹⁰⁸ *Teccalli* mahkemelerinden sonra gelen *tlacxitlan* mahkemeleri, avamın işlediği suçlar ile ilgili temyiz makamı ve soylular ile ilgili davalarda ise ilk derece mahkemesi olarak görev yapmaktadır.⁹⁰⁹ Bütün bu mahkemelerin en üstünde bulunan temyiz makamı ise bizzat kralın belirli aralıklarla topladığı ve başkanlık ettiği mahkemelerdir.⁹¹⁰ Yargıçlar, yaptıkları görev karşılığında bunun için özgülenmiş arazilerden elde edilen gelirlerden bir kısmını ücret olarak alırlar ve bunun dışında bir hediye yahut ödeme almaları yasaktır.⁹¹¹ Ömür boyu atandıkları bu görevi kötüye kullanmadıkları sürece azledilmezler.⁹¹² Yargıçların adli işlerden başka siyasi, askeri, dini ve başka görevleri de olabilir.⁹¹³

⁹⁰³ Avalos, **a.g.e.**, s. 260; Vysny, **Aztec**, s. 56.

⁹⁰⁴ Avalos, **a.g.e.**, s. 262.

⁹⁰⁵ Vysny, **Laws**, s. 128-129.

⁹⁰⁶ Kurtz, **a.g.e.**, s. 173.

⁹⁰⁷ Bray, **Everyday**, s. 83.

⁹⁰⁸ Avalos, **a.g.e.**, s. 263.

⁹⁰⁹ Avalos, **a.g.e.**, s. 263.

⁹¹⁰ Bray, **Everyday**, s. 83.

⁹¹¹ **A.e.**, s. 84.

⁹¹² Avalos, **a.g.e.**, s. 265.

⁹¹³ Avalos, **a.g.e.**, s. 262. Rounds'a göre Aztek toplumunda tam zamanlı çalışan uzman yargıçlar yoktur, bu kişiler yargılama fonksiyonunu da yerine getiren siyasi görevlilerdir. Bkz. J. Rounds, "The Role of the Tecuhtli in Ancient Aztec Society", **Ethnohistory**, Duke University Press, vol. 24, no. 4, Autumn 1977, s. 356.

Suçlu bulunan mahkûmların cezalarını infaz edecek resmi görevliler bulunmaktadır ve bu kişiler mahkemede karar verilir verilmez infaz işlemini gerçekleştirirler.⁹¹⁴

Şedit ve seri ceza biçimlerinin görüldüğü Aztek hukukunda ölüm cezasına sıklıkla başvurulmaktadır.⁹¹⁵ Ağır suçlar olarak görülen cinayetin, yöneticiye karşı suçların, kara büyü yapmanın, askeri suçların ve yolda yapılan eşkıyalığın cezası ölümdür.⁹¹⁶ Yöneticiye karşı suçlardan ihanet, o kadar ciddi bir suç olarak görülmektedir ki failin öldürülmesinin yanı sıra kolektif sorumluluk ilkesi işletilerek ailesi ve yakınları da cezalandırılır ve köleliğe mahkûm edilir.⁹¹⁷ Hırsızlık, sarhoşluk, zina, ensest, eşcinsellik ve tecavüz gibi cinsel suçlar için dahi ölüm cezasının uygulandığı görülmüştür.⁹¹⁸ Belirli bazı toplumsal ve dini bağlamların dışında sarhoşluğun kişiyi suç işlemeye yönelteceğini ve bu nedenle de kamusal düzeni bozacağını düşündükleri için bu suçu oldukça ciddiye almışlardır.⁹¹⁹ Bilhassa soylular, sıradan halka önderlik etmek bakımından sahip oldukları ruhani güce aykırılık teşkil eden sarhoşluk eylemi nedeniyle çok daha ağır bir şekilde cezalandırılmışlardır.⁹²⁰ Mükerrer suç eylemlerinin de ölüm cezası ile cezalandırıldığı görülmektedir. Örneğin, hırsızlığın cezası normalde eşyası çalınan kişiye kölelik yapmak iken bunu birden fazla kez yapan kişi ölüm cezasına çarptırılır.⁹²¹ Ölüm cezalarının infazı ise kralın onayına bağlıdır.⁹²²

Bir diğer ağır ceza ise kişinin haklarından yoksun bırakılarak sürgün edilmesidir.⁹²³ Kişinin mallarına el konulması ve miras haklarından mahrum bırakılmak da cezalandırma biçimleri arasındadır.⁹²⁴ Yargılama öncesi sanıklar

⁹¹⁴ Kurtz, **a.g.e.**, s. 173; Avalos, **a.g.e.**, s. 266.

⁹¹⁵ Kurtz, **a.g.e.**, s. 179; Berdan, **Crime**, s. 263; Avalos, **a.g.e.**, s. 261.

⁹¹⁶ Vaillant, **a.g.e.**, s. 126; Vysny, **Crime**, s. 45-46.

⁹¹⁷ Vysny, **Crime**, s. 45.

⁹¹⁸ Kurtz, **a.g.e.**, s. 183-184. Berdan, Aztek hukukunda kişinin toplumsal derecesi arttıkça daha katı cezalara maruz kaldığını, sarhoşluk nedeniyle ölüm cezasının da soylu kişilere uygulandığını söyler. Bkz. Berdan, **Aztecs**, s. 49. Berdan ile aynı görüşte bkz. Davies, **a.g.e.**, s. 109.

⁹¹⁹ Berdan, **Crime**, s. 262.

⁹²⁰ Trigger, **Understanding**, s. 235.

⁹²¹ Berdan, **Crime**, s. 262.

⁹²² Kurtz, **a.g.e.**, s. 180; Vysny, **Crime**, s. 52.

⁹²³ Vaillant, **a.g.e.**, s. 124-125.

⁹²⁴ Avalos, **a.g.e.**, s. 267.

kafeslerde tutulsa da bir cezalandırma yöntemi olarak hapis, Aztek hukukunda yer almaz.⁹²⁵ Bunlara ek olarak, bedensel cezalar, köleleştirme ve soylu sıfatını kaybetme gibi cezalandırma biçimleri de görülmektedir.⁹²⁶

Avalos'un yargılama usulüne ilişkin verdiği bilgilere göre, bir kişi başkası tarafından suçlandığı takdirde mahkeme huzuruna çağrılarak her iki tarafın yüzleşmesi sağlanır. Avukatların yahut hukuki yardımcılarının varlığına dair bir kanıt yoktur. Bütün yargılamalar kamuya açıktır. Yargıçlar; tanıkları, şikâyetçileri ve sanıkları sorgulayarak karar verirler. Davaya yardımcı olabilecek belgeler ve benzeri kanıtlar yargılamada dikkate alınır ve bazen işkence de sorgulama yöntemi olarak kullanılır. Aztek hukukunda çabukluk ve hızlı adalet ilkeleri gözetildiğinden hiçbir yargılama kural olarak seksen günden uzun süremez.⁹²⁷

Suçun hangi koşullar altında işlendiği, ağırlaştırıcı ve hafifletici nedenler yargılama esnasında dikkatli bir şekilde incelenir. Örneğin suçun pazar yeri, tapınak, saray veya savaş alanında işlenmiş olması ağırlaştırıcı sebepler olarak görülmektedir. Maktûlün yakınlarının katili affetmesi veya aldatılan kocanın eşini affetmesi ise hafifletici nedenlere örnektir.⁹²⁸

Aztek devletinin *conquistador*lar bu topraklara ayak bastığı esnada önemli bir kurumsallaşma aşamasına erişmiş olduğu görülmektedir. Gelişmiş bir yönetim aygıtı, düzenli bir vergilendirme sistemi, meşruiyeti sağlayacak bir ideoloji ve toplumsal mitos Aztek devletinin siyasi yapısı hakkında fikir vermektedir. Devletin bu ileri derecedeki gelişme seviyesine paralel olarak, hiyerarşik olarak düzenlenmiş mahkemelere, belirli derecede bir uzmanlaşmaya sahip, görevleri için düzenli ödemeler alan ve görev teminatına sahip yargıçlara ve yargı kararlarını uygulayacak infaz görevlilerine sahip bir adli mekanizmaya sahip oldukları görülmektedir. Yargıçlar, adli görevlerinin yanında diğer idari görevleri de üstlenen yöneticiler olsa da Aztek yargı mekanizmasının oldukça karmaşık ve etkin olduğu söylenebilir.

⁹²⁵ Vaillant, **a.g.e.**, s. 125-126. Vysny ise hapis cezasının Aztek hukukunda yer alan cezalandırma biçimlerinden birisi olduğu görüşündedir. Bkz. Vysny, **Crime**, s. 51.

⁹²⁶ Vysny, **Crime**, s. 51.

⁹²⁷ Avalos, **a.g.e.**, s. 267.

⁹²⁸ Vysny, **Crime**, s. 53.

C. Erken Devlette Hukukilik ve Yargı

Bu bölümün başında, erken devlet hukukiliğini incelemek için örneklem oluşturulurken iki tasnif ölçütü dikkate alınmıştı. Bunlardan birincisi, erken devletlerin şu veya bu nedenle, kendi dinamikleri neticesinde ortaya çıktığı ilksel erken devletler ve kendisinden önce ortaya çıkmış başka bir devletin etkisiyle, onun devamı olarak ya da ona karşı koyabilmek için devletliğe erişen ikincil erken devletler şeklinde bir tasnifti. İkinci ölçüt ise karşılaştırmalı bir çalışmanın sıhhati açısından olabildiğince geniş bir kültürel çevre yelpazesi içerisinde erken devlet örneklerinin ele alınmasıydı. Birinci ölçüte uygun olarak, ilksel erken devletlerden beş, ikincil erken devletlerden de beş örnek seçildi. Mezopotamya, Nil vadisi, Sarı Irmak, Afrika, Ganj deltası, Orta Asya, Avrupa ve Yeni Dünya'daki erken devletleri içeren bu örneklem, ikinci ölçütün gereğinin de olabildiğince gözetildiğini ortaya koyduğunu umuyorum. Bunların dışında birkaç hususu daha vurgulamak gerekir. Sümerler ve Hawaii arasındaki tarihsel aralığın genişliği, örneklem bu açıdan da çeşitliliğe sahip olduğunu göstermektedir. Yine, erken devlet oluşumunun sadece tarımcı toplumlarda değil hayvancı toplumlardaki oluşum biçimini göstermek açısından göçebe Moğol ve kısmen de olsa Ankole ile göçebe olmayan Norveç örnekleri seçilmiştir. Son olarak, şehir devletleri ve bölgesel devletler şeklinde bir tasnife de tabi tutulabilecek erken devlet oluşumunun hem Eski Dünya olarak adlandırılan kültür çevrelerinde hem de Yeni Dünya olarak adlandırılan kültür çevrelerinde görüldüğünü çalışmadaki örnekler kanıtlamaktadır.⁹²⁹ Bütün bunlar dikkate alındığında, erken devlet örneklemine coğrafi, kültürel, tarihsel ve yapısal açıdan çeşitliliğe sahip olduğu ve evrensel temsiliyet için gerekli asgari koşulları sağladığı görülecektir.

Erken devletler, içinde yaşadığımız çağda bulunan modern devletlerin ilk oluşum biçimleridir, ancak bunların özellikle ilk görünümünün modern devletlerden ziyade tabakalı başlangıç toplumları ile daha fazla benzerlik gösterdiği göz önünde tutulmalıdır. Emekleme döneminde erken devlette henüz, kadim toplumsal kurumlar, yapılar ve kültürel örüntüler tamamen ortadan kaybolmamış ve birçok bakımdan etkisini devam ettirmektedir.⁹³⁰ Ancak erken devlet gelişim gösterip daha üst

⁹²⁹ Trigger, *Egypt*, s. 13.

⁹³⁰ Claessen / Skolnik, *Sınırlar*, s. 279.

seviyelerine ulaştıkça söz konusu kalıntılar etkisini kaybetmeye başlar ve yeni bir toplumsallığa uygun olarak dönüşüme uğrar ya da yeni kurumlarla ve yapılarla ikame edilir. Bu büyük ve olabildiğince dinamik toplumsal değişim süreci birçok açıdan ele alınıp açıklanabilir. Ancak, bu çalışma özelinde dikkatlerin yöneltildiği asıl açılar, hukukilik ve yargının biçimlenişidir.

Erken devletler, tabakalı toplumlardır. Dolayısıyla, başlangıç toplumları için öne sürdüğümüz hâkimiyet biçimlerine ek olarak burada kurumsallaşmaya başlamış yeni bir hâkimiyet ilişkisinin var olduğu görülmektedir. Bu ilişkinin birçok alt görünümü olabilir, ama temelde toplumun en azından iki ayrı tabakaya bölündüğünü ve bu iki tabaka arasında yönetici-yönetilen ilişkisi olduğunu söylemek gerekir.⁹³¹

Kadınların toplumsal konumu ve rolleri bakımından her bir örnekte farklı uygulamaların var olduğu söylenebilir. Ancak bütün erken devlet örnekleri için söylenebilecek ortak bir husus, patriyarkal yapının hepsinde görüldüğü, erkeklerin yönetsel pozisyonların çok büyük bir bölümünü ellerinde tuttuğu ve kadınların istisnaen bu rollerden bir kısmını elde ettiğidir. Bu durumun hukuk bağlamında yansımalarına bakıldığında, Antik Çin, Hawaii, Ankole, Zande ve Norveç'te kadınların konumunun düşük olduğu görülmektedir. Özellikle Hawaii'de erkekler ile bir arada yemek yemeleri dahi *kapu* yasaklarına göre imkânsızdır. Norveç'te kadınların toplumsal konumu, Hristiyanlığın kabulü ile görece daha iyi bir seviyeye gelmiş, örneğin evlilik konusunda rızaları alınmaya başlanmıştır. Sümer, Mısır, Aztek, Maurya devletlerinde ise görece daha iyi bir durumda oldukları söylenebilir. Maurya toplumunda kast sisteminin getirdiği baskıcı rejime ek olarak toplumun patriyarkal yapısı da oldukça baskın olmasına rağmen kadınların sınırlı da olsa bazı alanlarda bağımsız hareket ettikleri görülmektedir. Mısır'da kadınların özellikle hukuk önünde eşitlik bağlamında diğer erken devlet örneklerine göre oldukça iyi bir pozisyonda olduklarını belirtmek gerekir. Her iki kategori içinde sayılmayan Moğollarda ise kadınlara ilişkin bilgiler, soylulara ve hanedan üyesi olanlara dairdir. Sıradan kadınların toplumsal konumu hakkında bir şey söylenemese de soylu kadınların

⁹³¹ Claessen, **Yapısal**, s. 178.

siyaseten etkin oldukları ve kurultaylara katılarak devlet idaresinde ve yargılamada rol oynadıkları bilinmektedir.

Bir diğer husus, erken devletlerde köleliğin durumudur. On örnekten sekizinde, yani Sümer, Antik Mısır, Hawaii, Maurya, Zande, Norveç, Aztek ve Ankole'de toplumsal yapı içerisinde köleler yer almaktadır. Borç köleliği, gönüllük kölelik, savaş esirliği ve hukuki bir yaptırım olarak kölelik biçiminde farklı kategoride kölelik statüleri bulunmaktadır. Bu devletlerin bir kısmında kısıtlı bazı haklara sahip olabilen köleler, diğer bir kısmında ise tamamen mal olarak görülmektedir. Geriye kalan iki örnekten Antik Çin'de köleliğin varlığına dair bazı yüzeysel atıflara rastlanıldıysa bu kurumun var olduğuna dair kesin bir işaret yoktur. Kadim Moğol toplumunda da köleliğin varlığına dair açık işaretler bulunmamaktadır. İmparatorluğun genişlemesi ile birlikte fethedilen ülkelerin yöneticileri veya uzmanlarının Moğol saraylarında hizmet etmek üzere alındıkları bilinmektedir. Ancak bu kişiler zorla alınsalar bile, kölelik şartlarında yaşamaktan ziyade yüksek idari görevlere atanmakta ve Moğol yönetim aygıtının bir parçası olmaktadır.

On erken devletin sekizinde temel üretim araçları üzerinde değişen derecelerde ve koşullarda da olsa, özel mülkiyetin var olduğu görülmektedir. Sümerlerde soylular özel mülkiyet sahibi olabilirken avam tabakanın araziler üzerinde ancak aile mülkiyeti olabilir. Maurya'da gelişmiş bir özel mülkiyet anlayışının var olduğu görülmektedir. Moğollarda ve zaman içerisinde Antik Çin'de özel mülkiyet kurumunun var olduğu bilinmektedir. Azteklerde de soylular araziler üzerinde özel mülkiyet hakkına sahipken, avam tabakasının işlediği araziler kolektif mülkiyete tabidir. Ankole'de hayvan sürülerine dayanan temel üretim araçları üzerinde sadece soyluların özel mülkiyet hakkı bulunmaktadır ve zamanla kral bütün sığır sürüleri üzerinde teorik bir mülkiyet iddiasında bulunmuştur. Norveç'te de ilk başlarda aile mülkiyetine tabi araziler varken zaman içerisinde kralın ülkedeki bütün arazilere sahip olduğuna dair teorik anlayış ortaya çıkmıştır. Antik Mısır'da ise köylülerin kendilerine ait arazilerine dair veriler vardır ancak bunların bireysel, aile yahut kolektif mülkiyetten hangisine tabi olduğu net olarak bilinmemektedir. Geriye kalan iki devletten⁹³² Hawaii'de

⁹³² A.e., s. 176.

feodaliteye benzer bir yapı söz konusudur ve arazilere ilişkin haklar en tepede bulunan kraldan soylulara oradan da daha aşağı tabakalara silsile halinde intikal eder. Zande’de ise bütün araziler teoride krala aittir ve bölgesel şefler bu araziler üzerinde kral adına kullanma haklarına sahiptir. Ancak pratikte kralın doğrudan kontrolü altında bulunan araziler, başkent bölgesindekiler ve henüz işlenmemiş sınır bölgesi arazileridir.

Örnekleme ele aldığımız on erken devletin hepsinde, en azından teoride kralın en üst dereceli yargıç olduğu görülmektedir. Norveç devletinde kral, bu yetkiyi zaman içerisinde devletin iyice kurumsallaşması ile kazanmıştır. Birçok örnekte yöneticilerin bu yetkilerini yardımcılara devrettiklerini ve yalnızca hususi bazı durumlarda kullandıkları görülmektedir. Kralın otoritesine veya şahsına yönelik suçlar, kamusal düzeni ciddi manada tehdit eden suçlar veya bazı örneklerde uyrukların yaşamı üzerinde karar verilmesi gereken ölüm cezası gerektiren suçlar, yöneticilerin yargıç olarak devreye girdiği durumlara örnek olarak verilebilir.

Maurya ve Zande dışındaki bütün örneklerde, kralın otoritesinin temelinde tanrılar, ilahi güçler, atalar kültü ve benzeri doğüstü güçlerin olduğu, hatta bazı devletlerde kralların yarı tanrı seviyesinde görüldüğü anlaşılmaktadır. Maurya ve Zande’de ise kralın otoritesinin kaynağı paternalizme dayandırılır ve yöneticiler büyük bir aile olarak görülen bütün toplumun babası gibi düşünülür. Bu, Claessen ve Skalnik’in erken devletlerde yönetici ile uyrukları arasında var olduğunu söylediği mitossal anta tekabül eder.⁹³³ Bu noktada not edilmesi gereken önemli bir husus, erken devletlere yönelik bir çalışmada veri elde edilen bütün örneklerde dini görevlilerin toplumsal mitosunu desteklemesidir.⁹³⁴ Bu veri, erken devletlerde meşruiyet-din ilişkisinin niteliği açısından önemlidir.

Uzmanlaşmış mahkemelerin ve adli görevlilerin varlığına bakıldığında, tamamen bu iş için özgülümlenmiş bir görevliler grubunun on devletin yedisinde var olmadığı gözlemlenmektedir. Sümer, Mısır ve Moğol devletlerinde *ad hoc* olarak oluşturulan yargısal mekanizmalar görülürken; Çin, Hawaii, Ankole ve Zande’de yerel idareciler diğer görevlerinin yanında yargı yetkisini de kullanırlar. Maurya ve Aztek

⁹³³ A.e., s. 187.

⁹³⁴ Claessen, **Yapısal**, s. 208.

devletlerinde ise hiyerarşik olarak düzenlenmiş ve kısmen uzmanlaşma seviyesine gelmiş, karmaşık mahkeme sistemleri vardır. Özellikle, Aztek hukuk sisteminde yargıç teminatı ve resmi infaz görevlileri dahi bulunmaktadır. Norveç'te ise ilk etapta halkın kontrolünde bulunan yerel *thing* meclislerinde olan yargı yetkisi, zaman içerisinde kral tarafından atanan resmi yargıçların uhdesine geçmiş ve burada da tam anlamıyla bir uzmanlaşma meydana gelmiştir.

Hukuk sisteminde yazının ve kodlaştırma faaliyetinin görülüp görülmediğine bakıldığında; Sümer, Mısır, Çin, Maurya, Norveç ve Azteklerde yazı sistemlerinin var olduğu görülmektedir. Bunların içerisinde Aztek, Norveç, Antik Çin, Maurya ve Sümer'de yazılı kodlara rastlanmaktadır. Ancak erken devletlerdeki yazılı kodların yargıçların uyması zorunlu olan yasa metinleri olarak değil, bazı hukuki kuralların ve teamüllerin kaydedildiği metinler olarak düşünülmesi gerektiğine dair güçlü veriler vardır. Norveç'teki yazılı kodun kadim runik kayıt sistemine değil, Hristiyanlık ile birlikte gelen yeni yazı sistemine dayandığını not etmek gerekir. Yazı sistemine sahip olmayan, ama fethettiği Uygurların yazısı ile bir kod oluşturduğu söylenen Moğollara da değinmek gerekir. Bu kodun var olduğuna dair doğrudan veriler olmasa da bunun var olduğu kabul edildiğinde dahi söz konusu metnin devletin yönetsel ideolojisini devam ettirmek üzere yalnızca hanedan arasında paylaşılan sembolik bir öneminin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, yazılı kodların erken devlette yargılama bakımından önemli bir unsur olmadığını söylemek çok da yanlış olmayacaktır.⁹³⁵ Ancak yazılı kodlar olmasa da diğer yazılı kaynakların yargılama bağlamında önemli bir rol oynadığı not edilmelidir. Başlangıç toplumlarında sözleşme ve haksız fiil şeklinde bir ayrım yoktur ve birçok örnekte her iki konuya dair uyuşmazlıklar 'borç' olarak değerlendirilir. Söz konusu ayrım ve buna bağlanan hukuki sonuçlar, yazılı kaynaklara sahip uzmanlaşmış hukuk sistemlerinin ürünüdür. Sözleşme ve haksız fiil arasındaki bu ayrımın yerleşmesi ve gelişmesi, büyük bir siyasi ve ticari gelişme süreci ile paraleldir.⁹³⁶

⁹³⁵ Küçükyılmaz, erken devletin ilk aşamalarında egemenin doğaçlama kararlarının ön planda olduğu fikrindedir. Yazara göre, zaman içerisinde erken devlet geliştikçe "doğaçlama kararların yerini kodifiye hukuk alır." Bkz. Küçükyılmaz, **a.g.t.**, s. 72.

⁹³⁶ Gluckman, **Tribal**, s. 211.

Toplumsal tabakalar arasında farklı hukuk kurallarının ya da yargı önünde farklı muamelelerin varlığı bağlamında bir inceleme yapılacak olursa, on örneğin sekizinde bu yönde uygulamalara rastlanıldığı anlaşılabacaktır. Sümer, Çin, Hawaii, Ankole, Maurya, Zande, Moğol ve Azteklerde soylular ve avam arasında farklı hukuki uygulamaların var olduğu ve soyluların imtiyazlı durumlarını idame ettirecek birçok yasanın katı bir biçimde uygulandığı bilinmektedir. Sümerlerde bu farklı muamele herkesin dengi tarafından yargılanması şeklinde bir görünüm alırken, Hawaii’de soylu tabakanın imtiyazları, *kapu* denilen ve hem dini hem de hukuki yaptırımları beraberinde getiren yasaklarla korunmaktadır. Çin’de hukuk önünde eşitlik ilkesi zaman içerisinde bazı düşünürlerin eserlerinde görülmeye başlanmıştır. Aztekler ile ilgili dikkat çekici bir nokta, soyluların sarhoşluk gibi bazı yasaların ihlali bakımından avama göre daha ağır bir şekilde cezalandırılmasıdır. Bu sekiz örneğin dışında kalan Mısır ve Norveç’te uyruklar, en azından teoride hukuk önünde görece daha eşit durumdadır.

Ele alınan erken devletlerin bir kısmında, emekleme dönemi, tipik erken devlet ve gelişmiş devlete geçiş aşamasındaki erken devlet özelliklerinin hepsini kapsayan geniş bir tarihsel kesit ele alınırken, diğer bir kısmında bu tasniften yalnızca birine tekabül eden bir dönem dikkate alınabilmektedir.⁹³⁷ Bunun başat sebebi, bazen söz konusu erken devletin bir üst seviyeye erişmeden sona ermesi olabilirken bazen de eldeki verilerin kısıtlılığı bu mecburiyeti doğurmuştur. Ancak bu konuda bütün erken devlet örnekleri için söylenebilecek ortak husus, daha gelişmiş bir aşamaya geçildikçe yöneticilerin hukukilik, yargı ve yasama konusundaki yetkilerinin⁹³⁸ arttığı, bu alandaki iradi müdahale imkânlarının fazlalaştığı⁹³⁹ ve buna paralel olarak yargısal mekanizmalarda kurumsallaşmanın ve uzmanlaşmanın görece ilerlediğidir. Daha

⁹³⁷ Claessen / Skalnik; Ankole, Norveç, Zande ve Hawaii devletlerini emekleme aşamasında, Antik Mısır ve Moğol devletlerini tipik erken devlet aşamasında, Antik Çin, Aztek ve Maurya devletlerini ise geçiş evresindeki erken devletler aşamasında göstermiştir. Bkz. Claessen, **Yapısal**, s. 241.

⁹³⁸ *Erken Devlet* çalışmasında ele alınan örneklerin büyük çoğunluğunda egemenin yani yöneticinin aynı zamanda resmi yasa koyucu ve başyargıç sıfatını taşıdığı söylenmiştir. Geriye kalan örneklerden biri olan Norveç’te bu yetkilerin yöneticinin de içerisinde olduğu kurullarca kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Claessen, **Yapısal**, s. 193.

⁹³⁹ Özcan, **İlkel Hukuk**, s. 76.

karmaşık bir yönetsel aygıt geliştikçe, aynı hızda, daha karmaşık bir yargısal sistem de gelişmiş, kodifike edilmiş yasalar ve atanmış yargıçlar görünmeye başlanmıştır.⁹⁴⁰

Birincil erken devlet oluşumu ile ikincil erken devlet oluşumu arasında hukukilik ve yargı bağlamında dikkat çeken, anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Erken devletin, bir toplumun iç dinamikleri ile ya da başka devletlerin etkisiyle ve baskısıyla kurulmasından ziyade asıl fark yaratan nokta, erken devletin eriştiği kurumsallaşma aşamasıdır. Her iki grupta da erken devletin ilk aşamasında geleneksel yargı mekanizmalarının ağırlığını koruduğunu ve ileri aşamalarda geleneksel mekanizmaların geri plana itilerek, yönetici tabakanın yargı bağlamında yetkisini arttırdığını görmekteyiz. İlk başlarda, daha çok *lèse-majesté* yani yönetici otoriteye karşı suçlar⁹⁴¹ bakımından yetkili olan kral, zaman içerisinde buna başka suç kategorilerini de yargılar hale gelmekte ve en üst dereceli temyiz makamı ünvanını kazanmaktadır. Bu durumun sebebi, Skalnik'in erken devlette yönetici grubun asıl despotluk özelliğinin yönetici hiyerarşi üzerinde görüldüğüne ve belki saraya yakın bölgelerde yaşayanlar hariç olmak üzere avamın yaşamlarının büyük bir bölümünde yöneticilerden pek etkilenmeden günlük işlerini idame ettirdiklerine yönelik sözlerinde bulunabilir.⁹⁴² Skalnik, bu sözlerine destek olarak, Lawrence Krader'in Asya tipi üretim biçimine sahip devletlerde yöneticilerin gücünün pek fazla uzağa erişmediği ve köylülerin vergiler toplandıktan sonra sarayda olup bitenlerden etkilenmedikleri ve sarayın da onları umursamadığı şeklindeki yorumunu gösterir.⁹⁴³ Bu durum, erken devletin yapısal karakterine ek olarak ulaşım ve iletişim imkânlarının kısıtlılığı ile de kısmen ilgilidir. Bu nedenle, kralı doğrudan ilgilendirmeyen uyuşmazlıklar, yerel dinamikler ve yollar içerisinde çözümlenir. Erken devlette yöneticilerin uyruklarının yaşamlarına müdahale yoğunluğu, sadece vergi alınmasından ibaret de olabilir bunun biraz daha fazlasını da kapsayabilir. Ancak, bir sonraki devlet biçimleri ile karşılaştırıldığında bu müdahaleler görece çok daha az olmalıdır. Zira devletin hayatın hemen her alanında varlığını hissettirmeye başlaması

⁹⁴⁰ Claessen, **Internal**, s. 370.

⁹⁴¹ Skalnik, **Süreç**, s. 254.

⁹⁴² Skalnik, **Süreç**, s. 268.

⁹⁴³ **A.e.**, s. 268-269.

modern devletin ayırt edici niteliklerinden birisidir ve bunun için uyruğun yurttaşla dönüşmüş olması gerekir.

Erken devletler bakımından yapılabilecek bir diğer tasnif de şehir devleti – bölgesel devlet ayrımıdır. Yerleşim birimleri bağlamında bakıldığında, şehir devletlerinin başkentin etrafında daha küçük şehirler ve ondan sonra da köyler ve mezralardan oluştuğunu ama nüfusun büyük bir bölümünün başkentte olduğunu görmekteyiz.⁹⁴⁴ Bölgesel devletlerde ise başkentlerin yanı sıra yerel idari birimlerin içerisinde de kentlerin görülebildiğini ama nüfusun ekseriyetinin köylerde yaşadığını göz önünde bulundurmak gerekir.⁹⁴⁵ Örnekleme içerisinde ikisi, Sümer ve Aztek, şehir devleti iken geriye kalan sekizi bölgesel devlet örneğidir. Hem Sümer hem de Aztek devletleri, bir şehirde kurulup zaman içerisinde güçlenerek komşu şehirleri ve halkları hâkimiyet altına alan siyasi yapılarıdır. Ele geçirilen şehirler, idari bakımdan başkentin birer küçük kopyası niteliğindedir. Bölgesel devletlerde de buna benzer bir yapılanma görülmektedir. Başkent niteliğindeki yerleşim yerinde ve onun etrafındaki bölgede kontrolü sağlayan yönetici yani kral, aynı zamanda benzer idari yapılanmaya sahip diğer bölgelerdeki yöneticilerin de hiyerarşik olarak üstüdür. Dolayısıyla, yerel birimlerinin küçük birer devletçik örneğini oluşturduğu erken devlet yapılanması her iki türde görülen ortak bir niteliktir. Şehir devletleri bakımından söylenebilecek ayırt edici bir nokta, kentleşmenin görece çok daha fazla olması nedeniyle geleneksel toplumsal kurumların ve yapıların daha hızlı ve daha fazla oranda dönüşüme uğramalarıdır. Örneğin, Azteklerdeki *calpulli* sistemi geleneksel olarak Aztek toplumundaki klan örgütlenmesine tekabül ederken şehirleşme ile birlikte Tenochtitlan'ın bölündüğü dört ayrı idari birime ya da diğer yerel birimlere bu ad verilmeye başlanmıştır. Sümerlerde de geniş ailelerin ve klan yapılanmalarının şehirlerde etkin olmadıklarını ve bunların asıl kırsal yerleşimlerde ön plana çıktığı bilinmektedir. Bu bağlamda yargı bakımından söylenebilecek muhtemel bir yorum, şehir devletlerinde geleneksel toplumsal yapılanmaların daha geri planda olması nedeniyle, geleneksel uyumsuzluk çözüm yöntemlerinin de buna paralel olarak daha geri planda kalacağı ve erken devlet ile oluşturulan yeni yargısal mekanizmaların

⁹⁴⁴ Maisels, a.g.e., s. 11-16.

⁹⁴⁵ A.e.

etkinlik alanının görece daha fazla olabileceğidir. Ancak bu yorumun isabetinin test edilmesi için daha fazla sayıda şehir devleti örneği incelenmelidir. Örneklemedeki bölgesel devletler ve şehir devletleri arasında bu olası farklılığın dışında, yargı mekanizması ve hukukilik bağlamında anlamlı bir farklılık göze çarpmamıştır.

Çileli sına (ordeal) usullerinin en azından dört erken devlette etkinliğini devam ettirdiğine dair açık veriler vardır. Bu devletler; Sümer, Zande, Norveç ve Ankole'dir. Bu usullerin varlığı, tıpkı başlangıç toplumu hukukiliğinde olduğu gibi erken devlet hukukiliğinin de doğaüstü güçler ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu niteliğin bütün erken devletlerde görüldüğüne dair elimizde bir veri olmasa da bu yöntemlerin uygulanması kadim geleneksel kalıntıların varlığını devam ettirmesi olgusuna örnek olması bakımından dikkat çekicidir.

Tabakalı başlangıç toplumu hukukiliği için söylenilen yöneticilerin yargılama bağlamında rol alması, toplumsal barışı tehdit eden suçlar kategorisinin genişleyerek yöneticiye karşı suçları kapsar hale gelmesi ve cezalandırmanın infazı bağlamında yönetici tabakanın kontrolü ele geçirmesi unsurlarının erken devletlerde de artarak devam ettiğini görmekteyiz. Erken devlette yönetici en üst dereceli yargıç ünvanını kazanmış ve devletin gelişme aşamasına göre yönetici tarafından atanan uzman yargıçlar ve mahkeme örgütü oluşmaya başlamıştır. Yöneticinin otoritesine yönelik suçlar kategorisi genişlemiş ve bunların şiddetli bir şekilde cezalandırılması, emekleme dönemindeki erken devletlerde dahi genelde bizzat yöneticinin yargı yetkisini kullanmasıyla gerçekleşmiştir. Verilen cezaların infaz edilmesi bağlamında yöneticiye bağlı silahlı adamlar yetkilendirilmiş, erken devlet geliştikçe bu bağlamda da uzmanlaşmış kolluk görevlileri birimlerinin oluşturulduğu görülmüştür.

Toplumdaki tabakalanmanın süreç içerisinde kurumsallaşması ve güçlenmesi; bu iki grup arasında hukuk kurallarının farklı uygulanması, herkesin kendi dengi tarafından yargılanması, yönetici ya da soylu tabakanın imtiyazlarının hukuk aracılığıyla korunması ve buna aykırı eylemlerin şiddetli yaptırımlarla karşılanması, artı ürün kontrolünün sağlanması amacıyla düzenli vergilendirmenin idamesinin hukuk zoruyla gerçekleştirilmesi gibi birçok olgu neticesinde meydana gelmiştir. Erken devletten gelişmiş devlete geçildikçe, karşılıklılık ideolojisinin yerine yeni bir

yönetimsel ideolojinin yerleşmesi, hükümet aygıtının iyice kurumsallaşması ve uzmanlaşması, bununla paralel olarak yargı kurumlarında da uzmanlaşma ve hiyerarşik yapının ortaya çıkması, yasama bağlamında yöneticinin yetkisinin ön plana çıkması gibi gelişmeler görülmüştür. Bu aşamada, yeni bir hukukilik anlayışı ortaya çıkmış ve örneğin hukuk önünde eşitlik gibi bazı ilkeler savunulmaya başlanmıştır.

SONUÇ

*Ubi societas, ibi ius.*¹

Toplumsallığın anlaşılabilmesi, birçok sosyal bilim dalı için temel çerçevelerden birisine tekabül eder. Hukukilik de toplumsallığın bir parçasıdır ve kanaatimce kökleri devletli toplumdan ibaret olmayacak kadar eskiye gider. O halde, insanların toplumlar halinde yaşamalarını, kurumlar oluşturmalarını, kurallara riayet etmelerini ve kurulan bu düzenin idamesi için kullandıkları yöntemleri anlayabilmek için de devletli toplumlardan daha öncesine gidilmelidir. Yazının icat edilmesi gibi devletin ortaya çıkışı da insanlık tarihi ölçeğinde oldukça geç bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Şüphesiz bu iki gelişme ile insanlık, daha öncesinde olduğundan çok daha farklı bir noktaya, çok daha hızlı bir şekilde gelmiştir. Ancak yine de bu hakikatin yanı sıra, devlet örgütünün günümüzde eriştiği güce, yeteneğe ve karmaşıklığa rağmen insanlığın bunu aşamayacağı ve devletli toplum ile onun hukukunun ilelebet var olmaya devam edeceği söylenemez. Hukukiliğin toplumsallığın ayrılmaz bir niteliği olduğu görüşünün bir sonucu, ‘kamu hukuku’ çalışmalarının devlet öncesi başlangıç toplumlarını da içermesidir. Hatta, kanaatimce muhtemel devlet sonrası toplum biçimlerini de kapsayabilecek genişlikte olması gerekmektedir.

Kamu hukuku çalışmalarını başlangıç toplumlarını içerecek şekilde ele almak bu defa başka bir sorunu karşımıza çıkarır. Odaklanmış bir siyasi erke sahip olmayan başlangıç toplumları da bu kapsam içerisine girmekte midir? Bu çalışmada bu soruya olumlu cevap veren yaklaşım benimsenmiştir. Tek bir hukuk tanımı yerine birden çok hukukun olduğunu ve bu hukukların bütün toplumları içerir şekilde geniş bir hukukilik çerçevesi içerisinde değerlendirilebileceğini kabul eden bu yaklaşım, yargının biçimlenişini tabakalanmamış başlangıç toplumlarından itibaren ele almayı gerektirmiştir.

Tabakalanmamış başlangıç toplumlarında hukuk, diğer toplum türlerine göre daha sınırlı bir alanda tezahür eder. Toplumun en temel kurucu yasalarına aykırılıkta yahut toplumsal yaşamın devamını tehdit eden durumlarda açığa çıkar ve aykırılığı ya da tehdidi siyasi otorite niteliğini üstlenen eşitlikçi karar alma mekanizmaları

¹ Nerede toplum varsa, orada hukuk vardır.

aracılığıyla bertaraf etmeye çalışır. Dolayısıyla bu çok sınırlı alan dışındaki uyuşmazlıklar genelde taraflar arasında ya karşılıklı tavizler ile ya da bir hakem yahut arabulucu aracılığıyla çözümlenir. Çözilemeyen uyuşmazlıklarda ise genelde kan davasına dönüşen kısas yoluyla giderim elde edilmeye çalışılır, bu çatışmalar uzayıp toplumsal yaşamın devamını tehdit eder hale geldiğinde ise yukarıda bahsedilen sınırlı alan içerisine girilmiş olur ve hukuk devreye girer. Tabakalanmamış başlangıç toplumlarında hukukun tezahür ettiği bu sınırlı alan, tabakalı başlangıç toplumlarında biraz daha genişler ve toplumsal karmaşıklık seviyesi artıp erken devlete geçilince siyasi otorite gitgide merkezileşir, kurumsallaşır dolayısıyla da hukuku belirleyen etkenler de genişleyip karmaşıklaşır, kurumsallaşır. Böylece, hukukun alanının giderek genişlediği gözlemlenir. Hukukun genişlemesi, toplumsal yapının karmaşılaşması ve siyasi iktidarın merkezileşmesine eşlik eder. Başlangıç toplumunun bütünden ayrılmaz bir parçası olan yargı işlevi, toplumsal tabakalaşma arttıkça, gitgide toplumun genelinden ayrılır, yönetici tabakanın kısmen kontrolü altına girer ve idari görevlerinden birisi haline gelir. Yargılamaya ilişkin usuller ortaya çıkmaya ve yerleşmeye başlar, yargı mekanizmaları kurumsallaşır ve nihayetinde yargı yetkisi uzman yargıçlar ve hiyerarşik bir düzene tabi mahkemeler tarafından kullanılır. Aynı zamanda yargılamaya konu olan hukuk kurallarının belirlenmesinde de yönetici tabakanın giderek daha fazla yetki kazandığı gözlemlenir. Bu, bir bakıma yasamanın ve yargının toplumun tamamından ayrılarak tekelleşmesi sürecidir. Söz konusu tekelleşmenin olgunlaştığı ve zirveye ulaştığı nokta ise insanların artık hukuk kurallarının ne olduğunu bilmesine dahi gerek olmaması ve meşruiyet algısının hukuk kuralının içeriğinden ziyade onu oluşturan ve uygulayan aktörün bu konudaki yetkisine dair olmasıdır. Başka bir ifadeyle, başlangıç toplumu insanı uyduğu kuralların ne olduğunu iyi bilse de varlık nedenini bilmez, modern insan ise kuralın içeriğini bilmiyor olsa dahi onun varlık nedenine dair bir fikri olan kişidir.

Tabakalanmamış başlangıç toplumlarında yasanın arkasındaki örtük irade, toplumsallığın içerisine gömülü bir halde, büyük oranda bilinçaltında ve onun neredeyse ayrıştırılamaz bir parçası görünümündedir. Tabakalı başlangıç toplumlarında yani şefliklerde bu durum yavaş yavaş değişmeye başlar ve söz konusu irade nadiren de olsa kendi başına bir olgu olarak toplumsallıktan ayrıştırılabilir. Erken

devlet aşamasına gelindiğinde ise yasanın arkasındaki irade artık kısmen bilinç kazanmaya başlar ve toplumun genelinden ayrılarak yönetici-yönetilen ayrımında bir taraftan yana ağırlığını hissettirir. Yöneticilerin yasama erkini bizzat kullanmaya başlaması ve kadim hukuki normları yeri geldiğinde değiştirmeye yönelik ani kararlar alabilmesi bunun göstergelerindendir. Böylece, toplumsallığın varlığını ve devamını sağlayan hukuk normları başlangıç toplumlarında örtük, bilinçdışı ve toplumsallığa gömülü iken devletli toplumda hukuk normları, kurulan yeni toplumsallığa paralel olarak kısmen erk odaklarının kontrolünde, kısmen toplumun genelinden ayrıştırılabilir ve kısmen bilinçli kararlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başlangıç toplumlarında uyumsuzluk bireyler arasında meydana gelmiş olsa da taraflar çoğunlukla her iki kişinin hısım gruplarıdır. Kolektif sorumluluk ilkesi de bu anlayışın bir sonucudur ve çoğu zaman söz konusu uyumsuzluk hısım gruplarının müdahalesi ile çözülmeye çalışılır. Ancak uyumsuzluğun toplumsal nitelik kazanacak boyuta gelmesi yahut işlenen suçun söz konusu toplum açısından kamusal cezalandırmayı gerektirmesi ile artık toplum bir bütün halinde yargı otoritesi olarak devreye girmektedir. Başlangıç toplumlarında bir kişinin alabileceği en büyük ceza toplumun dışına itilmek, sürgün edilmek yani ‘medeni ölüme’ maruz bırakılmaktır. Bu toplumlardaki özgürlük anlayışı, günümüzdeki bireysel özgürlük anlayışından farklı olarak bir toplumsal grubun parçası olabilmek, bir cemiyete bağlı olmak anlamına gelmektedir. Esasında, cemiyet bağlarından ayrı bir birey olarak düşünölemeyecek başlangıç toplumu insanı için bunlardan koparılmak sadece özgürlüğün kaybı veya medeni ölüm değil çoğu zaman fiziksel olarak ölüm anlamına gelir, zira sürgün edilen kişinin tek başına hayatta kalabilmesi neredeyse imkânsızdır.

Tabakalanmamış başlangıç toplumlarında meydana gelen uyumsuzluk ya da ihlal kamusal bir nitelik taşımadığında ise tarafları ve hısımlarını içine alan bir düzlemde, karşılıklılık ilkesi gereği ya kısas eylemleri yahut arabulucular ve hakemler eliyle taraflar arasında bozulan dengeyi yeniden tesis etme ve denkleştirme faaliyetleri görülür. Buradaki kural konusunda da toplumsal mutabakat ve meşruiyet düşüncesi söz konusudur; ancak bu kuralın ihlali toplumsal bir infial yaratmadığından toplumun tamamına tekabül eden siyasi iktidar onu yaptırımlandırmak için harekete geçmez. Kimi toplumlarda, söz konusu meşruiyet düşüncesinin bir yansıması olarak

arabulucunun getirdiği çözüme uymayan taraflara ilişkin çeşitli toplumsal yaptırımlar gerçekleştirilebilir. Burada açığa çıkan toplumsal yaptırımın arkasındaki neden ise arabulucunun kararına uymama davranışının bizatihi bir kamusal ihlal durumu oluşturması ve görece bir toplumsal infial yaratmasıdır. Zira toplumsal barışın korunması, kamusal ihlallerin yaptırımlandırılmasının arkasındaki temel nedenlerdendir.

Toplumsal barışı tehdit eden ve dengeyi bozan durumlarda ihlali gerçekleştiren kişilerin cezalandırılması ve böylece tehlikenin bertaraf edilmesi, tabakalanmamış başlangıç toplumu hukukiliğinin temel görünümülerindendir. İnuitlerde mükerrer katiller veya müzmin yalancılar, Aborijinlerde kara büyü yapanlar bu kategori altına girer. Esasında aynı cümle, tabakalı başlangıç toplumları veya devletli toplumlar için de kurulabilir. Ancak tabakalı toplumlarda, düzeni tehdit eden ve dengeyi bozan durumların niteliği kısmen farklılık göstermektedir. Bemba şefliklerinde ensestini yanı sıra şefe karşı suçlar, Trobriand şefliklerinde de büyücülüğe ek olarak şefin imtiyazlarına yönelik suçlar bu kategori altında değerlendirilebilir. Toplumun mevcut tabakalı yapısı, yöneticilerin imtiyazları ve artı ürünün belirlediği sosyoekonomik yapının idame ettirilmesi, korunacak toplumsal dengenin ek parametreleri olarak açığa çıkar. Toplumun tabakalı yapısı gelişip bu konudaki kurumsallaşma arttıkça ve devletleşme aşamasına erişildikçe, söz konusu kuralların belirlenmesi ve dengenin korunması hususunda eskisine nazaran çok daha fazla bilinçli müdahalelerin görüldüğü yeni bir hukukilik düzeni oluşur. Artık, yönetici tabakanın toplumsal düzeni tehdit eden şeylerin, dengeyi bozan durumların ve ihlallerin ne olduğunu kısmen de olsa belirtmeye dair yetkileri vardır. Elbette ki toplumdaki bu yeni hukukilik algısı tamamıyla yönetici tabakanın bilinçli tercihlerinden kaynaklanmaz. Onu da kapsayan ama mevcut tabakalı yapının bütün dinamiklerinin etkileşim içerisinde olduğu ve sadece yöneticilerin değil yönetilenlerin de tabi olduğu toplumsallık ve meşruiyet algısı, ideolojik temel, sosyoekonomik değişkenler ve daha birçok faktör işler haldedir.

Toplumları ve bunların oluşumunda, değişiminde, işleyişinde rol oynayan faktörleri incelerken, kabaca özetlemek gerekirse, iki uç yaklaşımdan kaçınmak gerekir. Bu uçlardan birisine göre toplumsallık ekonomi, nüfus, çevresel etkenler gibi birçok dış maddi faktöre bağlıdır ve tamamıyla bunların etkisi altındadır. Bu yaklaşım,

insan iradesini tamamen yadsır ve onu adeta bir ‘kukla’ gibi görür. Diğer uçta ise insanın bilinciyle, iradesiyle yahut diğer içsel faktörlerle yaptığı seçimlerin toplumsallığı belirlediğini öne süren yaklaşım yer alır. İnsanı adeta bütün dünyaya hâkim, kendi kaderini belirleyen bir tür süper kahraman olarak gören bu yaklaşım da en az birincisi kadar yanlıştır. Makul, mantıklı ve kanaatimce bilimsel olan yaklaşım ise her iki aşırı uçtan da kaçınarak, dışsal maddi faktörler ile birlikte insan iradesinin bilinçli ya da örtük seçimlerle toplumsallığı belirlediğini göz önüne almaktır. Bu faktörlerden hangisinin tarihin herhangi bir anında ne kadar ağırlık kazandığı toplumdan topluma değişiklik gösterdiği gibi aynı toplumun farklı tarihsel kesitleri için de bu değişiklik ihtimali her daim mevcuttur. Birbirleri ile sürekli bir ilişki halinde olan bu büyük güçlerin, etkenlerin, saiklerin devinimi her ne kadar olabildiğince çeşitlilik ve zenginlik gösterse de geniş bir açıdan bakıldığında toplumsallığa dair ortak bir özün, bir örüntünün var olduğu görülecektir.

Hukukilik ve yargı bağlamında başlangıç toplumları ile erken devletler arasındaki farklılıklara ilişkin çok şey söylenebilir. Ancak çalışmanın esas amacı olan toplumsallığa dair ortak özün ve örüntünün, hukukilik ve yargı bağlamındaki görünümüne ilişkin özet niteliğinde birkaç söz söylemek daha yerinde olacaktır. Toplumsal düzen, barış, yapı, *euphoria*, denge (*equilibrium*) veya adına ne denirse densin *status quo*’nun bütün toplumlar için kendisini dayatan bir değer veya durum olduğuna şüphe yoktur. Burada kast ettiğim *status quo*, donuk ve değişmez değildir, tam aksine dinamiktir ve süreç içerisinde içeriği değişebilir. Ancak verili bir zaman dilimi içerisinde onu tespit edebilmek mümkündür. Kendisini dayatan bu olgunun idame ettirilmesi için, her toplumda bir *Hakikat* ya da *Yasa* düşüncesi, bunlara aykırılıkların yaptırımlandırılmasına dair de genel bir meşruiyet algısı vardır. Yaptırımın arkasında ise doğrudan ya da dolaylı güç kullanımı ya da buna dair tehdit yer alır. Hukukiliğin kendisini olabildiğince çıplak bir şekilde açığa vurduğu yer tam da burasıdır. Anakronik olmak pahasına modern hukuk terimlerimizle ifade etmek gerekirse, ceza hukukudur. *Hakikat* ya da *Yasa*’nın ne olduğu, içeriği toplumdan topluma değişiklik gösterebilir, ihlalin ve yaptırımın niteliği de keza her toplumda farklı görünümelerde tezahür edebilir. *Status quo* değiştiğinde ya da dönüştüğünde *Yasa* da değişir ya da dönüşür. Ama işleyiş bütün toplumlarda aynıdır; *Yasa* üstündür,

toplumsal meşruiyet algısına sahiptir, ihlal edilmesi durumunda karşılaşılabilecek yaptırımlar da bu nedenle meşrudur ve bütün bunlar hukukiliği niteler. Bahsedilen bu meşruluk düşüncesi ile hukuk kurallarının tamamen verili bir zamandaki insanların bilinçli seçimlerinde ve düşüncülerinde temellendiği anlamı çıkarılmamalıdır. İnsanların meşruluk algısını belirleyen içsel veya dışsal bütün faktörlerin aynı anda işler halde olduğu unutulmamalıdır.

O halde çok genel biçimde ifade etmek gerekirse, tabakalanmamış başlangıç toplumlarında sadece kamusal ihlaller oluştuğunda açık bir biçimde görülen ve embriyo halindeki yargılama mekanizması, toplumda tabakalaşma derecesi ve siyasi kurumsallaşma arttıkça tedricen düzenliliğe, devamlılığa, kurumsallığa, uzmanlaşmaya kavuşur ve özel ihlallere ilişkin yargılama yetkisini edinmeye başlar. Toplumsal dışlama gibi bazı eylemler, başlangıç toplumu hukukiliği dikkate alınacak olursa hukuki yaptırımlardır ve söz konusu toplum özelinde son derece etkindir. Ancak yaptırımın niteliği ve yaptırıma karar verip uygulayan taraf bakımından, merkezi siyasi otoriteye ve yargılama mekanizmalarına sahip toplumlar ile bunlardan yoksun olanlar arasındaki farklılık, birinin hukuka sahip diğerinin hukuk dışı olduğu anlamına gelmez. Aradaki bu temel farklılık, toplumun bir kesiminin yani yönetici tabakanın kontrolüne girmiş adli kurumların ya da yargı mekanizmalarının oluşmamış olmasına dayanır. Toplumun tamamının uhdesinde bulundurduğu ve ondan ayrı olmayan yargı yetkisi, tabakalaşma ile birlikte giderek toplum içerisindeki bir kesimin yani yönetici tabakanın uhdesine geçmiştir. Hukukiliğin, bunun arkasındaki iktidar ilişkilerinin, meşruiyet bağlarının, ideolojik temelin ve Hakikat'in değiştiği ve dönüştüğü bu büyük süreç içerisinde bunun bir alt görünümü olarak yargı mekanizmasının gösterdiği dönüşüm süreci kabaca budur. Bu tanım, hukuklar arasındaki büyük farklılıkları ve niteliksel kesintileri dışlamaz, yalnızca hepsini kapsayan ortak özü ya da örüntüyü ortaya koyar. İki madde halinde özetlemek gerekirse:

1. Tabakalanmamış başlangıç toplumlarında yargı mekanizmaları genelde *ad hoc*'tur, uzmanlaşma ve kurumsallaşma görülmez, yaptırımın arkasındaki erk, en azından teoride toplumun tamamına tekabül eden yaygın siyasi iktidardır. Toplumun tamamından ayrışmamış olan yargı yetkisi, kendisini toplumun tamamına yöneldiği kabul edilen kamusal ihlallerde aşikâr eder.

Geriye kalan uyuşmazlıklarda başlangıç toplumu hukukiliğinin genel ilkeleri olan ihkak-ı hak (*self-help*) ve kısas (*lex talionis*) kuralları devrededir, yargı mekanizması görülmez.

2. Erken devletler de dâhil olmak üzere tabakalı toplumlarda yargı mekanizmasında tedrici bir uzmanlaşma ve kurumsallaşma görülür, yönetici tabakanın güdümündedir, yaptırımı yerine getiren veya destekleyen güç odaklanmış siyasi iktidardır. Yargı yetkisi de tıpkı siyasi iktidar gibi toplumun tamamından ayrılıp yalnızca bir kesimine yani yönetici tabakanın kontrolüne geçer. Arkasında odaklanmış siyasi iktidar bulunan yargı mekanizması, yalnızca kamusal ihlalleri değil özel kişiler arasındaki ihlalleri ve uyuşmazlıkları yargılama yetkisini de tedricen kazanmaya başlar. Düzenlilik ve uzmanlaşma derecesi arttıkça hiyerarşik mahkemeler ile yargılama usulleri oluşur, yazılı veya sözlü kodlar ilan edilir.

Bu çalışmada yola çıkarken gözettiğim amacı; birbiriyle aynı olmayan tabakalanmamış başlangıç toplumu hukuklarını, tabakalı başlangıç toplumu hukuklarını ve erken devlet hukuklarını ve buna bağlı olarak yargı mekanizmalarının biçimlenişini kapsayıcı bir hukukilik tanımı içerisinde değerlendirerek varsa ortak görünümelerini veya yönlerini göstermek şeklinde bir kez daha ifade edebilirim. Bahsettiğim toplum biçimleri ve hukukları arasındaki farklara ilişkin ciltlerce kitaplar yazılabilir. Ancak yeterince yukarıdan bakıldığında bunların hepsinde toplumsallığa dair ortak bir özün kendisini gösterdiği kanaatindeyim. Bu öz, temelinde hâkimiyet ilişkilerinin olduğu toplumsal hakikatin meşruiyet sağladığı yasaların varlığı ve bu yasalara aykırılıkları yaptırımlandıran siyasi iktidardır. Hâkimiyet ilişkilerinin sayısı, görünümleri, biçimleri toplumdan topluma değişiklik gösterebilir, bu da toplumsal hakikatin her toplum açısından değişik bir görünümde olması ile sonuçlanabilir. Kamusal ihlal olarak nitelendirilebilecek yasaların içeriği ve bunlara uygulanan yaptırım biçimleri de her toplumda farklı biçimde tezahür edebilir. Yine, yaptırımı gerçekleştiren siyasi iktidar da yaygın veya odaklanmış olabilir. Bu durum, yaygın siyasi iktidarın olduğu toplumun hukuka ya da yargı mekanizmasına sahip olmadığını göstermez, yalnızca adli kurumlardan yoksun olduğu söylenebilir.

Son olarak, doğrudan bu çalışmanın çerçevesi içerisine girmese de varlığını çalışma boyunca sürekli hissettiren hukukiliğin dolayısıyla da yargının temelindeki ataerkillik olgusundan kısaca söz etmek gerekir. Hukuka aykırılıkları yaptırımlandıran ve böylece hukuku toplumsallığın ayrılmaz bir parçası haline getiren siyasi iktidarın ilksel biçimi cinsiyetler arası hâkimiyet ilişkileri ile şekillenmiştir. Toplumların temelindeki ilk güç ilişkisinin erkek cinsiyetinin kadın cinsiyetini tahakküm altına alan ataerkilliğe tekabül ettiğini ve daha sonra toplumlar genişleyip karmaşıktıkça başka hâkimiyet biçimlerinin ve güç ilişkilerinin de buna eklemelendiğini ve söz konusu ilksel hâkimiyet ilişkisini daha da yoğunlaştırdığını çalışmadaki örnekler ortaya koymaktadır. Bu tahakkümün bilhassa başlangıç toplumu hukukiliğindeki en temel görünümüleri, içeriği toplumdan topluma değişiklik göstermekle birlikte ensest yasağı, cinsel suçlar ve evlilik kurallarıdır. Bu cinsiyetler arası güç ilişkilerinin temellendirdiği hâkimiyetin bir görünümü yasada ortaya çıkar ve yasanın doğrudan ya da dolaylı güç kullanılarak uygulanmasıyla söz konusu hâkimiyet bir toplumsal hakikate dönüşür. Öyleyse, bunu tespit etmek ataerkilliği toplumsallığın olmazsa olmaz koşulu, doğal bir sonucu olarak görmek anlamına mı gelir? Kanaatimce, bu insanlığı ve binlerce yılda ortaya koyduğu medeniyeti hiç anlamamak ve hafife almak demektir. Toplumsallığın ve siyasi iktidarın temelindeki cinsiyetler arası eşitsizliği tespit etmek ile bunun doğal ve kaçınılmaz olduğunu iddia etmek başka şeylerdir. İnsanlık, obalardan çıkıp şehirleri, devletleri, imparatorlukları kurduğu gibi, dili, sanatı, soyut düşüncüyü, ideolojileri oluşturduğu gibi temelinde bir grubun diğerine hâkimiyetinin bulunmadığı eşitlikçi bir toplum biçimine de ulaşabilir. Bu, insanlığın önündeki sayısız olasılıktan birisidir. Devletli toplumun insanlık için nihai toplum biçimi olduğunu iddia etmek ne kadar anlamsızsa cinsiyet rollerinin doğal bir olgu olduğunu ve eşitlikçi cinsiyet rollerine dayalı bir toplumun var olamayacağını iddia etmek de o derece anlamsızdır. Cinsiyet rolleri toplumsaldır ve bunu oluşturan, destekleyen, sürdüren kültürel, siyasi, ekonomik ve benzeri dinamiklerin değişmesi ya da dönüşmesi ile bu temel eşitsizliği aşmanın yolları bulunabilir. Söz konusu temel eşitsizliğin bilinçli mi yoksa bilinçdışı dinamiklerle mi oluştuğu sorusunun cevabı ne olursa olsun bunun aşılmasının bilinçli seçimleri gerektirdiği ise açık bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acabado, Stephen : “Defining Ifugao Social Organization: "House", Field and Self-Organizing Principles in the Northern Philippines”, **Asian Perspectives**, University of Hawai’i Press, vol. 52, no. 2, Special Issue: Landscape Archaeology in Southeast Asia, Fall 2013, pp. 161-189.
- Adams, John W. : “Recent Ethnology of the Northwest Coast”, **Annual Review of Anthropology**, Annual Reviews, vol. 10, 1981, pp. 361-392.
- Adhya, Govinda Lal : **Early Indian Economics: Studies in the Economic Life of Northern and Western India C. 200 BC – 300 AD**, Asia Publishing House, 1966.
- Aigle, Denise : **The Mongol Empire Between Myth and Reality**, Brill, 2015.
- Akal, Cemal Bali : **Hukuk Nedir?**, Dost Kitabevi, Birinci Baskı, Ankara, Mart 2017.
- : **İktidarın Üç Yüzü**, Dost Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, Ocak 2013.
- Akter, Irin : “Economic System of Ancient India: Maurya and Gupta Empire”, **American Journal of Humanities and Social Sciences Research**, vol. 4, Issue 9, pp. 218-228.

- Alexander, William DeWitt : **A Brief History of the Hawaiian People**, Published by order of the Board of Education of the Hawaiian Kingdom, American Book Company, 1891.
- Algaze, Guillermo : “The End of Prehistory and Uruk Period”, **The Sumerian World**, ed. Harriet Crawford, Routledge, 2013, pp. 68-94.
- Alinge, Curt : **Moğol Kanunları**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, çev. Coşkun Üçok, 1967.
- Allam, Schafik : “Egyptian Law Courts in Pharaonic and Hellenistic Times”, **The Journal of Egyptian Archaeology**, Sage Publications, vol. 77, 1991, pp. 109-127.
- : “Law”, **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, pp. 263-272.
- Allsen, Thomas Theodore : “Guard and Government in the Reign of the Grand Qan Möngke, 1251-59”, **The History of Mongolia**, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, pp. 297-314.
- Almazan, Marco A. : “The Aztec States-Society: Roots of Civil Society and Social Capital”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Sage

- Publications, vol. 565, September 1999, pp. 162-175.
- Altekar, Anant Sadashiv : **State and Government in Ancient India**, 3. edition, Motilal Banarsidass Publishers, Delhi, 1958.
- Alvestad, Karl Christian : “A Kingdom for My Bed: Marriage, Sexuality and Power in Harald Fairhair’s Conquest of Norway”, **Royal Studies Journal**, Winchester University Press, vol. 6, no. 2, 2019, pp. 48-60.
- Ames, Kenneth M. “Chiefly Power and Household Production on the Northwest Coast”, **Foundations of Social Inequality**, ed. T. Douglas Price & Gary M. Feinman, Springer Science+Business Media, New York, 1995, pp. 155-187.
- Anderson, C. L. G. : **Old Panama and Castilla del Oro**, The Page Company, Boston, 1911.
- Antonova, Koka & Bongard-Levin : **A History of India: Book 1**, trans. Grigory Maximovich & Kotovsky, Katharina Judelson, Progress Publishers, Moscow, 1979.
- Assmann, Jan : **The Mind of Egypt: History and Meaning in the Time of the Pharaohs**, trans. Andrew Jenkins, 1. Edition, Henry Holt & Co., New York, 2002.
- Avalos, Francisco : “An Overview of the Legal System of the Aztec Empire”, **Law Library Journal**, American Association of Law

Libraries, vol. 86, Spring 1994, pp. 259-276.

Ayalon, David

: “The Great Yasa of Chingiz Khan: A Reexamination Part A”, **Studia Islamica**, Brill, no. 33, 1971, pp. 97-140.

: “The Great Yasa of Chingiz Khan: A Reexamination Part B”, **Studia Islamica**, Brill, no. 34, 1971, pp. 151-180.

Bagge, Sverre

: **Cross and Scepter: The Rise of the Scandinavian Kingdoms from the Vikings to the Reformation**, Princeton University Press, 2014.

: “Christianization and State Formation in Early Medieval Norway”, **Scandinavian Journal of History**, Taylor & Francis Group Ltd., vol. 30, no. 2, June 2005, pp. 107-134.

: “Division and Unity in Medieval Norway”, **Franks, Northmen and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe**, ed. Ildar H. Garipzanov & Patrick J. Geary & Przemyslaw Urbanczyk, Brepols Publishers, Turnhout/Belgium, 2008, pp. 145-166.

Bagge, Sverre & Nordeide, Saebjörg : “The Kingdom of Norway”,
Walaker **Christianization and The Rise of**

- Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900-1200**, ed. Nora Berend, Cambridge University Press, 2007, pp. 121-166.
- Baines, John : "Literacy, Social Organization and the Archaeological Record: The Case of Early Egypt", **State and Society: The Emergence and Development of Social Hierarchy and Political Centralization**, ed. John Gledhill & Barbara Bender & Mogens Trolle Larsen, Routledge, 1995, pp. 187-208.
- Baines, John & Yoffee, Norman : "Order, Legitimacy and Wealth in Ancient Egypt and Mesopotamia", **Archaic States**, ed. Gary M. Feinman & Joyce Marcus, School of American Research Press, Santa Fe, 2005, pp. 199-260.
- Balandier, George : **Siyasal Antropoloji**, çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs 2010.
- Bard, Kathryn A. : "The Emergence of the Egyptian State", **The Oxford History of Ancient Egypt**, ed. Ian Shaw, new edition, Oxford University Press, 2003, pp. 57-82.
- Barfield, Thomas J. : "The Shadow Empires: Imperial State Formation along the Chinese-Nomad Frontier", **Empires: Perspective from**

- Archaeology and History**, ed. Susan E. Alcock & Terence N. D'Altroy & Kathleen D. Morrison & Carla M. Sinopoli, Cambridge University Press, 2001, pp. 10-41.
- Barton, Roy Franklin : "Ifugao Law", **American Archaeology and Ethnology**, University of California Publications, Vol. 15, No. 1, 1919, pp. 1-186.
- Benedict, Ruth : **Patterns of Culture**, A Mentor Book, published by The New American Library, 18th printing, New York, May 1960.
- Benson, Bruce L. : "Enforcement of Private Property Rights in Primitive Societies: Law without Government", **The Journal of Libertarian Studies**, vol. 9, no. 1, Winter 1989, pp. 1-26.
- Berdan, Frances F. : **The Aztecs of Central Mexico: An Imperial Society**, Holt, Rinehart and Winston, 1982.
- : "Crime and Control in Aztec Society", **Organized Crime in Antiquity**, ed. Keith Hopwood, The Classical Press of Wales, Swansea, 2009, pp. 255-269.
- Berndt, Ronald M. & Berndt, Catherine H. : **The First Australians**, 3. edition, Ure Smith Publishing, Sydney, 1974.

- Boas, Franz : “The Social Organization and The Secret Societies of The Kwakiutl Indians”, **Report of the U.S. National Museum for 1895**, Government Printing Office, Washington, 1897, pp. 311-737.
- Bodde, Derk : “Basic Concepts of Chinese Law: The Genesis and Evolution of Legal Thought in Traditional China”, **Proceedings of the American Philosophical Society**, vol. 107, no. 5, October 1963, pp. 375-398.
- Bondarenko, Dmitri M. : “On the Nature and Features of the (Early) State: An Anthropological Reanalysis”, **Zeitschrift für Ethnologie**, Dietrich Reimer Verlag GmbH, Vol. 139, no. 2, January 2014, pp. 215-232.
- Bondarenko, Dmitri M. & Korotayev, Andrey V. : “‘Early State’ in Cross-Cultural Perspective: A Statistical Reanalysis of Henri J. M. Claessen’s Database”, **Cross-Cultural Research**, Sage Journals, Vol. 37, No. 1, February 2003, pp. 105-132.
- Bongard-Levin, Grigory Maximovich : **Studies in Ancient India and Central Asia**, Soviet Indology Series No.7, ed. Debiprasad Chattopadhyaya, Indian Studies Past & Present, 15 October 1971.

- Boule, Mary Null : **Yurok Tribe**, California Native American Tribes No. 26, Merryant Publishing, Vashon/Washington, 1992.
- Brancourt, Jean-Pierre : “Estat’lardan Devlete: Bir Sözcüğün Evrimi”, **Devlet Kuramı**, der. Cemal Bali Akal, Çev. Beki Haleva & Pınar Güzelyürek, Dost Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, Temmuz 2000, Ankara, s. 177-190.
- Bray, Warwick : **Everyday Life of the Aztecs**, Dorset Press, New York, 1987.
- : “The City State in Central Mexico at the Time of the Spanish Conquest”, **Journal of Latin American Studies**, Cambridge University Press, vol. 4, no. 2, November 1972, pp. 161-185.
- Brewer, Douglas : “Agriculture and Animal Husbandry”, **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, pp. 131-145.
- Brink, Stefan : “Law and Society: Politics and Legal Customs in Viking Scandinavia”, **The Viking World**, ed. Stefan Brink & Neil Price, Routledge, 2008, pp. 23-31.
- : “Law, Society and Landscape in Early Scandinavia”, **Comparative Law and Anthropology**, ed. James A.R.

- Nafziger, Edward Elgar Publishing, 2017, pp. 319-337.
- : “Slavery in the Viking Age”, **The Viking World**, ed. Stefan Brink & Neil Price, Routledge, 2008, pp. 49-56.
- Brisch, Nicole : “History and Chronology”, **The Sumerian World**, ed. Harriet Crawford, Routledge, 2013, pp. 111-127.
- Brown, Vinson : **Native American of the Pacific Coast**, Naturegraph Publishers, Happy Camp, 1985.
- Brumfiel, Elizabeth M. : “Aztec Hearts and Mind: Religion and the state in Aztec Empire”, **Empires: Perspective from Archaeology and History**, ed. Susan E. Alcock & Terence N. D’Altroy & Kathleen D. Morrison & Carla M. Sinopoli, Cambridge University Press, 2001, pp. 283-310.
- : “Aztec State Making: Ecology, Structure and the Origin of the State”, **American Anthropologist**, vol. 85, Issue 2, June 1983, pp. 261-284.
- Brunton, Ron : “Why do the Trobriands Have Chiefs?”, **Man**, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, New Series, vol. 10, no. 4, December 1975, pp. 544-558.

- Bunson, Margaret R. : **Encyclopedia of Ancient Egypt**, Third Edition, New York, Facts on File, 2012.
- Bunzel, Ruth : “The Economic Organization of Primitive Peoples”, **General Anthropology**, ed. by Franz Boas, D.C. Heath and Company, 1938, pp. 327-408.
- Burridge, Kenelm : **Encountering Aborigines A Case Study: Anthropology and the Australian Aboriginal**, Pergamon Press, 1973.
- Butt, Audrey : **The Nilotes of the Sudan and Uganda**, International African Institute, reprinted with supplementary bibliography, London, 1964.
- Cairns, Huntington : **Law and the Social Sciences**, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., London, 1935.
- Carneiro, Robert L. : “Was the Chiefdom a Congelation of Ideas”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 1, No. 1, July 2002, pp. 80-100.
- Chagnon, Napoleon A. : **Yanomamö: Savaş Doğanlar**, Çev. Burcu Bölükbaşı, Epsilon Yay., 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2004.
- Chakravarti, Ranabir : “Mauryan Empire”, in **The Encyclopedia of Empire**, vol. III, ed.

John MacKenzie, John Wiley & Sons,
February 2016, pp. 1-7.

Chang, Kwang-chih : **The Archaeology of Ancient China**,
Fourth Printing, Yale University Press,
1976.

Changji, Ke : “Ancient Chinese Society and the
Asiatic Mode of Production”, **The
Asiatic Mode of Production in China**,
ed. Timothy Brook, M. E. Sharp Inc.,
1989, pp. 47-64.

Charlton, Thomas H. : “The Aztecs and Their Contemporaries:
The Central and Eastern Mexican
Highlands”, **The Cambridge History of
the Native Peoples of the Americas
Volume II: Mesoamerica Part I**, ed.
Richard E. W. Adams & Murdo J.
MacLeod, Cambridge University Press,
2000, pp. 500-557.

Chase, Oscar G. : **Law, Culture and Ritual: Disputing
Systems in Cross-Cultural Context**,
New York University Press, 2005.

Claessen, Henri J. M. : “Before The Early State and After: An
Introduction”, **Social Evolution &
History**, Uchitel Publishing, Vol. 7, No.
1, March 2008, pp. 4-18.

: “Early State Intricacies”, **Social
Evolution & History**, Uchitel

Publishing, Vol. 4, No. 2, September 2005, pp. 151-158.

: “Erken Devlet: Yapısal Bir Yaklaşım”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 156-247.

: “On Chiefs and Chiefdoms”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 10, No. 1, March 2011, pp. 5-26.

: “On Early States – Structures, Development and Fall”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 9, No. 1, March 2010, pp. 3-51.

: “Reconsideration of a Reformulation”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 11, No. 2, September 2012, pp. 36-43.

: “Specific Features of the African Early State”, **The Study of the State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1981, pp. 59-87.

: “The Balance of Power in Primitive States”, **Political Anthropology: The State of the Art**, ed. S. Lee Seaton &

Henri J. M. Claessen, Mouton Publishers, 1979, pp. 183-195.

: “The Emergence of Pristine States”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 15, No. 1, pp. 3-57.

Claessen, Henri J. M. & Skalnik, Peter : “Erken Devlet Kuramları ve Varsayımları”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 3-42.

: “Modellerde ve Gerçeklikte Erken Devlet”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 301-320.

: “Sınırlar: Erken Devletin Başlangıcı ve Sonu”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 277-301.

: “The Internal Dynamics of the Early State [and Comments and Reply]”, **Current Anthropology**, The University of Chicago Press, Vol. 25, No.4, August-October 1984, pp. 365-379.

: “Ubi Sumus? The Study of the State Conference in Retrospect”, **The Study of the State**, ed. Henri J. M. Claessen &

- Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1981, pp. 469-511.
- Claessen, Henri J. M. & Hagesteijn, : “Early State Today”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 7, No. 1, March 2008, pp. 245-265.
- Claessen, Henri J. M. & van de Velde, Pieter : “The Evolution of Sociopolitical Organization”, **Development and Decline – The Evolution of Sociopolitical Organization**, ed. Henri J. M. Claessen & Pieter van de Velde & M. Estellie Smith, Bergin and Garvey Publishers, Massachusetts, 1985, pp.126-140.
- Clastres, Pierre : **Devlete Karşı Toplum**, Birinci Basım, Çev. Mehmet Sert-Nedim Demirtaş, İstanbul, Ayrıntı Yayınevi, Temmuz 1991.
- : **Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu: Siyasal Antropoloji Araştırmaları**, Çev. Alev Türker & Mehmet Sert, Ayrıntı Yay., Birinci Basım, Nisan 1992.
- Codere, Helen : “Kwakiutl Society: Rank without Class”, **American Anthropologist**, vol. 59, no. 3, June 1957, pp. 473-486.
- Cohen, Ronald : “Devletin Kökenleri – Yeniden Değerlendirme”, **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 43-113.

- : “Evolution, Fission and the Early State”,
The Study of the State, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1981, pp. 87-117.
- : “Introduction”, **Comparative Political Systems: Studies in the Politics of Pre-Industrial Societies**, ed. Ronald Cohen & John Middleton, University of Texas Press, 1967.
- : “Oedipus Rex and Regina: The Queen Mother in Africa”, **Africa: Journal of the International Africa Institute**, Cambridge University Press, Vol. 47, No. 1, 1977, pp. 14-30.
- Confucius : **The Analects of Confucius**, trans. Burton Watson, Columbia University Press, New York, 2007.
- Cooney, Kathlyn M. : “Labour”, **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, pp. 160-174.
- Cordy, Ross H. : **A Study of Prehistoric Social Change: The Development of Complex Societies in the Hawaiian Islands**, Academic Press, New York, 1981.
- Crawford, Harriet : **Sumer and the Sumerians**, Cambridge University Press, 1. Edition, 1991.
- Creel, Herrlee Glessner : **The Birth of China: A Survey of Formative Period of Chinese**

- Civilization**, Jonathan Cape Ltd., London, 1936.
- : **The Origins of Statecraft in China: Volume One, The Western Chou Empire**, The University of Chicago Press, 1970.
- : “The Beginnings of Bureaucracy in China: The Origin of the Hsien”, **The Journal of Asian Studies**, vol. 23, no. 2, Association for Asian Studies, February 1964, pp. 155-184.
- Curtis, Edward S. : **The North American Indian Volume 10: The Kwakiutl**, self-publishing, 1915.
- D’Arcy, Paul : “Warfare and State Formation in Hawaii”, **The Journal of Pacific History**, vol. 38, no. 1, 2003, pp. 29-52.
- Dardess, John W. : “From Mongol Empire to Yüan Dynasty: Changing Form of Imperial Rule in Mongolia and Central Asia”, **The History of Mongolia**, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, pp. 358-389.
- David, Rosalie : **Handbook to Life in Ancient Egypt**, Revised edition, Facts on File Inc., New York, 2003.

- Davies, Nigel : **The Aztecs: A History**, G. P. Putnam's Sons, New York, 1974.
- De Lameiras, Brigitte Boehm : "Subsistence, Social control of Resources and the Development of Complex Society in the Valley of Mexico", **State and Society: The Emergence and Development of Social Hierarchy and Political Centralization**, ed. John Gledhill & Barbara Bender & Mogens Trolle Larsen, Routledge, 1995, pp. 89-100.
- De Nicola, Bruno : **Women in Mongol Iran: The Khatuns 1206-1335**, Edinburgh University Press, 2017.
- De Rachewiltz, Igor : "Some Reflections on Cinggis Qan's Jasag", **The History of Mongolia**, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, pp. 212- 228.
- De Rachewiltz, Igor : "Some Remarks on the Ideological Foundations of Chingis Khan's Empire", **The History of Mongolia**, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, pp. 165-173.
- Delice, Aslan : **Antropoloji Penceresinden Hukuk: Basit Toplumlarda Akrabalık İktidar ve Çıkar İlişkileri**, On İki Levha

Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs 2013.

- Diakonoff, Igor Mikhailovich : “Early Despotisms in Mesopotamia”, **Early Antiquity**, ed. Igor Mikhailovich Diakonoff, trans. Alexander Kirjanov, The University of Chicago Press, 1991, pp. 84-98.
- Diakonoff, Igor Mikhailovich : “The City-States of Sumer”, **Early Antiquity**, ed. Igor Mikhailovich Diakonoff, trans. Alexander Kirjanov, The University of Chicago Press, 1991, pp. 67-84.
- Dikshitar, V. R. Ramachandra : **The Mauryan Polity**, The Madras Law Journal Press, University of Madras, Mylapore – Madras, 1932.
- Dodson, Aidan : “The Monarchy”, **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, pp. 75-90.
- Doornbos, Martin R. : “Images and Reality of Stratification in Pre-Colonial Nkore”, **Canadian Journal of African Studies/ La Revue canadienne des études africaines**, vol. 7, Issue 3, 1973, pp. 477-495.
- Dorsey, George Amos : **The Cheyenne**, Field Columbian Museum, vol. IX, no. 1, Chicago, 1905.
- Drennan, Robert D. : “Chiefdoms in Northern South America”, **Journal of World**

Prehistory, Springer, vol. 9, no. 3, September 1995, pp. 301-340.

Drucker, Philip

: **Cultures of the North Pacific Coast**, Chandler Publishing Company, San Francisco, 1965.

: **Indians of the Northwest Coast**, McGraw Hill Book Company, New York, 1955.

Duffy, Kevin

: **Children of the Forest: Africa's Mbuti Pygmies**, Waveland Press, Illinois, 1996.

Duguit, Leon

: "Objective Law", **Readings in Jurisprudence**, ed. Jerome Hall, trans. M. Grandgent & R. W. Grifford, The Bobbs-Merrill Company, 1938, pp. 201-210.

Earle, Timothy

: **Economic and Social Organization of a Complex Chiefdom: The Halelea District, Kaua'i, Hawaii**, Anthropological Papers 63, Museum of Anthropology, University of Michigan, Ann Arbor – Michigan, 1978.

: **Şefler Nasıl İktidara Geldiler: Tarih Öncesinde Politik Ekonomi**, Çev. Burak Gürel & Demir Demiröz, Versus Yayınları, 1. Baskı, Ekim 2013.

: "Chiefs, Chieftaincies, Chiefdoms and Chiefly Confederacies: Power in the

- Evolution of Political Systems”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing, Vol. 10, no. 1, March 2011, pp. 27-54.
- Edwards, Iorwerth Eiddon Stephens : “The Early Dynastic Period in Egypt”, **The Cambridge Ancient History: Volume I Part 2 Early History of the Middle East**, Eighth Printing, ed. I. E. S. Edwards & C. J. Gadd & N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, 2006, pp. 1-71.
- Elam, Yitzchak : “Family and Polity in Ankole: The Hima Household and the Absence of Age-Sets”, **Ethnology**, vol. 14, no. 2, University of Pittsburgh – Of the Commonwealth System of Higher Education, April 1975, pp. 163-171.
- Emelianov, Vladimir V. : “The Ruler as Possessor of Power in Sumer”, **The Early State: Its Alternatives and Analogues**, ed. by Leonid E. Grinin & Robert L. Carneiro & Dmitri M. Bondarenko & Nikolay N. Kradin & Andrey V. Korotayev, Uchitel Publishing House, 2004, pp. 181-195.
- Emery, Walter B. : **Archaic Egypt**, Penguin Books, 1. Edition, 1961.
- Escarra, Jean : **Le droit chinois [conception générale, aperçu historique]**, Paris: Éditions

Henri Vetch, Pékin, 1936, Librairie du recueil Sirey, 1936.

- Evans-Pritchard, Edward Evan
- : **Essays in Social Anthropology**, Faber and Faber, London, 1969.
 - : **The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People**, Clarendon Press, Oxford, 1940.
 - : **Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande**, Clarendon Press, Oxford, 1976.
 - : “The Nuer of the Southern Sudan”, **African Political Systems**, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 4th impression, 1950, pp. 272-297.
 - : “The Organization of a Zande Kingdom”, **Cahiers d'Études Africaines**, École des hautes études en sciences sociales, vol. 1, Cahier 4 (December 1960), pp. 5-37.
 - : “The Origin of the Ruling Clan of the Azande”, **Southwestern Journal of Anthropology**, University of New Mexico, vol. 13, no. 4, Winter 1957, pp. 322-343.
 - : “The Zande State”, **The Journal of the Royal Anthropological Institute of**

- Great Britain and Ireland**, vol. 93, no. 1, January-June 1963, pp. 134-154.
- : “Witchcraft (Mangu) Amongst the A-Zande”, **Sudan Notes and Records**, University of Khartoum, vol. 12, no. 2, 1929, pp. 163-249.
- Feizi, Han : **Basic Writings**, trans. Burton Watson, Columbia University Press, New York, 2003.
- Feng, Li : **Early China: A Social and Cultural History**, Cambridge University Press, 2013.
- : **Landscape and Power in Early China: The Crisis and Fall of the Western Zhou 1045-771 BC**, Cambridge University Press, 2006.
- Foley, Dennis : “Leadership: The Quandry of Aboriginal Societies In Crises 1788-1830 and 1966”, **Transgressions: Critical Australian Indigenous Histories**, ed. by Ingereth Macfarlane & Mark Hannah, Australian National University Press, December 2007, pp. 177-192.
- Fortes, Meyer & Evans-Pritchard, : “Introduction”, **African Political Systems**, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 4th impression, 1950, pp. 1-23.

- Foster, Benjamin : “A New Look at the Sumerian Temple State”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Brill, Vol. 24, No. 3, October 1981, pp. 225-241.
- Frankfort, Henri : **Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature**, The University of Chicago Press, 1948.
- Fried, Morton Herbert : **The Evolution of Political Society: An Essay in Political Anthropology**, Random House, New York, 1967.
- Gadd, Cyril John : “Babylonia”, **The Cambridge Ancient History: Volume I Part 2 Early History of the Middle East**, Eighth Printing, ed. I. E. S. Edwards & C. J. Gadd & N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, 2006, pp. 595-644.
- : “The Cities of Babylonia”, **The Cambridge Ancient History: Volume I Part 2 Early History of the Middle East**, Eighth Printing, ed. I. E. S. Edwards & C. J. Gadd & N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, 2006, pp. 93-145.
- Garfinkle, Steven : “The Third Dynasty of Ur and the Limits of State Power in Early Mesopotamia”, **From the 21st Century B.C. to the 21st Century A.D.: Proceedings of the International Conference on**

- Sumerian Studies Held in Madrid 22-24 July 2010**, ed. Steven Garfinkle & Manuel Molina, Eisenbrauns, Winona Lake- Indiana, 2013, pp. 153-167.
- Ghurye, Govind Sadashiv : **Caste and Race in India**, Fifth Edition, Popular Prakashan, Bombay, 1969.
- Glassman, Ronald M. : **The Origins of Democracy in Tribes, City-States and Nation-States**, Vol. I, Springer, 2017.
- Gluckman, Max : **Order and Rebellion in Tribal Africa**, The Free Press of Glencoe, New York, 1963.
- : **Politics, Law and Ritual in Tribal Society**, Basil Blackwell Publication, Oxford, 1965.
- Golden, Peter Benjamin : “Inner Asia C. 1200”, **The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age**, ed. Nicola Di Cosmo & Allen J. Frank & Peter B. Golden, Cambridge University Press, 2009, pp. 9-25.
- Goldman, Irving : “The Ifugao of the Philippine Islands”, **Cooperation and Competition Among Primitive Peoples**, ed. Margaret Mead, McGraw Hill Book Company, 1. Edition, Fifth Impression, 1937, pp. 153-179.
- : “The Kwakiutl Indians of Vancouver Island”, **Cooperation and Competition Among Primitive Peoples**, ed.

Margaret Mead, McGraw Hill Book Company, 1. Edition, Fifth Impression, 1937, pp. 180-209.

Good, Edwin M. : “Capital Punishment and Its Alternatives in Ancient Near Eastern Law”, **Stanford Law Review**, vol. 19, no. 5, May 1967, pp. 947-977.

Gouldsbury, Cullen : “Notes on the Customary Law of the Awemba and Kindred Tribes: Part I.-- The Law of Torts; The Law of Crimes”, **Journal of the Royal African Society**, Oxford University Press, vol. 14, No. 56, July 1915, pp. 366-385.

: “Notes on the Customary Law of the Awemba and Kindred Tribes: Part I – The Law of Torts; The Law of Crimes (Continued)”, **Journal of the Royal African Society**, Oxford University Press, vol. 15, no. 57, October 1915, pp. 36-53.

: “Notes on the Customary Law of the Awemba and Kindred Tribes: Part II – The Law of Personal Relations and The Law of Contract”, **African Affairs**, Oxford University Press, vol. XV, Issue LVIII, January 1916, pp. 157-183.

- Graburn, Nelson H. H. : “Eskimo Law in Light Self- and Group-interest”, **Law & Society Review**, vol. 4, no. 1, August 1969, pp. 45-60.
- Greuel, Peter J. : “The Leopard-Skin Chief: An Examination of Political Power Among the Nuer”, **American Anthropologist**, New Series, vol. 73, no. 5, October 1971, pp. 1115-1120.
- Grimal, Nicolas : **A History of Ancient Egypt**, trans. Ian Shaw, Blackwell Publishing, 1994.
- Grinin, Leonid E. : “Early State, Developed State, Mature State: The Statehood Evolutionary Sequence”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing House, Vol. 7, No.1, March 2008, pp. 67-81.
- Grinnell, George Bird : “The Early State and its Analogues”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing House, Vol. 2, No. 1, March 2003, pp. 131-176.
- Grinnell, George Bird : **The Cheyenne Indians: Their History and Lifeways**, World Wisdom Publishing, Bloomington/Indiana, 2008.
- Gunawardana, R. A. L. H. : “The Early State and Theorization on the Evolution and Character of the State in Asia: Some Preliminary Observations”, **Social Evolution & History**, Uchitel Publishing House, vol. 8, no. 1, March 2009, pp. 133-167.

- Gurevich, Aron Yakovlevich : “The Early State in Norway”, **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, pp. 403-423.
- Haider, Mansura : “The Mongol Tradition and Their Survival in Central Asia (XIV – XV Centuries)”, **Central Asiatic Journal**, Harrassowitz Verlag, vol. 28, no. 1/2, 1984, pp. 57-79.
- Hamnett, Ian : **Chieftainship and Legitimacy: An Anthropological Study of Executive Law in Lesotho**, Routledge & Kegan Paul Ltd, 1975.
- Hansen, Lars Ivar : “Inheritance, Property and Marriage in Medieval Norway”, **Married Women and The Law in Premodern Northwest Europe**, ed. Cordelia Beattie & Matthew Frank Stevens, The Boydell Press, Woodbridge/UK, 2013, pp. 11-30.
- Harris, Marvin : **Cannibals and Kings: The Origins of Cultures**, Fontana/Collins, 1978.
- Hartland, Edwin Sidney : **Primitive Law**, Methuen & Co. Ltd., London, 1924.
- Hays, Hoffman Reynolds : **The Kingdom of Hawaii**, 1. Edition, New York Graphic Society Publishers, Greenwich-Connecticut, 1964.
- Hazanov, Anatoli M. : “Erken Devlet Konusunda Çalışmanın Bazı Kuramsal Sorunları”, **Erken**

Devlet, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 113-135.

Helle, Knut

: “The Norwegian Kingdom: Succession Disputes and Consolidation”, **The Cambridge History of Scandinavia: Volume I Prehistory to 1520**, ed. Knut Helle, Cambridge University Press, 2003, pp. 369-391.

Helms, Mary W.

: **Ancient Panama: Chiefs in Search of Power**, University of Texas Press, The Texas Pan American Series, 1979.

: “Competition, Power and Succession to Office in Pre-Columbian Panama”, **Frontier Adaptations in Lower Central America**, ed. Mary W. Helms & Franklin O. Loveland, Institute for the Study of Human Issues (ISHI), Philadelphia, 1976, pp. 25-35.

: “Succession to High Office in Pre-Columbian Circum-Caribbean Chiefdoms”, **Man**, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, vol. 15, no. 4, December 1980, pp. 718-731.

Hobhouse, Leonard Trelawny & : **The Material Culture and Social**
Wheeler, Gerald Clair & Ginsberg, **Institutions of the Simpler Peoples:**
Morris

- An Essay in Corelation**, Chapman & Hall Ltd., London, 1915.
- Hocart, Arthur Maurice : **Kings and Councillors: An Essay in the Comparative Anatomy of Human Society**, The University of Chicago Press, 1970.
- Hodge, Mary G. : **Aztec City-States**, Museum of Anthropology-University of Michigan, Memoirs No. 18, Ann Arbor, 1984.
- Hodous, Florence : “The Quriltai as a Legal Institution in the Mongol Empire”, **Central Asiatic Journal**, Harrassowitz Verlag, vol. 56, 2012-2013, pp. 87-102.
- Hoebel, Edward Adamson : **The Law of Primitive Man: A Study in Comparative Legal Dynamics**, Harvard University Press, 4th Printing, Cambridge-Massachusetts, 1967.
- : “Law and Anthropology”, **Virginia Law Review**, vol. 32, no. 4, Symposium: Integrating Law and Other Learned Professions, June 1946, pp. 835-854.
- : “Law-Ways of the Primitive Eskimo”, **Journal of Criminal Law and Criminology**, Vol. 31, Issue 6, Northwestern University, March-April, 1940-1941, pp. 663-683.

- Hommon, Robert J. : **The Ancient Hawaiian State: Origins of a Political Society**, Oxford University Press, New York, 2013.
- Hope, Michael : “Some Notes on Revenge and Justice in the Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran”, **Journal of the American Oriental Society**, vol. 136, no. 3, July-September 2016, pp. 551-566.
- : “The Transmission of Authority through the Quriltais of the Early Mongol Empire and the Ilkhanate of Iran (1227-1335)”, **Mongolian Studies**, Mongolia Society, vol. 34, 2012, pp. 87-115.
- Hosmanek, Andrew J. : “Cutting The Cord: Ho'oponopono And Hawaiian Restorative Justice In The Criminal Law Context”, **Pepperdine Dispute Resolution Law Journal**, Pepperdine University, vol.5, no.2, 2005, pp. 359-376.
- Howell, Paul Philip : **A Manual of Nuer Law**, Oxford University Press, London, 1954.
- Howitt, Alfred William : **The Native Tribes of South-East Australia**, Macmillan & Co., New York, 1904.
- Hsu, Cho-yun : “The Spring and Autumn Period”, **The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.**, ed. Michael Loewe & Edward L.

- Shaugnessy, Cambridge University Press, 1999, pp. 545-586.
- Hughes, Charles Campbell : “From Contest to Council: Social Control Among the St. Lawrence Island Eskimos”, **Political Anthropology**, ed. Marc J. Swartz & Victor W. Turner & Arthur Tuden, Aldine Publishing, Chicago, 1966, pp. 255-265.
- Hutterer, Karl : “Reciprocity and Revenge among the Ifugao”, **Philippine Quarterly of Culture and Society**, University of San Carlos Publications, vol. 1, no. 1, March 1973, pp. 33-38.
- Ivanov, Paola : “Cannibals, Warriors, Conquerors, and Colonizers: Western Perceptions and Azande Historiography”, **History in Africa**, Cambridge University Press, vol. 29, 2002, pp. 89-217.
- Iversen, Frode : “The Urban Hinterland: Interaction and Law-areas in Viking and Medieval Norway”, **Viking-Age Transformations: Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia**, ed. Zanette Glörstad & Kjetil Loftsgarden, Routledge, 2017, pp. 250-276.

- Jaiswal, Suvira : “Female Images in the Arthashastra of Kautilya”, **Social Scientist**, vol. 29, no. 3-4, March-April 2001, pp. 51-59.
- Jackson, Adam : “The Influence of European Colonialism on Zande Customary Law”, **Totem: The University of Western Ontario Journal of Anthropology**, vol. 11, no. 1, 2002-2003, pp. 51-58.
- Jackson, Peter : “The Mongol Age in Eastern Inner Asia”, **The Cambridge History of Inner Asia: The Chinggisid Age**, ed. Nicola Di Cosmo & Allen J. Frank & Peter B. Golden, Cambridge University Press, 2009, pp. 26-45.
- Jacobsen, Thorkild : “Early Political Development in Mesopotamia”, **Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie**, vol. 52, Issue 1, Walter de Gruyter & Co., 1957, pp. 91-140.
- Janssen, Jac. J. : “The Early State in Ancient Egypt”, **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, pp. 213-234.
- Jasnow, Richard : “Old Kingdom and First Intermediate Period”, **A History of Ancient Near Eastern Law**, Volume I, ed. Raymond Westbrook, Brill, 2003, pp. 93-140.

- Jha, Dwijendra Narayan : **Economy and Society in Early India: Issues and Paradigms**, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1993.
- Jochens, Jenny : **Women in Old Norse Society**, Cornell University Press, Ithaca/New York, 1995.
- Johnsen, D. Bruce : "The Formation and Protection of Property Rights among the Southern Kwakiutl Indians", **Journal of Legal Studies**, The University of Chicago, vol. 15, no. 1, January 1986, pp. 41-68.
- Johnson, Allen W. & Earle, Timothy : **The Evolution of Human Societies: From Foraging Group to Agrarian State**, Stanford University Press, Stanford, 1987.
- Johnson, Douglas H. : "Criminal Secrecy: The Case of the Zande 'Secret Societies'", **Past & Present**, The Past and Present Society, Oxford University Press, vol. 130, Issue 1, February 1991, pp. 170-200.
- Johnson, Douglas H. : "Judicial Regulation and Administrative Control: Customary Law and The Nuer 1898-1954", **The Journal of African History**, Cambridge University Press, vol. 27, no. 1, 1986, pp. 59-78.
- Jones, Gwyn : **A History of the Vikings**, Oxford University Press, reprinted in 1969.

- Jorgensen, Torstein : “Civil and Clerical Homicide in Late Medieval Norway”, **New Approaches to Early Law in Scandinavia**, ed. Stefan Brink & Lisa Collinson, Brepols Publishers, Turnhout/Belgium, 2014, pp. 67-87.
- Kamakau, Samuel Manaiakalani : **The Works of the People of Old: Na Hana a ka Po’e Kahiko**, trans. Mary Kawena Pukui, ed. Dorothy Barrere, Bishop Museum Press, 1976.
- Kandert, Josef : “Zande”, **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, pp. 511-529.
- Kapoor, Richa : “The Status of Women in Punjab: A Socio-Early Historical Perspective (From Pre Vedic to Mauryan Period)”, **International Journal of Research and Analytical Reviews**, vol. 6, Issue 2, April-June 2019, pp. 909-915.
- Karras, Ruth Mazo : **Slavery and Society in Medieval Scandinavia**, Yale University Press, 1988.
- Karugire, Samwiri : **The Emergence and Growth of the Kingdom of Nkore in Western Uganda c. 1500-1896**, thesis presented for the degree of Phd at the University of London, School of Oriental and African

- Studies, 1969, Published by ProQuest LLC, Ann Arbor, 2017.
- Katary, Sally L. D. : “Land Tenure and Taxation”, **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, pp. 185-201.
- Keightley, David N. : “The Shang: China’s First Historical Dynasty”, **The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.**, ed. Michael Loewe & Edward L. Shaughnessy, Cambridge University Press, 1999, pp. 232-291.
- Kellogg, Susan : **Weaving the Past: A History of Latin America’s Indigenous Women from the Prehispanic Period to the Present**, Oxford University Press, 2005.
- Kemp, Barry J. : **Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization**, Third Edition, Routledge, 2018.
- Kennett, Douglas J. & Kennett, James P. : “Early State Formation in Southern Mesopotamia: Sea Levels, Shorelines and Climate Change”, **The Journal of Island and Coastal Archaeology**, Taylor & Francis Online, vol. 1, Issue 1, 2006, pp. 67-99.
- Kırlı, İsmail : **Göçebe Çoban Toplumlarda Erken Devlet ve Hukukun Şekillenmesi**,

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Tez Danışmanı: Mehmet
Tevfik Özcan, İstanbul, 2019.

Kirch, Patrick Vinton

: **How Chiefs Became Kings: Divine
Kingship and the Rise of Archaic
States in Ancient Hawai'i**, University
of California Press, 2010.

: **The Evolution of the Polynesian
Chieftdoms**, Cambridge University
Press, paperback edition,
Cambridge/UK, 1989.

Koch, Sören

: “Consequences of Changing
Expectations to Law and Its
Institutions”, **The Legal History
Review**, Brill/Nijhoff, vol. 83, Issue 3-4,
2015, pp. 461-486.

Krader, Lawrence

: “Devletin Orta Asya Göçebeleri
Arasındaki Kökeni”, **Erken Devlet**, ed.
Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik,
Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi,
Ankara, 1993, s. 135-154.

Kradin, Nikolay N.

: “Early State Theory and the Evolution of
Pastoral Nomads”, **Social Evolution &
History**, Uchitel Publishing, Vol. 7, No.
1, March 2008, pp. 107-130.

- Krag, Claus : “The Creation of Norway”, **The Viking World**, ed. Stefan Brink & Neil Price, Routledge, 2008, pp. 645-651.
- : “The Early Unification of Norway”, **The Cambridge History of Scandinavia: Volume I Prehistory to 1520**, ed. Knut Helle, Cambridge University Press, 2003, pp. 184-201.
- Kramer, Samuel Noah : **Tarih Sümer’de Başlar**, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İkinci Basım, Aralık 2002, İstanbul.
- : **The Sumerians: Their History, Culture and Character**, The University of Chicago Press, paperback edition, 1971.
- Kroeber, Alfred Louis : **Handbook of the Indians of California**, Dover Publications, New York, 1976.
- Kulke, Hermann & Rothermund, Dietmar : **A History of India**, Fourth Edition, Routledge, 2004.
- Kurtz, Donald V. : “The Legitimation of the Aztec State”, **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, pp. 169-189.
- Kuykendall, Ralph S. & Day, A. Grove : **Hawaii: A History From Polynesian Kingdom to American State**, Prentice-

Hall Inc., Revised edition, Englewood Cliffs – New Jersey, 1976.

Küçükyılmaz, Özgür

: **Erken Devletin Siyasi ve Hukuki Yapısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tez Danışmanı: Mehmet Tefik Özcan, İstanbul, 2008.

Lafont, Bertrand & Westbrook, Raymond : “Neo-Sumerian Period (Ur III)”, **A History of Ancient Near Eastern Law**, Volume I, ed. Raymond Westbrook, Brill, 2003, pp. 183-226.

Lambrecht, Francis & Scott, William Henry : “Ifugao Custom and Moral Law”, **Philippine Studies**, Ateneo de Manila University, vol. 10, no. 2, April 1962, pp. 275-303.

Landsberger, Benno : “Mezopotamya’da Medeniyetin Doğuşu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, çev. Mebrure O. Tosun, Cilt 2 Sayı 3, 1944, s. 419-437.

Lane, George : **Genghis Khan and Mongol Rule**, Greenwood Press, Westport-Connecticut, 2004.

Lee, Richard Borshay : “Politics, Sexual and Non-sexual, in an Egalitarian Society”, **Politics and History in Band Societies**, ed. Eleanor Leacock & Richard B. Lee, Cambridge University Press, 1982, pp. 37-59.

- : “Primitive Communism and The Origin of Social Inequality”, **The Evolution of Political Systems: Sociopolitics in Small-Scale Sedentary Societies**, ed. by Steadman Upham, Cambridge University Press, 1990, pp. 225-246.
- Levi-Strauss, Claude : “The Social and Psychological Aspects of Chieftainship in a Primitive Tribe: The Nambikuara of Northwestern Mato Grosso”, **Comparative Political Systems: Studies in the Politics of Pre-Industrial Societies**, ed. Ronald Cohen & John Middleton, University of Texas Press, 1967, pp. 45-63.
- Lewellen, Ted C. : **Political Anthropology: An Introduction**, 3. edition, Praeger Publishers, London, 2003.
- Linares, Olga F. : **Ecology and Arts in Ancient Panama: On the Development of Social Rank and Symbolism in the Central Provinces**, Dumbarton Oaks Publishing, second printing, February 2000.
- Linton, Ralph : **The Study of Man: An Introduction**, Appleton-Century-Crofts Inc., 1936, New York.
- Lips, Julius Ernst : “Chapter X: Government”, **General Anthropology**, ed. by Franz Boas, D.C. Heath and Company, 1938, pp. 487-534.

- : “Naskapi Law (Lake St. John and Lake Mistassini Bands) Law and Order in a Hunting Society”, **Transactions of the American Philosophical Society**, vol. 37, No. 4, pp. 379-492.
- Llewelyn, Karl N. & Hoebel, E. : **The Cheyenne Way: Conflict and Case Law in Primitive Jurisprudence**, University of Oklahoma Press, 4th printing, April 1967.
- Loewe, Michael : “The Heritage Left to the Empires”, **The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C.**, ed. Michael Loewe & Edward L. Shaughnessy, Cambridge University Press, 1999, pp. 967-1032.
- Lothrop, Samuel Kirkland : **Cocle: An Archaeological Study of Central Panama**, Memoirs of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Volume VII, Published by the museum, Harvard University Press, 1937.
- : “The Tribes West and South of the Panama Canal”, **Handbook of South American Indians: Volume 4**, ed. Julian H. Steward, United States Government Printing Office, Washington, 1948, pp.253-256.
- Loukacheva, Natalia : “Indigenous Inuit Law, ‘Western’ Law and Northern Issues”, **Arctic Review on**

- Law and Politics**, vol. 3, 2/2012, pp. 200-217.
- Lowie, Robert H. : **Primitive Society**, Boni & Liveright, 3. Printing, March 1921, New York.
- : “Social and Political Organization of the Tropical Forest and Marginal Tribes”, **Handbook of South American Indians: Volume 5**, ed. Julian H. Steward, Cooper Square Publishers, New York, 1963, pp. 313-350.
- MacKenzie, Melody Kapilialoha : “Historical Background”, **Native Hawaiian Rights Handbook**, ed. Melody Kapilialoha MacKenzie, published by Native Hawaiian Legal Corporation, Office of Hawaiian Affairs, Honolulu-Hawaii, pp. 3-25.
- MacLeod, William Christie : “Aspects of the Earlier Development of Law and Punishment”, **Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology**, Northwestern University Pritzker School of Law, vol. 23, no. 2, July-August 1932, pp. 169-190.
- : “Law, Procedure and Punishment in Early Bureaucracies”, **Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology**, Northwestern University Pritzker School of Law, vol.

25, no. 2, July-August 1934, pp. 225-244.

- Mair, Lucy : **African Societies**, Cambridge University Press, 1974.
- : **Primitive Government: A Study of Traditional Political Systems in Eastern Africa**, Indiana University Press, 1977.
- Maisels, Charles : **The Archaeology of Politics and Power: Where, When and Why the First States Formed**, Oxbow Books, Oxford/UK, 2019.
- Malinowski, Bronislaw : **Argonauts of the Western Pacific**, George Routledge & Sons Ltd., Second Impression, New York, 1932.
- : **Coral Gardens and Their Magic Volume I: Soil-Tilling and Agricultural Rites in the Trobriand Islands**, George Allen & Unwin Ltd., 2. Edition, London, 1966.
- : **Crime and Custom in Savage Society**, Harcourt, Brace & Company, New York, 1926.
- : **Freedom and Civilization**, George Allen & Unwin Ltd., London, 1947.
- Malo, David : **Hawaiian Antiquities (Moolelo Hawaii)**, trans. N. B. Emerson,

- Hawaiian Gazette Co. Ltd., Honolulu, 1898.
- Manning, Joseph Gilbert : “The Representation of Justice in Ancient Egypt”, **Yale Journal of Law & the Humanities**, vol. 24, Issue 1, 2012, pp. 111-118.
- Marshall, Lorna : “!Kung Bushman Bands” **Comparative Political Systems: Studies in the Politics of Pre-Industrial Societies**, ed. Ronald Cohen & John Middleton, University of Texas Press, 1967, pp. 15-45.
- Mauss, Marcel : **Seasonal Variations of the Eskimo: A Study in Social Morphology**, çev. James J. Fox, Routledge, reprinted in 2004.
- Merry, Sally Engle : “Law, Culture and Cultural Appropriation”, **Yale Journal of Law & the Humanities**, vol. 10, no.2, Summer 1998, pp. 575-604.
- McCormick Adams, Robert : **Heartland of Cities: Surveys of Ancient Settlement and Land Use on the Central Floodplain of the Euphrates**, The University of Chicago Press, 1981.
- McCoy, Mark D. & Codlin, Maria C. : “The Influence of Religious Authority in Everyday Life: A Landscape-scale Study of Domestic Architecture and

- Religious Law in Ancient Hawai'i", **World Archaeology**, vol. 48, no. 3, Routledge, 2016, pp. 411-430.
- Mikloucho-Maclay, Nikolai : **New Guinea Diaries 1871-1883**, trans. C. L. Sentinella, Kristen Press, Madang Papua New Guinea, 1975.
- Mirsky, Jeannette : "The Eskimo of Greenland", **Cooperation and Competition Among Primitive Peoples**, ed. Margaret Mead, McGraw Hill Book Company, 1. Edition, Fifth Impression, 1937, pp. 51-86.
- Montesquieu, Charles-Louis de : **Kanunların Ruhu Üzerine**, XIX. Kitap, Çev. Berna Günen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, Ekim 2019, İstanbul.
- Mookerji, Radha Kumud : **Chandragupta Maurya and His Times**, Second edition revised, Rajkamal Publications Limited, Bombay, 1952.
- Morgan, David O. : **The Mongols**, Wiley-Blackwell Publishers, Oxford, reprinted in 2001.
- : "The Great Yasa of Chingiz Khan and Mongol Law in the Ilkhanate", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, vol. 49, no. 1, 1986, pp. 163-176.

- Morgan, Lewis H. : **Ancient Society or Research in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization**, Charles H. Kerr & Company, Chicago, 1877.
- Murdoch, John : “Point Barrow Eskimo”, **Sources of Ancient and Primitive Law**, Evolution of Law: Select Readings on the Origin and Development of Legal Institutions vol. I, ed. Albert Kocourek & John H. Wigmore, Little Brown and Company, Boston, 1915, pp. 237-256.
- Nash, June : “The Aztecs and the Ideology of Male Dominance”, **Signs**, The University of Chicago Press, vol. 4, no. 2, Winter 1978, pp. 349-362.
- Niblack, Albert Parker : **The Coast Indians of Southern Alaska and Northern British Columbia**, Report of National Museum, Washington D.C., 1890.
- Nissen, Hans Jörg : **Ana Hatlarıyla Mezopotamya: Yakın Doğu Arkeolojisinin İlk Dönemleri (İ.Ö. 9000-2000)**, çev. Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2015.
- Nordby, Ole-Albert Rønning : **The Judicial Oath in Medieval Norway: Compurgation, Community and Knowledge in the Thirteenth Century**, Dissertation for the degree of

philosophiae doctor, Department of Archaeology, Conservation and History, University of Oslo, 2018.

- Nordeide, Saebjörg Walaker : **The Viking Age as a Period of Religious Transformation: The Christianization of Norway from AD 560-1150/1200**, Brepols Publishers, Turnhout/Belgium, 2011.
- Oberg, Kalervo : “The Kingdom of Ankole in Uganda”, **African Political Systems**, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 4th impression, 1950, pp. 121-162.
- Onwubuemeli, Emeka : “Early Zande History”, **Sudan Notes and Records**, University of Khartoum, vol. 53, 1972, pp. 36-66.
- Oppenheim, A. Leo : **Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization**, revised edition, completed by Erica Reiner, The University of Chicago Press, 1977.
- Orning, Hans Jacob : “Festive Governance: Feasts as Rituals of Power and Integration in Medieval Norway”, **Rituals, Performatives and Political Order in Northern Europe c. 650-1350**, ed. Wojtek Jezierski & Lars Hermanson & Hans Jacob Orning & Thomas Smaberg, Brepols Publishers, Turnhout/Belgium, 2015, pp. 175-207.

- Ozansü, Mehmet Cemil : **Erken Modernlikte Ceza Sorumluluğunun Kamusallaşması ve Rasyonelleşmesi**, Oniki Levha Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs 2014.
- Özcan, Mehmet Tevfik : **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, Oniki Levha Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul, Eylül 2015.
- Özcan, Mehmet Tevfik : **İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol: Hukuk Dışı Mekanizmalar ve İlkel Hukuk**, Oniki Levha Yayınevi, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, İstanbul, Kasım 2012.
- Parsons, Talcott : **The Evolution of Societies**, Prentice-Hall, New Jersey, 1977.
- Passerin D'Entereves, Alessandro : “Devlet Kavramı”, **Devlet Kuramı**, der. Cemal Bali Akal, Çev. Başak Baysal, Dost Kitabevi Yayınları, Birinci Baskı, Temmuz 2000, Ankara, s. 193-211.
- Philipps, J. E. Tracy : “Observations on Some Aspects of Religion Among the Azande (Niam-Niam) of Equatorial Africa”, **The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, vol. 56, 1926, pp. 171-187.

- Piddocke, Stuart : “The Potlatch System of the Southern Kwakiutl: A New Perspevtice”, **Southwestern Journal of Anthropology**, The University of Chicago Press, vol. 21, no. 3, Autumn 1965, pp. 244-264.
- Pilling, Arnold R. : “Yurok”, **Handbook of North American Indians**, General editor: William C. Sturtevant, Volume 8: California, vol. ed. Robert F. Heizer, Smithsonian Institution, Washington, 1978, pp. 137-154.
- Pirie, George : “North-Eastern Rhodesia: Part IV”, **Journal of the African Royal Society**, Oxford University Press, vol. 6, no. 21, October 1906, pp. 43-58.
- Pochekaev, Roman Y. : “Ancient Turkic Law 'Privatised' by Chinggis Khan and His Descendants”, **Inner Asia**, Brill, vol. 18, no. 2, 2016, pp. 182-195.
- Pokora, Timoteus : “China”, **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, pp. 191-212.
- Pospisil, Leopold : **Anthropology of Law: A Comparative Theory**, Harper & Row Publishers, 1971.
- Powell, Harry A. : “Competitive Leadership in Trobriand Political Organization”, **The Journal of**

- the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, vol. 90, no. 1, Jan.- Jun. 1960, pp. 118-145.
- Prakash, Aseem : **State and Statecraft in Kautilya's Arthashastra**, A paper presented at the Fall Semester Mini-Conference organized by the Workshop in Political Theory and Policy Analysis, Indiana University, Bloomington, December 11 & 13, 1993, pp. 1-17, <http://dlc.dlib.indiana.edu/> (Çevrimiçi – 09/11/2020).
- Prasad, Beni : **The State in Ancient India: Study in the Structure and Practical Working of Political Institutions in North India in Ancient Times**, The Indian Press Ltd., Allahabad, 1928.
- Provinse, John H. : “The Underlying Sanctions of Plains Indian Culture”, **Social Anthropology of North American Tribes**, ed. Fred Eggan, Enlarged Edition, The University of Chicago Press, Chicago, 1955, pp. 341- 377.
- Radcliffe-Brown, Alfred Reginald : **Structure and Function in Primitive Society: Essays and Addresses**, The Free Press, Glencoe-Illinois, 1952.
- : **The Social Organization of Australian Tribes**, The “Oceania” Monographs No.

- 1, Macmillan & Co. Limited, London, 1931.
- : “İlkel Hukuk”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi-1. Kitap**, Çev. Mehmet Tevfik Özcan, Nüans Basın Yayın, İstanbul, 1993, s. 141-148.
- : “Preface”, **African Political Systems**, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 4th impression, 1950.
- : “Toplumsal Yapı”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi-1. Kitap**, Çev. Mehmet Tevfik Özcan, Nüans Basın Yayın, İstanbul, 1993, s. 121-134.
- Raffield, Ben & Price, Neil & Collard, Mark : “Polygyny, Concubinage and the Social Lives of Women in Viking-Age Scandinavia”, **Viking and Medieval Scandinavia**, vol. 13, Brepols Publishers, Turnhout/Belgium, 2017, pp. 165-209.
- Rangeley, William H. J. : “Notes on Cewa Tribal Law”, **The Society of Malawi Journal**, introduced by Bridglal Pachai, vol. 53, no. 1-2, 2000, pp. 6-75.
- Ratchnevsky, Paul : **Genghis Khan: His Life and Legacy**, translated and edited by Thomas Nivison Haining, Basil Blackwell Pub., 1991.

- Reiff, Mark R. : **Punishment, Compensation and Law: A Theory of Enforceability**, Cambridge University Press, 2005.
- Reynolds, Harold : "Notes on the Azande Tribe of the Congo", **Journal of the Royal African Society**, Oxford University Press, vol. 3, no. 11, April 1904, pp. 238-246.
- Rice, Michael : **Egypt's Legacy: The Archetypes of Western Civilization 3000-30 BC**, Routledge, 2003.
- : **Egypt's Making: The Origins of Ancient Egypt 5000-2000 BC**, Second Edition, Routledge, 2003.
- Richards, Audrey I. : "Tribal Government in Transition: The Babemba of North-Eastern Rhodesia", **Journal of Royal African Society**, Oxford University Press, vol. 34, no. 137, October 1935, pp. 1-26.
- : "The Political System of the Bemba Tribe – North Eastern Rhodesia", **African Political Systems**, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 4th impression, 1950, pp. 83-121.
- Richardson, Seth : "Early Mesopotamia: The Presumptive State", **Past & Present**, Oxford University Press, Vol. 215, Issue 1, May 2012, pp. 3-49.

- Ringel, Gail : “The Kwakiutl Potlatch: History, Economics and Symbols”, **Ethnohistory**, Duke University Press, vol. 26, no. 4, Autumn 1979, pp. 347-362.
- Roberts, Simon : **Düzen ve Kargaşa: Hukuk Antropolojisiine Giriş**, Çev. A.Erkan Koca, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2010.
- Robson, William A. : **Civilization and the Growth of Law**, MacMillan and Co. Limited, London, 1935.
- Rocher, Ludo : **Studies in Hindu Law and Dharmasastra**, ed. Donald R. Davis Jr., Anthem Press, 2012.
- Rogers, J. Daniel : “The Contingencies of State Formation in Eastern Inner Asia”, **Asian Perspectives**, University of Hawai’i Press, vol. 46, no. 2, Fall 2007, pp. 249-274.
- Rohner, Ronald & Rohner, Evelyn : **The Kwakiutl Indians of British Columbia**, Holt & Rinehart and Winston Publishing, 1970.
- Rohrlich, Ruby : “State Formation in Sumer and the Subjugation of Women”, **Feminist Studies**, Vol. 6, No. 1, Spring 1980, pp. 76-102.

- Rooney, Jim & Murthy, Vijaya : Institutions, Social Order and Wealth in Ancient India”, **Journal of Institutional Economics**, Published online by Cambridge University Press, 29 June 2020, pp. 1-14.
- Roscoe, John : **The Banyankole: The Second Part of the Report of the Mackie Ethnological Expedition to Central Africa**, Cambridge University Press, 1923.
- Roth, Martha T. : **Law Collections From Mesopotamia and Asia Minor**, Second Edition, ed. Piotr Michalowski, Society of Biblical Literature, Scholars Press, Atlanta – Georgia, 1997.
- : “Reading Mesopotamian Law Cases PBS 5 100: A Question of Filiation”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, vol. 44, no. 3, Brill, 2001, pp. 243-292.
- Rounds, J. : “Lineage, Class and Power in the Aztec State”, **American Ethnologist**, American Anthropological Association, Wiley, vol. 6, no. 1, February 1979, pp. 73-86.
- : “The Role of the Tecuhtli in Ancient Aztec Society”, **Ethnohistory**, Duke University Press, vol. 24, no. 4, Autumn 1977, pp. 343-361.

- Rubio, Gonzalo : “Sumerian Morphology”, **Morphologies of Asia and Africa**, ed. A. S. Kaye, vol. 2, Winona Lake: Eisenbrauns, 2007, pp. 1311-1364.
- Ruyle, Eugene E. : “Slavery, Surplus and Stratification on the Northwest Coast: The Ethnoenergetics of an Incipient Stratification System”, **Current Anthropology**, The University of Chicago Press, vol. 14, no. 5, December 1973, pp. 603-631.
- Sahlins, Marshall D. : **Stone Age Economics**, Aldine & Atherton Inc., Chicago, 1972.
- Sahlins, Marshall D. & Service, Elman R. : **Evolution and Culture**, The University of Michigan Press, 6th Printing, Ann Arbor, 1970.
- Sanmark, Alexandra : “The Communal Nature of the Judicial Systems in Early Medieval Norway”, **Collegium Medievale**, Novus forlag, vol. 19, 2006, pp. 31-64.
- Sastri, K. A. Nilakanta : “Mauryan Polity”, **Age of the Nandas and Mauryas**, ed. K. A. Nilakanta Sastri, Motilal Banarsidass Publishers, Delhi, 1967, pp. 171-201.
- Sauer, Carl Ortwin : **The Early Spanish Main**, University of California Press, 1966.

- Schapera, Isaac : **Government and Politics in Tribal Societies**, C. A. Watts & Co. Ltd., London, 1963.
- : **The Khoisan Peoples of South Africa: Bushmen and Hottentots**, Routledge & Kegan Paul Ltd., London, 1930.
- Schurmann, Herbert Franz : “Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century”, **The History of Mongolia**, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, pp. 174-211.
- Schwerin, Karl H. : “The Anthropological Antecedents: Caciques, Cacicazgos and Caciquismo”, **The Caciques: Oligarchical Politics and the System of Caciquismo in the Luso-Hispanic World**, ed. Robert Kern, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1973, pp. 5-17.
- Scupin, Raymond & DeCorse, Christopher : **Anthropology: A Global Perspective**, 3. Edition, Prentice Hall, 1998.
- Seaton, S. Lee : “The Early State in Hawaii”, **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, pp. 269-288.
- Seligman, Charles Gabriel : **The Melanesians of British New Guinea**, Cambridge University Press, 1910.

- Sellmann, James D. : "On the Origin of Shang and Zhou Law", **Asian Philosophy**, Routledge, vol. 16, no. 1, March 2006, pp. 49-64.
- Seneviratne, Sudarsan : "The Mauryan State", **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, pp. 381-402.
- Service, Elman R. : **Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective**, Second Edition, Random House, New York, 1971.
- Service, Elman R. : **The Hunters**, Prentice Hall, New Jersey, 1966.
- Sharma, Ram Sharan : **Sudras in Ancient India: A Survey of the Position of the Lower Orders down to circa A. D. 500**, Motilal Banarsidass Publishers, 1958.
- Shun, Kwong-Loi : **Mencius and Early Chinese Thought**, Stanford University Press, Stanford/California, 1997.
- Shupak, Nili : "A New Source for the Study of the Judiciary and Law of Ancient Egypt: The Tale of the Eloquent Peasant", **Journal of Near Eastern Studies**, The University of Chicago Press, vol. 51, no. 1, January 1992, pp. 1-18.
- Silverman, Jane L. : "Imposition of a Western Judicial System in Hawaiian Monarchy",

- Hawaiian Journal of History**, vol. 16,
Hawaiian Historical Society, 1982, pp.
48-64.
- Skalnik, Peter : “Bir Süreç Olarak Erken Devlet”, **Erken Devlet**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 247-276.
- : “Chieftdom: A Universal Political Formation”, **Focaal Journal of Global and Historical Anthropology**, Vol. 43, 2004, pp. 76-98.
- Smith, John Masson, Jr. : “Mongol and Nomadic Taxation”, **Harvard Journal of Asiatic Studies**, Harvard-Yenching Institute, vol. 30, 1970, pp. 46-85.
- Smith, Michael E. : **The Aztecs**, Wiley-Blackwell, Third Edition, West Sussex/United Kingdom, 2012.
- : “The Aztec Empire”, **Fiscal Regimes and Political Economy of Premodern States**, ed. Andrew Monson & Walter Scheidel, Cambridge University Press, 2015, pp. 71-114.
- Smith, Vincent A. : **The Early History of India: From 600 BC to The Muhammadan Conquest Including the Invasion of Alexander the Great**, Fourth Edition, Oxford University Press, 1924.

- Sneath, David : "Introduction to Part 2", **The History of Mongolia**, vol. 1, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski, Global Oriental Ltd., 2010, pp. 109-118.
- Sorensen, Preben Meulengracht : "Religions Old and New", **The Oxford Illustrated History of the Vikings**, ed. Peter Sawyer, Oxford University Press, 1997, pp. 202-224.
- Spencer, Baldwin & Gillen, Francis : **The Northern Tribes of Central Australia**, Macmillan & Co., London, 1904.
- Spencer, Charles S. : "On the Tempo and Mode of State Formation: Neoevolutionism Reconsidered", **Journal of Anthropological Archaeology**, Elsevier Inc., vol. 9, Issue 1, March 1990, pp. 1-30.
- Stein, Gil J. : "Understanding Ancient State Societies in the Old World", **Archaeology at the Millennium: A Sourcebook**, ed. Gary M. Feinman & T. Douglas Price, Springer, 2001, pp. 353-379.
- Steinhart, Edward I. : "Ankole: Pastoral Hegemony", **The Early State**, ed. Henri J. M. Claessen & Peter Skalnik, Mouton Publishers, 1978, pp. 131-150.
- Stenning, D. J. : "The Nyankole", **East African Chiefs: A Study of Political Development in**

Some Uganda and Tanganyika Tribes,
ed. Audrey I. Richards, Faber and Faber
Limited, London, 1960, pp. 146-173.

Stepugina, T. V.

: “China in the First Half of the First
Millennium B. C.”, **Early Antiquity**, ed.
Igor Mikhailovich Diakonoff, trans.
Alexander Kirjanov, The University of
Chicago Press, 1991, pp. 420-432.

: “The First States in China”, **Early
Antiquity**, ed. Igor Mikhailovich
Diakonoff, trans. Alexander Kirjanov,
The University of Chicago Press, 1991,
pp. 387-419.

Steward, Julian Haynes

: “Levels of Sociocultural Integration: An
Operational Concept”, **Journal of
Anthropological Research**, Vol. 42,
No. 3, Approaches to Culture and
Society (Autumn, 1986), pp. 337-353.

: “South American Cultures: An
Interpretative Summary”, **Handbook of
South American Indians: Volume 5**,
ed. Julian H. Steward, Cooper Square
Publishers, New York, 1963, pp. 669-
772.

: “The Circum-Caribbean Tribes: An
Introduction”, **Handbook of South
American Indians: Volume 4**, ed.
Julian H. Steward, United States

- Government Printing Office,
Washington, 1948, pp. 1-41.
- Steward, Julian H. & Faron, Louis C. : **Native Peoples of South America**,
McGraw Hill Book Company, 1959.
- Sunde, Jörn Öyrehagen : “Daughters of God and Counsellors of
the Judges of Men: Changes in the Legal
Culture of the Norwegian Realm in the
High Middle Ages”, **New Approaches
to Early Law in Scandinavia**, ed.
Stefan Brink & Lisa Collinson, Brepols
Publishers, Turnhout/Belgium, 2014, pp.
131-183.
- Suter, Claudia E. : “Kings and Queens: Representation and
Reality”, **The Sumerian World**, ed.
Harriet Crawford, Routledge, 2013, pp.
201-226.
- Suttles, Wayne : “Coping With Abundance: Subsistence
on the Northwest Coast”, **Man The
Hunter**, ed. Richard Borshay Lee &
Irven DeVore, 11th Printing, Aldine De
Gruyter, New York, 1987, pp. 56-69.
- Tamayo y Salmoran, Rolando : “The Judicial Litigation in Early States
and The Evolution of the Legal Process”,
**Development and Decline – The
Evolution of Sociopolitical
Organization**, ed. Henri J. M. Claessen
& Pieter van de Velde & M. Estellie

- Smith, Bergin and Garvey Publishers, Massachusetts, 1985, pp. 311-321.
- Thapar, Romila : **The Penguin History of Early India: From the Origins to AD 1300**, Penguin Books, 2003.
- Thorp, Robert L. : **China in the Early Bronze Age: Shang Civilization**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2006.
- Timasheff, Nicholas Sergeyevitch : **An Introduction to the Sociology of Law**, Cambridge, Harvard University Committee on Research in the Social Sciences, 1939.
- Trigger, Bruce G. : **Early Civilizations: Ancient Egypt in Context**, The American University in Cairo Press, Cairo, 1993.
- : **Understanding Early Civilizations: A Comparative Study**, Cambridge University Press, 2003.
- : "Generalized Coercion and Inequality: The Basis of State Power in the Early Civilizations", **Development and Decline – The Evolution of Sociopolitical Organization**, ed. Henri J. M. Claessen & Pieter van de Velde & M. Estelle Smith, Bergin and Garvey Publishers, Massachusetts, 1985, pp. 46-62.

- Turnbull, Colin Macmillan : **The Forest People: A Study of the Pygmies of the Congo**, Touchstone Books, New York, 1962.
- Tyldesley, Joyce : **Judgment of the Pharaoh: Crime and Punishment in Ancient Egypt**, Weidenfeld & Nicolson, London, 2000.
- Uygun, Oktay : **Devlet Teorisi**, Gözden Geçirilmiş 7. Baskı, İstanbul, Oniki Levha Yayınevi, Ekim 2020.
- Vaillant, George C. : **The Aztecs of Mexico: Origin, Rise and the Fall of the Aztec Nation**, Penguin Books, revised edition, Harmondsworth/Middlesex, 1955.
- Valeri, Valerio : **Kingship and Sacrifice: Ritual and Society in Ancient Hawaii**, trans. Paula Wissing, The University of Chicago Press, 1985.
- van Bakel, Martin A. : “The Political Economy of an Early State: Hawaii and Samoa Compared”, **Early State Economics**, ed. Henri J. M. Claessen & Pieter van de Velde, Political and Legal Anthropology Series Volume 8, Routledge, 2017, pp. 265-290.
- van de Mieroop, Marc : **A History of the Ancient Near East: 3000-323 B.C.**, Second Edition, Blackwell Publishing, 2007.

- : **The Ancient Mesopotamian City**, Oxford University Press, 1997.
- : “Democracy and the Rule of Law, The Assembly and the First Law Code”, **The Sumerian World**, ed. Harriet Crawford, Routledge, 2013, pp. 277-289.
- van Loon, A. J. : **Law and Order in Ancient Egypt: The Development of Criminal Justice from the Pharaonic New Kingdom until the Roman Dominate**, Master Thesis, Supervisor: Frits Naerebout, Faculty of Humanities, Leiden University, 2014.
- Van Tuerenhout, Dirk R. : **The Aztecs: New Perspective**, ABC-CLIO Inc., Santa Barbara/California, 2005.
- Vansina, Jan : “A Comparison of African Kingdoms”, **Africa: Journal of the International African Institute**, Cambridge University Press, vol. 32, no. 4, October 1962, pp. 324-335.
- Vernadsky, George : “The Scope and Contents of Chingis Khan’s Yasa”, **Harvard Journal of Asiatic Studies**, Harvard-Yenching Institute, vol. 3, no. 3/4, December 1938, pp. 337-360.
- VerSteeg, Russ : “Law in Ancient Egyptian Fiction”, **Georgia Journal of International and**

- Comparative Law**, University of Georgia, vol. 24, no. 1, 1994, pp. 37-97.
- : “The Machinery of Law in Pharaonic Egypt: Organization, Courts and Judges on the Ancient Nile”, **Cardozo Journal of International and Comparative Law**, Yeshiva University Benjamin N. Cardozo School of Law, vol. 9, no. 1, 2001, pp. 105-133.
- Vladimirtsov, Boris Y. : **Moğolların İçtimai Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, çev. Abdülkadir İnan, 3. Baskı, Ankara, 1995.
- Vogt, Helle : **The Function of Kinship in Medieval Nordic Legislation**, Brill, Leiden, 2010.
- Vysny, Peter : “Aztec Concept of Law”, **6th SWS International Scientific Conference on Social Sciences 2019**, Conference Proceedings, vol. 6, Issue 1, STEF92 Technology Ltd., Albena/Bulgaria, pp. 51-58.
- : “Crime and Punishment in Pre-Hispanic Nahua City-States Tenochtitlan Texcoco”, **Ethnologia Actualis**, Sciendo, vol. 17, Issue 1, December 2017, pp. 39-59.
- : “The Laws of Motecuhzoma Ilhuicamina”, **Ethnologia Actualis**,

- Sciendo, vol. 18, Issue 1, June 2018, pp. 125-169.
- Wagner, Günter : “The Political Organization of the Bantu of Kavirondo”, **African Political Systems**, ed. Meyer Fortes & Edward Evan Evans-Pritchard, Oxford University Press, 4th impression, 1950, pp. 197-238.
- Walens, Stanley : **The Kwakiutl**, 1. Printing, Chelsea House Publishers, 1992.
- Wall, James A. Jr. & Callister, Ronda : “Ho’oponopono: Some Lessons from Hawaiian Mediation”, **Negotiation Journal**, Harvard Law School, vol. 11, no. 1, January 1995, pp. 45-54.
- Wang, Shirong : “Functions of Cases in Traditional Chinese Law”, **Frontiers of Law in China**, Springer-Verlag, vol. 2, Issue 4, October 2007, pp. 493-517.
- Watson, William : **Early Civilization in China**, McGraw Hill Book Company, New York, 1966.
- Watterson, Barbara : **Women in Ancient Egypt**, St. Martin’s Press, New York, 1991.
- Weinberg, Daniela : “Models of Southern Kwakiutl Social Organization”, **General Systems: Yearbook of the Society for General Systems Research**, Volume X, published by Society for General Systems Research, ed. Ludwig von

- Bertalanffy & Anatol Rapoport, 1965, pp. 169-181.
- Weiner, Annette B. : **The Trobrianders of Papua New Guinea**, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, Orlando-Florida, 1988.
- Werbner, Richard P. : “Federal Administration, Rank, and Civil Strife among Bemba Royals and Nobles”, **Journal of the International African Institute**, vol. 37, no. 1, Cambridge University Press, January 1967, pp.22-49.
- Westbrook, Raymond : **Law From The Tigris to The Tiber - Vol. I: The Shared Tradition**, ed. Bruce Wells & F. Rachel Magdalene, Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana, 2009.
- : **Law From The Tigris to The Tiber - Vol. II: Cuneiform and Biblical Sources**, ed. Bruce Wells & F. Rachel Magdalene, Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana, 2009.
- : “The Character of Ancient Near Eastern Law”, **A History of Ancient Near Eastern Law**, Volume I, ed. Raymond Westbrook, Brill, 2003, pp. 1-90.
- Westenholz, Aage : “The Sumerian City-State”, **A Comparative Study of Six City-State**

- Cultures**, ed. Mogens Herman Hansen, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Copenhagen, 2002, pp. 23-42.
- Weyer, Edward Moffat : “The Structure of Social Organization Among the Eskimo”, **Comparative Political Systems: Studies in the Politics of Pre-Industrial Societies**, ed. Ronald Cohen & John Middleton, University of Texas Press, 1967, pp. 1-15.
- White, Leslie A. : **The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome**, Left Coast Press, Walnut Creek, 2007.
- Wilcke, Claus : “Early Dynastic and Sargonic Periods”, **A History of Ancient Near Eastern Law**, Volume I, ed. Raymond Westbrook, Brill, 2003, pp. 141-181.
- Wilfong, T. G. : “Gender and Sexuality”, **The Egyptian World**, ed. Toby A. H. Wilkinson, Routledge, 2007, pp. 205-217.
- Wilkinson, Toby A. H. : **Early Dynastic Egypt**, 1st Print, Routledge, 1999.
- : **The Rise and Fall of Ancient Egypt**, Random House, New York, 2010.
- : “Egypt and Mesopotamia”, **The Egyptian World**, ed. Toby A. H.

- Wilkinson, Routledge, 2007, pp. 449-458.
- Winroth, Anders : **The Conversion of Scandinavia: Vikings, Merchants and Missionaries in the Remaking of Northern Europe**, Yale University Press, 2012.
- Woolley, C. Leonard : **The Sumerians**, Clarendon Press, Oxford, 1928.
- Yoffee, Norman : **Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States and Civilizations**, Cambridge University Press, New York, 2004.
- : “The Decline and Rise of Mesopotamian Civilization: An Ethnoarchaeological Perspective on the Evolution of Social Complexity”, **American Antiquity**, Society for American Archaeology, vol. 44, no. 1, January 1979, pp. 5-35.
- Zhang, Jinfan : **The Tradition and Modern Transition of Chinese Law**, Springer-Verlag, Berlin, 2014.
- : “Ancient China’s Legal Tradition and Legal Thought”, **Social Sciences in China**, vol. 34, no. 2, 2013, pp. 134-151.

ÖZGEÇMİŞ

Sedat Erçin

2006 yılında Batman Anadolu Lisesi'nden mezun oldum. 2007 yılında girdiğim İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 2011 yılında mezun oldum. Aynı yıl, yine İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans programına kabul edildim. 2014 yılında "Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Yargısal Süreçlere Katılımı ve Türkiye İnsan Hakları Kurumu Örneği" başlıklı tez ile yüksek lisans programını tamamladım.

2012-2016 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalıştım. Şubat 2021'de avukatlık ruhsatımı aldım.